

Međunarodna zajednica i zapadna Slavonija 1991.-1995.

Miškulin, Ivica

Doctoral thesis / Disertacija

2009

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:784344>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-05**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

IVICA MIŠKULIN

MEĐUNARODNA ZAJEDNICA I ZAPADNA
SLAVONIJA 1991.-1995.
DOKTORSKA DISERTACIJA

Mentor:

Dr. sc. Ljubomir Antić

ZAGREB, 2009.

1. UVOD

1.1. O predmetu istraživanja

Moderna hrvatska država, koja se na političkoj karti Europe pojavila potkraj dvadesetog stoljeća, ne može se pohvaliti činjenicom da je stvorena na način na koji bi državne zajednice prirodno trebale nastati. Naime, u njezinom slučaju ne može se govoriti o, naprimjer prirodnom buđenju nacionalne svijesti neke etničke zajednice što je, onda, opet prirodno, konkretizirano u političkoj tvorevini koja se naziva državom, o nastanku iz mirne disolucije neke višetničke zajednice na njezine sastavne dijelove ili o nekom drugom načinu, kao temeljnom kontekstu njezina nastanka. Upravo suprotno, hrvatska država je nastala u uvjetima agresivnog napada jednog od najbližih susjeda, kao osnovnog čimbenika osvajačkog rata, potpomognutim pobunom pripadnika najbrojnije etničke manjine na njezinom teritoriju te krvavog rata s brojnim ljudskim žrtvama, velikim stupnjem razaranja njezinih prirodnih i drugih bogatstava i višegodišnjom okupacijom dijela njezinog teritorija.

Imajući na umu navedene okolnosti nastanka hrvatske države nije teško pretpostaviti kako takav razvoj događaja nije mogao ostati bez posljedica i u krugovima šireg geografskog okruženja. Najutjecajniji krugovi europskih i svjetskih političkih organizacija jednostavno nisu mogli, iz čitavog niza razloga, ostati neosjetljivi na refleksije zbivanja koja su, od druge polovice 1991., prerasla u najintenzivniji ratni sukob na europskom jugoistoku od Drugog svjetskog rata. Upravo će djelovanje pripadnika najvažnijih međunarodnih organizacija na području Republike Hrvatske, u razdoblju

1991.-1995., biti predmetom istraživanja ovog rada. S obzirom na brojnost navedenih organizacija u radu ćemo se koncentrirati na one od najvećeg utjecaja na razvoj svjetskih političkih tokova. Riječ je o, tada, Europskoj zajednici (*European Community – EZ*), tj. Europskoj uniji (*European Union – EU*) političko-ekonomskoj organizaciji, ponajviše, zapadnoeuropskih država te najvažnijoj političko-ekonomskoj organizaciji država u svjetskim okvirima – Ujedinjenim narodima (*United Nations – UN*). Navedene organizacije su, kroz različite oblike djelovanja, bile prisutne na hrvatskom prostoru od 1991. U ovom radu će naglasak biti stavljen na najvažniji oblik njihova prisustva u Hrvatskoj tj. na posebno ustrojene grupacije, koje su, zapravo, predstavljale operativni vid njihovog djelovanja, ali i glavni izvor informacija političkog vrha EZ-a i UN-a, u razdoblju 1991.-1995. Riječ je o djelovanju članova Promatračke misije Europske zajednice (*European Community Monitoring Mission – PMEZ/od 1993. European Union Monitoring Mission – PMEU*) te postrojbi Zaštitnih snaga Ujedinjenih naroda (*United Nations Protection Forces – UNPROFOR/od 1995. United Nations Confidence Restoration Operation in Croatia – UNCRO*), u svim organizacijskim oblicima. Konkretno, djelovanje pripadnika UNPROFOR-a/UNCRO-a bit će promatrano na području zapadne Slavonije, točnije, na onom dijelu toga područja koji je činio jednu od četiriju zaštitnih zona UN-a – posebno ustrojenih područja pod zaštitom UN-a – u Hrvatskoj – Zaštitnoj zoni Zapad (*United Nations Protected Area West – UNPA Zapad*) tj. na području nekadašnjih općina Pakrac, Daruvar i Grubišno Polje te dijelovima nekadašnjih općina Novska i Nova Gradiška. S druge strane, djelovanje pripadnika PMEZ-a/PMEU-a bit će promatrano i u širem geografskom kontekstu zapadne Slavonije tj. i u onim njezinim dijelovima koji nisu pripadali području UNPA Zapad, ali su, u prvom

redu, zbog geografskih, ali i drugih, razloga s njom u uskoj vezi (to znači i na području nakadašnjih općina Bjelovar, Virovitica, Podravska Slatina i Slavonska Požega). Svakako, djelovanje pripadnika navedenih organizacija EZ-a/EU-a i UN-a na području zapadne Slavonije/UNPA Zapad biti će promatrano i u kontekstu razvoja situacije na ukupnom području Republike Hrvatske.

Zadaća navedenih organizacija bila je, moglo bi se reći, dvosmjerno dvojaka. Naime, njihovi članovi zapravo su predstavljali «produženu ruku» političkog vrha EZ-a i UN-a te su, stoga, bili i provoditelji politike tih organizacija na području Hrvatske. S druge strane, osnovni pravci tih politiká, pored ostalog, u velikoj mjeri su i bili određeni konkretnim iskustvom «na terenu» pripadnika PMEZ-a/PMEU-a i UNPROFOR-a/UNCRO-a tj. na osnovu njihovog djelovanja formulirane su glavne sastavnice politike vrhova EZ-a/EU-a i UN-a prema Hrvatskoj i širem okruženju. Stoga se zadaća ovog rada, u prvom redu, sastoji od uočavanja glavnih karakteristika njihovog djelovanja na području zapadne Slavonije/UNPA Zapad te posljedicama toga djelovanja na opću situaciju. To, zapravo, znači da bi ovaj rad za cilj imao proučiti djelovanje pripadnika tih organizacija (u smislu rekonstrukcije osnovnih aspekata tog djelovanja te ocjene o njegovoj uspješnosti), njihove odnose sa hrvatskim te srpskim policijskim, vojnim te upravno-administrativnim vlastima kao i utjecaj samog prisutstva pripadnika različitih međunarodnih organizacija na život civilnog stanovništva. Također, njihova bi se prisutnost i djelovanje stavili u kontekst dijametralno različitih razmišljanja hrvatske i srpske strane o samoj ulozi međunarodne zajednice u ratu u Hrvatskoj tj. u kontekst hrvatskih namjera za što bržom reintegracijom okupiranih područja u pravni poredak Republike Hrvatske te srpskog inzistiranja na daljnjem opstanku SAO Zapadne Slavonije

kao integrativnog dijela Republike Srpske Krajine tj. entiteta nezavisnog od Republike Hrvatske, a sve u cilju njezina ujedinjenja s Republikom Srpskom u Bosni i Hercegovini te konačno i sa Saveznom Republikom Jugoslavijom (Srbijom i Crnom Gorom).

1.2. Izvori i literatura

Ovaj rad većinom se temelji na arhivskim izvorima. Oni su, pored već poslovičnih teškoća s kojima se suočava istraživač najnovije hrvatske povijesti, ipak dijelom dostupni. To je u velikoj mjeri olakšala činjenica da je rad nastao u sklopu znanstveno-istraživačkog projekta Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa pod nazivom *Demokratski pokret, velikosrpska agresija i Domovinski rat u istočnoj Hrvatskoj*. Većina dostupnih izvora čuva se ili u tijelima lokalnih i državnih vlasti ili u nekim arhivskim ustanovama. Tako se na pohrani u Vladi Republike Hrvatske (VRH) ili nekim njezinim ministarstvima ili posebnim uredima čuva brojna dokumentacija o predmetu ovog istraživanja. Primjerice, na pohrani u VRH-u čuvaju se fondovi *Ureda Vlade Republike Hrvatske za odnose s UNPROFOR-om i Promatračkom misijom EZ-a i Državne komisije za odnose s UNPROFOR-om i EZ-om*, posebno ustrojjenih odjela VRH-a za suradnju sa navedenim međunarodnim organizacijama. U tim fondovima čuva se prepiska navedenih ureda s zapovjedništvima UNPROFOR-a, ekipama PMEZ-a i dr., ali i periodični izvještaji središnjih i lokalnih upravnih, vojnih i policijskih vlasti o kontaktima s predstavnicima PMEZ-a i UNPROFOR-a, njihovom radu i sl. Naročito vrijedna dokumentacija nalazi se na pohrani u policijskim upravama i postajama na području zapadne Slavonije. Riječ je o velikoj količini dokumentacije (zapisnici sa sastanka sa predstavnicima UNPROFOR-a, opažanja o njihovom radu, zbirna izvješća o negativnostima u njihovu radu i dr.) koja vremenski pokriva cjelokupno promatrano razdoblje. Važna dokumentacija, koja dijelom osvjetljava djelovanje ekipa PMEZ-a na području zapadne Slavonije, čuva se na pohrani u Hrvatskom državnom arhivu u

Zagrebu, u fondu *Hrvatski ured pri Promatračkoj misiji EZ-a u Zagrebu*. Dosta vrijednih informacija nalazi se i u fondovima Ministarstva obrane Republike Hrvatske, posebno u njegovu *Uredu Ministarstva obrane Republike Hrvatske za suradnju s predstavnicima UN-a i EZ-a*. Važne arhivske izvore za ovaj rad sadržava i fond *Ureda Predsjednika Republike Hrvatske*, koji je pohranjen u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. Pored ovog i lokalne upravne vlasti (gradovi i županije) čuvaju dokumentaciju u kojoj se može pronaći pokoji podatak o temi ovog rada.

Na sreću, nakon oslobodilačkih akcija hrvatskih vojnih i policijskih snaga 1995., velika količina dokumentacije pobunjenih Srba također se nalazi na pohrani u Hrvatskoj. Tako se dokumentacija 18. korpusa Vojske Republike Srpske Krajine iz Okučana, Sekretarijata unutrašnjih poslova Okučani te dr. čuva na pohrani u Hrvatskom memorijalno-dokumentacijskom centru Domovinskog rata u Zagrebu te je dostupna istraživačima. Uvid u tu dokumentaciju omogućit će analizu djelovanja pripadnika različitih međunarodnih organizacija na području zapadne Slavonije koje je bilo pod kontrolom pobunjenih Srba. U svim navedenim fondovima nalazi se i velik broj dokumenata (žalbe, predstavke, obavijesti, informacije i sl.) čiji su autori sami pripadnici, u prvom redu, pripadnici UNPROFOR-a što, u nemogućnosti uvida u dokumentaciju u sjedištu i europskim uredima UN-a, predstavlja važan izvor podataka.

U ovom radu bit će naglašena i uloga različitih periodičnih publikacija. To se, u prvom redu, odnosi na tisak. U podjednakoj mjeri, i hrvatski i srbijanski i bosanskosrpski i onaj pobunjenih Srba u Hrvatskoj, prilično često i opsežno je izvještavao o djelovanju pripadnika međunarodnih organizacija u Hrvatskoj općenito i na području zapadne Slavonije. Naravno, informacije i zaključci koji nam dolaze od ovakve vrste izvora

zahtijevaju posebnu provjeru, ali ipak predstavljaju važan izvor podataka. Riječ je o tisku i drugim tiskanim medijima različitog perioditeta izlaženja (dnevnici, tjednici, mjesečnici i drugi povremenici).

Objavljenih izvora o djelovanju pripadnika međunarodnih organizacija u Hrvatskoj 1991.-1995. nema mnogo. Uglavnom je riječ o prijepisima objavljenih sporazuma, deklaracija, rezolucija skupštine Vijeća sigurnosti UN-a, izvješća Glavnog tajnika UN-a i dr. No, i ti podaci su od velike vrijednosti jer daju uvid u opći kontekst njihovog djelovanja kao i osnovne smjernice prema kojima se to djelovanje obavlja. Niti novija hrvatska historiografija nije pokazivala previše interesa za ovu tematiku. Osim nekoliko općenitih osvrtâ na dolazak mirovnih snaga UN-a nema znanstvenih radova koji bi se detaljnije bavili ovom problematikom. U iste okvire možemo ubrojati i nekoliko objavljenih radova hrvatskih politologa te diplomatskih službenika. Stvari ne stoje bitno bolje niti na srbijanskoj strani. Dostupno je nekoliko radova preglednog tipa koji za cilj imaju potvrdu teze o nelegalnom uplitanju međunarodne zajednice u proces raspada Jugoslavije te optužbe o sankcioniranju nelegalne «secesije» Slovenije i Hrvatske.

Nešto je bolja situacija s memoaristikom. Važan prilog, u tom smislu, objavio je Mario Nobilo, nekadašnji veleposlanik Republike Hrvatske pri UN-u. Također, važna svjedočanstva o odnosu UN-a prema ratu u Hrvatskoj, u kojima se ipak ne ide u dubinu, ostavili su i drugi istaknuti hrvatski i srpski/jugoslavenski dužnosnici. Sva ova sjećanja, pored nužnosti da im se pristupi s posebnim oprezom jer uvijek sadržavaju i određenu količinu pristranosti, sadrže nešto podataka o djelovanju pripadnika međunarodne zajednice u Hrvatskoj, a rijetko spominjanje zapadnoslavonske problematike uglavnom im služi kao potvrda ili negacija zaključka o širem političkom kontekstu. U tom smislu

treba pristupiti i osvrtima na ulogu EZ-a/EU-a, PMEZ-a/PMEU-a, UN-a, UNPROFOR-a/UNCRO-a u ratovima na području bivše Jugoslavije, a koji su izašli iz pera visoko pozicioniranih pripadnika navedenih organizacija ili nekog stranog diplomata.

2. OSNOVNE KARAKTERISTIKE ZAPADNOSLAVONSKOG PROSTORA

2.1. Etnička struktura 1991.

Područje zapadne Slavonije, geografski termin koji je, u smislu svakodnevne jezične uporabe, zapravo, zaživio tek u vrijeme i nakon Domovinskog rata 1991.-1995., početkom devedesetih godina prošlog stoljeća, podrazumijeva, u upravnom smislu, područja devet tadašnjih upravnih jedinica – općina. To su područja općina Virovitica, Podravska Slatina, Bjelovar, Daruvar, Grubišno Polje, Pakrac, Slavonska Požega, Novska i Nova Gradiška. Riječ je o prostoru koji je oduvijek bio obilježen miješanjem različitih etničkih i vjerskih skupina tj. čestim priljevom novih vjersko-etničkih grupacija. Ova konstatacija posebno vrijedi za razdoblje neposredno prije, u vrijeme i nakon turskog (osmanskog) prisustva na tom prostoru, ali i kasnije.¹

Najistaknutije obilježje zapadnoslavonskog prostora bila je njegova etnička raznolikost. Prema popisu stanovništva iz 1991. na tom prostoru živjelo je ukupno 373.004 stanovnika. Iz tih statističkih podataka dalje se vidi da je na tom prostoru prevladavalo hrvatsko stanovništvo. Od ukupnog broja stanovnika Hrvati čine 67.2% (250.756 stanovnika) dok je pripadnika najbrojnije etničke manjine, Srba, bilo ukupno 79.541 ili 21.3%. Popis bilježi i prisutnost dosta brojnih pripadnika drugih nacionalnih manjina (Česi, Talijani, Muslimani i dr.) dok je, primjerice, stanovništvo koje se izjasnilo kao Jugoslaveni, u ukupnom broju, sudjelovalo sa svega 3.3% (12.603 stanovnika).

¹ Ivan Crkvenčić, Zlatko Pepeonik, «Zapadna Slavonija – razvoj narodnosnog sastava», *Društvena istraživanja*, Zagreb, II/1993., br. 2-3, 361.-362.

Etnička karta cjelokupnog zapadnoslavonskog prostora, prema popisu stanovništva 1991., vidljiva je i iz sljedeće tablice²:

1991.	Ukupno stanovnika	Hrvati	Srbi	Jugoslaveni	Ostali*
Broj	373.004	250.756	79.541	12.603	30.104
Postotak (%)	100,00	67,2	21,3	3,3	8,0

* Uključuje pripadnike drugih manjina (Česi, Mađari, Muslimani, Romi i dr.) te osobe koje se uopće nisu izjasnile na pitanje o etničkoj pripadnosti, osobe koje su odabrale regionalnu pripadnost ili osobe čija je etnička pripadnost nepoznata.

Uvid u etničku strukturu pojedinih općina ne mijenja, uz iznimku pakračke, takav zaključak. Naime, hrvatsko stanovništvo činilo je potkraj ožujka 1991. apsolutnu većinu u bjelovarskoj, novskoj, novogradiškoj, podravsko-slatinskoj, virovitičkoj i požeškoj dok je položaj relativne većine imalo u grubišnopoljskoj i daruvarskoj općini. Srbi su jedino u pakračkoj općini 1991. činili relativnu većinu stanovništva.³ Iz ovoga se već može zaključiti kako etnički sastav stanovništva nikako nije mogao poslužiti kao osnova za odcjepljenje pojedinih područja zapadnoslavonske regije.

Može se pretpostaviti da je, otprilike, dvije trećine stanovništva zapadnoslavonskog prostora 1991. pripadalo seosko-ruralnom tipu. Od ukupnog broja

² *Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujak 1991. Stanovništvo prema narodnosti po naseljima*, Zagreb, 1992., 52.-53, 68.-69., 98.-99, 134.-135., 138.-139., 152.-153., 156.-157., 162.-163. i 196.-197.

³ *Isto.*

stanovnika njih 63.3% (ili 233.019 stanovnika) živjelo je u seoskim naseljima tog prostora, dok je njih 36.7% (ili 136.985 stanovnika) živjelo u gradskim naseljima ili, zapravo, većim seoskim naseljima koja su, prilikom izrade popisa stanovništva 1991., svrstana u posebnu kategoriju, zajedno s gradovima (primjerice, Okučani u općini Nova Gradiška, Jasenovac u općini Novska, Kutjevo i Pleternica u tadašnjoj općini Slavonska Požega i dr.). Drugim riječima, većina gradskog stanovništva bila je koncentrirana, u pravilu, u općinskim središtima, jedinim većim gradskim naseljima zapadnoslavonskog prostora. U gotovo jednakoj mjeri i Hrvati i Srbi, kao dvije najbrojnije etničke skupine, većinom su živjeli u seoskim naseljima. Naime, kod obje etničke skupine udio seoskog stanovništva je gotovo dvotrećinski (kod Hrvata 63.6%, a kod Srba 65.2%). Hrvati su, s udjelom od 66.5% (ili 91.150 stanovnika), činili i apsolutnu većinu stanovništva u gradskim i većim naseljima. Najbrojnija etnička manjina u takvom tipu naselja bili su Srbi, s udjelom od 20.1% (ili 27.643 stanovnika), a od ostalih valja izdvojiti Jugoslavene, koji su činili 5.8% (ili 7.074 stanovnika) gradova i većih naselja. Ipak, ova općenita etnička karta gradskih i većih naselja zapadnoslavonskog prostora donekle se mijenja uvidom u sastav stanovništva pojedinih gradova. Primjerice, Srbi su, gotovo s podjednakom brojnošću kao i Hrvati, sudjelovali u ukupnom broju stanovnika Grubišnog Polja ili Daruvara, a u Pakracu su činili i relativnu većinu stanovništva. Drugdje je omjer Hrvata i Srba bio u znatnu hrvatsku korist. U tim mjestima, pored pripadnika dviju najmnogobrojnijih etničkih zajedniceža, živjeli su i pripadnici drugih manjina. Tako je, naprimjer, u Grubišnom Polju i Daruvaru bilo dosta Čeha, u Pakracu Talijana, a u Novskoj Roma, iako su koncentracije, primjerice Čeha i Talijana, bile brojnije u seoskim naseljima navedenih općina.⁴

⁴ Isto.

Etnička karta zapadnoslavonskog prostora koja prikazuje udio pojedine etničke zajednice u ukupnoj brojnosti gradskog i seoskog stanovništva 1991. vidljiva je iz sljedeće tablice⁵:

1991.	Ukupno stanovnika	Hrvati	Srbi	Jugoslaveni	Ostali*
Broj gradskog stanovništva	136.985	91.150	27.643	7.074	11.118
Postotak (%)	/	66.5%	20.1%	5.1%	8.1%
Broj seoskog stanovništva	236.019	159.606	51.898	5.529	18.986
Postotak (%)	/	67.6%	21.9%	2.3%	8.0%

* Uključuje pripadnike drugih manjina (Česi, Mađari, Muslimani, Romi i dr.) te osobe koje se uopće nisu izjasnile na pitanje o etničkoj pripadnosti, osobe koje su odabrale regionalnu pripadnost ili osobe čija je etnička pripadnost nepoznata.

⁵ Isto.

2.2. Geografske, gospodarske, prirodne i prometne osobine

Zapadnoslavonski prostor smješten je na sjeveru hrvatskog državnog teritorija. S jedne strane taj prostor pripada slavonskom zapadu dok svojim sjeverozapadnim dijelom ujedno i graniči i čini dio, podjednako, i podravske i bjelovarsko-bilogorske regije. Svojim jugozapadnim i srednjoj zapadnim dijelovima (novljansko područje te zapadni dijelovi nekadašnjih općina Daruvar i Grubišno Polje) postaje i isprepliće se već i sa širom moslavačko-garešničkom regijom. Opet, riječ je o prostoru koji je, dobrim dijelom svojih granica, jasno omeđen od prvih susjeda. Na sjeveru rijeka Drava, a na jugu rijeka Sava čine taj prostor i graničnim prostorom Republike Hrvatske s Mađarskom i Bosnom i Hercegovinom. Zanimljivo je primjetiti kako zapadna Slavonija ima svojevrstu graničnu ulogu i unutar hrvatskih granica: naime, ona se prostire između ostatka Slavonije (istok) i drugih dijelova Hrvatske što joj daje iznimno veliku stratešku važnost; riječ je o trenutku koji će posebno doći do izražaja u vrijeme ratnog sukoba 1991.

Zapadnoslavonski prostor predstavlja zanimljiv spoj slavonske ravnice i visokog brdsko-planinskog područja. Uz obale rijeka Save, Drave i Ilove nalaze se područja pogodna za bavljenje različitim vrstama poljoprivrednih radova, kao i u nekim ravničarskim oazama njegove unutrašnjosti poput Požeške kotline. Ipak, riječ je o prostoru koji je dominantno obilježen prisustvom visokog ili relativno visokog planinsko-brskog područja, u pravilu gusto pošumljenog. U središnjem dijelu tog prostora nalaze se planine ili brda Papuk, Psunj, Požeška gora i Pakračka gora, a na njegovom sjeverozapadu, pravcem zapad-istok, rasprostrlo se šumovito područje Bilogore.

Vjerojatno najvažnija sastavnica strateške važnosti zapadnoslavonskog prostora je njegov prometni značaj. Ponajprije, njegovim jugom, područjima nekadašnjih općina Novska i Nova Gradiška, prateći tok rijeke Save, prolazi putni pravac od međunarodne važnosti, autocesta Zagreb – Beograd (E 70), koji predstavlja najvažniju prometnicu hrvatskog sjevera. Nešto manje važnosti, ali također u ulozi sjeverne poveznice hrvatskog zapada i istoka, prateći tok rijeke Drave, prolazi tzv. *podravska magistrala*, prometnica koja iz Virovitice, preko slatinskog područja izbija na Našice i dalje prema Osijeku. Zapadnoslavonski prostor povezan je, iako ne u dovoljnoj mjeri, i brojnim lokalnim cestovnim pravcima. Od tih su najvažniji pravac Virovitica – Grubišno Polje – Daruvar – Pakrac – Okučani – Stara Gradiška, s odvojkom Pakrac – Novska, te pravac Pakrac – Požega, koji se proteže smjerom zapad-istok, kroz rubne dijelove brdskog područja Psunja i Požeške gore. Treba primjetiti kako svi ovi cestovni pravci, iako ne u istoj mjeri, ili prolaze kroz brdsko-planinska područja zapadnoslavonskog prostora ili su vrlo blizu njegovim rubnim dijelovima što ih, naravno, čini u velikoj mjeri izloženima eventualnim mogućnostima teško uočljivog presjecanja. Pored ovog važno je uočiti i da je ovaj prostor također povezan i riječnim pravcima Save i Drave. Također, mostovni prijelaz Stara Gradiška – Bosanska Gradiška, jedini takvog tipa između Hrvatske Kostajnice na zapadu te Slavenskog Broda na istoku, samo potvrđuje ocjenu o velikoj strateškoj važnosti ovog prostora. Pored cestovnih, kroz ovaj prostor prolaze i neki najvažniji hrvatski željeznički pravci; prije svih međunarodna pruga Zagreb – Beograd, na njegovu jugu, ali i lokalna pruga Pakrac – Virovitica. Konstatcija o velikoj ranjivosti cestovnih pravaca zapadnoslavonskog prostora, u potpunosti vrijedi i za željezničke pravce, posebice onaj Pakrac – Virovitica.

S obzirom na geografski razmještaj te njegove prirodno-reljefne karakteristike, nije teško zaključiti koje su glavne gospodarske grane zapadnoslavonskog prostora. To su, prije svega, poljoprivreda (uključujući stočarstvo), prehrambena, drvena i tekstilna industrija dok su metalna i ostale vrste industrije bile slabije razvijene. Stočarstvo je prevladavalo u brdskim dijelovima zapadnoslavonskog prostora (posebice na okučansko-pakračkom području) dok je obrada ratarskih površina bila karakteristična za područja uz rijeke (prije svega, uz rijeku Savu). Na sjeverozapadnom (bilogorskom) dijelu prostora bila je razvijena prehrambena industrija (primjerice, «Zdenka» iz Velikih Zdenaca). Ipak, u početnoj fazi hrvatskog prijelaza u kapitalistički tip ekonomskih odnosa, područje zapadne Slavonije (zahvaljujući prethodnom razdoblju), pripadalo je slabije razvijenim dijelovima Hrvatske. Tako je na području grubišnopoljske općine (jedna od najslabije razvijenih općina cjelokupnog prostora zapadne Slavonije) početkom 1992., «u društvenom sektoru» bila zaposlena 1.351 osoba, dok je «u privatnom sektoru» radila samo 41 osoba, uz dodatak da otprilike polovica privatnih poslodavaca nije podnijela završni račun, što, ipak, ne umanjuje poraznu činjenicu o stanju razvoja privatnog poduzetništva na tom području (uzimajući, naravno, u obzir trajanje ratnog sukoba).⁶

Treba još spomenuti kako je dobar dio zapadnoslavonskog prostora, uslijed niskog stupnja ekonomskog razvoja te niskog stupnja prirodnog prirasta stanovništva, obilježen nekim karakteristikama nepovoljnih demografskih procesa tj. depopulacijom. Već spomenuta grubišnopoljska općina tako je, u razdoblju 1948.-1991., zabilježila depopulacijski učinak od čak 31.7%. Susjedna daruvarska općina, u istom razdoblju,

⁶ Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske – Policijska uprava Bjelovarsko-bilogorska (dalje MUPRH/PUBB), Operativna akcija Povratak (dalje OAP), Sigurnosna prosudba za općinu Grubišno Polje od 2. lipnja 1992.

također je imala depopulacijski učinak od 16.1%, dok je u općini Podravska Slatina on iznosio 23.5%. I one općine tog prostora, koje su se mogle pohvaliti pozitivnim populacijskim učincima, zapravo su bile na tragu depopulacije. Primjerice, u općinama u kojima je zabilježen porast stanovništva, općinama Nova Gradiška i Novska, zabilježen je tako u razdoblju 1948.-1991. porast od samo 2.8% tj. 4.6%.⁷

⁷ Dražen Živić, «Demografski okvir i gubitci tijekom Domovinskog rata i poraća 1991.-2001.», u Zdenko Radelić, Davor Marijan, Nikica Barić, Albert Bing i Dražen Živić, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, Zagreb, 2006., 446.-448.

3. ZAPADNA SLAVONIJA 1990.-1991.

3.1. Na prijelazu iz komunizma u demokraciju

Proces unutarnjeg raspadanja jugoslavenske državne zajednice (Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije – SFRJ) početkom devedesetih godina prošlog stoljeća ulazio je u završnu fazu. Srbijansko republičko vodstvo, predvođeno Slobodanom Miloševićem, a na temelju stajališta o nezadovoljavajućem položaju Srbije i srpskog naroda u socijalističkoj Jugoslaviji, zahtijevalo je preuređenje jugoslavenske države. Taj zahtjev trebao je Jugoslaviju učiniti državom s izrazitom srpskom dominacijom te je, zapravo, predstavljao samo još jednu od inačica velikosrpskog rješenja jugoslavenskog pitanja.

Sve to predstavljalo je već uznapredovalu fazu rasta velikosrpskog imperijalizma. Početkom osamdesetih Jugoslavija ulazi u razdoblje rastuće nestabilnosti uzrokovane, prije svega, gospodarskom krizom. Njezine najvidljivije manifestacije bile su porast broja nezaposlenih, veliki inozemni dug te nesposobnost državne i republičkih administracija u iznalaženju načina za njezino rješenje. Nakon smrti dugogodišnjeg predsjednika SFRJ-a, Josipa Broza Tita, početkom svibnja 1980., nepovoljnim gospodarskim okolnostima pridružuje se i sve veći porast napetosti pa i sukobljavanja između pojedinih republika jugoslavenske federacije, a teme sukoba počet će se pomicati iz gospodarske ka nacionalnoj problematici. Nestankom Titove autoritativne vladavine gospodarske, kulturne i druge razlike između jugoslavenskih republika postaju sve prisutnije u javnim medijima, a time i sve intenzivnije. S vremenom iskristalizirati će se

dva suprostavljena bloka: federalistički, s uporištem u Sloveniji i, u manjoj mjeri, u Hrvatskoj, s ciljem daljnje decentralizacije države (na tragu Ustava federacije iz 1974.) te centralistički, s uporištem u Srbiji i vrhu Jugoslavenske narodne armije (JNA), s ciljem ispravljanja navodnih nepravdi koje je srpskom narodu nanio Titov komunistički režim, odnosno, s ciljem jačanja središnjih ustanova države na račun daljnje decentralizacije (jačanja autonomnih ovlasti republika). Srbijansko republičko vodstvo, u svojim namjerama, dobilo je aktivnu podršku od različitih tamošnjih kulturnih, znanstvenih i vjerskih institucija, a prije svih od Srpske pravoslavne crkve (SPC), Udruženja književnika Srbije i Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU). Iza namjera o jačanju središnjih ustanova države te potrebe za zaštitom navodno ugroženih prava srpskog naroda u Hrvatskoj i na Kosovu zapravo se rađao ambiciozni plan o okupljanju svih navodno srpskih teritorija u okviru jedne države koji je jedan od prvih artikuliranih programatskih izraza dobio upravo u «Memorandumu SANU» iz druge polovice 1986. S druge strane, na planu političke akcije, srbijanske i druge centralističke snage svoje su pozicije ojačali nasilnim smjenjivanjem rukovodstva u Vojvodini i Crnoj Gori, u listopadu 1988., odnosno, u siječnju 1989. te «administrativnim» putem i na Kosovu, u ožujku iste godine. Nekako u isto vrijeme zahvaljujući snažnom srbijanskom promidžbenom djelovanju, ali i postupnoj radikalizaciji u smjeru velikosrpske politike hrvatskih Srba, dolazi do pogoršanja stanja hrvatsko-srpskih odnosa u tada Socijalističkoj Republici Hrvatskoj (SRH).⁸ Godina 1989., a posebno njezina druga polovica, bila je obilježena agresivnim istupima srbijanskih medija. Naime, oni, a što nailazi na potporu takvih radikala među Srbima u Hrvatskoj, kao što su Jovan Opačić, Simo Dubajić i drugi,

⁸ Nikica BARIĆ, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990-1995.*, Zagreb, 2005., 25.-30.; Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, Zagreb, 2003., 377.-397.

počinju sve više naglašavati navodni neravnopravni položaj hrvatskih Srba. Može se stoga zaključiti kako je dobar dio hrvatskih Srba već potkraj iste godine bio posve odan agresivnim ciljevima političkog vodstva Srbije tj. Slobodanu Miloševiću.⁹

Naravno da događaji ovakve političke težine nisu mogli proći bez posljedica i na nižim, regionalnim, razinama pa tako i na području zapadne Slavonije, posebno ima li se na umu njezin heterogeni etnički sastav stanovništva. To pokazuje, prije svega, činjenica kako je, s početkom 1989., problematika međunacionalnih odnosa postala prevladavajuća tema na sjednicama tadašnjih općinskih i komunističkih vlasti. Početkom travnja 1989., na inicijativu vrha komunističke vlasti u SRH, tako je o ovoj problematici raspravljano na lokalnim razinama tj. na razinama općinskih komiteta Saveza komunista Hrvatske (OK SKH). Putem lokalnih glasila javnost je izvještavana o tim raspravama. No, treba odmah primjetiti kako su ta priopćenja u potpunosti u suglasju s dominantnim ideološkim postavkama hrvatskih komunista o, barem za javnost, samo formalnoj važnosti nacionalnog pitanja (tj. njegovoj drugorazrednosti), opredjeljenju za nastavak provođenja nerealne politike «bratstva i jedinstva», izdvajanju te nametanju krivnje nikad jasno imenovanim birokratiziranim strukturama po republikama te želje za nezamjeranjem srbijanskom vodstvu. Također, kako je u većini zapadnoslavonskih općina srpski kadar u općinskim strukturama vlasti bio zastupljen, u pravilu, u većem stupnju negoli je bila srpska zastupljenost u etničkoj strukturi pojedine općine, nije teško zaključiti kako je i to bio čimbenik koji je zasigurno uvjetovao način informiranja javnosti.

Na sastanku OK SKH Nova Gradiška, održanom početkom travnja 1989., tako je zaključeno kako na tom području «nije bilo nacionalističkih istupa (...) ali latentna opasnost postoji» te da je jedan od načina suprostavljanja nacionalizmu intenzivniji

⁹ N. BARIĆ, *Srpska pobuna*, 42.-52.

preventivno-promidžbeni rad sa mladima.¹⁰ Slično su razmišljali i grubišnopoljski komunisti. Oni su, također s posebne sjednice o stanju međunacionalnih odnosa, javnost informirali kako «Jugoslavija može i mora opstati samo onako kako je i konstituirana, kao zajednička država ravnopravnih naroda i narodnosti» te kako, među stanovništvom općine, «postoji jasna svijest da samo jačanje klasnog može potisnuti nacionalno».¹¹ Bjelovarski komunisti bili su nešto realniji pa su smatrali su kako nepovoljna ekonomska i socijalna situacija može «dovesti do socijalnih nemira, a tada ni nacionalistički ispadi nisu isključeni».¹² Velikog krivca za pogoršanje opće situacije oni su vidjeli u vrhovima republičkih rukovodstava koja su dopustila širenje posebnog birokratskog nacionalizma koji je, zapravo, smatrali su, «izraz stanja u kojem se birokracija nameće kao jedini legitimni zastupnik općeg interesa i svoje uže interese nameće kao nacionalne» što je, u konačnici, dovelo do toga «da pojedina rukovodstva nemaju iste poglede i ocjene bujanja nacionalizma».¹³ Pravoj bujici općenitih konstatacija, a zapravo izbjegavanju pravog odgovora ili odrazu nesnalaženja, pridružili su se i novski komunisti. Sekretar OK SKH Novska Dušan Trivunčić tako je, na primjer, smatrao kako će se međunacionalna podijeljenost prevladati «radom vrijednih ruku naših građana, ozbiljnim i istinskim provođenjem demokratičnosti i sprečavanjem organiziranja političkih mitinga».¹⁴ Pakrački komunisti bili su još neodređeniji. Istaknuli su kako «naš narod nije apolitičan», usprkos tome što «svijest kod radnog čovjeka (...) postoji», ali pojava različitih ideologija «koje nas pomalo sve više razdvajaju i udaljavaju jedne od drugih» može uzrokovati niz

¹⁰ «Pojačati preventivno djelovanje», *NG Novine* (dalje *NGN*), Nova Gradiška, 7. travnja 1989.

¹¹ «O nacionalnom pitanju u našoj sredini», *Grubišnopoljski list* (dalje *GL*), Grubišno Polje, 11. travnja 1989.

¹² E. Novak, «Pojava nacionalizma», *Bjelovarski list* (dalje *BL*), Bjelovar, 6. travnja 1989.

¹³ *Isto*.

¹⁴ «Dobri međunacionalni odnosi», *Novljanski vjesnik* (dalje *NV*), Novska, 28. ožujka 1989.

«mogućih neželjenih posljedica po ovu zemlju i njene narode i narodnosti».¹⁵ I Predsjedništvo OK SKH Daruvar smatralo je kako su problemi međunacionalnih odnosa «sastavni dio duboke, sveopće krize našeg društva» i to iz razloga «što je nacionalno dobilo primat nad klasnim».¹⁶

Daleko je od istine konstatacija kako hrvatski komunisti nisu uvidjeli da jačanje, prije svega, srpskog nacionalizma, predstavlja stvarnog uzročnika krize jugoslavenske države. Osude nacionalizma prisutne su u gotovo svim njihovim javnim istupima, ali se taj nacionalizam uporno izbjegavao točnije odrediti ili je njegovo određenje bilo, u prevladavajućoj mjeri, nejasno. Takva tendencija samo se dijelom može objasniti kod onih lokalnih komunističkih organa činjenicom da su predstavljali nositelje vlasti na etnički miješanim područjima. Želja za izbjegavanjem točnog određenja nositelja agresivne nacionalističke politike, kako se ne nebi narušila krhka jugoslavenska međunacionalna ravnoteža na državnoj, ali i lokalnim razinama, stoga je, posve logično, samo išla na mlin srbijanskog rukovodstva, dajući mu povoda za još smjelije istupe i postupke te istupe njegovih eventualnih podržavatelja u Hrvatskoj. Potvdu za ove tvrdnje nalazimo u brojnim primjerima. Čelnik Predsjedništva OKSKH Bjelovar Ljuban Perenčević je, u izlaganju na sjednici OKSKH Bjelovar od 9. ožujka 1989., smatrao, naprimjer, kako je opća politička i ekonomska situacija povoljna «za razvoj svih negativnih pojava i pojava nacionalizma» na području bjelovarske općine, no ne navodeći o kakvom ili čijem nacionalizmu je riječ.¹⁷ Već spomenuti čelnik OKSKH Novska Trivunčić također je, u ožujku 1989., konstatirao kako tadašnju političko-sigurnosnu

¹⁵ «Stanje na komuni zadovoljavajuće, ali ...», *Pakrački vjesnik* (dalje *PV*), Pakrac, 27. ožujka 1989.

¹⁶ Državni arhiv Bjelovar, Fond Okružnog komiteta Saveza komunista Hrvatske Daruvar, Strogo povjerljivi spisi (DAB/OKSKHD/SPS), bez broja, kutija 26, Stavovi Predsjedništva OKSKH Daruvar o nacionalnom pitanju i međunacionalnim odnosima od 31. ožujka 1989.

¹⁷ E. Novak, «Pozitivno ubrzati, negativno suzbiti», *BL*, 16. ožujka 1989.

situaciju karakterizira «buđenje nacionalizama», opet bez točnijeg određenja.¹⁸ Predsjedništvo novogradiške Općinske konferencije Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske (OKSSRNH) već se početkom 1989. osvrnulo na pojavu nacionalizama i njihove nosioce. «Najenergičnije» ih osuđujući, istaknuto je kako, u slučaju «ne stane li se tome hitno na kraj», moglo bi doći do «neslućenih štetnih i pogubnih posljedica» za sve jugoslavenske narode, a potrebno je utvrditi kako je i u ovom primjeru izostala konkretnija definicija.¹⁹ S druge strane, u onim slučajevima kada je određenje nacionalizma i dobilo etničku etiketu, konkretno srpsku, u pravilu se isticalo kako i njegov nepostojeći hrvatski pandan predstavlja jednako opasnog neprijatelja jugoslavenskog jedinstva, što svakako nije bilo u suglasju sa stvarnim karakteristikama situacije u Hrvatskoj. Grubišnopoljski komunisti tako su smatrali da je u Hrvatskoj «prisutna tendencija djelovanja i hrvatskih i srpskih i talijanskih nacionalista».²⁰ Ipak, ovaj stav tamošnjih komunista predstavlja rijedak primjer o točnijem određenju nositelja i taktike srpskog nacionalizma u Hrvatskoj. U njemu se jasno navodi kako je temeljna karakteristika djelovanja srpskih nacionalista u SRH-u «dokazivanje teza o 'asimilatorskoj politici' prema Srbima u SRH, te su po njima i Srbi u SRH u istom položaju kao i na Kosovu».²¹ Na sličnim, iako značajno manje određenijim, pozicijama bili su i požeški komunisti. Na sjednici OKSKH Slavonska Požega od 3. ožujka 1989., konstatirano je kako «nacionalizma i nacionalista u našoj općini ima», a bilo je, navedeno

¹⁸ «Dobri međunacionalni odnosi», *NV*, 28. ožujka 1989.

¹⁹ Hrvatski državni arhiv Zagreb, Fond Republičke konferencije Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske, Povjerljivi spisi (HDA/RKSSRNH/PS), br. 198/1989., Zaključak OKSSRNH Nova Gradiška u vezi rješavanja sadašnjih društveno-političkih i ekonomskih problema u zemlji od 26. siječnja 1989.

²⁰ HDA, Fond Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske – Dokumentacija (HDA/CKSKH/D), br. 23073/1989., Procjena političko-sigurnosne situacije u općini Grubišno Polje iz veljače 1989.

²¹ *Isto*.

je, «ispada i sa predznakom srpskog i hrvatskog nacionalizma».²² Ovaj puta je slijedilo i pobliže određenje: navedeni «nacionalisti», naime, «pomno prate naš rad i kako izvršavamo svoje zadatke», a izražen je i stav prema kojem su «svi nacionalizmi opasni i kontrarevolucionarni».²³

U nedostatku hrabrosti za odlučniji istup, ali i nedostatku reformske vizije, odgovor se često tražio u prošlosti, posebice u nikad do kraja definiranoj *Titovoj ostavštini*, u smislu čitavog niza, u javnosti prisutnih, tvrdnji o uspostavi i učvršćenju jugoslavenskog zajedništva i iskustava koje su, pokazalo se već ubrzo nakon Titove smti, zapravo predstavljale samo javno prisutne predodžbe jugoslavenske stvarnosti, bez ikakvog stvarnog utemeljenja. Komunisti mjesne zajednice Medari, općina Nova Gradiška, tako su, početkom ožujka 1989., u kratkom osvrtu na kosovsku situaciju, ustvrdili kako netreba prihvaćati «metode političkih ucjena», kojima se, navedeno je, služe «albanski nacionalisti», nego je potrebno čvrsto ustrajavanje na temeljima «avnojske Jugoslavije».²⁴ Dajući podršku Presjedništvu SFRJ, za njegovu odluku o uvođenju izvanrednih mjera na Kosovu, čelnik pakračkih komunista Pero Rajčević je izjavio kako izlaz vidi u jedinstvenom djelovanju «na cijelom jugoslavenskom području».²⁵ Takvo djelovanje, svojevrsni novi jugoslavenski program, prema Rajčevićevim riječima, mora biti utemeljen na koncepciji «bratstva i jedinstva», što je «najsvjetlija tekovina revolucije», a takav koncept će uvijek dobiti podršku stanovništva pakračke općine jer je ono «bilo uvijek opredijeljeno za Titov put».²⁶

²² HDA/CKSKH/D, br. 23419/1989., Zapisnik sa 37. sjednice OKSKH Slavonska Požega od 3. ožujka 1989.

²³ *Isto.*

²⁴ «Podrška očuvanju bratstva i jedinstva», *NGN*, 10. ožujka 1989.

²⁵ «Osloboditi se svih kočnica promjena», *PV*, 27. ožujka 1989.

²⁶ *Isto.*

U uskoj vezi s tim je i prisutnost tendencije koja bi se mogla definirati kao stav prema kojem je proces postepene demokratizacije političkih i društvenih odnosa u Jugoslaviji, čak i u tako skućenim okvirima kojeg su vladajući komuniti dopustili, središnja prepreka stabilizaciji situacije. Takav stav najjasnije su izrazili daruvarski komunisti. Oni su za aktualne probleme međunacionalnih odnosa u Jugoslaviji smatrali odgovornima decentralizatorske snage koje su tendencijom federalizacije i «zanemarivanja demokratskog centralizma u SKJ [Savez komunista Jugoslavije – op. a.]» otvorile «mogućnost slobodnog gledanja [sic!] i interpretacije kroz osam prizmi na iste probleme u trenucima kada je bilo nužno jedinstveno sagledavati probleme i njihova rješenja».²⁷ Očigledno, smatralo se da, kao i uvijek kad je riječ o komunističkim stajalištima, uzor za bolju budućnost treba nužno tražiti u nekoj ranijoj fazi komunističkog djelovanja. Grubišnopoljski komunisti smatrali su, pak, da je decentralizacija prijeko potrebna na ekonomskom polju, u cilju orijentacije na razvoj «tržišnih privrednih odnosa».²⁸ S druge strane, u smislu reforme političkog sustava, ostali su posve neodređeni: navedeno je kako reforma političkog života, «posebno Saveza komunista», predstavlja nužnost.²⁹ Nažalost, nije precizirano da li reforma treba ići u smjeru daljnje demokratizacije decentralizacijom ili povratka na centralizam, kao u daruvarskom primjeru.

Na stanje hrvatsko-srpskih odnosa na zapadnoslavonskom prostoru ipak se nije moglo, u većoj mjeri, utjecati različitim ideološkim frazama niti pokušajem da se sva krivica svali na izbijanje nekog poprilično neodređenog hrvatskog ili srpskog

²⁷ DAB/OKSKHD/SPS, b.b., kut. 26, Stavovi Predsjedništva OKSKH Daruvar o nacionalnom pitanju i međunacionalnim odnosima od 31. ožujka 1989.

²⁸ «O nacionalnom pitanju u našoj sredini», *GL*, 11. travnja 1989.

²⁹ *Isto*.

nacionalizma. Jednako tako, ono nije pokazivalo karakteristike iz kojih bi se moglo zaključiti da su Hrvati i Srbi istinski privrženi sintagmi o bratstvu i jedinstvu. Ono, istina, još uvijek nije odavalo stanje intenzivne nacionalne konfrontacije dviju većinskih etničkih skupina zapadne Slavonije, ali nije bilo niti idilično, kakvim su ga komunisti predstavljali.

Zapravo, može se reći da je proces nacionalne homogenizacije Hrvata i Srba, u vidu pojedinačnih događaja u kojima se mogla vidjeti nacionalna pozadina, započeo s uzimanjem sve većeg maha. Na području bjelovarske općine već tijekom 1988. zabilježeno je sedam slučajeva pojave «tzv. manifestnog nacionalizma», i s hrvatske i sa srpske strane, a važno je ovdje napomenuti kako je primjećeno da su kod «srpskih nacionalista» sve prisutnija «euforična razmišljanja o velikoj Srbiji».³⁰ Nacionalističko ponašanje zabilježeno je i u prvoj polovici 1989. Ocjenjujući stanje međunacionalnih odnosa na području općine «stabilnim» Predsjedništvo OKSKH Bjelovar konstatirano je kako su, ipak, «zabilježene pojave pojedinačnih nacionalističkih istupanja».³¹ I na novogradiškom području zabilježeno je nekoliko «nacionalističkih ispada», ali, dodano je kako su ih počinili pojedinci u «alkoholiziranom stanju».³² U Pakracu je, već na samom početku 1989., zabilježeno kako su, prilikom vjerskih manifestacija vezanih uz proslavu pravoslavnog Božića, okupljeni Srbi, većinom mlađe dobi, pjevali pjesme «‘Oj, vojvodo Sindjeliću’, ‘Ko to kaže, ko to laže, Srbija je mala’, ‘Polu veka srbadija čeka’, ‘Srpska se truba sa Kosova čuje’ i ‘Oj, Srbijo samo zovi, letet ćemo ko orlovi’».³³ Čelnik grubišnopolskih komunista Bogdan Čujo je tamošnjoj javnosti, potkraj travnja 1989.,

³⁰ E. Novak, «Pojavnost nacionalizma», *BL*, 6. travnja 1989.

³¹ HDA/CKSKH/D, 23047/1989., Skraćeni zapisnik sa 51. sjednice Predsjedništva OKSKH Bjelovar od 30. ožujka 1989.

³² «Pojačati preventivno djelovanje», *NGN*, 7. travnja 1989.

³³ HDA/CKSKH/D, 4687/1989., Dnevne informacije od 9. siječnja 1989.

poručio kako «aktualni događaji u SFRJ [...] u svakom slučaju imaju odraza na život i rad u općini G. Polje» te kako su dobro poznati «pojedinci koji su skloni nacionalističkim ispadima».³⁴ Ipak, bila je to samo blaga naznaka buduće eskalacije hrvatsko-srpskog sukoba na zapadnoslavonskom prostoru.

Sve jasnije pristajanje velikog dijela srpskog stanovništva u Hrvatskoj uz Miloševićevu nacionalističku politiku bilo je najvidljivije na području sjeverne Dalmacije i okolnih hrvatskih krajeva, u većini naseljenim Srbima. Pojava je bila evidentna već početkom 1989., a sredinom iste godine dogodila se njezina prva važnija javna eskalacija. U mjestu Kosovu, nedaleko Knina, 9. srpnja 1989. održana je proslava šestote godišnjice Kosovske bitke. No, umjesto službene proslave, događaj je pretvoren u masovno okupljanje tamošnjih Srba, potpomognutim dolaskom srbijanskih nacionalista iz drugih dijelova Jugoslavije, koji su iskazali jednako tako masovno pristajanje uz Miloševićevu politiku. Sve to bilo je popraćeno velikosrpskom, četničkom i miloševićevskom ikonografijom.³⁵

Reakcija hrvatskih komunističkih vlasti ovoga puta bila je nešto određenija. Njihov službeni stav bio je da su različite militantne grupe «organizirano pristigle na proslavu, uz pomoć nacionalistički orijentiranih mještana, grubo [...] sa nacionalističkih i antisocijalističkih pozicija zloupotrebile ovu manifestaciju».³⁶ Zanimljivo, u javnosti je istaknuto kako ova «zloupotreba», tj. iskorištavanje svečanosti, dolazi s «platforme velikosrpskog nacionalizma».³⁷ U sličnim relacijama su se kretale i reakcije

³⁴ «Nema problema u međunacionalnim odnosima», *GL*, 28. travnja 1989.

³⁵ Opširno o tome u N. BARIĆ, *Srpska pobuna*, 44.-48.

³⁶ DAB/OKSKHD/OS, b.b., kut. 63, Informacija o proslavi 600. godišnjice Kosovske bitke, održanoj 8. i 9. 7. 1989. godine u Kninu i Kosovu kod Knina od 12. srpnja 1989.

³⁷ Prema članku «Zloupotreba proslave», *Vjesnik*, Zagreb, 11. srpnja 1989. u N. BARIĆ, *Srpska pobuna*, 46.

zapadnoslavonskih komunista: nešto konkretnije imenovanje srpskog nacionalizma u onim općinama s izrazitom hrvatskom većinom, stavljanje krivnje na neodređeni nacionalizam u onim općinama s većom koncentracijom srpskog stanovništva, zabrinutost za stanje osjetljivih hrvatsko-srpskih odnosa te nada u ekonomski oporavak kao uvjet za smirenje situacije. Novski komunisti tako su najjasnije osudili navedene «militantne grupe» koje su na proslavi ispoljile, navedeno je, «srpski nacionalizam i šovinizam».³⁸ S druge strane, reakcije iz drugih sredina bile su krajnje neodređene. Daruvarski komunisti tako su «najenergичnije osudili nacionalistička eksponiranja grupa i pojedinaca na proslavi Kosovske bitke u Kninu, kao i sva druga nacionalistička eksponiranja», ne navodeći etničku pripadnost tih grupa i pojedinaca, mada se može pretpostaviti na koga su mislili.³⁹ Slično je bilo i u Pakracu. I tamošnji komunisti osudili su neodređena «nacionalistička eksponiranja pojedinaca i grupa», a navedeno je i kako je pakračka općina «krajnje [...] osjetljiva» na takve pojave «kojima je cilj nacionalistički razdor, razbijanje nacionalne sloge i zajedništva naših naroda i narodnosti».⁴⁰ O stavovima zapadnoslavonskih komunista u vezi s ovim rječito govori i konstatacija izrežena na sjednici Predsjedništva OKSKH Slavonska Požega, održanoj početkom kolovoza 1989. Na sjednici se upravo i raspravljalo o političko-sigurnosnom stanju na području općine. Navodeći podatak kako je na području općine, u prvom polugodištu 1989., podnešeno četiri kaznene prijave «zbog nacionalističkog istupanja», izvjesni Ranko Zima, izjavio je, kako je «prisutno mišljenje da je područje koje je naseljeno

³⁸ «Osuda nacionalizma», *NV*, 1. kolovoza 1989.

³⁹ DAB/OKSKHD/OS, b.b., kut. 63, Informacija o poduzetim aktivnostima u vezi sigurnosno-političke situacije s aspekta međunacionalnih odnosa od 31. srpnja 1989.

⁴⁰ «Osuda nacionalističkih istupa u Kninu», *PV*, 17. srpnja 1989.

srpskim življem imuno od nacionalizma», ali da «nažalost to nije slučaj».⁴¹ Zimina izjava, zapravo, jasno govori o činjenici da oni zapadnoslavonski Srbi, koji su pristali uz Miloševićevu politiku, još uvijek nisu imali odlučnosti za manifestaciju poput one na kninskom Kosovu, nego su i dalje djelovali unutar komunističkog sustava (zbog dominacije u partijskom članstvu).

Zbog toga je srpsko nacionalističko djelovanje na zapadnoslavonskom prostoru, u počecima, javno ispoljavano putem drugih institucija. Vrh Slavonske eparhije Srpske pravoslavne crkve, predvođen episkopom Lukijanom, namjeravao je 8. lipnja 1989., mjesec dana prije proslave istog događaja kod Knina, u Virovitici također organizirati proslavu šestote godišnjice Kosovske bitke. Namjera organizatora bila je da se proslava organizira na središnjem trgu u gradu, na prostoru gdje se nalazio spomenik partizanskim i drugim žrtvama iz Drugog svjetskog rata, na zemljištu gdje se do izbijanja rata nalazio vjerski objekt SPC-a (izvan prostorija tamošnje pravoslavne crkve). Lukijanova namjera naišla je na neodobranje općinskih vlasti i to iz dva razloga: zato jer za proslavu nije zatraženo dopuštenje nadležnih organa unutrašnjih poslova te jer je episkopova namjera bila da proslavu održi na mjestu (središnji trg u Virovitici) od velikog simboličkog značaja za općinske (komunističke) vlasti. Vlasti nisu, potrebno je primjetiti, namjeravale zabraniti održavanje vjerskog obreda, ali se nisu slagale s Lukijanovim odabirom mjesta njegova održavanja, što nije dovelo do promjene njegove odluke, čak ni nakon pritisaka republičkih vlasti.⁴² Vlasti su u javnost izišle sa stavom kako je namjera SPC-a «politička

⁴¹ HDA/CKSKH/D, Br. 23427/1989., Zapisnik sa 68. sjednice Predsjedništva OKSKH Slavonska Požega od 3. kolovoza 1989.

⁴² HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama Izvršnog vijeća Sabora Republike Hrvatske, Povjerljivi spisi (KOVZ/PS), br. 14/1990., Službena zabilješka o razgovoru s episkopom Slavonske eparhije Lukijanom od 7. lipnja 1989.

provokacija s dalekosežnim posljedicama», ali ipak nisu zabranile održavanje obreda.⁴³ Vjerski obred, pod vodstvom episkopa Lukijana, navedenog dana se i održao u Virovitici, na prostoru Gradskog parka, a prisustvovalo mu je oko 200 građana.⁴⁴

Vjerski obred SPC-a, održan u Virovitici 8. lipnja 1989. povodom obilježavanja šestote godišnjice Kosovske bitke, nije poprimio razmjere istupanja sa srpskih nacionalističkih pozicija, kakvo je zabilježeno mjesec dana kasnije u kninskoj okolini. Skup je, naime, prošao bez vidljivih provokacija, predstavnici SPC-a čak su posvetili i «spomenik NOB-u», a javnost je uvjeravana kako netko «uporno pokušava izvana nametnuti međunacionalne sporove, sumnje i uznemirenosti».⁴⁵ Ipak, događaj je rezultirao određenim posljedicama. Najprije, srbijanski mediji iskoristili su ga kao potvrdu svoje već prisutne teze o navodnoj ugroženosti Srba u Hrvatskoj: tako je beogradski dnevnik *Politika*, neposredno pred održavanje obreda, donio tekst telegrama kojeg je Predsjedništvu SFRJ uputio Sveti arhijerejski Sinod SPC-a, a u kojem se «energično» prosvjeduje «protiv ovog produženog ratnog nasilja nad vernicima Srpske pravoslavne crkve», s očiglednom aluzijom na tragična događanja iz vremena Drugog svjetskog rata.⁴⁶ Također, događanja u Virovitici pokazala su kako se i vrh SPC-a u zapadnoj Slavoniji jasno postavio na čelno mjesto srpskog nacionalističkog djelovanja. Upravo je, naime, episkop Lukijan sada, čak i u dokumentima republičkih vlasti, jasno imenovan zagovornikom teze «o liniji kontinuiteta takozvane NDH i SR Hrvatske, sa

⁴³ F. Blažević, «Skup – ilegalan», *Večernji list* (dalje *VL*), Zagreb, 6. lipnja 1989.

⁴⁴ HDA/KOVZ, *Opći spisi* (OS), Br. 234/1989., Pregled održanih vjerskih obreda srpske pravoslavne crkve izvan vjerskih objekata, a da za to nije traženo odobrenje od 6. rujna 1989.

⁴⁵ Davor Ivanković, «Miting se nije dogodio», *VL*, 11. lipnja 1989.

⁴⁶ H. D. Antić, «Ko sprečava obeležavanje jubileja u Virovitici», *Politika*, Beograd, 8. lipnja 1989.

naglašenom asocijacijom na asimilaciju, neravnopravnost i ugroženost Srba i SPC u SR Hrvatskoj».⁴⁷

Bez obzira na sve evidentniju pojavu srpskog nacionalizma, kao glavnog uzročnika nestabilnosti, vladajući komunisti i dalje su u ekonomskim poteškoćama vidjeli središnji problem. Tako je, u vrijeme kada dojam događanja na kninskom Kosovu još nije splasnuo, krajem srpnja 1989., u jednom internom dokumentu istaknuto kako trenutačnu političko-sigurnosnu situaciju u SRH i dalje, u prvom redu, karakteriziraju «izraženi problemi i poteškoće u privredjivanju [...], a osobito visoka inflacija» te, u uskoj vezi s tim, «ispoljavanje nezadovoljstva radnih ljudi kroz obustave rada i razne protestne zborove».⁴⁸ Ipak, konstatirano je kako su i kninski događaji ostavili traga: nakon održavanja te proslave, navedeno je, «došlo je do vidnog negodovanja, uznemirenja i zabrinutosti radnih ljudi i građana u SR Hrvatskoj za sudbinu SFR Jugoslavije i tekovine narodnooslobodilačke borbe», a u pojedinim dijelovima Hrvatske zabilježena su i «ekscesna ponašanja koja mogu ozbiljno ugroziti dobre [sic!] medjunacionalne odnose u Republici».⁴⁹ Sve navedeno do kraja godine samo se pogoršalo. Situacija na ekonomskom polju dodatno se usložila: brojne «privredne teškoće koje se očituju kroz nelikvidnost, niske osobne dohotke, nezaposlenost kapaciteta [...], nezaustavljiv rast cijena i dr.» imale su neposredan utjecaj na stanje u ostalim područjima društvenog života.⁵⁰ Važnije je istaknuti kako su one, smatrale su republičke vlasti, dodatno

⁴⁷ HDA/KOVZ, Predmetni spisi (PrS)/Proslava 600. godišnjice bitke na Kosovu (Proslava), b.b., Informacija o razgovorima s predstavnicima SPC-a i ocjenama koje su im uputili predstavnici Izvršnog vijeća Sabora u vezi događaja na proslavi 600-godišnjice kosovske bitke u SR Hrvatskoj od 22. srpnja 1989.

⁴⁸ HDA/CKSKH/D, Br. 4650/1989., Neka obilježja aktualne političko-sigurnosne situacije u SR Hrvatskoj od 24. srpnja 1989.

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ HDA/CKSKH/D, Br. 4734/1989., Informacija o nekim obilježjima političko-sigurnosne situacije u SR Hrvatskoj od 5. studenog 1989.

komplificirale političko-sigurnosnu situaciju u Hrvatskoj. To se očitovalo u sve većoj polarizaciji «među radnim ljudima i građanima na nacionalnoj osnovi», kao reakcija na velik stupanj intenziviranja političkog života u državi (reakcije na ustavne amandmane u SR Sloveniji, inicijativa za vraćanje spomenika banu Jelačiću u Zagrebu, događanja na Kosovu, donošenje zakona o obilježavanju Dana sjećanja na mrtve u Hrvatskoj i dr.).⁵¹ Komunisti su bili svjesni činjenice da su njihovi napori na smirivanju sve zahlađenijih međunacionalnih odnosa u državi, prije svega onih srpsko-albanskih i srpsko-hrvatskih, bili neplodni. Ističući kako je djelovanje CKSKJ u tom smislu uglavnom «dalo nepovoljne rezultate» hrvatsko republičko vodstvo smatralo je kako je u međurepubličkom dijalogu rješenje. Tako je Predsjedništvo CHSKH, u drugoj polovici studenog 1989., zaključilo kako su «potrebni strpljivi i uporni razgovori radi dolaženja do prihvatljivih pozicija», osudivši nastupanja s «jednostranim nacionalnim programima», ali je ustvrdilo i da su «separatističke [...] opcije usmjerene na rušenje SFRJ» otišle «daleko».⁵² Potvrda je to, već tada vladajućeg razmišljanja nekih krugova, o tome da se hrvatsko rukovodstvo odlučilo za zauzimanje svojevrsnog «srednjeg stava», omeđenog odlukom o nezamjeranju Miloševiću te inzistiranjem na blagoj i besplodnoj kritici unitarizma. Time se, zapravo, propustio trenutak za zauzimanje odlučnijeg stava protivljenja srpskoj nacionalističkoj politici s dalekosežnim posljedicama za situaciju u samoj Hrvatskoj.

U tim okvirima se kretala i ocjena političko-sigurnosne situacije na zapadnoslavonskom prostoru. Tako je stanje «političko-sigurnosnih prilika» na području Zajednice općina (ZO) Bjelovar (uključuje i područja općina Bjelovar, Virovitica,

⁵¹ *Isto.*

⁵² HDA/CKSKH/D, br. 4737/1989., Skraćeni zapisnik sa 181. sjednice Predsjedništva CKSKH od 23. studenog 1989.

Grubišno Polje, Pakrac i Daruvar) ocijenjeno «zadovoljavajućim», ali je dodana i konstatacija kako se među stanovništvom «osjeća jedna zabrinutost» te «povećava [...] osjetljivost na međunacionalne odnose», kojoj samo pogoduje «složena ekonomska situacija».⁵³ Stanje na području ZO Zagreb (uključuje i područje općine Novska) također je ocijenjeno kao «zadovoljavajuće», dok na području ZO Osijek (uključuje i općine Podravska Slatina, Nova Gradiška i Slavonska Požega) nije bilo «težih ekscesa i ispada», ali zabilježeno je nekoliko «dogadjaja interesantnih s ovog aspekta».⁵⁴ No, do kraja godine došlo je do pogoršanja. Iako je političko-sigurnosno stanje na području ZO Bjelovar i ovaj puta ocijenjeno «zadovoljavajućim» konstatirano je da su «znaci pogoršavanja međunacionalnih odnosa» sve vidljiviji.⁵⁵ Zabilježeno je i kako se situacija na području ZO Osijek sve «više usložava», dok je području ZO Zagreb ocijenjena zadovoljavajućom.⁵⁶

Situacija je, zapravo, bila dosta složenije od navedene. Kraj 1989. pokazivao je, naime, jasne znakove podijeljenosti po liniji etničke pripadnosti. Primjerice, prema riječima Milana Jurišića, čelnika podravskoslatinskih komunista, tamošnji Srbi dobro su prihvatili činjenicu što je XI. kongres CKSKH odbacio prijedloge za veću razinu političke demokratizacije. Tamošnji Srbi su, prema Jurišićevim riječima, izrazili «zabrinutost» i samom pojavom takvih prijedloga jer smatraju da se iza njih kriju ideje «kao što su rehabilitacija ideje maspokreta [...] što ima težinu razjedinjenja Jugoslavije i

⁵³ HDA/CKSKH/D, br. 4650/1989., Neka obilježja aktualne političko-sigurnosne situacije u SR Hrvatskoj od 24. srpnja 1989.

⁵⁴ *Isto.*

⁵⁵ HDA/CKSKH/D, Br. 4734/1989., Informacija o nekim obilježjima političko-sigurnosne situacije u SR Hrvatskoj od 5. studenog 1989.

⁵⁶ *Isto.*

rušenja dostignutih tekovina».⁵⁷ Već spomenuto izglasavanje zakona o obilježavanju Dana mrtvih također je utjecalo na etničku homogenizaciju Srba. Nezadovoljni činjenicom što je 1. studeni odabran kao dan obilježavanja tog vjerskog blagdana u SRH te dobio status neradnog dana radnici poduzeća *Papuk* iz Pakraca srpske nacionalnosti – njih 250 – izrazili su svoje neslaganje. To neslaganje provedeno je putem pokretanja inicijative za nedolazak što većeg broja radnika «na posao 1. studenog 1989., čime bi izrazili svoje neslaganje».⁵⁸ Postajalo je sve evidentnije da se i hrvatsko stanovništvo počinje sve intenzivnije etnički homogenizirati. Još u prvoj polovici kolovoza 1989. tako su u Grubišnom Polju pronađena «tri pisma nacionalističkog sadržaja sa pozicija hrvatskog nacionalizma», upućena trojici građana srpske nacionalnosti. U jednom pismu tako je stajalo: «Ovo je Hrvatska, gubite se u Srbiju, jebo vas Milošević».⁵⁹ Potkraj istog mjeseca i u Bjelovaru su pronađeni «neprijateljski letci [...] s pozicija ustaštva».⁶⁰ Bili su to jasni pokazatelji da se hrvatsko i srpsko stanovništvo zapadnoslavonskog prostora sve više identificira sa elementima vlastite nacionalne simbolike te da sve manje pristaje uz nadnacionalne političke platforme (jugoslavenski komunizam).

Kako je već navedeno središnja točka javnih napisa srbijanskog tiska početkom devedesetih godina prošlog stoljeća bila je tvrdnja o navodnoj ugroženosti srpske manjine u Hrvatskoj. Navodilo se kako se Srbi dovođe u sve obespravljeniji položaj, kako pada njihova brojnost u strukturama vlasti i vladajućeg SKH i dr. Konkretni podaci, međutim, govore drugačije. Prema njima Srbi su, naprimjer, u strukturi članstva općinskih komiteta

⁵⁷ HDA/CKSKH/D, Br. 4741/1989., Magnetofonski zapisnik radnog dogovora s predstavnicima općinskih komiteta SKH od 21. prosinca 1989.

⁵⁸ HDA/CKSKH/D, br. 4687/1989., Informacije o događajima i pojavama relevantnim za političko-sigurnosnu situaciju u SRH od 30. listopada 1989., br. 114.

⁵⁹ DAB/Štab Teritorijalne obrane općine Grubišno Polje/SPS, b.b., kut. 3, Informacija od 11. kolovoza 1989.

⁶⁰ HDA/CKSKH/D, Br. 4687/1989., Informacije o događajima i pojavama relevantnim za političko-sigurnosnu situaciju u SRH od 29. kolovoza 1989., br. 70.

SKH na području zapadne Slavonije, najvišim nositeljima vlasti na lokalnim razinama, bili zastupljeni u mnogo većem stupnju negoli je bio njihov postotak u ukupnoj strukturi stanovništva. To je vidljivo iz sljedeće tablice⁶¹:

OKSKH	Ukupan broj članova OK	Hrvati	Srbi	Jugoslaveni	Ostali
Bjelovar	31	20	4	5	2
Daruvar	25	9	9	3	4
G. Polje	19	0	13	1	5
Pakrac	25	3	14	7	1
Virovitica	31	19	6	3	3
N. Gradiška	27	12	11	4	0
P. Slatina	25	4	15	6	0
Sl. Požega	31	18	9	4	0
Novska	19	5	9	5	0
Ukupno	233	90	90	38	15
Ukupno (%)	/	38.6%	38.6%	16.3%	6.4%

Iz ovih podataka vidljivo je, prije svega, da su Srbi imali jednak broj članova općinskih komiteta kao i većinski Hrvati, iako su činili manje od trećine ukupnog stanovništva zapadnoslavonskog prostora. To, zapravo, znači da su u rukovodećim općinskim strukturama bili zastupljeni u vrlo primjetnoj neproporcionalnosti sa svojom brojnošću. Jednako tako, i postotak Jugoslavena je višestruko neproporcionalan njihovoj

⁶¹ HDA/CKSKH/D, Br. 4684/1989., Pregled strukture izabranih članova općinskih komiteta SKH od 22. studenog 1989.

brojnosti. Uvid u etničku strukturu pojedinih OK-a samo pojačava tu ocjenu. Primjerice, Hrvata nije uopće bilo u sastavu OKSKH Grubišno Polje, izraženo manjinski položaj su imali u sastavima OKSKH Pakrac, Podravska Slatina i Novska dok su u sastavu OK Daruvar imali jednak broj članova kao i Srbi, usprkos činjenici da su činili relativnu većinu stanovništva u toj općini. Nesrazmjer između etničke strukture sastava pojedinih OK-a i etničke strukture općine koju su predstavljali primjetno je vidljiv i na primjerima općina Nove Gradiška i Slavonska Požega te, u manjoj mjeri, na primjerima općina Bjelovar i Virovitica. Srbi su činili i većinu članstva pojedinih OK-a zapadnoslavonskog prostora. Tako su imali relativnu većinu u sastavu partijskog članstva u općinama Daruvar (43%), Pakrac (47%), Grubišno Polje (40%), Nova Gradiška (38%) i Novska (39%). Također, i tamo gdje nisu bili u većini, bili su zastupljeni u neskladu s etničkom strukturom općine. Tako su činili 16% članstva OKSKH Bjelovar, 26% članstva OKSKH Virovitica i 27% članstva OKSKH Slavonska Požega.⁶²

Etnički sastav članstva pojedinih OK-a, točnije, premoć Srba u njima, izazvala je poneke javne reakcije. Tako je vrlo čitani zagrebački tjednik *Danas*, potkraj veljače 1990., u članku koji je prenesen na stranicama lokalnog glasila, *Grubišnopoljskog Lista*, u širem kontekstu odnosa vladajućih komunista prema nacionalnom pitanju, istaknuo upravo činjenicu da u novi sastav OKSKH Grubišno Polje nije izabran niti jedan Hrvat, usprkos činjenici da hrvatsko stanovništvo čini relativnu većinu u općini. Izrečeni navodi u tom članku, a posebno onaj kako u novoizabranom OKSKH Grubišno Polje «nema nijednog Hrvata», uznemirili su tamošnju javnost i općinsko rukovodstvo.⁶³ Čelnik OKSKH Grubišno Polje Petar Fehir ustvrdio je kako je izostanak Hrvata iz sastava OK-a

⁶² *Isto.*

⁶³ «Kako dobiti izbore a ne izgubiti Srbe», *GL*, 28. veljače 1990.

rezultat proceduralne manjkavosti tj. rezultat komunističkog opredjeljenja za «neposredne demokratske izbore» te da se taj «nedostatak», konstatirao je, «dosada nije manifestirao u našem djelovanju». ⁶⁴ Fehirova objašnjenja ipak nisu mogla objasniti, a još manje opravdati činjenicu da većinska etnička zajednica općine nema svog predstavnika u OK-u. Sve to predstavljalo je, naravno, jasan primjer privilegiranosti zapadnoslavonskih Srba u općinskim strukturama vlasti te nije moglo ostati bez posljedica. Većinsko hrvatsko stanovništvo prirodno je sve manje vjerovalo, a onda i pristajalo, uz komunističke stavove o stanju međunacionalnih odnosa što je do kraja otvorilo vrata nacionalnoj hrvatskoj homogenizaciji. S druge strane, vidljiva srpska nadmoć u strukturama vlasti činila je posljednje sve «srpskijima» u hrvatskim očima, a s time je rastao i stupanj nepovjerenja u njih. Navedeno, uz sve evidentniju javnu artikulaciju srpskih nacionalističkih ciljeva na republičkoj razini, s neizostavnom refleksijom na lokalnim razinama, praćenu, logično, sve konkretnijim hrvatskim «nacionalnim» odgovorom, dodatno je narušavalo stanje hrvatsko-srpskih odnosa na području zapadne Slavonije.

⁶⁴ *Isto.*

3.2. Višestranački izbori 1990.

Iznutra podijeljen po nacionalno-republičkim linijama, što je konačno potvrđeno prilikom siječanjskog kongresa 1990., vladajući Savez komunista Jugoslavije još ranije je morao dopustiti postupnu političku demokratizaciju. Tako se već tijekom 1989. započelo sa slobodnim političkim organiziranjem građana tj. stvaranjem prvih političkih stranaka. Krajem iste godine, pod jakim pritiskom oporbene javnosti, i hrvatski komunisti bili su prisiljeni javno se izjasniti za primarnost uvođenja višestranačkog sustava te provođenje slobodnih parlamentarnih izbora. Ti izbori raspisani su za travanj i svibanj 1990. (dva kruga), a bili su općeg karaktera tj. odlučivali su o budućem sastavu republičkog Sabora te o budućim sastavima lokalnih tijela vlasti (općina).⁶⁵ S obzirom na temu ovog rada opširniji osvrt dati će se na razvoj predizbornih zbivanja na lokalnoj razini (izbori za lokalna tijela vlasti).

Stupanj razvijenosti organizacijske mreže (postojanje stranačkih ogranaka) različitih političkih stranaka na području pojedinih općina zapadne Slavonije bio je različit. Naravno, u velikoj prednosti bile su one političke grupacije koje su porijeklo vukle iz nekadašnjeg SKH. To se, u prvom redu, odnosi na Savez komunista Hrvatske – Stranku demokratskih promjena (SKH-SDP), izravnog nasljednika SKH. Svoju prednost pred ostalim političkim konkurentima, prije svega postojanje razvijene stranačke mreže, čelnici općinskih ogranaka SKH-SDP zapadnoslavonskog prostora, namjeravali su dobro iskoristiti. Tako je, već tijekom siječnja 1990., grubišnopoljski SKH-SDP održao niz sjednica na kojima je razmatrana upravo problematika predstojećih izbora te je ustrojeno

⁶⁵ Zdenko RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991 od zajedništva do razlaza*, Zagreb, 2006., 590.-591.

niz posebnih odbora koji su trebali pospješiti predizborno promidžbeno djelovanje. Također, isticano je kako, pored činjenice da su «faktička vlast, dobra organizacija» te «materijalna sredstva» u komunističkim rukama, i pojava političkih stranaka s nacionalnim predznakom, i kod Hrvata i kod Srba, «koje su svojim programima i istupanjima svojih prvaka ponudile narodu bezumnu ideologiju krvi i tla», ide u korist nastojanja SKH-SDP-a.⁶⁶ Kako bi se što više prilagodili zahtjevima novih političkih okolnosti najavljene su i neke dubinske promjene u osnovnim ideološko-upravljačkim obilježjima stranke. Tako je najavljeno kako SKH-SDP napušta marksizam «kao jedino teorijsko i ideologijsko ishodište Partije» te «demokratski centralizam», koji je urodio nasiljem nad «'nepodobnim i neposlušnim' članovima», čime se, zapravo, oduzima «rukovodstvu ovlaštenje da bude vrhovni arbitar i nosilac prava na istinu».⁶⁷ Ipak, središnji dio izbornih proglašavanja općinskih odbora SKH-SDP-a zauzimala su stajališta o budućnosti države te nacionalnom pitanju. Pakrački komunisti, u svom izbornom proglašenju, istaknuli su kako se zalažu za «suvremenu Jugoslaviju kao federalnu zajednicu slobodno udruženih naroda i narodnosti» temeljenu na borbi protiv «nacionalnih isključivosti, raskola i sukoba» i zajedničkoj hrvatsko-srpskoj borbi i velikim žrtvama tijekom Drugog svjetskog rata.⁶⁸ Biračima je poručivano kako su komunisti jedina politička grupacija «koja u svom članstvu ima pripadnike svih naroda i narodnosti koji žive u Jugoslaviji» te kako im upravo ta činjenica daje pravo da se predstavljaju kao «jedini garant nacionalne ravnopravnosti».⁶⁹ U njihovim istupanjima važno uporište bilo je i pozivanje na prošlost: komunisti su smatrali da su oni jedina stranka koja istupa sa

⁶⁶ «Pripreme za višestranačke izbore», *GL*, 31. siječnja 1990.

⁶⁷ «Utrka na putu demokratizacije», *NV*, 27. veljače 1990.

⁶⁸ «Općina mira, rada, nacionalne ravnopravnosti, demokracije i ljudske solidarnosti», *PV*, 30. ožujka 1990.

⁶⁹ «Za brži i bolji život», *NV*, 27. ožujka 1990.

stajališta «poštovanja prošlosti», u smislu nastavljanja tradicija «hrvatskog i jugoslavenskog narodnooslobodilačkog i radničkog pokreta».⁷⁰ U smislu reforme ekonomskog sustava isticali su kako se zalažu za «mješovitu privredu i poduzetništvo».⁷¹ Ipak, i u samim komunističkim redovima bilo je sumnji u uspjeh, koji se temelji na ovakvim programskim odrednicama, obilježenim, prije svega, jednom prilično nerealnom nadnacionalnom (jugoslavenskom) platformom, a koja zanemaruje sve veću okrenutost stanovništva strankama s nacionalnim predznakom. Tako je grubišnopoljski komunist Živko Zagorac, na jednom skupu održanom u veljači 1990., istaknuo kako «u budućnosti za komunizam neće ostati mjesta», a da bi i sam skup na kojem je istupio bio daleko bolje posjećen «da je Drašković sazvao ovakav skup» ili «da je skup sazvao Tuđman».⁷² Time je Zagorac, zapravo, priznao da je tamošnje stanovništvo već duboko podijeljeno po liniji etničke pripadnosti.

Na višestranačkim izborima 1990. nastupilo je još nekoliko novostvorenih političkih stranaka ili udruženja koja su ili ponikla iz jedinstvenog SKH ili su se predstavljali kao nastavljači njegove tradicije. Od njih je najznačajniji Socijalistički savez – Savez socijalista (SS), politička grupacija koja je proistekla iz nekadašnjeg Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske, organizacije pod čijim je okriljem trebao biti okupljen široki spektar različitih društvenih skupina u Hrvatskoj i koja se predstavljala kao organizacija apolitičnog tipa, a u kojoj su komunisti zapravo imali dominantan utjecaj. Socijalisti su se javnosti predstavljali strankom «jugoslavenske orijentacije».⁷³ Isticano je kako je SS moderna politička organizacija «čiji cilj je izgradnja

⁷⁰ «Građani općine Grubišno Polje», *GL*, 16. ožujka 1990.

⁷¹ *Isto*.

⁷² «Komunisti u defanzivi?», *GL*, 28. veljače 1990.

⁷³ «Bez vlasti nema ostvarivanja programa», *GL*, 31. siječnja 1990.

demokratskog socijalističkog društva», s posebnom pažnjom usmjerenom na životne interese građanina-pojedinca te zalaganjem za «jednakost građana SRH pred zakonom» i za «nacionalnu ravnopravnost».⁷⁴ Socijalisti su Hrvatsku i dalje vidjeli kao dio federativne jugoslavenske zajednice tj. ona se trebala i dalje razvijati kao «domovina hrvatskog naroda, domovina srpskog naroda i drugih naroda i narodnosti koje u njoj žive».⁷⁵ Osnovni preduvjet, koji je trebao osigurati ekonomski i drugi prosperitet etnički miješanih područja, poput primjerice općine Novska, vidjeli su u borbi protiv «svake nacionalne isključivosti» te su najavljivali svoj otpor svakoj politici «koja vodi izdvajanju SR Hrvatske iz SFRJ».⁷⁶ Ipak, najava samostalnog istupa SS-a na izborima 1990. ponegdje je predstavljala neugodan udarac komunističkim naporima jer je shvaćena kao razbijanje jedinstvenog lijevog bloka. Primjerice, grubišnopoljski komunisti smatrali su samostalan istup SS-a «nelojalnom konkurencijom», a kandidiranje pojedinih članova SKH na socijalističkim kandidatskim listama, čak su ocijenili kao «izdaju».⁷⁷ U nekim općinama zapadnoslavonskog prostora, u kojima je bila prisutna veća koncentracija srpskog stanovništva, ogranci SS-a imali su drugačije stavove. Primjerice, čelnici ogranaka SKH-SDP i SS-a u nekim izbornim jedinicama daruvarske općine dogovorili su zajednički istup na izborima.⁷⁸

Još neke političke grupacije lijeve provenijencije nastupile su na izborima 1990. ili su dale podršku nekoj od stranaka ljevice. Jedna od tih je i Savez udruženja boraca narodno-oslobodilačkog rata (SUBNOR). Predstavnici SUBNOR-a isticali su se prilično rigidnim stavovima u onim pitanjima koja su predstavljala središnje točke predizborne

⁷⁴ «U centru – pojedinac», *NV*, 13. veljače 1990.

⁷⁵ «Mir, sloboda i sigurnost svima», *NV*, 27. ožujka 1990.

⁷⁶ *Isto*.

⁷⁷ «Opoziciji će biti lakše nego onima na vlasti», *GL*, 9. travnja 1990.

⁷⁸ DAB/OKSKHD/OS, b.b., kut. 74, Zapisnik sa 5. sjednice OKSKH Daruvar od 23. veljače 1990.

kampanje 1990. Naprimjer, oštro su osuđivali pojavu političkih stranaka s nacionalnim predznakom. Tako je član pakračkog općinskog odbora SUBNOR-a Mile Uzur smatrao kako je «bratstvo i jedinstvo ponovo ugroženo» i to, u prvom redu, od strane onih stranaka koje nastupaju sa «nacionalističkih, šovinističkih i separatističkih pozicija» te «pozivaju na bratoubilački rat».⁷⁹ Stoga nije teško pretpostaviti kome su predstavnici ove organizacije odlučili dati svoju podršku. Član novskog SUBNOR-a Stevo Gaić tako je, osuđujući «razne Tuđmane, Draškoviće», izjavio kako jedinu alternativu vidi u komunistima i socijalistima.⁸⁰ Komunistima i socijalistima podršku je dao i pakrački SUBNOR.⁸¹ Grubišnopoljski SUBNOR podršku je odlučio dati socijalistima, a ponegdje je s njima i postavljen zajednički kandidat.⁸² Predstavnici Saveza socijalističke omladine Hrvatske (SSOH) u ponekim općinama su istaknuli samostalne kandidature. U javnim istupima izbjegavali su govoriti o aktualnim političkim zbivanjima, nego su se predstavljali kao organizacija «koja se bori za široko shvaćene interese mlade generacije», koji su, prije svega, isticali su predstavnici SSOH-a, izvan svijeta politike.⁸³ Ipak se može pretpostaviti da je članstvo te organizacije bilo više naklonjeno strankama lijeve provenijencije. Ponegdje je dolazilo i do međusobne borbe komunista i socijalista za neku grupaciju. Primjerice, predstavnici Saveza rezervnih vojnih starješina (SRVS) grubišnopoljske općine izbjegli su jasno određenje, ali sudeći prema činjenici da je za njihovog čelnika izabran Rade Jovičić, saborski kandidat SKH-SDP, može se

⁷⁹ D. A., «Tuđmanova mračna orgijanja», *PV*, 15. ožujka 1990.

⁸⁰ «Osuda nedemokratskih pojava», *NV*, 27. ožujka 1990.

⁸¹ Darko Aničić, «Tuđmanova mračna orgijanja», *PV*, 15. ožujka 1990.

⁸² «SUBNOR se ne odriče Jugoslavije», *GL*, 9. travnja 1990.

⁸³ «Politika je sporedna stvar u životu», *NV*, 27. ožujka 1990.

pretpostaviti kako je članstvo SRVS-a ipak bilo više naklonjeno komunistima (a i većina njih bili su članovi SK).⁸⁴

Političke stranke koje su pretendirale na okupljanje biračkog tijela pod nacionalno obojenim političkim programima nisu, do održavanja izbora, uspjele svoju stranačku mrežu ustrojiti na cjelokupnom području zapadne Slavonije. Povjerenje hrvatskih birača ovog područja, u predizbomom razdoblju, činilo se da je najviše uspjela zadobiti Hrvatska demokratska zajednica (HDZ). Predstavnici ove stranke u pojedinim općinama isticali su kako će se najviše zalagati na planu daljnje demokratizacije društva. Također, smatrali su čelnici novskog HDZ-a, kako ideal hrvatskog naroda predstavlja ostvarenje samostalne i suverene Hrvatske, ali, u postojećim uvjetima, stranka se «zalaže za konfederaciju», u čijem sastavu bi bila i Hrvatska.⁸⁵ Općinski odbor HDZ-a u Bjelovaru isticao je svoje zalaganje za politički pluralizam, građanska prava, slobodno poduzetništvo i dr., što moraju biti temeljne karakteristike nove Hrvatske. Odlučno su odbačene tvrdnje kako je HDZ «nacionalistička partija» te je istaknuto kako je «jaka Hrvatska» preduvjet stabilizacije cjelokupne jugoslavenske zajednice.⁸⁶ Optužbe da je stranka «neofašistička» i «proustaška» odbacili su i virovitički zajedničari ističući kako je HDZ ona politička snaga koja se zalaže za «dijalog i rješavanje problema demokratskim metodama i sredstvima».⁸⁷

Pojavile su se i druge stranke s hrvatskim političkim predznakom. Jedna od njih bila je Hrvatska demokratska stranka (HDS), koja je na izbore 1990. izašla kao dio saveza političkih stranaka pod nazivom Koalicija narodnog sporazuma (KNS). HDS je

⁸⁴ «Nastaviti putem zajedništva», *GL*, 28. veljače 1990.

⁸⁵ B. Šimičić, D. Smetko, «Slobodna i samostalna Hrvatska», *NV*, 27. ožujka 1990.

⁸⁶ Ljerka Tribuson, «Jaka Hrvatska, jaka Jugoslavija», *BL*, 15. veljače 1990.

⁸⁷ Zvonko Jesenković, «Protiv nacionalne isključivosti i šovinizma», *Virovitički List (VLi)*, Virovitica, 9. ožujka 1990.

Hrvatsku vidio kao mogući, ne i nužni, dio šire jugoslavenske konfederacije, povezane posebnim konfederalnim ugovorom, s time «da određene poslove, koji su od zajedničkog interesa za Hrvatsku i te republike, obavljaju zajednički organi vlasti», ali uz uvjet da je navedeni konfederalni ugovor donesen «referendumom».⁸⁸ HDS se pojavio na grubišnopoljskom području. Inicijatori osnivanja prvog ogranka ove stranke, koji se osnovao 28. ožujka 1990. u Velikim Zdencima, bili su aktivisti HDS-a s garešničkog područja.⁸⁹ U drugoj polovici siječnja 1990. u Novskoj je osnovan i prvi ogranak Hrvatsko-socijalno liberalnog saveza (HSLs).⁹⁰ Stranke s hrvatskim predznakom uglavnom su na izborima nastupale samostalno, ali ponegdje je znalo doći i stvaranja političkih saveza. Savez HDZ-a i HSLs-a, koji se prozvaao *Demokratski blok* (DB) tako je formiran u općini Novska.⁹¹

Pojava političkih stranaka s hrvatskim predznakom na područjima grubišnopoljske, pakračke i daruvarske općine, općinama s većom koncentracijom srpskog stanovništva, bila je obilježena velikim poteškoćama. Već prilikom osnivanja ogranka HDS-a u Velikim Zdencima zabilježen je omanji incident. Lokalni tisak zabilježio je, kako su, nakon što su iznesen stranački program, uslijedila «prva pitanja i prve verbalne čarke, koje su organizatori [...] uspijevali svesti u tolerantne okvire».⁹² No, prema drugim izvorima, situacija je bila napetija. Navodno je skupštini prisustvovao i veći broj osoba srpske nacionalnosti koji su različitim metodama ometali održavanje skupštine, a često su uzrokovali i niz usmenih prepucavanja.⁹³ Prvi ogranak HDZ-a na

⁸⁸ Dragan ĐURIĆ, Bojan MUNJIN, Srdan ŠPANOVIĆ, *Stranke u Hrvatskoj*, Zagreb, 1990., 153.

⁸⁹ «Osnovan ogranak HDS», *GL*, 9. travanj 1990., Ivica DEBIĆ, Ante DELIĆ, *Otkos*, Bjelovar, 1999., 30.

⁹⁰ «Izmijenjena politička scena», *NV*, 30. siječnja 1990.

⁹¹ «Za bogatiji i sadržajniji život», *NV*, 27. ožujka 1990.

⁹² «Osnovan ogranak HDS», *GL*, 9. travnja 1990.

⁹³ I. DEBIĆ, A. DELIĆ, *Otkos*, 30.

području grubišnopoljske općine osnovan je tek 19. travnja 1990., i to, zanimljivo, kao i onaj HDS-a, u Velikim Zdencima, a ne u općinskom središtu.⁹⁴ Drugdje se ogranci ove stranke nisu uspjeli osnovati. Primjerice, u Daruvaru je bilo znakova aktiviranja podržavatelja ove stranke u predizbornom razdoblju, ali se, prema sjećanjima tadašnjeg čelnika daruvarskog HDZ-a, «nije moglo puno napraviti zbog izuzetne represije».⁹⁵ Stoga su se pojedinci učlanjivali u garešničke ogranke stranke.⁹⁶

U pojedinim općinama zapadne Slavonije na izborima je nastupila i stranka, koja se na formalnoj razini predstavljala općejugoslavenskom. U stvarnosti radilo se o političkoj grupaciji koja je svoje jedino uporište imala u hrvatskim krajevima u kojima su bile prisutne i veće koncentracije srpskog stanovništva. Riječ je o Jugoslavenskoj samostalno demokratskoj stranci (JSDS).⁹⁷ Ova stranka pojavila se u bjelovarskoj, virovitičkoj, grubišnopoljskoj, daruvarskoj i pakračkoj općini. U Pakracu je osnivačka skupština JSDS-a održana 17. ožujka. Glavni govornik bio je predsjednik stranke Mile Dakić koji je istaknuo kako se JSDS zalaže za ravnopravnost Hrvatske i drugih republika, ali u sklopu jugoslavenske federacije tj. «Federativne demokratske Jugoslavije».⁹⁸ Posebno se inzistiralo na federaciji – tj. većem stupnju ovlasti zajedničkih institucija vlasti u odnosu na ovlasti republika – i to iz razloga jer su autonomije u federalnoj Jugoslaviji zapravo nepotrebne, dok su u konfederaciji, prema riječima jednog člana JSDS-a izrečenim na osnivačkoj skupštini stranke u Grubišnom Polju, «neizbježne».⁹⁹ Predstavnici JSDS-a, u predizornoj kampanji, nisu se isticali oštrom kritikom

⁹⁴ Isto.

⁹⁵ Tomislav ŠTEFANOVIĆ, *Politička situacija na općini Daruvar od 1990. god. do potpisivanja sporazuma o primjeni bezuvjetnog prekida vatre, 2.*, (neobjavljeni rukopis).

⁹⁶ Isto.

⁹⁷ N. BARIĆ, *Srpska pobuna*, 56.

⁹⁸ D. A., «Stranka jedinstva i ravnopravnosti», *PV*, 30. ožujka 1990.

⁹⁹ «Kako je osnovan JSDS», *GL*, 9. travnja 1990.

komunizma, ali su, smatrali su u krugovima SKH-SDP-a, kritizirali «neuspješnost naše [komunističke – op. a.] politike u prošlosti i navodnu sadašnju nacionalnu orijentaciju SKH».¹⁰⁰ Usprkos formalnom stavu kako JSDS ima pretenzije da u svoje redove privuče pristaše različitih nacionalnosti zapravo se radilo o srpskoj stranci. Na sjednici odbora stranke u Grubišnom Polju, održanom 29. ožujka 1990., tako je primjećeno kako su, usprkos proširenju odbora i većoj posjećenosti, u njegovom sastavu «još uvijek uz Srbe premalo zastupljeni predstavnici drugih nacionalnih skupina».¹⁰¹ Također, prihvaćanje programa ove stranke na daruvarskom području zabilježena je isključivo «u nekim srpskim selima», što predstavlja još jednu potvrdu srpske baze JSDS-a.¹⁰² O stvarnim namjerama JSDS-a – želja za transformacijom Jugoslavije u centralistički uređenu državu, sa srbijanskom prevlašću – može se zaključiti i iz sljedećeg primjera. Naime, predstavnici ove stranke dopuštali su mogućnost postizborne koalicije JSDS-a isključivo sa SKH-SDP-om, SS-om, Strankom Jugoslavena te Srpskom demokratskom strankom (SDS).¹⁰³ Očigledno držeći političke grupacije s hrvatskim predznakom glavnim uzročnikom destabilizacije države JSDS ih je, stoga, smatrao – nepoželjnim političkim partnerom.

Važna osobitost općinskih izbora 1990. na zapadnoslavonskom prostoru bila je kandidiranje velikog broja nezavisnih kandidata. To je osobito bilo primjetno na pakračkom, daruvarskom i grubišnopoljskom području. Primjerice, od ukupnog broja kandidata za sva tri vijeća pakračke općine njih 124 od ukupno predloženih 194

¹⁰⁰ DAB/OKSKHD/OS, b.b., kut. 63, Odgovori na upitnik za predsjednika OKSKH Daruvar od 23. ožujka 1990.

¹⁰¹ «Kako je osnovan JSDS», *GL*, 9. travnja 1990.

¹⁰² DAB/OKSKHD/OS, b.b., kut. 63, Odgovori na upitnik za predsjednika OKSKH Daruvar od 23. ožujka 1990.

¹⁰³ «Kako je osnovan JSDS», *GL*, 9. travnja 1990.

kandidata (63,9%) bili su nezavisni.¹⁰⁴ U stvarnosti, dobar dio njih, barem na području, primjerice, daruvarske općine bio je pod utjecajem neke političke stranke. Prema riječima jednog člana OKSKH Daruvar među njima je bilo «ustvari [...] 3 vrste nezavisnih», a «najmanje stvarno nezavisnih».¹⁰⁵ Primjećeno je da je dobar dio njih, zapravo, pod utjecajem SKH-SDP-a i SS-a, a dio ih je simpatizirao JSDS.¹⁰⁶ S druge strane, neki istaknuti pojedinci, u svojstvu nezavisnih kandidata, kandidirali su na saborskim izborima na području Novske, kao posebna grupa pri DB-u.¹⁰⁷

Ukupno je na području zapadne Slavonije, na općinskim izborima 1990., svoje predstavnike kandidiralo trinaest političkih stranaka i drugih organizacija, a brojni su bili i nezavisni kandidati.¹⁰⁸ Izbori 1990. bili su, kako je već rečeno, općeg karaktera tj. birali su se predstavnici u sva tri vijeća Sabora SRH, ali i predstavnici u sva tri vijeća pojedinih općina (Društveno-političko vijeće, Vijeće udruženog rada i Vijeće mjesnih zajednica).

Rezultati izbora (broj odbornika) za sastave općina devet Skupština općina (SO) zapadnoslavonskog prostora 1990. vidljivi su iz sljedeće tablice¹⁰⁹:

¹⁰⁴ «Poplava nezavisnih», *PV*, 18. travnja 1990.

¹⁰⁵ DAB/OKSKHD/OS, b.b. kut. 74, Zapisnik sa 8. sjednice OKSKH Daruvar od 2. travnja 1990.

¹⁰⁶ *Isto*.

¹⁰⁷ Antun Čevizović, «Mi smo nezavisni kandidati», *NV*, 10. travnja 1990.

¹⁰⁸ To su bili kandidati sljedećih političkih stranaka i grupacija: HDZ-a, HSLŠ-a (u savezu DB), SKH-SDP-a, SS-a i nezavisni (općina **Novska**), HSLŠ-a, Hrvatske kršćansko-demokratske stranke (HKDS), HDS-a (u savezu KNS), SKH-SDP-a, SS-a i nezavisni (općina **Nova Gradiška**), HDZ-a, HDS-a (u savezu KNS), Hrvatske seljačke stranke (HSS, u savezu KNS), SKH-SDP-a, SS-a, SSOH-a, JSDS-a, Evropske zelene liste – Radikalno udruženje za sjedinjene evropske države (EZL) i nezavisni (općina **Bjelovar**), HDZ-a, SKH-SDP-a, SS-a, SSOH-a i nezavisni (općina **Virovitica**), HDZ-a, HDS-a (u savezu KNS), SKH-SDP-a, SS-a i nezavisni (općina **Podravska Slatina**), HDS-a (u savezu KNS), SKH-SDP-a, SS-a, SSOH-a, SUBNOR-a, JSDS-a i nezavisni (općina **Grubišno Polje**), SKH-SDP-a, SS-a, JSDS-a i nezavisni (općina **Daruvar**), SKH-SDP-a, SS-a, JSDS-a i nezavisni (općina **Pakrac**) te HDZ-a, HDS-a, HSS-a i Socijaldemokratske stranke Hrvatske (SDSH) – u savezu KNS, SKH-SDP-a, SS-a, Jugoslavenske narodne armije (JNA) i nezavisni (općina **Slavonska Požega**).

¹⁰⁹ HDA/RKSSRNH/PS, 413/1990., Podaci iz OKSSH potrebni za osnivačku skupštinu (kongres) stranke, svibanj 1990. iz općinskih organizacija Bjelovar, Virovitica, Podravska Slatina, Nova Gradiška, Novska, Daruvar i Pakrac.; Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata (HMDCDR), nerazvrstana građa (NG), Nedatirani izvještaj o rezultatima izbora za odbornike vijeća Skupštine općine Pakrac (vjerojatno iz svibnja 1990.); «Najviše mjesta nezavisnima», *PV*, 24. svibnja 1990.; «U Skupštini općine – odnos snaga izjednačen», *NV*, 9. svibnja 1990.; «Rezultati izbora Bjelovar», *BL*, 26. travnja 1990.;

SO	HDZ	KNS	SKH-SDP	SS	JSDS	NK	Ostali	Ukupno
Bjelovar	49	4	25	0	0	6	/	84
Virovitica	58	0	14	13	0	14	8 ¹¹⁰	107
P. Slatina	29	/	50	4	/	7	/	90
G. Polje	/	5	30	13	0	18	3 ¹¹¹	69
Daruvar	/	/	30	7	3	31	/	71
Pakrac	/	/	21	4	3	41	6 ¹¹²	75
Novska	35	/	7	5	/	27	5 ¹¹³	79
N. Gradiška	47	13	5	15	/	5	/	85
S. Požega	75	2	18	2	/	5	1 ¹¹⁴	103
Ukupno	293	24	200	63	6	154	23	763
Ukupno (%)	38.4%	3.1%	26.2%	8.2%	0.7%	20.1%	3.0%	/

Rezultati prvih višestranačkih izbora na zapadnoslavonskom prostoru, na lokalnoj razini, donijeli su relativnu pobjedu HDZ-u. Postalo je očigledno kako se hrvatska biračka populacija homogenizirala oko najjače stranke s hrvatskim predznakom. U onim općinama gdje nije došlo do kandidiranja takvih stranaka ili je njihova kandidacija bila ograničena na svega nekoliko izbornih jedinica općine također je postalo

M. B., «Najviše odborničkih mjesta HDZ», *VLi*, 11. svibnja 1990.; «U drugi krug», *NGN*, 27. travanj 1990.; «Poslije prvog kruga izbora vode predstavnici SKH-SDP», *GL*, 27. travnja 1990. i «Izabrana 103 odbornika», *Požeški List (PL)*, 17. svibnja 1990.

¹¹⁰ 7 zajedničkih odbornika SKH-SDP-a i SS-a i 1 zajednički odbornik SKH-SDP-a i HDZ-a.

¹¹¹ 2 odbornika SSOH-a i 1 zajednički odbornik SKH-SDP-a i SS-a.

¹¹² 4 zajednička odbornika SKH-SDP-a i SS-a, 1 SUBNOR-a i 1 SSOH-a.

¹¹³ 5 odbornika HSLS-a.

¹¹⁴ 1 odbornik JNA.

jasno kako se stanovništvo sve više opredjeljuje za stranke (programe) s jasnim nacionalnim predznakom. Primjerice, kandidati HDS-a izborili su mandat u svakoj izbornoj jedinici grubišnopoljske općine gdje su postavili svoje kandidate. U nedostatku kandidacije stranke s izraženim srpskim predznakom srpsko stanovništvo zapadne Slavonije svoje povjerenje dalo je SKH-SDP-u: većina njihovih skupštinskih mandata izborena je u izbornim jedinicama koje su imale srpsku većinu. Relativan neuspjeh JSDS-a stoga bi se mogao objasniti nepostojanjem izgrađene stranačke mreže, nedovoljno jasno istaknutim srpskim predznakom u nazivu stranke te povjerenjem srpskih birača SKH-SDP-u (održanje *statusa quo*). Ipak, stranke lijeve provenijencije dobile su i određenu podršku hrvatskih birača. To je najviše došlo do izražaja u podravsko-slatinskoj općini, a, naprimjer, i u grubišnopoljskoj općini otprilike trećina mandata SKH-SDP-a, SS-a i SSOH-a) izborena je u izbornim jedinicama s hrvatskom većinom. No, ova konstatacija ne mijenja ocjenu koja se može donijeti na temelju rezultata ovih izbora. Njihova važnost je, između ostalog, i u tome što je pokazala sav intenzitet podjele stanovništva zapadne Slavonije po crti nacionalne opredjeljenosti. Većinsko hrvatsko stanovništvo već je jasno pokazalo kako je većinom priklonjeno političkim grupacijama s izraženim hrvatskim predznakom (prije svega, HDZ-u), dok se veliki uspjeh SKH-SDP, pored organizacijskih prednosti koje je stranka imala u odnosu na političke konkurente, može objasniti podrškom srpskog biračkog tijela te izostankom kandidiranja stranke s jasnim srpskim predznakom.

3.3. Pojava Srpske demokratske stranke na političkoj pozornici zapadne Slavonije i daljnje zaoštavanje hrvatsko-srpskih odnosa

U drugoj polovici veljače 1990. u Kninu je osnovana Srpska demokratska stranka (SDS), politička grupacija koja si je za cilj postavila organiziranje srpskog stanovništva u Hrvatskoj. SDS se zalagao za ustroj Jugoslavije na federativnoj osnovi, u okviru kojih bi bilo moguće osnivati posebne autonomne jedinice. Također, stranka je smatrala kako je položaj Srba u Hrvatskoj nezadovoljavajući te da bi se on mogao poboljšati stvaranjem posebne srpske autonomne jedinice u Hrvatskoj.¹¹⁵

Pojava SDS-a na političkoj pozornici zapadnoslavonskog prostora predstavljat će važan trenutak u daljnjem procesu homogenizacije srpskog stanovništva oko nacionalističke platforme srbijanskog političkog rukovodstva. U tom smislu upravo će SDS predstavljati onog čimbenika koji će se, s vremenom, pretvoriti u jednog od glavnih nositelja pokušaja stvaranje posebne srpske autonomne jedinice i u ovom dijelu Hrvatske, kao prvog koraka u njezinom izdvajanju iz hrvatskog teritorijalnog okvira te uključenju u zamišljenu Veliku Srbiju. Upravo političko djelovanje zapadnoslavonskog SDS-a, u svim svojim oblicima, daje potvrdu za pretpostavku kako je s pojavom ove stranke proces radikalnog pogoršanja hrvatsko-srpskih odnosa nepovratno krenuo silaznom putanjom.

Organizacijska mreža SDS-a na području zapadne Slavonije stvara se tijekom lipnja i srpnja 1990., dakle, nakon održavanja višestranačkih izbora. Jedan od središnjih elemenata u političkim nastupima prvaka zapadnoslavonskog SDS-a predstavlja konstantno isticanje navodne prijetnje koju za hrvatske Srbe predstavlja novoizabrana hrvatska vlast, predvođena HDZ-om. Tako, prema riječima čelnika podravskoslatinskog

¹¹⁵ N. BARIĆ, *Srpska pobuna*, 54.-55.

SDS-a Miluna Karadžića, prilikom osnivanja ogranka stranke u tom mjestu 10. lipnja 1990., SDS je osnovan «da kod srpskog naroda razbije strah i uznemirenost».¹¹⁶ Sličan razlog osnutka naveden je i u priopćenju inicijativnog odbor za osnutak SDS-a u Novskoj. U tom priopćenju navedeno je kako se stranka i osniva «zbog straha i tjeskobe koju osjeća srpski živalj».¹¹⁷ Takva tendencija može se vidjeti i u riječima Veljka Džakule, kasnijeg lidera zapadnoslavonskih Srba, izrečenih na osnivačkoj skupštini stranke u Pakracu 16. lipnja 1990. Prema Džakuli, tako, «Srbi u Hrvatskoj nisu ničija pastorčad» te, stoga, s jasnom aluzijom na, zapravo, nepostojeći stav hrvatskog vodstva, «nitko nema pravo da kaže da su Srbi u Hrvatskoj podstanari i da im ovdje nije mjesto».¹¹⁸ Lider grubišopoljskog SDS-a Živko Zagorac bio je najkonkretniji. On je novinaru beogradske *Duge*, u veljači 1991., tako izjavio kako su u novoj hrvatskoj državi Srbi došli u, smatrao je, nezavidan položaj te je naveo primjer kako su srpska djeca, primjerice, primorana učiti hrvatski jezik, što je, prema njemu, «pokršćavanje na duge staze».¹¹⁹

Nametanje nepostojećeg osjećaja o navodnoj ugroženosti srpskog stanovništva u Hrvatskoj naročito je podgrijavano iznošenjem tvrdnji kako nova hrvatska vlast, zapravo, predstavlja ponovnu uspostavu vlasti Nezavisne Države Hrvatske (NDH). Inzistiranje na ovom stavu jasno je aludiralo kako će se Srbi u Hrvatskoj, početkom XXI. stoljeća, opet naći u položaju u kakvom su bili u razdoblju 1941.-1945. Jedan od drastičnijih primjera širenja takve promidžbe zabilježen je u Novskoj. U tom gradu je početkom rujna održana osnivačka skupština SDS-a za grad Novsku, a glavni govornik je bio Jovan Opačić.

¹¹⁶ Dragutin Šantoši, «Stop Mikeliću i Dakiću», *VL*, 10. lipnja 1990.

¹¹⁷ «Osnovan odbor Srpske demokratske stranke», *NV*, 10. srpnja 1990.

¹¹⁸ D. Aničić, «Vječni su domovine i narodi», *VL*, 5. srpnja 1990.

¹¹⁹ Momčilo Petrović, «Prokletstvo posle njih», *Duga*, Beograd, 16. veljače 1991.

Prema njemu, Srbi u Hrvatskoj mogli su se svakoga dana uvjeriti kako je na djelu proces ponovne uspostave «Nezavisne države Hrvatske od strane zvaničnih predstavnika hrvatske politike» tj, došlo je do «otvorenog vaskrsavanja iste one političke idologije u čije ime je za vrijeme drugog svjetskog rata izvršen genocid nad srpskim narodom».¹²⁰ Pamćenje o nekom tragičnom događaju iz razdoblja Drugog svjetskog rata namjerno je prenošeno na sadašnjost, a hrvatsko stanovništvo, bez ikakvih konkretnih dokaza, predstavljano je pukim nastavljačem ustaškog pokreta. Primjerice, učiteljica iz Kometnika Jovanka Crnobrnja tako je novinaru beogradske *Politike* izjavila, s jasnom aluzijom, kako, u siječnju 1991., u Voćinu, «žive potomci istih onih ustaša koji učiniše stravičan zločin te daleke 1942. na našu Novu Godinu. Opet nas provociraju i pevaju nam: 'Podrum mali gde smo Srbe klali, rat je treći pravićemo veći' .».¹²¹

Novi hrvatski nacionalni simboli, predviđeni u prijedlogu novog hrvatskog ustava potkraj 1990. – grb i zastava – smatrani su namjernom provokacijom hrvatskih vlasti te još jednim dokazom ideološke ukorijenjenosti nove hrvatske vlasti u simbolici NDH. Tako je pakrački SDS-ac Džakula predstavniku hrvatske vlasti Degoriciji, potkraj listopada 1990. izjavio kako oni novi hrvatski grb – *šahovnicu* – smatraju sinonimom «za stradanje Srba».¹²² Iznesen je i podatak kako je nekoliko zaposlenika pakračke Stanice javne sigurnosti (SJS), u vrijeme poznatih napetosti u tome gradu u ožujku 1991., dalo otkaz, «a kao glavni razlog za njihovu odluku pominje se – šahovnica na kapi».¹²³ Prvak grubišnopoljskog SDS-a Branko Popović je tako, u razgovorima sa općinskim predstavnicima potkraj veljače 1991., upravo novi hrvatski grb smatrao neprihvatljivim

¹²⁰ «Suverenitet može biti samo zajednički», *NV*, 11. rujna 1990.

¹²¹ Rade Subotić, «Niko nas i nikad više neće voditi u klanicu», *Politika*, 15. siječnja 1991.

¹²² D. A., «S kim za stol?», *PV*, 22. listopada 1990.

¹²³ «Stari sastav milicije još nepoverljiv», *Politika*, 7. ožujka 1991.

tamošnjim Srbima. Popović je tada, navodno, izjavio kako je donedavno na zgradi općine bila postavljena «čisto ustaška šahovnica sa bijelim poljem, koju srpski narod ne želi vidjeti ni pod nogama, a kamoli nad glavom. Mi smo slavili dan općine pod ustaškom zastavom.».¹²⁴ Ponegdje je takav neprijateljski stav doveo i do nasilnih reakcija. Sredinom studenog 1990. tako je zabilježen nasilan čin u kojem je glavnu ulogu imao prvak daruvarskog SDS-a Stevan Ratković. Utvrđeno je, naime, kako je Ratković 14. rujna 1990. predvodio grupu od 86 naoružanih građana koji su nasilno upali u različita daruvarska poduzeća te skinuli i uništili hrvatske zastave, istaknute povodom općinskog praznika. Svoj čin Ratković je obrazložio tvrdnjom kako ga «duboko vrijeđa nazočnost hrvatske zastave» te da «tako nešto njegovo dostojanstvo ne može podnijeti».¹²⁵ Hrvatska zastava, izvješena na stanici SJS-a povodom *Dana republike*, spaljena je 27. studenog 1990. od strane pakračkih Srba. U ovom slučaju došlo je čak i do korištenja vatrenog oružja.¹²⁶

Uopće, stav zapadnoslavonskih općinskih ogranaka SDS-a, čiji su čelni ljudi sredinom kolovoza 1990. ustrojili jedinstveno političko tijelo – Regionalni odbor SDS-a za Slavoniju i Baranju – o novoizabranoj hrvatskoj vlasti bio je od samog početka obilježen izostankom istinske želje za suradnjom što se, u konačnici, pretvorilo u njezino neprihvatanje. Na već spomenutom sastanku s Degoricijom u listopadu 1990. Džakula je tako, navodno, izjavio kako novoj vlasti «ništa ne vjeruje».¹²⁷ Također, u priopćenju sa sjednice Regionalnog odbora SDS-a u Okučanima u rujnu 1990. istaknuto je kako se

¹²⁴ «Što SDS zamjera rukovodstvu općine», *GL*, 7. ožujak 1991.

¹²⁵ PDPA, Zapisnik o nadzoru u Centru za odgoj i društveno obrazovanje u Daruvaru od 23. listopada 1990.

¹²⁶ D. A., «Specijalci došli i otišli», *PV*, 20. prosinca 1990.

¹²⁷ D. A., «S kim za stol?», *PV*, 22. listopada 1990.

može reći da je hrvatskoj demokraciji «oko na nišanu a prst na obaraču».¹²⁸ Posebno intenzivna promidžba provedena je u vezi s hrvatskim sredstvima javnog informiranja – u prvom redu s hrvatskom televizijom. Uopće, hrvatski mediji smatrani su produženom rukom vladajućeg HDZ-a. Prema ocjeni, primjerice, odbora SDS-a u Okučanima oni su se u potpunosti «stavili u podaničku poziciju u odnosu na vladajuću stranku».¹²⁹ Bilo je i radikalnijih ocjena. Tako je Regionalni odbor SDS-a, u priopćenju od 13. rujna 1990., cjelokupni informativni prostor u Hrvatskoj odredio kao «informativni masakr», a odnos hrvatskih medija prema Srbima kao «tipičan duhovni genocid i klasičan oblik specijalnog rata kroz informativne medije».¹³⁰ Na osnovu tako zauzetog stava lokalni ogranci SDS-a poduzeli su akciju nagovaranja zapadnoslavonskih Srba za otkazivanjem tv-pretplate. Može se konstatirati kako su takvi pozivi, kao primjerice onaj Regionalnog odbora SDS-a od 25. rujna 1990., zapravo značili još jednu potvrdu nepriznavanja nove hrvatske realnosti 1990. Uostalom, u tom pozivu izričito je i navedeno kako *Hrvatska televizija* «po svojoj programskoj orijentaciji i ulozi u koju se sramno stavila, nije više i televizija srpskog naroda u Hrvatskoj».¹³¹ Treba primjetiti kako je to, usprkos činjenici kako je jedan dio hrvatskih medija svakako u određenoj mjeri davao podršku vladajućem HDZ-u, značilo i apsolutno povjerenje hrvatskih Srba u srbijanska sredstva informiranja, s dobro poznatim posljedicama.

Ipak tek će donošenje novog hrvatskog ustava, potkraj 1990., dovesti do pravog vala javnih izjava zapadnoslavonskih SDS-ca iz kojih se jasno vidi da je prema novom hrvatskom uređenju zauzet stav neprihvatanja. Stoga se, u kratkim crtama, potrebno

¹²⁸ Dušan Ećimović, «Lokalni čelnici HDZ šikaniraju i svatove», *Politika*, 25. rujna 1990.

¹²⁹ «Opozicija – cjelokupan narod», *Naša Zemlja (NZ)*, Okučani, 8. studenog 1990.

¹³⁰ Ratko Dmitrović, «Odnos hrvatskih sredstava informisanja prema Srbiji pravi je duhovni genocid», *Politika*, 14. rujna 1990.

¹³¹ D. E., «Lokalni čelnici HDZ-a šikaniraju i svatove», *Politika*, 25. rujna 1990.

osvrnuti i na još neke stavove zapadnoslavonskog SDS-a. Njegovi prvaci smatrali su, naime, a u skladu s politikom kninskog vodstva stranke prema kojemu se od hrvatskog vodstva, kao uvjet za bilo kakvu mogućnost pregovora, tražilo priznanje posebnog srpskog etničkog suvereniteta u Hrvatskoj (s, može se pretpostaviti, pravom na suverenitet pretpostavljene srpske autonomne jedinice u Hrvatskoj). To je najpreciznije izraženo u stavu Miluna Karadžića, prvaka podravskoslatinskog SDS-a. On je, na osnivačkoj skupštini ogranka stranke održanoj početkom lipnja, istaknuo kako Srbi traže «od Sabora da nas prizna kao etničku jedinicu, ali da nam prizna i etnički suverenitet».¹³² Stoga je prijedlog novog hrvatskog ustava, u kojem je središnji dio bio onaj u kojem se Republika Hrvatska definirala kao država hrvatskog naroda i drugih narodnosti koje u njoj žive, uključujući, naravno, i Srbe, (sa zajamčenima jednakim stupnjem građanskih prava), naišao na srpsko odbijanje. S obzirom da novi prijedlog ustava nije navodio poseban status Srba u Hrvatskoj, u smislu, primjerice, Karadžićevih smjernica, on je naišao na, najprije, protivljenje. Tako je pakrački SDS, primjerice, smatrao kako Republiku Hrvatsku treba definirati ne kao nacionalnu državu hrvatskog naroda, nego kao «demokratsku državu svih građana koji u njoj žive», a tvrdnja u ustavnom prijedlogu prema kojoj je suverenitet RH-a neprenosiv ocijenjena je notornom glupošću.¹³³ Grubišnopoljski SDS je smatrao kako je, samim procesom predlaganja amandmana na ustav, demonstrirana «hegemonija jedne stranke i asimetrična demokracija», a hrvatskim Srbima je osporen i suverenitet.¹³⁴ Također, smatrano je kako u nacrtu ustava nije dovoljno naglašena privrženost Hrvatske ostanku u jugoslavenskoj federaciji. U već

¹³² D. Š., «Stop Mikeliću i Dakiću», *VL*, 10. lipnja 1990

¹³³ Sabor Republike Hrvatske/Sabor 1990.-1992./Komisija za ustavne promjene (SRH/S 1990.-1992./KUP), Primjedbe MOSDS-a Pakrac na nacrt Ustava Republike Hrvatske od 15. prosinca 1990.

¹³⁴ «Komisiji za ustavna pitanja Sabora SR Hrvatske», *GL*, 1. kolovoza 1990.

navedenom stavu pakračkog SDS-a istaknuto je kako se Jugoslavija u nacrtu ustava spominje samo «u kontekstu da će Republika Hrvatska do novog sporazuma jugoslavenskih republika ostati u SFRJ, što nije dovoljno, jer se srpski narod u Hrvatskoj vidi jedino u okviru Jugoslavije».¹³⁵ Takav stav je izražen i od onih srpskih grupacija koje samo formalno nisu bile pod organizacijskim plaštem SDS-a. Tako je odredba ustavnog prijedloga, prema kojoj RH ostaje u sastavu SFRJ do novog sporazuma između republika ili do odluke Hrvatskog sabora, od strane srpskog stanovništva mjesnih zajednica Japage, Šeovice, Skenderovaca, Gornjeg Čaglića, Bukovčana i Kraguja (općina Pakrac), ocijenjena neprihvatljivom, jer, istaknuli su predstavnici ovih mjesnih zajednica, «ne želimo nikud iz Jugoslavije».¹³⁶

Kada je Sabor, potkraj 1990., izglasao novi hrvatski ustav, u kojem nisu uvažene primjedbe i prijedlozi SDS-a, već jasno artikulirani stav protivljenja prerastao je u još radikalniji izraz. Sada se odbacivala svaka mogućnost i same pomisli o suradnji s hrvatskim vlastima. Tako su hrvatski Srbi, uključujući, naravno, i one zapadnoslavonske, jasno potvrdili svoju odlučnost u vezivanju svoje sudbine s političkom platformom srbijanskog rukovodstva u Beogradu. Takav stav izražen je, primjerice, u programskom dokumentu Regionalnog odbora SDS-a, donesenom početkom veljače 1991., u kojem se iznose opće smjernice djelovanja ovog tijela u narednom razdoblju. U njemu je iznešen stav prema kojem se odbija svaki dodir s predstavnicima vladajuće stranke u Hrvatskoj te je zaključeno kako je aktualni politički sustav u RH «onemogućio srpski narod da preko

¹³⁵ SRH/S 1990.-1992./KUP, Primjedbe MOSDS-a Pakrac na nacrt Ustava Republike Hrvatske od 15. prosinca 1990.

¹³⁶ Isto, Zapisnik sa zajedničke sjednice predstavnika mjesnih zajednica Japaga, Šeovica, Skenderovci, Gornji Čaglić, Bukovčani i Kraguj od 12. prosinca 1990.

svojih legitimnih predstavnika učestvuje u stvaranju novog Ustava Hrvatske».¹³⁷ Na ovom stajalištu prvaci slavonskog SDS-a inzistirali su i kasnije. Tako je izmjena Ustava RH, u smislu davanja Srbima statusa političkog naroda (politički suverenitet), istaknuta kao osnovni zahtjev Regionalnog odbora SDS-a i u drugoj polovici travnja 1991. Sve dok se taj zahtjev ne ispuni, istaknuto je u priopćenju iste organizacije od 19. travnja 1991., «nema mira ni osnova za pregovore o demokratskom rešenju političke krize u Hrvatskoj».¹³⁸

Ovakvi stavovi često su bili središnji motiv djelovanja općinskih organizacija SDS-a. Naime, odmah nakon održavanja višestranačkih izbora, u proljeće 1990., bilo je očigledno da sastav lokalnih predstavničkih organa vlasti (skupštine općina) ne odgovara stvarnom političkom raspoloženju stanovništva. To se, u prvom redu, odnosilo na one zapadnoslavonske općine (Pakrac, Daruvar, Grubišno Polje i Podravska Slatina) u kojima je SKH-SDP odnio pobjedu na izborima. Primjerice, čelnikom grubišnopoljskog SDS-a postao je potkraj lipnja 1990. Branko Popović, izabran za odbornika u toj općini na listi SKH-SDP-a.¹³⁹ Sličan razvoj događaja – da su srpski odbornici izabrani na listama SKH-SDP-a i drugih stranaka postali predvodnici lokalnih organizacija SDS-a – zabilježen je i u pakračkoj, daruvarskoj i podravskoslatinskoj općini. Na taj način je SDS izvanparlamentarnim putem uspio ostvariti značajan utjecaj na proces odlučivanja na općinskim razinama, a, nakon što brojni pozivi lokalnih organizacija HDZ-a za raspisivanjem novih izbora, koji bi zasigurno rezultirali drugačijim rasporedom snaga, nisu doveli do konkretnog rezultata, i hrvatski odbornici su ponegdje, napuštajući stranke

¹³⁷ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti – Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (1990.-1991.)*, knj. 2., (ur. Mate Rupić), Zagreb – Slavonski Brod, 2007., Program rada Srpske demokratske stranke Slavonije i Baranje za naredni period od 3. veljače 1991., 133.-134.

¹³⁸ R. S., «Srbi u Hrvatskoj su politički narod», *Politika*, 19. travnja 1991.

¹³⁹ «Jovan Rašković u Grubišnom Polju», *GL*, 29. lipnja 1990.

na čijim su listama izabrani u predstavnička tijela općina, i HDZ-u omogućavali prisustvo u lokalnim organima vlasti. Sredinom 1991. tako su čelnici daruvarske i pakračke općine, primjerice, otvoreno priznali kako da trenutačna situacija u općinskim predstavničkim tijelima ne odgovara rezultatu lokalnih izbora 1990. Tako je predsjednik SO Daruvar Branko Mohr početkom svibnja 1991. izjavio kako se sada odbornici u tom tijelu ponašaju mahom kao članovi SDS-a i HDZ-a.¹⁴⁰ Slično je bilo i u pakračkoj općini. Tamo je, prema riječima predsjednika SO-a Čedomira Bojčića, u skupštinskim klupama bila primjetna podjela na tri međusobno suprotstavljena bloka odbornika i to: «Srpski demokratski blok, Hrvatski demokratski blok i Blok lijevo orijentiranih».¹⁴¹ Postepenu radikalizaciju stavova tamošnjih prvaka SDS-a – od izostanka želje za suradnjom do potpunog neprihvatanja legalnih institucija vlasti (u ovom slučaju lokalnih) najizrazitije je došla do izražaja u postupcima vodstva podravsko-slatinske organizacije ove stranke. Još potkraj travnja 1990., u četverogodišnjem mandatu SO-a koji je upravo isticao te kada tamo još nije ni postojao ogranak SDS-a, SO Podravska Slatina izglasala je Statutarnu odluku o izmjenama i dopunama Statuta općine Podravska Slatina kojoj je, između ostaloga, utvrđeno da se u službenu uporabu, pored latiničnog pisma, uvodi i ćirilica. Odluka je donešena, kako je istaknuto u posebnom zahtjevu skupine hrvatskih odbornika za njezinim poništenjem, bez adekvatne javne rasprave te, što je još važnije, na nelegalan način – bez potrebne dvotrećinske većine od ukupnog broja odbornika.¹⁴² Ponovni zahtjev za uvođenjem ćirilice, nakon što je Republički sekretarijat za pravosuđe poništio 15. lipnja 1990. odluku SO Podravska Slatina iz travnja 1990., uskoro će postati samo

¹⁴⁰ M. Vitanović, «Suživot brojnih narodnosti», *BL*, 9. svibnja 1991.

¹⁴¹ M. V., «Čudna atmosfera manje smeta privatnicima», *BL*, 6. lipnja 1990.

¹⁴² PDPA, Zahtjev za obustavu od izvršenja Statutarne odluke o izmjenama i dopunama Statuta općine Podravska Slatina, bez datuma, vjerojatno na samom kraju travnja 1990.

jedan od brojnih zahtjeva lokalnog SDS-a, postavljenih u pravilu ultimativnim načinom.¹⁴³ Kada ostali odbornici u SO Podravska Slatina nisu prihvatili još jedan u nizu takvih zahtjeva SDS-a – onaj s početka ožujka 1991. u kojem se tražilo donošenje posebne općinske odluke o isticanju hrvatske, srpske i jugoslavenske zastave na državne ustanove – odbornici SDS-a započeli su otvorenom opstrukcijom rada SO-a. Naime, s obrazloženjem kako nedonošenje takve odluke zapravo znači kako nema niti pretpostavki u njegov uspješan rad u Izvršnom vijeću (IV) općine čelnik tamošnjeg SDS-a Ilija Sašić je napustio sjednicu, a njegov primjer su, u očito koordiniranoj akciji, slijedili i ostali odbornici srpske nacionalnosti. Tako je, zapravo, spriječen svaki rad u lokalnim predstavničkim tijelima ove općine.¹⁴⁴ Također, potkraj srpnja 1991., tamošnji SDS je pokušaj hrvatskih vlasti za promjenom nacionalne strukture čelnika različitih podravskoslatinskih političkih, gospodarskih i prosvjetnih institucija – u ovom slučaju radilo se o prosvjednim kadrovima – oštro osudio te pozvao nastavnike, roditelje i učenike na jednodnevni prosvjed.¹⁴⁵ Postupci podravskoslatinskog SDS-a ovdje su nešto opširnije razmatrani jer predstavljaju tipičan obrazac postupanja glavnog političkog predstavnika Srba u Hrvatskoj. Iz toga bi se moglo zaključiti kako SDS, zapravo, konstantno ustrajavajući na svojim zahtjevima koji nisu mogli biti prihvaćeni vjerojatno i nije pomišljao na pokušaj otvorenog dijaloga s hrvatskim vlastima kao načinom za rješavanje već uznapredovale, zasada, još samo političke krize u Hrvatskoj.

Mnogo važniji način djelovanja zapadnoslavonskog SDS-a, koji je do kraja radikalizirao odnose dviju najbrojnijih etničkih zajednica tog područja, bio je sadržan u pokušajima posebnog organiziranja velikih područja zapadnoslavonskog prostora koja su

¹⁴³ «Što će biti s ćirilicom?», *VL*, 18. lipnja 1990.

¹⁴⁴ D. Š., «Pritisak izvana», *VL*, 7. ožujka 1991.

¹⁴⁵ D. Š., «Učenici na meti politike», *VL*, 28. srpnja 1990.

smatrana isključivo srpskima u posebne autonomne jedinice na koje bi, može se onda zaključiti, bilo primjenjeno načelo etničkog i političkog suvereniteta s krajnjom konzekvencom – njihovog izdvajanja iz hrvatskog ustavnog poretka. Naime, reakcija dijela hrvatskih Srba na srpanjsku odluku Sabora SRH o usvajanju amandmana na važeći Ustav SRH bila je donošenje posebne *Deklaracije o suverenosti i autonomiji srpskog naroda*. U skladu s navodima iz spomenute *Deklaracije*, koji su predviđali pravo na odcjepljenje «povijesnih» srpskih krajeva u Hrvatskoj, razdoblje od 19. kolovoza do 2. rujna 1990. predviđeno je za izjašnjavanje o srpskoj autonomiji. Nadležno hrvatsko Ministarstvo za pravosuđe i upravu je ovaj korak ocijenilo nelegalnim. To izjašnjavanje (glasovanje) nije bilo ograničeno trenutačnim mjestom boravišta (tj. moglo se glasovati i izvan prebivališnog mjesta, a pravo glasovanja imali su svi punoljetni Srbi u Hrvatskoj, uz uvjet posjedovanja hrvatskog državljanstva. Do tog izjašnjavanja došlo je i na području zapadne Slavonije.¹⁴⁶ Sama organizacija ovog izjašnjavanja – ili referenduma kako je tretiran od strane organizatora – bila je povjerena općinskim ograncima SDS-a. Pojedini prvaci zapadnoslavonskog SDS-a bili su prilično jasni o pravoj namjeri ovog izjašnjavanja. Prema čelniku Regionalnog odbora SDS-a Iliji Sašiću, tako, prvi i izravni cilj bila je uspostava određene autonomije. Sašić je, ipak, dao i pobliže objašnjenje: prema njemu cilj je bio stvaranje kulturne autonomije, ali, dodao je, «ako Hrvatska istupi iz Jugoslavije, to će onda verovatno biti politička, a po svoj prilici i teritorijalna».¹⁴⁷

¹⁴⁶ N. BARIĆ, *Srpska pobuna*, 72.-73., 75., 85. Ustroj srpskih autonomnih teritorijalnih jedinica na području Hrvatske, koje nisu imale potreban legalitet, započeo je u drugoj polovici svibnja 1990. stvaranjem *Zajednice općina sjeverne Dalmacije i Like*, a potkraj iste godine to tijelo nazvano je *Srpska autonomna oblast Krajina* (SAO Krajina). Skupština SAO Krajine je 19. prosinca 1991. proglasila novo ime toj tvorevini: *Republika Srpska Krajina* (RSK). Na području zapadne Slavonije, iako su se nedvojbeno smatrali dijelom SAO Krajine, pobunjeni Srbi dugo su se (od 13. kolovoza 1991.) službeno nazivali *Srpska autonomna oblast Zapadna Slavonija* (SAO Zapadna Slavonija), a i na ovom području se potkraj 1991. proglašava RSK. (*Isto*, 65., 94., 146.)

¹⁴⁷ P. Stanivuković, «Srpska sela na nogama», *VN*, 21. kolovoza 1990.

Njegov stranački sudrug Džakula je bio nešto izravniji izjavivši kako je krajnji cilj srpskog glasovanja sljedeći: «ako Hrvatska istupi iz Jugoslavije, a ona svakodnevno radi na tome, Srbi će istupiti iz Hrvatske».¹⁴⁸ Stoga se može zaključiti kako je krajnji cilj zapravo bio davanje legitimiteta – u vidu glasačke podrške srpskog stanovništva – stvaranju posebne srpske autonomne teritorijalne jedinice koja bi se, u pogodnom trenutku, jednostavno izdvojila iz sastava Hrvatske te pripojila pretpostavljenoj novoj srpskoj državi.

Ne postoje jedinstveni podaci o rezultatima ovog srpskog izjašnjavanja u pojedinim općinama zapadne Slavonije 1990. Prema podacima koje je hrvatskim medijima dao prvak Regionalnog odbora SDS-a Sašić Srbi su «u slavonskim općinama», gotovo stopostotnom brojošću, dali svoju glasačku podršku stavu organizatora ovog glasovanja.¹⁴⁹ Takav slučaj dogodio se, primjerice, prilikom glasovanja u onim područjima bjelovarske općine gdje je ono provedeno. Prema službenim podacima tamo, od ukupnog broja glasača (2.319), nitko nije glasao protiv.¹⁵⁰ Sličan rezultat zabilježen je i na području pakračke općine. Tamo je izjašnjavanje provedeno u organizaciji 52 pododbora SDS-a, na glasačka mjesta izašlo je oko 9.000 ljudi, a registriran je «samo jedan glas protiv».¹⁵¹ Na području grubišnopoljske općine, prema najpreciznijim podacima, glasovalo je 2.676 glasača ili 91.5%.¹⁵² Izjašnjavanje o, barem za hrvatsku javnost, kulturnoj autonomiji Srba u Hrvatskoj provedeno je na način koji je ostavljao otvorenim mnoga pitanja o njegovoj regularnosti, a moglo bi se i pretpostaviti kako je

¹⁴⁸ P. S., «Ne plaše se pretnji», *VN*, 17. kolovoza 1990.

¹⁴⁹ «Protiv – 250 glasova», *VL*, 30. kolovoza 1990.

¹⁵⁰ *Republika Hrvatska i Domovinski rat*, knj. 2, Izvješće Komisije za provođenje izjašnjavanja o kulturnoj autonomiji Srba u Hrvatskoj na području općine Bjelovar od 8. rujna 1990., 65.

¹⁵¹ D. A., «Jedan glas protiv», *PV*, 12. rujna 1990.

¹⁵² *Tko je tko u Grubišnom Polju?*, Grubišno Polje, 1992.

ono, možda i namjerno određeno nejasno definiranim pravilima. Tako je, na primjeru grubišnopoljske općine, primjećeno kako su «mnogi glasovali na dva i više glasačkih mjesta», a neki od glasača nisu ni bili «među živima».¹⁵³ Također, na primjeru iste općine, može se ustvrditi kako je, od ukupnog broja glasača, njih 186 (ili 6.9%), prijavilo mjesto stanovanja koje se nalazi izvan područja općine – tj. odluku o promjeni statusa jedne općine u Hrvatskoj – donosilo je stanovništvo koje na njezinom području nije ni živjelo.¹⁵⁴ Zabilježene su i pojave lažnog prikazivanja glasačkog procesa. Neki hrvatski mediji su, početkom 1992., tako objavili podatke o glasovanju na području virovitičke općine 1990. Napis je doveo do reakcije nekih stanovnika te općine srpske nacionalnosti, koji su ostali na području pod kontrolom hrvatskih snaga, a koji su negirali vjerodostojnost svog potpisa na tom popisu. Tako je izvjesni Borivoj Gvojić iz Virovitice tvrdio kako su njegovi osobni podatci na tom popisu, zapravo, «vrlo neuspjelo falsifikat [njegovog] potpisa», a važno je za primjetiti kako su se pojavile i tvrdnje, u čiju se se istinitost, ipak, može posumnjati, prema kojima su tamošnji Srbi «rekli da su glasali za kulturnu autonomiju Srba u Hrvatskoj», odnosno demantirano je da su «glasove dali za 'SAO Krajinu' ili veliku Srbiju».¹⁵⁵ Važnije od toga je napomenuti kako, uzevši u obzir bilo koji od rezultata ovog izjašnjavanja u bilo kojoj zapadnoslavonskoj općini, pokazalo se da se posebni autonomni status pojedine općine nastoji postići na temelju želje svakako manje od polovice njihovog ukupnog broja stanovništva. Također, s obzirom da su Srbi činili relativnu većinu stanovništva samo u pakračkoj općini, nije jasno niti zbog čega je to izjašnjavanje provedeno u ostalim zapadnoslavonskim općinama. Sve to, uz već postojeći stav hrvatskih vlasti o nepriznavanju rezultata ovog izjašnjavanja, samo

¹⁵³ I. DEBIĆ, A. DELIĆ, *Otkos*, 35.

¹⁵⁴ *Tko je tko*, na više mjesta.

¹⁵⁵ Saša Gorski, «'Gurnuli su nas u rat i pobjegli'», *Slobodna Hrvatska*, Zagreb, 17. siječnja 1992.

doprinosi ocjeni o potpunoj nelegitimnosti ovog događaja. Ipak, može se pretpostaviti kako je izjašnjavanje o autonomiji u velikoj mjeri doprinijelo homogenosti srpskog stanovništva te kako je ono konačno potvrdilo da većina srpskog stanovništva zapadnoslavonskog prostora u SDS-u vidi svoju nacionalnu stranku tj. prihvaća većinu najvažnijih odrednica njezinog programa.

Nekako istovremeno zabilježen je još jedan pokušaj stvaranja posebne teritorijalne jedinice na području zapadne Slavonije, ovoga puta unutar postojećeg hrvatskog administrativno-upravnog ustroja, ali s izraženom tendencijom okrupljavanja područja nastanjenim većinskim srpskim stanovništvom. U drugoj polovici travnja 1990., točnije, 20. travnja, Skupština MZ Okučani prihvatila je, kako je navedeno, već duži niz godina, postojeću inicijativu za osnivanjem općine Okučani. Inicijativa je organizacijski i medijski tijekom lipnja i srpnja 1990. naišla na dobar prijem kod stanovništva onih mjesta koja su trebala činiti buduću općinu. Riječ je o seoskim naseljima koja su do 1962. bila su sastavu tadašnje okučanske općine, a potom su pripala općinama Novska i Nova Gradiška. Također, navedeno je, i neka druga naselja, koja nisu bila u sastavu te općine 1962. pokazala su spremnost za ovu inicijativu. Dva mjeseca kasnije, u drugoj polovici lipnja 1990., Skupština MZ Okučani prihvatila je i poseban dokument pod nazivom *Elaborat o društveno-ekonomskoj opravdanosti osnivanja općine Okučani*.¹⁵⁶ U tom dokumentu središnji dio predstavlja konstatacija prema kojoj, a na osnovi provedene analize, na širem okučanskom području «postoje značajne materijalno-kadrovske pretpostavke za uspješan društveni i privredni razvoj» te bi, stoga, «buduća općina mogla

¹⁵⁶ «Okučani – opština», NZ, 8. studenog 1990.

bez teškoća financirati rad svojih organa iz vlastitih – lokalnih izvora sredstava».¹⁵⁷ Autori ove inicijative nastojali su negirati svaku povezanost s djelovanjem SDS-a te željom za stvaranjem nove administrativno-upravne jedinice – općine – sa većinskim srpskim stanovništvom. Tako je tajnik MZ Okučani Milenko Drača, potkraj 1990., izjavio kako su motivi iza ove inicijative «čisto ekonomske prirode», odnosno sastoje se od želje tamošnjeg stanovništva «da jednom zauvek ispliva iz svih teškoća i problema, zaostalosti i potpune blokade».¹⁵⁸ Ipak, bilo je jasno, čak i ako je vjerojatno da bi drugačiji administrativno-upravni sustav pomogao izlasku tog kraja iz zaista prisutne ekonomske zaostalosti, da je riječ o, prije svega, političkoj inicijativi iza koje se krije SDS. Naime, početkom srpnja u Rajiću (općina Novska) održan je skup na kojem je, navodno, «dana podrška izdvajanju općine Rajić te njezinom ulasku u novu općinu Okučani», a bio je organiziran od strane tamošnjeg SDS-a.¹⁵⁹ Potvrdu za ovo nalazimo i u tvrdnji koju je zabilježio beogradski novinar *Politike Ekspres*, a prema kojoj je u Okučanima jaka struja koja želi «otcepljenje od Nove Gradiške jer ne žele da im HDZ komanduje».¹⁶⁰ Čini se da su tako – kao manipulaciju tamošnjeg SDS-a – ovu inicijativu i prepoznale općinske vlasti u Novoj Gradiški. Naime, zahtjev za osnivanjem općine Okučani uopće nije razmatran na tijelima Sabora SRH, kamo je upućen. U odgovoru mjesnim vlastima u Okučanima takav postupak je obrazložen tvrdnjom kako SO Nova Gradiška nije pribavila potrebna mišljenja «građana s područja na koje se odnosi zahtjev».¹⁶¹

¹⁵⁷ HMDCCR, RSK, NG, Elaborat o društveno-ekonomskoj opravdanosti osnivanja općine Okučani iz lipnja 1990.

¹⁵⁸ J. Kamenski, «Bede preko glave», *Politika Ekspres (PE)*, Beograd, 26. prosinca 1990.

¹⁵⁹ Zdravko Sever, «Bez podrške građana», *NV*, 31. srpnja 1990.

¹⁶⁰ J. K., «Bede preko glave», *PE*, 26. prosinca 1990.

¹⁶¹ SRH, S 1990.-1992., Odbor za komunalni sustav, Odgovor na zahtjev za osnivanjem općine Okučani od 3. listopada 1990.

Neuspjeh u pokušaju stvaranja posebne okučanske općine nije pokolebao prvake zapadnoslavenskog SDS-a. Svoje napore koncentrirali su, u idućem razdoblju, na pakračku općinu. U ovom slučaju, što je važno za primjetiti, naporima SDS-a mnogo toga je išlo za ruku. Naime, pakračka općina bila je jedina općina zapadnoslavenskog prostora u kojoj je srpsko stanovništvo bilo u većini (relativnoj), a i odnos snaga u općinskim predstavničkim tijelima – sa službenom većinom odbornika SKH-SDP-a, a, zapravo, u situaciji gdje su srpski odbornici, koji su činili većinu, otvoreno nastupali s pozicija SDS-a – davali su bolje pozicije srpskim nastojanjima. Bilo je, naime, zamišljeno, kako će se samoj pakračkoj općini, pridodati i okolna područja susjednih općina naseljena srpskim stanovništvom – tako bi se stvorila velika administrativna jedinica, pod čvrstom kontrolom SDS-a, a koja bi slijedila kninski primjer: najprije ustanovljenje posebne autonomne jedinice te njezino priključenje već ustrojenoj SAO Krajini. Nije bilo nikakve dvojbe da iza ove inicijative stoji zapadnoslavoski SDS. Već početkom rujna 1990. tako je OOSDS-a Slavonska Požega javno upozorio tamošnje općinsko čelništvo kako će «ukoliko se nastavi ovakva represija redarstva prema Srbima na području općine» u svoj program staviti «provođenje referenduma među srpskim stanovništvom u selima od Opršenca do Kantrovaca i ispod Babje gore» u svrhu «izdvajanja u općinu Pakrac gdje živi većinsko srpsko stanovništvo».¹⁶² Također, predviđeno je, u prvo vrijeme, da se općini Pakrac priključe i područja drugih okolnih općina (Novska i Nova Gradiška). Određeno je da se to novo izjašnjavanje srpskog stanovništva organizira u drugoj polovici siječnja 1991.¹⁶³ Izjašnjavanje je provedeno na nekim područjima općina Novska, Nova

¹⁶² Jovica Sikirica, «Razvoj događaja ovisi o potezima vlasti», *PL*, 4. rujna 1990.

¹⁶³ *Republika Hrvatska i Domovinski rat*, knj. 2, Odluka Mjesne zajednice Okučani o raspisivanju referenduma za odcjepljenje od općine Nova Gradiška i priključenje općini Pakrac od 13. siječnja 1991., 125.-126.

Gradiška i Slavonska Požega. Na području općine Novska ono je provedeno u MZ Rajić, Radenovci, Rajčići, Mlaka, Brezovac, Lovska, Kričke, Bair i Popovac, a od 1.459 glasača njih 1.394 (89.7%) svojim glasom opredijelilo se za priključenje općini Pakrac.¹⁶⁴ Na području novogradiške općine izjašnjavanje je provedeno na području 26 mjesnih zajednica općine. Od ukupno 8.470 glasača za priključenje općini Pakrac glasovalo je njih 6.534 (77.1%), a samo glasovanje prošlo je bez incidenata.¹⁶⁵ Ukupno je ova inicijativa naišla na pozitivan odjek kod srpskog stanovništva 31 naselja okučanskog kraja, 5 naselja kamenskog kraja i 9 naselja novske općine.¹⁶⁶ Inicijativa je kasnije proširena i na druga područja. Tako je početkom ožujka 1991. navodno stanovništvo još 33 naselja slavonskopožeške općine najavilo održavanje izjašnjavanja o priključenju općini Pakrac.¹⁶⁷ Kasnije, nakon burnih pakračkih događaja uzrokovanih priključenjem pakračke općine SAO Krajini, inicijativa je proširena i sjevernije. Tako je na zajedničkoj sjednici grubišnopoljskog OOSDS-a i kluba srpskih odbornika od 23. travnja 1991. upravo raspravljano o tome. Dogovoren je organizacijski početak pripreme izjašnjavanja kojim bi se pojedine MZ grubišnopoljske općine najprije priključile općini Daruvar.¹⁶⁸ To izjašnjavanje je provedeno na području daruvarske općine 16. lipnja 1991. na kojem se oko 11.000 Srba izjasnilo za priključenje SAO Krajini. Ono je provedeno i na dijelovima grubišnopoljske i virovitičke općine, s namjerom priključenja daruvarskoj općini tj. SAO Krajini.¹⁶⁹

¹⁶⁴ HMDCDR, RSK, NG, Rezultati referenduma o priključenju općini Pakrac na području novske općine, bez nadnevk.

¹⁶⁵ D. E., «Izglasali priključenje Pakracu», *Politika*, 22. siječnja 1991.

¹⁶⁶ D. Pejčinović, «Trideset šest naselja pristupa Pakracu», *Politika*, 14. veljače 1991.

¹⁶⁷ D. E., «Žele priključenje Pakracu», *Politika*, 1. ožujka 1991.

¹⁶⁸ «Izbori i(li) otcjepljenje», *GL*, 30. travnja 1991.

¹⁶⁹ «Referendum o pripajanju SAO Krajini», *Politika*, 17. lipnja 1991.

Treba primjetiti kako, u ovim slučajevima, i nije bilo pokušaja da se ove namjere opravdaju ekonomskim razlozima. Primjerice, požeški SDS je najavu referenduma o priključenju općini Pakrac u kamenskom kraju obrazlagao navodnom činjenicom prema kojoj se na požeškom području «skrnave svetinje i groblja, pale zastave i kuće, skrnave i ruše spomenici revoluciji».¹⁷⁰ Još jasniji su kasnije bili u grubišnopoljskom SDS-u. Na već spomenutom sastanku od 23. travnja 1991. istaknuto je kako se se ova inicijativa organizira kako bi se spriječile namjere hrvatskog vrha koji radi na novom administrativno-upravnom sustavu (županije) «u kojima bi etnički blok srpskog naroda bio razbijen na više područja, a naše ambicije su da centar županije bude u Pakracu, čime bi se stvorili uvjeti za zaštitu etničkih i drugih prava».¹⁷¹ Zapravo, bilo je posve jasno kako se radi o ekskluzivno političkoj inicijativi. Tako je hrvatski tisak, nakon što su bili poznati rezultati izjašnjavanja, istaknuo kako je posve «jasno da je cijeli posao obavljen zbog isključivo političkih ciljeva» jer neme nikakve ekonomske logike da jedna «nedovoljno razvijena općina poput Pakraca» u svoj sastav prima «pedesetak jako nerazvijenih i gospodarski siromašnih sela».¹⁷² Stoga, moglo bi se složiti kako je zapravo jasno da je prava svrha ovog djelovanja SDS-a «stvaranje teritorijalne cjeline s isključivo srpskim stanovništvom u tome dijelu Slavonije», odnosno – teritorijalna dezintegracija Hrvatske.¹⁷³ Uostalom, upravo u tom pravcu je išao daljnji tijek događaja. Najprije su, u prvoj polovici veljače 1991., predstavnička i izvršna tijela pakračke općine prihvatile rezultate ovog izjašnjavanja.¹⁷⁴ Konačno, 22. veljače 1991., sva tri vijeća SO Pakrac

¹⁷⁰ R. S., «Žitelji pet srpskih sela žele da se pripoje Pakracu», *Politika*, 19. siječnja 1991.

¹⁷¹ «Izbori i (ili) otcjepljenje», *GL*, 30. travnja 1991.

¹⁷² Josip Kreković, «'Krajina' na slavonski način», *Vjesnik*, 9. veljače 1991.

¹⁷³ Franjo Samardžić, «Govore jedno, rade drugo», *VL*, 15. veljače 1991.

¹⁷⁴ «Širi se općina Pakrac», *VL*, 5. veljače 1991.; D. P., «Trideset šest naselja pristupa Pakracu», *Politika*, 14. veljače 1991.

donijela su odluku o pripajanju pakračke općine SAO Krajini.¹⁷⁵ To je, zapravo, značilo izdvajanje ovako proširenog pakračkog područja – samoproglashene autonomne srpske teritorijalne jedinice u zapadnoj Slavoniji (čiji legitimitet nije priznat od strane Ustavnog suda RH) tj. realizaciju prvog koraka u njezinom priključenju zamišljenoj novoj srpskoj državi (u slučaju izdvajanja RH iz SFRJ). Drugim riječima, prvi korak na putu secesije. Tako, prema navodima srbijanskog tiska, odluka sva tri vijeća SO Pakrac od 22. veljače 1991. zapravo je značila kako se pakračka općina, «zajedno sa svim svojim nedavno priključenim naseljima okučanskog, požeškog i novljanskog kraja, nalazi [...] i dalje u sastavu SFRJ».¹⁷⁶

Može se zaključiti kako je djelovanje organizacija SDS-a na zapadnoslavonskom prostoru tijekom 1990. i 1991. imalo ključnu ulogu u nastavku pogoršavanja već uvelike narušenih hrvatsko-srpskih odnosa. Djelovanje ove stranke predstavljalo je, zapravo, političku i drugu organizacijsku pripremu za kasniju oružanu agresiju. Uostalom, već prilikom stvaranja organizacijske mreže SDS-a u zapadnoj Slavoniji, u srpnju 1990., zabilježeno je kako se započelo s «igrama koje bez sumnje ne donose dobro ni Hrvatima ni Srbima».¹⁷⁷ Kasniji razvoj događaja potvrdit će, tako, i pesimističnost vodstva daruvarskog ogranka HDZ-a, izraženog u pismu predsjedniku RH Franji Tuđmanu od 1. rujna 1990. Istaknuto je kako sve više postaje izvjesno «da scenarij stvaranja nemira i kriznih situacija, priprema selidbu iz sjeverne Dalmacije i Like prema zapadnoj Slavoniji» te da u tome glavnu ulogu ima upravo SDS jer je Jovan Rašković

¹⁷⁵ MUPRH/Policajska uprava Požeško-slavonska, Policijska postaja Pakrac (PUPS/PPP), NG, Odluka o pristupanju Općine Pakrac Srpskoj autonomnoj oblasti Krajina od 22. veljače 1991.

¹⁷⁶ D. E., «Priključili se Srpskoj autonomnoj oblasti Krajina», *Politika*, 24. veljače 1991.

¹⁷⁷ Z. S., «Bez podrške građana», *NV*, 31. srpnja 1990.

«istrošio svoje mogućnosti i izgubio Šibenik kao bazu iz koje kreće u svoje akcije».¹⁷⁸

Nažalost, ove bojazni će se uskoro pokazati točnima.

¹⁷⁸ PDPA, Poziv Pokretačkog odbora za osnivanje Općinskog odbora HDZ-a Daruvar Predsjedniku Republike Hrvatske od 1. rujna 1990.

3.4. Uvod u rat – događanja u Pakracu potkraj veljače i početkom ožujka 1991.

Niti područje zapadne Slavonije nije ostalo pošteđeno događaja koji je na jasan način pokazao da se neumitno približavanje ratnog sukoba približava i ovom dijelu Hrvatske. Stoga je potreban nešto detaljniji osvrt na događaje u Pakracu potkraj veljače i početkom ožujka 1991. jer oni zapravo predstavljaju uvod u kasnije izbijanje ratnog sukoba, s jasno vidljivim i definiranim ulogama sudionika. Stanje u Pakracu i njegovoj okolini i prije je odavalo jasnu sliku podjele stanovništva po liniji etničke pripadnosti, sliku koja je bila posve logičan rezultat sve intenzivnijeg djelovanja tamošnjeg vodstva SDS-a na programu radikalnog srpskog nacionalizma. Primjerice, još potkraj listopada 1990., pokušaj hrvatskih organa unutarnjih poslova na jačanju organizacijskih pozicija tamošnjeg hrvatskog sastava Policijske stanice (PS) Pakrac te naoružavanju novih policajaca (pokušaj se sastojao u namjeri da se izdvoji oružje iz stanice PS-a zbog prevlasti srpskih kadrova) izazvao je reakciju tamošnjih Srba. Došlo je do njihovog okupljanja pred zgradom PS-a, okupljeni su ultimativno zatražili «da se oružje ne da ili da se podijeli narodu», pokušali su ga čak i povjeriti na čuvanje postrojbama JNA u obližnjim Doljanima, a, tek nakon što su Džakula, zapovjednik SJS-a Jovo Vezmar i predsjednik SO Pakrac Bojčić izdali zajedničko priopćenje, situacija je smirena.¹⁷⁹ Potkraj 1990. radikalni Srbi su, kako je već navedeno, zapalili hrvatsku zastavu izvješenu na zgradu SJS-a, a došlo je i do uporabe vatrenog oružja.¹⁸⁰ Da u gradu i okolini vlada osjećaj nesigurnosti potvrdilo je i samo općinsko čelništvo. U njegovom priopćenju od 12. veljače 1991. istaknuto je kako «građani višenacionalne općine Pakrac već duže

¹⁷⁹ D. A., «Specijalci čekali u Daruvaru», *PV*, 22. listopada 1990.

¹⁸⁰ ISTI, «Specijalci došli i otišli», *PV*, 20. prosinca 1990.

vrijeme žive uznemireni», kako je prisutna pojava «da se građani sve više zatvaraju u stanove i kuće», da je sve manje kontakata «među ljudima, posebno u toku večeri i noći» te da posebno sredstva informiranja «unose nemir i nesigurnost među građane».¹⁸¹

No, i samo općinsko čelništvo u mnogome je svojim postupcima samo koristilo namjerama SDS-a: naime, zadržavanje vladajuće pozicije u općini pakračkog SKH-SDP-a ovisilo je o podršci srpskih odbornika, koji su činili većinu u SO, a koji su, s druge strane, bili već ili članovi SDS-a ili su nastupali s pozicija te stranke. Stoga i ne čudi da je ono, primjerice, podržalo navodno opredjeljenje srpskog stanovništva dijelova novske, novogradiške i požeške općine za priključenje općini Pakrac.¹⁸² Ipak, situacija se krajnje radikalizirala kada je ono 22. veljače 1991. donijelo odluku o pristupanju općine Pakrac SAO Krajini.¹⁸³ Ova odluka, kojom je i općina Pakrac postala dijelom nelegalne srpske autonomne jedinice u Hrvatskoj, popraćena je i drugima. Tako je općinsko čelništvo odlučilo i da se SJS Pakrac preimenuje u *Općinski sekretarijat unutrašnjih poslova Pakrac*, pod nadležnošću Sekretarijata unutrašnjih poslova SAO Krajine.¹⁸⁴

Događaji se zatim odvijaju upravo filmskom brzinom. Već 28. veljače zamjenik zapovjednika policijske stanice Branko Pavić naredio je te «osobno oduzeo kratko oružje» šesnaestorici policajaca hrvatske nacionalnosti, došlo je i do blokade svih putnih pravaca na prilazima gradu te su uočene «naoružane grupe pripadnika rezervnog sastava policije i građana».¹⁸⁵ Tako je pakračka policijska stanica došla u ruke pobunjenih Srba. Usljedilo je i pogoršanje situacije u obližnjim područjima: na cestovnom pravcu Pakrac-

¹⁸¹ SRH/S1990.-1992./Zaključci sa zajedničke sjednice SO Pakrac od 12. veljače 1991.

¹⁸² «Širi se općina Pakrac», *VZ*, 5. veljače 1991.

¹⁸³ MUPRH, PUPS/PPP, NG, Odluka o pristupanju općine Pakrac Srpskoj autonomnoj oblasti Krajina od 22. veljače 1991.

¹⁸⁴ PDPA, Zaključak SO Pakrac od 22. veljače 1991.

¹⁸⁵ SRH/S1990.-1992./Komisija za razdruživanje (KZR), Protuzakonite i protuustavne aktivnosti u nedavnim pakračkim zbivanjima od 12. ožujka 1991.

Slavonska Požega naoružane srpske patrole presretale su građane, a na jedinice PS Nova Gradiška, koja je upućena radi smirivanja stanja, između Okučana i Bijelih Stijena, otvorena je i vatra. Stanje se dodatno kompliciralo i u gradu: predvečer, 1. ožujka, veće skupine Srba počele su se okupljati oko sjedišta pakračke eparhije «gdje se navodno dijelilo i oružje».¹⁸⁶ Sve to – otvorena pobuna – dovelo je do hrvatske reakcije: u ranim jutarnjim satima 2. ožujka jedinica specijalne policije MUP-a intervenirala je na način da je došlo do zauzeća policijske stanice (koju su pripadnici rezervnog sastava srpske nacionalnosti napustili), a i na nju je, kako je navedeno, iz više pravaca otvarana vatra. Već tada uočeno je, također, kako su pobunjeni policajci, ali i dobar dio srpskog stanovništva, napustili grad.¹⁸⁷

Upravo u tom trenutku – zapravo u situaciji kada je stanje u većem dijelu grada (osim obližnjih uzvisina iznad grada) bilo pod kontrolom hrvatskih snaga unutarnjih poslova – u Pakrac su, iz smjera Bjelovara, Virovitice i Zagreba, upućene oklopne postrojbe JNA. Intervencija JNA obrazložena je nastankom konfliktne situacije u gradu i okolici nakon upućivanja hrvatskih policijskih snaga.¹⁸⁸ U biti, nije bilo nikakve dvojbe o stvarnim razlozima upućivanja postrojbi JNA. Vojni vrh je, zapravo, odobrio intervenciju na osnovu stajališta kako je uzrok događaja u Pakracu novi Ustav RH, «kojim se srpski narod u Hrvatskoj lišava suvereniteta, kao i niz poteza novih vlasti, kojim je izazvana opšta nesigurnost građana srpske nacionalnosti».¹⁸⁹ To je bilo istovjetno stajalištima, primjerice, zapadnoslavenskog SDS-a i drugih srbijanskih nacionalističkih krugova. Zapravo, kako je već uočeno, bila je riječ o obrascu postupanja JNA – stvaranju posebnih

¹⁸⁶ *Isto.*

¹⁸⁷ *Isto.*

¹⁸⁸ *Republika Hrvatska i Domovinski rat*, knj. 1, Brzovav Saveznog Sekretarijata za narodnu obranu o ulozi JNA u događajima u Pakracu od 4. ožujka 1991., 92.

¹⁸⁹ *Isto*, Informacija Komande 5. vojne oblasti o događajima u Pakracu od 6. ožujka 1991., 94.

«tampon zona» (zona razdvajanja), a u stvarnosti se radilo o onemogućavanju rada hrvatskih oružanih snaga – koji će kasnije postati njezina redovita zadaća.¹⁹⁰

¹⁹⁰ Davor Marijan, «Hrvatsko ratište 1990.-1995.», u *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, Zagreb, 2006., 116.

3.5. Zapadnoslavonsko bojište 1991.

Zapadnoslavonski prostor (kao zapadna granica zamišljene ujedinjene srpske države) imao je veliku važnost u srpskim osvajačkim planovima 1991. Ovladavanje pravcem Okučani-Pakrac-Virovitica omogućilo bi presjecanje hrvatskog teritorija u smjeru sjever-jug. U takvom raspletu događaja istočni dio slavonskog prostora ostao bi u potpunom okruženju te bi, praktički, bez većih napora bio stavljen pod srpsku kontrolu. To bi, onda, omogućilo i vrlo brzo uklapanje tog prostora u zamišljenu veliku Srbiju. Također, ovladavanje zapadnom Slavonijom omogućilo bi i osnovicu za eventualne napadačke namjere usmjerene prema Zagrebu.

Nakon sukoba u Sloveniji agresivni planovi srbijanskog rukovodstva i JNA došli su na iste polazišne osnove. Tada je srbijanskom političkom vrhu od strane vodstva JNA zajamčeno pokrivanje svih teritorija u Hrvatskoj nastanjenih, kako je navedeno, srpskim stanovništvom «do potpunog raspleta» i to pravcima: «Karlovac – Plitvice na zapadu; Baranja, Osijek, Vinkovci – Sava na istoku i Neretva na jugu».¹⁹¹ Kanije je taj plan detaljnije konkretiziran, a trebao je stupiti na djelo sredinom rujna 1991. Prema svjedočanstvu tadašnjeg čelnika JNA generala Veljka Kadijevića pravce napada snaga JNA trebalo je «što neposrednije vezivati za oslobođenje srpskih krajeva u Hrvatskoj» te, u tom smislu, Hrvatsku ispresijecati, između ostalih, i pravcem «Gradiška – Virovitica».¹⁹² Tako bi spajanje napadačkih postrojbi iz istočne Slavonije sa onima u zapadnoj Slavoniji, na crti Okučani – Pakrac – Virovitica, zapravo, kako je već navedeno, omogućilo aneksiju cjelokupnog slavonskog prostora Srbiji.

¹⁹¹ Borisav JOVIĆ, *Poslednji dani SFRJ*, Kragujevac, 1996., 349.

¹⁹² Navedeno u D. Marijan, «Hrvatsko ratište», *Stvaranje hrvatske države*, 124.

Stanje sigurnosti u zapadnoj Slavoniji bilo je ozbiljno narušavano i prije sredine kolovoza 1991. tj. prije početka razdoblja intenzivnih ratnih djelovanja. Događaji u Pakracu početkom ožujka iste godine zapravo su predstavljali trenutak od kojeg srpsko neprihvatanje hrvatske države i na ovom području počinje prerastati najprije u odmetništvo, a potom i u otvorenu pobunu. Ova pojava bila je zapažena svugdje u zapadnoj Slavoniji, ali najizrazitije se manifestirala na brdskim područjima pakračke i požeške općine tj. onim njihovim dijelovima većinski naseljenim srpskim stanovništvom. Na području seoskih naselja Kula i Mijači požeške općine, primjerice, početkom travnja 1991. zabilježeno je niz napada na automatskim oružjem po automobilima i kućama te bacanje eksplozivnih naprava u blizinu stambenih objekata. Također, cestovni pravac Kamensko-Bučje bio je zapriječen barikadama.¹⁹³ Zabilježeni su i drugi znaci pobunjeničkog djelovanja: početkom srpnja 1991. u blizini Kamenskog tako je otvorena vatra na policijsku patrolu. Smatrano je da je riječ o napadačima koji pripadaju oveloj grupi srpskih pobunjenika, koja se odmetnula nakon pakračkih događaja, a kretala se «oko Bučja, po šumi prema Zvečevu» tj. na tromeđi pakračke, slatinske i požeške općine.¹⁹⁴ Pakrac je također bio poprištem brojnih oružanih incidenata. Prema tvrdnjama općinskog čelništva razdoblje od druga polovice ožujka do kraja travnja 1991. bilo je obilježeno djelovanjima kao što su «podmetanje eksploziva i rušilačke akcije nepoznatih pojedinaca», a ukupno ih se dogodilo čak petnaest.¹⁹⁵ Razdoblje terorističkih akcija pobunjenika, ipak bliže odmetništvu negoli otvorenom ratnom sukobu, potrajalo je sve do polovice kolovoza 1991.

¹⁹³ «Ponovno uznemirujući događaji», *PV*, 10. travnja 1991.

¹⁹⁴ «Pucano na policijsku patrolu», *PV*, 4. srpnja 1991.

¹⁹⁵ «Za mjesec i po – 15 eksplozija», *Borba*, Beograd, 25. travnja 1991.

Središnju ulogu u napadačkom djelovanju srpskih snaga na zapadnoslavonskom prostoru imale su postrojbe JNA. Potkraj 1988. vrh JNA izradio je novi preustroj: dotadašnji armijski sustav zamijenjen je korpusnim (vojišnim).¹⁹⁶ Prema tome preustroju prostor zapadne Slavonije ulazio je u nadležnost dvaju korpusa JNA – Varaždinskog (32.) i Banjalučkog (5.). Nekadašnje općine Bjelovar, Virovitica, Grubišno Polje i Daruvar – podravsko-bilogorski prostor – ulazio je u nadležnost Varaždinskog korpusa. Najsnažnija postrojba na ovom području bila je 265. mehanizirana brigada JNA sa sjedištem u Bjelovaru. Na virovitičkom području nalazila se 288. mješovita protuoklopna artiljerijska brigada te još nekoliko vojnih objekata i baza različite namjene. U vojarni Polom, u daruvarskoj općini, bila je smještena glavnina 28. partizanske divizija JNA. Na grubišnopoljskom području, u srcu Bilogore, nalazio se vojni poligon Gakovo.¹⁹⁷ Banjalučki (5.) korpus JNA na području zapadne Slavonije nije imao stacionirane jače postrojbe: nekoliko njih u vojarnama i drugim objektima u požeškoj i podravskoslatinskoj općini. Ipak, najsnažnija postrojba ovog korpusa bila je smještena u korpusnom sjedištu – Banja Luci – a riječ je o 329. «A» oklopnoj brigadi JNA.¹⁹⁸

Vojne snage pobunjenih Srba bile su postrojbe milicije te postrojbe Teritorijalne obrane (TO). Milicija SAO Krajine nastaje odmetanjem ljudstva i policijskih postaja iz Ministarstva unutarnjih poslova RH, a formacijski je bila podređena Sekretarijatu za unutrašnje poslove (SUP) Okučani odnosno SUP Knin. Milicijske postrojbe bile su podređene zapovjedništvima općinskih štabova TO-a, a u konačnici regionalnim

¹⁹⁶ D. Marijan, «JNA u agresiji na Republiku Hrvatsku 1990. – 1992.», *Smrt oklopne brigade. Prilozi za istraživanje rata za Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu 1990. – 1992.*, Zagreb, 2002., 2.

¹⁹⁷ *Blokade i osvajanja vojarni i vojnih objekata JNA u Hrvatskoj 1991. (svjedočanstva i prilozi o Domovinskom ratu)*, (ur. Dražen Najman, Ivan Posilović, Marija Dujić), Zagreb, 2004., 23.-25., 99., 119., 122.

¹⁹⁸ *Isto*, 355.-356., 359.-361., 371.-372.

zapovjedništvima JNA.¹⁹⁹ Milicijske postrojbe smatrane su također i organima legalne vlasti SAO Krajine, kako je navedeno, primjerice, u pravilima službe koje je sredinom rujna 1991. donio Opštinski štab TO Grubišno Polje.²⁰⁰ Pobunjeni Srbi na području zapadne Slavonije ustrojili su i posebnu milicijsku jedinicu za posebne namjene koja je također organizacijsku osnovu imala u ustroju TO-a.²⁰¹ Na području pojedinih općina ustrojene su i postrojbe TO-a, s krovnim tijelom u Štabu TO SAO Zapadna Slavonija.²⁰²

Nakon demokratskih promjena u čitavoj Hrvatskoj 1990., pa tako i u zapadnoj Slavoniji, jedina moguća obrana ustavnog poretka od agresivnih prijetnji bile su policijske snage, dio općinskih štabova TO-a i Sekretarijata za narodnu obranu. No, na dio ljudstva navedenih postrojbi, ionako loše naoružanih, nije se moglo previše računati jer su im, barem na području zapadne Slavonije, u velikoj mjeri na čelu bile osobe srpske nacionalnosti koje su bile uključene u pobunu te su pružale oslonac za predstojeću agresiju. U takvim okolnostima, prvi nositelji obrane na navedenom području bili su, uglavnom, djelatni i pričuvni pripadnici policijskih postaja. Stoga je jedan od prvih koraka ka ustroju hrvatskih obrambenih snaga upravo i bilo poboljšanje policijskih snaga. Među prvim potezima, u tom smislu, u kolovozu 1990. došlo je do pokretanja dodatnog policijskog školovanja u Zagrebu pod nazivom *Prvi hrvatski redarstvenik*. Ova zamisao zakonsku legitimaciju pronašla je u tadašnjem §. 25. Zakona o unutarnjim poslovima, prema kojem je republičkim sekretarijatima za unutarnje poslove dopušten ustroj

¹⁹⁹ D. Marijan, «Hrvatsko ratište», *Stvaranje hrvatske države*, 104.

²⁰⁰ *Republika Hrvatska i Domovinski rat*, knj. 1, Pravila službe za miliciju SAO Krajine od 15. rujna 1991., 300.-301.

²⁰¹ *Isto*, Naredba Štaba TO-a SAO Zapadna Slavonija za osnivanje jedinice milicije za posebne namjene te za imenovanje zapovjednog kadra od 2. rujna 1991., 280.-281.

²⁰² D. Marijan, «Hrvatsko ratište», *Stvaranje hrvatske države*, 104.-105.

policijskih snaga za posebne namjene.²⁰³ Ova inicijativa naišla je na dobar odziv i na području zapadne Slavonije.

Hrvatsko vrhovništvo je odluku o stvaranju oružane sile donijelo u svibnju 1991., a nakon događanja u Borovu Selu. Ustrojbenu osnovicu za stvaranje prvih postrojbi, pod nazivom Zbor narodne garde Republike Hrvatske (ZNG) postale su pojedine policijske uprave. No, tek nakon izbijanja kratkotrajnog sukoba u Sloveniji, krajem lipnja 1991., došlo je do prve mobilizacije vojnih obveznika, pa su, tako, mobilizirane i pričuvne slavonske brigade ZNG-a: 106., 107., 108. i 109. U rujnu 1991. potaknut je ustroj novih brigada s osnovicom u pojedinim bojnama već postojećih, uključivanjem pripadnika odreda Narodne zaštite te pripadnika pričuvnih policijskih sastava. Tako na području zapadne Slavonije dolazi do ustroja 121. brigade Hrvatske vojske (HV) u Novoj Gradišci te 123. brigade u Slavonskoj Požegi. Kasnije, u drugoj polovici listopada iste godine biti će potaknut i ustroj 125. brigade u Novskoj, 127. brigade u Virovitici te 136. brigade HV-a u Podravskoj Slatini.²⁰⁴ Na nekim područjima, u pravilu onima s većom koncentracijom srpskog stanovništva, uslijed već razvijene faze srpskog pobunjeničkog djelovanja osnivane su i posebne postrojbe, nazivane samostalnim bataljunima. Tako je u Grubišnom Polju, nakon osnivanja samostalne satnije ZNG-a, potkraj rujna osnovan 55. samostalni bataljun ZNG-a.²⁰⁵ U smislu organizacijskog ustroja navedene postrojbe ulazile su u nadležnost, u pravcu zapad-istok, Operativnih zona Zagreb, Bjelovar i Osijek.²⁰⁶

²⁰³ Davor RUNTIĆ, *Prvi hrvatski redarstvenik*, Zagreb, 2003., 38.-44.

²⁰⁴ D. Marijan, «Slavonija u ratnoj 1991. godini», *Smrt oklopne brigade*, 46.-47., 56., 59.

²⁰⁵ I. DEBIĆ, A. DELIĆ, *Otkos*, 59.-70.

²⁰⁶ D. Marijan, «Hrvatsko ratište», *Stvaranje hrvatske države*, 130.

Ratni sukob na području zapadne Slavonije počeo je 13. kolovoza 1991. u Okučanima. Toga dana tamošnji Srbi proglasili su novu autonomnu jedinicu na hrvatskom teritoriju – Srpsku autonomnu oblast zapadna Slavonija (SAO Zapadna Slavonija). Na ovaj pokušaj cijepanja RH hrvatske snage odgovorile su intervencijom vojnih i policijskih postrojbi, a istoga dana pokrenute su i postrojbe JNA. Dvije oklopne postrojbe nastojale su se probiti do Okučana iz dva smjera: sjeverozapadnog, odakle je upućena borbena skupina 265. mehanizirane brigade te južnog, odakle je upućena postrojba 329. oklopne brigade Banjalučkog korpusa. Do kraja kolovoza 1991. JNA je uspjela uspostaviti uporišta u Okučanima i Staroj Gradišci koja će predstavljati polazišne točke za kasnija napadna djelovanja u pravcu zapada (Novska), sjevera (Pakrac) i istoka (Nova Gradiška). Do kraja rujna 1991. JNA i snage pobunjenih Srba postigli su na tom području određene uspjehe, ali daleko manje od očekivanih. Upornom i žilavom obranom, s dosta kriznih trenutaka, hrvatske snage ipak su uspjele zadržati napadača te čak i uzvratiti napadnim akcijama. Na novskom području, nakon otklanjanja opasnosti za sam grad, u drugoj polovici studenoga i početkom prosinca 1991., oslobođena su sela Popovac, Lovska, Brezovica, Korita, Jagma, Gornja i Donja Subocka te Gornje Kričke. Na novogradiškom području u studenom su oslobođeni Medari te, na samom kraju godine, naselja Mašićka Šagovina i Širinci. Ipak, najveći uspjesi postignuti su na sjevernom dijelu ratišta. Nakon što su tijekom listopada 1991. uspjele zaustaviti napadača hrvatske snage u u dvije oslobodilačke akcije uspjele povratiti velike dijelove teritorija. Najprije je početkom studenoga oslobođeno šire područje Grubišnog Polja, a do sredine prosinca završeno je s operacijom čišćenja planinskih područja Bilogore i Papuka. Linija

razdvajanja na ovom dijelu hrvatskog ratišta ostala je nepromijenjena sve do oslobodilačke operacije *Bljesak* 1995.²⁰⁷

²⁰⁷ D. Marijan, «Hrvatsko ratište», *Stvaranje hrvatske države*, 130.-134.

4. PROMATRAČKA MISIJA EUROPSKE ZAJEDNICE/UNIJE I REPUBLIKA HRVATSKA 1991.-1997. (s posebnim osvrtom na zapadnoslavonski prostor)

4.1. Europska zajednica i Hrvatska 1990.-1992. – opći pogled

Početak devedesetih godina XX. stoljeća odnosi između Europske zajednice (EZ), političko-gospodarske organizacije zapadnoeuropskih država, i jugoslavenske federacije mogli su se okarakterizirati sasvim zadovoljavajućim. Jugoslavija je, naime, u odnosu na ostale europske države komunističkog tipa društvenog uređenja, svakako zbog činjenica da nije bila dijelom vojnih i političkih saveza tih država, uživala naklonost vrha EZ-a. Više je razloga za takvu konstataciju. Najprije, Jugoslavija je uživala veliku ekonomsku naklonost EZ-a; zemlje EZ su bile njezin najveći vanjsko-trgovinski partner. Otprilike čak 45% ukupne vanjske trgovine Jugoslavije ostvarivano je u suradnji sa zemljama EZ-a.²⁰⁸ Prema nekim razmišljanjima gospodarski odnosi dviju zajednica bili su područje koje je EZ najviše potencirao. Uostalom, Jugoslaviji je već bilo omogućeno korištenje sredstava iz posebnog *PHARE*-programa – posebnih financijskih sredstava koja su namijenjena zemljama koje se odluču za pristup EZ-u.²⁰⁹

Drugi razlog naklonosti EZ-a Jugoslaviji leži u području političkih interesa. Zamišljen kao začetak ambicioznog plana političkog ujedinjenja cjelokupnog europskog

²⁰⁸ Srđan Kerim, «Jugoslavija i Evropska zajednica», *Međunarodna politika*, Beograd, XLII/1990., br. 979, 1.

²⁰⁹ Georges-Maria Chenu, «Ljudi u bijelom ili Europa na putu mira!», *Posljednji balkanski rat? Bivša Jugoslavija: svjedočenja, rasčlambe, izgledi*, (ur. Jean Cot), Zagreb, 1997., 113.

kontinenta, EZ, koji je u tom trenutku okupljao dvanaest zemalja članica, upravo je u Jugoslaviji vidio jedno od sljedećih područja svog širenja. Važnost Jugoslavije posebno je isticana; svakako da se pri tome računalo i na činjenicu da je bila riječ o zemlji s komunističkim društvenim uređenjem pa bi njezino uspješno uključivanje u EZ predstavljalo važan i motivirajući vanjsko-politički uspjeh. Stoga su, u odnosu na druge istočnoeuropske zemlje, odnosi između EZ-a i Jugoslavije bili obilježeni i visokim stupnjem političkog dijaloga. To je, uostalom, i konkretizirano potkraj 1990. Na sastanku Savjeta za suradnju Jugoslavije i EZ-a, u Bruxellesu 18. prosinca 1990., usvojena je posebna *Deklaracija o budućim odnosima Jugoslavije i EZ*. Ovaj dokument potvrdio je dobre odnose dviju zajednica i na gospodarskom i na političkom polju te je, što je najvažnije, utvrdio kako je pridruženje Jugoslavije EZ-u «budući širi institucionalni okvir međusobnih odnosa».²¹⁰ Također, naglašeno je kako će o nastavku započetih demokratskih reformi u Jugoslaviji (otklanjanje neizvjesnosti u pogledu raspleta krize, uspostava režima parlamentarne demokracije na državnoj razini, uspostava mehanizama za poštivanje ljudskih i manjinskih prava te dosljednost u provođenju ekonomskih reformi) ovisiti i određivanje trenutka za otpočinjanje pregovora u tom smislu.²¹¹

Može se pretpostaviti kako je ovakva odluka vrha EZ-a krajem 1990. – inzistiranje na daljnjoj demokratizaciji zemlje te dosta maglovita ponuda za priključenjem EZ-u – i rezultat spoznaje kako u Jugoslaviji, što se jasno moglo uvidjeti na temelju rezultata izbora održanih tijekom 1990., ipak postoje teško premostivi antagonizmi između različitih nacionalnih skupina koji mogu rezultirati i raspadom države, a, u svakom slučaju, predstavljaju i prijetnju regionalnoj stabilnosti. Naznaka za

²¹⁰ S. Kerim, «Jugoslavija», 2.

²¹¹ *Isto.*

pojavu takvih shvaćanja u europskoj javnosti ima; primjerice, Austrija je, tada izvan kruga zemalja EZ-a, među prvima uočila kako jugoslavenska kriza zahtijeva ozbiljan i sustavan angažman međunarodne zajednice.²¹² No, čak i da je bilo tako, vrh EZ-a je sve do potkraj svibnja 1991. svoje nade polagao u jugoslavenskog premijera Antu Markovića i njegov program demokratizacije i uvođenja tržišnih reformi – program koji se, u svojoj biti, još uvijek temeljio na jugoslavenskoj ideološkoj bazi. Takav stav, pored svih negativnih implikacija koje je polučio, ipak nije i nelogičan. On predstavlja nastavak pružanja potpore onim jugoslavenskim snagama u kojima je EZ prepoznao nositelja vlastitih zamisli o postupnoj preobrazbi jugoslavenske države, s naglaskom na periodičnoj demokratizaciji.²¹³ Također, iz toga je proizlazio i stav o nužnosti očuvanja jedinstvenosti jugoslavenske federacije, što je jugoslovenskoj delegaciji, primjerice, potvrđeno u listopadu 1990.²¹⁴

Izbijanje sukoba u Sloveniji, u lipnju 1991., donosi veliku promjenu u stavu EZ-a prema Jugoslaviji. U trenutku kada je jugoslavenska kriza iz faze još uvijek dominantnih političkih antagonizama prerasla u fazu otvorenog ratnog sukoba – intervencija JNA u Sloveniji – vrh EZ-a odlučio je da se ona više ne može ignorirati ili, točnije, da se prema tom događaju više ne može zauzimati stav uzdržanosti. Više je razloga za takvu promjenu razmišljanja. Prije svega, radilo se o bojazni kako će izbijanje etničkih sukoba u Jugoslaviji potaknuti sličan razvoj događaja u ostalim zemljama istočne Europe, u prvom redu u Savezu Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR). Također, smatralo se kako raspad komunističkog svijeta, praćen socijalnim nemirima,

²¹² Albert Bing, «Hrvatska u međunarodnoj zajednici», *Stvaranje hrvatske države*, 306.

²¹³ *Isto*, 295.

²¹⁴ B. JOVIĆ, *Poslednji dani*, 219.

prijeti pojavom sličnog scenarija u samoj zapadnoj Europi.²¹⁵ Tome bi trebalo svakako dodati i činjenicu da nova geopolitička organizacija – poput EZ-a – svakako nije smjela dopustiti da primat odlučivanja u njezinom susjedstvu preuzme netko drugi. Primjerice, prema sjećanju jednog hrvatskog diplomata, tadašnji visoki predstavnik EZ-a Hans Van den Broek «posebno je bio zabrinut» mogućnošću da se upravljanje jugoslavenskom krizom premjesti u Ujedinjene Narode, «jer bi to moglo», smatrao je, «stvoriti loš dojam o sposobnosti Europe da se suoči s problemima na vlastitu tlu».²¹⁶ Sve su to čimbenici koji, može se zaključiti, nisu EZ-u dali previše izbora: bio je prisiljen na djelovanje u cilju sprječavanja daljnje eskalacije sukoba u Jugoslaviji. Treba još dodati kako je uključivanje EZ-a u jugoslavensku krizu njegova prva intervencija u polju međunarodne politike.²¹⁷

Uključivanje EZ-a u jugoslavensku krizu značilo je i njezinu internacionalizaciju. Drugim riječima, po prvi puta se jedna međunarodna organizacija odlučila na zauzimanje aktivnog sudjelovanja u jugoslavenskom konfliktu. Sudionici tog konflikta imali su različite stavove u vezi s ovim pitanjem. Savezne jugoslavenske vlasti, naročito nakon što su u njima dominantan utjecaj ostvarili unitaristički i prosrpski nastrojeni elementi, srbijansko republičko rukovodstvo i JNA, oštro su se protivili bilo kakvom sudjelovanju međunarodnih čimbenika u procesu rješavanja jugoslavenske krize. Jasni su razlozi takvog stajališta. Naime, sva organizacijska (dominacija u savezним organima te tek započeti ustroj upravnih i drugih institucija u Sloveniji i Hrvatskoj) i materijalna (neusporedivo bolje stanje materijalnih sredstava za agresivni rat – prednost u

²¹⁵ Michael Brenner, «The EC in Yugoslavia: A Debut Performance», *Security Studies*, 1992., br. 4, 587.

²¹⁶ Mario NOBILO, *Hrvatski feniks. Diplomatski procesi iza zatvorenih vrata 1990.-1997.*, Zagreb, 2000., 112.

²¹⁷ M. Brenner, «The EC», 586.; Milorad PAVLOVIĆ, Novak POPOVIĆ, *Secesija u režiji velikih sila. Od očuvanja do nametanja mira u građanskom ratu u prethodnoj – SFR Jugoslaviji*, Beograd, 1996., 129.

naoružanju i drugoj opremi, ljudska osnovica i dr.) bila je na njihovoj strani. Također, u trenutku kada osvajački ciljevi još nisu bili ostvareni svakako se moglo očekivati kako bi međunarodni element mogao samo nepotrebno zakomplicirati te namjere. Jednostavno, njegova prisutnost, u ovom trenutku, iz vizure centralističko-srpskih snaga, nije predstavljala nikakvu korist. S druge strane, Hrvatska i Slovenija upravo su, između ostalog, i u međunarodnoj zajednici (internacionalizacija krize) vidjeli mogućnost ostvarenja svog državnog legitimiteta te mogućnost zaustavljanja agresije. U tom smislu, zanimljivo je navesti jedno Jovićevo razmišljanje s početka kolovoza 1991. U situaciji kada EZ još, zapravo, niti nije imao zauzeti stav o načinu rješenja krize, a niti je, barem javno, jasnije odredio stvarnog uzročnika te krize, neodređenost i oklijevanje je jasno išlo na ruku srpskim namjerama. Jović je, u razgovoru s Miloševićem, Kadijevićem i drugima, napomenuo kako su, prema njegovu mišljenju, «Hrvati u velikom škripcu» i to jer im eskalacija rata donosi «vojni poraz», a prihvaćanje mira «poraz na unutrašnjem političkom planu».²¹⁸ Stoga, istaknuo je, Hrvatskoj je jedina nada «internacionalizacija problema i dovođenje stranih trupa».²¹⁹

Uključivanje EZ-a u jugoslavensku krizu bilo je određeno nekim unaprijed određenim stavovima. Riječ je bila, zapravo, o zauzetim stajalištima kojima se određuju modaliteti djelovanja EZ-a u kompleksu jugoslavenske krize, a tiču se pogleda na budućnost Jugoslavije, njezino unutarnje uređenje, njezinu cjelovitost i dr. Neki od njih će s vremenom doživjeti radikalne promjene, neki će se samo postupno modificirati, a neki će ostati gotovo nepromijenjeni. Kako je već prije naglašeno, u prvoj fazi svog djelovanja EZ je čvrsto stajao na stanovištu očuvanja cjelovitosti Jugoslavije. Takav stav

²¹⁸ B. JOVIĆ, *Poslednji dani*, Zapis od 8. avgusta 1991., 370.

²¹⁹ *Isto*.

tumači se s nekoliko razloga. Na načelnoj razini svaka pojava nekog novog međunarodno priznatog entiteta – države – podrazumijeva moguću pojavu nestabilnosti u bližem i daljem susjedstvu. U takvoj situaciji, afirmacija novih državnosti na području Jugoslavije shvaćena je prijetnjom za ionako krhku stabilnost, prije svega SSSR-a. Također, kako je Jugoslavija gledana kao najrazvijenija komunistička zemlja, smatralo se (naročito EZ) kako je u njoj moguće na najlakši i najbezbolniji način provesti nužne političke i ekonomske reforme. Ova činjenica bila je, uostalom, kako je već i navedeno, središnji element dotadašnjeg odnosa Jugoslavije i EZ-a.²²⁰ Tome treba pridodati i jedan imaginarni osjećaj koji bi se mogao definirati kao općenita nesklonost brzim i radikalnim promjenama političke konstelacije europskog političkog establišmenta. Cjelovitost Jugoslavije bila je ne samo načelan stav EZ-a nego je bila i zajamčena. Delegacija EZ-a, predvođena Jacquesom Poosom, uvjeralo je tako, početkom travnja 1991., tadašnjeg predsjednika SFRJ, Jovića, kako EZ «neće podržati raspad Jugoslavije».²²¹ Takvo stajalište potvrđeno je i potkraj lipnja 1991. U posebnoj izjavi od 23. lipnja 1991. vrh EZ-a pozvao je jugoslavenske republike na suzdržavanje od svakog čina odcjepljenja – koji će se proglasiti jednostranim – te je najavljena njegova suspenzija, ako te najave budu realizirane.²²² Ovaj stav EZ-a, pod utjecajem događanja i nakon velikih peripetija, kasnije će doživjeti potpuni preokret.

Rješenje jugoslavenske krize EZ je vidio u političkoj sferi djelovanja – do njega je trebalo doći isključivo političkim putem tj. putem procesa pregovaranja predstavnika suprostavljenih strana. Primjerice, vrh EZ-a je, u posebnoj izjavi, naročito pozdravio susret šest republičkih predsjednika u Sarajevu, održan 6. lipnja, konstatacijom kako je

²²⁰ M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 29.

²²¹ B. JOVIĆ, *Poslednji dani*, 317.

²²² Michael LIBAL, *Njemačka politika i jugoslavenska kriza 1991.-1992.*, Zagreb, 2004., 23.

riječ o važnom koraku «'u pravcu povratka ustavnom poretku i mirnom dijalogu o budućem ustanovljenju Jugoslavije'».²²³ Jednako tako, kad je već EZ bio u mnogo većem obimu uključen u sukob, i dalje je zadržan istovjetan stav. U *Deklaraciji o Jugoslaviji* od 6. kolovoza 1991., opet je istaknuto kako će predstavnici EZ-a biti ustrajni «da zajedno sa svim uključenim stranama traže mirno i na pregovorima zasnovano rešenje postojeće krize».²²⁴ Taj stav EZ je zadržao – principijelno inzistiranje na mirnom rješenju sukoba (putem pregovora) – u cjelokupnom razdoblju trajanja jugoslavenskog konflikta.

Nakon što se već odlučio na intervenciju u jugoslavenskoj krizi EZ je morao odlučiti i o modalitetima svoje uključenosti. Povijest sudjelovanja EZ-a u jugoslavenskoj krizi zabilježila ih je nekoliko. U prvo vrijeme inzistiralo se na pozivima svim sudionicima da se nesuglasice i razdori riješe mirnim putem i zajedničkim dogovorom svih jugoslavenskih republika. Tako se u deklaraciji EZ-a od 8. lipnja 1991. pozdravilo susret šest republičkih predsjednika u Sarajevu, održan 6. lipnja, konstatacijom kako je riječ o važnom koraku «'u pravcu povratka ustavnom poretku i mirnom dijalogu o budućem ustanovljenju Jugoslavije'».²²⁵ Izravniji način uključenosti EZ-a u sukob predstavljala je odluka o upućivanju posebne ministarske *trojke* donesena na sastanku na vrhu EZ-a održanom 5. lipnja 1991. *Trojka* je bila sastavljena od ministara vanjskih poslova zemalja EZ-a (bivši, sadašnji i budući ministar vanjskih poslova zemalja predsjedateljica EZ-a, u skladu s načinom predsjedavnja EZ-om – šestomjesečno predsjedavanje pojedine zemlje članice). Osnovna i prvotna zadaća *trojki* bila je sadržana u konstrukciji *pružanja dobrih usluga*. To je, pojednostavljeno, značilo pomaganje u

²²³ M. PAVLOVIĆ, N. POPOVIĆ, *Secesija u režiji*, 129.

²²⁴ *Zbornik dokumenata iz oblasti odbrane i bezbednosti Jugoslavije 1990-1991 godine*, (ur. Slavoljub Šušić, Zlatoje Terzić, Nikola Petrović), Beograd, 2002., Deklaracija o Jugoslaviji od 6. kolovoza 1991., 347.

²²⁵ M. PAVLOVIĆ, N. POPOVIĆ, *Secesija u režiji*, 129.

ostvarivanju komunikacije između sukobljenih strana, ali bez aktivnijeg sudjelovanja u samom procesu rješavanja krize tj. bez, primjerice, davanja prijedloga za rješenje i dr.²²⁶ No, nije prošlo mnogo vremena do trenutka kada je djelovanje *trojki* izišlo iz okvira *pružanja dobrih usluga*. Dana 25. lipnja 1991., naime, slovenski i hrvatski parlamenti izglasali su deklaracije o neovisnosti, korak koji iz brojnih razloga nije naišao na simpatije EZ-a. Ipak, kako bi ublažili u biti nepovoljnu odluku za Sloveniju i Hrvatsku istoga dana EZ je u Jugoslaviju uputio spomenutu *trojku*. Rezultat napornih pregovora sa saveznim i republičkim vodstvima bio je svojevrsan kompromis, «površan sporazum», koji je, ipak, išao više u korist Srbije i JNA. Rezultat tog posjeta bio je suglasnost Slovenije i Hrvatske na proglašenje tromjesečnog moratorija na provedbu odluke o nezavisnosti, izbor Stjepana Mesića na mjesto saveznog predsjednika te prekid vatre i povlačenje JNA u vojarnje.²²⁷ Iz objavljenog stenograma razgovora *trojke* u Beogradu vidi se da je EZ bio spreman čak i jamčiti sigurnost slovenske i hrvatske odluke o odgodi provedbe neovisnosti, u zamjenu za srpsko pristajanje na Mesićev izbor.²²⁸ Može se konstatirati kako ovakav način djelovanja svakako nadilazi *pružanje dobrih usluga* te više nalikuje na posredništvo – davanje prijedloga za rješenje problema, aktivno sudjelovanje u raspravi i sl. EZ je nastojao, prije pune uključenosti u krizu, a i s obzirom na daljnji razvoj te krize, dobiti što je moguće precizniju sliku o pravom stanju stvari te najvažnijim razmišljanjima glavnih sudionika krize. U konačnici, može se zaključiti, *trojke* su predstavljale realizaciju obećanja EZ-a o ponudi svojih usluga u rješavanju krize i to kao posrednik između sukobljenih strana.²²⁹ Kasnije odluka EZ-a o slanju

²²⁶ *Isto*, 130.

²²⁷ M. LIBAL, *Njemačka politika*, 27.

²²⁸ «Žak Pos: Države koje niko na svetu ne priznaje», *Politika*, 2. jula 1991.

²²⁹ M. Brenner, «The EC», 589.

promatračke misije također će predstavljati samo još jedan korak u učvršćenju želje za posredovanjem i nadzorom. Također, nastojalo se vidjeti kako ulogu EZ-a u krizi zamišljaju sami njezini sudionici. Iz ovakvog stava proizašla je odluka o slanju posebnih izaslanika. Krajem srpnja 1991. u Jugoslaviju je, u svoju prvu misiju, tako upućen veleposlanik Kraljevine Nizozemske u Parizu Henry Wynaendts, specijalni izaslanik dvanaestorice EZ-a. Njegova zadaća sastojala se od ispitivanja mišljenja savezne vlade te vlada republika o načinima na koji one zamišljaju pregovore o budućnosti Jugoslavije te o ulozi koju u tome treba odigrati EZ i KESS.²³⁰ Donošenjem još jedne *Deklaracije o Jugoslaviji*, one od 27. kolovoza 1991., s glavnim naglascima u nepriznavanju promjena granica silom te nešto oštrijom kritikom Srbije i JNA EZ je, u velikoj mjeri, oblik svog sudjelovanja u jugoslavenskoj krizi postavio na nove osnove. Naime, u tom dokumentu ističe se kako će EZ na sebe preuzeti obvezu, uz uvjet sklapanja sporazuma o prekidu vatre do 1. rujna 1991. od strane svih sudionika, organizaciju posebne mirovne konferencije. U njezinom sastavu bili bi predstavnici saveznih vlasti (vlada i Predsjedništvo), svih republika te predstavnici EZ-a.²³¹ Kada je sporazum o prekidu vatre konačno i potpisan, 2. rujna 1991., vrh EZ-a je odmah idućeg dana (3. rujna) izglasao još jednu *Deklaraciju o Jugoslaviji* u kojoj je odluka o organizaciji mirovne konferencije dodatno obrazložena. Tu je određeno da su principi koji će voditi EZ u potrazi za mirnim rješenjem sukoba: nepriznavanje promjena granica silom, zaštita prava svih naroda u Jugoslaviji te puno poštivanje svih legitimnih interesa sudionika. Također, određen je i nadnevak početka zasjedanja konferencije – 7. rujna 1991. u Haagu. Ustrojena je i posebna *Arbitražna komisija*, u ulozi svojevrsnog izvršnog organa mirovne konferencije,

²³⁰ M. LIBAL, *Njemačka politika*, 40.; Henri VAJNANS, *U žrvnju. Jugoslavenska hronika jul 1991 – avgust 1992*, Beograd, 1996., 44.

²³¹ *Zbornik dokumenata*, Deklaracija o Jugoslaviji od 27. avgusta 1991., 377.

sastavljena od pravnika iz zemalja EZ-a.²³² Rad mirovne konferencije odvijao se na dvije razine: političkoj – uspostava prekida sukoba te traženje mirnih rješenja jugoslavenske krize te stručnoj – rješavanje raznih pitanja uzrokovanih krizom, u prvom redu pitanja pravnog naslijeđa Jugoslavije.²³³ Mirovna konferencija predstavljala je pokušaj internacionalne institucionalizacije jugoslavenske krize. Kako je središnju ulogu u njezinom radu ipak imao EZ, onda je njezin način rada zapravo odražavao način rada (s posebnim naglaskom na donošenju odluka) unutar upravnih mehanizama EZ-a. Kao organizacija u kojoj se odluke donose konsenzusom ili dogovaranjem, što, zapravo, predstavlja slabost u situacijama kada je potrebno brzo donošenje odlučnih stavova (uz postojanje mehanizama prisile), nije čudno da su se ovi nedostaci konsenzualnog odlučivanja ispoljili i u radu mirovne konferencije. Također, s velikom vjerojatnošću se može reći kako je mirovna konferencija zapravo predstavljala, u tom smislu, i institucionalizaciju jednog modela postupanja (odlučivanja) – obilježenog statičnošću i neučinkovitošću – s naglaskom na raspravama o općenitim načelima i principima umjesto predlaganja i provedbe konkretnih mjera kojima bi se spriječila daljnja eskalacija rata u Hrvatskoj.²³⁴ Također, i nepostojanje jedinstvenog stajališta među zemljama članicama EZ-a o načinu rješenja jugoslavenske krize apostrofirano je kao jedan od glavnih razloga opredjeljenja za proceduralni način njezinog rješavanja – konkretizirano u mirovnoj konferenciji. Naime, smatralo se kako se autoritetom EZ-a može djelotvorno utjecati na strane u sukobu – okupljajući ih na jednom mjestu – no, tada se uvidjelo kako se one ne

²³² *Isto*, Deklaracija o Jugoslaviji od 3. rujna 1991., 390.-391.

²³³ M. PAVLOVIĆ, N. POPOVIĆ, *Secesija u režiji*, 135.; Opširno o njezinom radu u M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 115.-125.; H. VEJNANS, *U žrvnju*, 91.-102.

²³⁴ A. Bing, «Hrvatska», 312.-313

moгу dogovoriti niti oko tehničkih detalja (sastav *Arbitražne komisije*).²³⁵ Bio je to pokušaj rješenja kvadrature kruga – nedostatak jedinstvenog stajališta znači i nepostojanje autoriteta kojim se to stajalište može nametnuti – stoga se drugačiji ishod nije niti mogao očekivati. Može se, stoga, pretpostaviti kako se upravo tim razlozima, pored nevoljkosti za kompromis strana u sukobu, treba objasniti njezin neuspjeh, evidentan već nakon dva mjeseca rada konferencije. Upravo to je, naime, i zaključeno na sastanku u Rimu 8. studenog 1991. Istaknuvši kako daljnji rad konferencije «nema smisla» vrh EZ-a je preporučio njezinom predsjedatelju Britancu Peteru Carringtonu da sam odluči o ponovnom trenutku njezinog sazivanja.²³⁶ Ipak, treba konstatirati kako je organizacijom mirovne konferencije Hrvatska u potpunosti realizirala svoje namjere za internacionalizacijom krize.

Gledajući u cjelini, prema nekim autorima, sudjelovanje EZ-a u procesu potrage za rješenjem jugoslavenske krize moglo bi se podijeliti u dva razdoblja. Prvo razdoblje tog djelovanja trajalo je od lipnja do početka rujna 1991.²³⁷ Kako je već naglašeno, u prvoj polovici 1991. angažman EZ-a još uvijek je bio u okvirima neke vrste neaktivnog djelovanja: apeliralo se na sukobljene strane za pronalaskom mirnog rješenja krize – putem dogovora predstavnika republika i saveznih vlasti. Izbijanje kratkotrajnog sukoba u Sloveniji te odluka slovenskog i hrvatskog parlamenta o proglašenju neovisnosti, potkraj lipnja 1991., predstavlja trenutak kada taj angažman i službeno poprima mnogo konkretnije obrise. Pojednostavljeno, suočen s vidljivom radikalizacijom stanja sada se vrh EZ-a odlučio na konkretnije djelovanje. U načelu, zauzet je kompromisan stav: u zamjenu za slovensku i hrvatsku odluku o uvođenju tromjesečnog moratorija na

²³⁵ M. Brenner, «The EC», 591.-592.

²³⁶ H. VEJNANS, *U žrvnju*, 102.

²³⁷ M. Brenner, «The EC», 588.

provedbu odluka o neovisnosti *trojka* EZ-a (Gianni de Michelis, Jacques Poos i Hans van den Broek) 29. lipnja 1991. je slovenskim i hrvatskim predstavnicima obećano izvršenje pritiska na Beograd za prekid vatre i prihvaćanje Mesića kao saveznog predsjednika što su ovi, ne iz istih pobuda i prihvatili. U slučaju tvrdog srpskog stava Tuđmanu i Milanu Kučanu je obećano suspendiranje svih odnosa s Beogradom.²³⁸ U Beogradu je *trojka* 30. lipnja 1991. naišla na samo prividno negativan stav: naime, iako su predstavnici saveznog predsjedništva (Jović, Branko Kostić i drugi) dugo odbijali dati svoj pristanak na ove prijedloge (obrazlažući takav stav razlozima, podjednako, proceduralne – inzistiranjem da npr. hrvatski parlament donese službenu odluku o prolongiranju odluke o proglašenju neovisnosti – te taktičke naravi – zahtjevom za poštovanjem već dogovorenog primirja), u konačnici su ipak pristali na prijedlog izaslanstva EZ-a.²³⁹ Zapravo, usprkos načelnoj nevoljkosti za intervencijom EZ-a u krizi, ovi prijedlozi su itekako išli u prilog srpskim namjerama: Stjepan Mesić je, naime, postao čelni čovjek saveznog predsjedništva u kojem je polovica članova bila zagovornik srpskih ciljeva i sa samo prividnim pravom zapovijedanja JNA dok je, naprimjer, Hrvatska ostala bez međunarodnog legitimiteta, sa svim negativnim implikacijama takvog statusa. Sve ovo, u službenoj formi, predstavlja najvažnije dijelove *Brijunske deklaracije* od 7. srpnja 1991., dokumenta kojeg su potpisali predstavnici Slovenije, Hrvatske, savezne vlade i EZ-a, u kojem se potvrđuju uvjeti dogovora kojeg je sa stranama u sukobu u Jugoslaviji postigla *trojka* – prekid vatre, tromjesečni moratorij na provedbu odluka o neovisnosti i izbor Mesića. Važno je napomenuti i kako je posebnim dodatkom tekstu *Deklaracije – Aneksu II.* – određeno i slanje posebne Promatračke misije EZ-a u Jugoslaviju, s najvažnijom zadaćom

²³⁸ M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 113.-114.

²³⁹ «Žak Pos: Države koje na svetu niko ne priznaje», *Politika*, 2. jula 1991.

nadgledanja povlačenja JNA u Sloveniji, a po potrebi i u Hrvatskoj.²⁴⁰ Tako je EZ konačno i službeno ozvaničio svoju ulogu u rješavanju jugoslavenske krize. Uostalom, u tekstu *Deklaracije* je i navedeno kako se strane u sukobu od EZ-a i službeno zatražile pomoć u pregovaračkom procesu tj. «nadzoru napretka pregovora, ekspertize za radne grupe koje će osnovati zainteresirane strane, a to, među ostalim, uključuje pravna pitanja, pitanja koja se odnose na ljudska prava, uključujući i prava nacionalnih manjina, ekonomska i trgovinska pitanja te pitanja sigurnosti».²⁴¹ Zapravo je najveći dobitnik ovog dokumenta Slovenija jer odredbe, navedene u Aneksu I. *Deklaracije* – prema kojima slovenski carinici prezimaju nadzor na graničnim prijelazima te dolazi do bezuvjetnog povlačenja JNA u vojarnu – *de facto* znači odluku o njezinom priznanju (povlačenje JNA s njezinog teritorija). Uostalom, 18. srpnja 1991. Predsjedništvo SFRJ je donijelo odluku o povlačenju JNA sa slovenskog teritorija.²⁴² Tako je, u ovo vrijeme, još maglovita spoznaja o irelevantnosti Slovenije za srpske interese, dobila i svoju, istina neslužbenu, potvrdu. S druge strane, Hrvatska je prošla mnogo lošije: nije udovoljeno njezinoj težnji za dobivanjem statusa međunarodnog legitimiteta, *de facto* je odobren raspored i zadržavanje postrojbi JNA na njezinom teritoriju (onih koje su tamo intervenirale s hrvatskog teritorija – povlačenjem u vojarnu u Hrvatskoj te, u malom broju, onih koje se povlače iz Slovenije), pristala je na deblokadu vojarni, a sam angažman EZ-a u stvarnosti je bio usmjeren na smirivanje situacije u Sloveniji. To je, zapravo, usprkos tome što EZ sigurno nije imao takve intencije, značilo izraz neslužbenog slaganja s agresivnim

²⁴⁰ Tekst *Brijunske deklaracije* vidi u *Dokumenti o državnosti Republike Hrvatske (Od prvih višestranačkih izbora 1990. do međunarodnog priznanja 15. siječnja 1992.)*, (ur. Anđelko Milarđović), Zagreb, 1992., Zajednička deklaracija od 7. srpnja 1991., 114.-117.; *Zbornik dokumenata*, Deklaracija od 7. jula 1991., 310.-314.

²⁴¹ *Dokumenti o državnosti*, Zajednička deklaracija od 7. srpnja 1991., 115.

²⁴² *Zbornik dokumenata*, Odluka Predsjedništva SFRJ od 18. jula 1991., 328.-330.

namjerama srbijanskog rukovodstva i JNA. Stoga negativne reakcije hrvatske javnosti – njezina ogorčenost – nakon ovakve odluke kojom situacija u Hrvatskoj ostaje krajnje neizvjesna i nisu bile pretjerano čudne.²⁴³

Neodlučnost, nepostojanje jedinstvenog stajališta i kompromisni stav, kao posljedica unutarnjih nesuglasja te nepoznavanja stvarne situacije dominiraju u intervencijskim mehanizmima EZ-a u jugoslavenskoj krizi sve do početka listopada 1991. Negativne posljedice ovako obilježenog djelovanja mogle su se lako predvidjeti. Već od polovice srpnja 1991. ratna djelovanja postala su prilično jasna karakteristika hrvatske svakodnevice. Stoga niti potpisivanje *Memoranduma o razumijevanju o Promatračkoj misiji* od strane EZ-a, Hrvatske, Slovenije i saveznih vlasti 13. srpnja 1991., kojim su promatrači ovlaštteni nadgledati poštivanje prekida vatre u Sloveniji, nije značilo ništa drugo doli opasnim zaostajanjem za razvojem događaja.²⁴⁴ Ovim sporazumom promatrači EZ-a ovlaštteni su, naime, za nadzor prekida vatre u Sloveniji, što je značilo da EZ opet odbija zauzeti odlučniji stav u smirivanju hrvatsko-srpskog sukoba u Hrvatskoj. Ipak, određeni znakovi svjesnosti europskih krugova o razvoju događaja u Hrvatskoj su postojali. O tome svjedoči, naprimjer, Wynaendtsova konstatacija, nastala na temelju boravka u Jugoslaviji potkraj srpnja 1991., prema kojoj jugoslavenski narodi nisu sposobni sami riješiti krizu, koja zahtijeva upravo žurno rješenje, te da je intervencija EZ-a nužnost.²⁴⁵ I u dijelovima hrvatske javnosti odluka vrha o slanju specijalnog izaslanika (Wynaendts) smatrana je naznakom eventualne promjene u politici EZ-a – u smjeru aktivnijeg nastupa. Tako je njegov dolazak u Jugoslaviju potkraj srpnja 1991. protumačen ocjenom kako EZ ipak polako dolazi do

²⁴³ M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 115.

²⁴⁴ M. LIBAL, *Njemačka politika*, 37.

²⁴⁵ *Isto*, 41.

spoznaje «da u pogledu Hrvatske valja tražiti nove, smjelije inicijative».²⁴⁶ U drugoj polovici kolovoza 1991., kada su se ratna djelovanja raširila na nova područja Hrvatske – primjerice, izbijanjem sukoba u zapadnoj Slavoniji te radikalnom eskalacijom sukoba u istočnoj Slavoniji – on je svoj sud u značajnoj mjeri pooštrio. Prema njegovom mišljenju – koje predstavlja prvu važniju osudu JNA i srpskih ratnih namjera uopće – bilo je evidentno kako dijelovi JNA aktivno interveniraju na strani srpskih pobunjenika.²⁴⁷ Također, naveo je kako je evidentno, na temelju materijalne opskrbljenosti sukobljenih strana u Hrvatskoj, da «se teško pomiriti s idejom da JNA u ratu koji se vodi u Hrvatskoj igra posredničku ulogu».²⁴⁸ Ovo je predstavljalo i službeni stav vrha EZ-a, što je izraženo u još jednoj *Deklaraciji o Jugoslaviji*, onoj od 27. kolovoza 1991. U tom smislu, izvršen je i pritisak na Beograd (pristanak na organizaciju mirovne konferencije i postizanje sporazuma o prekidu vatre do 1. rujna 1991.), navođenjem blage prijetnje pokretanja jedne međunarodne akcije.²⁴⁹ Ipak, to nije značilo i pokretanje jedne oštrije akcije prema JNA i pobunjenim Srbima. Sam Wynaendts je, što je posve u skladu s načelnim stavom EZ-a, inzistirao na mirnom rješenju sukoba, jer je, kako je istaknuo na zajedničkoj konferenciji za novinare s Tuđmanom od 29. srpnja, «put do mira dug i da korake EZ treba shvatiti dalekosežnim», odnosno, «da im treba dati priliku».²⁵⁰ Taj sporazum o prekidu vatre kao i o proširenju djelovanja Promatračke misije je i potpisan, ali stvarnog primirja nije bilo. To i ne čudi jer ga je srpska strana najprije na svaki način htjela odbaciti, a i kada ga je Predsjedništvo SFRJ prihvatilo, nakon dugotrajne i napete rasprave, od strane njegovog srpskog dijela do takvog stava je došlo isključivo zbog

²⁴⁶ Drago Buvač, «Promatrači nisu mirovne snage», *Slobodna Dalmacija (SD)*, 23. srpnja 1991.

²⁴⁷ H. VEJNANS, *U žrvnju*, 57.

²⁴⁸ R. Cigler, «Armija ratuje u Hrvatskoj», *VL*, 29. kolovoza 1991.

²⁴⁹ *Zbornik dokumenata*, Deklaracija o Jugoslaviji od 27. avgusta 1991., 377.

²⁵⁰ S. Bogdanić, «Nužni europski promatrači», *VL*, 30. kolovoza 1991.

snažnog pritiska EZ-a.²⁵¹ Primjerice, sam Jović je smatrao kako se, inzistiranjem na prihvaćanju ovog sporazuma, «Evropa [...] ustremila na optužbu srpskog naroda u Hrvatskoj koji je isključivo ostao u samoobranu svog prava da ostane u sopstvenoj državi».²⁵²

Rujan 1991. donio je daljnju eskalaciju sukoba, potvrdivši time sve pretpostavke o neučinkovitosti neodlučne politike EZ-a. No, s takvom politikom je nastavljeno. Primjerice, *Deklaracija o Jugoslaviji* od 19. rujna 1991., iako, zapravo, priznaje neuspjeh politike EZ-a (promatrači nisu u mogućnosti izvršavati svoj zadatak), u konačnici ne donosi promjenu stava. U njoj se, istina, navodi odlučnost EZ-a u neprihvaćanju promjena granica silom – što, svakako, predstavlja čimbenik koji dugoročno ide u hrvatsku korist, ali se ne predviđa nikakva mogućnost vojne intervencije.²⁵³ Možda je eskalacija sukoba u rujnu 1991. i najbolji primjer za nelogičnost stava EZ-a – nužnost uspostave prekida vatre tj. potpisivanje i pridržavanje primirja – u situaciji izrazite nadmoći jedne od suprostavljenih strana, kao glavnog preduvjeta za konkretniju akciju EZ-a. Naime, uspostava primirja podrazumijeva sankcioniranje *statusa quo* koji je bio neprihvatljiv objema stranama. Hrvatskoj je takvo stanje u početku još i odgovaralo, no, u uznapređevaloj fazi srpske agresije ono je, zapravo, značilo činjenicu da hrvatske vlasti nemaju nikakvu kontrolu nad okupiranim područjima. S druge strane, JNA i pobunjeni Srbi ga nisu prihvaćali jer, makar i *de iure* priznata hrvatska vlast nad tim područjima za njih je bila neprihvatljiva.²⁵⁴ A upravo na ovome je EZ inzistirao i potkraj tog mjeseca. Tako je, primjerice, Wynaendts, hrvatskoj javnosti poručio kako

²⁵¹ Opširno o tome u B. JOVIĆ, *Poslednji dani*, 372.-382.

²⁵² *Isto*, Zapis od 28. avgusta 1991., 376.

²⁵³ *Zbornik dokumenata*, Deklaracija o Jugoslaviji od 19. septembra 1991., 420.-421.

²⁵⁴ M. Brenner, «The EC», 589.

«obje strane moraju shvatiti da se nema smisla boriti», kao da su ih isti motivi i poticali na borbu.²⁵⁵ Stoga i nije čudo što su pokušaji aktivnijeg nastupa – uporaba konkretnije sile – primjerice, nizozemski prijedlog, koji je naišao na podršku Njemačke i Francuske, o kojem se raspravljalo na konferenciji u Londonu 18. i 19. rujna 1991. također propali.²⁵⁶

Početak listopada 1991. donio je promjenu. Sam trenutak bio je više nego osjetljiv: isticala je odluka o tromjesečnom moratoriju na provedbu odluke o proglašenju neovisnosti Hrvatske i Slovenije, a postalo je i posve jasno kako želje srpskog vrha idu isključivo za teritorijalnim osvajanjima. Prema nekim mišljenjima ključnu ulogu u toj promjeni imalo je sazrijevanje spoznaje u vrhu EZ-a o tome kako više nije moguće realno zanemarivati želje Slovenije i Hrvatske za neovisnošću.²⁵⁷ U tom kontekstu nastao je prvi konkretan plan EZ-a o načinu rješavanja jugoslavenske krize. Na sjednici mirovne konferencije u Haagu od 4. listopada 1991. EZ je predočio sporazum od četiri točke. U njemu je stajalo kako će doći do postupnog priznanja onih republika koji to žele, moguća je njihova eventualna asocijacija – varijanta labave konfederacije – te su već pomalo poslovično zatražena jamstva za prava manjina (sada uz zahtjev za specijalnim statusom za «srpska» područja u Hrvatskoj) te dana jamstva za nepriznavanje promjena granica silom.²⁵⁸ Dva tjedna kasnije, na plenarnoj sjednici mirovne konferencije 18. listopada 1991., ovaj prijedlog još je detaljnije konkretiziran.²⁵⁹ Još neki elementi govore u prilog pretpostavci da je ovaj korak EZ-a predstavljao važnu promjenu u odnosu na do tada

²⁵⁵ Mladen Smrekar, «I EZ promatrači nadgledaju povlačenje iz vojarni u Hrvatskoj», *Vjesnik*, 28. rujna 1991.

²⁵⁶ M. Brenner, «The EC», 592.-593.

²⁵⁷ M. LIBAL, *Njemačka politika*, 83.

²⁵⁸ *Zbornik dokumenata*, Priopćenje Hansa van den Broeka od 4. oktobra 1991.; M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 116.-117.

²⁵⁹ M. LIBAL, *Njemačka politika*, 88.

vođenu politiku prema sudionicima sukoba u Jugoslaviji. Po prvi puta EZ je jasno dao do znanja kako iza ovog sporazuma čvrsto stoji – zapriječeno je sankcijama onim stranama koje se ne budu pridržavale sporazuma. Može se konstatirati kako je ovim korakom EZ konačno napustio posredništvo, kao već odavno neučinkovit model sudjelovanja u jugoslavenskoj krizi, te prešao na neku vrstu ultimativnog arbitriranja. Naime, sve strane morale su do 5. studenog 1991. pristati na te uvjete ili će se suočiti s prijetnjom ekonomskih sankcija. Zapravo, ovo se odnosilo na srpsku stranu u sukobu, koja je tvrdoglavo odbijala pristati na uvjete sporazuma. Srpski stav naglašavao je kontinuitet jugoslavenske države, podrazumijevajući pod tim i nužnost promjene granica, a ostao je nepromijenjen i po isteku ultimatumu EZ-a.²⁶⁰ Konačno, nakon snažnog topničkog napada na Dubrovnik, Srbiji i onim dijelovima Jugoslavije koji su podržavali napore njezinog rukovodstva su 8. studenog 1991. uvedene ekonomske sankcija, ali niti to nije omekšalo njihov stav.²⁶¹ Niti u ovom trenutku nije došlo do srpskog pristajanja na uvjete EZ-a.

Pored primjetno većeg stupnja odlučnosti u provođenju svog nauma i ove odluke EZ-a imale su velikih sadržajnih slabosti. Naime, usprkos činjenici da je odluka popraćena prijetnjom ekonomskih sankcija iza nje, u biti, nije stajao i jasan plan djelovanja u slučaju neuspjeha. Pored toga, prijetnja ekonomskim sankcijama ipak nije predstavljala korak dovoljne težine kojim bi se Miloševića natjeralo na pristajanje uvjeta EZ-a. To treba zahvaliti podjednako i činjenici da se ni u ovom trenutku, iz različitih razloga, nije ozbiljno razmišljalo o snažnijem argumentu – vojnoj intervenciji – te već uvelike osjetnoj uključenosti Ujedinjenih naroda u sukob u Jugoslaviji. Tako je sredinom

²⁶⁰ *Isto*, 93., 95.

²⁶¹ M. Brenner, «The EC», 595.

studenog 1991. politika EZ-a dospjela u tešku poziciju: s jedne strane nije, i pored nešto aktivnijeg nastupa, uspjela privoljeti na dogovor sudionike sukoba – i opet zahvaljujući vlastitoj nedorečenosti i izostanku radikalnijeg koraka, a, s druge strane, sve izraženija prisutnost UN-a značila je i da joj vodeća uloga u traženju rješenja jugoslavenskog sukoba sve više izmiče iz ruku.

Nekako u isto vrijeme, u prvom planu međunarodne javnosti pojavit će se i intenzivno inzistiranje Njemačke za priznanjem Slovenije i Hrvatske kao novih međunarodnih subjekata – novih država. Nedvojbeno se aktivniji njemački nastup u tom smislu može dovesti u vezu sa, u studenom 1991. jasno vidljivim, neuspjehom EZ u pronalasku rješenja sukoba u Jugoslaviji. Prema tvrdnjama predstavnika njemačke diplomacije, aktivnog u tim događajima, Njemačka sve do druge polovice lipnja 1991. i nije bila previše zaokupljena jugoslavenskom krizom. Ipak, na zasjedanju njemačkog parlamenta od 19. lipnja 1991. usvojena je rezolucija prema kojoj se prepušta jugoslavenskim narodima da sami odluče na kojim temeljima žele odrediti svoje zajedničke veze.²⁶² Eskalacija ratnog sukoba, sa prizorima razaranja Vukovara i Dubrovnika kao stranoj javnosti, pa tako i njemačkoj, medijski najupečatljivijim dokazima agresivnog rata koji se vodi u Hrvatskoj te spoznaja o neučinkovitosti modela sudjelovanja koje je primjenjivao EZ u jugoslavenskoj krizi – s kulminacijom u neuspjehu mirovne konferencije početkom studenoga 1991. – vjerojatno su oni elementi koji su u najvećoj mjeri pridonijeli zaokretu njemačke politike prema aktivnijem nastupu. Uostalom, upravo je neuspjeh mirovne konferencije u studenom 1991., sa središnjim naglaskom na konstataciji kako su republike, a ne narodi oni elementi koji čine dijelove jugoslavenske federacije – s jasnim implikacijama u smislu njihovog prava na

²⁶² M. LIBAL, *Njemačka politika*, 16., 19.

samoodređenje (republičke granice) – a na čemu je upravo najviše inzistirala Njemačka sasvim sigurno rezultirao spoznajom kako je aktivniji nastup ne samo potreban nego i neizbježan.²⁶³ Treba uočiti još jedan trenutak. Tijekom studenoga 1991., barem na načelnoj razini, bila je dogovorena i intervencija UN-a u jugoslavensku krizu tj. rat u Hrvatskoj. Ta intervencija, poznata pod nazivom *Vanceov plan*, prema specijalnom izaslaniku glavog tajnika UN-a, Cyrusu Vanceu, predviđao je raspored mirovnih snaga UN-a na krizna područja u Hrvatskoj. Plan je bio obilježen neodređenošću i kompromisom; nejasan mandat u konačnici nije ispunio očekivanja niti jedne strane.²⁶⁴ Uz to, smatralo se kako priznanje Hrvatske predstavlja prijetnju mirovnom planu UN-a jer bi, navodno, moglo dovesti u opasnost razmještaj mirovnih snaga, kao i nastavak mirovne konferencije. Njemačka nije bila zadovoljna tim objašnjenjima. Naprotiv, smatrala je kako bi svaka sljedeća odgoda priznanja izazvala «još jednu eskalaciju rata JNA protiv Hrvatske jer bi JNA uskraćivanje priznanja protumačila kao poticaj svojoj osvajačkoj politici».²⁶⁵ Tako je, zapravo, njemačka politika, na određeni način, anticipirala budući neuspjeh i mirovnih snaga UN-a – možda i na temelju dotadašnjih iskustava EZ-a. Konačno, na sastanku ministara EZ-a u Maastrichtu 9. prosinca 1991., Njemačka je najavila unilateralno priznanje Slovenije i Hrvatske, bez obzira na stav ostalih članica EZ-a – neke su članice bile protivne priznanju, ali i bez obzira na protivljenje UN-a.²⁶⁶ Dvanaest država EZ-a konačno je i službeno Hrvatsku priznalo 15.

²⁶³ *Isto*, 89.

²⁶⁴ M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 250.

²⁶⁵ M. LIBAL, *Njemačka politika*, 108.

²⁶⁶ A. Bing, «Hrvatska», 323.

siječnja 1992. Još ranije, sredinom prosinca 1991., to su učinile Njemačka, Švedska i Island, sa zadržkom do 15. prosinca 1992.²⁶⁷

Priznanje hrvatske i slovenske državnosti predstavlja posljednju fazu zaokreta jednog od najvažnijih utvrđenih stavova, na kojima je EZ temeljio svoj odnos prema jugoslavenskoj krizi. Povijest tog odnosa, u smislu aktivne uključenosti, datira od lipnja 1991. Pritome, treba odmah konstatirati, kako je EZ, u pokušaju pronalaska rješenja jugoslavenske krize, primijenio nekoliko modaliteta intervencije: od apeliranja za dogovor sukobljenih strana, posredništva do određene vrste ultimativnog arbitriranja. Stvarna prijetnja vojnom intervencijom nikad ozbiljno nije razmatrana. Traženje rješenja krize tj. uopće sudjelovanja u njemu, što se iz niza razloga nije moglo izbjeći, bio je mukotrpan i bremenit. Pokazalo se kako je uspjeh prvog iskoraka EZ-a u polje međunarodne politike – sa dodatnim elementom da se interveniralo u samom predvorju EZ-a – u mnogome bio limitiran unutarnjim nedorečenostima samog EZ-a. Nedostaci konsenzualnog odlučivanja u kriznim situacijama, kada se zahtijeva odlučnost i jasan stav, statičnost djelovanja, unutarnja podijeljenost i različitost mišljenja, nedovoljna upoznatost sa stvarnim karakteristikama situacije, prevelika ovisnost o unaprijed zauzetim stajalištima te jasan manjak iskustva u zajedničkim intervencijama u međunarodnoj politici bili su najvažniji razlozi evidentnog neuspjeha EZ-a u rješavanju jugoslavenske krize. Možda se to na najupečatljiviji način manifestiralo u kroničnom zaostajanju za razvojem događaja. Kada je, konačno, i zauzet nešto odlučniji stav – studeni 1991. – opet je, zbog nedostatka jasnog plana daljnjeg djelovanja, došlo do neuspjeha. Trenutna intenzivnija angažiranost Njemačke pokazala je sve prednosti jasnog

²⁶⁷ *Kronologija rata. Agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu (s naglaskom na stradanja Hrvata u BiH) (1989.-1998.)*, (ur. Miroslav Krmpotić), Zagreb, 1998., 122.-124., 130.-131.

istupa na temelju konkretnog plana, a opet na temelju boljeg razumijevanja situacije. No, to je shvaćeno više kao nepotrebno iskakanje i soliranje, negoli primjer kojeg treba slijediti. U konačnici, kada su, u stvarnom smislu, i stvoreni uvjeti za uspostavu novog pristupa – priznanje Hrvatske, sa evidentno većim mogućnostima pozitivnog ishoda, stvarna moć odlučivanja više se nije nalazila u rukama EZ-a.

4.2. Promatračka misija Europske zajednice i njezin dolazak u Hrvatsku

Već je ranije naglašeno kako se EZ, nakon izbijanja sukoba u Sloveniji, u lipnju 1991., odlučio na aktivniji pristup jugoslavenskoj krizi. U tom kontekstu, pored zamisli o upućivanju posebne ministarske *trojke*, počela su se javljati i ideje o slanju jedne tehničke misije sa zadaćom prilično općenitog karaktera – doprinosa stabilizaciji prekida vatre. Primjerice, na sastanku na vrhu KESS-a u Pragu 3. i 4. srpnja 1991., odlučeno je kako se daje potpora spremnosti što su je izrazile zemlje EZ-a da se uspostavi posebna misija, koja bi pomogla stabilizaciji prekida vatre te podržala posredničke napore *trojke*: prekid vatre, povlačenje JNA u vojarne i izbor Stipe Mesića za predsjednika saveznog Predsjedništva. Jugoslavensko izaslanstvo složilo se načelno s takvim stavom, no istaknulo je kako se ideja o dolasku posebne misije EZ-a mogla realizirati jedino pod uvjetima službenog poziva jugoslavenske strane te potpune suradnje s njom.²⁶⁸ Dan kasnije, 5. srpnja 1991., na sastanku ministara EZ-a, odlučeno je da se ustroji posebna promatračka misija EZ-a, sa zadaćom stabiliziranja prekida vatre.²⁶⁹ Zamisao o slanju posebne misije EZ-a u Jugoslaviju konačno je konkretizirana na brijunskom sastanku od 7. srpnja 1991. Naime, Aneks II. navedene Zajedničke deklaracije zapravo se sastoji od posebnih *smjernica za promatračku misiju u Jugoslaviji*. Istaknuto je kako će se ustrojiti «jedna promatračka misija sa zadatkom da nadgleda situaciju u Jugoslaviji» tj. «da nadgleda provođenje preostalih elemenata sporazuma postignutoga između jugoslavenskih strana uz doprinos Europske zajednice».²⁷⁰ Drugim riječima, u ovom trenutku, postignuto je načelno prihvaćanje svih strana za dolaskom posebne promatračke

²⁶⁸ M. LIBAL, *Njemačka politika*, 27., 31.

²⁶⁹ *Isto*, 33.

²⁷⁰ *Dokumenti o državnosti*, Zajednička deklaracija od 7. srpnja 1991., 116.-117.

misije EZ-a s konkretnim zadatkom – nadgledanjem nad poštivanjem odredbi Brijunskog sporazuma (prekid vatre, povlačenje JNA u vojarnе, prolongiranje odluka o slovenskoj i hrvatskoj neovisnosti i dr.). To, ipak, nije značilo da su ispunjeni svi uvjeti za njezin dolazak. Kako je već spomenuto, trebao je uslijediti i otvoren poziv jugoslavenskih saveznih vlasti za njezin dolazak. Ovaj uvjet, samo naizgled formalnog karaktera, predstavljat će prvo područje izraženijeg otpora srpskog dijela jugoslavenskog rukovodstva uopće nesklonog angažmanu EZ-a – u skladu s već utvrđenom činjenicom o nepoželjnosti (zbog omjera snaga) internacionalizacije sukoba.

Srpsko i savezno čelništvo pod kontrolom te republike naznake buduće taktike prema naporima EZ-a – u ovom slučaju želje za slanjem promatračke misije – dalo je naslutiti već u vrijeme rasprava o Brijunskoj deklaraciji. Navodno je polemika na sjednici saveznog Predsjedništva «o brijunskoj deklaraciji, osobito aneksu 2 – koji precizira dolazak međunarodne promatračke misije» bila dugotrajna i iscrpljujuća tj. «trajala [je] satima».²⁷¹ Istog dana, 7. srpnja 1991., kada je potpisana Brijunska deklaracija, *trojka* EZ-a boravila je u Beogradu. Tada je Joviću predočen načelan prijedlog o smislu i zadaćama promatračke misije. Prema Van der Broekovim riječima na tom sastanku nije bila riječ o službenom prijedlogu nego jednom nacrtu zamisli o promatračkoj misiji – «široki okvir ideja» – «na osnovu čega bi se», naveo je, «mogla uspostaviti jedna takva grupa».²⁷² Također, od njega je zatraženo da do kraja sastanka da svoj pristanak na daljnje razmatranje ove ideje. Jović je izbjegao dati izravan odgovor. Predstavnicima EZ-a naveo je kako će njihov prijedlog dati na razmatranje nadležnim savezним institucijama, jer tek na tom temelju, dodao je dalje, savezno Predsjedništvo može

²⁷¹ Saška Stanojlović, «Euro-diplomacija brzo uči», *Vjesnik*, 16. srpnja 1991.

²⁷² B. JOVIĆ, *Posljednji dani*, Zapis od 7. jula 1991., 356.

donijeti odluku. Izjavio je kako on može dati «svoje lično mišljenje», ali i kako se «konačne odluke [...] moraju doneti po postupku koji kod nas važi».²⁷³ Navođenje razloga proceduralne naravi zapravo je predstavljalo taktički pokušaj s jednostavnim ciljem dobijanja na vremenu. Navedeno razmatranje otešlo se sve do polovice srpnja 1991. Tako je glasnogovornik Saveznog sekretarijata inostranih poslova (SSIP) Srđan Kerim 11. srpnja, u izjavi za tisak naveo, da će, istina, «promatrači biti zaduženi za praćenje ostvarivanja brijunskoga dogovora», ali i kako se još uvijek vode tek «preliminarni razgovori» o mandatu, trajanju i područjima djelovanja misije.²⁷⁴ Konačno, zajednički *Memorandum o razumijevanju o promatračkoj misiji* potpisan je od strane predstavnika SSIP-a, Slovenije, Hrvatske i EZ-a u Beogradu 13. srpnja 1991.²⁷⁵

Kako je već navedeno Hrvatska je bila izraziti pobornik internacionalizacije jugoslavenske krize. Stoga nije nikakvo čudo da su se njezini predstavnici od početka – od same pojave zamisli o promatračkoj misiji početkom srpnja 1991. – zauzimali za njezin što brži dolazak. Upravo se tom činjenicom može i objasniti hrvatsko pristajanje na sve odredbe kojima se određivao njezin mandat – bez obzira na brojne nedorečenosti. Već u Aneksu II. Brijunske deklaracije tako je naznačeno kako će promatračka misija imati zadaću nadgledanja poštivanja odredbi tog sporazuma, ali s posebnim naglaskom na situaciju u Sloveniji. Istina, navedeno je i kako će misija nadgledati situaciju «možda i u Hrvatskoj».²⁷⁶ Ova konstatacija – krajnja nedorečenost u najvažnijem pitanju, u smislu hrvatskih očekivanja od promatračke misije, tj. nejasnoća u pitanju teritorijalnog protezanja mandata misije – predstavljat će kasniji razlog brojnih nesuglasica između

²⁷³ Isto, 353.-354., 357.

²⁷⁴ S. Stanojlović, «Što prema memorandum o razumijevanju», *Vjesnik*, 12. srpnja 1991.

²⁷⁵ «Potpisan Memorandum o razumijevanju», *Vjesnik*, 14. srpnja 1991.

²⁷⁶ *Dokumenti o državnosti, Zajednička deklaracija od 7. srpnja 1991.*, 116.

Hrvatske i EZ-a. Naime, radilo se o tome da je, na temelju ove konstatacije, Hrvatska očekivala kako mandat promatračke misije na njezinom području uopće nije upitan – usprkos tome što se mora priznati kako navedena odredba dopušta samo mogućnost angažmana misije tj. nije izravno navedeno kako i kada će do toga zaista i doći. Tome su svojim postupcima pridonosile sve strane. Primjerice, vrh EZ-a je 10. srpnja prihvatio plan slanja u Jugoslaviju jedne «kontrolne misije», sa zadaćom praćenja provedbe odredbi Brijunskog sporazuma.²⁷⁷ Istoga dana Van den Broek je, prema navodima hrvatskog tiska, izjavio da bi «ako dobije mandat od saveznih i republičkih vlasti aktivnost te kontrolne misije proširila bi se i na druge republike».²⁷⁸ Ipak, EZ je smatrao kako, u ovom trenutku, treba inzistirati na što bržem aktiviranju misije u Sloveniji. Hrvatskim predstavnicima članovi prethodnice misije tako su, u razgovoru od 11. srpnja, izričito naveli kako je primarni zadatak misije nadgledanje prekida vatre u Sloveniji te da bi svaka promjena mandata «mogla izazvati velika zakašnjenja».²⁷⁹ Opet, ima i elemenata iz kojih bi se moglo zaključiti kako su u EZ-u bili svjesni kako *de facto* ograničavanje mandata misije na Sloveniju predstavlja raskorak sa stvarnošću. Tako je, na već navedenom sastanku ministara EZ-a od 10. srpnja, razmatrano i proširenje mandata misije na Hrvatsku. Navedeno je kako se ta mogućnost «još razmatra», kako je potrebno da se s njom složi sama Hrvatka (sic!) te da je ona potpuno «otvorena s obzirom na to da je Hrvatska potpisnica brijunskog sporazuma».²⁸⁰ Također, članovi prethodnice misije naveli su hrvatskim predstavnicima kako su zemlje EZ-a «svjesne opasnosti po mir na

²⁷⁷ «Promatračko sjedište u Zagrebu», *VL*, 11. srpnja 1991.

²⁷⁸ «Misija pod modrom zastavom», *VL*, 11. srpnja 1991.

²⁷⁹ HDA, Hrvatski ured pri Promatračkoj misiji Europske zajednice (HUPMEZ), Bilješka o razgovoru s prethodnicom Promatračke misije EZ o Memorandumu o razumijevanju od 11. srpnja 1991.

²⁸⁰ D. B., «Stižu li promatrači i u Hrvatsku?», *SD*, 11. srpnja 1991.

tku Hrvatske i da će prema tome prilagoditi aktivnost Misije».²⁸¹ Još jasniji, ako je vjerovati hrvatskim izvorima, bio je francuski ambasador u Jugoslaviji Jacques Santer. U telefonskom razgovoru s Brankom Salajem, tek imenovanim šefom posebne grupe za kontakt s pripadnicima misije, održanim kasno navečer 12. srpnja on je, navodno, izjavio kako Salaj «može formalno i potpuno jasno očitovati da se zahtjev za povratkom JNA u kasarne ne odnosi samo na Sloveniju već i na područje cijele Hrvatske».²⁸² Međutim, ovo se, također, može gledati i na ne tako jasan način. Naime, dio postrojbi JNA intervenirao je u Sloveniji iz vojarni smještenih na području Hrvatske tako da se može reći kako Santerova tvrdnja zapravo predstavlja potvrdu orijentiranosti mandata misije na Sloveniju. Ipak, kako je određeno da promatrači nadziru povlačenje JNA u vojarne – i one na području Hrvatske – *de facto* je to značilo kako djeluju i u Hrvatskoj. Može se, stoga, konstatirati kako su napori EZ-a bili usmjereni na što brži dolazak misije u Jugoslaviju (područje Slovenije) bez obzira na već evidentnu činjenicu sve jasnije eskalacije sukoba u Hrvatskoj. Ipak, nema nikakve dvojbe kako je, barem na načelnoj razini, donesena i odluka o proširenju tog mandata i na Hrvatsku. Nejasnoćama u vezi mandata misije pridonosio je i hrvatski tisak, svakako dijelom i zbog nedovoljne informiranosti te prevelikih očekivanja. Primjerice, u razdoblju kada su vršeni intenzivni pregovori o modalitetima njezinog rada (usuglašavanje stavova u vezi *Memoranduma o razumijevanju*) zabilježena je konstatacija kako se u prvoj polovici srpnja 1991. očekuje dolazak skupine promatrača «koji bi obilazili sva krizna područja u Hrvatskoj, donosili na osnovu viđenog svoje sudove, ali i pomagali hrvatskim vlastima u uspostavi pravne

²⁸¹ HDA/HUpPMEZ, Bilješka o razgovoru s prethodnicom Promatračke misije EZ o Memorandumu o razumijevanju od 11. srpnja 1991.

²⁸² HDA/HUpPMEZ, Bilješka o telefonskom razgovoru s ambasadorom Santerom od 14. srpnja 1991.

države na cijelom području Republike Hrvatske».²⁸³ Navodimo i stav prema kojem bi misija trebala raditi na uspostavi svojevrsnog zaštitnog pojasa u Hrvatskoj – *cordon sanitaire* – između sukobljenih strana jer bi to predstavljalo, navedeno je, «posljednji način da se spriječi pad u ponor».²⁸⁴ Radilo se, zapravo, o još jednom primjeru sukoba između očekivanja od EZ-a i stvarnosti ograničenja mandata misije – činjenici koja će biti evidentna i kasnije.

Dokument potpisan u Beogradu 13. srpnja 1991. – *Memorandum o razumijevanju o promatračkoj misiji* – nije predstavljao značajan napredak u smislu jasnoće mandata misije, barem u cilju hrvatskih očekivanja. U trećem članku tog dokumenta tako je istaknuto kako će promatračka misija usmjeriti svoje aktivnosti na Sloveniju i, «ako treba na Hrvatsku» te je dalje navedeno «osim ukoliko se strani sudionici ne slože da je za ostvarivanje njenog mandata neophodno poduzeti aktivnosti izvan ovih područja».²⁸⁵ Drugim riječima, Slovenija je i dalje ostala područje djelovanja promatračke misije, a dodano je kako je potreban uvjet za proširenje njezinih aktivnosti, u prvom redu na Hrvatsku, postojanje suglasnosti svih strana potpisnica. Kako je i u ovom dokumentu navedeno, pored ostalog, da će promatračka misija nadgledati povlačenje JNA u vojarne, i ona na hrvatskom području, Hrvatska je opet imala razloga za pokušaj tumačenja mandata misije koji bi njoj išao u prilog. Tako je Salaj, odmah po objavljivanju dokumenta, izjavio kako je Hrvatska iz službenih krugova EZ-a «dobila jamstva» da se odredba o povlačenju JNA odnosi i na njezin teritorij tj. kako će Hrvatska «biti, najvjerojatnije, pretežno područje rada međunarodne misije, jer postoji očita

²⁸³ Aleksa Crnjaković, «Dolaze promatrači iz Evrope», *Vjesnik*, 10. srpnja 1991.

²⁸⁴ Radovan Stipetić, «Kordon protiv kuge», *Vjesnik*, 12. srpnja 1991.

²⁸⁵ «Aktivnosti mogu početi», *Vjesnik*, 15. srpnja 1991.

opasnost od otvorenog rata [sic!]].²⁸⁶ Ipak, sve nedoumice oko mandata promatračke misije postale su posve jasne na prvoj konferenciji za tisak, na kojoj je predstavljena prethodnica misije, održanoj u Zagrebu 15. srpnja 1991. Novoimenovani šef promatračke misije Nizozemac Jon van der Walk jasno je istaknuo da je primarni zadatak misije «da prati ostvarivanja zaključaka i obveza Brijunske deklaracije, prekid vatre i povratak vojske u vojarnje – što se odnosi na Sloveniju» tj. da misija nema mandat da «pokrije i zbivanja u Hrvatskoj».²⁸⁷ Tom Van der Walkovom izjavom zapravo je potvrđena jedna čudna situacija – misija nema mandat u Hrvatskoj, iako njezini pripadnici djeluju na hrvatskom teritoriju. Hrvatski predstavnici na toj konferenciji bili su vidno razočarani ovim izjavama. Sam Salaj je, kako je navedeno, «ponovio novinarima da je iznenađen ovakvim prvim izjavama šefa Euromisije» te je utješno zaključio kako je «ovo tek prethodnica Misije i još pravih razgovora s njima nije bilo».²⁸⁸ Navedena tiskovna konferencija je, s pravom je zaključeno, «unijela brojne nedoumice o zadatku ove misije».²⁸⁹ Stoga je dan kasnije, 16. srpnja, upravo s ciljem rasčišćavanja situacije, organiziran razgovor s predstavnicima misije. Razgovor je bio povjerljive naravi tj. bio je zatvoren za javnost. No, gledano iz hrvatske pozicije, nije postignut nikakav napredak. Van der Walk je samo ponovio kako se «mandat ove Misije odnosi na praćenje prekida neprijateljstava i vatre u Sloveniji, a da se to Hrvatske tiče u situacijama kad su armijske jedinice, koje su sudjelovale u operacijama u Sloveniji, kretale iz vojarni u Hrvatskoj» tj. one se «onda u njih moraju i vratiti».²⁹⁰ Nisu pomogla niti Salajeva uvjerenja kako će,

²⁸⁶ D. Ivanković, «Europljani u službi mira», *VL*, 15. srpnja 1991.

²⁸⁷ D. I., «Zanima ih samo Slovenija?», *VL*, 16. srpnja 1991.

²⁸⁸ *Isto.*

²⁸⁹ *Isto.*

²⁹⁰ HDA, HUPMEZ, Bilješka sa zatvorenog razgovora sa šefom Promatračke misije Europske zajednice od 16. srpnja 1991.

ukoliko misija ne prati «ono što smo mi podrazumijevali kao važan dio paketa, a to je povratak Armije u vojarne u cijeloj Hrvatskoj», jer se «samim povlačenjem armijskih jedinica, koje su bile u akciji u Sloveniji u vojarne u Hrvatskoj, ne rješava ništa», takav stav imati opasne posljedice po informiranost EZ-a o situaciji u Hrvatskoj tj. EZ neće biti upoznata s relevantnim informacijama o onom što se stvarno događa.²⁹¹ Umjesto toga Van der Walk je upozorio hrvatske predstavnike kako moraju utjecati na stav hrvatskih medija u smislu da im moraju «pojasniti da Misija prvenstveno ima zadatak pratiti prekid vatre u Sloveniji».²⁹² Tako su hrvatska očekivanja ostala iznevjerena. Ipak, treba napomenuti kako su ona, u ovom trenutku, i bila previše optimistična tj. kako je stav predstavnika misije u potpunosti podudaran sa temeljnim dokumentima kojima se određuju modaliteti angažiranja misije u Jugoslaviji.

Nesuglasice uzrokovane različitim tumačenjima mandata misije nastavile su se i dalje. Primjerice, Van der Broek je 16. srpnja, istoga dana kada je održan sastanak u Zagrebu, u posebnoj izjavi, odbio tvrdnje kako misija neće moći djelovati u Hrvatskoj. Naveo je kako misija «treba odigrati svoju ulogu», ali tamo gdje «nadgleda prekid vatre, ili povratak u vojarne ili se radi o odredbama iz prvog Anexa Brijunske deklaracije».²⁹³ Takav stav vodstva misije proizlazi i iz, naprimjer, izjave njezinog glasnogovornika Marca Hannisa dane beogradskoj *Politici*. Hannis je naglasio kako je vodstvo misije zainteresiranim stranama jasno stavilo do znanja «da će aktivnosti posmatračke misije EZ biti koncentrisane na Sloveniju, a da bi se proširile i na Hrvatsku potrebno je da se s tim usuglase sve četiri zainteresovane strane».²⁹⁴ Izjava šefa promatračke misije od 18. srpnja

²⁹¹ *Isto.*

²⁹² *Isto.*

²⁹³ «EZ 'ne može ništa nametati'», *VL*, 17. srpnja 1991.

²⁹⁴ Branislava Berger, «Misija se drži Memoranduma», *Politika*, 18. jula 1991.

Van der Walka na hrvatsku javnost djelovala je još poraznije. Walk je, naime, istaknuo kako sukobe u Hrvatskoj «misija zasad neće nadgledati», a hrvatska tumačenja njezinog mandata nazvao je proizvoljnima, rezultatom njezine vlastite interpretacije tj. stajalištem kojeg «u ovom trenutku nitko ne podržava».²⁹⁵ Iz ovih izjava – i Van der Broekove i Hannisove i Van der Walkove – jasno je vidljivo kako se, usprkos hrvatskim pritiscima, misija namjeravala čvrsto držati odredbi svog angažmana navedenih u Brijunskoj deklaraciji. Uopće, može se ustvrditi kako su različita tumačenja mandata promatračke misije izazvala pravu zbrku međusobnih nerazumijevanja i demantiranja. Za činjenicu, sada posve jasno vidljivu, da su odredbe tog mandata sve strane mogle tumačiti na posve proizvoljan način, svakako se moglo optužiti i vrh EZ-a. Stoga se može složiti s konstatacijom prema kojoj su sukobljene strane jednostavno bile primorane («jer su predstavnici EZ jednostavno poturili svoje papire i rekli: uzmite ili ostavite») na prihvaćanje ovakvog mandata promatračke misije. Tako niti visoke strukture EZ-a nisu bile oslobođene optužbi zbog takvih neodređenosti: navedeno je da bi se sasvim logično moglo pretpostaviti kako je njihova neodređenost namjerno stvorena iz razloga da bi ih predstavnici EZ-a mogli interpretirati «kako im u datom trenutku odgovara».²⁹⁶ Naravno, neodređenost, s posljedicama u nepostojanju jasne slike o stvarnom uzroku sukoba ide, u pravilu, u korist jačega – u ovom slučaju to je značilo slobodu djelovanja napadača.

Objektivno gledajući, treba konstatirati kako je položaj misije već u vrijeme potpisivanja *Memoranduma o razumijevanju o promatračkoj misiji* – polovica srpnja 1991. – bio, zahvaljujući navedenim uzrocima, u najmanju ruku, prilično nelogičan, a time, naravno, iz hrvatske pozicije, i neučinkovit. Hrvatska javnost stoga je, s pravom,

²⁹⁵ G. Jureško, «Misija i dalje bez 'mandata' za Hrvatsku», *Vjesnik*, 19. srpnja 1991.

²⁹⁶ Nikola Burzan, «Mož' da bidne, al' ne mora da znači», *Borba*, 19. jula 1991.

upozoravala kako je prisutnost misije u Sloveniji, zapravo, poprilično promašena, jer je utemeljena na okolnostima koje su vladale u vrijeme donošenja Brijunske deklaracije. Isticano je kako je pravo mjesto sukoba Hrvatska, gdje je na djelu agresija nadmoćnijeg napadača.²⁹⁷ Takvi stavovi dolazili su i iz krugova europske provenijencije. Primjerice, zastupnik Europskog parlamenta Nereo Laroni je u drugoj polovici srpnja 1991. posjetio Hrvatsku. Situaciju je ocijenio dramatičnom te se založio za određeniju i odlučniju akciju međunarodne zajednice».²⁹⁸ I iz vodstva promatračke misije dolazile su slični signali. Njezin šef Van der Walk je tako, na tiskovnoj konferenciji od 18. srpnja, izjavio kako je položaj misije ljudima u Hrvatskoj «teško razumjeti, ljuti su», no jasno je poručio i kako su se sve «potpisnice Memoranduma složile da se koncentriramo na Sloveniju».²⁹⁹ Afirmativnijem stavu hrvatske javnosti prema misiji sasvim sigurno nije pridonosila niti činjenica da je za središte njezinog djelovanja – «koordinacijski centar misije» – izabran glavni grad RH – Zagreb.³⁰⁰ Upozoren na tu činjenicu – sjedište misije je u Zagrebu, a njezin mandat se odnosi na Sloveniju – Van der Walk je, čini se, i sam bio svjestan te nelogičnosti: kada ga je nazočni novinar, na konferenciji za tisak od 15. srpnja, na nju upozorio Walk je izbjegao konkretan odgovor neodređeno se pozvavši na Brijunsku deklaraciju.³⁰¹ Uostalom, treba, naravno, ustvrditi kako je promatračka misija bila samo neka vrsta operativnog organa; drugim riječima, njezino vodstvo nije moglo donijeti odluku o promjeni mandata jer se o tome odlučivalo u vrhu EZ-a. No, na takav način nije reagirala i s razlogom ojađena hrvatska javnost; krivnja za neuspjeh EZ-a pala je na najvidljiviji oblik njezine prisutnosti – pripadnike misije.

²⁹⁷ Ljubomir Čučić, «Nadzor – DA! i u Hrvatskoj», *Vjesnik*, 18. srpnja 1991.

²⁹⁸ Ranka Kovačević-Jeličić, «'Ima načina'», *Vjesnik*, 18. srpnja 1991.

²⁹⁹ D. I., «Nisu ovlaštene za Hrvatsku», *VL*, 19. srpnja 1991.

³⁰⁰ «Promatračko sjedište u Zagrebu», *VL*, 11. srpnja 1991.

³⁰¹ G. J., «Zasad samo Slovenija», *Vjesnik*, 16. srpnja 1991.

Na osnovu raspoloživih podataka može se pretpostaviti kako je odluka saveznog Predsjedništva o povlačenju JNA iz Slovenije, donesena 15. srpnja 1991., predstavljala trenutak kada je tek blago prisutna spoznaja o nelogičnosti odredbi o mandatu promatračke misije u strukturama EZ-a prerasla u odluku o (potpunom) proširenju tog mandata i na Hrvatsku. Hrvatski predstavnici su s jasnom najavom promjene stava EZ-a upoznati nekoliko dana poslije. Na sastanku u Zagrebu održanom 19. srpnja francuski ambasador Georges-Marie Chenu, ujedno i član promatračke misije, obavijestio je svoje hrvatske sugovornika kako se sada, na osnovi složenosti situacije, ne može «practicirati samo perfekcionizam u očuvanju odredaba Memoranduma već su potrebna razjašnjenja».³⁰² Chenu je još dodao kako je sada najvažnije uvidjeti «da li ti zaključci utječu na rezultate Brijunskog sporazuma» te, ukoliko se ocjeni da utječu, «stvoren [je] nova situacija» naveo je, «koja zahtijeva nove dogovore».³⁰³ Francuska je učinila i prvi konkretan prijedlog u tom smislu. Potkraj srpnja 1991. vrhu EZ-a iznešeno je službeno francusko stajalište o mogućim načinima djelovanja EZ-a u jugoslavenskoj krizi, koji bi se pokazali djelotvornijima. Tako je, pored ostalog, navedeno, kako bi trebalo proširiti ulogu Promatračke misije u Hrvatskoj te ju kadrovski i materijalno ojačati, «a pri tome ne isključiti mogućnost da ti “misionari” budu oboružani ručnim oružjem».³⁰⁴ Bile su to, zapravo, potvrde sve izvjesnije promjene mandata Promatračke misije.

Naznake o promjeni stava EZ-a prodrle su i u javnost. Potkraj srpnja 1991. tako je istaknuto kako se u službenim krugovima EZ-a, nakon zaključenja sporazuma o povlačenju JNA iz Slovenije, razmatra donošenje odluke o potpunom širenju mandata i

³⁰² HDA/HUpPMEZ, Bilješka o razgovoru s predstavnikom francuskog dijela Promatračke misije Europske zajednice Georges-Marie Chenuom od 19. srpnja 1991.

³⁰³ *Isto.*

³⁰⁴ HDA, Ured Predsjednika Republike Hrvatske (UPRH), Pismohrana (P), Fascikl (F) 229, Francuski prijedlog dvanaestorici u svezi s promatračima od 29. srpnja 1991.

na Hrvatsku. Sam predstavnik EZ-a za tisak tada je, navodno, izjavio kako za takav korak «nema nikakvih prepreka, ali da se o tom još mora donijeti službena odluka, a potrebna je i suglasnost sukobljenih strana. Dodano je i kako odluka o slanju specijalnog izaslanika Henrya Wynaendtsa znači korak naprijed u odlučnijem nastupu EZ-a.³⁰⁵ Njemački pristisak je, u tom smislu, također, bio sve intenzivniji. U pismu Van der Broeku njemački ministar vanjskih poslova Hans Dietrich Genscher, upozorivši na «dramatičan razvoj događaja u Jugoslaviji», zatražio je proširenje mandata promatračke misije i na Hrvatsku, navevši još kako je to sada «bezuovjetno nužno».³⁰⁶ Uopće, njemački mediji prednjačili su u zahtjevima za proširenjem djelovanja misije i na Hrvatsku: smatralo se kako je riječ o nepotrebnoj zbrki uzrokovanoj taktikom iz Beograda te birokratizmom i nespretnošću samog EZ-a te se isticalo kako u EZ-u ne postoje razlike «kada je riječ o aktiviranju promatrača i u Hrvatskoj» te da je sada riječ samo o formalnostima; u nekoliko sljedećih dana treba utanačiti modalitete njihova rada.³⁰⁷ I informacije s terena ukazivale su na potrebu aktivnijeg nastupa: potkraj srpnja se iz svoje prve misije vratio i izaslanik Wynaendts. Njegov stav bila je jasna nužnost umješnosti EZ-a jer su, prema njegovim utiscima, «Jugoslaveni [...] nemoćni da reše sopstvene probleme».³⁰⁸

Konačno, vrh EZ-a je 29. srpnja 1991. donio odluku o proširenju djelovanja promatračke misije i na cijelu Hrvatsku (uključujući njezina područja zahvaćena ratom).³⁰⁹ Odluka je bila popraćena – posve u skladu s već dokazano neodlučnom politikom EZ-a – nekim uvjetima. Najprije, od svih strana zatraženo je «da se promatračima zajamči sigurnost i da sve strane u Jugoslaviji jamče za obustavu vatre i

³⁰⁵ D. B., «Promatrači nisu mirovne snage», *SD*, 23. srpnja 1991.

³⁰⁶ Nenad Ivanković, «Promatrače u Hrvatsku», *VL*, 25. srpnja 1991.

³⁰⁷ ISTI, «Nepotrebna zbrka oko promatrača», *VL*, 26. srpnja 1991.

³⁰⁸ H. VAJNANS, *U žrvnju*, 50.

³⁰⁹ M. LIBAL, *Njemačka politika*, 43.; H. VAJNANS, *U žrvnju*, 51.

poštovanja primirja».³¹⁰ To je značilo kako djelovanje misije nije moguće u slučaju nastavka ratnog sukoba. Jednako složenim problemom pokazalo se postizanje suglasnosti svih strana za proširenje mandata misije. S Hrvatskom nije, naravno, bilo problema. Još u vrijeme prvog Wyaendtsovog posjeta Jugoslaviji, prije službene odluke EZ-a od 29. srpnja, Tuđman je jasno zatražio «snažnije uključivanje EZ-a», a što podrazumijeva i proširenje djelovanja promatračke misije.³¹¹ Tako je Hrvatska i prije službene odluke EZ-a zatražila proširenje mandata misije; korak, za koji se može reći kako kasnije nije na pravi način vrednovan od strane EZ-a. Naravno, u tom trenutku, niti njezine mogućnosti izbora nisu bile prevelike.

Postizanje srpske suglasnosti niti izbliza nije išlo tako lako. Stav Miloševića, vrha JNA i srpskih članova saveznog Predsjedništva prema angažmanu EZ-a u jugoslavenskoj krizi – internacionalizaciji te krize – još od ranije je, kako smo vidjeli, bio krajnje negativan. U tom smislu, onda, niti stav o djelovanju promatračke misije u Hrvatskoj – kao najkonkretnijeg izraza prisutnosti EZ-a – nije mogao biti drukčiji. Za ovakav stav postoje brojni dokazi. Primjerice, zabilježimo Jovićevu reakciju na pojavu odluke EZ-a da u Hrvatsku pošalje promatrače. On je naveo kako bi to bila «skoro okupacija», obrazloživši svoju ocjenu riječima kako Hrvati «to i traže, ali mi nemamo nameru da ih primimo. EZ je previše agresivna, krajnja im je namera da nas stave pod protektorat.»³¹² U tom smislu odlučeno je i blokirati savezno Predsjedništvo koje je, navodno, «otvorilo takvu mogućnost».³¹³ U Jugoslaviju je ponovno otišao i izaslanik Wynaendts. Cilj ove misije bila je priprema terena za dolazak ministarske *trojke* koja bi

³¹⁰ «Mogu u Hrvatsku, ako...», *VL*, 26. srpnja 1991.

³¹¹ M. LIBAL, *Njemačka politika*, 41.; H. VAJNANS, *U žrvnju*, 48.

³¹² B. JOVIĆ, *Poslednji dani*, Zapis od 31. jula 1991., 367.

³¹³ *Isto*, Zapis od 2. avgusta 1991., 367.

dogovorila dolazak promatrača u Hrvatsku. Njegovi dojmovi svjedoče o čvrstom srpskom stavu neprihvatanja promatrača. Prosrpski nastrojeni članovi Predsjedništva nastojali su onemogućiti dolazak promatrača proceduralnim razlozima – pokušajima da pravo utvrđivanja primirja isključivo pripadne u nadležnost posebne državne komisije čemu se, naravno, protivila Hrvatska te inzistiranjem na odbijanju uključivanja Srbije kao strane u sukobu tvrdnjom kako je Hrvatska «u ratu sa jugoslavenskom federacijom, a ne Srbijom».³¹⁴ Milošević je, pak, Wynaendtsu hladno poručio kako su promatrači u Hrvatskoj jednostavno nepotrebni, usporedivši ih s nekom vrstom međunarodne policije. Wynaendts je razgovarao i s čelnicima pobunjenih Srba u Hrvatskoj – očigledno novi element u pristupu EZ-a – ali i tamo je naišao na odbijanje; njihov čelnik Milan Martić izjavio mu je kako tamošnji Srbi «nemaju nimalo povjerenja u europske promatrače».³¹⁵ Usprkos Wynaendtsovim dojmovima ministarska *trojka* EZ-a ipak je otišla u još jedan posjet Jugoslaviji – još jedna potvrda pomalo nojevskog inzistiranja na izbjegavanju elemenata prisile. Nova misija *trojke* EZ-a, koja je početkom kolovoza 1991. boravila u Jugoslaviji, upravo s ciljem postizanja srpskog pristanka, nimalo čudno, naišla je na rezolutno srpsko odbijanje. Višesatno *trojkino* uvjeravanje Miloševića u večer 4. kolovoza nije donijelo rezultata, našto je Van den Broek «proglasio ‘neuspeh’ i optužio Srbiju».³¹⁶ Na službenoj razini neprihvatanje angažmana promatračke misije u Hrvatskoj obrazloženo je stavom kako je ta odluka u isključivoj nadležnosti saveznog Predsjedništva pa onda «nije bitno da li postoji saglasnost predstavnika republika».³¹⁷ Naravno, stvarni razlozi bili su mnogo dublji. Kako je u isključivom srpskom interesu

³¹⁴ H. VAJNANS, *U žrvnju*, 54.

³¹⁵ *Isto*, 55.

³¹⁶ B. JOVIĆ, *Poslednji dani*, Zapis od 5. avgusta 1991., 368.

³¹⁷ *Zbornik dokumenata*, Saopštenje Službe za informisanje Predsedništva SFRJ povodom izjave Hansa van den Broeka od 5. avgusta 1991., 342.-343.

bilo izbjegavanje svake umješanosti EZ-a u jugoslavensku krizu – s posebnim naglaskom na prisutnost promatrača tj. njihovog uvida u konkretnu situaciju – prilično je točna tvrdnja prema kojoj bi srpsko pristajanje dalo priliku «neutralnim promatračima da snime pravo stanje stvari i svojim bi potpisom Milošević automatski priznao svoju umješanost i odgovornost za stanje u Hrvatskoj».³¹⁸

Posljedica ovakvog razvoja događaja bile su lako predvidive – daljnje rasplamsavanje ratnog sukoba u Hrvatskoj. U drugoj polovici kolovoza 1991., tako, dolazi do eskalacija sukoba i na zapadnoslavonskom području, nakon proglašenja nove autonomne srpske teritorijalne jedinice (Srpska autonomna oblast Zapadna Slavonija). Bio je to još jedan znak kako se ratni sukob širi gotovo posvuda u Hrvatskoj. EZ reagira još jednim Wynaendtsovim odlaskom u Jugoslaviju. Pokazat će se kako će ova misija ipak imati velikog utjecaja. Wynaendts je, naime, ustvrdio kako je posve očigledno da JNA posvuda pruža oružanu pomoć srpskim pobunjenicima.³¹⁹ Nakon boravka u istočnoj Slavoniji, gdje je sukob najviše eskalirao, na konferenciji za tisak ustvrdio je, konstatiravši svu dramatičnost situacije, kako je «prisutnost nepristrane promatračke misije ovdje nužna».³²⁰ Srpski stav i dalje je ostao nepopustljiv. U javnosti je naglašavano kako Srbija, zapravo, nema ništa protiv proširenja djelovanja misije na Hrvatsku, «uz nadgledanje primirja na licu mesta i nemešanja u unutrašnje stvari zemlje».³²¹ Bio je to samo još jedan pokušaj lažnog prikazivanja situacije. U stvarnosti, nije došlo do promjene tvrdog srpskog stava. Ona će uslijediti tek nakon prvog oštrijeg stava EZ-a, ali i tada ne bez velikog otpora.

³¹⁸ Branko Tuden, «Strah od istine», *VL*, 7. kolovoza 1991.

³¹⁹ H. VEJNANS, *U žrvnju*, 57.

³²⁰ R. C., «Armija ratuje u Hrvatskoj», *VL*, 29. kolovoza 1991.

³²¹ Branka Mikić, «Srbija nije protiv stranih promatrača», *Politika*, 27. avgusta 1991.

Naime, 27. kolovoza 1991. donešena je od strane EZ-a, dobrim dijelom temeljena i na Wynaendtsovim dojmovima, još jedna *Deklaracija o Jugoslaviji*. U tom dokumentu optužena je «politika srpskih neregularnih snaga» koje vojnim sredstvima nastoje ostavriti svoje političke ciljeve, a posebno je naglašena uloga JNA čiji «elementi», navedeno je, «pružaju aktivnu podršku srpskoj strani».³²² Navodi iz ove Deklaracije, i uza sve nedorečenosti (jasno je da je cjelokupna JNA upregnuta u ostvarivanje srpskih osvajačkih ciljeva, a ne samo njezini pojedini dijelovi), ipak predstavljaju prvu otvoreniju kritiku JNA i srpskih pobunjenika u Hrvatskoj (očito je i to da se u Deklaraciji izbjeglo navesti srbijansko republičko rukovodstvo). Ipak, u službenim hrvatskim krugovima ovi navodi shvaćeni su na način da EZ «prvi put zajednički i poimenično daje pravu dijagnozu nasilja i krvoprolića u Hrvatskoj».³²³ Srbija je, istina, spomenuta u tom dokumentu, ali samo je pozvana na prestanak protivljenja dolasku promatrača u Hrvatsku.³²⁴ Ono što je važnije naglasiti je činjenica da su uvjeti iz Deklaracije (organizacija mirovne konferencije, dogovor o prekidu vatre te proširenje mandata promatrača) morali, od strane svih sudionika sukoba, biti prihvaćeni do 1. rujna 1991. U suprotnom, tj. u slučaju odbijanja neke od strana, EZ je zaprijetio dodatnim mjerama. Na srpskoj strani odlučeno je da se ovaj svojevrsni ultimatum EZ-a ipak prihvati, iako ne bez uvjeta. No, sam tijek tog prihvaćanja obilovao je dramatičnošću. O tome najbolje svjedoče Jovićevi dnevnički zapisi. Najprije je, istoga dana kada je i donešena Deklaracija, 28. kolovoza, sazvana i sjednica saveznog Predsjedništva. Obilježena burnim raspravama prva sjednica ovog zasjedanja nije donijela rezultata – nije

³²² *Zbornik dokumenata, Deklaracija o Jugoslaviji od 27. avgusta 1991.*, 376.

³²³ Franjo GREGURIĆ, *Vlada demokratskog jedinstva Hrvatske 1991.-1992.*, Zapis od 27. kolovoza 1991., 69.

³²⁴ *Zbornik dokumenata, Deklaracija o Jugoslaviji od 27. avgusta 1991.*, 376.

zauzeto nikakvo stajalište prema Deklaraciji EZ-a. Dan kasnije, 29. kolovoza, Jović se sastao s Miloševićem. On mu je naveo kako se na njega vrši «neviđeni pritisak», a da je Van den Broek (ministarska *trojka* je u Beogradu čekala rezultat ove sjednice) «bio posebno odbojan», inzistirajući na srpskom prihvaćanju. Kako je ipak bilo jasno da se ovoga puta zahtjevi EZ-a ne mogu odbiti, za razliku od ranijih događaja, Milošević se odlučio na drugačiju taktiku; prilagodbu uvjeta EZ-a u vezi s promatračkom misijom koji će ju, u konačnici, učiniti gotovo besmoćnom. Prema Jovićevim navodima, Milošević je bio mišljenja kako se treba naročito koncentrirati na one dijelove dokumenta (sporazum o prekidu vatre te memorandum o proširenju djelovanja misije); naveo je kako bi trebalo učiniti sve «da popravimo u tim dokumentima što nije prihvatljivo, pa da se dalje borimo».³²⁵ Tako je i bilo – 1. rujna uvjeti EZ-a su prihvaćeni. Zapravo, radilo se o suštinskoj promjeni: ako je vjerovati Wynaendtsu, njegov nacrt sporazuma o proširenju djelovanja misije predviđao je i neke elemente vojnog karaktera misije, ali od toga se, zbog srpske nepopustljivosti, odustalo pa je konačna verzija dokumenta predviđjela misiju izričito civilnog karaktera.³²⁶ Tako je inzistiranje na što bržem ishodu srpske suglasnosti – kao i u slučaju *Brijunske deklaracije* – plaćeno određenom cijenom; u ovom slučaju značajnim smanjenjem nadležnosti promatračke misije.

Kako je već spomenuto, sporazum o proširenju djelovanja misije – pod nazivom *Memorandum o suglasnosti o proširenju promatračkih aktivnosti promatračke misije u Jugoslaviji* – koji je, prema Wynaendtsu, «izuzetno precizan i detaljan» te je rezultat «tegotnoga» sporazumijevanja između zemalja EZ-a, potpisan je od strane predstavnika EZ-a, saveznih vlasti, Hrvatske, Srbije i drugih jugoslavenskih republika 1. rujna 1991. u

³²⁵ B. JOVIĆ, *Poslednji dani*, Zapis od 29. avgusta 1991., 380.

³²⁶ H. VAJNANS, *U žrvnju*, 61.

Beogradu.³²⁷ Konkretno, to je značilo da je sada članovima promatračke misije dopušten rad na cijelom području Hrvatske. Sve strane potpisnice različito su tumačile sporazum o proširenju promatračke misije. Hrvatska je naglašavala važnost Miloševićevog potpisa – istaknuto je da je činjenicom stavljanja potpisa na dokument Srbija «priznala da je akter agresije na Hrvatsku».³²⁸ Srpska strana, usprkos prividnom neuspjehu, mogla je zapravo biti zadovoljna njime. Činjenica da je udovoljeno Miloševićevom zahtjevu da promatrači, zapravo, ne budu više od nenaoružanih civila, naime, posebno je istaknuta u srbijanskim medijima.³²⁹ EZ je, svakako, bio najzadovoljniji postignutim sporazumom. On je, na neki način, i predstavljao konkretizaciju kontinuiteta osnovnih odrednica politike EZ-a prakticiranih u jugoslavenskoj krizi – usmjerenost ka mirnom rješenju sukoba putem pregovora te zauzimanje pozicije neutralnog, iako uključenog promatrača. Uostalom, to potvrđuju i neki Wynaendtsovi stavovi. I prije potpisivanja sporazuma od 1. rujna on je hrvatskoj javnosti tako poručio kako su napori EZ-a dalekosežne naravi te da poćivanju na odabiru taktike pregovora i mirnih rješenja. To jasno proizlazi iz njegovog stava prema kojem «Europa [...] jedino želi uspostaviti i stabilizirati primirje».³³⁰ Naravno, isključivi oslon na jednu vrstu djelovanja u kompleksnim situacijama poput one u Jugoslaviji uvijek ima i svoju cijenu; možda su promatrači upravo bili najbolji svjedoci plaćanja te cijene.

³²⁷ «Memorandum o suglasnosti o proširenju promatračkih aktivnosti promatračke misije u Jugoslaviji», *Vjesnik*, 3. rujna 1991.; H. VAJNANS, *U žrvnju*, 62.

³²⁸ «Potvrda uspješnosti hrvatske politike», *Vjesnik*, 3. rujna 1991.

³²⁹ Miodrag Stojanović, «Uvažene činjenice», *Politika*, 3. septembra 1991.

³³⁰ S. Bogdanić, «Nužni europski promatrači», *VL*, 30. kolovoza 1991.

4.3. Još neka razmatranja o kontekstu i modalitetima djelovanja Promatračke misije Europske zajednice u Hrvatskoj

Obrisi najvažnijih smjernica za rad promatračke misije, u smislu njezinog mandata, statusa te drugih tehničkih pitanja, dane su još u Aneksu II. Brijunske deklaracije tj. u trenutku kada misija službeno i nije imala nadležnosti u Hrvatskoj. Tu je navedeno kako je zadatak misije «da nadgleda situaciju u Jugoslaviji, posebno aktivnosti u Sloveniji, a možda i u Hrvatskoj» tj. njezin cilj je «da nadgleda provođenje preostalih elemenata sporazuma postignutoga između jugoslavenskih strana uz doprinos Europske zajednice».³³¹ Na temelju ove konstatacije moguće je zaključiti kako je osnovni zadatak misije nadgledanje provedbe dogovorenog sporazuma (u ovom slučaju provedbe odredbi Brijunskog sporazuma). O prikupljenim spoznajama misija je potom izvještavala svoje nadređene. Zadatak nadgledanja (promatranja) provođenja postignutih sporazuma, naveden u ovom sporazumu, ostat će konstantom u daljnjem djelovanju misije. To, zapravo, znači da je promatračka misija posebno organizirana skupina sa zadaćom nadziranja/promatranja dogovorenih sporazuma. U sljedećem dokumentu važnom za određivanje mandata promatračke misije – *Memorandumu o suglasnosti o promatračkoj misiji Europske zajednice* od 13. srpnja 1991. – već je došlo do određene promjene. Tu se, također, navodi kako su ciljevi djelovanja misije također nadgledničkog tipa – nadgledanje suspenzije primjene Deklaracije o nezavisnosti za razdoblje od tri mjeseca te, u slučaju potrebe, nadgledanje oslobađanja i povratka ratnih zarobljenika. No, navedeno je kako misija ima za cilj i pomoć u stabilizaciji prekida vatre te, u tom smislu,

³³¹ *Dokumenti o državnosti*, Zajednička deklaracija od 9. srpnja 1991. (Aneks II. Smjernice za promatračku misiju u Jugoslaviji), 116.

ima i nadležnost za vršenje *ad hoc* procjenivanja i istraživanja navodnih kršenja. To se odnosilo na kršenja onih elemenata sporazuma o prekidu vatre koji su dogovoreni od strana u sukobu: «ukidanje blokada nad jedinicama i sredstvima JNA, bezuvjetno povlačenje jedinica JNA u kasarne, čišćenje svih puteva, vraćanje svih sredstava i opreme JNA i deaktiviranje jedinica Teritorijalne obrane i njihov povratak u sjedište».³³² Ovo je značilo da misija, pored nadzora, sada ima i neke nadležnosti koje blisko graniče s posredništvom pa čak, uvjetno rečeno, posredno i s arbitriranjem. Na sličnim pozicijama nadležnosti misije ostalo se i kada je njezino područje djelovanja prošireno na Hrvatsku, početkom rujna 1991. Zadržane su konstrukcije o *ad hoc* procjenjivanju i istraživanju navodnih kršenja vatre (uz dodatak da su znatno prošireni elementi kršenja prekida vatre koje je misija imala pravo procjenjivati i istraživati). Navedeno je kako promatračka misija ima ulogu praćenja i izvještavanja o provođenju elemenata prekida vatre, ali i to kako «misija neće sudjelovati u samoj primjeni ovih elemenata».³³³ To je, zapravo, značilo kako misija ipak nema nadležnost izravnog uključivanja u provedbu sporazuma, iako su njezine mogućnosti intervencije, makar posredno, ostale značajne.

U hrvatskoj javnosti, ali i službenim dokumentima, za pripadnike misije se udomaćio naziv *promatrači* iako je iz svega navedenog vidljivo kako njihov mandat nadilazi puko promatranje. Stoga se može složiti s tvrdnjom kako je riječ bila o svojevrsnim «*diplomatskim nadzornicima u civilu*» čije su ovlasti precizirane Brijunskom deklaracijom i posebnim *Memorandumom o razumijevanju*.³³⁴ Možda bi još točnije bilo reći kako su promatrači zapravo bili svojevrsni europski nadzorni izvještavači. Naime,

³³² «Aktivnosti mogu početi», *Vjesnik*, 15. srpnja 1991.

³³³ *Zbornik dokumenata*, Memorandum o suglasnosti o proširenju promatračkih aktivnosti promatračke misije u Jugoslaviji od 1. rujna 1991., 119.

³³⁴ S. Stanojlović, «Pokusni misionari», *Danas*, Zagreb, 16. srpnja 1991.

kako je već naglašeno, jedan dio njihove zadaće sastojao se od uočavanja osnovnih odrednica konkretne situacije te, na osnovu uočenog, izvještavanja o tome. U *Memorandumu o suglasnosti* od 1. rujna 1991. tako je navedeno kako je uloga promatračke misije, pored ostalog, i «izvještavanje o provođenju elemenata prekida vatre».³³⁵ Male nedoumice izaziva određivanje točne adrese primaoca ovih izvještaja, a niti u temeljnim dokumentima to nije najjasnije navedeno. U *Memorandumu o razumijevanju* od 13. srpnja 1991., tako je navedeno kako će voditelj misije o nalazima i djelovanju misije redovito izvještavati, preko predsjedavajućeg Ministarskog vijeća EZ-a, Komitet visokih funkcionara KESS-a.³³⁶ Ista konstatacija je navedena i u *Memorandumu o suglasnosti* od 1. rujna.³³⁷ No, kasnije je EZ, kako smo vidjeli, institucionalizirao jugoslavensku krizu ustanovljenjem posebne mirovne konferencije. Prema javno iznesenim stajalištima članova misije sada je mirovna konferencija postala mjesto slanja njihovih izvještaja.³³⁸ Iz ovoga se može zaključiti kako je misija zapravo, na posredan ili neposredan način, o svojim nalazima izvještavala sve važnije krovne institucije EZ-a. No, promatračka misija se sastojala od pripadnika zemalja EZ-a te nekih naknadno pridodanih (Kanada, Češka, Slovačka, Poljska i Švedska) pa se postavlja opravdano pitanje da li su i vlade tih zemalja bile izvještavane o nalazima misije. Na takav bi zaključak, na posredan način, mogla upućivati naprimjer izjava Maria Bondioli Osia, šefa promatrača EZ-a za Dalmaciju. Bondioli je naveo kako je «ključno» da se izvješća misije «citiraju u Haagu, na mirovnoj konferenciji», ali je dodao kako taj citirani materijal

³³⁵ *Dokumenti o državnosti*, Memorandum o suglasnosti o proširenju promatračkih aktivnosti promatračke misije u Jugoslaviji od 1. rujna 1991., 119.

³³⁶ «Aktivnosti mogu početi», *Vjesnik*, 15. srpnja 1991.

³³⁷ *Dokumenti o državnosti*, Memorandum o suglasnosti o proširenju promatračkih aktivnosti promatračke misije u Jugoslaviji od 1. rujna 1991., 121.

³³⁸ Zvonimir Krstulović, «Ne bistrimo politiku!», *SD*, 12. veljače 1992.

zapravo nisu njihova izvješća, nego da se na tom temelju daju «izjave predstavnika naših [zemalja članica EZ-a – nap. I. M.] vlada».³³⁹ To bi onda značilo kako predstavnici, naprimjer, Bondiolijeve Italije, svoje izjave temelje i na izvješćima promatračke misije što upućuje na naključak kako su i vlade zemalja članica EZ-a redovito izravno informirane, putem tih izvješća, o situaciji u Hrvatskoj. O ovome se, uslijed nedostatka konkretnih dokaza, ipak, može samo pretpostavljati, ali čini se kako takav razvoj događaja uopće nije nezamisliv pogotovo ako se na umu ima, primjerice, činjenica nesložnosti unutar EZ-a oko načina rješenja jugoslavenske krize.

Važno je upozoriti na još jedan element koji je značajno određivao mandat promatračke misije. Naime, u *Memorandumu o suglasnosti* od 1. rujna 1991., navodi se kako je svako djelovanje misije uvjetovano uspostavom prekida vatre – «kada dođe do prekida vatre».³⁴⁰ Ova odredba značila je kako misija svoje djelovanje, svejedno da li je riječ o nadzorništvu, izvještavanju ili posredništvu, nije u mogućnosti uopće započeti ukoliko ne dođe do prestanka ratnog djelovanja – uspostave prekida vatre te, posredno, primirja. Drugim riječima, u slučaju pojave oružanog sukoba članovi promatračke misije nisu uopće mogli doći na određeno područje što je imalo jasne posljedice na učinkovitost njihovog djelovanja. Kako sami nisu imali mogućnost izravne intervencije (zaustavljanje sukoba) može se zaključiti kako je, onda, njihovo djelovanje ovisilo o spremnosti sukobljenih strana na prestanak vatre. Ovaj trenutak – koji je u velikoj mjeri limitirao djelovanje misije – prepoznat je kao slabost i od strane samih krugova EZ-a. Primjerice, Wayneaendts, i sam u ulozi jednog od kreatora nacrtu *Memoranduma o suglasnosti* od 1. rujna, bio je svjestan te činjenice. U svojim sjećanjima tako je, nakon

³³⁹ Z. Reić, «S Božićem stiže mir», *SD*, 5. studenog 1991.

³⁴⁰ *Dokumenti o državnosti*, Memorandum o suglasnosti o proširenju promatračkih aktivnosti u Jugoslaviji od 1. rujna 1991., 120.

što je EZ donio odluku o proširenju aktivnosti misije i na Hrvatsku, potkraj srpnja 1991., naveo kako će inzistiranje na uspostavi prekida vatre «učiniti slanje posmatrača izuzetno teškim kada ga bude trebalo konkretizovati».³⁴¹ Sumnje je zadržao i kasnije: u vrijeme izrade nacrt *Memoranduma* bio je stajališta kako će raspoređivanje promatrača biti moguće tek po uspostavi primirja.³⁴² Njemački diplomat Libal smatra kako se, u ovom smislu, o promatračkoj misiji ipak može govoriti kao o «napola punoj čaši».³⁴³ Smatrao je kako stav «da Misija ni u jednom trenutku nije uspjela potpuno zaustaviti borbe, ili pak zaštititi civilno pučanstvo – pretežito, ali ne i posve isključivo Hrvate – od progona iz njihovih domova» nije dovoljan razlog za negativnu ocjenu misije jer – «to nikad i nije bila zadaća promatrača».³⁴⁴ Tome bi trebalo dodati kako je, u ovom slučaju, Libal u pravu – navedeno postupanje misije zaista je u skladu s temeljnim dokumentima u kojima se određuju modaliteti njezinog djelovanja.

Ovakve odredbe o stvarnim nadležnostima promatračke misije predstavljat će trajan izvor pojave različitih tumačenja njezinog mandata. Stavovi samih pripadnika misije sve do kraja njezine prisutnosti u Hrvatskoj ostali su konstantno na toj liniji. Jon van der Walk, prvi šef misije, jasno je poručio hrvatskim predstavnicima još polovicom srpnja 1991. kako članovi misije «imaju ograničeno polje rada i da ne mogu nikog prisiliti na prestanak neprijateljstva, već da su isključivo politički, a ne vojni instrument, koji treba stvoriti klimu za razumijevanje».³⁴⁵ Ponovio je to i Dirk van Houten, novi voditelj misije, sredinom rujna 1991., u uvjetima eskalacije sukoba u Hrvatskoj. Van

³⁴¹ H. VAJNANS, *U žrvnju*, 51.

³⁴² *Isto*, 61.

³⁴³ M. LIBAL, *Njemačka politika*, 68.

³⁴⁴ *Isto*.

³⁴⁵ HDA/HU_pMEZ, Bilješka sa zatvorenog sastanka sa šefom Promatračke misije Europske zajednice od 16. srpnja 1991., kut. 40.

Houten je, u situaciji otvorenog rata, izjavio kako se učinkovitost misije može očekivati «jedino ako se ne puca».³⁴⁶ I Wynaendts je, s očitom aluzijom na nevoljkost sudionika sukoba na uspostavu prekida vatre, upozoravao kako promatrači «ne mogu sami ostvariti mir, ali mogu stabilizirati situaciju koliko je to moguće».³⁴⁷ Prema riječima Heinricha Haupta, člana misije na odlasku iz Hrvatske, zadatak promatrača je «ograničen, mi smo tu da promatramo, a ne da djelujemo».³⁴⁸ Prema Francuzu Jeanu Foareu, članu misije, cilj europskih promatrača je «da se uspostave dobri uvjeti za bolji i češći dijalog između obje strane [...] te da se omogući mir. Za to je od prvotne važnosti održavanje primirja».³⁴⁹ Inzistiranje na uspostavi primirja, kao isključivog uvjeta djelovanja misije, ostat će konstanta u njezinom cjelokupnom mandatu u Hrvatskoj.

Pripadnicima promatračke misije morala je biti zajamčena potpuna sigurnost te puna sloboda kretanja. Odgovornost za njihovu sigurnost i slobodu kretanja bila je na svim stranama u sukobu tj. «strane domaćini garantiraju sigurnost osoblja promatračke misije, a osobito davanje preciznih naređenja da ni jedna jedinica niti pojedinac ne pucaju na misiju ili u njezinoj blizini».³⁵⁰ Ovaj element također je uvelike određivao djelovanje pripadnika misije. U prvom redu, on je izravno ovisio o uspostavi prekida vatre. To je značilo kako promatrači neće odlaziti na zadatke u područja gdje se odvijaju ratna djelovanja – iz razloga jer im tamo nije zajamčena sigurnost te sloboda kretanja. Drugim riječima, njihova mogućnost djelovanja je i ovim elementom bila uvelike ograničena. Sasvim konkretno, u članu IV. *Memoranduma o suglasnosti* navedeno je kako će misija

³⁴⁶ Ljubica Gatarić, «Primirje uvjet za rad», *VL*, 13. rujna 1991.

³⁴⁷ «I Crna Gora za promatrače», *SD*, 3. listopada 1991.

³⁴⁸ Ivan Kaleb, «Srbija ne želi mir», *SD*, 27. studenog 1991.

³⁴⁹ J. Katančević, «Objašnjenje europskih promatrača», *Vjesnik*, 21. veljače 1992.

³⁵⁰ *Dokumenti o državnosti*, Memorandum o suglasnosti o proširenju promatračkih aktivnosti promatračke misije u Jugoslaviji od 1. rujna 1991., 120.

djelovati «samo u područjima u kojima su aktivnosti praćenja JNA, hrvatskih vlasti i predstavnika srpskog stanovništva vrednovale efikasnost prekida vatre i obavijestile promatračku misiju, te nakon što šef promatračke misije od svih strana domaćina dobije garanciju sigurnosti osoblja promatračke misije, koje on smatra zadovoljavajućim».³⁵¹ Treba napomenuti i kako je ovaj ograničavajući element u djelovanju misije svakako bio pogodan i za obje sukobljene strane jer makar i najblažim pokretanjem neprijateljstava (puščana paljba) zapravo se sprječavala misija u svom djelovanju.

Potrebno se osvrnuti na još neka statusna obilježja promatračke misije. Pripadnici misije imali su status (povlastice i imunitet) diplomatskih službenika u skladu s Bečkom konvencijom o diplomatskim odnosima. Ovaj status vrijedio je za vrijeme trajanja misije, ali i nakon toga, u odnosu na postupke njezinih članova tijekom obavljanja misije. Misiji je ovakav status omogućavao i neograničeni uvoz (osloboden carine i drugih ograničenja) sve potrebne opreme, materijala, zaliha i drugih roba. Također, članovima misije trebalo je omogućiti besplatno korištenje cesta, mostova, lučkih objekata, zračnih luka i drugog. Zemlje domaćini su morali, u slučaju potrebe, misiji osigurati i smještajne uvjete te neograničeni pristup komunikacijskoj infrastrukturi. Misiji je dopušteno angažiranje dodatnog administrativnog i tehničkog osoblja (od strane zemalja EZ-a), ali i dodatnog pomoćnog osoblja od strane zemalja domaćina koje je imalo status sličan onomu službenika diplomatskih predstavništava angažiranih u zemljama domaćinima.³⁵²

³⁵¹ *Isto.*

³⁵² *Isto*, 121.-122.

U *Memorandumu o suglasnosti* od 1. rujna 1991. navedeno je kako će članovi misije nositi civilnu odjeću.³⁵³ Ova odredba, može se zaključiti, nije ispoštovana. Naime, članovi misije bili su odjeveni u svojevrsne bijele odore, na kojima je bila jasno istaknuta službena zastava EZ-a tj. dvanaest žutih zvijezda na modroj podlozi – civilni karakter članova misije bio je zastupljen, između ostalog, i u činjenici da su bili nenaoružani. Ovakav način odijevanja dao je pripadnicima misije jasnu uočljivost s vidljivim isticanjem simbolike EZ-a. Promatrači su, zapravo, bili odjeveni u «bijela odijela, a na rukavu im je plava zastava ujedinjene Europe; bijelo dominira, jer su njome obojena i njihova vozila i helikopteri».³⁵⁴ Uočljive bijele odore dale su članovima promatračke misije karakterističan izgled; na temelju toga, ali i činjenice što su odlazili na konkretan teren samo u slučaju uspostave prekida vatre – prema ironičnom stavu hrvatske javnosti – *po lijepom vremenu*, dobili su pomalo i podrugljiv naziv – *sladoledari*. Naziv je naizgled shvaćen dobronamjerno: pripadnike misije je, navodno, zabavljao, pa je Simon Smits, njezin glasnogovornik, početkom studenog 1991. tako izjavio kako bi ponekad volio da su «pravi prodavači sladoleda» te dodao kako bi bilo zgodno «doći negdje na ratište, usred bitke, i svima prodati sladolede da se njima malo ohlade i zabave».³⁵⁵ Bilo je i drugačijih gledanja. Wynaendts je, primjerice, zapisao kako su bijele odore članova misije «uzete iz magacina holandske mornarice» te kako bi promatrači tako «smešno obučeni [...] mogli proći i kao bolničari».³⁵⁶ Zaključno, navedimo i konstataciju Branka Salaja, šefa posebnog odjela Vlade RH za kontakt s promatračkom misijom. Salaj je, sredinom srpnja 1991., hrvatskoj javnosti, u svrhu razjašnjenja o ulozi i djelovanju

³⁵³ *Isto*, 121.

³⁵⁴ Vlado Vurušić, «Kako motre evropski anđeli», *Globus*, 26. srpnja 1991.

³⁵⁵ B. Stipičić, «Diplomat do srži», *VL*, 4. studenog 1991.

³⁵⁶ H. VEJNANS, *U žrvnju*, 44.

promatrača, poručio kako oni «imaju status diplomatski zaštićenih osoba, kojima nigdje ne smije biti zapriječeno kretanje, radi se o profesionalnim diplomatima i vojnim časnicima koji će se kretati u civilu, nenaoružani i u vidno obilježenim (zastavama Europske zajednice) vozilima, helikopterima, brodovima i dr. Članovi misije potpuno samostalno određuju svoje kretanje i aktivnosti.»³⁵⁷

Uloga promatračko-nadzornog tipa, kakvu je imala misija, nužno je podrazumijevala neutralnost u odnosu na zaraćene strane. To je, svakako, bila i važna odrednica svake međunarodne intervencije u neki sukob – u ovom slučaju intervencije EZ-a u jugoslavensku krizu. U članu V. *Memoranduma o suglasnosti* tako se navodi kako će promatrači «izbjegavati sve postupke ili aktivnosti koje nisu suglasne s neutralnom ulogom njihove dužnosti».³⁵⁸ Nema nikakve dvojbe kako ovakav stav predstavlja nužan uvjet djelovanja svakog nepristranog (stranog) djelovanja. Prema danskom ambasadoru Eriku Skovu, šefu promatračke misije u prvoj polovici 1993., u vrijeme danskog predsjedanja EZ-om, osnovni princip rada misije bio je «princip neutralnosti». To je značilo kako su misijina izvješća morala biti isključivo činjenično orijentirana tj. u njima, prema Skovljevim riječima, nije smjelo biti «simpatija ili antipatija već gole činjenice».³⁵⁹ Članovima misije bilo je izričito zabranjeno izricanje bilo kakvih političkih ocjena aktualne situacije; prema jednom navodu u hrvatskim medijima članovi misije mogli su «samo ustanoviti činjenice, staviti ih na papir i poslati u Haag».³⁶⁰ Još jedan Danac, Ove Nielsen, bio je najprecizniji. Hrvatskom novinaru tako je izjavio kako članovi misiju moraju izbjegavati «diskusije o političkim temama, o tome tko je politički

³⁵⁷ D. I., «Europljani u službi mira», *VL*, 15. srpnja 1991.

³⁵⁸ *Dokumenti o državnosti*, Memorandum o suglasnosti o proširenju promatračkih aktivnosti u Jugoslaviji od 1. rujna 1991., 121.

³⁵⁹ Mladen Jambrović, «Promatrači uskoro u Kninu!», *Vjesnik*, 7. ožujka 1993.

³⁶⁰ B. S., «Blagdani – vrijeme za mir», *VL*, 17. prosinca 1991.

na vlasti u državi [sic!], tko je okupator, o priznanju zemalja, o granicama».³⁶¹ Zabrana izricanja političkih sudova strogo je poštovana; slučaj glasnogovornika misije Eda Koestala potkraj 1991. to na najbolji način pokazuje. Koestal, inače službenik nizozemskog ministarstva obrane, 11. prosinca je, na redovitoj konferenciji za tisak u Zagrebu, izjavio kako bi «međunarodno priznanje Hrvatske moglo pogoršati sukob».³⁶² Zbog te izjave odmah je smijenjen s dužnosti glasogovornika misije, ali je ostao u Zagrebu. Predstavnik nizozemske vlade ovu odluku je obrazložio stavom kako «kontakte s novinarima o političkim pitanjima u Jugoslaviji vodi Haag. Koestal je diskutirao o nekim pitanjima koja nisu u njegovoj nadležnosti.».³⁶³ Njegovoj sudbini nije pomogao niti kasniji pismeni demantij *Reutersova* dopisnika iz Zagreba Richarda Mearesa, koji je izvješće o toj konferenciji za tisak i uputio europskoj javnosti.³⁶⁴ Neutralan stav nije bilo lako održati. Nizozemac Dirk van Houten, šef misije u vrijeme nizozemskog predsjedanja EZ-om, izjavio je da neutralnost – koja se, prema njegovim riječima, očitovala u tome da nisu smjeli «davati prednost ni jednoj sukobljenoj strani» – nije bila lako dohvatljiv cilj tj. to je, kako je naveo, za članove misije «ponekad [...] bilo vrlo teško».³⁶⁵ Zanimljivo, tek po napuštanju dužnosti u sklopu promatračke misije neki njezini bivši pripadnici su u javnosti istupali s nešto smjelijim i konkretnijim stavovima o jugoslavenskoj krizi. Primjerice, Nijemac Heinrich Haupt je, potkraj studenog 1991., na odlasku iz Hrvatske, jasno ustvrdio kako se u Hrvatskoj «vodi rat za teritorij, a vodi ga Srbija koja želi zauzeti

³⁶¹ Z. K., «Ne bistrimo politiku!», *SD*, 12. veljače 1992.

³⁶² «Ed Koestal razriješen dužnosti», *Vjesnik*, 14. prosinca 1991. Na Koestalovu izjavu posebnim pismom od 13. prosinca reagirao je tadašnji član vlade Republike Hrvatske Dražen Budiša. Koestal je u pismu optužen da je svojom izjavom prekršio «ovlaštenja koja Promatračka misija EZ-a ima u Hrvatskoj». («Izjava za čuđenje», *SD*, 14. prosinca 1991.)

³⁶³ «Ed Koestal razriješen dužnosti», *Vjesnik*, 14. prosinca 1991.

³⁶⁴ B. S., «Reuter (opet) demantira sebe», *VL*, 14. prosinca 1991.

³⁶⁵ ISTA, «Ostavljam dobre prijatelje», *VL*, 30. prosinca 1991.

hrvatsko tlo i staviti ga unutar svojih granica».³⁶⁶ Očigledno je da je oslobađanje od dužnosti u misiji predstavljalo i trenutak kada su se njezini bivši članovi osjetili slobodnima javno iznijeti svoja dugo zatomljena razmišljanja. Uostalom, ta razmišljanja su imala korijen u konkretnom iskustvu s terena, a svakako i na posredan način svjedoče i o neučinkovitosti politike EZ-a. Iz ove odrednice misijina djelovanja – položaj neutralnog promatrača – proizlazio je i sasvim konkretan dojam kojeg su ostavljali članovi misije. A on je mahom nalikovao slici hladnih europskih birokrata i diplomata. Primjerice, glasnogovornik misije Nizozemac Smits, koji je početkom studenog 1991., napustio Hrvatsku, bio je na glasu kao «diplomat do srži».³⁶⁷ Dalje je zabilježeno: «Već su poslovični bili njegovi razgovori s novinarima, u kojima nikada, bez obzira na lukavstva kojima su se koristili, nisu čuli ništa više od: 'Mi smo ovdje da promatramo što se zbiva i javljamo u Haag'».³⁶⁸ Smits je do kraja ostao na liniji isključive neutralnosti: svoje mišljenje o ratu u Hrvatskoj nije dao niti «zadnje večeri prije odlaska».³⁶⁹ Javnosti su informacije servirane po točno određenim pravilima. Primjerice, nazočnost novinara u zagrebačkom hotelu *I* izvan redovitih konferencija za tisak nije se dopuštala. Ovakvi obrasci ponašanja ljubomorno su se čuvali: kada je *Hrvatski ured pri Promatračkoj misiji Europske zajednice* (posebno ustrojeno tijelo zaduženo za kontakte s pripadnicima i vodstvom misije) pokušao jednog bivšeg djelatnika Ministarstva informiranja uključiti u svoj rad prva reakcija vodstva misije bila je «stroga zabrana bilo kome od osoblja Hrvatskog ureda da dolazi u mezzanine u prostorije Promatračke misije te da u buduće i dalje koristimo njihov fotokopirni

³⁶⁶ I. K., «Srbija ne želi mir», *SD*, 27. studenog 1991.

³⁶⁷ B. S., «Diplomat do srži», *VZ*, 4. studenog 1991.

³⁶⁸ *Isto*.

³⁶⁹ *Isto*.

aparatu».³⁷⁰ Treba primjetiti kako je riječ, zapravo, i o dragocjenim svjedočanstvima: prvim izravnim susretima hrvatske javnosti, ali i njezinog upravnog aparata s njima do tada nepoznatim načinom političkog i drugog djelovanja.

Ako se složimo da je Hrvatska, prvi puta u svojoj povijesti, dolaskom članova promatračke misije EZ-a bila suočena s jednom vrstom mirotvorne međunarodne intervencije onda se mora konstatirati kako je došlo i prvog suočavanja i gledajući s druge strane, one EZ-a. Pripremno razdoblje te razdoblje djelovanja promatračke misije u Hrvatskoj svakako je, u tom smislu, onda doprinijelo nastanku određenih te nadogradnji već postojećih stavova o općim karakteristikama područja na kojem se djelovalo kao i o stanovništvu koje je na njemu živjelo te njegovim osobitostima. Neki stavovi već su bili zauzeti i bez postojanja konkretnog iskustva. Primjetno je bilo kako se smatra da obje zaraćene strane imaju gotovo podjednaku odgovornost za izbijanje sukoba. Primjerice, Jonathan Riley, član misije koji se prvi u pismenoj formi osvrnuo na njezino djelovanje, smatrao je da su obje strane bili sklone političkim provokacijama tj. kako nisu težile smirivanju situacije. Riley je tako zaključio kako stvaranje posebnih srpskih autonomnih oblasti i proglašenje novog hrvatskog ustava potkraj 1990. zapravo imaju isto obilježje – predstavljaju provokativni politički postupak.³⁷¹ Primjetno je bilo i postojanje određenih stavova koji svoje korijene vuku iz prošlosti, a za koje se smatralo da imaju utjecaja i u tadašnjoj sadašnjosti. Francuski član misije, koji je, očigledno pod utjecajem strašne slike ubojstva hrvatskih civila u Voćinu i Humu u prosincu 1991., bio pod snažnim dojmom, smatrao je kako Hrvatska mora, pored zaustavljanja agresije, promijeniti i stereotipnu sliku o sebi koja je dominantna u njegovoj domovini. Svom hrvatskom prevodiocu

³⁷⁰ HDA/HUpPMEZ, Obavijest od 15. studenog 1991., kut. 40.

³⁷¹ Jonathan RILEY, *The Monitor Mission in the Balkans*, London, bez godine izdanja (vjerojatno 1992.), 9.

izjavio je kako Republika Hrvatska mora uložiti «veliku energiju da se Francuzima dokaže da su ti njihovi dojučerašnji saveznici iz II SR [Drugog svjetskog rata – nap. I. M.] postali najordinarniji koljači, agresori i okorjeli ratni zločinci» jer su francusko-srpske veze, naveo je, «stoljećima bile prijateljske i prisne».³⁷² Zabilježeno je, na temelju privatnih razgovora s članovima misije, i «potpuno nerazumijevanje i nepoznavanje /povijesne/ situacije u Hrvatskoj».³⁷³ Takav stav pratila su, navedeno je dalje, «vrlo naivna gledišta na rješenje problema na Balkanu i pretjerana želja za neutralnošću i ujednačavanjem odgovornosti država u ratu».³⁷⁴ Prisutna su bila i neka razmišljanja koja su vjerojatno dobrim dijelom i točna, ali svakako nisu karakteristika samo ovog podneblja. Već spomenuti Smits smatrao je kako se u Hrvatskoj (vjerojatno misleći i na širu regiju) «previše kopa po prošlosti» te da se «ovdje ljudi, za razliku od Nizozemaca, najviše trude optužiti druge, a ni ne pokušavaju priznati vlastite greške».³⁷⁵ Članovi misije znali su ispoljiti i neke stavove koji graniče s određenim oblicima svojevrsnog regionalnog rasizma. Zagrebački *Vjesnik* je, početkom srpnja 1993., tako prenio najvažnije dijelove članka izvjesnog Thomasa Baekelandta, belgijskog člana misije, objavljene u tamošnjim novinama *Le Soir*. Baekelandt je u članku iznio svoja razmišljanja o području na kojem je obavljao svoje dužnosti: prema njemu riječ je o «prostoru dvostruke, to jest trostruke pozadine. Nikada ne smijete vjerovati otrpve sugovorniku, glasine su opasne, a manipulacija neprestana.»³⁷⁶ Ipak, može se pretpostaviti kako je postojanje ovakvih stereotipnih stavova bilo plodom i osobnih

³⁷² HDA/HUpPMEZ, Izvješće o posjeti zapadnoj Slavoniji u razdoblju od 14. do 20. prosinca 1991., kut. 76)

³⁷³ HDA/HUpPMEZ, Izvještaj o posjetu ekipe PMEZ-a Novoj Gradiški od 16. do 22. travnja 1992., kut. 76)

³⁷⁴ *Isto.*

³⁷⁵ V. V., «Kako motre evropski anđeli», *Globus*, 26. srpnja 1991.

³⁷⁶ «Sladoledari u zaboravljenoj misiji», *Vjesnik*, 5. srpnja 1993.

razmišljanja pojedinaca. Hrvatski pratioc misijina tima *Victor*, koji je sredinom rujna 1992. boravio na širem području Novske, zaključio je kako članovi istog tima imaju sasvim različita razmišljanja. Tako se jedan «pokazao kao osoba veoma upućena u probleme sa kojima se nosi Hrvatska pa čak i u one koji su regionalno obojeni» dok je za drugog zabilježeno kako «vrlo loše razumije Engleski i posve je neupućen u prilike s kojima bi se trebao susretati».³⁷⁷ Postoje i dokazi kako su članovi misije bili zapravo vrlo dobro upućeni u problematiku: u jednom dokumentu s početka svibnja 1992. tako je primjećeno kako promatrači «vrlo dobro znaju što se događa».³⁷⁸ Čini se da su u neformalnim razgovorima s hrvatskim vojnim i policijskim vlastima promatrači ipak pokazivali određenu naklonjenost hrvatskim težnjama tj. razumijevanje hrvatskog položaja. Prilikom posjete jednog tima misije širem području Pakraca i Daruvara uočeno je kako se njegovi pripadnici nastoje držati posve neutralno, ali u «neformalnim razgovorima», navedeno je, pokazivali su «vidnu naklonjenost težnjama Hrvatske», pa, iako je to «često bilo ispoljavano kroz šalu» bilo je i «iskreno».³⁷⁹ Iz svega navednog vidljivo je kako se na članovima promatračke misije jasno ocrtavalo nepostojanje jedinstvenog stava o stvarnim uzrocima jugoslavenske krize, prošlosti i karakteristikama etničkih zajednica kod kojih se došlo te kako su ta razmišljanja različite dubine bila uvjetovana i različitim osobnim preferencijama (ovisnima, između ostalog, i o zemlji iz koje je potjecao pojedini član misije).

Djelovanje promatračke misije EZ-a u Hrvatskoj svakako treba promatrati i u kontekstu planova suprotstavljenih strana. Može se odmah konstatirati, s manjim

³⁷⁷ HDA/HUpPMEZ, Izvješće o radu pri Promatračkoj misiji Evropske zajednice na području općine Novska od 14. do 19. rujna 1992., kut. 76.

³⁷⁸ HDA/HUpPMEZ, Izvještaj Hrvatskom uredu pri ECMM-u od 5. svibnja 1992., kut. 76.

³⁷⁹ HDA/HUpPMEZ, Izvještaj od 18. siječnja 1992., kut. 76.

izuzetcima (ovisno o razvoju događaja), kako hrvatski i srpski odnos prema promatračima, u tom smislu, zapravo slijedi njihove stavove prema općoj ulozi EZ-a u jugoslavenskoj krizi. Hrvati su, kako je već naglašeno, bili pobornici što bržeg i što intezivnijeg uključanja EZ-a u sukob tj. internacionalizacije tog sukoba. Dakako, to je onda značilo i stalne zahtjeve za što bržim dolaskom misije u Hrvatsku. S druge strane, promatrače je trebalo informirati o stvarnim osobitostima situacije u Hrvatskoj. U tom smislu treba se opširnije osvrnuti na okružnicu središnjice ministarstva unutarnjih poslova s kraja srpnja 1991., dakle u vrijeme kada misija još i nije, u punom opsegu, djelovala u Hrvatskoj. U tom dokumentu, u kojem se daju osnovne odrednice «u svrhu pravilnog i cjelovitog informiranja članova misije o ključnim problemima koji opterećuju stanje sigurnosti», navedeno je: kako povlačenje JNA samo iz Slovenije ne ide u prilog smirivanja općeg stanja «jer će se vojne jedinice stacionirati na teritoriju Hrvatske», da opća složenost stanja proizlazi iz «terorističkih napadaja na legalne, demokratski izabrane organe vlasti i ustavno ustrojstvo [...] a nikako iz etničkih ili nacionalnih hrvatsko-srpskih sukoba», da hrvatska policija ne poistovjećuje cjelokupnu srpsku zajednicu sa teroristima te da terorizam, u materijalno-logističkom smislu, generiraju organi Srbije i JNA «pri čemu simuliraju skrb za građane srpske nacionalnosti, a zapravo se bore za dijelove teritorija».³⁸⁰ Promatrače je, zapravo, očigledno stavljajući njihove mogućnosti djelovanja u drugi plan, o kojima se, u tom trenutku, malo i znalo, trebalo uvjeriti u stvarnu narav rata u Hrvatskoj. Srpski stav je, naravno, bio sasvim drugačiji. U skladu sa općim stavom prema intervenciji EZ-a sve se činilo kako bi se što uspješnije onemogućilo i promatračko djelovanje. Pri tome se očigledno računalo i s činjenicom da

³⁸⁰ MUPRH, Policijska uprava Sisačko-moslavačka (PUSM)/Policijska postaja Novska (PPN), NG, šifrirana depeša načelnicima policijskih uprava od 25. srpnja 1991.

promatrači i nisu klasična mirovna misija – njihova uloga je, podsjetimo, u nadgledanju situacije te izvještavanju o njezinim osobitostima. Drugim riječima, bilo je važno postići što manji stupanj njihovog uvida u situaciju. Posredno se takav zaključak može potvrditi, primjerice, jednom tvrdnjom Mihaila Markovića s početka studenog 1991. Marković, tada na dužnosti potpredsjednika Socijalističke partije Srbije, izjavio je kako Srbija nije član EZ-a te, prema tome, niti njezine odluke «ni po kakvom pravu ni moralu nisu obavezne za nas [Srbiju – nap. I. M.]».³⁸¹ Jednostavnije, odluke EZ-a, pa tako i one vezene uz djelovanje promatrača, nisu za Srbiju obvezujuće, iako je i Milošević stavio svoj potpis na *Memorandum o suglasnosti* od 1. rujna 1991. Kasnije, u novim uvjetima – međunarodno priznanje Hrvatske te prihvaćanje dolaska snaga UN-a – stav je dodatno radikaliziran. Ovi «prodavci sladoleda», koji se ionako «ponašaju preko svake mere nadmeno, otvoreno pristrasno za hrvatsku stranu», kako je navedeno u jednim srbijanskim novinama, činjenicom priznanja Hrvatske izgubili su i «privid zadate neutralnosti», a time, moglo bi se dodati, i svaki razlog prisutnosti.³⁸²

Prihvaćanje mirovnog plana UN-a, u prvoj polovici 1992., također predstavlja trenutak koji je uvelike odredio kontekst djelovanja promatračke misije. Sada su se, naime, promatračima pridružili i pripadnici mirovnih snaga UN-a, pa EZ više nije bila jedina međunarodna organizacija uključena u rješavanje jugoslavenske krize. Zapravo, pojava snaga UN-a nije promijenila način djelovanja promatračke misije – to je bila posljedica, u sadržajnom smislu, posve različitih odrednica mandata ovih međunarodnih organizacija. UN, točnije, pripadnici UNPROFOR-a, kao najkonkretniji izraz UN-vog prisustva imali su zadaću svojevrsne konzervacije zatečenog stanja nakon sarajevskog

³⁸¹ «Šta Srbija ne može da prihvati», *Politika*, 5. novembra 1991.

³⁸² Ljubodrag Stojadinović, «Vreme ističe», *Politika*, 26. januara 1992.

sporazuma iz siječnja 1992. Takvo stanje održavalo bi sve dok se sve strane ne usuglase o jednom općem političkom rješenju krize. Kako je i EZ pristao na mirovni plan UN-a i promatračka misija morala je djelovati u tom kontekstu. Joao Salgueiro, šef misije u prvoj polovici 1992., upravo u vrijeme stvaranja organizacijskih pretpostavki za razvoj mirovne operacije UN-a, bio je jasan kada je, u drugoj polovici veljače 1992., izjavio kako se plan «o rešenju jugoslavenske krize, koji je sačinio Cajrus Vens, i dogovor u Sarajevu o raspoređivanju mirovnih trupa, sprovode [...] u dogovoru sa Evropskom zajednicom» tj. kako EZ i UN «rade zajedno, to je jedan koordinirani napor da se reše problemi».³⁸³ Odbačena je i primjedba kako će doći do preklapanja interesa dviju mirovotvornih organizacija: istaknuto je kako su obje misije «vrlo bliske i vrlo povezane» tj. kako obje rade «na istom zadatku».³⁸⁴ Predstavnici promatračke misije uporno su isticali kako između njih i snaga UN-a «nema nikakvog natjecanja u kompetencijama».³⁸⁵ Ipak, jedna od sastavnica snaga UNPROFOR-a bili su i pripadnici posebnih *United Nations Military Observers* (UNMO) – pripadnici nenaoružanih vojnih promatrača UN-a. Njihova prvotna zadaća bila je promatranje procesa demilitarizacije okupiranih područja (UNPA zona), a nakon toga dobili su promatračke dužnosti u posebnim *ružičastim zonama* – područjima pod kontrolom pobunjenih Srba, ali koja nisu Vanceovim planom definirana kao zaštićena područja. Kako je zadaća ovih UNMO timova zapravo vrlo slična onim timovima promatračke misije često je između njih «dolazilo do rivaliteta».³⁸⁶

³⁸³ J. Đurić, «Knina kao da nema», *VN*, 19. veljače 1992.

³⁸⁴ I. K., «Ostajemo u Hrvatskoj i kada dođu plave kacige», *SD*, 1. ožujka 1992.

³⁸⁵ ISTI, «Mirovni plan u završnici», *SD*, 27. lipnja 1992.

³⁸⁶ Ministarstvo obrane Republike Hrvatske (MORH), Središnji vojni arhiv (SVA), Ured za UN i EZ (UUNEZ)/, Izvješće o djelovanju UNMO i ECMM timova, s prijedlogom u odnosu na redifiniranje njihovog mandata u RH od 21. svibnja 1993.

Ovo stanje rivaliteta, kakvim su ga odredile hrvatske vojne vlasti, zadržalo se do kraja djelovanja obaju organizacija na hrvatskom teritoriju.

Odluka o prihvaćanju Vanceovog mirovnog plana značila je, zapravo, kako EZ prepušta vodstvo u rješavanju krize UN-u. To je, pored ostalog (ograničenja mandata, nesrazmjer u brojnosti ljudstva i materijalnoj opremljenosti), značilo kako postrojbe UNPROFOR-a imaju dominantnu ulogu dok su promatrači bili stavljeni, u najpovoljnijoj varijanti, u položaj njihovog mlađeg i ponekad ne previše poželjnog partnera. Jednostavno, snage UNPROFOR-a su, mirovnim planom UN-a, stavljene u položaj odlučujućeg čimbenika te nisu namjeravale dopuštati aktivnu ulogu neke druge organizacije. Hrvatski predstavnici tako su, naprimjer, polovicom kolovoza 1993., zabilježili kako «vlada prilična netrpeljivost između ECMM i institucija UN-a».³⁸⁷ Čini se da je u vrijeme belgijskog predsjedanja EZ-om, u drugoj polovici 1993., ta suradnja bila na najnižoj razini. Primjećeno je kako je suradnja dviju organizacija «bila relativno loša, a na nekim mjestima jedva da je i postojala», u neslužbenim komentarima smatralo se kako UNPROFOR «ne želi da im se itko 'miješa u posao' i nadgleda njihov rad», a što je dovodilo do brojnih neugodnih situacija «u kojima su predstavnici Misije na zahtjev UNPROFOR-a udaljavani sa sastanaka na koje su bili pozivani, ili na traženje UNPROFOR-a nisu na sastanke ni pozivani».³⁸⁸ Ova konstatacija je nastala u razdoblju prve velike krize mirovnog plana UN-a pa je, možda, i rezultatom želje promatrača (tj. vrha EZ-a) za aktivnijim uključenjem u mirovni proces. Dolazak snaga UN-a ipak je

³⁸⁷ HDA/HUpPMEZ, Izvješće o pratnji tima *ECHO*, bez nadnevka, kut. 78.

³⁸⁸ HDA/HUpPMEZ, Sumarna analiza razdoblja belgijskog predsjedanja PMEZ-a iz siječnja 1994., kut. 74.

doveo do određenih preorijentacija u djelovanju promatračke misije. Odlučeno je da se dio aktivnosti u većem obimu usmjeri i na humanitarni aspekt jugoslavenske krize.³⁸⁹

Dolazak promatračke misije u Jugoslaviju zahtijevao je značajne organizacijske pripreme zemalja domaćina. Tjedan dana po potpisivanju *Brijunske deklaracije*, polovicom srpnja 1991., u vrijeme kada su prvi članovi promatračke misije EZ-a počeli stizati u Zagreb, sjedište misije, ustrojena je posebna grupa za odnose s promatračima – *grupa za kontakt*. Njezin prvi šef bio je tadašnji savjetnik predsjednika RH Branko Salaj.³⁹⁰ Ubrzo je ova grupa za kontakt prerasla u *Hrvatski ured pri Promatračkoj misiji Europske zajednice* – posebno tijelo koje je za zadaću imalo koordinaciju poslova s članovima promatračke misije. Ured je hijerarhijski bio u nadležnosti Ministarstva vanjskih poslova RH, ali je ostvarivao i suradnju s drugim ministarstvima, u čiji djelokrug su ulazili dodiri s članovima misije (unutarnji poslovi, obrana, informiranje i dr.). Ured je s vremenom sve više organizacijski i kadrovski jačao tako da je sredinom rujna 1992. imao osam stalno uposlenih zaposlenika te oko četiri stotine studenata/volontera (za potrebe prevoditelja i pratnje članova misije).³⁹¹ Iz tog izvještaja jasno se vidi kako je Ured imao vrlo širok krug djelovanja.³⁹² Može se reći kako su

³⁸⁹ «Promatrači EZ nastavljaju aktivnosti i nakon dolaska snaga UN», *Vjesnik*, 13. ožujka 1992.

³⁹⁰ «Branko Salaj – šef grupe za kontakt», *VZ*, 15. srpnja 1991.

³⁹¹ HDA/HUpPMEZ, Izvještaj o radu Hrvatskog ureda pri Promatračkoj misiji Europske zajednice od 14. rujna 1992., kut. 74.

³⁹² *Isto*. Prema tome, polovicom rujna 1992. djelovanja Ureda bila su sljedeća: «prevodenje svih dokumenata koje Misija upućuje raznim organima Republike Hrvatske, javnim ustanovama, organizacijama i pojedincima i obratno; prevodenje članaka iz dnevnog i tjednog tiska; organiziranje policijske pratnje timova promatrača na terenu; osiguravanje i raspoređivanje pratitelja i /ili prevoditelja za promatračke timove; dnevno komuniciranje sa članovima Misije o tekućim poslovima te redovno tjedno komuniciranje predstojnika Ureda s rukovodstvom Misije; uspostavljanje i održavanje kontakata članova i rukovodstva PMEZ s pojedinim predstavnicima hrvatske vlasti; organiziranje okruglih stolova o pojedinim političkim temama uz sudjelovanje predstavnika hrvatske vlasti te javnog i političkog života; protokolarni poslovi vezani uz posjete domaćih i stranih uglednika Promatračkoj misiji; organiziranje koktela, kulturno-zabavnih priredbi, humanitarnih akcija, izložbi itd.; sudjelovanje u pripremama humanitarnih konvoja, kao i drugim humanitarnim akcijama; promidžbena djelatnost (nabavljanje i distribucija video kazeta, knjiga i drugog materijala o Hrvatskoj i ratu protiv nje; razne druge usluge promatračima.» (*Isto*.)

okosnicu Ureda ipak činili brojni studenti/volonteri, koji su angažirani u pratiteljsko-prevoditeljske svrhe. Njihov angažman postao je nužan gotovo odmah nakon osnivanja Ureda, uslijed velikog usložnjavanja posla. Tada je, na nagovor Ureda, Zagrebačko sveučilište organiziralo natječaj na osnovu kojeg je sačinjen popis «od tristotinjak mladih ljudi, spremnih za posao u svako doba, i to – besplatno».³⁹³ Njihov zadatak – praćenje promatrača – često je bio prilično opasan jer je uključivao i odlazak na prve linije ratnog sukoba. Stoga pomalo čudno izgleda činjenica da je Ured često znao biti u izvjesnim novčanim poteškoćama, a i materijalna opskrbljenost volontera bila je na prilično niskoj razini. Naime, oni sami nisu raspolagali materijalnim sredstvima koja bi im omogućila prikladnu odjeću i obuću «koja se uništava prilikom takvih akcija» pa je, pomalo i ironično, zaključeno kako bi nadležno ministarstvo «pod kojim djeluje hrvatski ured» ipak trebalo «biti u stanju opremiti 30-40 ljudi koji odlaze na područja pojačanog rizika».³⁹⁴ Postojao je i poseban vladin *Ured za odnose s UNPROFOR-om i Promatračkom misijom Europske zajednice*, a i pojedina ministarstva, primjerice obrane, ustrojavala su posebne *grupe za suradnju* s promatračima (na državnoj i lokalnoj razini). Tako je, naprimjer, MUP RH imao posebnog *čovjeka za vezu* pri Hrvatskom uredu, čija je dužnost bila podjednako i rad u sklopu djelovanja Ureda i i rad na uspostavi boljeg kontakta Ureda i, posredno, samih promatrača, s matičnim Ministarstvom unutarnjih poslova.³⁹⁵ Na strani pobunjenih Srba ustrojen je, također, poseban *Državni komitet RSK za saradnju s UNPROFOR-om*, koja je obuhvaćala i kontakte s promatračkom misijom. I milicija RSK je ustrojila posebnu *Komisiju SUP-a za saradnju s UNPROFOR-om*,

³⁹³ B. S., «Ljudi iz sjene», *VL*, 24. travnja 1992.

³⁹⁴ HDA/HUpPMEZ, Izvještaj o boravku tima *MIKE* u Novoj Gradiški od 13. ožujka 1992., kut. 76.

³⁹⁵ HDA/HUpPMEZ, Prikaz stanja odnosa Ministarstva unutarnjih poslova i promatračke misije EZ, primjedbe i prijedlozi od 6. siječnja 1992., kut. 6.

uključujući tu i pripadnike misije. Preporučeno je, ipak, da se kontakti s pripadnicima misije odvijaju preko milicijskih i carinskih organa.³⁹⁶

³⁹⁶ HMDCDR/Republika Srpska Krajina (RSK)/fond Glavnog štaba Vojske Republike Srpske Krajine (GŠVRSK), Uputstva za saradnju s UNPROFOR-om i drugim međunarodnim organizacijama od 8. prosinca 1992.

4.4. Djelovanje Promatračke misije Europske zajednice u Hrvatskoj 1991.-1997. (s posebnim osvrtom na zapadnoslavonski prostor)

Kako je već uočeno, promatračka misija EZ-a u Hrvatskoj djeluje i prije 1. rujna 1991., kada je došlo do prihvaćanja *Memoranduma o suglasnosti*. Tako, i dok je mandat misije bio službeno ograničen na Sloveniju, njezini predstavnici su se nalazili na hrvatskom teritoriju sa zadaćom nadgledanja povlačenja JNA u vojarnje (one koje su se nalazile na hrvatskom teritoriju, a iz kojih su postrojbe JNA upućivane u Sloveniju).³⁹⁷ No, usprkos takvoj *de facto* prisutnosti u Hrvatskoj promatrači nisu imali ovlaštenje za djelovanje tj. pripadnici misije nisu imali mandat za odlazak u područja sukoba – uostalom, takav mandat bio je određen *Brijunskom deklaracijom* od 7. srpnja 1991. To svojevrsno pripremno razdoblje, do rujna 1991., utrošeno je, prema svjedočenjima samih pripadnika misije, na usavršavanje metoda rada: «kako prići sugovornicima i slušati ih, kako raditi s prevoditeljima, kritički razmišljati o primljenim informacijama, držati se samo činjenica i, napokon, izvještavati europske instance i svoje vlasti».³⁹⁸ Činjenica da su pripadnici misije bili prisutni u Hrvatskoj, ali da do smirenja sukoba nije dolazilo imala je negativne posljedice po sliku promatrača u hrvatskoj javnosti. Ljudi se se «čudili ponašanju izaslanika Europske zajednice, koji su hodali uzduž i poprijeko mirnih područja, ali ih nije bilo na nemirnim područjima», naveo je jedan od voditelja promatrača, Chenu, što je «naškodilo [njezinoj – nap. I. M.] predodžbi», jer «nije bila nazočna tamo gdje treba».³⁹⁹ To nije značilo kako promatrači nisu bili informirani o tome

³⁹⁷ G. M. Chenu, «Ljudi u bijelom», 117.

³⁹⁸ *Isto*, 119.

³⁹⁹ *Isto*, 124.

što se događalo na hrvatskim područjima zahvaćenim ratnim sukobom: o tome su ih izvještavali dužnosnici vlade RH, lokalni dužnosnici te sredstva javnog informiranja.⁴⁰⁰ Može se ipak konstatirati kako su promatrači bili, usprkos ograničenjima, dobro upućeni u situaciju. Primjerice, prateći polovicom kolovoza 1991. jedan konvoj JNA, koji se kretao autocestom Zagreb-Beograd, članovi misije zaustavili su se u Novskoj, gdje su, prema vlastitim sjećanjima, bili svjedoci uznapredovalih priprema napada na grad. Uočeno je, naime, mnogo pokazatelja koji su upućivali na takav razvoj događaja: nagli odlazak srpskog stanovništva «s vrlo malo prtljage», pokreti pobunjenih Srba na obližnjem Psunju, pojave pucnjave oko grada, telefonske prijetnje «ustašama» te informacija radio Beograda o tome da je grad u srpskim rukama te da je uključen u sastav SAO Zapadna Slavonija. Čak su zamijećene i «vojne strukture u guštiku».⁴⁰¹ Bila je to, zapravo, potvrda kako se ratni sukob proširio i na zapadnoslavonski prostor.

O tome da članovi misije nisu smjeli odlaziti u područja zahvaćena sukobom donesena je čak i službena zapovijed. Naime, dana 16. kolovoza 1991., na helikopter EZ-a, nedaleko od Nove Gradiške, otvorena je oružana paljba. Helikopter se, uslijed oštećenja uzrokovanih otvaranjem vatre, prisilno spustio nedaleko Rajića, u novskoj općini. Ovaj incident dogodio se upravo u vrijeme izbijanja oružanog sukoba u široj okučanskoj okolici. Teško je, zapravo, točno utvrditi tko je odgovaran za napad na letjelicu EZ-a: možda je navedena letjelica samo nesretna kolateralna žrtva šireg konteksta tj. izbijanja ratnog sukoba. Hrvatski stav, međutim, bio je jasan: vlada RH okarakterizirala ga je smišljenim činom koji je i imao za cilj «onemogućavanje djelovanja promatrača Europske zajednice na području Republike Hrvatske, a podudara se s

⁴⁰⁰ *Isto*, 123.

⁴⁰¹ *Isto*, 125.

nastojanjima terorista i agresora na Republiku Hrvatsku koji se grčevito bore protiv angažiranja neutralnih inozemnih faktora radi okončanja prljavog rata protiv Hrvatske i internacionalizacije jugoslavenske krize».⁴⁰² U samim promatračkim krugovima ovaj incident smatran je jasnim upozorenjem kako se misija ne smije u tolikoj mjeri zanimati za hrvatsko-srpske odnose.⁴⁰³ Ipak, u zapadnoeuropskim medijima promatrači su isticali kako nije moguće utvrditi «tko je ugrozio živote 'kontrolora primirja'».⁴⁰⁴ Nakon napada na helikopter EZ-a šef promatračke misije donio je odluku prema kojoj se timovi misije ne smiju kretati istočno od crte Varaždin-Karlovac.⁴⁰⁵ Ovim postupkom zapravo je EZ, vlastitom odlukom, ostao bez izvora nepristranih informacija o uzrocima i karakteru rata u Hrvatskoj – promatrači nisu smjeli odlaziti u područja zahvaćena ratnim sukobom (gdje im je bila ugrožena osobna sigurnost) što, sasvim sigurno, nije pridonijelo pozitivnijoj slici misije u očima hrvatske javnosti.

Tek 1. rujna 1991., pristankom sukobljenih strana na tekst *Memoranduma o suglasnosti*, djelovanje promatračke misije i službeno je prošireno na Hrvatsku. Ipak, a što bi moglo govoriti u prilog pretpostavci da je vrh EZ-a već potkraj srpnja 1991., donio makar načelnu odluku o proširenju mandata misije na Hrvatsku, zabilježeni su posjeti promatrača i nekim kriznim hrvatskim područjima. Prvi dokumentirani posjet promatrača zapadnoslavonskom prostoru dogodio se upravo u to vrijeme. U dva navrata, točnije 20. i 31. srpnja, u razmaku od desetak dana, tako su posjetili područje bjelovarske općine. Zabilježeno je kako su se interesirali za opće stanje sigurnosti, a poseban naglasak su

⁴⁰² «Istraga o napadu na helikopter EZ», *Vjesnik*, 18. kolovoz 1991., ; F. GREGURIĆ, *Vlada demokratskog*, 45., Zapis od 17. kolovoza 1991. (Prosvjed Vlade RH upućen Predsjedništvu SFRJ od 17. kolovoza 1991.).

⁴⁰³ G. M. Chenu, «Ljudi u bijelom», 125.

⁴⁰⁴ M. G., «Tko puca na Europu?», *VZ*, 18. kolovoza 1991.

⁴⁰⁵ G. M. Chenu, «Ljudi u bijelom», 125.

stavljali na ponašanje «pojedinih dijelova Armije».⁴⁰⁶ Treba odmah konstatirati kako su promatrači ipak posjetili onaj dio toga prostora na kojem nije došlo do intenzivnijih ratnih djelovanja, a vidljivo je i kako se ponajviše informirali o djelovanju postrojbi JNA na tom području, što, u to vrijeme, predstavlja i temeljni dio njihove zadaće. Može se pretpostaviti i kako su ovi posjeti zapravo bili informativnog karaktera sa svrhom pripreme terena za širenje mandata misije. *Memorandum o suglasnosti* od 1. rujna 1991. ipak nije značio da će promatrački timovi odmah pristupiti svom djelovanju. Najprije je trebalo stvoriti uvjete za to djelovanje tj. uspostaviti prekid vatre te primirje. Uspostava navedenih uvjeta bila je zadaća već iskušanog specijalnog izaslanika EZ-a Henrya Wijnaendtsa, koji je u prvoj polovici rujna 1991. obišao velike dijelove Hrvatske te se susreo s predstavnicima sukobljenih strana. On je, naime, zaključio kako je inzistiranje na jamčenju sigurnosti pripadnicima promatračke misije najlakše dostižan cilj. Drugi dijelovi sporazuma o prekidu vatre od 1. rujna 1991. (demilitarizacija paravojsnih postrojbi, povlačenje teškog naoružanja i dr.) činili su mu se nemogućim za postići u kraćem razdoblju, a u širem kontekstu želje za što bržom aktivacijom promatrača. Wijnaendts je smatrao kako će sklapanje lokalnih sporazuma o prekidu vatre, a to znači i davanje garancija sigurnosti promatračima, dovesti do njihovog brzog dolaska. To bi, opet, zaključio je, imalo za posljedicu barem privremeno zaustavljanje oružanog sukoba, jer, kako je naveo, EZ nije ni pomišljao «da ide dalje od toga».⁴⁰⁷ Takav jedan lokalni sporazum o prekidu vatre Wijnaendts je, početkom rujna 1991., želio uspostaviti na području zapadne Slavonije, gdje je upravo došlo do najsvježije eskalacije hrvatsko-srpskog sukoba. Sporazum o prekidu vatre, nakon određenih nesuglasica, prema

⁴⁰⁶ G. S., «Doprinos miru», *BL*, 8. kolovoza 1991.

⁴⁰⁷ H. VEJNANS, *U žrvnju*, 70.

Wijnaendtsovim sjećanjima, potpisali su hrvatski predstavnici te predstavnik JNA, ali je su ga odbili potpisati tamošnji pobunjeni Srbi. Nekoliko dana kasnije, 11. rujna, on se opet uputio u Okučane, ali i ovoga puta je doživio neuspjeh.⁴⁰⁸ Prilično točno se može konstatirati kako razlog Wijnaendtsova neuspjeha leži u činjenici kako srpskoj strani, u tom trenutku (provođenje napadnih akcija pobunjenih Srba i JNA) nije odgovaralo sklapanje primirja. Naime, još 2. rujna vlade SAO Krajine i *Srpske autonomne oblasti Slavonije, Baranje i zapadnog Srema* – novoformljene srpske teritorijalne jedinice na području istočne Slavonije uputile su pismo ministarskom savjetu EZ-a, u kojem ga upozoravaju da se «o sudbini tog naroda» može pregovarati samo s njihovim predstavnicima, a ne «ni s Miloševićem, ni s Tudmanom ni s predstavnicima EZ-a i Jugoslavije», jer, navedeno je, samo one «predstavljaju srpski narod u Hrvatskoj».⁴⁰⁹ To je, zapravo, značilo kako pobunjeni Srbi odbijaju priznati sporazum o prekidu vatre od 1. rujna. Takvom stavu pridružili su se i predstavnici zapadnoslavonskih Srba. U priopćenju posebnog *Komiteta nacionalnog spasa Okučana* od 8. rujna 1991., a upravo pred drugi Wijnaendtsov pojet Okučanima, tako je unaprijed konstatiran njegov neuspjeh. Istaknuto je kako će Wijnaendtsovi napori završiti neuspjehom «sve dok se kao ravnopravan član u pregovorima i pri potpisivanju sporazuma o prekidu vatre» ne pojave «kao ravnopravna strana» i predstavnici vlade SAO Zapadna Slavonija.⁴¹⁰ Do potpisivanja sporazuma o prekidu vatre ipak nije došlo, a iz već navedenih razloga, jer on u tom trenutku nije odgovarao srpskoj strani – srpsko potkopavanje navedenog pokušaja uspostave primirja imalo je uzrok u činjenici da se računalo na uspjeh u vojnoj kampanji u zapadnoj Slavoniji. O njezinoj neiskrenosti, uostalom, svjedoči i sam Wijnaendts kojemu je

⁴⁰⁸ *Isto*, 71.-72., 75.-76.

⁴⁰⁹ «Pregovori samo s legitimnim predstavnicima Srba u Hrvatskoj», *Politika*, 3. rujna 1991.

⁴¹⁰ D. K., «Neuspjeh Vejnatsa u Okučanima», *Politika*, 9. rujna 1991.

predstavnik lokalnih Srba izgledao kao osoba koja «nema mandat da pregovara o bilo čemu», a predstavnik JNA na tom sastanku, general Andrija Rašeta je inzistirao na već poslovičnoj tvrdnji «da su savezne trupe tu samo da bi rastavljale zaraćene».⁴¹¹ Važno je ovdje konstatirati kako ovaj događaj na dobar način predviđa kasnije još evidentnije slabosti iskazane u kasnijem djelovanju promatrača. Naime, uspostava primirja podrazumijeva barem načelnu spremnost sukobljenih strana za takav korak; u slučaju izostanka takve spremnosti otvara se široko polje manipulacije. Kasnije je Wijnaendts utvrdio kako je hrvatsko zauzimanje vojnih objekata JNA u Bjelovaru (29. rujna 1991.) bilo uzrokom neuspjeha sporazuma od 1. rujna – a time, onda, i poteškoćama u djelovanju promatrača.⁴¹² Točnije bi, zapravo, bilo reći kako je do toga došlo izostankom prave reakcije početkom rujna 1991. iz čega se može zaključiti kako neaktivnost promatrača ima uzroke i u neodlučnosti EZ-a.

U spomenutom razdoblju – rujna 1991. – zabilježeni su dolasci promatračkih timova na područje zapadne Slavonije. No, već spomenute poteškoće tj. stalna kršenja prekida vatre nisu dopuštala (pri čemu treba utvrditi kako je riječ o razdoblju obilježenom napadima pobunjenih Srba i JNA) da promatrači i obave svoju osnovnu dužnost – stvaranje izvještaja na osnovu uvida u situaciju (o nadgledanju poštivanja prekida vatre nemoguće je i govoriti). U skladu sa svojim mandatom oni su se koncentrirali na taktiku, koju je jedan od njih nazvao «politika malih koraka».⁴¹³ Zapravo, radilo se o korištenju cijelog niza radnji (uspostava dodira, pripremanje sastanaka, nadgledanje pregovaranja i sl.), koje su bile omeđene s jedne strane željom da se osigura pregovarački proces (s krajnjim ciljem pronalaska političkog rješenja) i intencijom održanja neutralnosti pozicije

⁴¹¹ H. VEJNANS, *U žrvnju*, 76.

⁴¹² *Isto*, 88.

⁴¹³ G. M. Chenu, «Ljudi u bijelom», 127.

promatrača. U tom smislu, ne može se poreći kako su promatrači nastojali dobiti što više informacija kako bi imali bolji uvid u situaciju, ali doživjeli su neuspjeh. Primjerice, potkraj rujna 1991., nastojali su posjetiti Pakrac, ali kako nisu uspjeli dobiti jamstva o sigurnosti, do najavljenog posjeta ipak nije došlo. Ovaj neuspjeh glasnogovornik misije Smits pripisao je djelovanju neimenovanih «paravojskih snaga», koje postoje «i na hrvatskoj i na srpskoj strani», a «nisu pod kontrolom onih koji su potpisali primirje».⁴¹⁴ Neuspjeh je, u smislu ostvarenja prvotne zadaće promatrača – nadzora poštivanja prekida vatre službeno konstatiran i ranije: u *Deklaraciji o Jugoslaviji* od 19. rujna izraženo je žaljenje što promatračka misija EZ-a «nije više u stanju da u potpunosti izvršava svoj zadatak».⁴¹⁵ I potkraj istog mjeseca nije se moglo učiniti više od priznanja vlastite nemoći: prema glasnogovorniku misije Smitsu, jer su nenaoružani i nezaštićeni, «promatrači EZ-a iz razloga vlastite sigurnosti ne mogu bez pratnje odlaziti u područja gdje se vode intenzivne borbe».⁴¹⁶

Tako je, bez obzira na načelnu suglasnost strana u sukobu, djelovanje promatrača u prvom redu, isključivo ovisilo o sklapanju primirja te prekidima neprijateljstava – vrlo nestabilnog uvjeta – kojeg su obje strane, naravno, nastojale tumačiti u svoju korist. Listopad 1991. – u kontekstu rada mirovne konferencije u Haagu – predstavlja vrhunac aktivnosti u tom smislu, što je presudno utjecalo na učinkovitost djelovanja promatračke misije. Prvo listopadsko primirje potpisano je već 4. listopada 1991., a njime je određeno pregrupiranje i premještanje postrojbi JNA u Hrvatskoj, uz pratnju i kontrolu promatrača.⁴¹⁷ Samo dva dana kasnije, 6. listopada, EZ je u novoj

⁴¹⁴ «EZ promatrači: 'Primirje krše paravojsne snage'», *Vjesnik*, 29. rujna 1991.

⁴¹⁵ *Zbornik dokumenata*, Deklaracija o Jugoslaviji od 19. septembra 1991., 421.

⁴¹⁶ «Promatrači EZ nastavljaju posao», *Vjesnik*, 29. rujna 1991.

⁴¹⁷ D. MARIJAN, *Slom*, 315.-316.

Deklaraciji o Jugoslaviji konstatirala «da se žestoke borbe nastavljaju u Jugoslaviji» te da su za kršenja prekida vatre i primirja «odgovorne obje strane».⁴¹⁸ Već 8. listopada potpisano je novo primirje u Haagu, a najvažnija njegova odredba ostala je ista: deblokiranje vojarni JNA, uz obećanje promatračke misije da će «uložiti sve napore da bi se efektivno sprovele sve odredbe ovog sporazuma».⁴¹⁹ Zatim je u Haagu 18. listopada 1991. potpisano novo primirje – već deseto po redu. I ova «posljednja prilika» EZ-a, kako ju je nazvao jedan od istaknutijih promatrača Chenu, neslavno je završila, iako su, već poslovično, očekivanja bila velika. Potkraj mjeseca EZ je proglasio stanje gospodarskih sankcija za sve strane u sukobu, priznavši tako na posredan način svoj konačni neuspjeh u rješavanju jugoslavenske krize.⁴²⁰ EZ je smatrao kako veći dio krivice za sve ove neuspješne pokušaje leži na vodstvu JNA; u već spomenutoj *Deklaraciji o Jugoslaviji* dodano je kako u krugovima EZ-a vlada uplašenost «zbog izveštaja da je JNA, s obzirom na to da je pribegla nesrazmernoj i nekritičkoj uporabi sile, pokazala da više nije neutralna i disciplinovana institucija (sic!)».⁴²¹

U cjelokupnom ovom razdoblju vodstvo promatračke misije je polagalo velike nade u potpisane sporazume jer je njihova realizacija obećavala i aktivniju ulogu samih promatrača. Primjerice, glasnogovornik misije Smits je, osvrnuvši se na konferenciji za tisak na potpisano primirje od 8. listopada, izjavio kako sada «postoje uvjeti da se svi problemi svakog dana iznesu na stol i da se o njima razgovara, te da je u toj činjenici razlika između ovog i prethodnih dogovora o prekidu vatre».⁴²² Pokušalo se i

⁴¹⁸ *Zbornik dokumenata*, Deklaracija o Jugoslaviji od 6. oktobra 1991., 454.

⁴¹⁹ Ž. Žanko, «Potpisan novi sporazum», *VL*, 9. listopada 1991.

⁴²⁰ G. M. Chenu, «Uloga promatračke misije Europske zajednice u povlačenju Jugoslavenske narodne armije iz Republike Hrvatske», *Zbornik diplomatske akademije*, Zagreb, II/1997., br. 2., 57.-58.

⁴²¹ *Zbornik dokumenata*, Deklaracija o Jugoslaviji od 6. listopada 1991., 454.

⁴²² «Prestala blokada luka i vojarni», *VL*, 11. listopada 1991.

konkretizirati takva očekivanja: sredinom listopada 1991. niz timova promatračke misije sa zadaćom pregovaranja o lokalnim sporazumima o prekidu vatre poslan je na teren, između ostalog, i na područje zapadne Slavonije (Lipik i Pakrac).⁴²³ No, nije postignut nikakav rezultat: ratni sukobi nastavili su se povećanom žestinom. Ponekad nisu bili u mogućnosti učiniti niti toliko; primjerice, 7. listopada 1991. odlučeno je da promatrači uopće niti ne odlaze na teren «jer se prekid vatre ni na koji način ne poštuje».⁴²⁴ Iz vodstva misije javnosti je samo poručeno kako «nema pokazatelja dobre volje s obje strane ili da na provođenju sporazuma rade ljudi bez dovoljno kompetencije i n»adležnosti».⁴²⁵ Ipak, bez obzira na blagost izričaja, što je, ustalom, u skladu s načinom postupanja promatrača, primjećeno je tko je glavni uzročnik takvog stanja. Johannes Cornelius Kusters, njezin šef, na odlasku iz Hrvatske primjetio je, u jednoj pomalo i konfuznoj izjavi karakterističnoj, zapravo, za razmišljanja službenih krugova EZ-a, kako je uloga JNA «dvosmislena – na jednoj strani želi biti nacionalna, štiteći i Hrvatsku od vanjskog neprijatelja, no s druge, pak, strane želi spriječiti Hrvatsku u njejoj neovisnosti. Tako se sada federalna vojska bori zajedno sa Srbima.»⁴²⁶ To je istaknuo i Chenu, navevši kao glavne razloge neuspjeha napora EZ-a nastavak agresivnog rata od strane JNA, na vojnom planu, te blokiranje posebnih tripartitnih pregovora (Hrvatska, JNA, u organizaciji promatračke misije), o mirnom povlačenju federalne vojske u Zagrebu.⁴²⁷ Sve to navedeno je u prvom izvještaju promatračke misije čiji su navodi dospjeli i javnost. Potkraj listopada 1991., naime, u hrvatskom tisku zabilježeno je kako promatračka misija sastavlja jedan sažetak o razvoju događaja koji će biti upućen vrhu

⁴²³ G. M. Chenu, «Uloga promatračke misije», 58.

⁴²⁴ «Preopasno za promatrače», *VL*, 8. listopada 1991.

⁴²⁵ Ž. Ž., «Evropa će pokušati ponovo», *VL*, 13. listopada 1991.

⁴²⁶ M. S., «Mir u Hrvatskoj za Božić», *VL*, 14. listopada 1991.

⁴²⁷ G. M. Chenu, «Uloga promatračke misije», 58.

EZ-a.⁴²⁸ Ipak, cijeli izvještaj objavljen je u jednom utjecajnom srbijanskom glasilu – tjedniku *Intervju*, vjerojatno i zato kako bi se pokušalo posredno utjecati na njezino vodstvo kao i na vodstvo JNA. U najvažniji dijelu tog izvještaja navedeno je kako su vojne operacije JNA dovele promatrače «do zaključaka da su akcija JNA bile pojačane, kao i da su dejstva JNA bila apsolutno u nesrazmeri sa zvaničnim ciljevima operacija, a to je oslobađanje kasarni JNA».⁴²⁹ Navodi se i kako je misija još početkom listopada 1991. upozorila predsjedništvo mirovne konferencije na «neke uopštene opservacije»: «sve bitke su se odvijale na teritoriji Hrvatske [...] JNA je uvek intervenisala protiv Hrvata i, konačno, poslednji napadi JNA i srpskih dobrovoljaca bili su deo plana da se postigne kontrola teritorije u oblastima naseljenim srpskim življem» tj. «bili su deo plana kreiranog da postigne teritorijalnu kontrolu u oblastima naseljenim srpskim življem posebno na liniji Virovitica – mađarska granica – Sisak – Karlovac do Zadra i dalmatinske obale».⁴³⁰ Zaključeno je kako su ovakvi postupci srpskih pobunjenika i JNA promijenili «prirodu ovog konflikta».⁴³¹ Treba se osvrnuti na još neke navode u ovom izvještaju promatračke misije. Hrvatska strana je optužena da se nije pridržavala odredbi o deblokadi vojarni JNA te za kršenja primirja otvaranjem vatre «iz ručnog naoružanja» (sic!).⁴³² Spomenimo i to kako su promatrači u ovom izvještaju naveli da je jedno od hrvatskih područja na kojem najviše dolazi do kršenja prekida vatre upravo zapadnoslavonsko područje: navode se novsko, okučansko, pakračko i novogradiško područje gdje je tijekom listopada 1991. upravo dolazilo do vrhunca napadačkih akcija JNA. Iz ovog izvještaja jasno se vidi da su promatrači točno uočili koji je, zapravo, glavni

⁴²⁸ Danko Kobali, «Armija 'tumači' haške dogovore», *Vjesnik*, 24. listopada 1991.

⁴²⁹ «Izveštaj evropskih promatrača», *Intervju*, Beograd, 25. oktobra 1991.

⁴³⁰ *Isto*.

⁴³¹ *Isto*.

⁴³² *Isto*.

razlog izbijanja oružanog sukoba u Hrvatskoj (agresivni rat JNA i pobunjenih Srba sa ciljem osvajanja velikih dijelova hrvatskog teritorija). No, kako smo vidjeli, reakcija EZ-a je bila uvođenje gospodarskih sankcija svim stranama u sukobu; korak koji zasigurno nema utemeljenja u ovom izvještaju promatračke misije. No, u ovom slučaju svakako nezasluženo, određenu cijenu su platili i promatrači – došlo je do daljnjeg urušavanja njihovog ugleda u hrvatskoj javnosti. «Bijele košulje», koje «šetaju još od ljeta po Hrvatskoj», navedeno je u članku izvjesnog Dragutina Horvata, jednog očigledno revoltiranog hrvatskog građanina, «sklopile su bezbroj primirja u porobljenoj zemlji Hrvatskoj, naravno bez rezultata, ali konstatacije su bile: 'krive su obje strane'. Oni ne razlikuju agresora od branitelja, njima je sve istovjetno.».⁴³³ Tvrdnja, kako smo vidjeli, nije baš najtočnija, ali, dok su Haag i Bruxelles bili izvan vidokruga ratom ugroženog hrvatskog građanina, dotle su promatrači, sa jasno istaknutim znakovima EZ-a, bili tu, gotovo u susjedstvu.

U istom kontekstu odvijalo se djelovanje promatračke misije EZ-a i kasnije, tijekom studenog i prosinca 1991., sve do potpisivanja sporazuma o primirju u Sarajevu, prvih dana nove 1992. Djelovanje promatrača i dalje je bilo uvjetovano stupnjem pridržavanja strana u sukobu potpisanim sporazumima, što je, naravno, i dalje zapravo predstavljalo njegovo ograničavanje. Primjerice, početkom studenog 1991. sami promatrači predložili su jedan nacrt sporazuma o primirju koji se temeljio na zamisli o razdvajanju suprostavljenih strana na razdaljinu od 40km, tj. «na 20 kilometara sa svake strane počevši od hrvatske granične linije».⁴³⁴ Naravno, predstavnici JNA su odbili prijedlog jer je on, zapravo, značio povlačenje JNA s hrvatskog područja što bi zasigurno

⁴³³ Dragutin Horvat, «'Bjelokošuljaši' šetaju», *VZ*, 18. listopada 1991.

⁴³⁴ D. K., «Zaraćeni – na 40 kilometara», *Vjesnik*, 2. studenog 1991.

dovelo do brzog raspadanja vojnih, policijskih i civilnih struktura samoproglašanih srpskih teritorijalnih jedinica (SAO). U svakom slučaju, takav razvoj događaja značio bi povlačenje JNA s područja zapadne Slavonije. Stoga je predstavnik JNA Rašeta izjavio kako u «kriznim područjima u Hrvatskoj, osim vojnih postoje i politička pitanja koja su izvan nadležnosti JNA», a upravo ova, «politička pitanja», prema njegovim riječima, treba rješavati odvojeno, tj. trebaju ih riješiti predstavnici republika, «uz potporu EZ».⁴³⁵ Tako niti ovoga puta nije došlo do stvaranja uvjeta koji bi omogućavali puni zamah djelovanja promatrača. Može se pretpostaviti da je bila riječ i o jednom već pomalo očajničkom pokušaju; u studenom 1991. je započeo proces prepuštanja glavne uloge u rješavanju jugoslavenske krize UN-u.

Već je govoreno o nekim aspektima utjecaja prihvaćanja mirovnog plana UN-a (s najkonkretnijim izrazom u dolasku mirovnih snaga UN-a) na djelovanje promatračke misije EZ-a u Hrvatskoj. Najvažnije je primjetiti kako je to djelovanje, od trenutka prihvaćanja mirovnog plana UN-a, i bilo u funkciji njegova implementacije te nastojanja za uspješnom provedbom. Ipak, na praktičnoj razini, dolazak snaga UNPROFOR-a značio je misijino stavljanje u drugi plan – postala je svojevrsni mlađi (ponekad i ne previše poželjan) partner u njegovoj provedbi. Primarna važnost promatračke misije kao najvažnijeg predstavnika međunarodnog mirotvorstva, prema tome, prestaje u trenutku kada postrojbe UNPROFOR-a preuzimaju odgovornost. Do tada upravo promatrači imaju glavnu ulogu u nadziranju i implementaciji Sarajevskog sporazuma od 3. siječnja 1992. Kada je UNPROFOR preuzeo odgovornost promatrači se, kako je zabilježio i jedan njihov član, postepeno (iako ne i potpuno) povlače te se sve više počinju orijentirati na

⁴³⁵ *Isto.*

različite aspekte humanitarnog djelovanja.⁴³⁶ Naravno, posebnost promatrača bila je čuvana. U trenucima kada je nezadovoljstvo UNPROFOR-om bilo posebno intenzivno, ona je i posebno naglašavana. Primjerice, u vrijeme blokade UNPROFOR-a od strane hrvatskih prognanika, u lipnju i srpnju 1994., promatrački tim pokušao je proći jednu takvu blokadu i to s obrazloženjem kako promatračka misija «radi pod drugačijim mandatom od UNPROFOR-a i da se te dvije organizacije ne bi smjele miješati».⁴³⁷

Dolazak mirovnih snaga UN-a predstavljao je i trenutak kojeg su suprotstavljene strane pokušale iskoristiti da bi umanjile efekte promatračkog djelovanja. Ipak, ne može se stavljati znak jednakosti između motiva koje su za takve postupke prema promatračima imale sukobljene strane. Početkom 1992., kada je postajalo sve evidentnije da se središnji napor osvajačkog rata JNA i Srbije usmjerava na Bosnu i Hercegovinu, trebalo je dugoročno zaštititi opseg tog osvajanja u Hrvatskoj – područje RSK. Pritome, vojne, policijske i civilne strukture RSK trebalo je pripremiti (prije svega, u materijalnom smislu) za pretpostavljeno dugotrajno razdoblje prisutnosti UNPROFOR-a (čiju srž djelovanja predstavlja svojevrsno *konzerviranje* zatečenog stanja do pronalaska političkog rješenja, bez određenog roka). Također, s osvojenog prostora trebalo je i protjerati svo preostalo nesrpsko stanovništvo. Djelovanje promatrača EZ-a svemu ovome moglo je predstavljati samo nepotrebnu smetnju. Stoga je stav pobunjenih Srba, u cjelokupnom promatranom razdoblju, prema promatračima bio prilično neprijateljski. Zagrebački dnevnik *Vjesnik* je, polovicom travnja 1992., objavio informaciju novosadske tv-postaje (nije joj naveden naziv), prema kojoj je «promatračima Evropske zajednice [...] zabranjen pristup na teritorij Republike Srpska Krajina», s opravdanjem da su promatrači

⁴³⁶ J. RILEY, *The Monitor Mission*, 22., 25.

⁴³⁷ HDA/HU_pPMEZ, Izvješće o pratnji tima *Daruvar* u razdoblju 29. lipnja do 12. srpnja 1994., bez nadnevka, kut. 76.

«špijuni Tuđmanove vlasti u Hrvatskoj».⁴³⁸ Razloge ovakvog postupka vlasti u RSK nije teško dokučiti; javno su ih iznijeli i sami promatrači. Izvjesni Max Gewars, promatrač iz Nizozemske, u posebnoj izjavi tamošnjim novinama *De Telegraaf*, naveo je kako JNA uporno potkopava mirovni plan UN-a i to na način da «predaje naoružanje i ovlasti srpskim milicijama».⁴³⁹ Promatračko djelovanje se nastojalo onemogućiti i drugačijim, više psihološkim metodama. Promatračima, a posredno onda i EZ-u, jednostavno se i brutalno davalo do znanja kako, u kontekstu dolaska mirovnih snaga UN-a, nisu relevantan međunarodni čimbenik. Događaj iz sredine siječnja 1992. to na jasan način pokazuje. Prilikom jednog sastanka hrvatskih i predstavnika JNA, na autocesti kod Nove Gradiške, s temom kontrole poštivanja primirja te razmjene zarobljenika, hrvatska delegacija zamjerila je svojim sugovornicima iz JNA «nedovoljno uvažavanje evropskih promatrača».⁴⁴⁰ Nato je Novica Simić, jedan od viših oficira Banjalučkog korpusa JNA, «podsjetio da se u najnovijem dogovoru o primirju kao kontrolor i faktor održavanja mira pominju prije svega Ujedinjene nacije, a da učešće evropskih promatrača zavisi od njihove vlastite želje».⁴⁴¹ Drugim riječima, Simić je promatračima zapravo poručio kako njihova prisutnost i nije previše bitna.

Za razliku od pobunjenih Srba, hrvatske razloge povremenog uskraćivanja promatračkog djelovanja možemo nazvati razlozima taktičke naravi pa se može pretpostaviti, posebno nakon što je mirovni plan UN-a upao u krizu, kako izvjesna konkurencija dviju međunarodnih organizacija, zapravo, može biti i korisna. Jednostavno, hrvatski razlozi nisu bili uvjetovani dubljim strateškim ciljem. Primjerice,

⁴³⁸ «'Tuđmanovi špijuni'», *Vjesnik*, 15. travnja 1992.

⁴³⁹ «Hrvatska u najljepšoj uspomeni», *VL*, 12. travnja 1992.

⁴⁴⁰ Davorin Reljić, «Susret na 'ničijoj' zemlji», *Glas*, 18. siječnja 1992.

⁴⁴¹ *Isto*.

promatračkoj ekipi *Papa HV* je uskratio pristup liniji bojišta kod Pakraca potkraj travnja 1992. Odluka je obrazložena činjenicom da je «toga dana imala smjene jedinica, što je uvijek razlog za napad neprijatelja iz razloga zabrinutosti za sigurnost tima».⁴⁴² Potkraj rujna 1993. odbijen je i zahtjev promatračke ekipe za obilazak hrvatskog dijela sektora *Zapad*. Navedeno je kako su promatrači «planirali obaviti mnoštvo razgovora sa svim strukturama, te snimiti određene materijale iz problematike sektora».⁴⁴³ U cjelokupnom promatranom razdoblju ipak nije zabilježen postupak hrvatske strane koji bi se, po posljedicama za djelovanje promatrača, mogao usporediti s srpskim postupkom iz travnja 1992. (zabrana djelovanja na području RSK).

Neki elementi za donošenje ocjene o osnovnim oblicima djelovanja promatrača, a onda i o učincima tog djelovanja, mogu se uvidjeti, naravno, i na konkretnim primjerima s terena. Važna uloga tu je pored, naravno, informiranja, poklanjana i drugim vidovima djelovanja. Koristili su, kako je već navedeno, «politiku malih koraka», a ona se svodila na sljedeće: «kontakti sa stranama, prelaženje linija, priprema sastanaka, početak pregovora, slušanje svjedočenja prognanih ljudi, istraživanje o bombardiranim gradovima».⁴⁴⁴ Razgovor s vojnim, policijskim i civilnim predstavnicima obiju strana bio je, zapravo, osnova promatračkog djelovanja: međutim, pri tome su se, prema jednom hrvatskom izvoru iz srpnja 1993., rabile «ključne riječi», poput «strpljenje, pregovori i suživot», «što kod svih sugovornika (od vojske do djece) odmah stvara nepovjerenje i nervozu, pa najčešće dalji razgovori postaju besmisleni».⁴⁴⁵ Uopće, smatralo se kako se djelovanjem na lokalnim razinama može više postići pa je na njih i stavljan naglasak.

⁴⁴² HDA/HUpPMEZ, Izvješće o boravku s timom *Papa* u Garešnici od 21. do 27. travnja 1992., bez nadnevka, kut. 76.

⁴⁴³ MUPRH, PUBB, OAP, b.b., Obavijest od 21. rujna 1993.

⁴⁴⁴ G. M. Chenu, «Ljudi u bijelom», 127.

⁴⁴⁵ HDA/HUpPMEZ, Izvješće o pratnji tima *ECHO*, bez nadnevka, kut. 78.

Naravno, takvo djelovanje uslijedilo bi nakon dogovora o prekidu vatre. Voditelj promatračke misije EZ-a u Srbiji to je opisao ovako: «Nastojali smo da uspostavimo neka pravila koje bi dve strane poštovale, makar na lokalnom nivou. Predložili smo da, ukoliko neko prvi otvori vatru, druga strana bude uzdržana – barem jedan sat. Zatim da se pokuša uspostava veze s drugom stranom, telefonom, radio-predajnikom ili slično, da bi se utvrdio uzrok otvaranja vatre i zašto ona ne prestaje. Ukoliko ništa od toga ne pomogne, mi prihvatamo da se može vatrom uzvratiti. Jer, komandant ne može da gleda kako se po njegovom položaju i njegovim ljudima otvara vatra. No, mi smatramo da uzvratanje vatre treba da bude odgovarajuće (sic!).»⁴⁴⁶ Iz ovog iskaza nije teško uvidjeti i sve poteškoće koje su stajale na putu učinkovitog djelovanja promatrača, u prvom redu, preveliku uvjetovanost tog djelovanja o postupcima obiju strana koje je bilo teško kontrolirati. Sljedeći primjer to dobro pokazuje. Promatračka ekipa je, prema navodima u srbijanskom tisku, 22. prosinca 1991. obilazila položaje JNA kod Bijelih Stijena (lipičko područje), kako bi provjerila poštivanje prekida vatre dogovorenog u Slavonskom Brodu dan ranije. Navodno su, upravo u tom trenutku, hrvatske postrojbe otvorile vatru po srpskim položajima, a promatrači su kontaktirali Zagreb, odakle im je poručeno kako je riječ o borbama između samih pobunjenih Srba i JNA. U priopćenju Banjaalučkog korpusa JNA, povodom ovog događaja, istaknuto je i kako su promatrači kontaktirali zapovjedništvo HV-a u Novoj Gradiški, no i odatle im je, jasno, negirana hrvatska upletenost. Navedeno je i kako se, naravno, toj informaciji ne može previše vjerovati jer potječe od strane bivšeg pukovnika JNA, «koji je sada na hrvatskoj strani».⁴⁴⁷ Može se zaključiti kako navedeni primjer jasno pokazuje mogućnosti manipulacije koje su obje

⁴⁴⁶ Borislav Korkodelović, «'Ne želimo da budemo pod vatrom'», *Vreme*, Beograd, 16. decembra 1991.

⁴⁴⁷ «I Evropa se mogla uveriti kako strada srpski narod», *Politika*, 18. decembra 1991.

strane imale na raspolaganju te, jednako tako, i svu uvjetovanost djelovanje misije (naravno, uslijed ograničenja njezinog mandata).

I u slučajevima kada je ispunjen najvažniji uvjet djelovanja misije nije bilo nikakvih stvarnih jamstava kako će ono zaista i dovesti do uspjeha. Primjerice, u uvjetima nekršenja prekida vatre i poštivanja utanačenog primirja – tj. kada je promatračima omogućeno djelovanje, inzistiralo se na stalnim razgovorima suprotstavljenih strana, kao osnovnom preduvjetu za održanje takvog statusa. Tako je, početkom veljače 1992., u kontekstu Sarajevskog primirja, promatračka ekipa boravila na širem pakračko-lipičkom području. Osnovni zadatak promatrača sastojao se u osiguranju, «što je više moguće», pregovora, dogovora i međusobnih kontakata HV-a i JNA-a, što je smatrano temeljnim uvjetom za osiguranje primirja – svojevrsnom moderiranju između sugovornika. Konkretno, promatrači su se posebno aktivirali na otvaranju nekoliko *vrućih linija* (HOT-LINE) između postrojbi HV-a i JNA-a, s posebnim naglaskom na kontaktima između nižih zapovjedništava. Promatrači su smatrali «da su takve direktne linije između nižih zapovjedništava zaraćenih strana najbolji način da se primirje održi do dolaska snaga UN», a istaknuli su i kako se takve linije mogu «koristiti za trenutni kontakt u slučaju prekida primirja tako da se takav prekid može odmah ispitati i dati odgovor suprotnoj strani».⁴⁴⁸ Jasno je, u ovom slučaju, kako su promatrači željeli uspostavom redovitih kontakata između suprotstavljenih strana omogućiti njihov dijalog, ali i stabilizirati uvjete vlastitog daljnjeg djelovanja. Ipak, nepostojanje mehanizma prisile (od strane promatrača) otvorilo je i JNA i HV-u širok prostor iskorištavanja takvog položaja – u skladu, naravno, s vlastitim interesima. U ovom slučaju, predstavnici JNA

⁴⁴⁸ HDA/HU_pPMEZ, Izvještaj o posjeti ekipe PMEZ-a području Pakraca i Lipika u razdoblju 29. siječnja do 6. veljače 1992., bez nadnevka, kut. 76.

se, jednostavno, nekoliko dana nisu pojavljivali na zakazanim sastancima. Kada je do dogovora kasnije ipak došlo tj. kada su utanačeni modaliteti suradnje, uz asistenciju promatrača – «razmijenjeni su odgovori na primjedbe kršenja primirja i uspostavljena direktna telefonska linija uz obećanje da će uz liniju 24 h dnevno biti dežurni vojnici koji će moći primiti pozive i proslijediti ih pretpostavljenima tako da se što prije dostavi dogovor ako je moguće, a u protivnom najkasnije na sljedećem sastanku»⁴⁴⁹ – bilo je jasno kako obje strane, zapravo, nisu dale nikakvo jamstvo za poštivanje dogovorenog, niti su takva jamstva dana od strane promatrača, koji za to nisu ni imali ovlaštenja. To je, zapravo, značilo kako, u slučaju kršenja primirja s bilo koje strane, promatrači sve moraju učiniti ponovno. Na posredan način priznali su to i sami članovi misije: predstavnicima HV-a izjavili su krajem ožujka 1992. kako nema smisla «održavati tripartitne sastanke ukoliko se ono što se na njima dogovori ne poštuje».⁴⁵⁰

O načinu djelovanja promatrača određene spoznaje mogu se donijeti i iz sljedećeg primjera. U ranim poslijepodnevnim satima 6. veljače 1992., na novogradiškom području (kod mjesta Poljane), došlo je do pogibije jednog zapovjednika čete HV-a, uslijed otvaranja vatre od strane JNA, u pokušaju da se omogući izvlačenje jedne njezine izviđačke grupe koja se sasvim približila prednjoj liniji HV-a. Tamošnje zapovjedništvo HV-a je reagiralo prekidom svih dodira sa srpskom stranom dok se javno (od strane JNA) ne iznese ime osobe koja je zapovijedila otvaranje vatre te ne poduzmu mjere protiv odgovornih. Evidentno je da je odlukom nadležnog zapovjednika HV-a (prekid svih dodira s pobunjenim Srbima i JNA) zapravo došlo do pogoršanja sigurnosne situacije (narušavanje primirja). Zbog toga su pozvani promatrači, koji su, u skladu sa Sarajevskim

⁴⁴⁹ Isto.

⁴⁵⁰ HDA, HUPMEZ, Izvještaj pratioca tima promatračke misije o boravku u Garešnici od 31. ožujka 1992., kut. 76.

sporazumom, trebali oformiti posebni zajednički tim sa zadaćom istrage ovog slučaja. On je – zajednički tim za istragu (ZTI) – idućeg dana (7. veljače) i oformljen, a činili su ga po tri predstavnika JNA i HV-a te predstavnici promatračkih timova s obje strane. ZTI je, u idućim danima, proveo opsežnu istragu o ovom događaju, a sami promatrači su ovlaštteni da njome rukovode. Samo provođenje istrage je bilo opterećeno brojnim nesuglasicama (pokušaji onemogućavanja dolaska članova ZTI-a na mjesto događaja, političkim prepirkama predstavnika JNA i HV-a, neslaganja oko zaključaka rada ZTI-a i dr.). Konačno, 10. veljače 1992., obje strane složile su se sa završnim tekstom, u kojem se konstatira «da se nije moglo ustanoviti tko je prvi započeo incident, te se predlažu mjere koje će obje strane poduzeti kako bi se spriječili budući incidenti, odnosno u slučaju da se isti dogode, koje će se mjere poduzeti kako bi se olakšale eventualne buduće istrage».⁴⁵¹ Ne može se poreći da su promatrači, u ovom slučaju, obavili svoju osnovnu zadaću: nadgledanje istražnog procesa (o čemu su, vjerojatno, sastavili i izvještaj). Ipak, krajnji rezultat njihovog djelovanja nije pružao nikakva jamstva niti jednoj strani, a niti je pružao jamstvo za održavanje prekida vatre.

Najvažniji aspekt djelovanja promatračke misije EZ-a bio je ipak izvještajne naravi. Naime, radilo se o tome da je osnovna zadaća promatrača bila sadržana u sastavljanju jedne korektne (objektivne) informacije o stanju na konkretnom terenu, na temelju opservacija (promatranja). Takve informacije slane su u središnjicu misije u Zagrebu, a odatle je potom, na temelju tih opservacija s terena, sačinjavano jedno središnje izvješće, koje je onda slano (za pretpostaviti je tjedno, mjesečno te u izvanrednim prilikama) višim instancijama EZ-a te vladama zemalja članica. Ekipe promatračkih timova na teren su odlazile kako bi se, kako je već navedeno, što je

⁴⁵¹ HDA/HUpPMEZ, Izvješće o pratnji Promatračke misije EZ, bez nadnevka, kut. 76.

iscrpnije moguće, informirale o stanju na konkretnom području. Navedeni timovi uvijek su se «kretali u ekipama po dvojica, uvijek različitih nacionalnosti, s vozačem i, katkada, radio-vezom».⁴⁵² Zabilježeno je tako kako se češki promatrač, prilikom jednotjedne posjete širem zapadnoslavonskom području, u prosincu 1991., «upuštao [...] u najpodrobnije detalje da bi mogao što vjernije shvatiti stanje na terenu».⁴⁵³ Pripadnici promatračkog tima *Romeo*, u isto vrijeme, prilikom posjete daruvarskoj općini, zanimali su se «o događajima u Daruvarskoj općini od početka sukoba do danas», a «poseban interes pokazali su za: [...] aktuelnu liniju fronte, [...] evakuaciju 2500 djece, njihov smještaj te nacionalni sastav evakuirane djece, [...] snabdijevanje Daruvara namirnicama, strujom, vodom i plinom, [...] skloništa, zaštitu civilnog stanovništva te postojanje plana za evakuaciju civila u slučaju napada JA, [...] veliki udio Čeha i Slovaka u populaciji Daruvarske općine te njihov angažman u Hrvatskoj vojsci, [...] udio stanovništva srpske nacionalnosti prije početka sukoba i sada».⁴⁵⁴ Može se, dakle, zaključiti kako je osnovni napor promatrača EZ-a bio sadržan u prikupljanju informacija o karakteristikama područja na koje su došli. Već su navedeni dijelovi izvještaja promatrača EZ-a s kraja listopada 1991., iz kojeg se jasno vidi da su promatrači, u velikoj mjeri, jasno uočili osnovna obilježja jugoslavenske krize i njezine, tada, najizrazitije oružane konkretizacije – rata u Hrvatskoj. Naime, u izvještaju se jasno navodi kako se taj rat, od strane JNA i pobunjenih Srba, vodi radi ovladavanja hrvatskim područjima za koje se smatralo kako trebaju postati dijelom zamišljene velike Srbije.⁴⁵⁵

⁴⁵² G. M. Chenu, «Ljudi u bijelom», 116.

⁴⁵³ HDA/HUpPMEZ, Izvješće o posjeti Zapadnoj Slavoniji u razdoblju od 14. do 20. prosinca 1991., bez nadnevka, kut. 74.

⁴⁵⁴ HDA/HUpPMEZ, Izvještaj o posjetu promatrača EZ-a Daruvaru 19. i 20. prosinca 1991. od 21. prosinca 1991., kut. 76.

⁴⁵⁵ «Izveštaj evropskih posmatrača», *Intervju*, Beograd, 25. oktobra 1991.

Bio je to prvi izvještaj promatračke misije EZ-a koji je dospio u javnost. Ipak, najveći stupanj javne reakcije izazvao je onaj sačinjen mjesec dana kasnije, u studenom iste godine. Naravno, izvještaj nije bio namijenjen javnosti, a pogotovo hrvatskoj ili srpskoj, a kojeg je, opet navodno, sastavio britanski član misije. Izvještaj su, prema istim neimenovanim izvorima, samoinicijativno sačinili (britanski) članovi misije te je čak i navedeno kako on predstavlja stajalište misije, «a ne stajalište Evropske zajednice».⁴⁵⁶ U hrvatskim medijima se pojavila i tvrdnja kako od promatrača nije bilo izričito zatraženo da provedu analize situacije, «ali da su oni to učinili na vlastiti zahtjev».⁴⁵⁷ Izvještaj promatrača EZ-a od 26. studenog 1991. – pod nazivom *Situacija u Hrvatskoj*, nastao je u vrijeme srpske okupacije Vukovara i Slunja, nije u cijelosti objavljen. Naime, u hrvatskom tisku i nekim sjećanjima sudionika navode se samo neki njegovi dijelovi. Izvještaj potvrđuje, zapravo, ono što se u krugovima EZ-a vjerojatno već odavno znalo – da se rat u Hrvatskoj može okarakterizirati jedino kao osvajački.⁴⁵⁸ Najveći dio izvještaja posvećen je djelovanju JNA. Uočen je, naime, određeni obrazac postupanja: JNA naprije teškom artiljerijskom vatrom napada određena mjesta (mahom velike gradove) s ciljem teroriziranja civilnog stanovništva i branitelja, zatim pušta postrojbe pobunjenih Srba (koje je naoružala te ih podržava) da osvoje ta mjesta, a nakon toga na ta područja ulaze i postrojbe JNA te preuzimaju kontrolu.⁴⁵⁹ Promatrači su posebno naglasili destruktivnu crtu djelovanja JNA; u izvještaju se tvrdi «kako federalna armija sistematski i namjerno ubija civilno stanovništvo, razara škole, bolnice, crkve i kuturne objekte, ruši čitave

⁴⁵⁶ «'JNA' je kukavička armija», *Vjesnik*, 4. prosinca 1991.

⁴⁵⁷ B. S., «Armija – jedina prepreka miru», *VL*, 4. prosinca 1991.

⁴⁵⁸ HDA, UPRH, P, F 95, Izvještaj Promatračke misije Europske zajednice pod nazivom *The Situation in Croatia* od 26. studenog 1991.

⁴⁵⁹ *Isto*. «Meanwhile in JNA tactics a consistent pattern has emerged which Monitors' observations have amply documented: - the JNA pours heavy artillery fire, from a distance, onto a target, terrorising it into capitulation; - the JNA backed and armed undisciplined irregulars then move in on foot to occupy the place; the JNA then moves in to re-assume overall control.»

gradove i naprosto buldožerima [sic!] sravnjuje sa zemljom čitava sela».⁴⁶⁰ Dijelove tog izvještaja donosi i Chenu. Tako on navodi da se na temelju njega može zaključiti kako JNA «vodi rat u kojem krši sva vojna i humanitarna načela civiliziranog svijeta».⁴⁶¹ Za razliku od izvještaja iz listopada 1991. sada se i pobunjene hrvatske Srbe određuje kao krivce tj. navedeno je da i oni sada «snose veću odgovornost, jer su pod armijskom zaštitom».⁴⁶² I više od toga, navedeno je kako im je JNA «dala odriježene ruke i obilato ih opskrbljivala, a s druge strane nije bila spremna niti je mogla nametnuti im spremu».⁴⁶³

Ovaj se izvještaj, koji je uz određene poteškoće došao do Predsjedništva EZ-a i vlada zemalja članica, kako smatra i njemački diplomat Libal, pokazao, zapravo, «dotad najoštrijom optužbom na račun JNA».⁴⁶⁴ Teško je, naravno, reći kakav je utjecaj imao ovaj izvještaj promatračke misije EZ-a, ali treba primijetiti kako se on pojavljuje ne samo na vrhuncu osvajačkih akcija JNA i pobunjenih Srba, nego i u vrijeme pojačanih njemačkih napora za afirmacijom plana o priznanju pojedinih jugoslavenskih republika. Tako je barem njegovo objavljivanje shvaćeno u redovima njemačke diplomacije pa je već spomenuti Libal zabilježio kako je izvještaj promatrača, pored ostalog, «ojačao položaj Njemačke».⁴⁶⁵

U nedostatku izvorne dokumentacije teško je točno odrediti stvaran utjecaj izvještaja promatračke misije na proces donošenja odluka u vrhovima EZ-a. Također, teško je odrediti da li je njihov utjecaj završavao u području informiranja ili je išao i dalje (da li je, naprimjer, ikoji od njih poslužio kao ključni element za donošenje neke odluke

⁴⁶⁰ D. B., «'JNA' namjerno ubija civile!», *SD*, 4. prosinca 1991.; HDA, UPRH, P, F 95, Izvještaj Promatračke misije Europske zajednice od 26. studenog 1991.

⁴⁶¹ G. M. Chenu, «Ljudi u bijelom», 133.

⁴⁶² *Isto*.

⁴⁶³ M. LIBAL, *Njemačka politika*, 104.; HDA, UPRH, P, F 95, Izvještaj Promatračke misije Europske zajednice od 26. studenog 1991.

⁴⁶⁴ M. LIBAL, *Njemačka politika*, 104.

⁴⁶⁵ *Isto*.

vrha EZ-a). Stoga se, osim gornjeg primjera, moramo ipak zadržati na nešto jednostavnijoj razini zaključivanja o djelovanju promatrača. Nekoliko situacija u kojima su se našli na području zapadne Slavonije 1991. ipak pokazuje kako upravo taj prostor predstavlja primjer koji je mogao utjecati na spoznaju vrha EZ-a o pravoj naravi rata u Hrvatskoj. Potkraj listopada i početkom studenog 1991. hrvatske vojne i policijske snage započele su prvu veću oslobodilačku akciju u Domovinskom ratu: oslobađanje šireg bilogorskog (grubišnopoljskog) područja. Kada je bilo evidentno da su pobunjeni Srbi i JNA doživjeli poraz hrvatsko vodstvo optuženo je iz Beograda za provedbu politike etničkog čišćenja, praćenog navodnim masovnim zločinima nad odlazećim Srbima. Najprije je savezno predsjedništvo izdalo posebno priopćenje u kojem se ističe kako je posve uništeno osamnaest srpskih sela.⁴⁶⁶ Istog dana (3. studenog) je i Aleksandar Mitrović, u ime savezne vlade, uputio pismo predsjedateljima mirovne konferencije, lordu Caringtonu i Van den Broeku, u kojem je navedeno kako su posljedice hrvatskih postupaka «brojne žrtve, razoreni domovi, formirani nezaštićeni zbegovi srpskog naroda, kolone koje u panici napuštaju ovo područje».⁴⁶⁷ Dan kasnije, 4. studenog 1991., cijeli navodni slučaj je podignut i na višu razinu: Narodna Skupština Srbije donijela je posebnu *Deklaraciju*, u kojoj se obraća europskoj i svjetskoj javnosti sa zahtjevom da se zaustavi «ovaj strašni genocid» koji se, navodno, događa «pola stoleća posle sličnih pogroma u drugom svetskom ratu».⁴⁶⁸ Opet samo dan kasnije, 5. studenog, u Zagrebu je održana konferencija za tisak promatračke misije na kojoj je navedeno kako će promatrači posjetiti grubišnopoljsko područje, ali je zanijekana «informacija da je zahtjev za to

⁴⁶⁶ *Zbornik dokumenata*, Priopćenje Predsjedništva SFRJ povodom gnusnog zločina hrvatskih vlasti od 3. novembra 1991., 531.

⁴⁶⁷ *Isto*, Pismo podpredsjednika Saveznog izvršnog vijeća Aleksandra Mitrovića lordu Caringtonu i van den Broeku od 3. novembra 1991., 532.

⁴⁶⁸ «Pogrom kakav Evropa ne pamti», *Politika*, 5. novembra 1991.

primljen od srbijanske četvorke tzv. saveznog predsjedništva».⁴⁶⁹ Ipak, promatrači su već idućeg dana došli na područje Grubišnog Polja, očigledno upravo s namjerom kako bi ispitali navode iz priopćenja saveznog predsjedništva od 3. studenog, prema kojima su hrvatske vojne i policijske postrojbe razorile srpska sela tog kraja te poubijale civile koji su ostali ili se povlačili. O tome su sastavili izvještaj, u kojem je navedeno kako «tim nije mogao naći tragove naknadnih hrvatskih ubojstava niti tragove sustavne politike uništavanja srpske imovine od strane ZNG-a ili mjesnih Hrvata ili drugih manjinskih skupina».⁴⁷⁰ Izvještaj je u hrvatskim medijima objavljen tek potkraj studenog, pa iako nije moguće utvrditi njegov utjecaj na, naprimjer, odluke mirovne konferencije EZ-a koja je zasjedala upravo u to vrijeme, nije moguće poreći kako se iz njega moglo zaključiti o, naprimjer, naravi promidžbenog rata protiv Hrvatske.

U tom smislu, sljedeći primjer još efektnije ukazuje na važnost promatračkog djelovanja. Na izmaku prvog tjedna prosinca 1991. slatinsko-voćinsko područje bilo je poprištem jednog od najvećih pokolja hrvatskog civilnog stanovništva, počinjenog od strane paravojnih srbijanskih postrojbi. Upravo u to vrijeme, 14. prosinca, jedna promatračka ekipa nalazila se na obližnjem našičkom području, kada im je od strane slatinske policije priopćena informacija, prema kojoj se pretpostavlja da je u mjestima Voćin i Hum «izvršen masakr [...] i spaljene samo hrvatske kuće».⁴⁷¹ Idućeg dana ta ekipa, praćena hrvatskim vojnim, policijskim i civilnim predstavnicima, otišla je na to područje. Članovi misije (Francuz, Čeh i Belgijanac) bili su duboko šokirani razmjerima navedenog nedjela; odlučeno je da se opširan izvještaj pošalje na cijeli niz adresa (Hotel I

⁴⁶⁹ «Intenzivne aktivnosti promatrača», *VL*, 6. studenog 1991.

⁴⁷⁰ «Izvješće s predumišljajem?», *Glasnik*, Zagreb, 29. studenog 1991., objavljena je preslika izvješća promatrača EZ-a.

⁴⁷¹ HDA/HUpPMEZ, Izvješće o posjeti zapadnoj Slavoniji u razdoblju od 14. do 20. prosinca 1991., bez nadnevka, kut. 76.

u Zagrebu, Haag, Ženevu te sjedište UN-a u New Yorku), a sami promatrači su obećali da će se video-vrpca sa snimljenim materijalom prikazati na nekim francuskim, belgijskim i češkim tv-postajama.⁴⁷² U prvo vrijeme nije zabilježena nikakva službena reakcija EZ-a, a posebnim priopćenjem nije se oglasilo niti vodstvo misije u Zagrebu. No, sredinom siječnja 1992. na engleskoj postaji BBC objavljen je dokumentarni film o zločinima u Voćinu i Humu, a brojne francuske novine, primjerice *Liberation*, objavile su i izvještaj kojeg su sačinili sami promatrači. Izvode iz tog izvještaja, koji otvoreno optužuje snage pobunjenih Srba, ali i JNA zbog zaštite koju im pruža, te radi sudjelovanja u zločinima, prenio je hrvatski tisak; istaknuto je da su izvještaju nalaze «navodi o ubojstvima, protjerivanju ljudi, šikaniranju, pljačkama, razaranju», a prenešene su i «potankosti» od «'bestijalnog masakriranja', i 'rezanja grkljana' do 'leševa bez očiju' (izvađene) ili 'bez ušiju' (odrezane)».⁴⁷³ Ako pretpostavimo, što je vrlo vjerojatno, da je francuskim medijima ovaj izvještaj dao neki francuski član promatračke misije, onda možemo zaključiti kako su promatrači ipak nastojali objektivno izvještavati o viđenome. No, još je važnije zaključiti i kako su se među njima nalazili pojedinci koji, očigledno, nisu mogli do kraja podnositi inzistiranje na načelnoj neutralnosti i službenosti vrha EZ-a. Naravno, ovaj događaj u srbijanskim medijima tretiran je sasvim drugačije. Navedeno je kako se radi o izvještaju koji «otvoreno, na dosad nezapamćen, krajnje uvredljiv način optužuje Jugoslavensku narodnu armiju zbog 'sistematskog zverstva nad civilnim stanovništvom' u Hrvatskoj».⁴⁷⁴ Može se zaključiti kako je, u ozračju skorog dolaska mirovnih snaga UN-a te priznanja hrvatske neovisnosti, ovo samo poslužilo daljnjem jačanju neprijateljskog stava srbijanske politike prema EZ-u i njezinim promatračima.

⁴⁷² *Isto.*

⁴⁷³ Jasna Zanić-Nardini, M. G., «Rat iz nekog drugog doba», *Vjesnik*, 19. siječnja 1992.

⁴⁷⁴ D. Ribnikar, «Hrvati žrtve, Srbi krivci!», *Politika*, 18. januara 1992.

Posebno je važno istaknuti ulogu promatračke misije EZ-a u događajima koji su se zbili neposredno nakon hrvatske vojno-policijske akcije *Bljesak*, kojom je okupirano područje zapadne Slavonije, u svibnju 1995., oslobođeno. Na konferenciji za novinare, održanoj u Zagrebu 5. svibnja, glasnogovornik UN-a Christopher Gunnes iznio je ozbiljne optužbe na račun postupanja hrvatskih snaga prema zarobljenim i zatečenim Srbima nakon akcije. Gunnes je, naime, izjavio kako «hrvatska vojska grubo krši ljudska prava prema okruženim Srbima», te da je takav izvještaj dobio upravo od strane promatrača EZ-a.⁴⁷⁵ Gunnesovi navodi odmah su demantirani od strane predstavnika promatračke misije, pa je jedan od njih, izvjesni Guenter Baron, u tom smislu, dao i posebnu izjavu *Reutersu*, u kojoj je naveo kako je operacija bila «izvrsna, profesionalna, kompetentna i korektna».⁴⁷⁶ I sam voditelj misije Francuz Albert Turot je istog dana izjavio kako su promatrači «cijele noći bili na licu mjesta», da imaju informacije o tome «što se uistinu događalo» te da se, na temelju toga, može konstatirati da se spram zarobljenih Srba «korektno postupalo».⁴⁷⁷ Nesporazumi između dviju međunarodnih organizacija u vezi ovog pitanja ipak su se nastavili i dalje. Kada je Vijeće sigurnosti UN-a otišlo i korak dalje – optužujući Hrvatsku i u službenoj izjavi – Turot je morao hrvatskoj javnosti dati dodatna objašnjenja. Ovoga puta naveo je kako su promatrači, u vrijeme odvijanja *Bljeska*, bili nazočni samo u Pakracu i okolici te da nemaju informacija «o tome što se događalo prvih dana u Okučanima i oko mosta na Savi».⁴⁷⁸ Ipak, nije posve demantirao navode iz New Yorka, prema kojima su hrvatske snage optužene zbog izvješća upravo promatrača, neodređeno navodeći kako promatrači i ne mogu dati

⁴⁷⁵ B. Lopandić, «Optužbe iz 'tajnog dokumenta'», *SD*, 6. svibnja 1995.

⁴⁷⁶ «Hrvatski vojnici ne zlostavljaju Srbe», *SD*, 6. svibnja 1995.

⁴⁷⁷ Marina Šerić, «Istina dolazi na vidjelo», *VL*, 6. svibnja 1995.

⁴⁷⁸ R. Valdec, «Nismo zabilježili kršenja ljudskih prava», *VL*, 9. svibnja 1995.

konkretnan odgovor jer, u prva dva dana operacije, kako je naveo, «tamo nisu bili ni prisutni», te posredno insinuirajući kako izvješće zapravo potječe iz redova samih snaga UN-a, jer su ih, prema Turotovim riječima, u četvrtak navečer «pojačali neki elementi UNCRO-a».⁴⁷⁹ Čini se da u promatračkom inzistiranju na zauzimanju položaja principijelne neutralnosti u svom djelovanju, što je znalo prerasti i u svojevrsnu fetišiziranost tog principa, treba tražiti odgovor na uzroke ovog događaja. Naime, hrvatske vlasti primijetile su kako je, za vrijeme same akcije, bila primjetna «tendencija umjerenog izvješćivanja (i to samo na osnovu utvrđenih činjenica), te je, premda je dolazilo do pojedinačnih slučajeva stihijskog izvješćivanja, [misija-nap. I. M.] pokušala ustanoviti objektivno stanje na terenu».⁴⁸⁰ Ukupno gledajući, navedeno je dalje, misija je «pokazala relativno objektivan pristup nakon početnih nejasnoća», ali je na nju «vršen pritisak da uravnoteži krivnju strana u sukobu svojim izvješćima, te je bila primjetna tendencija traženja detalja koji bi omogućili jači pritisak na Hrvatsku (kršenja ljudskih prava, prava manjina, etc.)».⁴⁸¹ Nositelj spomenutog pritiska na promatrače nije naveden, ali je istaknuto kako je misiju otpor takvim tendencijama dovodio u sukob s UNCRO-om i to zato jer je upućivala brojne primjedbe na njihove izvještaje. Dalje možemo samo pretpostavljati: ukoliko je UN vršio pritisak na promatrače, onda se Gunnesove optužbe može objasniti svojevrsnom «osvetom nelojalnim promatračima» te, naravno, pokušajem negiranja vlastite krivnje. Ako je, pak, navedeni pritisak na njih vršen od strane vrha EZ-a, onda se on može tumačiti upravo gore navedenim razlozima kapricioznog inzistiranja na nivelaciji postupaka obaju strana (bez obzira na stvaran razvoj događaja). Ove

⁴⁷⁹ Isto.

⁴⁸⁰ HDA/HUpPMEZ, Promemoria pod nazivom «Francusko predsjedništvo Promatračke misije Europske zajednice» od 22. lipnja 1995., kut. 40.

⁴⁸¹ Isto.

nesporazume između promatračke misije EZ-a te UN-a svakako je trebalo navesti jer se iz njih dade naslutiti kako je između dviju organizacija ipak postojao određeni stupanj nepovjerenja te rivaliteta te kako se taj rivalitet, naravno, najviše prevaljivao preko leđa njihovih predstavnika na terenu – pripadnika promatračke misije EZ-a i UNPROFOR-a.

Spomenimo još jednu zanimljivost vezanu uz promatračku misiju EZ-a. U travnju 1994., u razdoblju grčkog predsjedanja EZ-om, u Zagrebu je osnovana posebna ekonomska sekcija promatračke misije (*Economic Section of European Community Monitoring Mission*). Navedeno je kako se ekonomska sekcija osniva iz više razloga: navodnom spoznajom kako se politički i vojni sukobi (u ovom slučaju hrvatsko-srpski sukob) može makar ublažiti poboljšanjem ekonomske situacije – u tu svrhu potrebno je stvoriti jednu bazu podataka o osnovnim ekonomskim karakteristikama područja na kojem se djeluje. Ta baza podataka stvarala se tako da su promatrački timovi slali redovite tjedne i specijalne izvještaje te posebne projekte i promemorije. Konkretno, određeni promatrački tim, pored drugih zadaća, sačinjavao je i poseban *ekonomski izvještaj i sl.*, u kojem su navođene osnovna ekonomska obilježja nekog područja te, naravno, mogućnost njegova daljnjeg gospodarskog razvoja. Kao drugi razlog za osnivanje ekonomske sekcije navedeno je kako će njezine spoznaje značajno pripomoći stvaranju jednog orijentacijskog okvira koji bi EZ-u pomogao u procesu ekonomske rekonstrukcije bivšeg jugoslavenskog prostora (vjerojatno u svrhu njegova uključivanja u sam EZ).⁴⁸² Opet, na sadašnjem stupnju dostupnosti podataka, možemo samo pretpostavljati: da li se, u ovom slučaju, može govoriti i o nekim elementima gospodarske špijunaže. Jer, ponovimo, izvještaji promatračke misije slani su i vladama zemalja članica

⁴⁸² HDA/HUpPMEZ, Overview of ECMM Economic and Monitoring and Activities of Economic Section 1994.-1996. od 19. prosinca 1996.

EZ-a. Neke blage naznake, u tom smislu, postoje. U jednom dokumentu hrvatskih vlasti, nastalom početkom svibnja 1994., tako je navedeno kako su većina promatrača «pripadnici oružanih snaga zemalja iz kojih dolaze i strahovito naglašavaju kako ih zanima humanitarni rad i djelovanje na terenu, a u biti bave se svim drugim poslovima posebno obavještajnim».⁴⁸³

Pored izvještavanja te nadgledanja poštivanja potpisanih sporazuma, što se može svrstati u djelovanje na vojno-političkom polju, zabilježeni su i značajni napori promatrača na polju humanitarne i slične problematike. U ozračju predstojećeg dolaska mirovnih snaga UN-a iz vodstva misije je, u prvoj polovici veljače 1992., tako javnosti poručeno kako se djelovanje promatrača proširuje i «na rješavanje humanitarnih problema stanovništva».⁴⁸⁴ Bio je to nedvosmisleni znak kako se vodstvo u političkim i vojnim pitanjima rata u Hrvatskoj prepušta UN-u. Postoje neki elementi i za ocjenu kako je upravo Hrvatska inzistirala na toj svojevrsnoj preorijentaciji djelovanja promatrača, nakon dolaska mirovnih snaga UN-a. U razgovoru između šefa hrvatske diplomacije Mate Granića i voditelja misije Portugalca Joaoa Salgueira, vođenom polovicom siječnja 1992., upravo s temom daljnjeg djelovanja promatrača EZ-a, tako je baš Granić istaknuo «kako bi pomoć misije Europske zajednice u zamjeni zarobljenika, pomoć u povratku izbjeglica i povratak vojnika, hrvatskih državljana, iz jugoslavenske armije bila vrlo važna».⁴⁸⁵ Može se pretpostaviti kako je hrvatska politika ovime – inzistiranjem na njihovom ostanku, zapravo htjela onemogućiti da UN preuzme apsolutnu kontrolu nad situacijom u Hrvatskoj, ne zanemarujući, naravno niti financijske i materijalne

⁴⁸³ Vlada Republike Hrvatske (VRH)/Ured za UNPROFOR i Promatračku misiju EZ-a (UUNPFPMEZ), Kl. 004-01/94-01/01. Ur. broj: 50303-03-94-1350, Izvješće o radu Promatračke misije Europske unije od 9. svibnja 1994.

⁴⁸⁴ S. Ahmetović, «Salgueiro: 'JNA' nam otvara vrata», *Vjesnik*, 11. veljače 1992.

⁴⁸⁵ «Boljom suradnjom do prekida vatre», *Vjesnik*, 16. siječnja 1992.

mogućnosti EZ-a koje bi se mogle pomoći Hrvatskoj u barem privremenom saniranju problema nastalih brojnim priljevom prognaničko-izbjegličke populacije na njezina slobodna područja. U smislu djelovanja na humanitarnom polju može se zaključiti kako su promatrači, u skladu sa svojim mogućnostima (brojnost te materijalna i druga tehnička opremljenost) sudjelovali u procesu distribucije, ali i povremene kontrole te distribucije, humanitarne pomoći u Republici Hrvatskoj. Primjerice, posebna komisija EZ-a za humanitarna pitanja i Hrvatska su, u listopadu 1992., potpisale poseban sporazum o humanitarnoj pomoći prognanicima i izbjeglicama, prema kojem je u iduća tri mjeseca trebalo biti podijeljeno oko 35.000 tona hrane, što je predstavljalo polovicu tadašnjih potreba.⁴⁸⁶ Sami promatrači, kako je već navedeno, pomagali su pri transportu i nadgledanju distribucije te hrane. U skladu sa svojim ovlastima, ali i načinu rada (osiguranje uvjeta za sporazumijevanje sukobljenih strana) zabilježen je njihov napor na organizaciji i moderiranju sastanaka između mjesnih organizacija Crvenog križa (RH) i Crvenog Krsta (RSK), upravo na području zapadne Slavonije. Tako su sačinili posebne smjernice za, uz suglasnost lokalnih organizacija Crvenog križa (krsta), za koje je navedeno kako predstavljaju pravila za buduće aktivnosti na humanitarnom polju. U navedenim smjernicama istaknuto je kako će se na budućim sastancima raspravljati sljedeća tematika: razmjena obiteljskih poruka, traženje nestalih osoba, uspostava *vrućih linija* između dviju strana, razmjena i dostava medicinske pomoći, razmjena zarobljenika i poginulih te dr. Glavni časnik promatrača EZ-a bio je uvijek u ulozi predsjedavajućeg tih sastanaka.⁴⁸⁷ Usprkos ovim nedvojbeno plemenitim namjerama, koje su bile usmjerene k normalizaciji stanja putem stalnih dodira sukobljenih strana, i promatrači su

⁴⁸⁶ B. S., «Demantirane srbijanske laži», *VL*, 28. listopada 1992.

⁴⁸⁷ VRH/MUP/PUBB/OAP, b.b., Principi i smjernice za lokalne organizacije Crvenog križa (krsta) od 2. listopada 1994.

se, i u ovom barem načelno apolitičnom djelovanju, znali zateći u situacijima za koje nisu bili izravno odgovorni, ali je bijes oštećenih pao i na njihova leđa. Hrvatska javnost ih je, naime, optužila kako podredništvom pri prijelazu civila s okupiranih područja (radilo se gotovo isključivo o hrvatskom civilnom stanovništvu) na slobodni teritorij, zapravo pridonose etničkom čišćenju tih prostora. Pri tome su se pokušali obraniti razlozima humanitarnog djelovanja, pa su navodili kako to rade često i na zahtjev samih Hrvata, jer «ako je netko obolio na drugoj strani [okupiranim područjima – nap. I. M.] i treba mu liječnička pomoć koju mu tamo nije moguće osigurati, i mi posređujemo u njegovu prebacivanju na ovu stranu, to se odmah tumači kao etničko čišćenje».⁴⁸⁸ Na stranu ovdje što vremena nisu bila povoljna za razumijevanje ovakvih diplomatskih objašnjenja, ali ipak treba spomenuti kako niti promatrači nisu mogli očekivati kako će opravdana kritika o neučinkovitosti međunarodnih mirotvoraca njih mimoći.

Promatračka misije EZ-a u Hrvatskoj nastavila je djelovati i nakon oslobodilačkih vojno-redarstvenih akcija *Bljesak* i *Oluja*. Potkraj prvog tjedna kolovoza 1995., nakon *Oluje* zabilježeno je kako se Republika Hrvatska složila «da se promatračima misije omogući obavljati humanitarne zadatke i nadzirati ljudska prava na novooslobođenim hrvatskim područjima».⁴⁸⁹ U tom smislu promatračima su dana potrebna jamstva da će imati «sva prava, mogućnosti i slobodu da motre i objektivno prenose stanje kakvo će vidjeti na terenu».⁴⁹⁰ Sredinom lipnja 1997. počelo se s konačnom realizacijom preseljenja većeg broja članova promatračke misije u Sarajevo. Od 1. srpnja 1997. tako je u nekadašnjem regionalnom središtu misije u Zagrebu ostalo

⁴⁸⁸ D. B. «Srbi umiru od straha», *SD*, 26. svibnja 1993.

⁴⁸⁹ «Promatračima EU sva jamstva», *Vjesnik*, 8. kolovoza 1995.

⁴⁹⁰ *Isto*.

ukupno 17 članova misije.⁴⁹¹ Još ranije, potkraj 1996., promatračka misija EZ-a prestala je s aktivnostima u područjima bivših UNPA sektora Sjever i Jug, ali je nastavila s djelovanjem u zapadnoj Slavoniji i hrvatskom Podunavlju. Određeno je da misija, nakon provedbe mirne reintegracije Podunavlja, tj. nakon kraja prijelazne uprave UN-a, ostane još šest mjeseci.⁴⁹² Promatračka misija je na zadacima promatranja ljudskih prava, gospodarstva, pravnih i političkih aspekata mirne reintegracija hrvatskog Podunavlja surađivala s *Organizacijom za europsku sigurnost i suradnju* (OESS), ali je zadržala svoj institucionalni identitet.⁴⁹³

Promatrači su smatrali kako je njihov doprinos zaustavljanju sukoba u Hrvatskoj najviše vidljiv na lokalnim razinama. Isticali su kako su upravo na tim razinama uspjeli najviše utjecati na neutralizaciju neprijateljstava. No, i sami su priznavali kako su, ako se problematika promatra s aspekta uspostave potpunog mira, «totalno zakazali».⁴⁹⁴ Čini se da su promatrači konstatno inzistirali na razlikovanju dva aspekta gledanja na problematiku ratnog sukoba u Hrvatskoj. Na taj način možda je neposredno oštrica kritike bila upućivana i samom političkom vrhu EZ-a. Jer, primjerice, prema riječima promatrača Ryana Grista, u smislu uspješnosti na globalnom planu, može se vidjeti «vrlo male učinke i vrlo slab uspjeh», ali, jednako tako, «za pojedinačnog hrvatskog vojnika ili za pojedinačnog srpskog vojnika povratak u obitelj nakon dugotrajnog zatočeništva znači golemu stvar u njegovu životu».⁴⁹⁵ Ovu činjenicu često su opravdavali svojim, u biti, nevelikim ovlaštenjima. Neodovoljna kadrovska i druga materijalna opremljenost misije

⁴⁹¹ HDA/HUpPMEZ, Obavijest od 13. lipnja 1997., kut. 7.

⁴⁹² HDA/HUpPMEZ, Planovi djelovanja Promatračke misije Europske zajednice u nastupajućem razdoblju od 25. studenog 1996., kut. 40.

⁴⁹³ HDA/HUpPMEZ, Budućnost Promatračke misije Europske zajednice u Hrvatskoj i odnosi s OESS, bilješka od 24. veljače 1997., kut. 40.

⁴⁹⁴ I. K., «Mirovni plan u završnici», *SD*, 27. lipnja 1992.

⁴⁹⁵ D. B., «Srbi umiru od straha», *SD*, 26. svibnja 1993.

također je isticana kao jedan od razloga uočenih slabosti angažmana promatrača. Jednostavno, prema riječima šefa misije za Dalmaciju Jeana-Jacquesa Beaussua, «misija EZ nije velika».⁴⁹⁶ Hrvatski predstavnici uočavali su još neke ograničavajuće čimbenike u djelovanju misije. U prvom redu, radilo se unutarnoj podijeljenosti zemalja EZ-a, s jasnim posljedicama na djelovanje same promatračke misije. Uočeno je tako da britanska delegacija unutar misije «veoma očito» djeluje «izvan okvira principa rada Misije (objektivnost, neutralnost) [...] odnosno u skladu s britanskim interesima», dok Njemačka, «u prikrivenom sukobu koji je u samoj Misiji nastao», predvodi «onu skupinu u Misiji, koja, ne samo da nastoji objektivno izvješćivati o događajima u Hrvatskoj i BiH, već osluškujući potencijalna problematična pitanja, nastoji hrvatske predstavnike na njih upozoriti i temeljitim prikupljanjem podataka unaprijed onemogućiti širenje raznih glasina i njihovo preuveličavanje do onoga stupnja kada postaju 'činjenice'».⁴⁹⁷ U neslužbenim razgovorima s pripadnicima misije hrvatski predstavnici stekli su dojam da promatrači zbog «nejedinstvene europske politike nisu uspjeli doprinijeti rješenju krize».⁴⁹⁸ Čini se da se ovo jasno odrazilo na djelovanje promatračke misije. U jednom hrvatskom izvješću iz prve polovice 1994. tako se, zapravo, konstatira kako promatrači uopće nemaju jedinstvenost djelovanja, jer je jasno vidljivo «da svaka delegacija ima svoje područje interesa na prostoru bivše Jugoslavije».⁴⁹⁹ Tako, navedeno je dalje, «Grke zanimaju bilateralni odnosi sa Hrvatskom, otvaranje veleposlanstva u Zagrebu, Britance zanima poglavito BiH i područje UNPA Zapad, Francuze BiH i UNPA Jug, Kanadane

⁴⁹⁶ Miroslav Ivić, «'Mi pomažemo graditi mir'», *Vjesnik*, 25. veljače 1993.

⁴⁹⁷ HDA/HUpPMEZ, Sumarno izvješće o radu Promatračke misije Europske zajednice za kolovoz 1993. od 31. kolovoza 1993., kut. 74.

⁴⁹⁸ HDA/HUpPMEZ, Rad Promatračke misije EZ u studenome 1993. – analiza i prijedlozi od 31. studenog 1993., kut. 40.

⁴⁹⁹ VRH/UUNPFPMEZ, Kl. 004-01/94-01/01, Ur. broj: 50303-03-94-1350, Izvješće o radu Promatračke misije Europske unije od 9. svibnja 1994.

UNPA Istok, Nijemce UNPA Istok. [...] Činjenica je da sve delegacije u Misiji rade za svoje zemlje i po njihovim uputama. Sama suradnja između delegacija je vrlo loša što se osjeti u odvojenim razgovorima sa pojedincima.»⁵⁰⁰ Sve to, naravno, nije ostalo bez posljedica na učinkovitost promatračke misije. U navedenom hrvatskom izvoru tako je prilično točno konstatirano kako se gotovo uopće «ne osjeti rad i djelovanje PMEU [Promatračke misije Europske unije-nap. I. M.] tako možemo reći da misija vrlo malo doprinosi uspostavljanju trajnog mira u RH i rješavanju problema u UNPA RH».⁵⁰¹ Naravno, popratna posljedica je bila i daljnje gubljenje autoriteta u očima hrvatske javnosti, ali i hrvatskog političkog vodstva. U jednom prilično ironičnom, ali i dosta točnom komentaru, tako je navedeno: «Mnogi koji na Zapadu završe bar dva semestra sociologije imaju neodoljivu potrebu doći u Hrvatsku prodavati pamet uobličenu u bijele ili slične odore navodne neutralnosti».⁵⁰²

⁵⁰⁰ *Isto.*

⁵⁰¹ *Isto.*

⁵⁰² Bojan Divjak, «Državnost na klinu», *SD*, 3. rujna 1994.

5. UJEDINJENI NARODI I REPUBLIKA HRVATSKA 1991.-1995. – OPĆI POGLED

5.1. Uključivanje Ujedinjenih naroda u jugoslavensku krizu 1991.

Danas je poznato da su se Ujedinjeni narodi (UN), u proces pronalaska rješenja krize u Jugoslaviji, uključili u onom trenutku kada je opći neuspjeh drugih međunarodnih organizacija, prije svih EZ-a, u njezinom rješavanju postajao sve očitijim. Ipak, motiv poziva UN-u za mirovnim posredovanjem u rješavanju krize bio je prisutan i ranije. Do studenoga 1991. njime se, primjerice, u jednoj prilici koristila slabija strana u sukobu – hrvatska – pokušavajući na taj način ojačati svoju poziciju. U drugoj polovici siječnja 1991., dva dana nakon isteka roka (postavljenog 9. siječnja 1991.) za rasformiranje svih oružanih sastava «koji nisu u sastavu jedinstvenih oružanih snaga SFRJ ili organa unutrašnjih poslova i čija organizacija nije utvrđena u skladu sa saveznim propisima»⁵⁰³, hrvatski politički vrh posegnuo je za tim motivom. Prema svjedočenju B. Jovića, 21. siječnja nazvao ga je Stjepan Mesić te mu postavio određene uvjete pod kojima se hrvatski vrh obvezuje na prihvaćanje naredbe od 9. siječnja. U slučaju neispunjenja tih uvjeta, Mesić je naveo kako će, pored ostalog, zatražiti «od Saveta bezbednosti OUN [Organizacija Ujedinjenih naroda – op. I. M.] intervenciju mirovnim snagama».⁵⁰⁴ Prema istom izvoru, na temelju iskaza Veljka Kadijevića, Tuđmanovo putovanje u Pariz, u prvoj polovici veljače 1991., imalo je samo jednu svrhu – «da bi od međunarodne zajednice

⁵⁰³ Navedeno u D. MARIJAN, *Slom Titove armije. JNA i raspad Jugoslavije 1987.-1992.*, Zagreb, 2008., 234.

⁵⁰⁴ B. JOVIĆ, *Poslednji dani*, Zapis od 21. januara 1991., 256.,

zatražio da se u slučaju građanskog rata u SFRJ umešaju snage UN i izvrše razdvajanje Jugoslavije na obalama reke Drine i Save».⁵⁰⁵ Očito je ovdje riječ o taktičkim potezima hrvatske strane (kojoj svaka daljnja internacionalizacija krize odgovara) te se ne može govoriti o konkretnim koracima niti jedne od strana za uključivanjem UN-a u rješenje krize.

Druga polovica 1991. donosi promjenu. U kolovozu iste godine u sukob u Hrvatskoj već je uvelike uključen EZ, no, makar na posredan način, u događanjima se pojavljuje i UN. Na izvanrednom sastanku ministara vanjskih poslova zemalja članica EZ-a, održanom 6. kolovoza, u svrhu pritiska na savezni i srbijanski vrh, njemački ministar vanjskih poslova Genscher podupro je prijedlog svog francuskog kolege «da se o nastojanjima EZ-a u Jugoslaviji izvijesti Vijeće sigurnosti Ujedinjenih naroda».⁵⁰⁶ Glavni razlog za takav korak, prema samom Genscheru, bio je sadržan u činjenici da je Vijeće sigurnosti UN-a jedino međunarodno tijelo čije su odluke obvezatne za sve države.⁵⁰⁷ No, čini se da je ovaj čin imao ulogu svojevrsnog pritiska na Srbiju i savezni vrh. Francuski prijedlog, poduprt njemačkim zalaganjem, istina, nije naišao na otvoreno protivljenje, ali bio je primjetan «zamjetan izostanak entuzijazma za takvu ideju», kojeg je posebno ispoljavala Velika Britanija.⁵⁰⁸ Očigledno je u ovom trenutku – rana faza ratnog sukoba u Hrvatskoj – još bilo prerano za priznavanje vlastitog neuspjeha (EZ); uostalom on još i nije bio tako evidentan.

Sredinom rujna 1991. zamisao uključivanja UN-a u razrješenje krize bila je podignuta na višu razinu; riječ je o trenutku u kojem je po prvi puta od strane EZ-a

⁵⁰⁵ *Isto*, Zapis od 14. februara 1991., 271.

⁵⁰⁶ M. LIBAL, *Njemačka politika*, 50.

⁵⁰⁷ Hans-Dietrich GENSCHER, *Sjećanja*, Zagreb, 1999., 528.

⁵⁰⁸ M. LIBAL, *Njemačka politika*, 50.

ukazano na pravi cilj osvajačkog rata od strane Srbije i JNA. Kako je postalo očigledno da se, od strane JNA, sila koristi s jasnim ciljem (promjena teritorijalnog *statusa quo*), te, još važnije, da se s takvim djelovanjem namjerava nastaviti, vrh EZ-a odlučio se za razmatranje triju mjera: uvođenje gospodarskih sankcija, priznanje Slovenije i Hrvatske te uključivanje Vijeća sigurnosti.⁵⁰⁹ U tom kontekstu diplomatski napor učinjen je i od hrvatske strane: iako na dužnosti šefa saveznog predsjedništva, Mesić je 16. rujna 1991. uputio pismo predsjedniku Vijeća sigurnosti, u kojem je zatražio raspored mirovnih snaga UN-a na republičkim granicama.⁵¹⁰ Ovaj Mesićev čin, kojim se zapravo htjelo iskoristiti instituciju saveznog predsjedništva u hrvatskom interesu – raspored mirovnih snaga UN-a na hrvatskim republičkim granicama značio bi zaustavljanje agresije ili barem njezino znatno teže odvijanje, nije polučio uspjeh. Naime, ministri vanjskih poslova EZ-a, na sastanku od 19. rujna, nisu se složili s takvim hrvatskim zahtjevom; ustrojena je jedino posebna radna skupina koja je trebala razmotriti takvu mogućnost. No, prema Nobilu, «sve su glasniji bili zahtjevi o sazivanju sjednice VS [Vijeća sigurnosti] UN, koja bi se trebala odrediti prema krizi u Jugoslaviji».⁵¹¹ Tako je, usprkos primjetnoj neodređenosti o vrsti uloge koju bi trebao preuzeti UN, bilo jasno da to sve više postaje samo pitanje vremena.

S određenim stupnjem sigurnosti može se, zapravo, utvrditi da je već u tom trenutku bilo odlučeno (od strane EZ-a) kako se UN mora uključiti u rješavanje jugoslavenske krize. Naime, već 21. rujna 1991., na sjednici Parlamentarne skupštine Europskog vijeća, prihvaćen je amandman «kojim se od Vlada zemalja članica traži da od Vijeća sigurnosti UN-a zahtijeva da se u Jugoslaviju pošalju 'djelotvorne snage za

⁵⁰⁹ Isto, 71.

⁵¹⁰ F. GREGURIĆ, *Vlada, Zapis* od 16. rujna 1991., 117.

⁵¹¹ M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 116.

intervenciju'». ⁵¹² Iza ovog koraka mogla bi se kriti, između ostalog, inicijativa Austrije; u tom trenutku ona nije bila članom EZ-a (što joj je, svakako, omogućavalo neovisniji istup), ali je bila nestalnom članicom Vijeća sigurnosti. Istog dana kada je vrh EZ-a odbio hrvatski prijedlog za slanjem mirovnih snaga UN-a, stalni predstavnik Austrije u UN-u, Peter Hohenfellner, uputio je njegovom predsjedniku pismo. U njemu je zatražio sazivanje hitne sjednice Vijeća sigurnosti, opravdavajući takav čin tvrdnjom kako pogoršanje situacije u Jugoslaviji prijeti stabilnosti šire regije. ⁵¹³ Austrijski istup predstavlja, zapravo, logičan kontinuitet te države u pristupu krizi u Jugoslaviji; on se temeljio na uvažavanju slovenskog i hrvatskog proglašenja neovisnosti od 25. lipnja 1991. (iako to nije popraćeno i formalnim priznanjem njihove neovisnosti). ⁵¹⁴ Stoga bi se tvrdnja o neformalnom pristanku EZ-a na uključivanje UN-a mogla opravdati činjenicom da nije bilo negativnih reakcija niti na istup Austrije niti na odluku Europskog vijeća. To, opet, ne znači da su sve zemlje EZ-a iz istovjetnih razloga prihvatile uključivanje UN-a; britanski pristanak mogao bi se pravdati strahom od prevelike dominacije Njemačke u tijelima odlučivanja EZ-a, a njemačko pristajanje odredbama temeljnih dokumenata UN-a (*Povelja UN-a* i dr.).

Neovisno o stvarnim razlozima podrške pojedinih zemalja EZ-a, dana 25. rujna 1991. UN je prvi puta službeno istupio sa stavom u vezi s krizom u Jugoslaviji. Toga dana, naime, Vijeće sigurnosti donijelo je Rezoluciju br. 713 čije su odredbe, između ostalog, i: podržavanje mirotvornih (posredničkih) napora EZ-a i KESS-a te pozivanje sukobljenih strana na poštivanje sporazuma o prekidu vatre (od 17. i 22. rujna 1991.). Ipak, dvije odredbe svojom težinom odskaku. Najprije, uveden je «opći i kompletni

⁵¹² F. GREGURIĆ, *Vlada, Zapis* od 21. rujna 1991., 131.

⁵¹³ Alois MOCK, *Dossier Balkan i Hrvatska*, (pri. Herbert Vytiska), Zagreb, 1998., 73.

⁵¹⁴ *Isto*, 70.-71.

embargo na uvoz svih vrsta oružja i vojne opreme u Jugoslaviju sve dok Vijeće sigurnosti ne donese drukčiju odluku».⁵¹⁵ Ova odluka nesumnjivo je pogodovala jačoj strani u sukobu – JNA – te je s razlogom kritizirana; smatrano je da se njome ukida pravo nekih republika (Hrvatska te, kasnije, i Bosna i Hercegovina) «na legitimnu obranu što im je u slučaju agresije zajamčeno Poveljom Ujedinjenih naroda».⁵¹⁶ Odluka o uvođenju općeg embarga na oružje donekle je kompenzirana onom, prema kojoj se «nikakva teritorijalna korist ili mijenjanje granica u Jugoslaviji ne može provoditi silom».⁵¹⁷ U kontekstu idućih događaja – uključenosti UN-a – ipak je najvažnija ona odredba ove Rezolucije, u kojoj se poziva Glavni tajnik UN-a «da neodgodivo pomogne u konzultaciji s vladom Jugoslavije i svima onima koji promoviraju navedene napore [misli se na EZ i KESS – op. I. M.] te da što prije pošalje izvješće Vijeću sigurnosti».⁵¹⁸ Ova odluka Vijeća sigurnosti predstavlja ključan trenutak za buduće djelovanje UN-a (usprkos činjenici što je u tom trenutku – kraj rujna 1991. – zasigurno odluka o uvođenju embarga na uvoz oružja svim stranama u sukobu predstavljala najdojmljiviji dio ove Rezolucije); po prvi puta jedan institucionalni segment UN-a poziva se na aktivno djelovanje u rješavanju krize u Jugoslaviji. Stoga je točna konstatacija njemačkog diplomata Libala da je prihvaćanje Rezolucije 713 od 25. rujna 1991. onaj trenutak kada počinje «dugotrajna priča o ulozi Ujedinjenih naroda u Jugoslaviji».⁵¹⁹ Ovdje je trenutak za još jednu usporedbu. Rezolucijom 713 VS je u jednom koraku donio tri važne odluke: uvođenje embarga na uvoz oružja i vojne opreme, ustanovljenje posredničke uloge glavnog tajnika UN-a te

⁵¹⁵ *Ujedinjeni narodi – Rezolucije o Republici Hrvatskoj – UNPROFOR*, (ur. Anđelko Milardović), Osijek, 1995., 20.

⁵¹⁶ Navedeno u M. LIBAL, *Njemačka politika*, 77.

⁵¹⁷ *Ujedinjeni narodi*, 19.

⁵¹⁸ *Isto*, 20.

⁵¹⁹ M. LIBAL, *Njemačka politika*, 76.

načelo o nepriznavanju promjena republičkih granica silom (u tom smislu kasnija mirovna operacija UN-a donekle je usporediva s djelovanjem promatračke misije EZ-a). Za istovjetne korake (s izuzetkom mirovne operacije te usprkos većoj političkoj «težini» UN-a) EZ-u je trebalo nekoliko mjeseci, ali upravo je «iskustvo» EZ-a doprinijelo takvom postupku UN-a. Ipak, poput odluka EZ-a, i ova Vijeća sigurnosti u biti se temeljila na načelu kompromisnog nemiješanja te izrazito limitirane mogućnosti uporabe sile (sa svim posljedicama na mogućnost djelovanja sukobljenih strana, koja je bitno različita). U slučaju provedbe najkonkretnijeg izraza djelovanja ovih međunarodnih organizacija – djelovanje promatrača i mirovna operacija UN-a – stvari, pak, stoje posve drugačije. Izvještaj iz studenog 1991. zapravo jasno svjedoči o neuspjehu promatrača EZ-a, dok se UN, u vlastiti neuspjeh, uvjeravao mnogo dulje, više od tri godine tj. sve do kolovoza 1995.

Nije prošlo dugo vremena, a UN je u značajnoj mjeri pojačao svoje aktivnosti u vezi s jugoslavenskom krizom. Na redovitom polugodišnjem zatvorenom sastanku ministara vanjskih poslova EZ-a, održanom u nizozemskom dvorcu Haarzuilens 5.-6. listopada, u sklopu nove deklaracije, bio je sadržan i zahtjev upućen glavnom tajniku UN-a za podnošenjem izvješća Vijeću sigurnosti te «da u tu svrhu odmah pošalje posebnog izaslanika u Jugoslaviju».⁵²⁰ Glavni tajnik UN-a – tada je na toj dužnosti bio Javier Perez de Cuellar – promptno je reagirao; američki diplomat Cyrus Vance, u ulozi njegova novoimenovanog specijalnog izaslanika, po prvi puta je sudjelovao na zajedničkom sastanku predstavnika EZ-a, jugoslavenskih republika, saveznog predsjedništva te savezne vlade u Haagu 8. listopada (istog dana kada je i imenovan na tu

⁵²⁰ H. GENSCHER, *Sjećanja*, 534.-536.

dužnost).⁵²¹ Vanceova zadaća bila je odlazak u Jugoslaviju te upoznavanje sa stavovima aktera sukoba u vezi s načinom izravnijeg uključenja UN-a u rješavanje krize. U tom smislu, Vanceovo imenovanje predstavlja prvi oblik izravnog uključenja UN-a u jugoslavensku krizu. Navedimo ovdje još jednu usputnu usporedbu: upadljiva je sličnost, prije svega s obzirom na sadržaj misije, između Vancea i Nizozemca Wynaendtsa, koji je sličnu dužnost obavljao za EZ. Prvi u nizu Vanceovih posjeta Jugoslaviji dogodio se polovicom listopada 1991.⁵²²

⁵²¹ M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 117.

⁵²² UNDOC, S/23169, Izvještaj Glavnog tajnika UN-a od 25. listopada 1991. Prema navodima u ovom izvještaju Vance je glavnog tajnika izvjestio o potpunom urušavanju središnjih vlasti u Jugoslaviji, pretvaranju JNA u srpsku vojsku te želji svih njegovih sugovornika za daljnjima naporima UN-a.

5.2. Mirovna operacija Ujedinjenih naroda u Hrvatskoj – nastanak ideje

Iako je imenovanje Cyrusa Vancea na dužnost specijalnog izaslanika glavnog tajnika UN-a već predstavljalo izravni način uključanja ove organizacije u rješavanje jugoslavenske krize ubrzo će UN-ov angažman prerasti u nešto više: u jednu od najvećih poslijeratnih operacija ove organizacije. Taj angažman predstavljat će onu vrstu mirovnog djelovanja UN-a koja se službeno naziva mirovna operacija (*peace-keeping operation*), a temelji za nju bit će postavljeni tijekom studenog i prosinca 1991. Koncept mirovne operacije, kao načina mirovnog djelovanja UN-a, nastao je iz puke nužde. Naime, nastojeći izbjeći sve slabosti svog prethodnika – Lige naroda – u *Povelji UN-a* navedeno je ustanovljenje Vijeća sigurnosti, u ulozi vrhovnog arbitra u provedbi temeljnih zadaća UN-a: potpunoj zabrani rata te općenito prijetnje silom ili njezine uporabe (osim u slučaju samoobrane). Ovo tijelo UN-a trebalo je biti glavni kreator stvaranja posebnih mirotvornih oružanih snaga, koje su mu trebale biti stalno na raspolaganju. No, do toga nije nikad došlo; uslijed nepovoljnih međunarodnih okolnosti (hladni rat te stvaranje suprotstavljenih vojnih saveza) stalne oružane snage UN-a nikad nisu ustrojene. Stoga je učinjen presedan. Naime, bez podloge u *Povelji UN-a*, ustanovljen je novi oblik djelovanja UN-a, nazvan mirovne operacije, tj. operacije za održavanje ili uspostavljanje mira. Sam UN nikad nije dao neko točno određenje (definiciju) ovog koncepta, ali na temelju višegodišnje prakse ustalilo se tumačenje prema kojem su to «akcije ili mjere koje uključuju upotrebu multinacionalnih oružanih snaga pod kontrolom Ujedinjenih naroda u svrhu održanja mira sprečavanjem izbijanja oružanog sukoba ili uspostavljanja mira, u situacijama (unutrašnjih ili međunarodnih)

nemira, na temelju pristanka ili zahtjeva svih stranaka i bez upotrebe oružja, osim u samoobrani».⁵²³ Još jedno važno određenje koncepta mirovne operacije; njihova uloga nije u rješavanju političkih ili pravnih sporova nego su one privremene mjere «kojima je svrha da spriječe borbe odnosno prerastanje napetih situacija u potpuni rat dok teku naponi za mirno rješavanje spora».⁵²⁴ Važno je još napomenuti da koncept mirovnih operacija ne pretpostavlja nužnu uporabu klasičnih vojnih snaga, nego njihovi nositelji mogu biti i različite promatračke, nadzorne te policijske misije, ali i kombinacija svega navedenoga. Također, provedba mirovnih operacija nužno mora biti temeljena na principijelnoj neutralnosti; njezini utemeljitelji (UN) te provoditelji (mirovne snage različitog profila pod nadzorom UN-a) moraju uvijek nastupati neutralno «s obzirom na spor i na pravne i političke zahtjeve stranaka» tj. njihov cilj je smirenje situacije «bez označavanja odgovornosti, prosuđivanja argumenata ili izlaženje u susret bilo kojoj strani».⁵²⁵

Kako je već navedeno, koncept mirovne operacija UN-a u Jugoslaviji, a potom i u Hrvatskoj, nastao je u razdoblju studeni-prosinac 1991. No, druga polovica listopada i sam početak studenog 1991. protekli su u uzaludnim pokušajima rješavanja krize unutar institucija EZ-a; riječ je zasjedanjima Konferencije o Jugoslaviji. Dana 5. studenog 1991. propao je još jedan od pokušaja EZ-a koji je trebao prisiliti Srbiju i prosrpski savezni vrh na suradnju.⁵²⁶ To je, zapravo, značilo kako su cjelokupni naponi EZ-a dovedeni u pitanje; srpski stav i dalje je ostao nepromijenjen, usprkos proglašenim sankcijama od strane EZ-a, sa svim negativnim posljedicama koje je to imalo za Hrvatsku. U takvim

⁵²³ Nina Vajić, «Mirovne operacije Ujedinjenih naroda – plavi šljemovi», *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, XXXXI/1991., br. 6, 542.-543.

⁵²⁴ *Isto*.

⁵²⁵ *Isto*, 548.

⁵²⁶ F. GREGURIĆ, *Vlada*, Zapis od 5. studenog 1991., 233.

okolnostima – očigledna nemogućnost ikakvog napretka kroz institucije EZ-a te, onda, nastavka ratnog sukoba u Hrvatskoj s vidljivim uspjesima srpske strane – rođena je zamisao o mogućnosti ustanovljenja mirovne operacije UN-a.

No, zainteresirane strane imale su različite zamisli o svrsi dolaska mirovnih snaga UN-a. Situacija, gledajući iz pozicije srpske strane, ima karakteristike prijelomnog trenutka; ocijenjeno je da se putem opstruktivnog djelovanja unutar posredničkih napora EZ-a više ništa ne može učiniti, a napuštanje Konferencije o Jugoslaviji značilo bi potpuno razgolićenje stvarnih srpskih namjera, pa to, također, nije bila mogućnost za razmatranje. Stoga je Milošević 5. studenog 1991. odbio sve prijedloge EZ-a, opravdavajući takav korak daljnjim inzistiranjem «na kontinuitetu jugoslavenske države, podrazumijevajući i nužnost promjene granica», ali srbijanski predsjednik nije ujedno i napustio Konferenciju (vjerojatno već tada donijevši i odluku o neispunjenju ultimativnog roka EZ-a) tj., kako navodi Libal, «zastoj se nastavio».⁵²⁷ Rješenje je pronađeno u izravnijem uvođenju UN-a u događanja. Opet se dnevnički zapisi B. Jovića pokazuju dragocjenim izvorom. Dana 2. studenog 1991. (dakle, prije Miloševićevog odbijanja prijedloga EZ-a), Jović mu je predložio zamisao o službenom pozivu UN-u radi intervencije u sukobu (poziv za upućivanjem mirovnih snaga), ocijenivši da je vrijeme «kada moramo razmišljati o radikalnom potezu».⁵²⁸ No, nemogućnost daljnjih dobitaka za srpsku stranu putem iskorištavanja neodlučnosti EZ-a predstavlja jedan razlog srpske odluke. Drugi je još važniji. U istom razgovoru Jović je ocijenio kako je veći dio srpskih teritorijalnih ciljeva u Hrvatskoj ostvaren. Naveo je kako je veći dio područja «na kojima u većini žive Srbi (...) pod srpskom vlašću», kako daljnji angažman JNA «traži sve veću

⁵²⁷ M. LIBAL, *Njemačka politika*, 93.

⁵²⁸ B. JOVIĆ, *Poslednji dani*, Zapis od 2. novembra 1991., 407.

mobilizaciju ovde u Srbiji» te da je, u situaciji «kada srpski narod na tim teritorijama ima vlast», najbolje zatražiti «od Ujedinjenih nacija da ih oni zaštite svojim mirovnim snagama, do političkog rešenja jugoslovenske krize».⁵²⁹ Milošević se s Jovićevim prijedlogom složio, dodavši kako još treba doraditi provedbene detalje.⁵³⁰ Oni su brzo usuglašeni; već 9. studenog 1991. krnje Predsjedništvo SFRJ uputilo je službeno pismo-poziv VS-u, u kojem se traži angažman mirovnih snaga.⁵³¹ Stvarni razlozi za srpski poziv mirovnim snagama UN-a nisu ostali neprepoznati od strane uključenih međunarodnih čimbenika. Prema izaslaniku EZ-a, Wijnendtsu, Milošević je to namjerno uradio u trenutku neuspjeha pregovora pod okriljem EZ-a. Također, prema istom izvoru, srbijanski je predsjednik od početka preferirao UN, između ostalog i zbog primjetnog jugoslavenskog utjecaja u toj organizaciji, a djelovanje EZ-a u jugoslavenskoj krizi nikad mu nije bilo previše blisko. To «ubojno oružje» (angažman mirovnih snaga UN-a), kako ga je nazvao Wijnendts, srpska strana odlučila je aktivirati, naravno, i zbog temeljnih načela djelovanja UN-a, a to su princip nemiješanja i održavanje *statusa quo*. Srpsko tumačenje toga, dakle, bilo je sadržano u zahtjevu da se mirovne snage UN-a rasporede na linijama bojišta, «praveći na taj način tampon zonu između suprotstavljenih strana».⁵³² Tako je, u tom trenutku, razmišljao i najutjecajniji političar pobunjenih Srba u Hrvatskoj Milan Babić. U izjavi iz polovice studenog 1991. Babić je naveo kako bi bilo logično, uslijed činjenice da je «Republika Hrvatska proglasila otcjepljenje od Jugoslavije», «da se

⁵²⁹ Isto.

⁵³⁰ Isto.

⁵³¹ Isto, Zapis od 9. novembra 1991., 408.-410; Brana MARKOVIĆ, *Jugoslovenska kriza i svet. Hronologija događaja januar 1990 – decembar 1995.*, Beograd, 2000., 25.

⁵³² H. VEJNANS, *U žrvnju*, 99., 103.-104. Tako je u pismu Predsjedništva SFRJ VS-u od 9. studenog 1991. navedeno kako bi se mirovne snage u Hrvatskoj rasporedile «u granični pojas između teritorija koje su nastanjene većinskim srpskim stanovništvom i teritorija čiji su stanovnici u većini hrvatske nacionalnosti. Na taj način mirovne snage UN stvorile bi tampon zonu i razdvojile strane u sukobu, sve dok se na miran, pravičan i međunarodno-pravno zasnovan način, uz angažovanje i UN, ne reši jugoslavenska kriza.» (B. JOVIĆ, *Poslednji dani*, Zapis od 9. novembra 1991., 410.)

snage Ujedinjenih nacija razmjestite na linije dodira zaraćenih strana, i to u hrvatski prostor».⁵³³ Ne treba smetnuti s uma kako je sredinom studenoga 1991. srpska strana uspješno okončala svoju najveću napadnu operaciju u Hrvatskoj: nakon dugotrajne opsade osvojen je istočnoslavonski grad Vukovar. Jedan srpski izvor tako navodi podatak prema kojemu se, nekoliko dana nakon pada Vukovara, pojavila informacija (navodno porijeklom iz britanskog ministarstva vanjskih poslova) koja upućuje upravo na taj zaključak. Tu se navodi kako su srpsko osvajanje Vukovara, ali i pretpostavljeni pad Osijeka, zapravo stvorili uvjete za dolazak snaga UN-a tj. kako je na taj način «sugerisano srpskoj strani na kojoj liniji da okonča ratne napore».⁵³⁴ Postoji još posrednih dokaza za ovu tvrdnju. Primjerice, u posebnoj *Direktivi* vrha JNA od 10. prosinca 1991. opet se pad Vukovara navodi kao ključan trenutak koji je, između ostalog, omogućio i «prihvatanje inicijative Predsedništva SFRJ o angažovanju mirovnih snaga OUN u Jugoslaviji».⁵³⁵ Točno je, stoga, srpski korak – odluku o pozivu mirovnim snagama UN-a – odrediti kao «početak pokušaja ciprizacije Hrvatske».⁵³⁶

Može se, dakle, zaključiti kako su srpski razlozi za angažman mirovnih snaga UN-a bili: želja za očuvanjem dosegnutog opsega teritorijalnih osvajanja u Hrvatskoj (iskorištavajući temeljna načela djelovanja UN-a) te nemogućnost daljnjeg djelovanja u tom smislu, u okviru pregovaračkog procesa pod okriljem EZ-a. Primjetna je i razlika između srpskog stava u studenom 1991. te onog iz lipnja 1991. (u vrijeme uključenja EZ-a u jugoslavensku krizu). U studenom 1991. srpskoj strani odgovara, dakle, daljnja internacionalizacija krize (uvođenje UN-a u igru), ali isključivo iz činjenice dobrog

⁵³³ Ilija PETROVIĆ, *Slavonija, Baranja i Zapadni Srem. Od vijeća do republike*, Novi Sad, 1996., 83.

⁵³⁴ *Isto*, 115.-116.

⁵³⁵ D. MARIJAN, *Slom*, 322.

⁵³⁶ M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 238.

poznavanja temeljnih načela djelovanja UN-a. Međunarodna prisutnost, uz bitno drugačije modele njezinog djelovanja, sada je bila itekako poželjna.

Hrvatski stav prema mogućnosti izravnijeg angažmana UN-a (upućivanje mirovnih snaga) bio je određen drugim motivima. Načelno, hrvatski interes bio je u prvom redu zaustavljanje agresije, koja je prijetila i samom opstanku još uvijek nepriznate države. Prema Nobilu, Hrvatska je «u jeku najtežih napada prizivala slanje mirovnih trupa ponajviše zato da bi zaustavila daljnju amputaciju svog teritorija».⁵³⁷ Hrvatske nade u UN, kao zaustavljača agresije, ostat će trajnom poveznicom njihova odnosa, sve do Sarajevskog primirja početkom 1992. U tom kontekstu treba gledati i Mesićev poziv Vijeću sigurnosti za upućivanjem mirovnih snaga na republičke granice.⁵³⁸ Na toj liniji djelovala je i Vlada RH; dana 24. listopada 1991., upućeno je pismo Vijeću sigurnosti, u kojem se od ovog tijela traži «da upotrijebi sva sredstva koja mu na temelju Povelje Ujedinjenih naroda stoje na raspolaganju», u svrhu zaustavljanja agresije i genocida JNA i Srbije «nad hrvatskim narodom i drugim nesrpskim narodima koji žive u Republici Hrvatskoj».⁵³⁹ U pismu se izrijeком ne navodi zahtjev za slanjem mirovnih snaga u RH, ali samo spominjanje sredstava koja UN-u stoje na raspolaganju, a navedeno je «posebice ona predviđena u glavi VII. Povelje UN-a», može se protumačiti kao znak hrvatskog pristanka na dolazak mirovnih snaga. Potvrda je stigla u drugoj polovici studenog 1991. Iako nije riječ o službenom zahtjevu Vijeću sigurnosti, Tuđman se, u apelu svjetskim državicima od 21. studenog 1991., pored ostalog, založio «za što hitnije razmještanje mirovnih snaga».⁵⁴⁰ Dalje, iz istih razloga iz kojih je prihvatila

⁵³⁷ Isto, 236.

⁵³⁸ F. GREGURIĆ, *Vlada, Zapis* od 16. rujna 1991., 117.

⁵³⁹ Isto, *Zapis* od 24. listopada 1991., 216.-217.

⁵⁴⁰ M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 119.

angažman EZ-a, Hrvatska je sada prihvatila i angažman UN-a; ocijenjeno je kako daljnja internacionalizacija sukoba i u ovom slučaju ide u korist slabije (hrvatske) strane. U ovom trenutku, iako nije središnjim motivom hrvatskog odnosa s UN-om, blago se pojavljuje još jedan razlog hrvatskog pristanka/zahtjeva za angažmanom mirovnih snaga UN-a: međunarodno priznanje. Postizanje stupnja međunarodno priznatog subjektiviteta, a potom i pretpostavljeno primanje Hrvatske u UN, dodatno bi, iz čitavog niza razloga, ojačalo hrvatski položaj. To je na izravan način potvrđeno na sjednici hrvatske vlade od 27. listopada 1991., kada je prihvaćena Rezolucija 713 Vijeća sigurnosti. Kao prvi razlog takve odluke navedeno je da ta Rezolucija predstavlja «punu internacionalizaciju jugoslavenske političke krize», s potvrdom u točki 8. Rezolucije («u kojoj se navodi da Vijeće sigurnosti 'odlučuje ostati u tijeku zbivanja sve do ostvarenja političkog rješenja'»).⁵⁴¹ Nobile je točno sažeo hrvatske razloge, ali i ključnu sadržajnu razliku u odnosu na srpsku stranu. «Srbi su išli na internacionalizaciju krize kroz UN kako bi završili ono što su započeli s balvanizacijom», naveo je, «a Hrvati da bi dobili na vremenu, bolje se organizirali za obranu, stekli međunarodno priznanje i čekali nove srpske pogreške».⁵⁴² Iz pozicije slabije strane, ovome se zaista nema ništa za zamjeriti. Već u ovoj, pripremnoj, fazi angažmana mirovnih snaga, započela je, dakle, i hrvatska borba protiv ključne srpske namjere za rasporedom mirovnih snaga UN-a na linije bojišta. Da srpski prijedlog o rasporedu mirovnih snaga ima za cilj svojevrсно međunarodnu legalizaciju teritorijalnih osvajanja u Hrvatskoj hrvatska strana je prepoznala i prije negoli je on službeno i upućen Vijeću sigurnosti. Istog dana kada je on i upućen (9. studenog 1991.), vlada RH je ocijenila kako bi i s hrvatske strane trebalo

⁵⁴¹ F. GREGURIĆ, *Vlada, Zapis od 27. rujna 1991.*, 145.

⁵⁴² M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 153.

uputiti «zahtjev Ujedinjenim narodima da pošalju mirovne snage, ali isključivo na granicu».⁵⁴³ Činjenicu prema kojoj suprotstavljene strane imaju posve različite stavove o razmještanju snaga UN-a prepoznao je i Wijnaendts. Početkom studenog 1991., u vrijeme upućivanja pisma Predsjedništva SFRJ, primjetio kako Tuđman želi upravo suprotno od Miloševića tj. razmještaj mirovnih snaga UN-a na republičke/državne granice.⁵⁴⁴

Ostaje još osvrt na stavove međunarodnih čimbenika u ovoj fazi – EZ-a i, naravno, samog UN-a. Postoje neki elementi za pretpostavku kako se i vrh EZ-a, možda se već u ovoj fazi počevši orijentirati isključivo na segment političkog arbitriranja između sukobljenih strana, odlučio na prepuštanje glavne uloge UN-u (barem u onom aspektu koji se tiče najizravnijeg uključenja u sukob u Hrvatskoj). Primjerice, njemačkom diplomatu Libalu učinilo se kako je jedan od razloga Carringtonova raspuštanja Konferencije o Jugoslaviji, početkom studenog 1991., bilo njegovo sve veće uvjerenje o mirovnim snagama UN-a kao jedinom jamcu zaustavljanja rata u Hrvatskoj.⁵⁴⁵ No, njemačka diplomacija, u tom trenutku jedina dinamična snaga EZ-a, bila je načisto s ulogom mirovnih snaga UN-a; smatrano je kako njihov razmještaj ne smije ugroziti «načelo nepovredivosti te unutarnje jugoslavenske granice».⁵⁴⁶ Očigledno, ovakvi stavovi trebali su predstavljati dovoljne jamce hrvatskoj strani. Službeni prijedlog Vijeću sigurnosti o razmatranju prijedloga o mirovnim snagama ministri vanjskih poslova EZ-a uputili su 12. studenog. Dva dana kasnije, 14. studenog, u Bonnu su Nijemci uvjeravali Mesića na prihvaćanje mirovnih snaga UN-a.⁵⁴⁷ Dakle, sredinom studenog 1991. i EZ je zaključio kako su mirovne snage jedini preostali jamac zaustavljanja sukoba u Hrvatskoj

⁵⁴³ F. GREGURIĆ, *Vlada*, Zapis od 9. studenog 1991., 252.

⁵⁴⁴ H. VEJNANS, *U žrvnju*, 104.

⁵⁴⁵ M. LIBAL, *Njemačka politika*, 98.

⁵⁴⁶ *Isto*, 99.

⁵⁴⁷ *Isto*, 99.-100.

(što je trebalo zadovoljiti hrvatsku stranu, koja ionako nije imala mnogo izbora). Malo kasnije, kada prihvaćanje konkretnog mirovnog plana bude uvjetom međunarodnog priznanja, hrvatski izbor će biti još uži.

Dok kod razmatranja pozicije EZ-a još i postoje neke dvojbe, u slučaju UN-a njih gotovo da nema. Primjerice, u izvještaju glavnog tajnika UN-a s kraja listopada 1991., hvale se napori promatračke misije EZ-a, ali se, također, navodi da je evidentno kako se pojavila potreba za neutralnom snagom, koja bi nenasilnim sredstvima uvjerila sukobljene strane na poštivanje lokalnih sporazuma o primirju i drugih dogovorenih sporazuma.⁵⁴⁸ Također, službeni poziv krnjeg Predsjedništva SFRJ od 9. studenog 1991. zadovoljava i jedan dio formalnih razloga za odobravanje mirovne operacije (poziv jedne od zainteresiranih strana).⁵⁴⁹ Uostalom, ako u vrhu UN-a i nije donešena konačna odluka o upućivanju mirovnih snaga, navedeno pokazuje kako su napori UN-a svakako išli u tom smjeru.

⁵⁴⁸ UNDOC, S/23169, Izvještaj Glavnog tajnika Vijeću Sigurnosti od 25. listopada 1991.

⁵⁴⁹ Smatram, usprkos činjenici da je, u formalnom smislu, usvojen službeni zahtjev Velike Britanije i Francuske, pismo krnjeg Predsjedništva SFRJ od 9. studenog 1991. također shvaćeno kao neka vrsta službenog poziva. Primjerice, B. Jović smatra kako je primanje formalnog zahtjeva V. Britanije i Francuske učinjeno isključivo iz pragmatičkih razloga; da se «'Vlasi ne sete'». (B. JOVIĆ, *Poslednji dani*, Zapis od 15. novembra 1991., 411.)

5.3. Plan mirovne operacije Ujedinjenih naroda u Hrvatskoj – realizacija ideje

Načelno slaganje s upućivanjem mirovnih snaga UN-a u Hrvatsku predstavljalo je tek prvi korak u razvoju koncepcije mirovne operacije. On je, naime, morao imati i konkretan sadržaj tj. skup pravila i odredbi kojima se definira osnovni sadržaj i namjera te nositelji mirovne operacije – prema njegovu tvorcu, specijalnom izaslaniku glavnog tajnika UN-a, kasnije nazvan Vanceov mirovni plan. No, kako bi se uopće moglo raspravljati o tome, trebalo je u što većem obimu zaustaviti ratni sukob u Hrvatskoj, što je bio jedan od glavnih preduvjeta za uspostavljanje mirovne operacije. To se dogodilo 23. studenog 1991., kada su u Ženevi Milošević, Kadijević i Tuđman dogovorili prekid neprijateljstava.⁵⁵⁰ Vanceova prisutnost potpisivanju ovog sporazuma posredno je svjedočanstvo važnosti kojeg mu je pridavao UN (u njegovoj organizaciji, pored UN-a, sudjelovao je i EZ). No, on, iz raznih razloga, neće potvrditi očekivanja tj. neće predstavljati okosnicu na kojoj će se realizirati mirovna operacija UN-a. Čini se da je taj plan (barem u najvažnijim crtama) stvoren i prije zaključivanja primirja u Ženevi, gdje su zainteresirane strane izrazile načelno slaganje s njegovim odredbama. Prema Wynaendtsu, Vance, koji je u Jugoslaviji boravio u razdoblju 17.-23. studenog 1991., prilikom povratka konkretizirao je plan, prema kojem snage UN-a «treba koncentrisati u delovima gde Srbi čine većinu ili suštinsku manjinu».⁵⁵¹ Kakogod bilo, Vijeće sigurnosti je 27. studenog 1991. objavio Rezoluciju br. 721, u kojoj je navedeno kako sukobljene strane moraju pokazati poštivanje Ženevskog sporazuma, kako bi glavni tajnik UN-a mogao uputiti «preporuku o mogućem ustanovljenju u Jugoslaviji operacije Ujedinjenih

⁵⁵⁰ *Dokumenti*, Ženevski sporazum od 23. studenog 1991., 157.

⁵⁵¹ H. VEJNANS, *U žrvnju*, 106.

naroda za održavanje mira».⁵⁵² Plan je po prvi puta objavljen polovicom prosinca 1991., kada je objavljen poseban dodatak izvješću glavnog tajnika UN-a, pod službenim nazivom *Plan mirovne operacije Ujedinjenih naroda u Jugoslaviji*.⁵⁵³ Dan nakon potpisivanja Sarajevskog primirja, 3. siječnja 1992., događaja koji je po prvi puta zaustavio rat u Hrvatskoj, Vance je do kraja precizirao svoj plan te je izjavio kako je postignut opći sporazum o njegovom prihvaćanju.⁵⁵⁴ Tek će ovo primirje stvoriti toliko potreban kontekst, u kojem će se mirovna operacija UN-a u Hrvatskoj početi realizirati, ali i tada ne bez poteškoća.

Plan mirovne operacije Ujedinjenih naroda u Jugoslaviji ili (dalje) Vanceov mirovni plan⁵⁵⁵, u skladu s općim shvaćanjem UN-a o konceptu mirovnih operacija, predstavlja privremenu mjeru («prijelazni aranžman»), s ciljem stvaranja uvjeta koji bi, opet, trebali omogućiti trajan prestanak neprijateljstava. Postizanje toga cilja trebalo je, dalje, omogućiti nesmetano odvijanje političkih pregovora o ukupnom rješenju jugoslavenske krize, niti na jedan način ne prejudicirajući njihov ishod. Stvaranje uvjeta mira je, u prvom redu, pretpostavljalo demilitarizaciju područja na kojima će se razmjestiti mirovne snage. Uz nadzor i podređenost Vijeću sigurnosti i Glavnom tajniku UN-a, nosioci provedbe tih zamisli bile su mirovne snage UN-a, koje su se sastojale od tri temeljne sastavnice: vojne, policijske i civilne. Zadaća vojnog i policijskog dijela mirovnih snaga bila je, dakle, osiguranje statusa demilitariziranosti područja razmještenosti mirovnih snaga. Pored toga, njihova zadaća bila je i zaštita preostalog

⁵⁵² *Dokumenti*, Rezolucija 721 Vijeća sigurnosti od 27. studenog 1991., 158.

⁵⁵³ UNDOC, S/23280, Izvješće Glavnog tajnika Vijeću Sigurnosti od 11. prosinca 1991., Anex III.; F. GREGURIĆ, *Vlada*, Zapis od 11. prosinca 1991., 334.-336.; B. MARKOVIĆ, *Jugoslavenska kriza*, 27.

⁵⁵⁴ *Kronologija*, 126.; B. MARKOVIĆ, *Jugoslavenska kriza*, 29.

⁵⁵⁵ *Dokumenti*, Plan mirovne operacije UN u Jugoslaviji, studeni-prosinac 1991., 159.-163. Daljnji navodi preuzeti su iz ovog teksta. Opširno o Vanceovu planu vidi i kod N. BARIĆ, *Srpska pobuna*, 147.-150. te M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 247.-249.

civilnog stanovništva na tim područjima. Posebno važan segment djelovanja mirovnih snaga UN-a sastojao se i u omogućavanju povratka svih prognanih osoba. Područja razmještaja mirovnih snaga UN-a bila su ona «za koja glavni tajnik smatra da su potrebne posebne mjere tijekom prijelaznog razdoblja kako bi se osiguralo trajno poštivanje prekida vatre». Ta područja nazvana su *United Nations Protected Areas* (UNPA) ili zaštićene zone UN-a, a UN ih je odredio kao područja «u kojima su Srbi većina ili značajna manjina stanovništva i gdje su napetosti među zajednicama dovele do sukoba u nedavnoj prošlosti». U trenutku objavljivanja ovog plana (prosinac 1991.) bile su predviđene tri UNPA područja: *Istočna Slavonija* (područje općine Vukovar, Beli Manastir, dijelovi općine Osijek istočno od grada te neka sela istočnog dijela općine Vinkovci), *Zapadna Slavonija* (područje općina Grubišno Polje, Daruvar, Pakrac, zapadni dijelovi općine Novska te istočni dijelovi općine Nova Gradiška) te *Krajina* (područje općina Kostajnica, Petrinja, Dvor, Glina, Vrginmost, Vojnić, Slunj, Titova Korenica, Donji Lapac, Gračac, Benkovac, Obrovac i Knin). No, navedeno je i kako će točne granice UNPA biti utvrđene «od strane prethodnice snaga UN-a nakon konzultacija s lokalnim vođama, a prije no što počne raspoređivanje snaga UN-a». Zaštitne snage biti će ona snaga koja će imati odlučujuću riječ u smislu ovlasti na području UNPA, tj. biti će nadređene (u smislu nadziranja njihova djelovanja) lokalnim organima vlasti.⁵⁵⁶ Tvorac mirovnog plana, američki diplomat Vance, ostavljao je različite dojmove na sudionike ovih događanja: od popustljivog UN-a službenika koji je pokazivao preveliku sklonost prema srpskoj strani (posebno prema Miloševiću) do najkompetentnijeg, najiskrenijeg, ali i najneupućenijeg mirovnog posrednika koji je djelovao u kompleksu jugoslavenskih ratova devedesetih godina prošlog stoljeća; istina je, po svemu sudeći, negdje u sredini, a

⁵⁵⁶ *Isto, (Dokumenti).*

izvjesno je samo kako Vance niti u jednom trenutku nije išao izvan okvira višedesetljetnog UN-ovog iskustva, niti je pokazivao takve namjere.⁵⁵⁷

To su osnovni naglasci Vanceova mirovnog plana iz prosinca 1991., a ništa se, u sadržajnom smislu, neće promijeniti niti u trenutku potpisivanja Sarajevskog primirja početkom 1992. No, put do prosinačkog mirovnog plana bio je bremenit poteškoćama. Tijekom studenog i početkom prosinca 1991. glavni problem u usuglašavanju detalja plana, gledano iz pozicije UN-a, bila je hrvatska strana. Načelno, hrvatska pozicija bila je pristajanje na dolazak mirovnih snaga UN-a iz razloga koristi koju bi slabija strana u sukobu iz toga dobila: nada da će postrojbe UN-a zaustaviti sukob te korist od daljnje internacionalizacije sukoba. No, načelan pristanak nije ujedno značio i pristanak na konkretne detalje mirovnog plana. Postizanje pristanka sukobljenih strana na te detalje činit će srž brojnih Vanceovih (sada u društvu i Murracka Gouldinga, podtajnika za mirovne operacije UN-a) dolazaka u Jugoslaviju. U početku, mnogo je više trebalo uvjeravati hrvatsku stranu. Stoga sastanci hrvatske strane s Vanceom i Gouldingom potkraj 1991. predstavljaju zanimljiv duel UN-a, s konstantnim inzistiranjem na ustaljenoj praksi mirovnih operacija praćenim poslovičnom hladnokrvnošću, i hrvatske strane, čiji postupci predstavljaju očajnički pokušaj da se iz spoja neznanja, naivnosti,

⁵⁵⁷ Crnogorski predsjednik Momir Bulatović je u Vanceu, «koji je stvorio UNPA zone i obezbedio da se srpskom narodu u Hrvatskoj sloboda i dostojanstvo garantuju mirovnim trupama UN», vidio čovjeka koji je imao «snažna antifašistička opredeljenja i umeo je da prepozna aveti iz Drugog svetskog rata simbolizovane u narastajućem hrvatskom nacionalizmu sa početka devedesetih godina prošlog veka». (D. VUKŠIĆ, *JNA i raspad SFR Jugoslavije*, Stara Pazova, 2006. 272.); Predstavnici EZ-a Vancea su vidjeli kao popustljivog i uvjerenog u Miloševićevu ukupnu važnost. Tako Libal: «U naporima da se ponovno uspostavi mir, prema svemu sudeći, Vance je Miloševića držao bitnim i povjerenja vrijednim partnerom, te se bio spreman odnositi prema njemu na taj način. Tako je barem prosuđivao veleposlanik Wynaendts, čovjek najneposrednije uključen u sve te razgovore i pregovore, koji je, nakon dosta pozitivne ocjene Vancea kao pregovarača, iznio sljedeću opasku: 'U odnosu Vancea prema Miloševiću ima nešto što čovjeka podsjeća na Roosevelta dok u ratu pregovara sa Staljinom.'». (M. LIBAL, *Njemačka politika*, 116.-117.); Najpozitivnija ocjena Vancea došla je od strane od koje se to najmanje očekivalo; prema Nobilu: «Hrvatske vlasti i javnost često su u Cyrusu Vanceu vidjele Srbima sklonog pregovarača, iako je od svih koji su se izredali na ovim prostorima Vance sigurno bio najpošteniji, ali i vjerojatno najneupućeniji kada je riječ o balkanskoj političkoj kulturi». (M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 244.)

nerealnosti i puke nužde (koja je ipak proizvela određenu dozu diplomatske umješnosti) izvuče nešto pozitivno; u svakom slučaju važno svjedočanstvo vremena. Primjerice, na sastanku u Zagrebu od 19. i 20. studenog 1991., Goulding je Tuđmana upoznao s nizom uvjeta «koje treba ispuniti da bi VS [Vijeće sigurnosti] donijelo načelnu odluku o slanju mirovnih snaga», od kojih je najvažnije «postići prekid vatre i utvrditi mandat i svrhu misije, koju sukobljene strane moraju prihvatiti i onda je provoditi u dobroj vjeri».⁵⁵⁸ Kad je razgovor konačno usredotočen na konkretna pitanja mandata mirovnih snaga hrvatska strana pokušala je dobiti pristanak za kompromisni prijedlog o uspostavi lokalnih organa vlasti, koju su djelovale prije izbijanja sukoba, Vance i Goulding su ga odbili.⁵⁵⁹ Novi sastanak je održan 3. prosinca 1991., a središnja tema razgovora bila je usmjerena na djelovanje lokalnih policijskih snaga: «Srbi su tražili potpunu autonomiju djelovanja, a Tuđman njihovo djelovanje u okviru hrvatskog poretka, podložno odlukama centralnih vlasti».⁵⁶⁰ Ovo pitanje hrvatska strana će, vjerojatnije kao vrsta posrednog pritiska na UN, negoli iz stvarnog uvjerenja kako se nešto može promijeniti, postavljati i kasnije. Tako je i na sastanku od 21. prosinca 1991., ovoga puta s Vanceovim zamjenikom Herbertom Okunom te Shashi Tharoorom, pomoćnikom podtajnika za mirovne operacije UN-a, Tuđman postavio zahtjev prema kojem bi UN postrojbe trebale razoružati milicijske postrojbe RSK. Zahtjev je odbijen, a Tharoor je to obrazložio stavom «da će se te milicijske postrojbe trebati zadržati dok traje prisutnost UN».⁵⁶¹ Mnogo se iz ovih sastanaka može zaključiti o temeljnim načelima koja vode dužnosnike UN-a (i od kojih, uostalom, neće odustati). Najprije, hrvatska strana dobila je čvrsta uvjerenja da njezin

⁵⁵⁸ M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 239.

⁵⁵⁹ *Isto*.

⁵⁶⁰ *Isto*.

⁵⁶¹ *Isto*, 241.

pristanak na specijalni status područja razmjesta snaga UN-a (UNPA) ne znači njihovo prepuštanje Srbiji (jer bi to značilo prejudiciranje političkog rješenja, što je suprotno načelima koncepta mirovne operacije). Mogla se uvidjeti i sklonost UN-a nekoj vrsti konzervativnog birokratizma; na vlastitoj koži Hrvatska se uvjerila kako UN-ova birokracija nastoji «što konzervativnije i minimalistički definirati svaki mandat mirovnih snaga kako bi politički i osobni rizici operacije bili svedeni na minimum».⁵⁶² Ipak, jedna je pouka bila iznad svih: načelo neutralnosti na načelnoj razini kod UN-a uvijek podrazumijeva sklonost kompromisnim rješenjima na operativnoj razini. Brojni su primjeri za takvu ocjenu. Miloševićevo odbijanje razmjesta snaga UN-a u pograničnim dijelovima BiH kompenzirano je odabirom Sarajeva za sjedište UN-a. Prilikom rasprave o djelovanju lokalnih policijskih snaga, u prosincu 1991. kako je primijećeno, predstavnici UN-a su, također, «tražili kompromis».⁵⁶³ No, najveći je učinjen u pogledu razmjesta snaga UN-a; hrvatske bojarni o razmještaju mirovnih snaga na liniju bojišta anulirane su (što bi, *de facto*, sankcioniralo srpska osvajanja), ali nije prihvaćen niti Tuđmanov prijedlog o njihovu razmještaju na republičke/državne granice. Opet, mirovne snage bit će razmještene i na jednoj i na drugoj liniji, ali i izvan njih; vrhunac kompromisnog pristupa, ali za koji će se, u konačnici, platiti račun. Stoga, hrvatska pozicija našla se u procijepu između nerealnih očekivanja i realnosti UN-ih načela djelovanja. Navedimo opet Nobila: «Hrvatska je očekivala da će joj UN postrojbe, u ime poštovanja teritorijalnog integriteta i pravde, osigurati izlazak na međunarodne granice, nasuprot zamrzavajućim učincima klasičnog *peace keepinga*, podložnog političkim kompromisima

⁵⁶² *Isto*, 240.

⁵⁶³ *Isto*.

velikih sila».⁵⁶⁴ No, hrvatska nastojanja bila su pokušaji da se iz već uvelike određene situacije ipak izvuku neke koristi; Tuđman u ovom razdoblju nikad nije zaprijetio odbacivanjem mirovnog plana.

Problemi su se, pretpostavljam neočekivano za UN, pojavili na srpskoj strani. Milošević i JNA, strana u sukobu koja je, uostalom prva i uputila službeni zahtjev za razmještanjem mirovnih snaga, nije bila izvorištem nesporazuma. Dana 31. prosinca 1991. krnje Predsjedništvo SFRJ prihvatilo je koncept mirovnog plana. Očito je ocijenjeno kako, usprkos odbijanju zahtjeva za razmještanjem mirovnih snaga na liniji bojišta, činjenica kako mirovna operacija pretpostavlja dugoročno «zamrzavanje» zatečenog stanja, znači opstanak vlasti pobunjenih Srba na područjima koja su bila pod njihovom kontrolom. Prema Joviću, vlast «faktički ostaje srpskom narodu do konačnog političkog rešenja (a svakako i posle toga)».⁵⁶⁵ Onda se na sceni ukazao prvak pobunjenih hrvatskih Srba Milan Babić. Još u vrijeme upućivanja zahtjeva za mirovnim snagama, u studenom 1991., Milošević je u tom smislu izrazio određene bojazni; navodno je Joviću naveo kako «postoji opasnost od nerazumevanja i kod Srba u Krajini».⁵⁶⁶ To «nerazumevanje» je u drugoj polovici studenog 1991. preraslo u jasno neslaganje. Na 14. sjednici sjednici Vlade SAO Krajine, održane 18. studenog 1991., tako je donesen poseban zaključak, u kojem se zahtjeva razmještaj mirovnih snaga na crti razdvajanja sukobljenih strana, ali i svojevrsno priznanje međunarodnog subjektiviteta SAO Krajine (pravo na vlastito određenje u vezi mirovnih snaga tj. pristanak na njihov razmještaj). Također, Babić je priželjkivao drugačiju ulogu mirovnih snaga: njihova jedina zadaća trebala bi biti

⁵⁶⁴ *Isto*, 241.-242.

⁵⁶⁵ B. JOVIĆ, *Posljednji dani*, Zapis od 31. decembra 1991., 421.

⁵⁶⁶ *Isto*, Zapis od 2. novembra 1991., 408.

provedba konačnog razgraničenja Hrvatske i SAO Krajine.⁵⁶⁷ Babićevo odbijanje mirovnog plana našlo je mjesta i u izvješću glavnog tajnika UN-a od 11. prosinca 1991., prvom nakon potpisivanja sporazuma u Ženevi. Tu je navedeno, kako mirovni plan ima podršku svih strana (Tuđman, Milošević i Kadijević), ali je odbijen najmanje od strane jednog (u izvješću) neimenovanog prvaka srpske zajednice u Hrvatskoj, koji nije prihvatio sve načelne i operativne dijelove plana.⁵⁶⁸ Bio je to uvod u prvi veći unutarsrpski sukob, u vrijeme ratova 1991.-1995. Nije ostao bez posljedica i za hrvatsku stranu i njezina očekivanja od mirovnih snaga. To se najbolje vidjelo na sastanku između hrvatske strane i izaslanstva UN-a (kojeg su tog puta činili Herbert Okun, Vanceov zamjenik i Shashi Tharoor, pomoćnik podtajnika za mirovne operacije), održanom 21. prosinca 1991. Tuđman je inzistirao da snage UN-a razoružaju milicijske postrojbe RSK, ali je Okun to otklonio «kao mogućnost jer ‘u Kninu imamo problema da oni uopće prihvate mirovni plan’».⁵⁶⁹ Bio je to, također, uvod u još jedno kompromisno rješenje UN-a.

Ipak, u realizaciji koncepta mirovne operacije otišlo se predaleko da bi ga se sada, usprkos svim poteškoćama, napustilo. Izvješće glavnog tajnika UN-a od 11. prosinca 1991., posljednje u toj godini, stoga konstatira probleme s kojima se suočavaju mirovna nastojanja UN-a, ali i izražava čvrstu volju da se s procesom nastavi. U izvješću je navedeno kako postoje problemi u implementaciji sporazuma iz Ženeve, čije odredbe krše obje strane, ali JNA je istaknuta kao onaj čimbenik koji je za kršenje odgovorniji:

⁵⁶⁷ *Dokumenti institucija*, knjiga 2, dokument br. 120, Zapisnik 14. sjednice Vlade SAO Krajine od 18. studenog 1991., 272.-275.; N. BARIĆ, *Srpska pobuna*, 151.

⁵⁶⁸ UNDOC, S/23280, Izvješće Glavnog tajnika Vijeću sigurnosti od 11. prosinca 1991. (« [...] that at least one leader of the Serbian communities in Croatia was not at that time able to accept all aspects of the concept and operational plan»).

⁵⁶⁹ M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 241.

njezina kršenja prekida vatre ocijenjena su brojnijim te nasilnijim.⁵⁷⁰ Kako je već primjećeno, navedena je i Babićeva negativna reakcija. Novi čovjek na mjestu glavnog tajnika UN-a, Egipćanin Boutros Boutros Ghali, ocijenio je stoga kako još uvijek nisu stvoreni uvjeti za realizaciju mirovne operacije, navevši nepoštivanje prekida vatre kao ključni razlog.⁵⁷¹ Ipak, Vanceov plan pridodan je ovom izvješću, što se može ocijeniti i posrednom vrstom pritiska na sukobljene strane. No, od strane UN-a je učinjen i jedan izravniji napor. Rezolucijom Vijeća sigurnosti 724 od 15. prosinca 1991. odobren je prijedlog glavnog tajnika UN-a «da u Jugoslaviju pošalje malu skupinu osoblja, uključujući i vojno osoblje kao sastavni dio stalne misije njegovog osobnog izaslanika da bi se napravio napredak u pripremama eventualnog slanja operacije za očuvanje mira».⁵⁷² Problemi s nepoštivanjem sporazuma iz Ženeve u mnogome su uklonjeni potpisivanjem *Sporazuma o prekidu neprijateljstava*, što je učinjeno u Sarajevu 2. siječnja 1992.⁵⁷³

Babićev otpor bilo je slomljen sredinom veljače 1992. Dana 16. veljače 1992. Skupština RSK, kojoj je načelu bio Mile Paspalj, prihvatila je Vanceov plan. Bio je to kraj gotovo četveromjesečnih napora (podjednako i pritisaka i nagovaranja) srbijanskog političkog i vojnog vrha koji su za cilj imali uvjeriti krajinske Srbe u koristi koje bi donijelo prihvaćanje Vanceovog plana.⁵⁷⁴ No, bio je to također rezultat još jednog kompromisnog rješenja od strane UN-a. Naime, Goulding je, potkraj siječnja 1992., boravio u Beogradu, gdje je Miloševiću dao jamstva, koja su trebala privoljeti krajiške Srba na prihvaćanje plana. Navedena jamstva bila su sljedeća: «(...) 1) UN se neće

⁵⁷⁰ UNDOC, S/23280, Izvješće Glavnog tajnika Vijeću sigurnosti od 11. prosinca 1991. («[...] the cease-fire violatinos by JNA have been more numerous and certainly more violent»).

⁵⁷¹ Isto.

⁵⁷² *Dokumenti*, Rezolucija 724 Vijeća sigurnosti UN od 15. prosinca 1991., 164.

⁵⁷³ Isto, Sporazum o prekidu neprijateljstava od 2. siječnja 1992., 165.-166.

⁵⁷⁴ Opširno o tome N. BARIĆ, *Srpska pobuna*, 150.-162.

povući dok se ne postigne političko rješenje. 2) Razmjешtaj UN neće prejudicirati političko rješenje. 3) UN će učvršćivati primirje. 4) UN postrojbe neće promijeniti *status quo* lokalnih vlasti do političkog rješenja. 5) UNPA zone neće biti pod jurisdikcijom RH. 6) UN će štiti sve lokalno pućanstvo.».⁵⁷⁵ Oćigledno je kako su navedena jamstva zadovoljila Miloševića (osim rasporeda snaga UN-na na linije dodira, sve drugo posve je odgovaralo srpskim namjerama o ulozi UN-a). Takoćer, Gouldingova jamstva nisu izlazila niti iz okvira mirovnog plana (u tom smislu njegova izrićita tvrdnja prema kojoj UNPA zone neće biti pod jurisdikcijom RH predstavlja samo jasnije tumaćenje koncepta zaštitnih zona, navedenog u Vanceovu planu iz prosinca 1991.).

U mećuvremenu nastavili su se i razgovori predstavnika UN i hrvatske strane o odredbama mirovnog plana. Godina 1992., u tom smislu, počela je radno; na samu Novu godinu 1992. Vance i Goulding posjetili su Tućmana. Hrvatski predsjednik je izvješten kako su JNA i krajiški Srbi prihvatili mirovni plan u cjelini (što sasvim sigurno nije bilo toćno, ali ukoliko se srpska strana personificira s Miloševićem – što je, nedvojbeno, bilo stajalište UN-a, onda se takva ocjena moće dati) te je zatraćeno i njegovo (Tućmanovo) bezuvjetno prihvaćanje mirovnog plana. Tućman se sloćio, ali je Vance zatraćio pristanak «u pismenom obliku», što je bio «uvjet za njegovo pozitivno mišljenje Ghaliju, koji je trebao preporučiti VS-u [Vijeću sigurnosti] usvajanje mandata».⁵⁷⁶ Usprkos ovim neslaganjima UN se, početkom 1992., odlučio za daljnji iskorak u provedbi mirovne operacije. Na temelju izvješća glavnog tajnika UN-a od 5. sijećnja 1992. u Jugoslaviju je poslana grupa od 50 ćasnika za vezu – *United Nations Mission of Liaison Officers* (UNMLO), sa zadaćom nadgledanja odrćavanja prekida vatre te uspostave redovitih

⁵⁷⁵ M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 249.

⁵⁷⁶ *Isto*, 242.

kontakata između sukobljenih strana. No, to, uslijed spomenutih problema, još uvijek nije značilo i davanje preporuke Vijeću sigurnosti za ustanovljenje mirovnih snaga te njihovo upućivanje (iako bi se misija UNMLO-a mogla smatrati njihovom svojevrsnom prethodnicom). U istom izvješću Ghali navodi kako se još uvijek nisu stekli uvjeti za njegovu preporuku Vijeću sigurnosti u tom smislu (navedeno je nepoštivanje Ženevskog sporazuma te odbijanje mirovnog plana od strane krajiških Srba). Svejedno, Ghali je zaključio kako su sve strane razumjele koncept Vanceovog plana te izrazile spremnost na prihvaćanje njegove implementacije, ukoliko se Vijeće sigurnosti odluči na daljnje korake u tom smjeru.⁵⁷⁷

Usprkos Ghalijevim stavovima u navedenom izvješću neplodne rasprave s hrvatskom stranom o odredbama mirovnog plana nastavljene su tijekom cijelog siječnja 1992. Osnovni problem je i dalje bio sadržan u različitim shvaćanjima naravi Vanceovog mirovnog plana, što je dobro sažeto u sljedećem zaključku: «Mandat UN-a nije bio, kao što je tada i *nakon toga* [kurziv – I. M.] inzistirao predsjednik Tuđman, da nametne bilo kakvo rješenje, već je, prema interpretaciji Gouldinga i Vancea, trebao olakšati povratak protjeranog stanovništva i pridonijeti mjerama za jačanje povjerenja».⁵⁷⁸ Dakle, UN-ova zadaća, na razini mirovne operacije, bila je u stvaranju konkretnog privremenog okvira koji neće mijenjati odrednice zatečenog stanja, nego je njegova zadaća upravo suprotna: on će takvim – «zamrznutim» – ostati sve dok se na višoj razini ne pronađe odgovarajuće političko rješenje. Hrvatsko suočavanje sa stvarnošću još nije bilo do kraja izbrušeno. Primjerice, čelni čovjek vlade RH Franjo Gregurić (a takav je stav prevladavao i u drugim institucijama), u kontekstu Sarajevskog primirja, smatrao je kako je tim činom

⁵⁷⁷ UNDOC, S/23363, Izvješće Glavnog tajnika Vijeću sigurnosti od 5. siječnja 1992. ([...] the conditions for establishing a peace-keeping operation in Yugoslavia still did not exist»).

⁵⁷⁸ M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 244.

obezvrijeđen smisao Vanceovog mirovnog plana (jer je srpska strana pristala uz plan, ali su zatražena dodatna jamstva za krajinske Srbe). Gregurić je naveo kako činjenica da mirovni plan donosi razmještaj mirovnih snaga «u tzv. ‘zaštićenim područjima’ u kojima bi ostao status quo, tj. ne bi do daljega vrijedili zakoni i institucije Republike Hrvatske» gotovo u potpunosti derogira Vanceov plan tj. «Goulding je svojim tumačenjem doveo u pitanje teritorijalni integritet Republike Hrvatske, dao poticaj srpskim separatističkim aspiracijama i ograničio djelovanje mirovnih snaga UN-a, koje su morale za provedbu odluka tražiti pristanak lokalnih srpskih vlasti, stvorenih oružanom agresijom na Hrvatsku».⁵⁷⁹ U internom dokumentu hrvatske vlade od 8. siječnja 1992., u vezi s Vanceovim planom, također prevladavaju nerealni stavovi. Tu se, primjerice, navodi kako lokalne vlasti «u općinama gdje su imenovani, čine povjerenici Vlade Republike Hrvatske, a ne skupštine općina i njihovi predsjednici»; odnos između mirovnih snaga UN-a i hrvatskih vlasti treba temeljiti «na stavu da Hrvatska ne može pristati da se dio njenog teritorija izuzima izvan njene ingerencije, makar i privremeno» tj. RH «mora imati upravnu, sudsku, policijsku i monetarnu vlast u tim područjima»; lokalne policijske snage moraju biti podređene središnjici u Zagrebu, a sudska vlast «u općinama u UNPA mora biti dio pravosudnog sustava Republike Hrvatske i subordinirana Ministarstvu uprave i pravosuđa».⁵⁸⁰ Svemu tome nema se ništa za prigovoriti (sa stajališta legitimiteta ovakvih hrvatskih stavova), ali ekskluzivno pravo na tumačenje Vanceova plana nije imala hrvatska strana (kao niti srpska, uostalom); to je bila isključiva povlastica predstavnika UN-a. Iako zvuči grubo, u ovom trenutku hrvatska pozicija nije išla dalje od okvira pukog potpisivača mirovnog plana; to će se, u velikoj mjeri, izmijeniti tek

⁵⁷⁹ F. GREGURIĆ, *Vlada, Zapis* od 3. siječnja 1992., 366.

⁵⁸⁰ HDA, UPRH, P, F 348, VRH, Stavovi u svezi s prilogom III izvješća Glavnog tajnika OUN od 11. prosinca 1991. o koncepciji djelovanja mirovnih snaga OUN u Jugoslaviji od 8. siječnja 1992.

međunarodnim priznanjem RH, a još više njezinim članstvom u UN-u. No, to će se dogoditi kasnije. Treba, dakle, ove hrvatske stavove dovesti u vezu s onim što piše u Vanceovu planu. Tamo, pored već spomenute odredbe o mirovnoj operaciji kao privremenoj mjeri koja ne prejudicira političko rješenje krize, stoji kako će UNPA zone biti pod isključivom zaštitom mirovnih snaga UN-a, a na tim područjima također će vrijediti «posebne mjere». Pa, iako nigdje ne stoji izričito kako će se na području UNPA zadržati zatečeno stanje (*status quo*), logično je zaključiti kako onaj tko ima ulogu zaštitnika tih područja, ima posljednju u tim pitanjima. Uostalom, hrvatsko slaganje s Vanceovim planom (sporazum u Ženevi iz studenog 1991.) na posredan način predstavlja i svojevrсно prenošenje ovlasti njegova definiranja i provedbe na onoga tko mu je nositelj (i čiji se mirovni prijedlog i prihvaća), a to je UN. Naravno, Vanceov plan je namjerno neodređen kako bi se pojačale ovlasti onoga tko ga provodi (UN), a to je potvrđeno i dotadašnjim djelovanjem UN-a; time se stvaraju uvjeti za kompromisno djelovanje UN-a na operativnoj razini (opet s naglaskom na njegovu odlučujuću ulogu). Hrvatska je pokušala uzdrmati ovu kvadraturu kruga, ali jedna međunarodno nepriznata zemlja je imala najmanje šansi za uspješnu realizaciju tih zamisli.

Gore navedena događanja mogu se nazvati naknadnim hrvatskim pokušajem promjene naravi mirovnog plana, u vrijeme kada je maglovita spoznaja o njegovim odredbama (Ženevski sporazum iz studenog 1991.) prerasla u jasniju spoznaju. U tom smislu, potkraj siječnja i početkom veljače 1992., stanje se dodatno zakompliciralo. Gouldingova jamstva Miloševiću naišla su na žestok otpor hrvatske strane; na sastanku održanom 28. siječnja 1992. Tuđman je negirao prihvaćanje obveza u tom opsegu. Zapravo, Goulding je, kao i drugi predstavnici UN-a, cijelo vrijeme bio u okviru

mirovnog plana, s jasno izraženim stavom kako je operativna provedba toga plana u isključivoj domeni UN-a. Nezadovoljnom hrvatskom predsjedniku on je hladno izjavio kako su ta jamstva dana upravo na osnovi njegova (Tuđmanova) prihvaćanja svih elemenata Vanceova plana i njegovih jamstava Vanceu» te ga je podsjetio «kako je hrvatska strana još u Ženevi prihvatila da će lokalnu vlast predstavljati postojeća općinska vijeća, kojima će odgovarati i lokalna policija, a sada se kroz javne izjave traži uspostava hrvatske vlasti na tim područjima (ona izabrana prije sukoba) i policija prema predratnom etničkom sastavu, koja odgovara hrvatskim organima vlasti».⁵⁸¹ Dogovor nije postignut, usprkos cjelodnevnom trajanju sastanka, što je moglo predstavljati ozbiljan udarac naporima UN-a. Naime, u posebnom izvješću glavnog tajnika UN-a od 4. veljače 1992., navodi se kako još uvijek nisu postignuti uvjeti za razmještaj mirovnih snaga UN-a. Ipak, vidljiva je razlika u odnosu na dotadašnje stavove glavnog tajnika UN-a, vezano uz dva najvažnija uvjeta o čijem ispunjenju je ovisio razmještaj mirovnih snaga (prekid vatre te pristanak sukobljenih strana sve odredbe mirovnog plana). Do tada je kršenje prekida vatre navođeno kao veći problem s kojim su se suočila mirovna nastojanja UN-a. Pa, iako se i sada zaključuje kako zaraćene strane «još uvijek nisu uspjele postići trajan, učinkovit i bezuvjetan prekid vatre», Ghali je naveo i kako je on, nakon Sarajevskog primirja, «uglavnom poštovan, iako je bilo sporadičnih kršenja» te je ukupnu situaciju, u tom smislu, ocijenio mnogo boljom, tj. gotovo da «nije bilo pritužaba o pokretima formacija veličine voda ili preko toga, a komandni kadar na obje strane pokazivao je spremnost, koje prije nije bilo, da se ozbiljno potruđi da bi se poštovalo primirje».⁵⁸² No, prema Ghaliju, punoj uspostavi mirovne operacije sada su se ispriječili motivi političke

⁵⁸¹ M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 249.-250.

⁵⁸² *Dokumenti*, Dodatno izvješće Glavnog tajnika UN-a od 4. veljače 1992., 167.-175.

prirode; pored Babićeva protivljenja sada se izriječkom navodi i sastanak u Zagrebu od 28. siječnja 1991. na kojem su predstavnici hrvatske vlade Gouldingu izjavili kako ne mogu prihvatiti jedan od temeljnih aspekata plana, što je od strane UN-a protumačeno kao opoziv ranijeg bezuvjetnog prihvaćanja plana. Prema Ghaliju Tuđman je bio stava prema kojem je međunarodno priznanje RH potpuno promijenilo hrvatsku poziciju tj. «da ne može prihvatiti bilo kakvu formulu koja ne predviđa da se odmah ne obnovi potpuna vlast Republike Hrvatske u područjima pod zaštitom UN, te da bi ova vlast morala funkcionirati u skladu s Ustavom i zakonima Hrvatske, a sve lokalne institucije vlasti, uključujući i policiju, bile bi odgovorne Zagrebu».⁵⁸³ Tuđmanovi stavovi na najbolji način sublimiraju cjelokupnu problematiku tinjajućih višemjesečnih nesuglasica između Hrvatske i UN-a: radilo se temeljnom nesuglasju između koncepta *statusa quo* (koji predstavlja temelj mirovnih operacija UN-a) i još jednom početku razbijanja hrvatskih iluzija o brznoj i učinkovitoj efikasnosti mehanizama međunarodne zajednice. Hrvatska je, naime, očekivala, kako će, nakon međunarodnog priznanja, njezina legislativa biti jedino mjerodavna na okupiranim područjima.⁵⁸⁴ Također, UN-u je zamjereno i posebno navođenje krajiških Srba (Babić) u Ghalijevu izvješću od 5. veljače 1992.; hrvatska strana je smatrala kako to znači davanje legitimiteta krajiškim organima vlasti. Hrvatski stav bio je polovično točan: UN je inzistirao na održavanju postojećih krajiških struktura vlasti (*status quo*), ali do postizanja političkog rješenja (istina, time im je, u razdoblju trajanja mirovne operacije, dan svojevrsni legitimitet – postali su strana u pregovaračkom

⁵⁸³ Isto.

⁵⁸⁴ To je navedeno i u stavovima Vlade RH donesenim na sjednici od 6. veljače 1992. gdje je istaknuto kako se «zahtijeva puno uvažavanje mišljenja br. 3 Arbitražne komisije Mirovne konferencije o Jugoslaviji preme kojem se granice Republike Hrvatske utvrđene nakon II svjetskog rata smatraju državnim granicama prema međunarodnom javnom pravu. Iz toga proizlazi jasna obveza svih sudionika da teritorij Republike Hrvatske smatraju jednom cjelinom s aspekta djelovanja zakona i institucija Republike Hrvatske.» (F. GREGURIĆ, *Vlada*, Zapis od 6. veljače 1992., 414.).

procesu, no to nije značilo i status međunarodnog subjekta). Pritome se UN vodio i nekim isključivo pragmatičkim razlozima. Tako je Goulding, prema Nobilu, «negirao međunarodni legitimitet vlastima u 'Krajini', ali je dodao da su 'tako proglasili Palestince teroristima pa su ovi pucali u snage UN'».⁵⁸⁵ Ipak, ishod ovog nesuglasja nije bilo teško predvidjeti. Hrvatski potpis (podjednako iznuđen i dobrovoljan) na Ženevski sporazum u studenom 1991. unaprijed je anulirao sve mogućnosti promjene; uostalom, usvajanje hrvatskih primjedbi predstavljalo bi odustajanje od temeljnog načela djelovanja UN-a u mirovnim operacijama (*status quo*). Potvrdu za to nalazimo upravo u Gouldingovim riječima upućenim Joviću potkraj siječnja 1992., nakon što mu se ovaj požalio na Tuđmanov stav prema kojem hrvatske vlasti moraju imati ingerenciju nad okupiranim područjima (zaštitne zone). Goulding je Joviću izričito naveo kako to «uopšte ne dolazi u obzir (...) jer je to teritorija pod zaštitom UN, a svetska organizacija nigde nije menjala, niti prihvata da menja, postojeća politička rešenja».⁵⁸⁶ Navedimo i to kako je ovaj trenutak bio, do tada, najsnažniji zastoj u uspostavi mirovne operacije UN-a u Hrvatskoj.

Kako bi se riješio problem hrvatske blokade bit će, pored pritisaka UN-a, potrebna i intervencija sa samog vrha EZ-a. Početkom veljače 1992. tako je ponovno čimbenik međunarodnog priznanja uveden u igru između Hrvatske i međunarodne zajednice. Još u vrijeme intenzivnih rasprava o potrebi međunarodnog priznanja Hrvatske, početkom prosinca 1991., UN se, pored dijela EZ-a i SAD-a, tome protivio. Tako je tadašnji glavni tajnik UN-a de Cuéllar, u pismu od 10. prosinca 1991., upućenom predsjedniku Vijeća ministara EZ-a Hansu van den Broeku, istaknuo kako bi mogućnost preuranjenoga priznanja nekih jugoslavenskih republika mogla rezultirati destruktivnim

⁵⁸⁵ M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 250.

⁵⁸⁶ I. PETROVIĆ, *Slavonija*, 246.

efektima na situaciju u Bosni i Hercegovini, Makedoniji te čitavom Balkanu. U skladu s takvim stavom, de Cuéllar je predložio odustajanje od bilo kakvih «nekoordiniranih akcija».⁵⁸⁷ Van den Broek je pismo proslijedio njemačkom ministru vanjskih poslova Genscheru, koji je, u odgovoru, ustvrdio upravo suprotno: nepriznavanje onih jugoslavenskih republika koje to žele bilo bi pravi povod za daljnju agresiju JNA.⁵⁸⁸ Kada su EZ i druge zemlje priznale Hrvatsku njezin položaj je očigledno ojačan, a vidljivo je da je Tuđman potkraj siječnja 1992., u pokušaju promjene mirovnog plana UN-a, koristio upravo taj argument. No, pokazalo se da to ipak nije dovoljno da bi se riješio problem *ciprizacijskog* učinka djelovanja UN-a. Također, pokazalo se kako međunarodno priznanje ima svoju cijenu, a ona je bila bezuvjetno prihvaćanje mirovnog plana. Upravo će ona država, koja je u međunarodnom priznanju Hrvatske imala odlučujuću ulogu – Njemačka – poduzeti uspješnu akciju privoljavanja Hrvatske na mirovni plan. Dana 3. veljače 1992. Tuđman je dobio Genscherovu fax poruku, u kojoj ga se «podsjetilo» na njegovo ranije obećanje o prihvaćanju Vanceova plana: «Hrvatsko odbijanje shvatilo bi se kao izigravanje obećanja koja je Hrvatska dala u tom pogledu da bi ishodila međunarodno priznanje, napisao je Genscher».⁵⁸⁹ Bio je to jasan znak: 6. veljače 1992. Tuđman je Vanceu uputio pismo, u kojem ga je obavijestio kako potpuno i

⁵⁸⁷ Tekst pisma vidi u Wolfgang Biermann, Martin Vadset, «Setting the Scene. The Challenge to the United Nations: Peacekeeping in a Civil War», *UN Peacekeeping in Trouble: Lessons Learned from the Former Yugoslavia*, (ur. Wolfgang BIERMANN, Martin VADSET), Aldershot, Velika Britanija, 1998., 33.-35. ([...] Let me be clear: I am not in any way calling into question the principle of self-determination which is enshrined in the Charter of the United Nations. However, I am deeply worried that any early, selective recognition could widen the present conflict and fuel an explosive situation especially in Bosnia-Herzegovina and also in Macedonia; indeed, serious consequences could ensue for the entire Balkan region. I believe, therefore, that uncoordinated actions should be avoided.». (*Isto.*)

⁵⁸⁸ *Isto*, 35. ([...] I would like to express my deepest concern that the formulations used in the letter and its publication in the interim are likely to encourage those forces in Yugoslavia who until now have strongly resisted a successful conclusion of the peace process. [...] To refuse the recognition of those republics who wish the independence would necessarily lead to further escalation of violence by the Peoples Army because it would feel confirmed in its policy of conquest.».)

⁵⁸⁹ M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 251.

bezuvjetno prihvaća koncept mirovnog plana UN-a. U pismu Vanceu Tuđman je bio vrlo kratak, a o nesuglasticama vezanim uz pojedine odredbe mirovnog plana nije bilo ni spomena.⁵⁹⁰ Tuđmanov pristanak odmah je proizveo konkretan učinak: dan poslije (7. veljače 1992.) Vijeće sigurnosti je usvojilo Rezoluciju br. 740. U Rezoluciji je dano dopuštenje za povećanje broja UN-ih časnika za vezu (UNMLO) te je od glavnog tajnika UN-a zahtijevano ubrzanje priprema «za mirovnu operaciju UN kako bi se ona pokrenula odmah čim Vijeće sigurnosti donese sukladnu odluku.»⁵⁹¹ Ipak, hrvatska strana učinila je još jedan pokušaj. O tome svjedoče navodi iz novog Vanceovog pisma, upućenog Tuđmanu 10. veljače 1992. U njemu je Vance od hrvatskog predsjednika ponovno zatražio bezuvjetno prihvaćanje koncepta mirovnog plana (posebno navevši kako to podrazumijeva i onaj njegov dio koji se tiče nadležnosti lokalnih policijskih snaga), a svoj čin je opravdao vlastitom zaprepašćenošću nakon što su neki mediji objavili Tuđmanove izjave koje su hrvatski pristanak dovele u pitanje.⁵⁹² Dan kasnije, 11. veljače, prema nekim svjedocima, nevoljko, Tuđman je ipak odgovorio. Potvrdio je svoje ranije prihvaćanje mirovnog plana te je naveo kako još uvijek preostaje usuglašavanje oko nekih tehničkih pitanja (sporazum o statusu snaga UN-a, ali i normalizacija stanja na područjima pod zaštitom UN-a, pod čime je podrazumijevao pitanje monetarnog sustava, bankarstva, prometa i dr. na tim područjima).⁵⁹³ Ovim Tuđmanovim pismom konačno je, barem na načelnoj razini (dovoljnoj za uspostavu mirovne operacije), postignut hrvatski pristanak na mirovni plan. Hrvatskoj javnosti pristanak na odredbe mirovnog plana

⁵⁹⁰ *Balkanski ugovorni odnosi 1876.-1996.*, tom III, (pr. Momir Stojković), Beograd, 1999., Dokument br. 530, Izveštaj Generalnog sekretara UN Butrosa Galija o slanju «plavih šlemova» u Jugoslaviju od 20. veljače 1992., Aneks I, 561.

⁵⁹¹ *Dokumenti*, Rezolucija 740 Vijeća sigurnosti UN od 7. veljače 1992., 175.-176.

⁵⁹² *Balkanski ugovorni odnosi*, Dokument br. 530, Izveštaj Generalnog sekretara UN Butrosa Galija o slanju «plavih šlemova» u Jugoslaviju od 20. veljače 1992., Aneks II, 561.-562. O tome i NOBILO, *Hrvatski feniks*, 252.

⁵⁹³ *Isto (Balkanski ugovorni odnosi, Aneks III)*, 562.

predstavljen je kao svojevrsna kombinacija nesuglasica u međunarodnoj zajednici, njezinih pritisaka na rješenje položaja srpske manjine u Hrvatskoj te unutarnjih političkih odnosa u Hrvatskoj, u čemu je bilo istine.⁵⁹⁴

Tudmanov pristanak, uz činjenicu da je i Babićev otpor bio slomljen sredinom veljače 1992., postavili su scenu za uspostavu i početak realizacije koncepta mirovne operacije UN-a. U izvješću Vijeću sigurnosti od 15. veljače Ghali je, navodeći i detalje iz prepiske Vancea i Tuđmana, neuglasice u vezi s Babićevim neslaganjem te ne do kraja poštivanim prekidom vatre, konstatirao kako su, u smislu pristanka svih strana, uvjeti za dolazak mirovnih snaga UN-a ipak postignuti. Zaključujući «da je opasnost da će mirovna operacija UN propasti zbog nedostatka saradnje strana manje ozbiljna nego opasnost da će odlaganje njenog početka dovesti do odustajanja od prekida vatre i novog požara u Jugoslaviji», preporučio je Vijeću sigurnosti donošenje odluke o ustroju mirovnih snaga.⁵⁹⁵ Ono je usvojilo Ghalijevu preporuku 21. veljače 1992. te je u Rezoluciji br. 743 donijelo odluku kojom se drugim tijelima UN-a te pozvanim državama članicama nalaže ustroj mirovnih snaga.⁵⁹⁶ Rezolucija Vijeća sigurnosti br. 743 predstavlja jedan od najvažnijih datuma novije hrvatske povijesti: njome su dijelovi hrvatskog teritorija po prvi puta stavljeni pod neku vrstu međunarodnog protektorata (između ostalog, i njezinom vlastitom odlukom), a da to nije bila neposredna posljedica ratnog djelovanja.

⁵⁹⁴ Prema Nobilu, na sjednici Vrhovnog državnog vijeća od 10. veljače 1992., zaključeno je: «da je pritisak na Hrvatsku da prihvati Vanceov plan rezultat širih okolnosti i nastojanja s ciljem: da se dokaže da je njemačko priznanje bilo preuranjeno; da se oslabi HDZ na predstojećim izborima; nastavi Mirovna konferencija i utječe na povlačenje JNA; da se utječe na političke procese u BiH (referendum, kantonizacija); dovede do kontroliranog pada Slobodana Miloševića; da se Milošević prisili da prihvati haška načela; smanje rizici za mirovne postrojbe; da se Hrvatska prisili da prihvati punu autonomiju Srba u Hrvatskoj». (M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 253.)

⁵⁹⁵ *Balkanski ugovorni odnosi*, Dokument br. 530, Izveštaj Generalnog sekretara UN Butrosa Galija o slanju «plavih šlemova» u Jugoslaviju od 20. veljače 1992., 561.

⁵⁹⁶ *Isto*, Dokument br. 531, Formiranje UNPROFOR-Rezolucija 743 od 21. veljače 1992., 565.

Iako je o tome već bilo govora potrebno je u ovom trenutku – kada je donešena i službena odluka o ustroju mirovnih snaga (kao neposrednih provoditelja mirovnog plana) – dati još kratki presjek osnovnih stavova svih zainteresiranih strana. Uspoređujući studeni 1991. (kada je srbijansko čelništvo uputilo poziv UN-u za dolaskom mirovnih snaga) i sredinu veljače 1992. (kada je donešena odluka o njihovom ustroju) srpska pozicija malo se promijenila. Od njezinih početnih pozicija odstupljeno je tek u činjenici (a i to samo djelomično) da nije uvažena molba o rasporedu mirovnih snaga na liniju bojišta. Stoga srpsko odustajanje od tog zahtjeva zapravo i nije predstavljalo preveliki ustupak; UN-ov koncept uspostave zaštitnih zona, i u ovakovom obliku – razmeštaj mirovnih snaga po dubini okupiranih hrvatskih područja, gotovo ništa nije odstupao od onoga s čim se najviše računalo (zamrzavajući učinak *peace-keepinga*, s krajnje neizvjesnim rokom trajanja, što je očigledno ocijenjeno kao najsigurnije jamstvo za očuvanje srpskih osvajanja u Hrvatskoj). Takav zaključak jasno proizlazi iz srpskih reakcija nakon Ghalijeva izvješća od 15. veljače 1992. Primjerice, Slavko Jović, general-major JNA te član Državne komisije SFRJ za saradnju sa UNPROFOR-om, samo dva dana kasnije novinaru beogradske *Borbe*, dao je opširnu izjavu, iz koje se jasno vidi srpsko zadovoljstvo razvojem događaja. Tako je S. Jović naveo «da će boravak mirovnih snaga UN u Jugoslaviji biti dugoročan, verovatno dotle dok traju sadašnji akteri jugoslavenske krize», kako će pobunjeni Srbi «u vreme boravka mirovnih snaga biti apsolutno bezbedni», a Hrvatska je «najverovatnije izgubila teritorije koje će zaposesti mirovne snage».⁵⁹⁷ Njegov prezimenjak Borisav Jović bio je još jasniji. Na zasjedanju savezne skupštine od 18. ožujka 1992., naveo je kako su osnovni razlozi zbog kojih je krnje Predsjedništvo SFRJ uputilo poziv mirovnim snagama upravo oni koji proizlaze iz

⁵⁹⁷ I. PETROVIĆ, *Slavonija*, 281.-282.

osnovnih odredbi Vanceova plana: očuvanje vlasti pobunjenih Srba na okupiranim područjima (zaštitne zone) te činjenica prema kojoj odluku o kraju mandata mirovnih snaga donosi VS «čime je odstranjena mogućnost da im Hrvatska jednostrano otkáže gostoprimstvo».⁵⁹⁸ Stoga se Jovićeva ocjena, prema kojoj bi odbijanje ovakvog koncepta mirovne operacije (naravno, gledajući iz pozicije srpskih interesa) bilo «katastrofalna greška»⁵⁹⁹, može ocijeniti točnom.

Hrvatska pozicija nije bila tako jednoznačna. Zapravo, može se zaključiti kako je nedvojbeno, u ovom trenutku, Hrvatska prošla lošije. Na velikim dijelovima njezinog teritorija zadržana je vlast pobunjenih Srba tj. bili su okupirani, a sada je tome pridodana i svojevrsna međunarodna zaštita takvog stanja. Još gore, nije bio postavljen nikakav razuman rok za razrješenje takve situacije. No, to su, također, bili i središnji elementi Vanceova plana, s kojim se hrvatska strana složila u studenom 1991., a iskustvo u prvim mjesecima 1992. pokazalo je kako se oni ne mogu promijeniti. Stoga se pred hrvatski državni vrh u ovom trenutku postavilo ključno pitanje donošenja temeljne strateške odluke o načinu postupanja u predstojećem razdoblju. Ispravno ocjenivši kako mirovna operacija UN-a predstavlja «samo zamrzavajući mehanizam ciprizacije Hrvatske», dakle, ocjenivši ju s pravom kao dugoročno štetnu za hrvatske interese, donesena je jedina logična odluka (može se zaključiti i jedina moguća): «glavni je vanjskopolitički cilj bio osloboditi se što prije mirovnih snaga na svom teritoriju i preuzeti sudbinu u vlastite ruke».⁶⁰⁰ Tako je odluka o suštinskom neprihvatanju mirovne operacije usvojena i prije nego li su mirovne snage UN-a uopće i stigle u Hrvatsku, što će odrediti hrvatsku u politiku u nastupajućem razdoblju. U ovoj fazi već su se iskristalizirali neki elementi –

⁵⁹⁸ «Jedini način da se zaustavi rat», *NA*, 19. ožujak 1992.

⁵⁹⁹ *Isto*.

⁶⁰⁰ M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 260.

operativna sredstva – pomoću kojih će Hrvatska s vremenom potpuno preokrenuti situaciju u svoju korist. Najvažniji od njih je međunarodno priznanje od 15. siječnja 1992., čime je Hrvatska stekla položaj međunarodnog subjekta, sa svim pravnim i političkim implikacijama koje iz toga proizlaze. Kasnije, u svibnju 1992., kada Hrvatska postane članicom UN-a, ta će činjenica dodatno dobiti na važnosti. Naime, pozicija člana ravnopravnog člana međunarodne zajednice dati će hrvatskim vanjskopolitičkim stavovima (pa tako i onima vezanim uz provedbu mirovne operacije) toliko potreban legitimitet. U tom smislu, točna je ocjena prema kojoj je međunarodno priznanje ojačalo hrvatsku poziciju (a time i odluku o prihvaćanju mirovnog plana, sa svim njegovim nedostacima, ipak učinilo nešto lakšom), «jer više nije bilo nikakve sumnje da će se akcija UN-a provoditi unutar međunarodnih granica neovisne Hrvatske».⁶⁰¹ Stoga, iako je za spoznavanje takvog ishoda bilo potrebno mnogo državničke mudrosti (s pripadajućom dalekovidnošću te, u ovom slučaju, diplomatskom umjesnošću), dugoročno gledajući, u odnosu na zadovoljni srpski stav iz polovice veljače 1992., prema kojem «Tuđman, u svakom slučaju ima više razloga za nezadovoljstvo», jer je Hrvatska «najverovatnije izgubila teritorije koje će zaposesti mirovne snage»⁶⁰², hrvatski odabir taktike «manjih ugriza»⁶⁰³, tj. stalnih diplomatskih pritisaka na vanjskopolitičkom planu te ograničenih vojnih i političkih akcija na unutarnjopolitičkom planu, davao je više šansi za uspjeh. Kako je zaključio Nobilo: «Vrijeme je bilo na hrvatskoj strani».⁶⁰⁴ S njegovim daljnjim tijekom sve više, moglo bi se dodati.

⁶⁰¹ M. LIBAL, *Njemačka politika*, 115.

⁶⁰² I. PETROVIĆ, *Slavonija*, 282.

⁶⁰³ M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 260.

⁶⁰⁴ *Isto*, 244.

Preostaje još osvrt na međunarodne čimbenike. EZ je, u smislu konkretne uključenosti u mirovni proces u Hrvatskoj, s pristankom sukobljenih strana na mirovnu operaciju u izvedbi UN-a, bio izvan igre. Očigledno u dogovoru s UN-om, odlučeno je kako će EZ svoje napore usmjeriti ka pokušaju postizanja dogovora unutar institucionaliziranih okvira: «EZ je nastavila s pregovaračkim uslugama kroz Mirovnu konferenciju o Jugoslaviji i poslije Međunarodnu konferenciju o bivšoj Jugoslaviji».⁶⁰⁵ Preostao je određeni žal za propuštenim. Primjerice, Genscher, kojemu se Vanceov plan «na papiru činio vrlo razumnim» te je «stoga bez dvoumljenja nagovarao hrvatsku Vladu da prihvati plan», kasnije se potpuno predomislio, i to «jer je vrlo brzo postalo očito kako Ujedinjeni narodi i ne pokušavaju ozbiljno provesti svoj plan».⁶⁰⁶ To ga je čak navelo na konstataciju prema kojoj «Ujedinjeni narodi imaju zaostali dug prema Hrvatskoj».⁶⁰⁷ UN-u se, između ostaloga, i kao zakašnjeli odjek težine vlastitog propusta, predbacivalo dosta toga. Tako je, primjerice, istaknuto i da Vance nije bio svjestan činjenice kako je svako posredovanje u pregovaranju, «bez odgovarajućih mera prisile»⁶⁰⁸, osuđeno na neuspjeh. Preostala su i zakašnjela upozorenja te naknadno ogorčenje. Britanac Michael Chandler, član PMEZ-a, izrijeком je svom hrvatskom sugovorniku naveo početkom siječnja 1992. kako su u UN-u «pripremljeni na jednostavno rješenje problema na način isključenja Europe, a posljedice će biti pomoć Srbiji da postigne svoje ciljeve».⁶⁰⁹ Potom je uslijedilo i ništa manje jasno upozorenje: «da dobro pazimo što potpisujemo oko ulaska snaga UN», tj. kako bi bilo najbolje «da moramo sami istjerati JNA i Srbe iz RH».⁶¹⁰ Bilo je

⁶⁰⁵ *Isto*, 246.

⁶⁰⁶ M. LIBAL, *Njemačka politika*, 115.

⁶⁰⁷ H.-D. GENSCHER, *Sjećanja*, 547.

⁶⁰⁸ H. VEJNANS, *U žrvnju*, 95.

⁶⁰⁹ HDA, UPRH, P, F 311, MORH, bb, Izvješće o razgovoru s članom PMEZ-a Michaelom Chandlerom od 9. siječnja 1992.

⁶¹⁰ *Isto*.

prekasno; Ghali je odluku o imenovanju vojne osobe na mjesto zapovjednika mirovne misije UN-a obrazložio stavom prema kojem bi «imenovanje veoma visokog civilnog predstavnika generalnog sekretara u Jugoslaviji moglo zamagliti razliku između mirovne uloge UN, čiji je osnovni cilj stvaranje uslova u kojima se može pregovarati o političkom rešavanju, i mirovne uloge Evropske zajednice, koja treba da organizuje i posreduje u neophodnim pregovorima».⁶¹¹ UN je sada bio jedini ekskluzivni mirotvorac na tlu Hrvatske.

Što se tiče mirovne operacije i Hrvatske, dakle, UN je bio apsolutni gospodar situacije. Dakle, sredinom veljače 1992. UN-ova administracija je stajala pred novom mirovnom operacijom, koja se temeljila na odredbama Vanceova plana. Načelan UN-ov stav bio je, i to je, smatram, i bilo tako, «da će ovim mirovnim paketom Hrvatska profitirati jer će se osloboditi neprijateljskih postrojbi i njezina suverenost neće biti ugrožena».⁶¹² No, u praksi, gdje se načelna opredijeljenost operacionalizirala nizom kompromisa (privremenog, ali ne i konačno određenog karaktera, u smislu vremenskog roka), nastajali su problemi, kojih se hrvatska strana s razlogom pribojavala. Čini se da je bila evidentna i određena fiksacija UN-a u vlastitu snagu, što utjecaj dobronamjernih kritika sa strane čini nebitnim. Tako je, prema svjedočenju Chenua, Vance, prilikom jednog prosinačkog susreta 1991., rastreseno saslušao stavove članova PMEZ-a, da bi potom iznio stav prema kojem će se učinkovito mirotvorno djelovanje ostvariti tek s dolaskom UN-a.⁶¹³ Sam UN, pak, nije mogao ponuditi više od krajnje neodređenih stavova, koji nisu predstavljali neku posebnu utjehu za Hrvatsku. Navedimo jedan

⁶¹¹ *Balkanski ugovorni odnosi*, Dokument br. 530, Izveštaj Generalnog sekretara UN Butrosa Galija o slanju «plavih šlemova» u Jugoslaviju od 20. veljače 1992., 558.

⁶¹² M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 244.

⁶¹³ G.-M. Chenu, «Ljudi u bijelom ili Europa na putu mira!», *Posljednji balkanski rat?*, 135.

Gouldingov, iz siječnja 1992., prema kojem «mirovne snage UN moraju često pragmatično surađivati s formacijama dubioznoga pravnog statusa [ovo se očigledno odnosi na organe vlasti pobunjenih Srba u Hrvatskoj – op. I. M.]».⁶¹⁴

⁶¹⁴ M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 244.

5.4. Ujedinjeni narodi, mirovna operacija i Republika Hrvatska 1992.-1995. – opći pogled

S primjenom taktike «malih ugriza», kako ju je definirao Nobile, hrvatska politika započela je odmah po preuzimanju odgovornosti od strane mirovnih snaga UN-a. Na polju političko-diplomatskog djelovanja ona se sastojala od uporabe nekoliko metoda, primjenjivanih ovisno o okolnostima. Navedene metode bile su zahtjevi za promjenom mandata mirovnih snaga, prijetnje otkazom mirovnim snagama te, u konačnici, i samim otkazom. Očekivano, najviše uspjeha hrvatska politika postigla je na polju promjene mandata mirovnih snaga. Već u srpnju 1992., učinjeni su prvi pritisci. Na sastanku s Ghelijem, održanom 10. srpnja 1992., Ramljak je, kako se navodi, pojasnio «potrebu izrade plana i rokove akcija UNPROFOR-a, te zatražio jednu odlučnu akciju, koja bi bila značajan korak naprijed, te promijenila loš ugled koji mirovne snage imaju u javnosti».⁶¹⁵ U izvješću Vijeću sigurnosti od 27. srpnja 1992. Ghali je zaista i predložio mogućnost određene promjene; naveo je kako mu je zapovjednik UNPROFOR-a Nambiar predložio da se mirovnim snagama da pravo kontrole ulaza civila u UNPA zone te pravo obavljanja kontrole hrvatskih granica (tamo gdje se one podudaraju s granicama UNPA).⁶¹⁶ Naravno, hrvatski zahtjev bio je da njezini organi kontroliraju granične prijelaze jer, kako je navedeno, činjenica «što na dijelovima njezina područja privremeno postoji nadzor Ujedinjenih naroda, kao i činjenica da su područja UNPA demilitarizirana, ne može

⁶¹⁵ HDA, UPRH, P, F349, SMRHUN, bb, Izvješće o aktivnostima potpredsjednika Vlade Republike Hrvatske dr. Milana Ramljaka, delegacije i Misije pri UN New York od 10. srpnja 1992.

⁶¹⁶ UNDOC, S/24353.

utjecati na pravo države da štiti svoje granice».⁶¹⁷ To, ipak, nije bilo dopustivo. Tajništvo UN-a bilo je stava prema kojem bi ispunjenje ovog hrvatskog zahtjeva «moglo ugroziti Vanceov plan, jer bi u ovoj fazi hrvatski državni simboli i uniforme mogli obnoviti neprijateljstva i preokrenuti postojeće pozitivne trendove».⁶¹⁸ Zapravo, udovoljanje hrvatskog zahtjeva bilo bi zadiranje u *status quo* – sam temelj mirovne operacije, pa se, što predstavlja ključno pravilo ponašanja UN-a, usvojilo kompromisno rješenje. Kontrolu hrvatskih granica (tamo gdje se one podudaraju sa UNPA zonama) preuzele su snage UNPROFOR-a; Rezolucijom Vijeća sigurnosti br. 769 od 7. kolovoza 1992. prihvaćeno je proširenje mandata mirovnih snaga UN-a (zadaca kontrole hrvatskih granica).⁶¹⁹ Ova epizoda udarila je temelje hrvatskog *modus operandi* u odnosima s UN-om; hrvatski zahtjevi nikada neće biti usvojeni u cijelosti, ali će doći do određene promjene u mandatu mirovnih snaga. Također, UN nikada neće dopustiti zadiranje u osnove Vanceova plana, ali će u određenoj mjeri modificirati svoje početne pozicije; ograničeni ljudski i materijalni resursi mirovnih snaga nisu mogli osigurati učinkovitu kontrolu hrvatskih granica, ali druga strana medalje bila je u činjenici kako je nekakva kontrola granice ipak uspostavljena.

Svejedno, do kraja listopada 1992. djelovanje mirovnih snaga UN-a dalo je hrvatskoj strani mnogo opravdanih razloga za nezadovoljstvo. Najistaknutiji su bili oni koji su činili same osnove mirovne operacije: provedba demilitarizacije bila je manjkava, obilježena brojnim kompromisima te nisu uspostavljeni niti početni uvjeti za povratak

⁶¹⁷ HDA, UPRH, P, F463, DKUNEZ, bb, Zahtjev Republike Hrvatske od 28. srpnja 1992.

⁶¹⁸ HDA, UPRH, P, F 463, SMRHUN, bb, Izvještaj br. 6 od 6. kolovoza 1992.

⁶¹⁹ *The United Nations*, Resolution 769, 7. august 1992., 128.

prognanika.⁶²⁰ Stoga je potkraj studenog 1992. hrvatska politika učinila korak više u odnosu na dotadašnju taktiku; sačinjen je konkretan program mjera koje su ciljale na značajnu promjenu mandata mirovnih snaga UN-a, a u cilju povećanje njihove učinkovitosti. Priželjkivana promjena mandata mirovnih snaga uključivala je, dakle, «kombinaciju upotrebe sile za nametanje rješenja i spektar konstruktivnih mjera reintegracije, kako bi se pridobilo većinu lokalnog srpskog stanovništva i odstranilo radikalne srpske elemente s vlasti».⁶²¹ Dokument nije upućen UN-u. Umjesto toga, on je predočavan «ključnim zemljama u VS [Vijeću sigurnosti]»; prema Nobilu, on je predstavljao onaj trenutak kada se hrvatska politika konačno odlučila za započinjanje konstantnog pritiska «za promjenu mandata UNPROFOR-a».⁶²² Odnos snaga u tom trenutku nije dopustio mnogo. Ipak, već Ghalijevo izvješće od 24. studenog 1992. predstavlja – po već uhodanom obrascu – potvrdu uspješnosti hrvatske minimalističke taktike; Glavni tajnik priznao je kako su vlasti RSK glavni krivci za neuspjeh implementacije Vanceova plana. Također, po prvi puta javno je navedena i dilema koja je – uslijed takvog stanja – stavljena pred UN; navevši primjer iz povijesti UN-ov mirotvorstva (južni Libanon), Ghali je ustvrdio kako će se, u skoroj budućnosti, Vijeće sigurnosti morati odlučiti između povlačenja mirovnih snaga (uz vjerojatno ponovno izbijanje oružanih borbi) te nastavka neizvjesnosti (provedba Vanceova plana), bez jasnih pokazatelja kako će mandat biti učinkovito realiziran.⁶²³ U svakom slučaju, hrvatska politika je imala razloga za zadovoljstvo. Potvrda takvog stava vidljiva je i iz činjenice da

⁶²⁰ HDA, UPRH, P, F 349, SMRHUN, bb, Analiza svih rezolucija Vijeća sigurnosti i Generalne skupštine od 23. listopada 1992.

⁶²¹ HDA, UPRH, P, F 349, SMRHUN, bb, Neke sugestije o promjeni mandata mirovnih snaga u Republici Hrvatskoj i Republici Bosni i Hercegovini od 23. studenog 1992.

⁶²² M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 405.

⁶²³ UNDOC, S/24848.

je donešena odluka o nastavku uporabe iste taktike tj. «odmjerenim izjavama treba postojano snažiti položaj Hrvatske u međunarodnim odnosima i pridobijati nove saveznike radi lakše provedbe bilo koje od dvije opcije koje se neminovno nameću u procesu reintegracije UNPA u svekoliki korpus Republike Hrvatske: oštre međunarodne mjere slamanja srpskog ekstremizma, odnosno povlačenje UNPROFOR-a (i prepuštanje Hrvatskoj da sama riješi probleme u UNPA)».⁶²⁴

Mnogo toga u provedbi mirovne operacije UN-a u Hrvatskoj bilo je nejasno, između ostalog i trenutak kada je točno započeo mandat UNPROFOR-a. Tek u drugoj polovici 1992. – u rujnu iste godine – tajništvo UN-a je utvrdilo «da je to 21. veljače 1993, godinu dana od usvajanja rezolucije o UNPROFOR-u, a ne dan završetka razmještaja».⁶²⁵ Upravo u tom trenutku, dakle, u vrijeme isteka mandata mirovnih snaga UN-a, hrvatski vrh se odlučio na primjenu drugog dijela taktike «malih ugriza» – provedbu ograničene vojne akcije. Riječ je, dakako, o provedbi operacije *Gusar*, akciji koja je za cilj imala oslobađanje «šireg područja Zadra kako bi se omogućilo korištenje Jadranske magistrale i Masleničkog mosta».⁶²⁶ Vijeće sigurnosti UN-a reagiralo je Rezolucijom br. 802 od 25. siječnja 1993., u kojoj je oštro osudilo akciju hrvatskih postrojbi.⁶²⁷ No, i pored toga hrvatska strana imala je zapravo mnogo razloga za zadovoljstvo. Najprije, u određenom smislu, osuda iz rezolucije ostala je visjeti u zraku; osuđujući Republiku Hrvatsku zbog akcije Vijeće sigurnosti nije navelo kako je tim činom povrijeđena i jedna stavka *Povelje UN*. Dalje, u Rezoluciji je prozvana i srpska strana, i to zbog remilitarizacije UNPA zona. Ipak, ono najvažnije krilo se u dvjema

⁶²⁴ HDA, UPRH, P, F 350, SMRHUN, Br. 59-11/92, Bilješka o izvješću Boutrosa Ghalija S/24848 od 29. studenog 1992.

⁶²⁵ M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 404.

⁶²⁶ D. Marijan, «Hrvatsko ratište», 159.

⁶²⁷ *The United Nations*, Resolution 802 (1993), 25 January 1993, 143.

činjenicama. Prvo, iza kulisa, po prvi puta, jasno su dane naznake aktivnijeg nastupa SAD-a; američka diplomacija, prije usvajanja rezolucije, kako je navedeno u hrvatskom izvoru, «diskretno je pokazala naklonost spram naše akcije, tvrdeći da Washington ima 'puno razumijevanje za našu nestrpljivost' i aktivno doprinjeo izbalansiranom pristupu rezolucije. Na američku inicijativu u posljednji su trenutak zaoštreni operativni paragrafi kojima se proziva srpska strana.»⁶²⁸ Jednako važno, usprkos osudi, hrvatska strana dobila je i posredno dopuštenje za daljnju provedbu svoje politike u odnosu na UN jer, primjerice, odredba rezolucije o povlačenju hrvatskih snaga, otvorila je «prostor za pragmatičnu interpretaciju tog dokumenta, jer se nigdje ne spominje hrvatske policijske snage, niti se dovodi u pitanje puna uspostava hrvatske državne vlasti na oslobodjenom prostoru».⁶²⁹

U biti, prema izravnom sudioniku tih događanja, hrvatska strana imala je najmanje problema s «opravdanjem legitimnosti (...) ograničene vojne akcije u zaleđu Zadra i na Perući»; najviše kritika Hrvatskoj je upućeno «zbog loše odabranog trenutka, pred pregovore u Ženevi».⁶³⁰ A, opet, ima elemenata za tvrdnju prema kojoj je trenutak za ovu akciju zapravo dobro odabran; kako je već navedeno, ona je provedena upravo onda kada su već uveliko započele rasprave o produženju mandata mirovnim snagama UN-a. Dilema koju je Ghali izrazio u studenom 1992. sada je, naime, samo produbljena; UN je bio suočen s trima mogućim opcijama glede daljnje sudbine UNPROFOR-a u Hrvatskoj: «1) produženje mandata bez promjena; 2) modifikacija mandata u RH; 3)

⁶²⁸ HDA, UPRH, P, F 518, SMRHUN, Br. 42-01/93, Bilješka o Rezoluciji 802 Vijeća sigurnosti od 25. siječnja 1993.

⁶²⁹ Isto.

⁶³⁰ M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 409.

sužavanje mandata na BiH i Makedoniju».⁶³¹ Rezultat je bio kompromis, uvjetovan sve većom orijentacijom na stanje u BiH, nespremnošću UN-a na odlučniji zaokret u redefiniranju mandata UNPROFOR-a te ocjeni kako je privremeno najbolje pričekati razvoj situacije. Upravo to je glavni sadržaj Rezolucije Vijeća sigurnosti br. 807 od 19. veljače 1993., kojom je mandat mirovnih snaga UN-a produžen do 31. ožujka 1993.⁶³² Očito je bilo kako se radilo o dobivanju vremena za daljnje konzultacije; dobiveno vrijeme Hrvatska je iskoristila za novu diplomatsku inicijativu. Naime, u veljači 1993. izrađen je poseban *non-paper* koji je predstavljen diplomatima u VS-u. Hrvatski stavovi u ovom dokumentu išli su u smjeru zahtjeva za aktivnijim mandatom UN-a, što je, između ostalog, podrazumijevalo nužnost «napuštanja *statusa quo* u korist normalizacije u UNPA zonama (...) odlučnije mjere u provođenju rezolucija [VS Vijeća sigurnosti] o UNPA zonama (...) utvrđivanje konkretnih mehanizama i rokova primjene».⁶³³ Kao i do tada postavljeni su veliki zahtjevi; udovoljanje ovoga zahtijevalo bi duboku sadržajnu reviziju Vanceova plana te veliku promjenu ustaljene prakse UN-a. Također, još nije sazrio trenutak za aktivniji američki nastup; veleposlanik SAD-a pri UN-u Henry Walker naveo je kako je *State Department* ocijenio hrvatski pristup «vrlo ambicioznim» te izrazio sumnju u «rokove njegove primjene 'jer bi to značilo sudjelovanje postrojbi NATO-a', a 'UN ne smiju zagristi više nego što mogu progutati'».⁶³⁴ Upravo tako se i dogodilo; hrvatskim zahtjevima samo je djelomično udovoljeno. Rezolucijom Vijeća sigurnosti br. 815 od 30. ožujka 1993. mandat UNPROFOR-a produljen je za razdoblje

⁶³¹ *Isto*, 412.

⁶³² *The United Nations*, Resolution 807 (1993), 19 February 1993, 146.-147.

⁶³³ M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 413.

⁶³⁴ *Isto*, 414.

od tri mjeseca.⁶³⁵ Vijeća sigurnosti u ovoj Rezoluciji nije navelo nikakve rokove UNPROFOR-u, niti je promijenio *status quo* u UNPA zonama, ali svejedno se ona može smatrati važnim hrvatskim diplomatskim uspjehom. Naime, u njezinoj petoj točki – po prvi puta – izrijekom se navodi kako su UNPA zone integralni dijelovi teritorija Republike Hrvatske.⁶³⁶ Hrvatska politika – usprkos činjenici kako je RH još u siječnju 1992. priznata u republičkim granicama – dobila je snažno oružje; krajem ožujka 1993. Vijeće sigurnosti je konačno navelo da «mirovna operacija UN ni na koji način ne ugrožava hrvatsku suverenost i teritorijalni integritet unutar međunarodno priznatih granica».⁶³⁷ Dakako, može se ovo gledati i s drugačijeg stajališta; osim navoda u Rezoluciji Hrvatska nije dobila ništa drugo (*de facto* UNPA zone ostale su i dalje izvan dosega hrvatskih vlasti). Ipak, naglasak na hrvatskom teritorijalnom integritetu odredio je daljnji pravac djelovanja UN-a; konačno je potvrđena privremenost prijelaznog okvira (mirovna operacija), a to je značilo kako je budućnost UNPA prilično izvjesna (u ovom trenutku hrvatska strana ostala je prikraćena za sadržaj te izvjesnosti).

Dakle, situacija je dopuštala daljnje hrvatske napore po već ustaljenom obrascu. Uspješno prebrodivši krizu u odnosima s UN-om (maslenički događaji), hrvatska diplomacija pravilno je uočila priliku koja joj se pružila, a ona je bila vezana uz same temelje Vanceova plana – radilo se o remilitarizaciji UNPA zona nakon hrvatske akcije. Stoga je, u redovnim diplomatskim kontaktima, naglašavana važnost napora «da demilitarizacija UNPA (slijedom relevantnih UN dokumenata) bude što više naglašena u predstojećem izvješću Glavnog tajnika od čijeg će sadržaja ponajviše ovisiti odluka

⁶³⁵ *The United Nations*, Resolution 815 (1993), 30 March 1993, 151.-152.

⁶³⁶ *Isto*, 152.

⁶³⁷ HDA, UPRH, P, F 520, SMRHUN, Br. 76-03/93, Bilješka o predstojećem zasjedanju Vijeća sigurnosti u svezi s produženjem mandata UNPROFOR-a od 29. ožujka 1993.

Vijeća sigurnosti o redefiniranju mandata UNPROFOR-a», tj. predloženo je «intenzivno lobiranje i nastup s tvrdnjom da nije dovoljno staviti pod kontrolu UNPROFOR-a teško oružje srpske strane, već demilitarizacija treba biti provedena u cijelosti».⁶³⁸ Također, nastavljeni su i pritisci u vezi s promjenom mandata mirovnih snaga UN-a: povratna informacija ulijevala je određene nade: «Sekretarijat takodjer nije spreman podržati opciju povlačenja UNPROFOR-a» – navedeno je – «ali je svjestan da Hrvatska neće prihvatiti produžavanje mandata takav kakav jest».⁶³⁹

Upravo u to vrijeme, u odnosima Hrvatske i UN-a dodatno je ojačala i nova komponenta – situacija u BiH. Poput zahtjeva za demilitarizacijom i sada je učinjen pokušaj iskorištavanja situacije. U kontekstu sve veće orijentiranosti međunarodnih političkih i vojnih čimbenika na situaciju u BiH donesena je odluka o zahtjevu za razdvajanjem mandata UNPROFOR-a u RH od onoga u BiH i Makedoniji. Zahtjev je obrazložen sljedećim razlozima: «RH tako preuzima čvrsti nadzor nad operacijom koja treba biti isključivo unutar njezinih granica (...) razdvajanje treba i radi 'pristanka Vlade RH na produženje mandata', koje UN ne osporava (...) razdvajanje potencira nove državnopravne realnosti i potire 'jugoslavenski karakter operacije' (...) postojeće jedinstvo mandata rezultira brojnim operativnim nedorečenostima (...) mandat u RH bitno je različit od onoga u BiH i RM (...) razdvajanje mandata na RH i BiH pojačat će diplomatski položaj RH jer je UN-u potreban saveznički odnos s RH radi logističke potpore operaciji u BiH».⁶⁴⁰ Sve navedeno imalo je svoje opravdanje, ali pojavila se i jedna poteškoća; hrvatsko-muslimanski sukoba počeo je negativno djelovati na

⁶³⁸ HDA, UPRH, P, F 520, SMRHUN, Br. 20-04/93, Bilješka od 5. travnja 1993.

⁶³⁹ HDA, UPRH, P, F 520, SMRHUN, Br. 25-05/93, Bilješka o statusu mandata UNPROFOR-a od 6. svibnja 1993.

⁶⁴⁰ M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 416.

uspješnost hrvatske taktike. Početkom lipnja 1993. – dakle u vrijeme kada je počeo istjecati posljednji mjesec tromjesečnog mandata mirovnih snaga – međunarodni položaj Hrvatske bio je pod snažnim (negativnim) utjecajem zbivanja u BiH. «Zbog neslaganja s hrvatskom politikom spram BiH, mnoge zemlje članice UN nisu spremne iskazati bespogovornu podršku Hrvatskoj u njezinim naporima da riješi pitanje UNPA» – navedeno je, te je, što je predstavljalo posebno tešku okolnost, «zbog zbivanja na širem prostoru Mostara Hrvatska (...) privremeno izgubila savezničku podršku koju je u trenutku donošenja R 815 uživala u VS [Vijeću sigurnosti]». ⁶⁴¹ Tako se pokazalo kako se postignuća gotovo jednogodišnjih upornih diplomatskih napora lako mogu ugroziti; Goulding je Nobilu, na njegovu primjedbu kako je Vanceov plan stvoren u trenutku kada Hrvatska nije bila međunarodno priznata te da joj to, u novim okolnostima, dopušta i donošenje odluka o mandatu mirovnih snaga, hladno odgovorio «da sa zakonske točke imamo pravo, ali da politički oportunistički ipak nalaže da i drugi o tome iznesu svoje mišljenje». ⁶⁴² Kako isti razlozi kao i tri mjeseca ranije nisu dopuštali drugačije rješenje Rezolucijom Vijeća sigurnosti br. 847 od 30. lipnja 1993. mandat UNPROFOR-a produžen je za dodatna tri mjeseca. ⁶⁴³ Tako uspjeh iz ožujka 1993. nije ponovljen u lipnju iste godine; Rezolucija je samo potvrdila teritorijalni integritet RH, ali nije došlo do ustanovljenja *hrvatskog UNPROFOR-a* tj. «Vijeće sigurnosti tada još nije bilo spremno na razdvajanje mandata UNPROFOR-a, pravdajući to financijskim i logističkim razlozima». ⁶⁴⁴

⁶⁴¹ HDA, UPRH, P, F 521, SMRHUN, bb, Operativne sugestije mogućeg pristupa Republike Hrvatske problemu statusa mandata UNPROFOR-a od 1. lipnja 1993.

⁶⁴² HDA, UPRH, P, F 521, SMRHUN, Br. 72-06/93, Bilješka o razgovoru s Marrackom Gouldingom od 25. lipnja 1993.

⁶⁴³ *The United Nations*, Resolution 847 (1993), 30 June 1993, 175.-176.

⁶⁴⁴ M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 418.

Razdoblje lipanj-rujan 1993. ukazalo je hrvatskoj diplomaciji i na dosege njezinog djelovanja tj. i dalje je temeljni problem ostala «nespremnost Sekretarijata UN, Vijeća sigurnosti i UNPROFOR-a da se na odlučniji način suoči sa veliko-srpskim radikalizmom».⁶⁴⁵ Dakle, bilo je jasno vidljivo kako je administracija UN-a dopuštala određene promjene mandata mirovnih snaga, ali njihov opseg nije zadirao u temeljni koncept mirovne operacije – *status quo*. Pored toga, UN nije bio spreman na veći rizik; hrvatskoj strani razlog odbijanja razdvajanja mandata mirovnih snaga objašnjen je i stavom da bi to «potaklo militantnu politiku kinskih Srba».⁶⁴⁶ A onda je uslijedio šok. U nastojanju da konačno definira UNPA zone kao «okupirani teritorij Hrvatske» te time stvori uvjete za eventualne vojne i diplomatske akcije povratka tih teritorija, Hrvatska se odlučila za uporabu krajnjeg sredstva: prijetnje otkazom mandata UNPROFOR-a.⁶⁴⁷ Formalni razlog ovome bio je Ghalijevo željno očekivano izvješće od 20. rujna 1993. koje je predstavljalo veliko razočaranje za Hrvatsku tj. ono je pokazalo kako UN «nema ni najmanju namjeru pretvoriti UNPROFOR iz ‘peacekeeping’ u ‘peacemaking’ operaciju, odnosno da mandat UNPROFOR-a vidi isključivo kao akciju čuvanja mira dosegnutog sporazumnim prekidom vatre»; i u 1993. trebalo se suočiti s činjenicom kako UN očito ne vodi računa «da je za Hrvatsku neprihvatljiv status quo i učvršćenje ‘ciparske formule’».⁶⁴⁸ Ipak, usprkos zvučnosti prijetnje, bilo je jasno kako ona, zapravo, predstavlja i ponudu kompromisa; hrvatska politika, u tom trenutku, još nije bila spremna za takav iskorak, u prvom redu zbog toga jer bi on vodio u opasno zaoštavanje hrvatskih

⁶⁴⁵ HDA, UPRH, P, F 523, SMRHUN, Br. 54-08/93, Bilješka o razgovoru sa Shashi Tharoorom u Odjelu za mirovne operacije UN od 19. kolovoza 1993.

⁶⁴⁶ HDA, UPRH, P, F 522, SMRHUN, Br. 47-08/93, Bilješka o odbijanju razdvajanja mandata UNPROFOR-a od 17. kolovoza 1993.

⁶⁴⁷ M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 420.

⁶⁴⁸ HDA, UPRH, P, F 523, SMRHUN, Br. 42-09/93, Bilješka o izvješću Glavnog tajnika u svezi s mandatom UNPROFOR-a od 21. rujna 1993.

odnosa s međunarodnom zajednicom.⁶⁴⁹ Rezultat kompromisa bila je Rezolucija Vijeća sigurnosti 871 od 8. listopada 1993. Neke njezine odredbe predstavljale su uspjeh za hrvatsku politiku: ustrojena su tri zapovjedništva UNPROFOR-a (za Hrvatsku, BiH i Makedoniju), čime je, praktički, došlo do razdvajanja mandata mirovnih snaga, naglašen je teritorijalni integritet RH, a potvrđene su i namjere za uspostavom komunikacijskih veza preko UNPA zona. S druge strane, mirovnim snagama je mandat produžen za šest mjeseci, a niti provedba navedenih mjera nije dobila neki konkretan okvir.⁶⁵⁰ Dakle, opet kompromis; nije došlo do zadiranja u temeljna načela mirovne operacije, ali je hrvatska politika uspjela u namjeri razdvajanja mandata mirovnih snaga.

U ožujku 1994., dakle, u vrijeme kada je došlo do novih rasprava o produženju mandata UNPROFOR-a, hrvatska politika nastavila je po već uhodanom obrascu djelovanja. Ghalijevo izvješće, podneseno Vijeću sigurnosti u trenutku isteka šestomjesečnog mandata mirovnih snaga, potvrdilo je ranija iskustva tj. pokazalo se «da će učinkovitiji nastup UNPROFOR-a ponajprije ovisiti o spremnosti zemalja članica UN na takav pristup, dok od Sekretarijata i dalje ne treba očekivati poteze koji bi promijenili situaciju bitno u korist Hrvatske».⁶⁵¹ UN-ova administracija zadržala je stav nenarušavanja ravnoteže kao središnji princip svog djelovanja. Tako navedeno izvješće nije ostavilo dvojbe oko pripadnosti UNPA zona – one su navedene kao sastavni dijelovi hrvatskog državnog teritorija – ali je, u skladu s navedenim, propušteno ukazati na

⁶⁴⁹ HDA, UPRH, P, F 499, Ministarstvo vanjskih poslova/Odjel za Međunarodnopravne poslove, Bilješka o mogućim međunarodnopravnim posljedicama povlačenja pristanka Republike Hrvatske na prisutnost snaga UNPROFOR-a od 22. rujna 1993.

⁶⁵⁰ *The United Nations*, Resolution 871 (1993), 4 October 1993, 182.-183.

⁶⁵¹ HDA, UPRH, P, F 682, SMRHUN, Br. 71-03/94, Bilješka o izvješću Glavnog tajnika UN slijedom rezolucije 871 VS od 22. ožujka 1993.

«militantni radikalizam srpske strane koji je izravno usmjeren protiv suvereniteta i teritorijalnog integriteta države članice UN [Republike Hrvatske – op. I. M.]».⁶⁵²

Prethodno iskustvo pokazalo je kako se, usprkos određenim uspjesima, važnije sadržajne promjene u konceptu mirovne operacije ipak ne mogu ostvariti. Tome je pogodovao i trenutačni američki stav; u trenutku kada situacija u BiH još nije dobila konture jasnije stabilizacije, američka diplomacija Hrvatskoj je preporučivala produženje mandata UNPROFOR-a, bez novih prijetnji otkazom. Stoga je ocijenjeno kako hrvatska pozicija nije slična onoj u vrijeme donošenja Rezolucije br. 871, tj. Hrvatska nije bila u «diplomatsko-političkoj poziciji (...) da u radu na rezoluciji nastupi ultimativno, odnosno da pod prijetnjom otkazivanja mandata UNPROFOR-a traži promjene njezina sadržaja u svoju korist».⁶⁵³ Drugim riječima, od Hrvatske je zatraženo čekanje. Sve to sadržano je Rezoluciji Vijeća sigurnosti br. 908 od 31. ožujka 1994., kojom je mandat mirovnih snaga UN-a produžen za dodatnih šest mjeseci. Pored toga Rezolucija je stavljala naglasak na smirivanje neprijateljstava, političke pregovore dviju strana te druga *nepolitička* pitanja, poput otvaranja prometnica i naftovoda.⁶⁵⁴ Posljedično, nastupilo je razdoblje političkog pregovaranja; u Rezoluciji je posebno naglašeno «da je sada učinjen velik korak prema miru, a to je poglavito postignuto (...) nedavno potpisanim sporazumom u Zagrebu između hrvatske Vlade i lokalnih Srba u UNPA».⁶⁵⁵ U takvoj situaciji – kada očito novi hrvatski ultimativni zahtjevi ne bi bili dobro primljeni – hrvatski vrh odlučio se za aktiviranje unutarnjih političkih snaga. U ljeto 1994.

⁶⁵² Isto.

⁶⁵³ HDA, UPRH, P, F 682, SMRHUN, Br. 88-03/94, Bilješka o djelovanju Stalne misije RH pri UN glede nove rezolucije Vijeća sigurnosti o produženju mandata UNPROFOR-a od 25. ožujka 1994.

⁶⁵⁴ *The United Nations*, Resolution 908 (1994), 31 March 1994, 191.-194.

⁶⁵⁵ HDA, UPRH, P, F 682, SMRHUN, Br. 103-04/94, Bilješka o rezoluciji 908 Vijeća sigurnosti UN od 31. ožujka 1994.

organizirana je blokadna akcija hrvatskih prognanika, a Sabor je donio posebnu rezoluciju o UNPROFOR-u. U njoj je zatraženo uspostava hrvatskih vlasti u UNPA zonama, povratak prognanika te otvaranje svih prometnih komunikacija.⁶⁵⁶ Navedene akcije nisu proizvele konkretan učinak, iako je bilo primjetno kako «ostaje dojam da su u Sekretarijatu konačno spremni na pozitivne pomake u našu [hrvatsku – op. I. M.] korist».⁶⁵⁷ Napredak je i postignut, iako UN opet ništa konkretno nije učinio; Rezolucijom Vijeća sigurnosti br. 947 od 30. rujna 1994., kojom je mandat UNPROFOR-a produžen do kraja ožujka 1995, kako je navedeno, učvršćeni su temelji «rješavanja problema UNPA područja u okviru cjelovitosti i suverenosti RH».⁶⁵⁸

Hrvatska politika ipak nije dugo namjeravala ostati na pozicijama iz ožujka 1994. Mogućnost, koja joj je u blagim naznakama otvorena Rezolucijom br. 871, a jasno potvrđena Rezolucijom br. 908, sada je iskorištena. Naime, formalnim priznanjem kako su UNPA zone sastavni dio hrvatskog državnog teritorija Hrvatska je i službeno postala zemljom-domaćinom mirovne operacije UN-a; to joj je i dalo mogućnost, ali sada u bitno drugačijem kontekstu, uporabe prijetnje otkazom mirovnim snagama. Prijetnja je konzumirana početkom 1995.; u pismu od 12. siječnja 1995. Tuđman je Ghalija obavijestio da je Hrvatska otkazala mandat UNPROFOR-u (nakon njegova isteka 30. ožujka 1995.).⁶⁵⁹ Reakcije su bile prilično indikativne. U UN-u su naglašavali kako je to «suvereno pravo Hrvatske» te da je Tuđmanovo pismo «‘sasvim legitimno i razumljivo’»; Hrvatska je ipak mogla biti posebno zadovoljna reakcijama diplomatskih krugova, u kojima se iskazivala «zabrinutost zbog mogućih posljedica», ali nitko nije

⁶⁵⁶ M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 436.-437.

⁶⁵⁷ HDA, UPRH, P, F 684, SMRHUN, Br. 44-07/94, Bilješka o razgovoru s Kofi Annanom podtajnikom za mirovne operacije UN od 21. srpnja 1994.

⁶⁵⁸ M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 443.

⁶⁵⁹ *Isto*, 450.

dovodio u pitanje «legitimitet i suvereno pravo RH da sama odlučuje o mandatu UNPROFOR-a».⁶⁶⁰ Hrvatski stav sada je bio nešto odlučniji, ali pitanje je koliko se na njemu moglo uistinu ustrajati. Već 13. siječnja 1995. američka diplomacija jasno je odredila krajnji doseg hrvatske akcije; u prvom razgovoru s američkim predstavnikom u UN-u pozdravljen je hrvatski stav, ali je i naglašeno «da do 31. ožujka 1995. ostaje dovoljno vremena da se iznađu rješenja koja odgovaraju RH».⁶⁶¹ Zapravo, najodlučniji hrvatski nastup u odnosu na UN još od Tuđmanova protivljenja Vanceovu planu u siječnju i veljači 1992. bio je na tragu dotadašnjeg hrvatskog obrasca ponašanja: otkaz mirovnim snagama UN-a zapravo je bio zahtjev za ustanovljenjem novih mirovnih snaga – sa potpuno drugačijim mandatom u odnosu na UNPROFOR. Naime, već sredinom veljače 1995. sačinjen je prijedlog o zamjeni UNPROFOR-a posebnim *Medjunarodnim namjenskim snagama za Hrvatsku* (MNSH). Razlika se nije sastojala od vanjskih oznaka – i predložene postrojbe bile bi vrsta mirovnih snaga – nego u njihovom mandatu; za razliku od UNPROFOR-a, čije postrojbe «djeluju statično i slijedom načela ‘suglasnosti sukobljenih strana’», *Medjunarodne namjenske snage za Hrvatsku* djelovale bi «s pozicija stvaranja, pa i nametanja mira (ako je potrebno), a uz puno uvažavanje relevantnih rezolucija VS [Vijeća sigurnosti]».⁶⁶² Ipak, bilo je prerano za ovakve inicijative – međunarodna zajednica, uključujući i SAD, očito pod dojmom relativnog smirenja situacije u Hrvatskoj nakon potpisivanja *Zagrebačkog sporazuma* – i dalje je neopravdano strahovala od izbijanja novog oružanog sukoba.

⁶⁶⁰ HDA, UPRH, P, F 896, SMRHUN, Br. 32-01/95, Bilješka o uručivanju pisma predsjednika Tuđmana o otkazivanju mandata UNPROFOR-a Sekretarijatu UN od 12. siječnja 1995.

⁶⁶¹ M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 453.

⁶⁶² HDA, UPRH, P, F 896, SMRHUN, Br. 28-02/95, Bilješka o dostavi prijedloga okvira djelovanja Republike Hrvatske na zamjeni UNPROFOR-a Medjunarodnim namjenskim snagama za Hrvatsku od 15. veljače 1995.

Umjesto toga Hrvatskoj je ponuđeno intenzivnije američko djelovanje na polju promjene mandata postojećih mirovnih snaga. U ovim događajima krije se nastanak nove (zapravo produžetka stare) mirovne operacije UN-a, pod nazivom *United Nations Confidence Restoration Operation* (UNCRO). Novi mandat mirovnih snaga nije zadovoljio hrvatska očekivanja iz čitavog niza razloga. Najprije, Vanceov plan uzet je za osnovicu mandata UNCRO-a. No, još gora bila je činjenica kako nisu ostvareni zahtjevi za aktivnijim mandatom. Sve je, zapravo, ostalo isto; objašnjavajući mandat UNCRO-a Ghali je naglasio da se put za rješenje krize nalazi u «izravnim kontaktima i konstruktivnoj suradnji» između 'hrvatske Vlade i lokalnih srpskih vlasti' te da su mogućnosti UNCRO-a «ograničene, odnosno da 'UN mogu samo pomagati u rješavanju sukoba'». ⁶⁶³ Hrvatska se morala zadovoljiti svojevrsnim *zatvaranjem dossiera UNPROFOR*, potvrđenom činjenicom da će se mandat UNCRO-a odvijati isključivo na teritoriju Republike Hrvatske te jasnim razlikovanjem između međunarodnih granica Hrvatske i crte razdvajanja hrvatskih i srpskih snaga. ⁶⁶⁴ Amerikanci su točno definirali situaciju oko UNCRO-a; u jednom njihovim dnevnim novinama navedeno je kako je Tuđman dobio «manje nego što tvrdi jer će dobiti tek nekoliko stotina promatrača na međunarodnoj granici, koji će kontrolirati da se ne dostavlja teško oružje, ali nije dobio američke postrojbe». ⁶⁶⁵

Usprkos očitj činjenici kako mandat UNCRO nije predstavljao napredak u odnosu na mandat njegova prethodnika (UNPROFOR), Hrvatska je imala još jedan adut u rukavu. Radilo se o mogućnosti koja se pokazala učinkovitom u siječnju 1993. –

⁶⁶³ HDA, UPRH, P, F 896, SMRHUN, Br. 65-04/95, Bilješka analiza izvješća Glavnog tajnika u svezi s mandatom UNCRO od 20. ožujka 1994.

⁶⁶⁴ *Isto*.

⁶⁶⁵ M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 459.

pokretanju ograničene vojne akcije. Na ruku joj je išlo nekoliko čimbenika. Najprije, tijekom travnja 1995. hrvatska diplomacija nije poduzimala oštrije korake koji bi za cilj imali narušavanje odnosa s UN-om i međunarodnom zajednicom. Usprkos činjenici da je Ghalijevo izvješće o operativnoj strukturi i zadacima UNCRO-a od 18. travnja 1995. u mnogo čemu bilo nepovoljno za Hrvatsku – «operativna komponenta je žrtvovana za račun političkog pragmatizma» – Vijeće sigurnosti ga je bez ikakve rasprave prihvatilo, a nije zabilježena niti bilo kakva hrvatska inicijativa.⁶⁶⁶ I sigurnosna situacija u Hrvatskoj postala je u travnju 1995. vrlo napetom tj. došlo je do čitavog niza oružanih incidenata koje su prouzročili pobunjeni Srbi.⁶⁶⁷ U tom kontekstu izvedena je hrvatska vojno-redarstvena akcija *Bljesak*, u svibnju 1995. Gotovo ista situacija – uz primjetno veći utjecaj situacije u BiH – dogodila se i u kolovozu iste godine; hrvatska politika ponovno je iskoristila samo načelnu zabrinutost međunarodne zajednice te nekooperativnost pobunjenih Srba. Kao i prilikom oslobađanja zapadne Slavonije operativni ključ hrvatske akcije u kolovozu 1995. bila je brzina; kako je zabilježio Nobilo, «navalna akcija HV bila je tako munjevita da je ostavila VS [Vijeće sigurnosti] bez daha i mogućnosti da brzo reagira na događaje, iako su je anticipirali».⁶⁶⁸ Kolovoz 1995. konačno je pokazao i kako se, od svih uporabljenih metoda, dovođenje pred gotov čin pokazalo naučinkovitijim sredstvom u odnosima sa statičnim i birokratiziranim strukturama poput UN-a. Naime, prilikom rasprave u Vijeću sigurnosti o situaciji u Hrvatskoj izostao je svaki pokušaj «da

⁶⁶⁶ *Isto*, 473.

⁶⁶⁷ J. SCHEFFERS, *Veleposlanik*, 50.-51.

⁶⁶⁸ M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 483.

se ospori legitimitet hrvatske akcije i otvoreno pozove na povlačenje hrvatskih snaga s oslobodjenih teritorija», tj. ono je *Oluju* prihvatilo kao «svršen čin».⁶⁶⁹

⁶⁶⁹ HDA, UPRH, P, F 898, SMRHUN, Br. 38-08/95, Bilješka o usvajanju rezolucije 1009 Vijeća sigurnosti od 10. kolovoza 1995.

6. MIROVNA OPERACIJA UJEDINJENIH NARODA I ZAPADNA SLAVONIJA 1991.-1995.

6.1. Sektor Zapad – neka opća zapažanja

Izvješćem Glavnog tajnika UN-a od 20. veljače 1992. uspostavljene su posebne zaštitne zone (*United Nations Protected Area – UNPA*) i to na način da su tri zaštitne oblasti (predviđene u Vanceovom planu) sada podijeljene na četiri zaštitna sektora: Sektor Istok (*Sector East*) – istočna Slavonija, uključujući Baranju i zapadni Srijem, Sektor Sjever (*Sector North*) – Banovina i Kordun, Sektor Jug (*Sector South*) – sjeverna i srednja Dalmacija te Sektor Zapad (*Sector West*) – općine Grubišno Polje, Daruvar i Pakrac, istočni dijelovi općine Novska te zapadni dijelovi općine Nova Gradiška.⁶⁷⁰ No, Ghalijevo izvješće ne otkriva svu borbu koja se – oko točnog teritorijalnog određenja granica zapadnog sektora – vodila iza kulisa. Prema Vanceovu planu iz studenog 1991., zaštitni sektori UN-a bili su ona područja «u kojima Srbi čine većinu ili značajnu manjinu stanovništva i gde je napetost među zajednicama dovela do oružanih sukoba u bliskoj prošlosti».⁶⁷¹ Tu se još ne navode posebni sektori (samo načelno se spominje kako bi bila uspostavljena tri područja pod zaštitom UN-a, od kojih je jedno i područje zapadne Slavonije – što bi uključivalo općine Grubišno Polje, Daruvar, Pakrac, zapadne dijelove općine Nova Gradiška te istočne dijelove općine Novska). Također, Ghali je naveo i kako

⁶⁷⁰ *Balkanski ugovorni odnosi*, Dokument br. 530, Izveštaj Generalnog sekretara UN Butrosa Galija o slanju «plavih šlemova» u Jugoslaviju od 20. veljače 1992., 556.-564.

⁶⁷¹ *Isto*, Dokument br. 525, Vensov plan: Plan mirovne operacije UN za Jugoslaviju, Ženeva, 3. januar 1992., 528.

bi «točne granice područja pod zaštitom UN (...) trebalo da utvrdi prethodnica snaga Ujedinjenih nacija, posle konsultacija sa lokalnim vođama, a pre nego što počne razmeštaj snaga».⁶⁷² Iz navedenog se može zaključiti kako je očito UN u studenom 1991. smatrao kako ona područja na kojima je došlo do oružanog sukoba trebaju postati dijelovi posebnih zaštitnih područja; problem je nastao zbog činjenice da su tijekom studenog i prosinca 1991. te samog početka siječnja 1992. – dakle, nakon očito donesene ocjene o tome koji dijelovi hrvatskog teritorija trebaju doći pod zaštitu UN-a – hrvatske vojne i policijske snage oslobodile velike dijelove zapadne Slavonije (općine Grubišno Polje i Daruvar te dijelove općina Pakrac, Novska i Nova Gradiška). To je stvorilo novo stanje, ali pokazat će se kako to ipak neće bitnije utjecati na ocjene iz studenog 1991.

Dakako, i hrvatska i srpska strana pokušale su utjecati na ovu odluku UN-ove administracije. U najkraćim crtama, na srpskoj strani pojavila se inicijativa koja je za cilj imala iskorištavanje Ghalijeve konstatacije o tome kako granice zaštitnih područja UN-a tek treba točno utvrditi u svrhu anuliranja uspjeha hrvatskih oružanih snaga potkraj 1991. Početni stav tih snaga bio je sadržan u konstataciji kako se sporazumom u Ženevi od 23. studenog 1991. prvi put u «jednom međunarodnom sporazumu definira geopolitički pojam, politički entitet i obilježje Zapadne Slavonije».⁶⁷³ Prema istom izvoru, političko vodstvo zapadnoslavonskih Srba s ovim sporazumom upoznato je tek na sjednicama Predsjedništva SFRJ održanim u prosincu 1991. te je na prijedlog sporazuma (tj. na priložene zemljovide) uloženi prigovor tj. zahtjev «da se granice isprave prema etničkom sastavu, te da se na taj način zaštiti cjeli srpski etnički prostor».⁶⁷⁴ Iza ove konstrukcije zapravo se krila težnja da se problematika razmjesta mirovnih snaga UN-a iskoristi za

⁶⁷² *Isto*, 529.

⁶⁷³ Slobodan JARČEVIĆ, *Republika Srpska Krajina. Državna dokumenta*, Beograd, 2005., 454.

⁶⁷⁴ *Isto*, 456.

povratak ili uspostavu vlasti RSK na širem području zapadne Slavonije tj. pored onoga što su kontrolirale srpske snage nakon 3. siječnja 1992. i na području općine Podravska Slatina, zapadnom dijelu općine Slavonska Požega, istočnom dijelu općine Virovitica, jugozapadnom dijelu općine Donji Miholjac, većem dijelu općine Orahovica te području općina Grubišno Polje, Daruvar te dijela općine Pakrac. Zahtjev je doveo do primjetne diferencijacije unutar srpskog političkog korpusa. U to vrijeme neosporni prvak pobunjenih Srba, Milan Babić, protivnik Vanceova plana, prema svemu sudeći, pokazivao je spremnost za žrtvu. Naime, prema navodima iz dnevnika izvjesnog Save Radoševića, Babić je, prilikom jednog sastanka u Bruxellesu, «precrtao dio karte preko Save, da na tom području nema Srba».⁶⁷⁵ U tom smislu, treba zabilježiti i njegovu izjavu iz studenog 1991., prema kojoj bi se snage UN-a trebale razmjestiti «na liniji dodira zaraćenih strana», i to «levom obalom Save do Jasenovca, kao i linijom prekida vatre između teritorijalne odbrane Okučana i Pakraca i hrvatskih oružnika».⁶⁷⁶ Dakle, u ovoj prilici, Babić je iskazao namjeru da linija bojišta ograniči područje buduće zaštitne zone UN-a. Nešto je teže utvrditi točno raspoloženje prvaka zapadnoslavonskih Srba – Veljka Džakule. On je, primjerice, u jednom razgovoru iz svibnja 1992., izjavio kako predstavnici *Oblasnog vijeća Srpske oblasti Zapadna Slavonija* zahtijevaju «da zona pokrića budu svi ratom zahvaćeni krajevi, odakle je narod izbjegao ili prognan».⁶⁷⁷ Ipak, čini se kako je Džakulina politika bila nešto realističnija. Naime, za razliku od drugih predstavnika pobunjenih Srba u Hrvatskoj (prije svega, Babića), predstavnici pobunjenih Srba iz zapadne Slavonije prihvatili su na maratonskoj sjednici od 31. siječnja do 2.

⁶⁷⁵ *Dokumenti institucija*, knj. 4, Dokument br. 18, Iz dnevnika Save Radoševića o stanju na okupiranom dijelu zapadne Slavonije, Zapis od 4. travnja 1992., 65.

⁶⁷⁶ I. PETROVIĆ, *Slavonija*, 95.

⁶⁷⁷ *Dokumenti institucija*, knj. 4, Dokument br. 95, Zapisnik 2. sjednice Oblasnog vijeća Srpske oblasti Zapadna Slavonija od 14. svibnja 1992.

veljače 1992. Vanceov plan. Istina, Džakula i većina drugih, izjavili su tada Gouldingu da bi u sastav UNPA (na području zapadne Slavonije) trebalo uključiti i «istočni deo Virovitice, Podravsku Slatinu, Slavonsku Orahovicu, deo Slavonske Požege», ali zaključeno je ipak kako «ono što UN nude Vensovim planom nije dovoljno, ali u tom se trenutku više ne može očekivati ni od koga».⁶⁷⁸ Drugim riječima, uz točnu primjedbu kako Srpska autonomna oblast Zapadna Slavonija «dobija od Vensovog plana više no što je do tada sama uspjela da očuva», Džakula je potvrdio «da zapadna Slavonija prihvata Vensov plan».⁶⁷⁹ To, naravno, ne znači kako određene akcije u tom smislu nisu pokušane. Duboko u travnju 1992., kada već sve bude poprilično jasno, Džakula će, na sjednici *Narodne skupštine Srpske oblasti Zapadna Slavonija*, izjaviti kako je Borislav Jović najbolje «shvatio značaj Zapadne Slavonije».⁶⁸⁰ Bile su to važne riječi, koje su pažljivijim slušateljima mnogo govorile. Naime, samo tjedan dana ranije upravo je Jović, prilikom posjeta New Yorku, Ghaliju i drugima iz UN-a predao poseban *memorandum*. U njemu se, pored ostalog, konstatira kako, zbog oružanih akcija hrvatskih snaga u studenom i prosincu 1991., «pripremna grupa UN nije posjetila područje Zapadne Slavonije i u skladu sa tim predložila adekvatna rešenja o razmeštaju mirovnih snaga UN» te zato «još nije realizovano obećanje visokih funkcionera UN, dato predstavnicima Vlade Zapadne Slavonije, da će ta pitanja rešiti pre dolaska mirovnih snaga UN i na mestu događaja odrediti naselja koja će ući u Zonu pod zaštitom UN».⁶⁸¹ Drugi izvor navodi kako je Jović, uz pismo, Ghaliju uputio i spomenuti memorandum. U pismu je Jović zatražio «da svetska organizacija pošalje posebnu komisiju u zapadnu Slavoniju

⁶⁷⁸ I. PETROVIĆ, *Slavonija*, 247.

⁶⁷⁹ *Isto*, 251.

⁶⁸⁰ *Dokumenti institucija*, knj. 4, Dokument br. 77, Zapisnik sjednice Narodne skupštine Srpske oblasti Zapadna Slavonija od 18. travnja 1992., 218.

⁶⁸¹ S. JARČEVIĆ, *Republika*, 460.

koja bi utvrdila faktičko stanje na tom području i predložila odgovorajuće mere».⁶⁸² Memorandum je dan poslije (11. travnja 1992.) objavljen u beogradskom dnevniku *Politika*, a očito mu je glavna svrha bila u tome da zapadnoslavonski prostor UN-u predstavi kao «homogenu srpsku celinu (...) u geografskom, nacionalnom, kulturnom i verskom smislu»; navedeno je i kako se ta ocjena odnosi na «opštine Podravska Slatina, Orahovica, Donji Miholjac, Slavonska Požega, Nova Gradiška, Novska, Pakrac, Daruvar i Grubišno Polje, i samo manje delove susednih opština u kojima je pretežno skoncentrisano srpsko stanovništvo».⁶⁸³ Jović je pokušao i u svibnju iste godine. Sada je predložio čak i neku varijantu zamjene teritorija i to na način «da sva oslobođena srpska naselja treba da uđu u zaštitnu zonu, a da se teritorija koja se povećava u odnosu na prvobitni plan kompenzira na drugoj strani – isključivanjem određenih hrvatskih naselja na rubnim područjima iz ove zone» jer, u suprotnom, dodao je, «zapostavljanje regije zapadne Slavonije bilo bi ravno izdaji».⁶⁸⁴ Jovićeви zahtjevi u biti nisu imali nikakvih nada za uspjeh. Naime, bilo je sasvim jasno kako bi zasigurno došlo do hrvatskih kontrahtjeva što bi već u početku potkopalo temelje mirovne operacije. I više od toga, barem je Goulding bio takvog stava, hrvatska strana mogla bi posve odbaciti Vanceov plan. Joviću je poručeno kako bi, u slučaju da se mirovne snage razmjestе «i na područja koja nisu predviđena Planom [Vanceovim – op. I. M.], za Hrvate bi one predstavljale okupatorsku vojsku».⁶⁸⁵

Očekivano, i hrvatska strana imala je prigovora na opseg zaštitnog područja UN-a u zapadnoj Slavoniji. No, iz jasnih razloga, njezin cilj bilo je smanjivanje njezinog

⁶⁸² «Traži se slanje Komisije UN u zapadnu Slavonju», *Politika*, 11. aprila 1992.

⁶⁸³ «O zločinima u administrativnim granicama Republike Hrvatske», *Politika*, 12. aprila 1992.

⁶⁸⁴ B. JOVIĆ, *Poslednji dani*, Zapis od 7. maja 1992., 451.

⁶⁸⁵ *Isto.*

opsega. Najprije, tu je bilo pitanje daruvarske i grubišnopoljske općine – logično je postavljeno pitanje opravdanosti uključivanja ovog područja u UNPA Zapad. U organizaciji daruvarskog ogranka HDS-a potkraj travnja 1992. organiziran je prosvjed u svrhu, kako je navedeno, preciznih određenja uloge i zadataka mirovnih snaga UN-a. U biti, namjera prosvjednika bile je upozoriti državne i lokalne vlasti na činjenicu kako se to područje «ne može stavljati u isti 'koš' i tretman» kao i ostala zaštitna područja tj. na području općina Daruvar i Grubišno Polje, «UNPROFOR ne može djelovati analogno ostalim hrvatskim područjima jer ovdje njegova primarna uloga zaštite lokalnog pučstva gubi svoj smisao».⁶⁸⁶ Dva mjeseca kasnije, 20. lipnja 1992., upravo u vrijeme preuzimanja odgovornosti od strane UNPROFOR-a, organiziran je još jedan prosvjed (opet u organizaciji HDS-a). Ovoga puta poručeno je «da na području općine daruvar nema potrebe za prisustvom unprofor-a jer se radi o oslobodjenom području», a prosvjed je popraćen i potpisivanjem peticije «za odlazak plavih kaciga», koju je potpisalo oko 450 ljudi. Bilo je indikativno što su potpisnici peticije, prema ovom izvoru, bili uglavnom tamošnji Hrvati i Česi.⁶⁸⁷ Zadani okviri iz studenog 1991 – posebno u okolnostima kada, barem prema dostupnim izvorima, nema tragova djelovanja hrvatskih državnih vlasti u ovom smislu – ipak se nisu mogli promijeniti. Naime, tadašnji predsjednik posebnog Ureda Vlade RH za odnose s mirovnim snagama UN-a, Milan Ramljak, potkraj svibnja 1992. organizirao je sastanak s predstavnicima pet zapadnoslavonskih općina, upravo radi činjenice da su u sastav UNPA Zapad uključene i one općine, koje su se nalazile pod hrvatskom kontrolom; Ramljak je mogao samo konstatirati kako «treba gledati

⁶⁸⁶ GPD, NG, Priopćenje Hrvatske demokratske stranke od 25. travnja 1992.

⁶⁸⁷ MUPRH, PUBB, OAP, bb, Obavijest PS Daruvar od 21. lipnja 1992.

pozitivne, a ne negativne strane nazočnosti UNPROFOR-a'».⁶⁸⁸ Nešto više uspjeha hrvatska strana imala je prilikom određivanja granica zone na području općina Novska i Nova Gradiška, i to, najvjerojatnije uslijed činjenice da i sami predstavnici mirovnih snaga nisu imali jasne stavove u ovom pitanju. Sastanak, koji je za temu imao «definiranje područja na teritoriju SO Novska koje bi ušlo pod kontrolu Unprofora», održan je u Novskoj 24. ožujka 1992. Hrvatski prijedlog bio je «da područje grada Novska i područje koje kontrolira HV i policija ne uđe u UNPA».⁶⁸⁹ U lipnju 1992. hrvatska strana morala se suočiti i s činjenicom kako će mirovne snage na svaki način nastojati održati ravnotežu. Naime, zapovjednik UNPROFOR-a, Indijac Satish Nambiar, Ramljaku je prenio srpski stav, prema kojem šire jasenovačko područje mora biti uključeno u sastav zaštitne zone.⁶⁹⁰ Tjedan dana kasnije, Nambiar je opet upozoren na činjenicu prema kojoj bi uključivanje Jasenovca u sastav zaštitne zone predstavljalo nepoštivanje Vanceova plana jer se to mjesto ionako «ne nalazi u istočnom dijelu općine Novska».⁶⁹¹ Očito je kako se djelovanje hrvatske strane u ovom pitanju odlikovalo upornošću, ali ništa se nije dalo učiniti; samo dva dana kasnije, 20. lipnja 1992., Zabala je hrvatskim predstavnicima jasno poručio kako je konačna linija zaštitne zone «definirana prije deset dana u Zagrebu», a prema tom dogovoru «Jasenovac [je] ušao u zonu kontrole».⁶⁹² Uz neke manje probleme, u prvoj polovici lipnja 1992. usuglašena je i

⁶⁸⁸ «Ramljak s generalom Zabalom», *Vjesnik*, 28. svibnja 1992.

⁶⁸⁹ MUPRH, PUBB, OAP, Dj. br. 511-06-02-552/92 MV/KK, Izvještaj sa sastanka sa predstavnicima Unprofora u Novskoj od 24. ožujka 1992.

⁶⁹⁰ MORH, SVA, UUNEZ, Kl. 804-01/92-03/108, Ur. br. 5120-27-92-139, Informacija o značajnim pitanjima sa sastanka dr. Ramljaka sa gen. Nambiarom od 10. lipnja 1992.

⁶⁹¹ MORH, SVA, UUNEZ, Kl. 804-01/92-03/08, Ur. br. 5120-27-92-152, Dopis od 17. lipnja 1992.

⁶⁹² MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-552/11-92, Izvješće sa sastanka sa pripadnicima UNPROFOR-a od 20. lipnja 1992.

granica zaštitne zone na području općine Nova Gradiška.⁶⁹³ Zajedničko ovim rješenjima na području općina Novska i Nova Gradiška bila je činjenica da se granica zaštitne zone podudarala s linijom dodira zatečenom 3. siječnja 1992.

U biti, granice zona pod zaštitom mirovnih snaga UN-a određene su još u studenom 1991., u Ženevi. Kasnije su od strane predstavnika UN-a dopuštene – kako se vidi i na primjeru zapadne Slavonije – samo manje korekcije. Dakle, u lipnju 1992. usuglašen je i konačni teritorijalni opseg zaštitne zone UN-a na području zapadne Slavonije. UNPA Zapad bilo je najmanje od svih; površina zone bila je ukupno 2.112 kvadratna kilometra, što je činilo ukupno 16.8% od ukupne površine područja pod zaštitom UN-a u Hrvatskoj (12.554 kvadratna kilometra).⁶⁹⁴ To nije bila jedina njezina osobitost. Svakako, važnija je bila činjenica da je, u usporedbi s njezinom vanjskom granicama, ona unutarnja (tj. linija dodira) bila od daleko veće važnosti; jedino na primjeru UNPA Zapad mirovne snage UN-a obavljale su svoje dužnosti i nad relativno velikim dijelom teritorija pod hrvatskom kontrolom. A najvažnije od svega bilo je da su mirovne snage upravo unutarnju granicu u zapadnom sektoru trebale učiniti nebitnom.

Okučani su bili središte društvenog života u srpskom dijelu zapadnog sektora. Prema jednom hrvatskom obavještajnom izvoru s kraja 1992. tamošnje stanovništvo moglo se podijeliti u tri jasno podijeljene socijalne skupine. Prva su bili *domaći Srbi, podrijetlom iz šire okolice Okučana i Stare Gradiške*. Navedeno je kako su pripadnici ove skupine – mahom populacija starijih civila – izrazito nezadovoljni situacijom u kojoj su se našli. Razlozi tog nezadovoljstva bili su «izrazito teški uvjeti života u Okučanima i Staroj Gradiški s jedne strane, i s druge, vrlo očigledna netrpeljivost spram druge dvije

⁶⁹³ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-552/9-92, Izvješće s djelatnog sastanka za zapadni sektor od 12. lipnja 1992.

⁶⁹⁴ «Područja pod zaštitom», *Vjesnik*, 21. ožujka 1992.

socijalne skupine koje trenutno borave na tom području».⁶⁹⁵ Druga skupina bili su *bosanski Srbi, koji su se na područje Okučana i Stare Gradiške doselili unazad posljednjih 30 godina*. Radilo se, kako je navedeno, o vrlo radikalnoj skupini tj. njezini predstavnici «čine jezgru snaga za očuvanje ideje 'Velike Srbije' u praksi».⁶⁹⁶ Također, «skoro sve ključne funkcije u oružanim formacijama na području Okučana i Stare Gradiške čvrsto [su] u rukama bosanskih srba. Procjenjuje se da se u uniformama redovne i specijalne 'milicije' tzv. SAO Krajine nalazi oko 2 000 ljudi».⁶⁹⁷ Treća skupina bili su *Srbi izbjegli sa područja Pakraca, Lipika, Grubišnog Polja i Daruvara, privremeno smješteni na okučanskom području*. Položaj ove skupine bio je najteži: «Uvjeti života ove populacije su vrlo teški. (...) Njihov boravak na okučanskom području doživljava se kao teret zbog nedostatnih rezervi hrane i ogrjeva, nemogućnosti osiguranja valjane medicinske skrbi i političkog pritiska koji stvara sama činjenica da je toliki broj obitelji koje su ostale bez ičega, okupljen na relativno ograničenom prostoru».⁶⁹⁸ Posljedično, radilo se o skupini koja je, u socijalnom smislu, predstavljala najnestabilniji dio populacije u Okučanima. Ta skupina bila je «najgorčenija», i to na domaće Srbe «stoga što se neprijateljski odnose prema njima jer smatraju da zbog toga što moraju opskrbljivati i sebe i njih, neće biti dovoljno hrane, ogrjeva i lijekova kada stvarno nastupe zimski uvjeti života», na bosanske Srbe «na funkcijama u Okučanima jer se njihovi muški članovi obitelji bore u BiH, umjesto njih», na hrvatske vlasti «jer su zbog njihovog 'ustaštva' morali pobjeći» te na UNPROFOR «jer ih nastoje vratiti u njihova sela na području općina iz kojih su pobjegli, i iseliti iz hrvatskih kuća u kojima neki od

⁶⁹⁵ MUPRH, PUBB, OAP, bb, Izvanredno izvješće Službe za informativno-psihološku djelatnost 121. brigade HV-a o situaciji na području Okučana i S. Gradiške u UNPA zoni «Zapad» od 3. prosinca 1992.

⁶⁹⁶ Isto.

⁶⁹⁷ Isto.

⁶⁹⁸ Isto.

njih trenutno borave».⁶⁹⁹ Na to se – uslijed ratnih djelovanja i prometne izoliranosti – nadovezala teška gospodarska situacija: uporaba «naftnih derivata je ograničena i nedostatna za proizvodnju dostatnih količina poljoprivrednih dobara. (...) Stočni fond je uništen, uslijed čega je cijena mesa vrlo visoka. U trgovinama se može naći većina osnovnih potrebitina, ali su vrlo skupe.»⁷⁰⁰ Službenici unutarnjih poslova imali su plaću od oko «300 tisuća kninskih dinara ili oko 20 maraka mječno», u ophodnju su često išli «pješice ili na biciklima zbog nedostatka naftnih derivata», a za «doručak dobijaju 1 jogurt i 1 šnitu kruha po osobi, za ručak kuhani obrok, a za večeru se jedna mesna konzerva dijeli na 4 osobe».⁷⁰¹ Vrijeme je radilo protiv okučanskih vlasti, a gospodarska i socijalna situacija je bila sve teža. To je pogotovo dolazilo do izražaja u posebno izoliranim područjima srpskog dijela zapadnog sektora. Jedno od takvih područja bilo je ono jasenovačko. Početkom travnja 1995. u mjestu je živjelo 190 stanovnika, od toga 60 staraca, 41 dijete te 89 mlađih muškaraca i žena. U Jasenovac se moglo samo skelskim prijevozom, a mjesec dana prije *Bljeska*, skela je radila svaki dan i to dva puta, ali jedino u slučaju «ako se uspije obezbediti gorivo».⁷⁰² Privredne aktivnosti posve su zamrle, što je dodatno otežalo socijalne prilike, a primanja stanovništva (uključujući i vojne osobe) bila su nedostatna «za podmirivanje minimalnih potreba u prehrani, odjeći, obući, ogrevu, školovanju djece i drugim potrebama».⁷⁰³ Uporno odbijanje prihvaćanja političkog poraza neumitno je vodilo onome mnogo širih razmjera. «Mlađi ljudi ne vide nikakvu perspektivu u mjestu bez moguće privredne aktivnosti i traže mogućnost

⁶⁹⁹ Isto.

⁷⁰⁰ Isto.

⁷⁰¹ Isto.

⁷⁰² HMDCDR, RSK, OO, MZ Jasenovac, Traženje pomoći za Jasenovac od 7. travnja 1995.

⁷⁰³ Isto.

napuštanja mjesta, a stari i tako nisu nikom potrebni»⁷⁰⁴ – bila je ocjena koja je vrijedila i dalje od Jasenovca. Naravno, i hrvatski dio sektora bio je obilježen posljedicama ratnih događanja, ali ipak je situacija bila nešto bolja.

Ustanovljenje UNPA zona imalo je mnogo zanimljivih pravno-političkih implikacija. Nedvojbeno je nekoliko činjenica. Najprije, međunarodno priznanje Hrvatske – u njezinim republičkim granicama – značilo je da su zaštitna područja UN-a sastavni dijelovi ustavnog i pravnog poretka Republike Hrvatske. To bi, opet, trebalo pretpostavljati kako hrvatsko zakonodavstvo ima posljednju i na tim područjima. No, pristajući na Vanceov plan (i kasnije dopune) Hrvatska je, također, pristala i na to da mirovne snage UN-a *de facto* upravljaju tim područjima (naravno, samo u ograničenom vremenu, s obzirom da je mirovna operacija UN-a definirana kao prijelazni aranžman). Ipak, i bez detaljnijih objašnjenja bilo je jasno kako ova – u velikoj mjeri, pravno nejasna situacija – predstavlja veliki potencijalni izvor neslaganja, pa i mogućih sukoba. Činjenica da su mirovne snage prihvatile očuvanje krajiških vlasti – time ih *de facto* priznavajući – bila je, u tom smislu, najviše izražena. Ipak, kako je već utvrđeno, veći dio UNPA Zapad bio je pod hrvatskom kontrolom. Dakle, u slučaju eventualnih nejasnoća u tom dijelu zapadnog sektora, mirovne snage UN-a nisu na raspolaganju imale svojevrsno zamjensko zakonodavstvo (pravni poredak RSK); u slučaju sukoba s hrvatskom pravnom regulativom UN je bio prisiljen ući u posve novo područje.

U cilju pobližeg uvida u spomenutu problematku opširnije ćemo se osvrnuti na jedan primjer, koji je, iako više pitanja otvara negoli na njih odgovora, barem vrlo indikativan. Dana 7. siječnja 1993. kroz kontrolnu točku CANBAT-a u pakračkoj četvrti Gavrinica prošla su četiri pripadnika srpskih policijskih postrojbi u alkoholiziranom

⁷⁰⁴ *Isto.*

stanju. Kako se u blizini nalazila i hrvatska kontrolna točka došlo je do reakcije; prvi, «koji je bio najbliži uz upotrebu fizičke sile je savladan, a ostali su uspjeli pobjeći natrag».⁷⁰⁵ Uhićenik je odmah odvežen u prostorije PS Pakrac, a nakon što mu je utvrđen identitet pokazalo se kako je intervencija bila opravdana tj. uhićen je «poznati zločinac Mladen Babić».⁷⁰⁶ Nakon toga događaji se redaju filmskom brzinom. Najprije, u PS Pakrac odmah dolaze predstavnici CANBAT-a i UNCIVPOL-a «tražeći da uhićenik bude pušten na slobodu», na srpskoj strani okuplja se oko stotinjak osoba koji kreću ka kontrolnoj točki CANBAT-a s namjerom prelaska na hrvatsku stranu, no u tome ne uspijevaju (dolazi do «masovne tučnjave između kanadskih vojnika, pomenutih civila i milicije SAO Krajine»), a potom se, putem Kanađana, koji u međuvremenu oklopnim vozilima blokiraju liniju dodira, hrvatskoj strani šalje ultimatum da se preda Babić «jer da će ga u protivnom napadom na grad osloboditi».⁷⁰⁷ U krajnje naelektriziranoj situaciji u PS Pakrac dolaze voditelj Ureda za civilne poslove Fischer i zapovjednik CANBAT-a Taylor s prijedlogom rješenja spora (očito su inzistirali na Babićevom puštanju na slobodu), a, kako je navedeno, njihov prijedlog bio je «mimo zakonske forme», što je obrazloženo «teškom situacijom koju gotovo ne mogu kontrolirati i koja prijete da preraste u oružani sukob širih razmjera».⁷⁰⁸ Pozornost ipak treba usmjeriti na Fischerovo i Taylorovo djelovanje. Njihov prijedlog je hrvatskim vlastima upućen već 8. siječnja 1993., na posebnom sastanku, koji je za temu imao upravo «razmatranje statusa

⁷⁰⁵ MUPRH, PUBB, OAP, bb, Izvješće PS Pakrac o incidentu povodom uhićenja Babić Mladena od 7. siječnja 1993.

⁷⁰⁶ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-552/50-93, Izvješće s djelatnog sastanka za sektor «Zapad» od 14. siječnja 1993.

⁷⁰⁷ MUPRH, PUBB, OAP, bb, Izvješće PS Pakrac o incidentu povodom uhićenja Babić Mladena od 7. siječnja 1993.

⁷⁰⁸ *Isto.*

uhićenika s aspekta ovlaštenja policije u odnosu na Vanceov plan». ⁷⁰⁹ Opis sastanka zaslužuje dulji osvrt. Naime, sastanak je bio «veoma buran, jer su predstavnici UNPROFOR-a osporavali metodiku i način na koji vršimo kriminalističku obradu nad uhićenikom», a posebno se na udaru kritike našlo navođenje «krivičnog zakonodavstva Republike Hrvatske, a 'delirijum' je kod nekih (Fišer i Tejlor) postigao vrhunac pri pomenu Zakona o kaznenim djelima podrivačke i terorističke djelatnosti, tako da je u jednom trenutku gosp. Tejlor izjavio da je to fašistički Zakon, da je naša vlada dvolična, jer da navodno jedno govori pred svijetom, a drugo radi, da je to kršenje ljudskih prava (...) dok je gosp. Fišer izjavio između ostalog da je taj Zakon sličan Zakonima iz doba Staljinizma i da je njihova vjerna kopija». ⁷¹⁰ Sve ovo u biti je potaknuto namjerom hrvatskih vlasti da se Babić premjesti u istražni centar MUP-a u Bjelovaru – dakle, izvan UNPA zone – a kada hrvatska strana očito nije udovoljila Fischerovom i Taylorovom zahtjevu, UNPROFOR je «kroz sve tri komponente svojeg djelovanja – vojna, policijska i civilna zaprijetio da ga vratimo, opkolili su PS Pakrac, pa ga htjeli i kidnapirati». ⁷¹¹ Dakle, u sukobu su se našli s jedne strane mirovne snage UN-a i njihovo mandatno pravo na apsolutni nadzor nad svime što se događalo na području zaštitne zone (uključujući i nadzor nad djelovanjem hrvatske policije) te hrvatska pravna regulativa tj. pravo hrvatskih vlasti na privođenje osobe (hrvatskog državljanina) za koju postoji opravdana sumnja na počinjenje teškog oblika kaznenog djela (očito oružana pobuna i terorističko djelovanje). Ipak, pravna regulativa pokazala se slabijim čimbenikom u odnosu na realnu politiku: cijela epizoda dogodila se upravo u vrijeme održavanja mirovne konferencije u

⁷⁰⁹ MUPRH, PUBB/PPP, OAP, Br. 511-02-70-01-46/4-93, Izvješće sa sastanka s predstavnicima UNPROFOR-a od 9. siječnja 1993.

⁷¹⁰ Isto.

⁷¹¹ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-552/50-93, Izvješće s djelatnog sastanka za sektor «Zapad» od 14. siječnja 1993.

Ženevi, a razvoj događaja na srpskoj strani prijetio je općim pogoršanjem situacije u zapadnom sektoru. Stoga je problem riješen na način da je Babić razmijenjen za dvojicu otetih hrvatskih civila (što se dogodilo dan poslije njegovog uhićenja).⁷¹² UNPROFOR je i kasnije ostao kod pozicija iz siječnja 1993. Tako je zapovjednik zapadnog sektora Argentinac Zabala i potkraj veljače 1993. istaknuo kako je hrvatska akcija bila «nezakonita» i to zato jer je Babić «Srbin i (...) pripadnik policije druge strane».⁷¹³ Istina, kasnije je UNPROFOR dopuštao «da uhićeni četnici na daljnju krim. obradu i kriv. postupak mogu biti odvedeni iz UNPA zone u određeni istražni centar pod izvjesnim okolnostima»⁷¹⁴, ali bilo je jasno kako su mirovne snage određivale navedene okolnosti. Tumačenje konstrukcije *privremeni aranžman* očito je podrazumijevalo djelovanje u posve novoj situaciji; okvir tog djelovanja bile su UNPA zone, a mirovne snage UN-a jedini tumač pravila ponašanja u tom okviru.

⁷¹² MUPRH, PUBB, OAP, bb, Izvješće PS Pakrac o incidentu povodom uhićenja Babić Mladena od 7. siječnja 1993.

⁷¹³ MORH, SVA, UUNEZ/OSZ, Kl. 81/93-02, Ur. br. 1077-28-93/72, Pismo Zabale od 24. veljače 1993.

⁷¹⁴ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-552/52-93, Izvješće s djelatnog sastanka za sektor «Zapad» od 27. siječnja 1993.

6.2. Mirovnjaci – mirovne snage Ujedinjenih naroda u Sektoru Zapad

Provedba koncepta mirovne operacije ponajviše počiva na mirovnim snagama te, u tom smislu, niti mirovna operacija UN-a u Jugoslaviji/Hrvatskoj ne predstavlja nikakav izuzetak. Naime, upravo je njihova zadaća bila osiguravanje uvjeta za ispunjenje temeljnog sadržaja Vanceova plana: očuvanje (zaštita) *statusa quo* na onim hrvatskim područjima (UNPA zone) na kojima će mirovne snage biti razmještene dok sukobljene strane ne uspiju postići dogovor o općem političkom rješenju krize/sukoba. Osnovne odrednice o mirovnim snagama dane su već u prvoj javnoj objavi Vanceova plana (dodatak izvješću glavnog tajnika UN-a u prosincu 1991.).⁷¹⁵ Dodatna objašnjenja o mirovnim snagama UN-a Ghali je obznanio u svom izvješću od 20. veljače 1992. U njemu je Ghali, prvi put, predložio i službeni naziv tih snaga – *Zaštitne snage Ujedinjenih Naroda* ili *United Nations Protection Forces* (UNPROFOR).⁷¹⁶ Potkraj ožujka 1995. UNPROFOR je postao UNCRO tj. *Operacija UN za obnovu povjerenja u Hrvatskoj* ili *United Nations Confidence Restoration Operation in Croatia*.⁷¹⁷

Mirovne snage UN-a sadržavale su tri osnovne sastavnice: vojnu, policijsku i civilnu misiju. Dakako, najbrojniji su bili pripadnici vojne misije, organizirani u pješačke bojne (s pripadajućim dodatnim snagama: logistika, medicinska odjeljenja, inženjerija i sl.). Njihove zadaće bile su najviše u suglasju sa službenim nazivom mirovnih snaga. Naime, glavna zadaća vojne komponente mirovnih snaga UN-a bila je uglavnom zaštitnog karaktera: dakle, zaštita preostalog stanovništva od mogućnosti oružanog

⁷¹⁵ *Dokumenti*, Plan mirovne operacije UN u Jugoslaviji (studen-prosinac 1991.), 159.-163.

⁷¹⁶ *Balkanski ugovorni odnosi*, Dokument br. 530, Izveštaj Generalnog sekretara UN Butrosa Galija o slanju «plavih šlemova» u Jugoslaviju od 20. veljače 1992., 556.-564.

⁷¹⁷ M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 469.

napada i drugih vrsta uznemiravanja te osiguranje statusa demilitariziranosti zaštićenih područja (UNPA zone). No, dakako, sudjelovali su i u drugim aktivnostima, u koordiniranim akcijama s drugim sastavnicama mirovnih snaga.⁷¹⁸ Temeljni oblik vojne sastavnice mirovnih snaga UN-a bila je pješačka bojna. U Ghalijevom izvješću od 20. veljače 1992. tako je navedeno kako će se vojna sastavnica UN-a sastojati od 12 ojačanih pješačkih bojni, glavnog zapovjedništva, logistike i ostalih elemenata podrške.⁷¹⁹ Jedan srpski policijski izvor iz druge polovice 1994. dobro ocrtava osnovne karakteristike klasične UN-ove pješačke bojne. U Jasenovcu je, naime, bio smješten dio jordanske pješačke bojne, brojnog stanja oko 200 pripadnika. Jordanci su bili naoružani pješačkim naoružanjem: puškama M-16, puškostrojnicama 7,62mm, minobacačima manjeg kalibra, borbena vozila bila su opremljena montiranim strojnicama 12,7mm, a časnici su imali pištolje kalibra 9mm. Vozni park sastojao se od oklopnih i drugih transportera, 9 kamiona-kipera, jednog viljuškara, 8 lakih kamiona za prijevoz vojnika, 2 kamionske cisterne te 6 terenskih vozila. Prateće osoblje činio je po vod inženjera i mehaničara te liječničko i kuhinjsko osoblje.⁷²⁰ Dakle, zadaća zaštite UNPA zona bila je gotovo u isključivoj domeni postrojbi koje su sačinjavale vojnu sastavnicu UNPROFOR-a. Metoda kojom se to nastojalo učiniti bila je svojevrsna kombinacija djelomičnog posjedanja određenog područja (UNPA zone) koja se nadopunjavala sa stalnom kontrolom putem mobilnih ekipa. To je značilo kako će pješaštvo zaposjesti cjelokupno područje zona, ali će biti koncentrirano u određenim točkama (mjestima smještaja). Granice zona – kao najkritičnije točke, u sigurnosnom smislu – bile su kontrolirane putem posebnih

⁷¹⁸ *Dokumenti*, Plan mirovne operacije UN u Jugoslaviji (studeni-prosinac 1991.), 159.-161.

⁷¹⁹ *Balkanski ugovorni odnosi*, Dokument br. 530, Izveštaj Generalnog sekretara UN Butrosa Galija o slanju «plavih šlemova» u Jugoslaviju od 20. veljače 1992., 560.

⁷²⁰ HMDCDR, RSK, MUP, SUPO/SMJ, bb, Službena zabilješka od 23. lipnja 1994.

kontrolnih točaka (punktova). Osnovni oblik djelovanja vojne sastavnice UNPROFOR-a određen je, u izvješću glavnog tajnika UN-a iz prosinca 1991. na sljedeći način: «Pješništvo će biti raspoređeno na cjelokupnom području UNPA. (...) Ono će nadzirati pristup UNPA uspostavljajući kontrolne točke na svim cestama i glavnim prugama koje vode u ta područja, kao i na važnijim raskrižjima unutar tih područja. Na tim kontrolnim točkama ono će zaustavljati i prema potrebi pretraživati vozila i osobe kako bi osigurali da nikakve vojne jedinice ili naoružane grupe ne uđu na ta područja i da se na ta područja ne unosi oružje, streljivo, eksplozivi ili druga vojna oprema. Ono će unutar UNPA ekstenzivno patrolirati pješice, u vozilima i helikopterima.»⁷²¹ Iz ovoga je vidljivo kako je velika važnost posvećena kontrolnim punktovima (posebno onima na granicama zone): na njima će «stražariti dva vojnika 24 časa. Jednom će biti dužnost da zaustavlja i kontroliše automobile i prolaznike, drugi će ga za to vreme štititi automatom. Iza njih dvojice, kraj same rampe biće postavljeno mitraljesko gnezdo, a iza njega, ako neko pokuša silom da pređe poslednji i pretposlednji krug, dočekaće ih posade dva okolopna transporter. Svaka dalja akcija izazvaće mobilizaciju svih 'plavih šlemova' na tom području.»⁷²²

Na zaštitnom područje UN-a u zapadnoj Slavoniji – *United Nations Protected Area West/Sector West* (UNPA Zapad/Sektor Zapad), u početku mirovne operacije, bile su razmještene četiri pješačke bojne (iz Kanade, Argentine, Jordana i Nepala).⁷²³ Sjevernoamerička država Kanada tradicionalno sudjeluje u svim važnijim mirovnim operacijama UN-a, pa je i njezin doprinos mirovnoj operaciji UN-a u Hrvatskoj bio velik.

⁷²¹ *Dokumenti*, Plan mirovne operacije UN u Jugoslaviji (studeni-prosinac 1991.), 160.-161.

⁷²² Đ.Martinović, P. Stanivuković, «Mir na liniji dodira», *VN*, 27. siječanj 1992.

⁷²³ UNDOC, S/24353, Izvještaj Glavnog tajnika Vijeću sigurnosti Ujedinjenih naroda od 24. srpnja 1992. (UNPROFOR deployment as of July 1992.).

Kanadski mirovni kontingent je, tako, u drugoj polovici veljače 1992., brojao oko 1.200 pripadnika, a sastojao se od pješačke bojne, inženjerije, vojnih promatrača te pripadnika vojne policije.⁷²⁴ Središnji dio kanadskog mirovnog kontingenta činila je *Prva bojna 22. Kraljevske regimente*, a zanimljivo da se u hrvatskim medijima isticalo kako se u njezinu sastavu nalaze pripadnici podjednako i frankofone i anglofone provenijencije.⁷²⁵ Čini se kako Kanadani baš i nisu previše poznavali osnovne karakteristike ukupne problematike sukoba u Hrvatskoj. Tako je jedan od njihovih zapovjednika Mark Tremblee početkom ožujka 1992. tamošnjem tisku istaknuo kako je «'ova operacija daleko rizičnija od one koju je moja jedinica imala u zaljevskom ratu'»⁷²⁶, što je ocjena s kojom se teško složiti. No, može se pretpostaviti kako je ona samo još jedan rezultat ukupno manjkave ocjene tog sukoba koji se mogao vidjeti na stranicama svjetskog tiska, pa tako i onog kanadskog. Također, postoje jasni pokazatelji koji upućuju na zaključak prema kojem je ukupna priprema kanadskih mirovnjaka pred dolazak u Hrvatsku bila obilježena površnošću i improvizacijama. O tome svjedoči i sam zapovjednik bojne Michel Jones. Tako on navodi kako, u vrijeme kada je donesena odluka o aktivaciji postrojbe, uopće nisu imali nikakvih karti (Jones porazno navodi kako uopće nisu znali gdje su se trebali razmjestiti), da su ih kasnije dobili od SAD-a (ali, uz uvjet da ih ne smiju odnijeti sa sobom u Hrvatsku) te da su prve konkretne zapovjedi od središnjeg zapovjedništva dobili tek dan ili dva prije pokretanja postrojbe.⁷²⁷ Postoje i druge potvrde za lošu kanadsku pripremu.

⁷²⁴ «Kanada šalje 1200 vojnika», *Vjesnik*, 25. veljače 1992.

⁷²⁵ P. Š., «Došao belgijski bataljun», *VL*, 11. travanj 1992.

⁷²⁶ V. Matijević, «Balkan u Kanadi», *Borba*, 2. ožujka 1992.

⁷²⁷ *Chances for peace: Canadian soldiers in the Balkans 1992-1995. An oral history*, (pr. Sean M. Maloney, John Llambs), St. Catharines (Ontario), Kanada, 2002., 25. (At that time, we didn't have any maps or anything to do any planing; we didn't know where we were going in ex-Yugoslavia! Nevertheless, we tried to get some maps from National Defence Headquarters and they told us they didn't have any! We told them to go to the Americans [...] My intelligence sergeant went down there to get the maps and when he arrived there, the officer was not too sure if he could let the maps go so he called the Pentagon right

Hrvatski tjednik *Nedjeljna Dalmacija* je, potkraj 1993., objavila navode iz dnevnika izvjesnog Željka Zidarića, hrvatskog prevoditelja pri kanadskim mirovnim snagama. Tu je navedeno kako se kanadska postrojba za odlazak u Hrvatsku intenzivno pripremala oko dva i pol mjeseca, a uz «skromne lekcije iz povijesti sukoba, zemljopisa i jezika, vojnici nisu razumjeli razloge konflikta, nego je postojalo uvjerenje 'o jednakoj krivici obiju strana'». ⁷²⁸ Ipak, kanadski mirovnjaci predstavljali su najbolje s čime je UN raspolagao na području zapadne Slavonije, pa i u cijeloj Hrvatskoj: o njihovoj logistici i vojničkim vještinama u mnogome je ovisila UN-ova izvedba u zapadnom sektoru, ali i drugdje. ⁷²⁹ Prvi zapovjednik UNPROFOR-a u zapadnom sektoru, Argentinac Zabala, za Kanadane je u jednom pismu iz veljače 1993. naveo «da su oni izvanredni profesionalci i da posao obavljaju na najbolji način». ⁷³⁰ Ta činjenica prepoznata je od strane UN-a. Upravo su, naime, pripadnici CANBAT-a u najvećoj mjeri pokrivali liniju razdvajanja u zapadnom sektoru. O drugim pripadnicima UNPROFOR-a iz drugih zemalja nisu imali dobro mišljenje: u zapadnom sektoru posebno su netrpeljivost iskazivali prema Nepalcima. Jedan srpski policijski izvor naveo je tako stav kanadskog mirovnjaka – «narednika Boba» – prema kojem su «vojnici Nepala prilično glupi, te da oni drže njihove punktove dok se oni ne nauče voziti transportere, te da on smatra da pomenuti vojnici neće ispuniti

away and within the following hour they got the answer, which was "Yes, give it to the Canadians." This was under the condition that we could not take the maps to ex-Yugoslavia. [...] As a matter of fact we received a bunch of draft orders from the national level one or two days prior to our deployment.».)

⁷²⁸ Drago Geohelli, «Kanadski 'plavci' ubili 26 Hrvata?!», *ND*, 22. prosinac 1993.

⁷²⁹ Evo još jedne konstatacije pripadnika kanadskih mirovnih postrojbi: «A country would come up to us and request the loan of just a small generator because they had no means of generating power. So here we are down there with all our equipment and we in fact ended up sending sections out to others to help set up. We had to teach them how to get water, and how to get food, the whole gamut. Some of the countries were absolutely lost and would have been completely useless if the Canadians had not been there to help them.».

(*Isto*, 37.)

⁷³⁰ HMDCDR, RSK, ZŠTOZS, Pov. br. 25-9, Pismo od 8. veljače 1993.

svoju obvezu obezbedjenja mira».⁷³¹ Kanadski mirovnjaci odlikovali su vrlo profesionalnim pristupom; njihovo pridržavanje okvira dužnosti UN-ovih mirovnjaka te nesklonost sitnim taktičkim kompromisima smetala je objema stranama. O tome postoje neki dokazi posrednog karaktera. Primjerice, zapovjednik srpskih teritorijalaca, pukovnik Jovan Čubrić, naveo je, u jednom dopisu zapovjedniku sektora iz veljače 1993., kako sve probleme «uspešno rešavamo sa komandama nepalskog i jordanskog bataljona, a znatno teže sa komandom Kanadskog bataljona».⁷³² Na hrvatskoj strani vladao je dojam kako su Kanadani općenito naklonjeniji pobunjenim Srbima. Zapovjednik kanadskog voda, smještenog u pakračkoj četvrti Gavrinica, koja je bila pod srpskom kontrolom, izvjesni Taylor, tako je, prema navodima svog pretpostavljenog, na hrvatskoj strani smatran nepoželjnim «iz razloga što je učinio nekoliko stvari koje hrvatska strana ne odobrava te ga iz tog razloga zovu 'četnik'».⁷³³ Čini se da je takvo raspoloženje najviše prevladavalo na daruvarskom području. Hrvatsko stanovništvo Daruvara bilo je posebno ogorčeno upravo na Kanadane, koji «nisu skrivali svoju naklonjenost Srbima», a najviše im je zamjerena «suradnja koja se ispoljavala u iznajmljivanju zapuštenih kuća» na način: «odbjegli četnik iznajmi kuću 'plavcima' na području koje se nalazi pod kontrolom hrvatskih vlasti, i za nju dobija od plavih kaciga visoku dolarsku nagradu», što je rezultiralo «da od uposlenih domaćih ljudi u UNPROFOR-u ima najviše Srba iz okupiranih područja».⁷³⁴ Hrvatsko nezadovoljstvo ovdje očigledno nije imalo potrebni legitimitet (UN ima autonomno pravo u odabiru lokalnih zaposlenika); no, svejedno, šteta po ugled pripadnika UNPROFOR-a bila je učinjena. Kanadska pješачka bojna

⁷³¹ HMDCDR, RSK, MUP, SUPO/SUPP, Br. 101/92, Službena zabilješka od 10. svibnja 1992.

⁷³² HMDCDR, RSK, ZŠTOZS, Pov. br. 25-6, Obaveštenje i zahtev od 7. veljače 1993.

⁷³³ HMDCDR, RSK, SUP, SUPO/SUPP, b.b., Službena zabilješka od 31. svibnja 1993.

⁷³⁴ Bruno Lopandić, «Veliki povratak odbjeglih 'komšija'», *ND*, 3. lipnja 1993.

(CANBAT) raspoređena je na širem gradskom području Daruvara, istočnom (pretežno brdskom) dijelu daruvarske općine te na području Pakraca i Lipika.⁷³⁵

U drugoj polovici veljače 1992. hrvatski tisak objavio je informaciju, prema kojoj je Argentina službeno obavijestila UN kako je spremna «poslati tisuću vojnika i stručnjaka na područje bivše Jugoslavije radi sudjelovanja u snagama za održavanje mira».⁷³⁶ Bila je to najava slanja argentinske pješačke bojne u mirovnu operaciju UN-a u Hrvatskoj; u istoj informaciji navedeno je slanje pješačke bojne (ARGBAT) jačine oko 900 pripadnika, kojoj je pridodano pet vojnih promatrača, osam vojnih policajaca, 30 pripadnika nacionalne žandarmerije te 14 transportnih vozila.⁷³⁷ Prema dostupnim informacijama, Argentinci su ipak imali nešto bolje spoznaje o području svog budućeg djelovanja. Primjerice, njihov časnik, izvjesni Herrera, tvrdio je kako posjeduje određena znanja o Hrvatskoj, a ponešto je govorio i hrvatski jezik: to je objasnio činjenicom da je u vrijeme svog školovanja bio pod utjecajem «profesora iseljenika iz Dalmacije, Hrvata», koji je u njemu pobudio interes za hrvatsku povijest.⁷³⁸ Jedan drugi zapovjednik ARGBAT-a, potpukovnik Bendini, smatrao je, pred službenim hrvatskim predstavnicima, potrebnim istaknuti kako je «mentalitet argentinskog čovjeka vrlo sličan hrvatskome, vjerski i kulturno» te kako «ima dosta iskustva u borbi s gerilom te da je upućen u borbu Hrvata protiv socijalističkog režima».⁷³⁹ U obrnutom odnosu u slučaju s Kanađanima, pobunjeni Srbi smatrali su kako su Argentinci neskloni srpskoj strani tj. kako nastupaju popustljivije prema hrvatskoj strani. Nepovjerljivi stav prema ARGBAT-u tijekom 1993.

⁷³⁵ S. L., «Kanadski bataljun – 860 ljudi», *VL*, 31. ožujka 1992.

⁷³⁶ «Argentina će poslati tisuću vojnika», *Vjesnik*, 21. veljače 1992.

⁷³⁷ *Isto*.

⁷³⁸ S. Š., «Unprofor skrivio pad Dervente!!!», *ST*, 15. srpnja 1992.

⁷³⁹ VRH, UUNPMEZ, KCPSZ, b.b., Izvješće sa sastanka policije, predstavnika HV i koordinatora za civilna pitanja sektora Zapad sa zapovjednikom ARGBAT potpukovnikom Bendinijem od 31. kolovoza 1993.

prerastao je u neprijateljski odnos. Povod je bio jedan neprijavljeni vjerski skup u Jasenovcu, održan u travnju 1993., na kojeg je jedan dio srpske delegacije došao putem skelskog prijelaza u tom mjestu. Prema stavu zapovjednika srpskih postrojbi, ARGBAT se ponio neprijateljski: usprkos činjenici da su bili upoznati s planom proslave, blokirali su «srpsku pravoslavnu crkvu te sa jednim transporterom i uperenim oružjem u vernike i milicionare sprečavali održavanje svečane liturgije», a, potom su «na skelskom prelazu ometali (...) svojim fizičkim postavljanjem dolazak državnika na svetu srpsku zemlju».⁷⁴⁰ Nešto kasnije, potkraj kolovoza 1993., u trenutku odlaska CANBAT-a, čije najvažnije i naosjetljivije zadaće su mahom preuzeli Argentinci, ARGBAT je čak naveden kao «nepoželjan na teritoriji Republike Srpske Krajine».⁷⁴¹ Naravno, vlasti RSK, pa tako niti one u Okučanima, nisu mogle utjecati na plan razmještaja mirovnih snaga UN-a, a niti stav o nekoj posebnoj netrpeljivosti Argentinaca prema srpskoj strani nije bio točan. Istina, izjava argentinskog poručnika, nakon jedne intervencije (oduzimanje oružja) na kontrolnoj točki hrvatske policije kod Lipika, u kojoj je navedeno kako je «Argentina prijateljska zemlja sa Hrvatskom i da nisu došli razoružavati Hrvate, ali u ovom slučaju moraju»⁷⁴², odlikovala se primjesom svojevrsne isprike. No, kada je hrvatski policijski zapovjednik zapadnog sektora, potkraj 1993., optužio zapovjednika ARGBAT-a kako njegove snage postupaju protivno načelima mirovnih snaga, suočio se s oštrim uzvratom: odgovoreno mu je (u pismenom obliku) kako su njegovi stavovi «čista uvreda svim argentinskim vojnicima u Sektoru Zapad».⁷⁴³ Smatram kako se ne može sumnjati u profesionalno obavljanje dužnosti (u skladu s pravilima djelovanja mirovnih

⁷⁴⁰ HMDCDR, RSK, SUP, SUPO, Br. 08-05/1-32/1-93, Protestno pismo od 26. travnja 1993.

⁷⁴¹ HMDCDR, RSK, K18.k., Inv. br. 18-802, Protestno pismo od 30. kolovoza 1993.

⁷⁴² MUPRH, PUBB, OAP/PSP, b.b., Izvješće od 3. rujna 1993.

⁷⁴³ MUPRH, PUBB, OAP, b.b., Dopis od 20. prosinca 1993.

snaga UN-a) od strane pripadnika ARGBAT-a na što eventualno intimno slaganje s hrvatskom stranom nije imalo previše utjecaja. Argentinska pješačka bojna razmještena je na području općine Grubišno Polje.⁷⁴⁴

Od dvije azijske zemlje čiji su pripadnici poslali svoje pripadnike u zapadnu Slavoniju jedna je bio Jordan. Potkraj prve polovice ožujka 1992. u hrvatskom tisku najavljen je dolazak jordanske pješačke bojne (JORBAT), jačine oko 900 vojnika.⁷⁴⁵ O Jordancima je dostupno malo podataka. Prema jednom kanadskom izvoru njihova vojna priprema za ovu akciju bila je izrazito manjkava.⁷⁴⁶ Pripadnici JORBAT-a, za razliku od ostalih pripadnika UNPROFOR-a, nisu ostavljali posebno loše dojmove. Navedeno je «da se u gradu [Novskoj – op. I. M.] ponašaju civilizirano: ne opijaju se i ne prave izgrede, ne odnose se neprimjereno prema mladim Novljankama».⁷⁴⁷ Ipak, zabilježena je jedna pojava, koja je Jordance ostavila u prilično lošem svjetlu, a nanijela je i velik udarac ukupnom imidžu UN-a; radi se o nekoj vrsti bavljenja nelegalnom trgovačkom djelatnošću (šverc). Odmah po dolasku Jordanaca na šire novljansko područje hrvatski organi vlasti zabilježili su kako u pravcu Jasenovca redovito prolaze cisterne s gorivom, koje se predaje krajiškim Srbima, pripadnici JORBAT-a primjećeni su u «trgovinama gdje kupuju veće količine šećera i kave te iste daju četnicima u Jasenovcu», a navedeno je kako su u jednoj od njih pokušali kupiti «pun kamion piva ali im nisu dali trgovci zbog toga što nemaju ambalažu i što znaju da isti ne piju pivo».⁷⁴⁸ Iznesena zapažanja bila su točna. Za to nalazimo potvrdu u srpskom izvoru iz ožujka 1993., gdje se navodi kako na

⁷⁴⁴ «U Grubišno Polje 900 pripadnika snaga UN», *Vjesnik*, 25. ožujka 1993.

⁷⁴⁵ «Jordanska prethodnica 'plavih kaciga'», *Vjesnik*, 10. ožujka 1993.

⁷⁴⁶ *Chances for peace*, 214. («The Jordanians were funny. They're not well trained at all. They're a conscript army anyway, and they picked old Joe off the street, gave him the weapon and sent him off somewhere. They didn' even know how to put a battery on a 77 set [manpack radio].».)

⁷⁴⁷ Ž. P., «Korektni Jordanci», *NV*, 19. listopada 1992.

⁷⁴⁸ MUPRH, PUSM/PPN, OAP, Br. 511-06-31-?/92, Operativna informacija od 22. svibnja 1992.

širem području Jasenovca postoji rašireno kriminalno djelovanje, «sa razmerama organizovanog kriminala», što se očituje u «trgovanju» s pripadnicima JORBAT-a «tehničkom robom (televizori, video-rekorderi i dr.), vojnom opremom i drugom robom», u čemu prednjače «pripadnici SM [stanice milicije – op. I. M.] Jasenovac», koji «čamcima robu prevoze iz R. Srpske, koju potom preprodaju direktno ili preko svojih ljudi Jordancima». ⁷⁴⁹ JORBAT je razmješten na istočnom dijelu općine Novska. ⁷⁵⁰

Dijelovi zapadnoslavonskog prostora, koji su ušli u sastav UNPA Zapad, bili su svjedoci prisustva i živopisnih nepalskih ratnika. Prvi je o tome hrvatsku javnost obavijestio zagrebački tjednik *Globus*, navevši u drugoj polovici ožujka 1992. kako u Hrvatsku dolaze proslavljeni nepalski ratnici – *Gurke*. Oni su predstavljeni kao vojnici koji se «godinama regrutiraju za britanske specijalne jedinice. Obučeni su za borbe pod izuzetno nepovoljnim uvjetima i teškom planinskom području.». ⁷⁵¹ To je bila jedna strana medalje; druga se očitovala u činjenici da su pripadnici nepalske pjašačke bojne (NEPBAT) prednjačili u iskazivanju negativnih karakteristika te je općenito bilo smatrano kako je NEPBAT najmanje učinkovita mirovna postrojba u Sektoru Zapad. Kanadani su ih najmanje simpatizirali. Njihova kasnija sjećanja odaju sliku zaprepaštenosti sa stupnjem opremljenosti nepalske bojne, ali i stavom prema kojem je to pitanje unutar domene UN-a. ⁷⁵² Glasine o lošoj informiranosti pripadnika NEPBAT-a bile su poslovične. I to u tolikoj mjeri da je zapovjedništvo UNPROFOR-a u Zagrebu

⁷⁴⁹ HMDCDR, RSK, 98.pbr./Organ bezbednosti, Str. pov. br. 05-29-07/93, Službena zabeleška o stanju na teritoriji opštine Jasenovac od 6.ožujka 1993.

⁷⁵⁰ «Stigli Jordanci», *Vjesnik*, 14. svibnja 1992.

⁷⁵¹ «Okrutne Gurke i afganistanski veterani u mirovnoj misiji», *Globus*, 20. ožujka 1992.

⁷⁵² *Chances for peace*, 134. (Nepalese Battalion (NEPBAT), for better or for worse, whether this was a reasonable decision to make or not, they had this theory that they should just send their troops and everything would be provided for them by the UN and so they had no vehicles at all when they arrived. They had personal weapons, with about 30 rounds of ammo each, no machine guns, no anti-armour weapons, and very light on the ground.»).

moralo stvar prikazati u ironično-šaljivom tonu. Susan Manuel, glasnogovornica UNPROFOR-a, javno je izjavila kako su Nepalci, «koji glase za vrsne i odane vojnike, slabi poznavatelji prilika u sektoru Zapad». ⁷⁵³ Svoje tvrdnje Manuel je potkrijepila dokazima. Navela je kako je «njihov časnik u bazi uz autocestu kod Dragalića hrvatskim novinarima uporno tvrdio da je to srpska zemlja», a kada je i sama posjetila most u Staroj Gradiški «jedan nepalski kapetan pitao je na kojoj se strani rijeke Save nalazi Hrvatska». ⁷⁵⁴ Zabilježeno je i nepalsko pretpostavljanje prakticiranja vlastitih vjerskih običaja obavljanju službene dužnosti, što je lokalnog hrvatskog vojnog zapovjednika navelo da se ojađeno potuži svojim pretpostavljenima kako su Nepalci «debelo plaćeni da rade u skladu sa sporazumom i vrlo je neprofesionalno njihovo takvo zanemarivanje obaveza». ⁷⁵⁵ Ipak, NEPBAT će ostati ponajviše zapamćen po aferi koja je uzburkala hrvatsku javnost, a može se pretpostaviti kako je nanijela i velik udarac javnoj predodžbi UN-a. Sredinom studenog 1992. hrvatske carinske službe u Zagrebu zaplijenile su oko 27 kg zlata te oko 4.600 kg srebra namijenjenog NEPBAT-u. ⁷⁵⁶ Provedena je istraga od strane UN-ove administracije, koja je, međutim, dovela do neočekivanog rezultata. Istraga je, naime, utvrdila kako nepalski vojnici nisu prekršili zakone niti jedne države tj. kako je njihov postupak u skladu s carinskim propisima i UN-a i Nepala. Tome je dodano kako je UN-ov ured u Zagrebu ipak uskratio Nepalcima daljnji transfer te robe, ali ne «zbog zakonskih razloga», već zbog «u ovom posebnom slučaju, politike UN-a u ovom području». ⁷⁵⁷ Ubrzo su u javnost prodrle informacije i o drugim sličnim postupcima

⁷⁵³ V. H., «Gdje je Hrvatska?», *GS*, 27. veljače 1995.

⁷⁵⁴ *Isto*.

⁷⁵⁵ MORH, SVA, UUNPMEZ, OSZ, b.b., Izvješće Zapovjedništva 121. brigade HV-a od 15. listopada 1992.

⁷⁵⁶ Dušan Miljuš, «Što će 'plavcima' srebro i zlato?», *VL*, 19. studenog 1992.

⁷⁵⁷ «Legalno 'pretapanje' zarade», *VL*, 19. studenog 1992.

Nepalaca. Tako su još u listopadu 1992. zatražili dopuštenje za uvoz 4.500 boca whiskeya te 1.300 ženskih i 500 muških ručnih satova, što im UN-ov ured u Zagrebu nije odobrio.⁷⁵⁸ Jasno je iz ovoga kako su Nepalci jednostavno htjeli, u svrhu stjecanja dodatne zarade (navedena roba bi se po višestruko višim cijenama proдалa u Nepal), iskoristiti činjenicu da su imali status međunarodnih službenika (što, pored ostalog, podrazumijeva i posebne carinske povlastice). Jasno je, također, kakve su posljedice ovakvi postupci imali po autoritet UN-ovih mirovnjaka u Hrvatskoj. NEPBAT je razmješten na istoku Sektora Zapad tj. na zapadnom dijelu novogradiške općine, uključujući i okučansko područje.

Kanadsku inženjersku postrojbu UNPROFOR-a su, u prvoj polovici 1993., zamijenili slovački inženjeri. Njihova zadaća sastojala se od opsluživanja postrojbi UNPROFOR-a u Hrvatskoj i BiH.⁷⁵⁹ Pored toga, imali su i druge dužnosti, zbog čega je zapovjednik slovačke inženjerijske bojne pukovnik Lubomir Kolenčik misiju svoje postrojbe odredio kao «specifičniju od drugih».⁷⁶⁰ Ta posebnost očitovala se u činjenici da su Slovaci, iako nisu bili dijelom klasičnih zaštitnih snaga UN-a, imali dužnosti koje su u velikom mjeri utjecale na ukupan ishod mirovne operacije. Naime, oni su do sredine 1994., prema navodima svog zapovjednika, podignuli osam mostova dužine 150m, očistili i popravili dionice na 96 cestovnih pravaca te su razminirali oko 10.000 četvornih metara prostora.⁷⁶¹

Vojna sastavnica mirovnih snaga UN-a sadržavala je i grupu nenaoružanih vojnih promatrača – *United Nations Military Observers* (UNMO). Vojni promatrači UN-

⁷⁵⁸ «Neobične potrebe nepalskog bataljuna», *VL*, 20. studenog 1992.

⁷⁵⁹ Z. Taborski, «U plemenitoj misiji», *VL*, 21. siječnja 1994.

⁷⁶⁰ V. Drezga, «Zagrebački sporazum vodi k miru», *VL*, 12. svibnja 1994.

⁷⁶¹ *Isto.*

a imali su najdulje iskustvo s terena u odnosu na ostale dijelove mirovnih snaga. Naime, osnovna organizacijska struktura UNMO-a naslijeđena je od misije UNMLO-a. Nakon što je misija UNMLO-a obavila svoje zadaće (uspostava primirja te održavanje prekida vatre) UN nije povukao te snage, nego ih je u ožujku 1992. preoblikovao «u misiju nadgledanja povlačenja preostalih jedinica JA s hrvatskog teritorija».⁷⁶² Dakle, u početku se njihova zadaća sastojala od nadgledanja demilitarizacije zaštićenih područja (UNPA zone). Nakon toga, tj. po preuzimanju odgovornosti od strane klasičnih zaštitnih snaga, bio je predviđen njihov razmještaj u granične dijelove Bosne i Hercegovine sa svrhom da «ekstenzivno patroliraju, ostvaruju veze s lokalnim vlastima i upozoravaju zapovjednika snaga UN-a ako napetosti između zajednica prijete da naruše mir i stabilnost uspostavljenu snagama UN u području UNPA».⁷⁶³ To je, zapravo, značilo kako je njihova zadaća dvojaka: morali su upozoravati na eventualne prijetnje sigurnosti zaštitnih zona koje bi dolazile iz samih UNPA zona, ali – još više – na one koje bi dolazile iz njihove neposredne blizine (granična područja). Na općenitoj razini moglo bi se, dakle, zaključiti kako se zadaća pripadnika UNMO-a sastojala se, u prvom redu, od promatranja tj. kontroliranja «da li se sve strane pridržavaju svog dogovora».⁷⁶⁴ Prema navodima jednog od zapovjednika UNMO-a u Sektoru Zapad, u pismu upućenom hrvatskim vlastima, to je značilo promatranje i kontroliranje realizacije sporazuma o prekidu vatre (istraživanje, promatranje i izvješćivanje o svim kršenjima tih sporazuma) te posjeti i održavanje veze s jedinicama HV-a.⁷⁶⁵ Navedeno je i kako to promatranje podrazumijeva neposredno iskustvo: pripadnici UNMO morali su svoje izvještaje temeljiti na osobnom

⁷⁶² P. Š., «Plavi ispraćaj' za JA», *VL*, 27. ožujka 1992.

⁷⁶³ *Dokumenti*, Plan mirovne operacije UN u Jugoslaviji (studen-prosinac 1991.), 161.

⁷⁶⁴ Biljana Đurđević, «Oči i uši' UNPROFORA», *Vojaska*, Beograd, 10. ožujka 1993.

⁷⁶⁵ VRH, UUNPMEZ, b.b., MUPRH, Informacija od 8. prosinca 1994.

uvidu u situaciju te nisu smjeli previše pažnje posvećivati informacijama dobivenim od sukobljenih strana pa čak i od drugih dijelova mirovne misije UN-a.⁷⁶⁶ Ipak, uloga UNMO-a prelazila je okvire pukog promatranja. UNMO je, naime, imao aktivnu ulogu i u posredovanju između sukobljenih strana, stvaranju ozračja povjerenja između hrvatskog i srpskog civilnog stanovništva te općenitog djelovanja protiv ponovnog izbijanja neprijateljstava.⁷⁶⁷ Nizozemac Gerardus Bastians, jedan od zapovjednika UNMO-a, to je pojasnio na primjeru eventualnog izbijanja oružanog sukoba: «kad uočimo da je jedna strana krenula u napad na drugu, naš zadatak je da zaustavimo neprijateljstva, ali ne primenom sile, već političkim sredstvima kao što su pregovori o obustavljanju vatre i slično».⁷⁶⁸ Upada u oči vrlo velika sličnost dužnosti UNMO-a s onima pripadnika Promatračke misije EZ-a. O tome je već govoreno, a ovdje navedimo kako je ta sličnost prepoznata od strane PMEZ-a. Kao ključna razlika istaknuta je gotovo isključiva početna orijentiranost pripadnika UNMO-a na vojni aspekt provedbe mirovne operacije tj. na kontrolu povlačenja hrvatskih i srpskih vojnih snaga iz zaštitnih zona.⁷⁶⁹ Kasnije će, kako je već navedeno, UNMO proširiti svoj mandat. Pripadnici UNMO-a bili su nenaoružani te su svoje dužnosti obavljali u posebnim mobilnim timovima, koji su

⁷⁶⁶ VRH, UUNPMEZ, b.b., ZUNFZ, *UNPROFOR News Service*, 5. rujna 1994.; («'Not what they hear or think they saw but what they personally observed.'»).

⁷⁶⁷ Søren Bo Husum, «UN Military Observers' Role in De-escalation of Local Conflict», *UN Peacekeeping in Trouble*, 318.; («UNMOs as the eyes and ears of the UN [...] UNMOs as mediators between the warring parties [...] UNMOs as confidence builders for the local population [...] UNMOs as actors against atrocities»).

⁷⁶⁸ Biljana Đurđević, «'Oči i uši' UNPROFORA», *Vojska*, Beograd, 10. ožujka 1993.

⁷⁶⁹ *Chances for Peace*, 70.; («Essentially there wasn't a great deal of difference. The biggest difference was the mandate. The UNMOs had a very military oriented mandate where they were to observe the forces in the area, that was their job.»).

obično brojali od dva do četiri člana.⁷⁷⁰ Pripadnici UNMO timova bili su časnici u rangu satnika pa navije.⁷⁷¹

Iz svega navedenog vidljivo je kako su sloboda kretanja te pitanje opsega promatranog područja bile ključne stvari u djelovanju UNMO-a na području Sektora Zapad, ali i drugdje; upravo bi njihovo djelovanje moglo ugroziti planiranje eventualnih agresivnih akcija obje strana. Stoga su ova pitanja bila jednako važna kako za sam UN tako i za hrvatsku te srpsku stranu. Nedvojbene su dvije stvari. Najprije, UNMO su bili dio UN-ove mirovne misije i kao takvi uživali su sve povlastice slobode kretanja kao i svi drugi dijelovi mirovnih snaga. Nedvojbeno je, također, kako su se, kao dio mirovnih snaga, tom povlasticom mogli neograničeno koristiti na području UNPA zona. No, problem se pojavio prilikom kontroliranja dijelova teritorija koji su graničili sa zaštitnim zonama, a što je bio ključni dio njihovog zadatka. Naime, nije teško zaključiti kako su vojna planiranja obje strana ugrožena djelovanjem UNMO-a. Srpska strana je nastupila izravno. Protivno Vanceovu planu timovima UNMO-a zabranjeno je tijekom 1992. nadgledanje pograničnih dijelova Bosne i Hercegovine. Kako UN nije mogao prisiliti bosanske Srbe na popuštanje učinjen je kompromis: hrvatskoj strani izričito je navedeno kako će na području RH (izvan zaštitnih zona) timovi UNMO-a «samo rutinski kontrolirati jer nije korektno samo jednu stranu kontrolirati u potpunosti».⁷⁷² Kasnije je takav stav prisilno promijenjen jer je mirovna operacija UN-a proširena i na područje Bosne i Hercegovine. No, sumnjičav stav krajiških Srba prema djelovanju UNMO-a prevladavao je i dalje. U jednom naređenju Glavnog Štaba VRSK-a iz lipnja 1994., u

⁷⁷⁰ S. B. Husum, «UN Military», 319.

⁷⁷¹ VRH, DKUNEZ, b.b., ZUNFZ, Press release od 14. siječnja 1993.

⁷⁷² MORH, SVA, UUNEZ/OSZ, Klasa: 81/93-02, Ur. broj: 1077-28-93/71, Analiza rada vojnih promatrača UN na području odgovornosti 121. brigade HV u vremenu lipanj 1992.-lipanj 1993. od 14. lipnja 1993.

ozračju Zagrebačkog sporazuma, navedeno je kako, iz razloga jer UNMO timovi «nisu uvek vršili blagovremenu najavu planiranih obilazaka naših jedinica», dolazi do «oticanja podataka o stanju našeg izmeštenog naoružanja i jedinica»; podređenim postrojbama stoga je naređeno kako treba posebno «pratiti njihov rad i međusobne razgovore».⁷⁷³ Hrvatski stav prema djelovanju UNMO-a nešto je kompliciraniji. U početku, čini se, nije bilo nikakvih problema. Nadgledanje povlačenja HV-a u zapadnoj Slavoniji proteklo je u redu pri čemu je «ostvarena veoma dobra suradnja», a navedeno je i kako hrvatska strana od vojnih promatrača UN-a dobiva «informacije o stanju u Okučanima».⁷⁷⁴ Dogovoreno je i da se UNMO-timovima uvijek pridruži jedan časnik HV-a.⁷⁷⁵ Zapravo, radilo se usmenom dogovoru kojim je hrvatska strana dopustila UNMO timovima obavljanje dužnosti i izvan područja UNPA zone, ali «samo uz direktnu nazočnost časnika za vezu MO [Ministarstva obrane – op. I. M.] RH».⁷⁷⁶ No, početkom 1993., kao posredna reakcija na hrvatsku vojnu operaciju na masleničkom području, dobri odnosi uspostavljeni između hrvatske strane i UNMO-a u zapadnoj Slavoniji počinju se kvariti. Nakon Maslenice, navodi se u hrvatskom vojnom izvoru iz srpnja 1993., na čelo UNMO-a u zapadnom sektoru došao je izvjesni Danac Olsen, koji se smjesta zauzeo «za apsolutnu slobodu kretanja promatrača, tj. da oni mogu ići gdje žele, kada žele i bez da se ikome jave i to uvijek bez časnika za vezu».⁷⁷⁷ Jasnijem tumačenju mandata UNMO-a nije mnogo pripomogla niti peta točka Sporazuma o prekidu vatre od 29. ožujka 1994. Njome je, naime, vojnim promatračima UN-a «dana puna sloboda kretanja s obje strane crta

⁷⁷³ HMDCDR, RSK, GŠVRSK, Str. pov. br. 40-44, Naređenje od 19. lipnja 1994.

⁷⁷⁴ MORH, SVA, UUNEZ, OSZ, Kl. 81/93-02, Ur. br. 1077-28-93/71, Analiza rada vojnih promatrača UN na području odgovornosti 121. brigade HV u vremenu lipanj 1992.-lipanj 1993. od 14. lipnja 1993.

⁷⁷⁵ Isto.

⁷⁷⁶ VRH, UUNPMEZ, b.b., MUPRH, Informacija od 8. prosinca 1994.

⁷⁷⁷ MORH, SVA, UUNEZ, OSZ, Kl. 81/93-02, Ur. br. 1077-28-93/71, Analiza rada vojnih promatrača UN na području odgovornosti 121. brigade HV u vremenu lipanj 1992.-lipanj 1993. od 14. lipnja 1993.

razdvajanja», što je uključivalo «pravo obilaska vojnih i paravojnih jedinica i objekata uz najavu četiri sata unaprijed».⁷⁷⁸ No, zapovjedništvo UNMO-a u zapadnom sektoru ovu je odredbu tumačilo na način da je ona podrazumijevala i mogućnost trajnog razmještaja UNMO timova izvan granica zaštitne zone. Sporazum su predstavnici UN-a, naime, navodili «kao dokument koji im omogućava stacioniranje izvan privremeno okupiranog područja RH».⁷⁷⁹ To se i dogodilo: u drugoj polovici 1994. zapovjedništvo UNMO-a u zapadnom sektoru izmjestilo je tri tima izvan granica UNPA Zapad (po jedan u Bjelovaru, Kutini i Novoj Gradiški). To je, pak, naišlo na oštar stav hrvatske strane, koja je prosvjedovala protiv takvog postupka ističući kako djelovanje UNMO-a na slobodnom hrvatskom području nije upitno, ali bez trajnog zadržavanja. Prosvjed je službeno obrazložen s dva razloga: izmještanje je učinjeno bez dopuštenja hrvatskih vlasti te za takav postupak zapovjedništvo Sektora Zapad nije imalo, kako je navedeno, «formalno-pravno uporište niti u jednom međunarodnom dokumentu niti ugovoru koji je prihvaćen od strane Republike Hrvatske».⁷⁸⁰ Hrvatski stav bio je formalno točan; u Vanceovom planu te drugim dokumentima zaista nigdje nije predviđena takva mogućnost (iako se ona nigdje izravno niti ne niječe). No, iz mirovnog plana jasno proizlazi kako je djelovanje mirovnih snaga usmjereno prema zaštitnim zonama. U tom smislu izmještanje UNMO timova izvan područja zona jest predstavljalo svojevrsni neovlašteni (iako nenamjerni) upad u pravni poredak Republike Hrvatske (jer članovi mirovne misije UN-a nisu podložni hrvatskom pravnom sustavu). Vjerojatno je točna pretpostavka kako je UN jednostavno iskoristio svoje ekskluzivno pravo na tumačenje mirovnog plana. Također,

⁷⁷⁸ «Sporazum o prekidu vatre», *VZ*, 31. ožujka 1994.

⁷⁷⁹ VRH, DKUNEZ, b.b. MORH/OUNEZ, Mandat UNMO timova, mišljenje, napatuk i zapovijed od 21. svibnja 1994.

⁷⁸⁰ VRH, UUNPMEZ, b.b., MORH/OUNEZ, Obavijest u predmetu dislociranja UNMO timova izvan UNPA od 7. prosinca 1994.

jasno je kako je hrvatsko navođenje nepoštivanje Vanceovog plana prigovor koji zamagljuje stvarne razloge hrvatskog protivljenja; djelovanje UNMO-a izvan područja zaštitnih zona predstavljalo je prijetnju realizaciji eventualnog plana o vojnoj akciji. To je bio dio razloga koji je zasigurno limitirao uspješnost djelovanja UNMO-a. U hrvatskoj ocjeni djelovanja UNMO-a u Sektoru Zapad, nastaloj početkom prosinca 1994., upravo je to konstatirano. Navedeno je kako vojni promatrači UN-a nisu u stanju «obavljati svoje zadatke (...) što zbog straha, što zbog ograničenja koje nameću obje strane», čemu je ogorčeno još dodano da zbog toga «pribjegavaju izvrtanju istine ili čistim lažima u svojim izvješćima, kako bi opravdali svoju nazočnost i svoja ogromna primanja (110 USD dnevno)».⁷⁸¹ Od strane zapovjednog kadra UNMO-a također su uočeni određeni nedostaci. Istaknuto je kako je, usprkos dobivenim zadacima, njihova realizacija često počivala na imaginaciji, umješnosti i drugim osobinama pripadnika UNMO-a na terenu, što upućuje na izostanak jasnih pravila ponašanja vojnih promatrača (*Standard Operational Procedures – SOP*).⁷⁸² Zagovarana je i potpuna samostalnost UNMO-a od UNPROFOR-a kao način poboljšanja djelovanja vojnih promatrača.⁷⁸³

Poput zapovjedništva UNPROFOR-a i ono UNMO-a bilo je smješteno u Daruvaru. Sredinom lipnja 1992. tu je bilo smješteno šesnaest pripadnika UNMO-a.⁷⁸⁴ U

⁷⁸¹ MORH, SVA, UUNEZ/OSZ, Klasa: 035-01/94-01, Ur. broj: 1077-28-94/817, Izjava od 2. prosinca 1994.

⁷⁸² S. B. Husum, «UN Military», 318.-319.; («Although sometimes our assignments were ordered and specific, on many occasions, it was left to our own imagination and judgement to create suitable tasks on the spot. (...) Flexibility, imagination, patience, self-control and courage were qualities needed to be a good UNMO in the former Yugoslavia.»).

⁷⁸³ *Chances for Peace*, 98.

⁷⁸⁴ MORH, SVA, GSHV/UKEMUN, Klasa: 804-01/92-03/08, Ur. broj: 5120-27-92-148, Informacija o razmještanju vojnih promatrača UNPROFORA od 16. lipnja 1992.

razdoblju 1992.-1995. na području Sektora Zapad bilo je smješteno ukupno 128 pripadnika UNMO-a, koji su dolazili iz petnaest različitih država.⁷⁸⁵

Mirovna misija UN-a u Hrvatskoj imala je i posebnu policijsku sastavnicu. Osnovne zadaće tih snaga tj. *United Nations Civilian Police* (UNCIVPOL) određene su u dvanaestoj točki Vanceova plana. Tu je navedeno kako će nenaoružani civilni policijski promatrači također biti raspoređeni na cjelokupnom području UNPA zona. Njihova uloga nije podrazumijevala izvršna zaduženja za očuvanje javnog reda, ali su, u odnosu na lokalne policijske snage, imali zadaću nadgledanja njihovog rada. Bilo je planirano da se razmjesti u ili uz policijske stanice na zaštićenom području, sudjeluju u patrolama i drugim dužnostima lokalnih policijskih snaga, provode istrage o svim žalbama i prigovorima na diskriminacijsko ponašanje te o rezultatima svoje istrage izvješćuju zapovjedništvo UNPROFOR-a. Trebalo im je osigurati potpun i slobodan pristup svim prostorima koje koriste ili kontroliraju lokalne policijske snage.⁷⁸⁶ Također, trebali su pomagati i u povratku prognanih osoba te su bili upućeni na suradnju s drugim organizacijama koje su se bavile humanitarnim poslovima.⁷⁸⁷ Posebno je bio važan njihov odnos s civilnom upravom mirovnih snaga; djelovanje pripadnika UNCIVPOL-a predstavljalo je osnovni izvor informacija civilne misije UN-a. Ovaj vid djelovanja UNCIVPOL-a na dobar način ilustrira sljedeći primjer. Potkraj svibnja 1993. pripadnici UNCIVPOL-a održali su sastanak sa predstavnicima MZ-a na okupiranom pakračkom području. Tom prilikom, kako je navedeno, zanimali su se «za način rešavanja vode,

⁷⁸⁵ MORH, SVA, UUNEZ/OSZ, b.b., Popis vojnih promatrača UN (UNMO) koji su radili na području bivšeg sektora Zapad u vremenu 1992.-1995. od 14. ožujka 1996. Od tog broja (128) iz Francuske je bilo 4, Danske 10, Norveške 12, Švicarske 4, Nizozemske 14, Belgije 6, Nigerije 9, Republike Irske 6, Novog Zelanda 2, Češke 7, Portugala 6, Kenije 21, Kanade 7, Gane 12 i Venecuele 4. (*Isto.*)

⁷⁸⁶ *Dokumenti*, Plan mirovne operacije UN u Jugoslaviji (studeni – prosinac 1991), 161.

⁷⁸⁷ GPD, NG, Brošura pod nazivom *UNPROFOR CIVILIAN POLICE (UNCIVPOL)*, nedatirano, 1992.

struje, telefona, koliko ima domaćinstava i da li ima izbjeglica, da li ima skladišta oružja po selima, da li ima škola ili ambulanata, da li ima bolesnih, da li ima hrvata, da li se dobija humanitarna pomoć i da li se deli ravnopravno i da li im treba kakva pomoć» te su o tome izvijestili civilnu misiju UN-a.⁷⁸⁸ Misija UNCIVPOL-a u Hrvatskoj bila je podređena civilnom misiji, kako na najvišoj razini tako i na onoj sektorskoj.⁷⁸⁹

U radu UNCIVPOL-a, od strane samih pripadnika, uočeno je mnogo nedostataka. Zapovjednik stožera UNCIVPOL-a u glavnom zapovjedništvu UNPROFOR-a, Norvežanin Hartz, najizraženijim je smatrao sljedeće: nedostatak znanja engleskog jezika, slabo ili nikakvo znanje o povijesti hrvatsko-srpskog sukoba, nedostatna količina savjetovanja prije odlaska na konkretan teren, izostanak SOP-a, nepoznavanje osnovnih vještina potrebnih za obavljanje promatračkih policijskih dužnosti, slaba ili nikakva informiranost o lokalnim policijskim snagama te njihovu pravnom sustavu, nikakva logistika te nedovoljno iskustvo u upravljanju motornim vozilima (!).⁷⁹⁰ Isti nedostaci su uočeni i od strane vodstva civilne misije UN-a u zapadnom sektoru (tako, primjerice, «njihovi nedostaci su se odnosili na nerazumijevanje engleskog jezika kao i na nesposobnost upravljanja bilo kojim tipom vozila»), ali naznačen je i jedan drugi problem. On bi se mogao definirati kao izostanak dobre koordinacije između tri sastavnice mirovne misije (vojna, policijska i civilna), što je primjećeno čak i na administrativnoj razini. Primjerice, UNCIVPOL je «trebao pronaći uredski prostor, no od Zapovjedništva UNPROFOR-a nije se moglo dobiti udobrenje za

⁷⁸⁸ HMDCDR, RSK, K51. pbr., Str. pov. br. 49-117, Redovni borbeni izveštaj od 1. lipnja 1993.

⁷⁸⁹ S. L., «Trebalo dati ljudima priliku», *VL*, 22. travnja 1992.

⁷⁹⁰ Halvor A. Hartz, «Experiences from UNPROFOR – UNCIVPOL», *UN Peacekeeping in Trouble*, 311.

ugovaranje niti za zaključivanje ugovora».⁷⁹¹ Grupa od 40 pripadnika UNCIVPOL-a na područje zapadnog sektora stigla je krajem ožujka 1992., a ostavila je dojam potpune neorganiziranosti: naime, navedena grupa stigla je na područje Sektora Zapad «bez ikakvog odgovarajućeg znanja glede njihovih funkcija i zadataka. Pritom, budući da je tek trebalo imenovati Zapovjedništvo UNCIVPOL-a, a imali su tek nekoliko vozila na raspolaganju, promatrači UNCIVPOL-a nisu bili u mogućnosti obavljati bilo kakvu vrstu poslova predviđenih mandatom. Nadalje, nije postojalo iskusno vodstvo UNCIVPOL-a na razini Sektora u početnih šest tjedana, što je pridonijelo općoj zbrci. U to vrijeme svega je nekoliko promatrača UNCIVPOL-a bilo u mogućnosti razumjeti engleski jezik.».⁷⁹² Na području UNPA Zapad UNCIVPOL je polovicom 1992. bio organiziran na način da su uspostavljene četiri policijske stanice (u Grubišnom Polju, Daruvaru, Pakracu i Okučanima) s ukupno 79 policajaca iz Kanade, Argentine i Nepala.⁷⁹³

Pored vojnog i policijskog kontingenta, mirovna misija UN-a u Hrvatskoj imala je i civilnu sastavnicu (Civilni poslovi). No, ona se u Vanceovu planu gotovo uopće ne spominje: zastupljena je tek u dvadeset i drugoj (posljednjoj) točki plana, gdje se navodi kako će za izvršenje plana, pored vojne i policijske komponente, biti neophodan i određen broj «civilnog i vojnog pomoćnog osoblja».⁷⁹⁴ Nešto više pažnje Ghali joj je posvetio u svom izvješću od 20. veljače 1992. Tu se, po prvi puta, izdvojeno navodi i posebna «civilna grupa, koja će se uglavnom sastojati od osoblja UN», a obavljati će

⁷⁹¹ Gerard FISCHER, *Iskustva u provedbi mandata povjerenog Zaštitnim snagama UNPROFORA (UNPROFOR) u područjima pod zaštitom Ujedinjenih naroda (UNPA) Sektor Zapad*, Ženeva, Švicarska, 1993., 13., 14.; (HDA, HUpPMEZ, kut. 61).

⁷⁹² *Isto*, 8.

⁷⁹³ «'Zapad' – krajem svibnja», *Vjesnik*, 14. svibnja 1992.

⁷⁹⁴ *Dokumenti*, Plan mirovne operacije UN u Jugoslaviji (studeni – prosinac 1991), 163.

«političke, pravne, informativne i administrativne funkcije».⁷⁹⁵ Zapravo, u odnosu na Vanceov plan, uloga civilnog dijela mirovne misije UN-a je u mnogome dobila na važnosti. U navedenom izvješću glavnog tajnika UN-a istaknuto je, naime, kako će upravo Civilni poslovi, pored ostalih, voditi poslove vezane uz lokalnu administraciju i održavanje javnog reda (utvrđivanje postojeće organizacije lokalne administracije, uključujući i policijske snage, uspostava lokalnih policijskih snaga u skladu s predratnim etničkim sastavom stanovništva te praćenje rada lokalne policije).⁷⁹⁶ Stoga su snage UNCIVPOL-a, s temeljnom zadaćom u praćenju rada lokalnih policijskih snaga, podređene civilnoj misiji. No, civilna misija imala je i druga zaduženja; radilo se o cijelom nizu poslova koji su trebali pridonijeti uspostavi što boljeg kontakta između UNPROFOR-a i civilnog stanovništva te poslova koji su trebali u što je moguće većoj mjeri stanovništvo vratiti na predratni kontekst življenja te mu olakšati život u postojećim uvjetima (što je uključivalo i uspostavu kontakta s neprijateljskom stranom).⁷⁹⁷ Uspješnost svih tih poslova – koje bismo mogli općenito nazvati mjerama za uspostavu povjerenja između civilnog stanovništva (ali i organa vlasti) s obje strane – trebala je predstavljati kontekst za glavnu zadaću Civilnih poslova: provedbi povratka prognanih

⁷⁹⁵ *Balkanski ugovorni odnosi*, Izveštaj Generalnog sekretara UN Butrosa Galija o slanju «plavih šlemova» u Jugoslaviju od 20. veljače 1992., 560.

⁷⁹⁶ *Isto*.

⁷⁹⁷ Prema Fischeru «od Civilnih poslova je zatraženo da lokalnom stanovništvu pruži pomoć u uspostavljanju kontakata s vlastima na suprotnoj strani nekadašnje linije prekida vatre, da pribavi informacije, radne i zdravstvene knjižice, školske svjedodžbe, pristup bankovnim izvodima i položajima itd.; da ispita slučajeve navodnog maltretiranja, odbijanja zahtjeva za dobivanjem isprava o državljanstvu, diskriminacije na radnom mjestu, izbacivanja iz stanova, te odbijanja lokalnih vlasti da omoguće odvijanje školovanja; da pomogne pučanstvu pri povratu nestalih i izgnanih osoba; da olakša odlazak liječniku i liječničku njegu u hitnim slučajevima; da organizira prijevoz oboljelih; da obradi pravne zahtjeve; da, u suradnji s UNCIVPOL-om, pregovara i organizira oslobađanje zatočenih osoba; da posjećuje zatvorenike u zatvorima; te da pruži pomoć prognanicima da pojedinačno posjete svoje nekadašnje domove i sela. Nadalje, značajna uloga Civilnih poslova bilo je davanje obavijesti u svezi s mandatom UNPROFOR-a, kao i s obzirom na usvojen pristup provedbi mandata. Uz tjedno sudjelovanje u programu radio-postaja s obje strane nekadašnje linije prekida vatre Civilni su poslovi često primali i pozive da daju intervju za tisak.» (G. FISCHER, *Iskustva*, 16.)

osoba. To je i naglašavano od strane predstavnika Civilnih poslova: prema Gerardu Fischeru, prvom voditelju ureda Civilnih poslova u zapadnom sektoru, osnovni zadatak njegovog osoblja bio je «nadzirati povratak izbjeglih i prognanih».⁷⁹⁸ Dakle, u usporedbi sa zaštitnim snagama UN-a (vojna sastavnica), zadaću Civilnih poslova mogli bismo definirati kao svojevrsnu civilnu nadogradnju zamrzavajućeg učinka *peace-keepinga*. Drugim riječima, nakon što vojne snage UN-a uspostave djelotvornu zaštitu UNPA zone (demilitarizacija i održavanje javnog reda), mjere koje su stajale na raspolaganju Civilnim poslovima trebale su predstavljati ključan doprinos učvršćivanju mirnog stanja. Profinjenije i zahtjevnije u izvedbi te su mjere trebale rezultirati i dugoročnijim te stabilnijim uspjesima.

Zapadnoslavonski gradić Daruvar određen je kao zapovjedno mjesto mirovnih snaga UN-a u UNPA Zapad. Razlozi za takvu odluku bili su njegov geografski položaj te činjenica da nije bio pogođen ratnim razaranjima kao Pakrac što je, očigledno, UN-u pružilo odgovarajuću infrastrukturnu podlogu. Daruvar je bio zapovjedno mjesto svih sastavnica mirovnih snaga UN-a: vojne, vojno-promatračke, policijske i civilne misije.⁷⁹⁹ U gradu je bilo i zapovjedno mjesto CANBAT-a, a čini se da je takva odluka kanadskog zapovjedništva, pored praktičnih, imala i neke druge razloge. Naime, čini se kako su Kanađani smatrali sebe najvažnijim dijelom mirovnih snaga UN-a u zapadnom sektoru. To se, onda, reflektiralo i na odnose u zapovjedništvu UNPROFOR-a. Prema informaciji koju je hrvatski izvor dobio od pripadnika ARGBAT-a, u zapovjedništvu zapadnog sektora «gotovo sva značajna zaduženja imaju časnici iz Kanade», što je dovelo «časnike ostalih nacionalnosti u inferiorno i pomalo depresivno stanje jer uobraženi kanadski

⁷⁹⁸ S. L., «'Treba dati ljudima priliku'», *VL*, 22. travnja 1992.

⁷⁹⁹ ISTI, «Dodatne snage Pakracu i Daruvaru», *VL*, 20. ožujka 1992.

časnici ponekad čak otvoreno ponižavaju ostale časnike ne dajući im nikakve poslove ili im dajući zadaće daleko ispod njihovog čina i funkcije». ⁸⁰⁰ Čini se, također, kako zapovjednici pojedinih bojni nisu bili previše skloni potpunoj podređenosti zapovjedništvu u Daruvaru. Takav zaključak mogao bi se donijeti na temelju reakcije zapovjednika JORBAT-a, pukovnika Samia, na hrvatski prijedlog da se, u slučaju problematičnog smještaja jedne kontrolne točke UNPROFOR-a kod Novske, obrati zamjeniku zapovjednika sektora, Argentinцу de Vergari. Sami je na hrvatski prijedlog odgovorio «da on nema što kontaktirati sa (...) de Vergarom, da je on ovdje zapovjednik i da sve trebamo dogovarati s njim». ⁸⁰¹ Izneseni su i stavovi prema kojima su zapovjedništva sektora trebala imati veći stupanj slobode odlučivanja, kao i da je zapovjedništvo UN-a u Zagrebu trebalo razviti posebne pristupe prema pojedinim sektorima. ⁸⁰² Može se, dakle, zaključiti kako niti sam UN nije imao posve jasnu predodžbu o preciznim ovlaštenjima pojedinih razina odlučivanja, pri čemu ustaljena, uvelike birokratizirana, pravila ponašanja sigurno nisu bila od prevelike koristi.

U skladu s neutralnošću, koja je bila temeljno načelo mirovnih operacija, i djelovanje mirovnih snaga UN-a, u odnosu na sukobljene strane, moralo je biti vođeno principijelno neutralnim stavom. Dakle, zadaća mirovnih snaga bila je smirenje situacije te održavanje takvog stanja, «bez označavanja odgovornosti, prosuđivanja argumenata ili izlaženja u susret bilo kojoj strani». ⁸⁰³ U skladu s tim, pripadnici mirovnih snaga nisu smjeli arbitrirati; prema Bastiansovim riječima: «Mi ne smemo da na bilo koji način

⁸⁰⁰ MORH, UJUNEZ/OSZ, Kl. 81/93-02, Ur. br. 1077-28-93/189, Izvješće o stanju u zapovjedništvu sektora Zapad UNPROFOR-a od 31. svibnja 1993.

⁸⁰¹ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-02-01/1-VT-58/128-94, Izvješće o provedbi sporazuma o prekidu vatre od 12. travnja 1994.

⁸⁰² *Disarmament and Conflict Resolution Project. Managing Arms in Peace Processes: Croatia and Bosnia-Herzegovina*, (pr. Barbara Ekwall-Uebelhart, Andrei Raevsky i J. W. Potgieter), Ženeva, Švicarska, 1996., 32.

⁸⁰³ N. Vajić, «Mirovne operacije», 548.

ulazimo u predmet spora, na što bi mogla da nas navede nekakva analitika ili prognoza».⁸⁰⁴ Nije teško pretpostaviti probleme koje u praksi donosi principijelno postupanje temeljeno na neutralnosti; izdvojimo sklonost kompromisima koji u pravilu ne rješavaju problem nego ga odgađaju te neizostavno miješanje dužnosti i osobnih stavova pojedinca kao najizrazitije. Stoga se nije teško složiti sa zaključkom prema kojem «u praksi takav neutralan stav nije lako potpuno provesti».⁸⁰⁵ Pripadnik mirovnih snaga UN-a morao je u svom djelovanju spajati vojničku odlučnost i moralni integritet neutralnog mirovnjaka što je također predstavljalo problem; odlučnost se, naime, mogla, često i ne bez svake osnove, tumačiti i drugačije. Tako je primjećeno kako se ona tumači kao arogancija i izostanak uobičajenih pravila ponašanja, što je opravdavano okolnostima djelovanja mirovnih snaga: u tom smislu, pripadnici UN-a bili su mišljenja kako situacija zahtijeva «efikasne vojnike koji obavljaju svoj posao, a ne popustljive ljubazne i diplomatske osobe».⁸⁰⁶ No, odlučnost je često bila opterećena prevelikim stupnjem vlastite (mirovne) superiornosti. Promatrači EZ-a zapazili su kako pripadnike UN-ovih mirovnih snaga (posebno vojnu sastavnicu, ali i pripadnike civilne misije) karakterizira uvjerenje prema kojem je mirovno djelovanje najučinkovitije ukoliko je u izvedbi UN-a te kako svi drugi uključeni čimbenici u mirovni proces moraju biti pod kontrolom UN-a.⁸⁰⁷ Vjerojatno u izravnoj vezi s tim (uvjerenje o vlastitoj superiornosti) zamijećena je i odsutnost želje za dubljim uvidom u konkretne okolnosti. Prema riječima neimenovanog časnika UNPROFOR-a, upućenima hrvatskom časniku za vezu, mnogi «dužnosnici

⁸⁰⁴ B. Đ., «'Oči i uši' UNPROFORA», *Vojska*, 10. ožujka 1994.

⁸⁰⁵ N. Vajić, «Mirovne operacije», 548.

⁸⁰⁶ HMDCDR, ZŠTOZS, Pov. br. 25-9, Pismo od 8. veljače 1993.

⁸⁰⁷ *Chances for Peace*, 93.; («The UN does not believe that anyone can do the peacekeeping as well as they can. The UN, certainly the military aspect of the UN, and even the civil affairs, believe that everyone else should be under the control of the UN organization.»).

UNPROFOR-a ne razumiju što se događa na prostoru bivše Jugoslavije niti se trude da saznaju pravo stanje stvari».⁸⁰⁸ Jasno, tako velika grupacija ljudi, niti uz najbolju pripremu, što u slučaju mirovne operacije UN-a u Hrvatskoj nije bio slučaj (zaštitne snage UN-a ustrojene su i razmještene u svega nekoliko mjeseci), nije se mogla odlikovati jedinstvenim i koherentnim stavovima o glavnim odlikama područja na kojemu će biti razmještena, što nije ostalo bez posljedica kako u njihovoj učinkovitosti tako i u odnosu civilnog stanovništva prema pripadnicima UNPROFOR-a. Mirovno posredništvo (u UN-ovoj izvedbi ono je uvijek lišeno mogućnosti uporabe sile, osim u samoobrani) imalo je i drugih nedostataka; neki od njih bili su izvan domašaja samog UN-a. U situaciji koja je, pored ostalog, bila obilježena i općim neshvaćanjem pravog značenja koncepta mirovne operacije (u izvedbi UN-a) i jasne spoznaje o pravilima djelovanja mirovnih snaga UN-a, očekivanja obiju strana bila su velika; naravno, onda i (u pravilu) posljedično razočaranje nije bilo ništa manje. Primjećeno je kako «obe strane imaju isti stav, a to je da su sretni kad čuju od UNPROFOR-a ono što žele da čuju, a da su nezadovoljni sa UNPROFOR-om ako ne čuju ono što očekuju da će čuti»; u tom slučaju, u pravilu, požalio se jedan visoki zapovjednik UNPROFOR-a, «uvek 'UNPROFOR ima pogrešne informacije'».⁸⁰⁹ U nedostatku drugih sredstava, ali i nedostatku želje da se takvo stanje promijeni, čimbenik s kojim se očigledno mnogo računalo bio je neposredni učinak puke prisutnosti pripadnika UNPROFOR-a, pogotovo onih naoružanih. To, u interakciji s moralnim autoritetom UN-a i pritiskom svjetskog javnog mnijenja «čije su oči uprte na sve strane u sukobu, a i na sudbinu vlastitih

⁸⁰⁸ VRH, UUNPMEZ, KCPSZ, b.b., Bilješka od 27. listopada 1993.

⁸⁰⁹ HMDCDR, RSK, K18.k, bb, Odgovor na protestno pismo od 5. svibnja 1994.

vojnika»⁸¹⁰, očigledno su bili oni čimbenici na kojima se dobrim dijelom temeljila načelna uvjerenost UN-a u ispravnost vlastitog djelovanja. Naravno, prilično je jasno i kako isključiva orijentiranost na njih – a, to je, kad je riječ o djelovanju UN-a u Hrvatskoj uglavnom bila istina, nije bila nikakvo stvarno jamstvo uspjeha.

Dolazak velikog broja ljudi iz različitih dijelova svijeta – u najvećoj mjeri običnih vojnika – predstavljao je posve novo iskustvo za Hrvatsku (za razliku od promatrača EZ-a, većina pripadnika UNPROFOR-a, s izuzetkom časničkog kadra i drugih upravnih mjesta u ukupnom zapovjednom lancu te pripadnika Civilnih poslova, nije se odlikovao visokim stupnjem vojnog i drugog obrazovanja). Prema glavnom zapovjedniku UNPROFOR-a, indijskom generalu Satishu Nambiaru: «Ljudi su dolazili iz različitih zemalja i bili su naviknuti na različite načine delovanja».⁸¹¹ Zaštitno područje UN-a na prostoru zapadne Slavonije (Sektor Zapad) također je spojilo pripadnike vojničkog zanata sa svih svjetskih kontinenata. O nekim posljedicama tog svojevrsnog miješanja naroda (problemi s uporabom službenog jezika UN-a, tehničke vještine i dr.) već je bilo riječi. Predstavnici hrvatskih vlasti uočili su i neke druge. Povjerenik pakračke općine tako je, ističući da «su to ljudi koji su došli iz Argentine, Nepala, Jordana», s pravom ustvrdio kako onda, makar i nenamjerno, neizostavno «dolazi do sukoba kulture, jezika, vjere, tradicija, običaja».⁸¹² Uslijedilo je vrlo plastično, ali zato ništa manje indikativno objašnjenje: «Ako, primjerice, napravite kobasicu u kojoj pomiješate svinjetinu i govedinu, ne možete je dati ni Jordancu, ni Nepalcu jer jedan ne jede

⁸¹⁰ N. Vajić, «Mirovne operacije», 549.

⁸¹¹ B. Đ., «Pokušavam da nagradim zrno optimizma i vere u mir», *Vojška*, Beograd, 30. srpnja 1992.

⁸¹² Slavica Bakić, «'Daruvarski sporazum' razbjesnio je drugu stranu!», *GS*, 7. ožujka 1994.

svinjetinu, drugi govedinu».⁸¹³ Objašnjenje je vrlo ilustrativno, ali i upečatljivo za probleme s kojima su se morali nositi lokalne zapadnoslavonske vlasti.

Pojava nove vojne snage na području zapadne Slavonije donijela je lokalnim vlastima, podjednako i hrvatskim i krajiškim, i onu vrstu problema s kojom su se već i upoznale, a koja je redoviti pratilac vojnih snaga. Riječ je o različitim vidovima nepriličnog i kažnjivog ponašanja, koje bismo mogli svesti pod zajednički pojam izostanka vojničke stege. Nanošenje materijalne štete bilo je široko rasprostranjeno, a obično se nanosila oklopnim i drugim vozilima. Zapovjednik 98. pješačke brigade VRSK-a Milenko Babić naveo je sljedeće primjere, koji su se dogodili u njegovoj zoni odgovornosti (okupirano područje novljanske općine) u prvih nekoliko mjeseci 1993. Tako su pripadnici UNPROFOR-a 15. veljače srušili «most u s. Borovac koji povezuje s. Borovac – s. Rajić ispod železničke pruge», koji je «omogućavao poljoprivrednicima izlaz na obradiva zemljišta što je sad onemogućeno»; 3. travnja su «u rejonu Kremenduka (s. Paklenica) namjerno srušili zemunicu i pri tom uništili 5 m³ gradje»; navedeno je i kako su potpuno uništili ili oštetili cestovne pravce Bodegraj-Paklenica, Rajić-Mlaka, Mlaka-Jasenovac te Bodegraj-Paklenica, a prilikom izvođenja vježbi «ispod auto-puta u s. Rajić srušeno-uništeno [je] oko 400 m³ šumskog drveta I klase».⁸¹⁴ Istaknuvši kako «šteta nije podmirena», Babić je nadređenima poručio kako bi bilo dobro upozoriti snage UNPROFOR-a «da u njihovom mandatu nije pričinjavanje materijalne štete nego zaštita teritorije i stanovništva».⁸¹⁵ Pripadnici UNPROFOR-a često su, konzumirajući velike količine alkohola, bili uključeni i u čitav niz incidentnih situacija. Takvi incidenti

⁸¹³ Isto.

⁸¹⁴ HMDCDR, RSK, K98pbr, Pov. br. 01-107-01/93, Izvješće o počinjenoj šteti stanovništvu i teritoriji od UNPROFOR-a od 7. travnja 1994.

⁸¹⁵ Isto.

najčešće su izbijali u Daruvaru, mjestu s najvećom koncentracijom mirovnih snaga UN-a na području zapadnog sektora. Sljedeći primjer pokazuje i tipičnu vrstu posljedice do kojih je dolazilo uslijed prakticiranja takve vrste ponašanje od strane pripadnika UNPROFOR-a. U noći s 9. na 10. srpnja 1993. pripadnik britanske medicinske bojne, u blizini daruvarskog ugostiteljskog objekta *Pipi-klub*, primjećen je kako je «u alkoholiziranom stanju fizički (...) maltretirao malodobnu (...) hvatao rukama za grudi, štipao za stražnjicu te u nekoliko navrata pokušao gurnuti ruku pod suknju»; ubrzo je došlo do prepirke i fizičkog sukoba, u kojemu je «pripadnik britmedbat-a [britanske medicinske bojne – op.I. M.] zadobio prijelom nosne kosti».⁸¹⁶ Incident je ubrzo prerastao opseg običnog fizičkog sukoba, tj. još iste noći došlo je reakcije, koja je bila i nešto više više od pukog odgovora na nepriličan postupak pripadnika UNPROFOR-a. Naime, u izvješću je navedeno kako su nepoznati počinitelji «oštetili (3) tri vozila canadskog bataljuna upotrebom fizičke snage tako što su porazbijani retrovizori, otkinuta vrata i brisači, a jedno vozilo marke 'mitsubissi' (...) bilo je zapaljeno».⁸¹⁷ Zabilježeni su i drugi oblici agresivnog ponašanja pripadnika UNPROFOR-a. Hrvatskoj policiji je prijavljen slučaj pokušaja silovanja kojeg je počinio pripadnik JORBAT-a u Novskoj.⁸¹⁸ List *Slobodni Tjednik* donio je početkom kolovoza 1992. opsežnu reportažu u kojoj je naveden slučaj suđenja kanadskom pripadniku UN-a upravo radi silovanja maloljetnice iz Sirača (okolica Daruvara). Navodno je suđenje održano pred posebnim vojnim sudom UNPROFOR-a, bilo je zatvoreno za javnost, a rezultiralo je oslobađajućom presudom, bez mogućnosti žalbe, jer se nije uspjelo dokazati kako je «pripiti Theriault bacio

⁸¹⁶ MUPRH, PUBB, OAP, b.b., Izvješće PS Daruvar od 17. srpnja 1993.

⁸¹⁷ *Isto.*

⁸¹⁸ MUPRH, PUBB/PUK, OAP, b.b., Obavijest o pokušaju silovanja od strane pripadnika UNPROFOR-a od 22. lipnja 1992.

djevojčicu u jedan jarak te izvršio obljubu».⁸¹⁹ Zabilježeni su i slučajevi konzumiranja narkotičkih sredstava. Potkraj rujna 1992., u prostor PP Daruvar priveden je izvjesni R. D., «koji je prodavao narkotike pripadnicima UN iz sastava kanadskog bataljuna».⁸²⁰

Uočena je i uključenost pripadnika UNPROFOR-a u lanac prostitucije. Prema hrvatskim policijskim izvorima ta pojava je zabilježena već na samom početku djelovanja mirovnih snaga UN-a, u lipnju 1992. Hrvatska strana je, naime, raspolagala informacijom s početka lipnja 1992., prema kojoj su policijske patrole uočile «da teretni automobili UNPROFOR-a na tovarnom sanduku voze puno žena ili djevojaka, a provjerom se doznaje da ih vode u Bjelovar na liječnički pregled jer im služe za seksualne potrebe».⁸²¹ S posebno kontroverznim slučajem hrvatska javnost je upoznata početkom svibnja 1993. Ravnateljica grubišnopoljskog Centra za socijalnu skrb priznala je kako su u lanac prostitucije uključene čak i tamošnje maloljetne osobe, a iznijela je i druge zanimljive podatke. Prema njezinim riječima, upravo su pripadnici UNPROFOR-a «najčešći korisnici usluga žena koje se odaju prostituciji», a kao objašnjenje je ponudila lošu ekonomsku situaciju, tj.: «Cijene seksualnih usluga kreću se od 20 do 50 dolara. To može izgledati bijedno, ali treba znati da je ovdje bijedan standard, ljudi bez primanja, koji doslovce preživljavaju».⁸²² U zapovjedništvu ARGBAT-a (koje je bilo smješteno u Grubišnom Polju) nisu izravno priznali uključenost svojih pripadnika u lanac prostitucije; dodali su kako je izdana naredba kojom se zabranjuju «bilo kakve intimnosti s domaćim ljudima», da o takvim slučajevima skrbi vojna policija UN-a te «bude li netko uhvaćen u

⁸¹⁹ Edo Popović, «Kanadski Unproforac silovao maloljetnu Hrvaticu!!!», *ST*, 8. kolovoza 1992.

⁸²⁰ MUPRH, PUBB/PPD, OAP, Br. 511-02-21/?/92., Događaji na području SO Daruvar i ekscesna ponašanja pripadnika UN od 22. rujna 1992.

⁸²¹ MUPRH, PUBB, OAP, Dj. br. 511-06-01-552/8-92, Izvješće s djelatnog sastanka za Zapadni sektor od 4. lipnja 1992.

⁸²² S. Š., «Prostitutka u 12. godini», *Arena*, 8. svibnja 1993.

kršenju naredbe, koja ne obuhvaća samo prostituciju, bit će vraćen u Argentinu».⁸²³ No, od strane hrvatskih službi, navedeno je i kako je «upravo zbog kupovanja usluga prostitutki, nekoliko vojnika bilo prijevremeno vraćeno kućama».⁸²⁴ U javnosti su se pojavile i tvrdnje prema kojima se pojedinci u redovima UNPROFOR-a (posebno su isticali pripadnici UNMO-a) bave i obavještajnim aktivnostima u korist svojih matičnih zemalja. Zapovjedništvo UNMO-a (Bastians) to je demantiralo, navodeći u svoju obranu kako na teren šalju timove sastavljene od pripadnika različitih nacionalnosti te kako «njeguju sistem otvorenog izveštavanja, što znači da nema tajnog, zatvorenog, iz koga bi se mogli izroditi specijalni statusi i privilegovan položaj pojedinca».⁸²⁵ No, sumnju izazivaju već sljedeće Bastiansove riječi prema kojima pripadnicima UNMO-a nije bila zabranjena komunikacija sa zemljacima, «pogotovo sa onim iz ambasada ili konzulata».⁸²⁶ O bavljenju nelagalnim trgovačkim aktivnostima (krijumčarenje, šverc i dr.) već je bilo riječi. Ovdje navedimo samo kako je slučaj očigledno uznemirio vrh UN-ove administracije u New Yorku. Početkom 1994. provedena je službena istraga koja je ustanovila pojave bavljenja švercom (posebno gorivom), trgovinom na crnom tržištu (posebno kava, cigarete i alkoholna pića), uključenost u lanac prostitucije te zloporabe službenog statusa (identifikacijske kartice).⁸²⁷ Učinjenu štetu pokušalo se sanirati tvrdnjom kako se radi o pojedinačnim slučajevima, tj. kako nema dokaza «koji bi potvrdili optužbe da su se pripadnici UN masovno, organizirano i sustavno bavili nezakonitim aktivnostima».⁸²⁸ Na nižim razinama također su poduzete određeni koraci,

⁸²³ Isto.

⁸²⁴ Isto.

⁸²⁵ B. Đ., «'Oči i uši' UNPROFOR-a», *Vojška*, 10. ožujka 1993.

⁸²⁶ Isto.

⁸²⁷ «Šverc, krađe i prostitucija», *VL*, 24. siječnja 1994.

⁸²⁸ G. T., «'Pojedinci' ipak krijumčarili», *Vjesnik*, 28. siječnja 1994.

no konkretne mjere (od strane UNPROFOR-a) mogle su se poduzeti isključivo prema pripadnicima UN-a; ostalim sudionicima mogli su se samo uputiti jalovi apeli kako bi se spasio makar dio okrnjenog ugleda. Zapovjednik JORBAT-a tako je, priznajući kako je «uočen masovan šverc tehničke robe (u vrednosti oko 300000 dolara)», svom srpskom sugovorniku izjavio kako će pružiti «podatke ko to čini i moli da se povrati roba vlasnicima, a dolari vojnicima UNPROFOR-a pa makar to bilo i u manjem iznosu».⁸²⁹ Naravno, navedeni primjeri nisu bili karakteristični samo za pripadnike mirovnih snaga UN-a u Hrvatskoj; ove pojave redoviti su pratitelj svake vojske, a jasno je kako podjednaki stupanj odgovornosti u nekima od njih (prostitucija i krijumčarenje) imaju i lokalne vojne, policijske i civilne strukture. No, jednako tako, jasno je kako je veću cijenu, koje se ponajviše očitovala u daljnjem srozavanju ugleda, platio UN.

⁸²⁹ HMDCDR, RSK, K98pbr, Pov. br. 01-06-79/93, Redovni borbeni izvještaj od 8. travnja 1993.

6.3. Vrijeme uhadavanja

Sarajevsko primirje, potpisano početkom 1992., označilo je prekretnicu u oružanom sukobu u Hrvatskoj. Po prvi puta, nakon dugo vremena, došlo je do trajnijeg (iako ne i potpunog) prekida neprijateljstava. Jednako tako, ono je značilo i važan trenutak u realizaciji mirovne operacije UN-a; do tog trenutka ona je zapravo bila još uvijek u formi zamisli, a nakon toga – usprkos brojnim nesuglasticama između UN-a i Hrvatske te protivljenju dijela krajiških Srba (Milan Babić) – ubrzano se započelo s njezinom praktičnom realizacijom. Sasvim je sigurno kako je UN shvatio Sarajevsko primirje kao ključan trenutak, iako su prvi izravni koraci poduzeti čak i nešto ranije.⁸³⁰ Naime, već 8. siječnja 1992. Vijeće sigurnosti je usvojilo Rezoluciju br. 727, u kojoj je podržan prijedlog glavnog tajnika o upućivanju 50 časnika za vezu (UNMLO), na čelu s australskim pukovnikom Johnom Wilsonom, u Hrvatsku i susjedne zemlje. Njihova zadaća bila je održavanje primirja, nadziranje primjene prekida vatre te uspostava redovitih kontakata između sukobljenih strana.⁸³¹ Naravno, tu su sve bili i uvjeti koji su morali biti ispunjeni kako bi se realizirao dolazak klasičnih mirovnih snaga UN-a. Rezolucijom br. 740 od 7. veljače 1992. njihov broj povećan je na ukupno 75.⁸³² Do kraja siječnja 1992. pripadnici UNMLO-a su bili organizirani u 11 posebnih timova, od kojih

⁸³⁰ Na samom kraju 1991., u razdoblju 26.-29. prosinca, na onim hrvatskim područjima «predviđenim za eventualno stacioniranje mirovnih snaga», boravila je grupa vojnih časnika UN-a. Prema hrvatskom vojnom izvoru, u prvom redu su bili zainteresirani «za saznanja o vojnoj situaciji u rajonima eventualnog razmještanja mirovnih snaga, o rasporedu i organizaciji jedinica HV, o funkcioniranju i organizaciji logističkih službi i o mogućnostima smještanja mirovnih snaga». (HDA, UPRH, P, F 348, MORH/GSHV, bb (?), Izvještaj o boravku predstavnika mirovnih snaga OUN u Republici Hrvatskoj od 30. prosinca 1991.)

⁸³¹ *Rezolucije Saveta bezbednosti UN o krizi u bivšoj Jugoslaviji (i drugi dokumenti)*, (ur. Branislav Milinković), Beograd, 1994., Prethodnica mirovnih snaga – Rezolucija 727, 8. januar 1992., 12.

⁸³² *Isto*, Pripreme za slanje mirovnih snaga – Rezolucija 740, 7. februar 1992., 13.-14.

se 5 nalazilo u Hrvatskoj, a 6 u susjednim zemljama.⁸³³ Kada je Vijeće sigurnosti Rezolucijom br. 743. od 21. veljače 1992. odlučilo ustrojiti zaštitne snage (UNPROFOR), zadatak misije UNMLO protegnut je i na osiguranje infrastrukturnih uvjeta (smještaj) potrebnih za prihvat mirovnih snaga.⁸³⁴ Timovi UNMLO-a u više su navrata obišli i područje zapadne Slavonije, a trajno su bili smješteni u Bjelovaru. Uočeno je kako je njihova primarna zadaća da «održavaju komunikaciju između sviju suprotstavljenih strana» te da se «strogo drže vlastite zadaće i nemoguće je od njih dobiti i jednu riječ izjave za koju ne bi bili ovlašteni».⁸³⁵

Teško je točno odrediti kolika je zasluga misije UNMLO-a u uspostavi stabilnijeg primirja na području zapadne Slavonije, što je bio jedan od čimbenika na temelju kojega je Ghali polovicom veljače 1992. Vijeću sigurnosti predložio ustroj i slanje mirovnih postrojbi UN-a u Hrvatsku. Neposredno pred dolazak misije UNMLO-a polovicom siječnja 1992. upravo je područje zapadne Slavonije bilo zahvaćeno intenzivnim ratnim djelovanjem. Naime, na dan potpisivanja Sarajevskog primirja – 3. siječnja 1992. – hrvatske vojne postrojbe uspješno su, ulaskom u sela Mašićka Šagovina i Širinci (zapadni dio novogradiške općine), završile opsežniju oslobodilačku akciju na području zapadne Slavonije.⁸³⁶ No, od tog trenutka nije bilo pomicanja linije dodira, usprkos brojnim oružanim incidentima. Discipliniranje podređenih postrojbi te smirivanje ratne zone potrajalo je sve do početka veljače 1992. Ghalijevo izvješće od 5. veljače 1992. posljednje je u kojemu se ozbiljnije kritiziraju sukobljene strane radi kršenja

⁸³³ «Časnici UN uspostavili veze», *VL*, 25. siječnja 1992.

⁸³⁴ *Rezolucije*, Formiranje UNPROFOR – Rezolucija 743, 21. februar 1992., 14.-16.

⁸³⁵ Mare Bulić-Mrkobrad, «Hladnokrvni momci za vruće zadatke», *Arena*, veljača – ožujak 1992.

⁸³⁶ D. Marijan, «Hrvatsko ratište», 133.

primirja.⁸³⁷ Može se zaključiti kako je uspostava trajnijeg primirja u prvom redu rezultat odluka na višoj razini, a da je prisutnost misije UNMLO-a tome doprinijela u onoj mjeri u kojoj fizička prisutnost pripadnika UN-a obično pridonosi općem smirenju situacije. No, svakako se može pretpostaviti kako su izvješća misije UNMLO-a – što je i predstavljalo najvažniji dio njihovih zadaća – predstavljali bitan čimbenik u donošenju odluke o ustroju i razmještanju mirovnih snaga UN-a.

Rezolucijom br. 743 od 21. veljače 1992., kako je već spomenuto, odobren je ustroj snaga UNPROFOR-a te je od glavnog tajnika UN-a zatraženo poduzimanje neophodnih mjera kako bi došlo do njihova što bržeg razmještanja.⁸³⁸ Tijekom ožujka 1992. bio je predviđen dolazak najprije zapovjedne grupe, a potom i prethodnice mirovnih snaga (polovicom ožujka). Zadaća ove grupe, brojnosti otprilike oko 600 osoba, bila je priprema terena za konačni razmještaj snaga tj. detaljno upoznavanje s praktičnim mjerama koje se trebaju poduzeti za smještaj snaga, s posebnom pažnjom na pitanja dostupnosti naftnih derivata, hrane i vode.⁸³⁹ Dio te prethodnice, predvođen Argentincom Zabalom, boravio je na području Sektora Zapad 17. ožujka 1992., upravo s ciljem osiguranja smještanja za mirovne snage.⁸⁴⁰ Razdoblje od kraja ožujka do kraja travnja 1992. bilo je predviđeno za dolazak mirovnih snaga.⁸⁴¹ Najprije su trebale biti raspoređene logističke te inženjerske postrojbe «koje će vršiti razminiranje i pripremu građevinskih objekata», a potom, početkom travnja 1992., bio je predviđen dolazak po

⁸³⁷ *Dokumenti o državnosti*, Dokument br. 8, Dodatno izvješće Glavnog tajnika UN Boutrosa Ghalia od 4. veljače 1992., 168.

⁸³⁸ *Rezolucije*, Formiranje UNPROFOR – Rezolucija 743, 21. februar 1992., 15.

⁸³⁹ HDA, HUpPMEZ, MORH, bb, Pismo Johna B. Wilsona od 23. veljače 1992.

⁸⁴⁰ Ž. P., «Časnici UN ulaze u zaštićene zone», *Vjesnik*, 18. ožujka 1992.

⁸⁴¹ D. MARIJAN, *Slom*, 335.

jedne bojne u svako zaštićeno područje.⁸⁴² Zaključno s 26. travnja 1992. sve postrojbe UNPROFOR-a trebale su biti razmještene.⁸⁴³ Ipak, uslijed neplaniranog kašnjenja NEPBAT-a, ali i nekih drugih razloga, mirovne snage su odgovornost za površinski najmanje zaštitno područje preuzele tek 20. lipnja 1992.⁸⁴⁴ To je značilo kako se od tog trenutka Vanceov plan počeo primjenjivati i na dijelovima zapadnoslavonskog prostora – UNPA Zapad.

U promatranom razdoblju – prva polovica 1992. – mogu se uočiti neke karakteristike u djelovanju pripadnika mirovnih postrojbi UN-a, koje će kasnije uvelike odrediti uspjeh cjelokupne mirovne operacije. Već je upozoreno na činjenicu kako su pripadnici UN-a bili stava prema kojem se trajno stanje mira može uspostaviti jedino u režiji UN-a. U tom smislu, zanimljivo se još jednom osvrnuti na odnos između prethodnica mirovnih snaga UN-a te Promatračke misije EZ-a, čiji su pripadnici u trenutku dolaska časnika za vezu UN-a bili nedvojbeno najbolje informirani pripadnici bilo koje međunarodne organizacije, koja je djelovala na području Hrvatske. U izvješću Vijeću sigurnosti od 5. veljače 1992. Ghali je suradnju između misije UNMLO-a i promatrača EZ-a ocijenio dobrom, pobliže navevši kako «sadašnje ustrojstvo suradnje dobro funkcionira».⁸⁴⁵ Navedena suradnja počivala je na stalnoj izmjeni iskustava, pri čemu je izvjesno kako su promatrači EZ-a bili ona strana koja je raspolagala s mnogo više konkretnih spoznaja. No, zabilježeni su i neki problemi. Potkraj prosinca 1991. u Hrvatsku je stigla jedna od prethodnica mirovnih snaga, sa zadaćom upoznavanja s općim

⁸⁴² HDA, HUPMEZ, MORH, bb, Bilješka sa sastanka generala zbora Antona Tusa i gen. Satish Nambiaru održanog dana 12. ožujka 1992.

⁸⁴³ PDPA, VRH, UUNPMEZ, bb, Izvješće o mirovnoj operaciji Ujedinjenih naroda u Republici Hrvatskoj – UNPROFOR od 27. ožujka 1992., 4.

⁸⁴⁴ *Balkanski ugovorni odnosi*, Dokument br. 540, Izveštaj Butrosa Galija Savetu Bezbednosti UN od 26. juna 1992., 595.

⁸⁴⁵ *Dokumenti o državnosti*, Dokument br. 8, Dodatno izvješće Glavnog tajnika UN Boutrosa Ghalia od 4. veljače 1992., 174.

karakteristikama situacije. U vezi s tom posjetom britanski član misije EZ-a požalio se svom hrvatskom sugovorniku, istaknuvši kako je «dosadašnji dolazak promatrača UN ostao bez kontakta PM EZ, a to nema logike», tj. da bi bilo logično «da su se promatrači UN obratili PM EZ, koja se nalazi u RH više mjeseci», te od nje «zatražili podatke o sukobu».⁸⁴⁶ I uz vjerojatnu pretpostavku kako je ova suradnja kasnije ipak uspješnije realizirana, ostaje neugodan dojam; nije potrebno posebno napominjati važnost dobre i pravovremene informiranosti u provođenju tako delikatne misije kako što je to bila UN-ova u Hrvatskoj.

Cjelokupna epizoda s kašnjenjem u preuzimanju odgovornosti za Sektor Zapad također upućuje na nedovoljnu pripremljenost, određenu neorganiziranost te preveliko oslanjanje na improvizaciju prilikom djelovanja. Predstavnici UN-a bili su optimistično raspoloženi u pogledu brzine razmještaja mirovnih snaga. Zapovjednik misije UNMLO-a Wilson, inače «duboko uvjeren da će misija UN uspjeti», u drugoj polovici siječnja 1992. hrvatskim predstavnicima je izjavio «da će oni u roku od mjesec dana ući svojim snagama u krizna područja».⁸⁴⁷ No, do druge polovice travnja 1992. na području UNPA Zapad u potpunosti je razmještena samo kanadska pješačka bojna. Druge bojne (ARGBAT i JORBAT) bile su samo djelomično razvijene (prethodnica) ili je čak bilo odlučeno da tek treba nastupiti djelomični razmještaj (NEPBAT), a dolazak punih sastava bojni očekivao se tek sredinom svibnja 1992. Kao glavni razlog za neočekivano kašnjenje Ghali je naveo nedovoljna novčana sredstva.⁸⁴⁸ To se izravno odrazilo na određivanje

⁸⁴⁶ HDA, UPRH, P, F 311, MORH, bb, Izvješće o razgovoru s članom PMEZ-a Michaelom Chandlerom od 9. siječnja 1992.

⁸⁴⁷ MORH, SVA, GSHV, bb, Zabilješka sa puta COL. JOHN WILSONA u Osijek, Bjelovar, Pakrac i Lipik od 3. veljače 1992.

⁸⁴⁸ UNDOC/S23844, Izvještaj Glavnog tajnika Vijeću Sigurnosti od 24. travnja 1992.; («[...] the delay has primarily been due to the time it takes to transfer infantry battalions, and especially their equipment, from distant countries to the mission area at costs acceptable to the Member States»).

točnog trenutka preuzimanja odgovornosti u zapadnom sektoru. Primjerice, na zajedničkom sastanku u Zapovjedništvu UNPROFOR-a u Daruvaru, u drugoj polovici svibnja 1992., kada je usuglašen precizan plan finalne faze demilitarizacije sektora, nije bilo moguće odrediti «točan datum početka provadjanja plana (...), jer još sve postrojbe UNPROFOR nisu pristigle u mjesta lociranja».⁸⁴⁹ Predstavnici UN-a nisu mogli dati točan trenutak preuzimanja odgovornosti niti početkom lipnja 1992.: na pitanje «kada će snage UNPROFORA preuzeti potpunu kontrolu», Zabala je odgovorio «da ne zna tačan dan ali da će to biti uskoro».⁸⁵⁰ Nepalci su bili najveći iako ne i jedini krivci za ovakav razvoj događaja. U javnosti se pretpostavljalo kako će početak lipnja 1992. biti datum preuzimanja odgovornosti, ali upravo je nedovoljna brzina dolaska NEPBAT-a uzrokovala odgodu, jer od «najavljenog nepalskog bataljuna ni traga ni glasa».⁸⁵¹ No, to nije bio kralj nevolja sa Nepalcima. Pored činjenice da su kasnili u dolasku, što je prouzrokovalo odgađanje preuzimanja odgovornosti za oko dva mjeseca i to upravo «koliko su ono kasnili s dolaskom», nisu imali niti dovoljan broj osposobljenih vozača pa su «morali učiti voziti (...) A nije teško pretpostaviti kako tek obučeni vozač vozi»; sasvim dovoljno da se već postojeći kanadski antagonizam prema njima dodatno pojača.⁸⁵² Također, sasvim dovoljno da se pojača i opći dojam o neorganiziranosti mirovnih snaga UN-a.

Promatrano razdoblje dalo je naslutiti pojavu još jednog problema koji će imati dalekosežnije posljedice na djelovanje (i uspješnost tog djelovanja) mirovnih snaga UN-

⁸⁴⁹ MORH, SVA, GSHV/UKEMUN, Kl. 804-01/92-03/08, Ur. br. 5120-27-92-102, Izvješće sa tripartitnog sastanka održanog dana 18.05.1992. godine u Zapovjedništvu Sektora «W» od 19. svibnja 1992.

⁸⁵⁰ MUPRH, PUBB, OAP, Dj. br. 511-06-01-552/8-92, Izvješće s djelatnog sastanka za zapadni sektor od 4. lipnja 1992.

⁸⁵¹ V. H., «'Enigma UNPROFOR'», *GS*, 27. svibnja 1992.

⁸⁵² S. Š., «Unprofors skrivio pad Dervente!!!», *ST*, 15. srpnja 1992.

a. Demilitarizacija je, kako je već spomenuto, bila ključni preduvjet za uspješno funkcioniranje zaštitnih zona. Provedbi demilitarizacije je od strane snaga UN-a pristupljeno odlučno i prije punog rasporeda postrojbi te prije preuzimanja odgovornosti. Zapovjednik sektora te drugi viši pripadnici UN-a sudjelovali su na nizu sastanaka s predstavnicima obaju strana, koji su za cilj imali upoznavanje s točnim mandatom snaga UNPROFOR-a, a posebno je naglašavana važnost demilitarizacije. Prema dojmovima pripadnika UN-a ti su sastanci uvjerali obje strane kako se neće dopustiti ignorirajući pristup demilitarizaciji te kako se UNPROFOR spreman poslužiti i silom kako bi postigao svoje ciljeve.⁸⁵³ Sredinom svibnja 1992. ovi napori rezultirali su i zajedničkim lokalnim sporazumom o demilitarizaciji zapadnog sektora, a zaključeno je kako će se s njegovom realizacijom započeti po preuzimanju odgovornosti od strane UNPROFOR-a. Do tog trenutka obje strane su Zapovjedništvu UNPROFOR-a trebale dostaviti «spiskove postrojbi, naoružanja i planove minskih polja».⁸⁵⁴

Ipak, posve je jasno kako je uspješnost demilitarizacije ponajviše počivala na stupnju pridržavanja hrvatske i srpske strane njezinoj provedbi. S obzirom na krajnje suprotstavljene zamisli obaju strana – reintegracija okupiranih/zaštićenih područja u ustavni poredak Republike Hrvatske te priključenje samoproglašenog RSK zamišljenoj svesrpskoj državi – bilo je jasno i kako obje strane neće potpuno odbaciti mogućnost vojne intervencije; u tom smislu demilitarizacija je za obje strane bila samo jedna od opcija tj. mirovna operacija UN-a za obje strane je bila mogućnost kojoj se očito nije namjeravalo pokloniti isključivo povjerenje. Geografske osobitosti Sektora Zapad dodatno su uvjetovale srpski stav prema demilitarizaciji: u kontekstu premještanja sukoba

⁸⁵³ *Disarmament and Conflict Resolution Project*, 106.

⁸⁵⁴ SVA, MORH, GSHV/UKEMUN, Kl. 804-01/92-03/08, Ur. br. 5120-27-92-102, Izvješće sa tripartitnog sastanka održanog dana 18.05.1992. godine u Zapovjedništvu Sektora «W» od 19. svibnja 1992.

na područje BIH, sve vidljivijeg jačanja hrvatske pozicije (u vojnom i međunarodnom pravnom smislu) te dosljednog odbijanja bilo kakve mogućnosti reintegracije u sastav Hrvatske stvarna demilitarizacija područja pod srpskom kontrolom značila bi nemogućnost bilo kakve obrane od eventualne hrvatske vojne intervencije. To je činilo srpski stav prema demilitarizaciji dvostruko neiskrenim. Stoga je jasno kako je najvažnija zadaća pobunjenih Srba u zapadnoj Slavoniji, usprkos prihvaćanju Vanceova plana, bila i očuvanje kakve-takve vojne spremnosti. Jednako tako, bilo je jasno kako samo JNA može pružiti dovoljnu organizacijsku osnovicu za to. Konkretno, u kontekstu Ženevskog sporazuma i Sarajevskog primirja (mirovna operacija UN-a), JNA je imala dvije zadaće: «međunarodnu obvezu povući se s teritorija Republike Hrvatske, a s druge strane obvezu zaštititi srpske teritorijalne stečevine u ratu u Hrvatskoj».⁸⁵⁵ Na okupiranom području zapadne Slavonije, druga zadaća JNA realizirana je na način da je pružena potpuna organizacijska i materijalna osnova za ustroj snaga TO-a, redovitih i posebnih policijskih snaga pobunjenih Srba. Naredbom načelnika Generalštaba oružanih snaga SFRJ od 27. veljače 1992., određen je, pored ostalog, ustroj Zonskog štaba TO ZS-a (sa sjedištem u Okučanima), Opštinskih štabova TO-a u Pakracu, Daruvaru, Okučanima i Podravskoj Slatini, Komande 54. brigade TO-a (Okučani) te 51. odreda TO-a (Pakrac), 59. odreda (Daruvar), 63. odreda (Podravska Slatina) i 98. odreda (Jasenovac).⁸⁵⁶ Ustroj TO-a bio je popraćen problemima, od kojih su najvažniji bili prevladavanje vojničkog rasula te rasformiranje TO-a potkraj 1991., ali do druge polovice ožujka 1992. ustrojeno je središnje zapovjedništvo, svi općinski štabovi te 54. brigada (Okučani) i 51. brigada

⁸⁵⁵ D. MARIJAN, *Slom*, 393.

⁸⁵⁶ *Dokumenti*, knj. 3, Dokument br. 117, Zapovijed Saveznog sekretara za narodnu odbranu Glavnom štabu TO RSK za organizacijsko-formacijske promjene u jedinicama TO RSK od 27. veljače 1992., 263.-264.

(Pakrac). Brojno stanje jedinica (popunjenost) kretalo se između 20-60%.⁸⁵⁷ Navedenim postrojbama JNA je uputila i čitav viši zapovjedni kadar.⁸⁵⁸ Krajem 1992. postrojbe TO-a postale su dijelom novoustrojenog 18. korpusa Srpske vojske Krajine (SVK). Postrojbe TO-a, nakon preuzimanja odgovornosti od strane UNPROFOR-a, djelovat će samo na razini zapovjedništava (mirnodopski ustroj). No, to nije značilo kako se na TO nije računalo kao na važan izvor srpske vojne sposobnosti. U razmatranju o predstojećim zadacima tih snaga, sada u kontekstu razmeštaja UNPROFOR-a, navedeno je kako planovi uporabe «jedinica zahtevaju da se štabovi i jedinice pod zaštitom snaga milicije i UN u veoma kratkom roku, organizovano i planski mobilišu, izvrši taktički razvoj, posednu položaji i budu spremne za borbena dejstva».⁸⁵⁹ Bez obzira na mirnodopski razvoj, očigledno su te postrojbe trebale biti u stanju koje je trebalo jamčiti mogućnost prilagodbe eventualnom izbijanju ratnih djelovanja. Zapovjedništvu TO-a u Sektoru Zapad tako je početkom svibnja 1992. naloženo da, nakon predaje odgovornosti snagama UNPROFOR-a, otpusti sve vojne obveznike čiji razmještaj nije predviđen mirnodopskom rasporedu te organizirano izvrši predaju oružja u skladišta, ali «vodeći računa o tome da svaki borac zna gde mu se nalazi oružje».⁸⁶⁰ Jednako tako, ustroj *Posebni jedinica milicije* (PJM), postrojbi predviđenih za borbu protiv terorizma, druge sigurnosne poslove, ali i vojne zadaće, predstavljao je izravan način kršenja odredbi o

⁸⁵⁷ Isto, knj. 3, Dokument br. 151, Zapisnik referiranja zapovjednika operativnih zona zapovjedniku TO RSK o preustroju vojnih i policijskih snaga uoči dolaska UNPROFOR-a na područje Republike Hrvatske od 23. ožujka 1992., 329.-330.

⁸⁵⁸ Isto, knj. 3, Dokument br. 190, Zapovijed načelnika Personalne uprave SSNO-a o upućivanju komandnog kadra u Glavni štab TO RSK i zonske štabove RSK od 22. travnja 1992., 418.-421.

⁸⁵⁹ Isto, knj.3, Dokument br. 181, Procjena, analiza i zaključci Zonskog štaba TO Zapadna Slavonija o najznačajnijim utjecajima na mobilizaciju na tom području od 13. travnja 1992., 391.

⁸⁶⁰ Isto, Dokument br. 209, Zapovijed Glavnog štaba TO RSK Zonskom štabu TO Zapadna Slavonija i Zonskom štabu TO Istočna Slavonija o rasformiranju postojećih i formiranju novih štabova i postrojbi Teritorijalne obrane RSK, te o predaji zona odgovornosti snagama milicije RSK i snagama UNPROFOR-a od 7. svibnja 1992., 457.

demilitarizaciji sektora. Tako je, između ostalih, ustrojena i PJM Okučani, koja je bila izravno podređena Kninu.⁸⁶¹ Ovo je predstavljalo izravno kršenje Vanceovog plana jer je on predviđao postojanje isključivo regularnih lokalnih policijskih snaga, podređenih (kad je riječ o dijelu sektora pod srpskom kontrolom) isključivo SUP-u Okučani.

Namjere JNA u vezi s oružanim snagama pobunjenih Srba mogle su se uočiti čak i iz javnih istupa pojedinih visokih srpskih dužnosnika. Primjerice, član Predsjedništva SFRJ Branko Kostić dao je potkraj siječnja 1992. opširnu izjavu beogradskom dnevniku *Borba*, u kojoj se osvrnuo upravo o ovoj problematici. Kostić je naveo kako će povlačenje JNA s okupiranih hrvatskih područja početi u trenutku kada razmještaj mirovnih snaga bude gotov, dodavši tome kako će se JNA potom rasporediti «na svim rubnim područjima», i to nekoliko desetaka kilometara od zaštitnih zona, kako bi tamo, «ukoliko bude potrebno, mogla stići u roku od najviše dva do tri časa».⁸⁶² No, još je važniji Kostićev navod prema kojem se, kako je istaknuo, gubi iz vida da u RSK «oko 80 posto armijskog sastava čine upravo ljudi sa tog područja», koji se «ne povlače već dolaze kućama, a oružje koje vraćaju ostaje pod kontrolom lokalne milicije u krajinama».⁸⁶³ Dakle, i pored činjenice da je ova izjava dana kako bi se donekle umirio politički vrh RSK (u svrhu smanjenja Babićevog utjecaja), jasno je kako ona na posredan način govori i o stvarnim srpskim namjerama u vezi s obećanom demilitarizacijom zaštićenih područja. Jednako tako, sve to bilo je poznato i promatračima UN-a, a putem njihovih izvješća i upravljačkim strukturama UN-a. Tako je Ghali, u izvješću od 24. travnja 1992., naveo kako je jasno primjećeno da postrojbe JNA prilikom povlačenja predaju oružje i opremu snagama TO-a, ali i postrojbama lokalne policije (milicije). No,

⁸⁶¹ N. BARIĆ, *Srpska pobuna*, 344.; D. Marijan, «Hrvatsko ratište», 106.

⁸⁶² «Vojska neće izdati», *Borba*, 27. siječnja 1992.

⁸⁶³ *Isto*.

glavni tajnik UN-a nije otišao dalje od blage optužbe kako ta činjenica stvara određene probleme u djelovanju UNPROFOR-a.⁸⁶⁴ U jednom kasnijem izvješću opet je navedeno kako je velik broj pripadnika srpskih neregularnih snaga očito «apsorbovan u lokalnu teritorijalnu odbranu, a u pojedinim slučajevima u lokalnu policiju u zonama UNPA», što je uzrokovano odlukom JNA «da veliki deo svog oružja, uključujući tu i teško oružje, dodeli tim snagama pre povlačenja iz UNPA».⁸⁶⁵ Dakle, činjenica «da je JNA ostavila vojsci SAO Krajine više naoružanja nego što bi trebalo da se nalazi na tom području, kao i da su u sastavu vojske SAO Krajine ostale mnoge starešine JNA poreklom iz Hrvatske», bila je očigledno dobro poznata UN-u.⁸⁶⁶ Ovakav stav UN-a – toleriranje očigledne srpske opstrukcije – može se pretpostaviti, bio je uzrokovan nizom razloga. Najprije, provedba potpune demilitarizacije na srpskoj strani (s posljedičnim potpunim gubitkom vojne moći pobunjenih Srba) bi eventualnoj hrvatskoj vojnoj akciji (posebno na području zapadne Slavonije) unaprijed odredila ishod. U takvom razvoju događaja mirovne snage postaju suvišne te se cjelokupni angažman UN-a u Hrvatskoj pokazuje nepotrebnom avanturom; pretpostavljeni uspjeh svjetskog mirovnjaka tražio je postojanje dviju suprotstavljenih strana, a poželjan je bio i određeni stupanj (vojne) ravnoteže između njih. Dalje, mirovne snage UN-a smjele su silu koristiti isključivo u samoobrani tj. Vanceov plan nije predvidio korištenje oružane sile u provođenju niti jednog njegovog dijela. To je unaprijed odredilo djelovanje UNPROFOR-a u naporima za demilitarizacijom sektora: niti jednu stranu se oružjem nije moglo prisiliti na provedbu potpune demilitarizacije, nego se, praktički, jedino moglo odlučnim akcijama (kontrole i

⁸⁶⁴ UNDOC, S23844, Izvještaj Generalnog tajnika od 24. travnja 1992.

⁸⁶⁵ *Balkanski ugovorni odnosi*, Dokument br. 539, Izveštaj Generalnog sekretara Butrosa Galija Savetu Bezbednosti od 15. juna 1992., 592.

⁸⁶⁶ D. VUKŠIĆ, *JNA*, 277.-278.

dr.), ali bez primjene oružane sile (osim u slučaju samoobrane), smanjivati količina oružja i pokušati sektor držati što je moguće više demilitariziranim. Tomu, dakako, treba pridodati već uočene nedorečenosti Vanceova plana te ne preveliki stupanj dobre organizacije što je smanjilo mogućnost djelovanja mirovnih snaga i na ovom planu. Primjerice, Nambiarov odgovor na pitanje hrvatskih novinara da li je spreman narediti svojim postrojbama odlučnu akciju razoružanja, ukoliko se taj problem pojavi, glasio je «'Mogu li na to pitanje odgovoriti onda kada ono iskrsne?'». ⁸⁶⁷ Ocjena nekadašnjeg visokog časnika JNA prema kojoj su u UN-u znali za ovu činjenicu, ali su ju «prećutno prihvatili kao realnost koja se nije mogla izbjeći» ⁸⁶⁸, stoga je samo djelomično točna.

Hrvatski stav prema problematici demilitarizacije zapadnog sektora nije bio puno drugačiji od srpskoga, no njezine taktičke mogućnosti jesu. U širem kontekstu pomicanja težišta ratnog djelovanja na područje BIH hrvatska vojna moć posljedično je jačala na uštrb srpske. Pa i pored toga hrvatska strana je, poput srpske (postrojbe TO-a i PJM Okučani), prekršila Vanceov plan i prije negoli se on praktično počeo provoditi. Tijekom prve polovice 1992. na širem zapadnoslavonskom području (uključujući i područje zaštitne zone pod hrvatskom kontrolom) ustrojeno je nekoliko vojnih postrojbi – nazvanih domobranske bojne, od kojih su neke u potpunosti, a neke djelomično razmještene na području UNPA. Naravno, to je bilo u suprotnosti s Vanceovim planom, ali je djelomično svoje opravdanje imalo u činjenici da malobrojne hrvatske lokalne policijske snage (pokazat će se da to nisu u mogućnosti niti pripadnici UNPROFOR-a) nisu mogle u dovoljnoj mjeri zaštititi preostalo hrvatsko civilno stanovništvo u sektoru. Primjerice, Domobranska bojna Grubišno Polje ustrojena je potkraj veljače 1992., a

⁸⁶⁷ P. Š., «UNPROFOR po planu», *VL*, 2. travnja 1992.

⁸⁶⁸ D. VUKŠIĆ, *JNA*, 278.

razmještena je na širem području Bilogore. U početku je brojala 160 pripadnika, obučenih u civilnu odjeću, koji su svoje zadaće, kako je navedeno, «obavljali ilegalno».⁸⁶⁹ Jednako tako izgleda i povijest pakračkih domobrana: postrojba je ustrojena u ožujku 1992., razmještena je na slobodnom pakračkom području, a njezini pripadnici su bili prisiljeni nositi civilnu odjeću, kako ne bi bili primijećeni od strane UNPROFOR-a.⁸⁷⁰ Pripadnici UN-a bili su svjesni i ove povrede Vanceova plana, ali su i nju (usprkos kontrolama i oduzimanju oružja), u biti, i to vjerojatno iz sličnih razloga kao i u primjeru srpskog kršenja odredbi demilitarizacije, svjesno tolerirali. Hrvatskoj strani na ruku je išla i činjenica kako je UNPROFOR ipak više bio usmjeren na liniju razdvajanja u sektoru, negoli na dodirno područje između sektora i slobodnog hrvatskog područja. Također, nelegalno naoružavanje krajiških Srba očito je bilo mnogo širih razmjera, pa ga je UN smatrao većom prijetnjom za stanje sigurnosti u zapadnom sektoru; hrvatska strana nije prozvana niti u jednom izvješću glavnog tajnika UN-a, u razdoblju do preuzimanja odgovornosti od strane UNPROFOR-a.

U promatranom razdoblju, do druge polovice lipnja 1992., jasno se može uočiti kako je vrh UN, ali i zapovjedništvo UNPROFOR-a, jednog od najvažnijih unutarnjih čimbenika sigurnosti zapadnog sektora – njegovu demilitarizaciju – pretvorio u proces podložan kompromisu. Time je, naravno, iako ne i isključivo zbog toga, u velikoj mjeri limitiran i stupanj uspješnosti cjelokupne mirovne operacije.

⁸⁶⁹ MORH, SVA, DBGP, Kl. 035-01/93-01/04, Ur. br. 8221-01-01-93-2, Analiza rada Domobranske bojne Grubišno Polje od 8. ožujka 1993.

⁸⁷⁰ MORH, SVA, DBP, Kl. 035-01/93-01, Ur. br.: 8219-01/1-93-377, Analiza rada domobranske bojne Pakrac od 10. ožujka 1993.

6.4. Mirovne snage Ujedinjenih naroda i demilitarizacija Sektora Zapad

Nakon preuzimanja odgovornosti u Sektoru Zapad, u drugoj polovici lipnja 1992., snage UNPROFOR-a prišle su provedbi druge, konkretnije, etape demilitarizacije zaštitne zone. Ona se temeljila na operativnom planu, osmišljenom od strane sektorskog Zapovjedništva UNPROFOR-a, a kojeg su hrvatski i predstavnici JNA prihvatili na posebnom sastanku, koji je održan u Daruvaru 18. svibnja 1992. Planom je predviđeno da se demilitarizacija sektora provede u pet faza, počevši od dana preuzimanja odgovornosti u sektoru od strane snaga UN-a (stoga je 20. lipnja 1992. određen kao početni trenutak – *D-day*). U prvoj fazi (D+4) bilo je predviđeno izvlačenje artiljerijskih oružja, oklopnih vozila i raketnog naoružanja na udaljenost 30 km od područja UNPA (rijeka Sava određena je za južnu granicu). U drugoj fazi (D+5-D+7) predviđena je demilitarizacija i demobilizacija postrojbi srpske teritorijalne obrane. U trećoj fazi (D+8-D+9) predviđeno je izvlačenje protuoklopnih i protuzračnih sredstava te teškog pješačkog naoružanja (teške strojnice) na udaljenost 10 km od sektorskih granica. Četvrtom fazom (D+10-D+14) predviđeno je izvlačenje preostalih postrojbi na udaljenost 5 km od sektorskih granica. Konačno, u petoj fazi (D+15 i dalje) predviđeno je dubinsko razminiranje sektora.⁸⁷¹ Iz navedenog plana jasno se vidi kako je Zapovjedništvo UNPROFOR-a u zapadnom sektoru, uz suglasnost sukobljenih strana, predvidjelo da demilitarizacija sektora bude završena do 5. srpnja 1992. (D+14). To je, zapravo, značilo kako će se, u slučaju korektne suradnje obaju strana, od tog trenutka smatrati kako je u zapadnom sektoru provedena demilitarizacija: poslije njega «na području UNP-a neće osim policije

⁸⁷¹ MORH, SVA, GSHV, UKEMUN, Kl. 804-01/92-03/08, Ur. br. 9120-27-92-102, Izvješće sa tripartitnoga sastanka održanog dana 18.05.1992. godine u Zapovjedništvu Sektora «W» od 19. svibnja 1992.

s kratkim naoružanjem, poštara i željezničara nitko smiti ući, niti izići, niti se kretati tim područjem».⁸⁷²

Provedba demilitarizacije UNPA Zapad počela je obećavajuće. Prva faza demilitarizacije (D+4), prema tvrdnjama predstavnika UNPROFOR-a, provedena je korektno s obje strane; časnici NEPBAT-a su hrvatskim predstavnicima na sastanku u Novoj Gradiški, održanom 25. lipnja 1992., izjavili kako su «zadovoljni realiziranim, te da se teško naoružanje i oklopna tehnika izvukla iz zone sukoba s obje strane».⁸⁷³ No, problemi su iskršli već prilikom provedbe druge faze, a ona je predstavljala ključan trenutak u ukupnom procesu demilitarizacije sektora. Radilo se o demilitarizaciji/demobilizaciji postrojbi srpske teritorijalne obrane. Naime, za razliku od teškog naoružanja postrojbi JNA, koje je u prvoj fazi demilitarizacije sektora izmješteno s područja UNPA-Zapad, naoružanje srpskog TO-a (uključujući i teško) nije napustilo sektor. Još u razdoblju do preuzimanja odgovornosti UNPROFOR-a za zaštitu zona, prema navodima iz Ghalijevog izvješća Vijeću sigurnosti od 20. veljače 1992., dogovoreno je rješenje problematike smještaja oružja postrojbi TO-a. Kako se navodi u tom izvješću, ispostavilo se «da bi najpraktičniji način postupaka sa oružjem jedinica teritorijalne odbrane i osoblja stacioniranog u oblastima pod zaštitom UN za njih bio da se ono stavi u osigurana skladišta sa dve brave pri čemu bi jednu bravu kontrolisale snage UN, a drugu predsednik saveta opštine».⁸⁷⁴ Druga faza demilitarizacije sektora, kako je bilo predviđeno zajedničkim planom iz svibnja 1992., trebala je biti završena do kraja lipnja 1992., ali to nije bio slučaj. Pretpostavljam da je upravo ta činjenica (zastoj u

⁸⁷² MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-11-10-1-Sp-16/92, Izvješće PS Nova Gradiška o akciji «Povratak» od 25. lipnja 1992.

⁸⁷³ Isto.

⁸⁷⁴ *Balkanski ugovorni odnosi*, Dokument br. 530, Izveštaj Generalnog sekretara UN Butrosa Galija o slanju «plavih šlemova» u Jugoslaviju od 20. februara 1992., 558.

demilitarizaciji) bila glavnim povodom zajedničkog sastanka političkog, vojnog i policijskog vrha okučanskih vlasti, trojice pukovnika Vojske Jugoslavije (VJ) i visokih predstavnika UNPROFOR-a, koji je održan u Okučanima 29. lipnja 1992. Zabala je na tom sastanku odavao dojam razočaranog čovjeka – uostalom, konture srpske opstrukcije postajale su sve jasnijima. Konstatirao je kako je provedba demilitarizacije trebala biti «već u četvrtoj fazi plana», kako nema nikakav uvid «da li je oružje u skladištu» te je postavio zahtjev «da jedino skladište bude u Staroj Gradiški».⁸⁷⁵ Pukovnik Jovan Čubrić srpski stav je pokušao opravdati dvama razlozima: nedostatnim prostorom za prikladnim smještajem oružja («jednostavno ne mogu smjestiti sve naoružanje /nema mjesta/») te neprikladnošću Stare Gradiške, jer bi se, u tom slučaju, pojavila «nemogućnost pravovremenog izuzimanja istogu slučaju potrebe», i to, kako je naveo, «zbog velike udaljenosti skladišta od prvih eventualno borbenih linija».⁸⁷⁶ Kako bi se, u slučaju ponovnog izbijanja oružanog sukoba, olakšao (ubrzao) pristup oružju, drugi predstavnik VJ-a na ovom sastanku, pukovnik Dragan Marčetić, naveo je «da u Vensovom planu nigdje ne piše gdje trebaju biti skladišta naoružanja», ali je Zabala, ostavljajući dojam osobe koja «do u detalj poznaje stanje na terenu» te «zna za svako oruđe», ostao kod zahtjeva «da teško naoružanje ipak mora biti u S. Gradišci».⁸⁷⁷ Teško naoružanje TO-a ipak će u idućim danima biti pohranjeno u Staroj Gradiški, što predstavlja najudaljeniju moguću točku od zone razdvajanja unutar sektora (no, još uvijek unutar njega), ali bi se moglo protumačiti kao kršenje zajedničkog sporazuma iz svibnja 1992. (tu je plan pomalo i nejasan jer, dok se prvoj fazi predviđa izvlačenje teškog naoružanja izvan

⁸⁷⁵ *Dokumenti*, knj. 4, Dokument br. 134, Zapisnik sastanka predstavnika Oblasnog vijeća Srpske oblasti Zapadna Slavonija i UNPROFOR-a od 29. lipnja 1992., 397.

⁸⁷⁶ *Isto*.

⁸⁷⁷ *Isto*, 398.

UNPA, dotle se u drugoj ne navodi mjesto razmještaja naoružanja TO-a). No, bez obzira na ovaj sastanak i Zabaline kritike Srbi su nastavili s odugovlačenjem, istovremeno ne mijenjajući opravdanje takvog postupka. Tako je 4. srpnja 1992. Čubrić od Zabale zatražio dodatno razumijevanje; naime, haubičko-artiljerijski divizion zaostao je na banijskom ratištu (problem se sastojao u činjenici da su ova oružja navedena u popisu naoružanja i opreme koje je bilo predviđeno za razmještaj u skladište u Staroj Gradiški, pod nadzorom UN-a te je do preuzimanja odgovornosti od strane UNPROFOR-a trebalo biti tamo i smješteno), a nenadano se pojavio i problem 10 tenkova tenkovske čete TO-a smještenih u navedenom skladištu, koji uopće nisu navedeni u prethodnim razgovorima sa Zabalom. Svejedno, Čubrić je zatražio «razumijevanje da borbenu tehniku koja formacijski pripada našim jedinicama Teritorijalne obrane moramo imati u svom sastavu, jer drugih mogućnosti nemamo», a ponudio je i jamstvo «da sporni tenkovi ostanu uskladišteni na prostoru Stara Gradiška pod kontrolom snaga UNPROFOR-a».⁸⁷⁸

Pored odugovlačenja s uskladištenjem naoružanja srpska opstrukcija (očekivano) se protegnula i na problematiku demobilizacije pripadnika TO-a. Podsjetimo, to je, pored demilitarizacije, bilo također predviđeno u drugoj fazi plana iz svibnja 1992. I tu je došlo do kašnjenja, ali, kako je navedeno u srpskom vojnom izvoru, demobilizacija se ipak provodila te je, u suglasju s UNPROFOR-om, njezin kraj određen za 3. srpnja 1992.⁸⁷⁹ No, niti to nije ispoštovano; po isteku tog roka završetak demobilizacije prolongiran je na 7. srpnja 1992.⁸⁸⁰ To se, u konačnici, postiglo, ali tek nakon snažnog

⁸⁷⁸ HMDCDR, RSK, ZŠTOZS, Pov. br. 83-3, Informacija o vraćanju materijalnih sredstava u sastav formacijskih jedinica TO i njihovo uskladištenje od 4. srpnja 1992.

⁸⁷⁹ HMDCDR, RSK, ZŠTOZS, Pov. br. 51-49, Redovni borbeni izveštaj od 2. srpnja 1992.

⁸⁸⁰ HMDCDR, RSK, ZŠTOZS, bb, Informacija za tisak od 3. srpnja 1992.

pritisaka UNPROFOR-a.⁸⁸¹ U vrijeme provedbe plana o demilitarizaciji sektora ponovno se pojavio i problem koji je osnovne konture dobio u razdoblju prije preuzimanja odgovornosti – pitanje naoružanja, brojnosti i vrste srpskih policijskih snaga. Na srpske tvrdnje kako je «specijalna policija [PJM Okučani – op. I. M.] ustvari redovna, samo popunjena mladim i spretnijim ljudima» te kako je velik broj policajaca posljedica toga «što se ovog momenta u Okučanima nalazi i policija iz Daruvara i Pakraca», predstavnici UNPROFOR-a, na već spomenutom sastanku od 29. lipnja 1992., pokazali su kako time nisu previše iznenađeni, ali i zabrinjavajući izostanak namjere za odlučnijim pritiskom.⁸⁸² Zabaline tvrdnje iz prosvjednog pisma upućenog zapovjedniku TO-a od 8. srpnja 1992. dobro ocrtavaju stanje provedbe demilitarizacije na području pod srpskom kontrolom. U pismu Zabala navodi kako je «uznemiren zbog broja ljudi koji nose različite vrste uniformi i koji su naoružani puškama i automatskim oružjem», a primijećeno je i nekoliko «vojnih vozila koji su još uvijek unutar Zaštitne zone UN»; Čubriću je stavljeno do znanja «da to nije dozvoljivo ni pod kakvim uvjetima i da nema nikakvih iznimaka zbog bilo kojih razloga».⁸⁸³ Može se, dakle, zaključiti kako je na području Sektora Zapad pod srpskom kontrolom provedba demilitarizacije na temelju usuglašenog plana iz svibnja 1992., uključujući tu i demobilizaciju, bila obilježena opstruktivnim djelovanjem srpskih vojnih i policijskih struktura, ali i poprilično tolerantnim stavom UNPROFOR-a prema toj činjenici.

Kako je već navedeno prva faza demilitarizacije dijela zapadnog sektora pod hrvatskom kontrolom provedena je korektno – s područja UNPA Zapad izmješteno je sve

⁸⁸¹ G. FISCHER, *Iskustva*, 11.

⁸⁸² *Dokumenti*, knj. 4, Dokument br. 134, Zapisnik sastanka predstavnika Oblasnog vijeća Srpske oblasti Zapadna Slavonija i UNPROFOR-a od 29. lipnja 1992., 398., 400.-401.

⁸⁸³ HMDCCR, RSK, ZŠTOZS, bb, Prosvjed u stvari neovlaštenog oružja i vojne opreme u Zoni zaštite UN od 8. srpnja 1992.

hrvatsko teško naoružanje.⁸⁸⁴ Ekvivalent srpskih teritorijalaca na hrvatskoj strani – pripadnici domobranstva – očigledno su ranije bili pripremljeni (civilna odjeća te skrivanje pješačkog naoružanja) na pravila o demilitarizaciji zone, pa u ovom razdoblju (druga polovica lipnja 1992.- kraj srpnja 1992.) nisu zabilježeni prigovori UNPROFOR-a. No, od strane UNPROFOR-a uočene su nepravilnosti u vezi s naoružanjem hrvatskih policijskih snaga. Zabala je, podsjećajući hrvatskog policijskog zapovjednika u zapadnom sektoru «da je Vensov plan veoma jasan što se tiče policijskog oružja u zaštitnoj zoni», upozorio kako je uznemiren «brojem ljudi u različitim vrstama uniformi uključujući i policiju koja je naoružana puškama i automatskim oružjem».⁸⁸⁵ Čini se da je takvih slučajeva bilo najviše na nesigurnom i psihološki najosjetljivijem dijelu hrvatskog područja u sektoru – podijeljenom Pakracu; argentinski časnik za vezu Machado upozorio je tamošnju policiju «da primjećuje da policija i dalje nosi dugo oružje što ne dozvoljava Vanceov plan».⁸⁸⁶ Tako su se i na hrvatskoj strani, s izuzetkom teškog naoružanja, već u početnoj fazi provedbe Vanceova plana u zapadnom sektoru pojavili problemi, iako ne i istovjetni (naime, u dijelu sektora pod hrvatskom kontrolom nije bilo teškog naoružanja) kao i na srpskoj.

Potkraj srpnja 1992., jedan od viših časnika ARGBAT-a, Luis Lagos, hrvatskoj javnosti objasnio je što UN podrazumjeva pod pojmom demilitarizacije zaštitne zone: «Demilitarizacija», izjavio je Lagos, «znači da osim oružja, kojeg je veći dio odvezen s ovog područja, ovdje ne smije biti nijedan uniformirani vojnik niti naoružani civil. Ako u bilo koga zateknemo neko oružje, a nema za to odobrenje UNPROFOR-a, ono mu se

⁸⁸⁴ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-11-10-1-Sp-16/92, Izvješće PS Nova Gradiška o akciji «Povratak» od 25. lipnja 1992.

⁸⁸⁵ MUPRH, PUBB, OAP, bb, Prosvjed Zapovjedništva UNPROFOR-a za Sektor Zapad od 10. srpnja 1992.

⁸⁸⁶ MUPRH, PUBB, OAP, bb, Izvješće PS Pakrac od 11. srpnja 1992.

oduzima.».⁸⁸⁷ Lagosova izjava otkriva i više od onoga što je njezin autor vjerojatno imao na umu kad ju je davao hrvatskim novinarima. Prema prvotnim predviđanjima UNPROFOR-a provedba demilitarizacije zapadnog sektora trebala je uglavnom biti dovršena potkraj srpnja 1992.; ipak, zapovjednik NEPBAT-a Tharpa je u prvoj polovici lipnja iste godine naveo kako će demilitarizacija potrajati najmanje tri do četiri tjedna.⁸⁸⁸ Dostupni izvori, međutim, daju različite stavove samih predstavnika UN-a o tome kada je i u kolikoj mjeri ova zadaća izvršena. Tako se navodi da je već 7. srpnja 1992. demilitarizacija zapadnog sektora smatrana izvršenom.⁸⁸⁹ Opet, Ghali je, u izvješću Vijeću sigurnosti od 27. srpnja 1992., naveo kako je, u prvom redu uslijed problema s razoružanjem lokalnih policijskih snaga, prerano za zaključak kako je demilitarizacija svugdje uspješno provedena.⁸⁹⁰ Prema riječima zapovjednika JORBAT-a, izrečenih početkom kolovoza 1992., ta zadaća je, međutim, bila izvršena: «Svo oružje je u UNP-a zoni uskladišteno i čuva se po pripadnicima UNPROFOR-a», izjavio je na zajedničkom sastanku u Novskoj, «a ključeve od skladišta ima osobno on i u svako doba ima pravo da izvrši provjeru stanja u skladištima».⁸⁹¹ Iz svega navedenog može se zaključiti kako je demilitarizacija sektora provedena samo dijelom; veliki uspjeh očigledno je postignut u onom njezinom dijelu koji se ticao izmještaja teškog naoružanja iz sektora ili njegovog uskladištenja na području sektora (Stara Gradiška), čime je ipak stavljeno pod barem djelomičnu kontrolu UNPROFOR-a. No, problematičnim se pokazalo čišćenje sektora od dugog pješačkog naoružanja, koje očito nije predano snagama UNPROFOR-a u cijelosti

⁸⁸⁷ Tanja Božić, Diana Šetka, «Povratak pod kapom UNPROFOR-a», *Arena*, 25. srpnja 1992.

⁸⁸⁸ HMDCDR, Zbirka Borisa Debića (ZBD), United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), Weekly Report (WR), 6-14 June 1992.

⁸⁸⁹ *Disarmament and Conflict Resolution Project*, 107.

⁸⁹⁰ UNDOC, S/24353, Izvještaj Glavnog tajnika od 27. srpnja 1992.

⁸⁹¹ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-552/20-92, Izvješće s djelatnog sastanka s UNPROFOROM – Sektor Zapad Novska od 5. kolovoza 1992.

niti od jedne strane. Također, sve jasnijom je postajala i problematika lokalnih policijskih snaga; ovo razdoblje dalo je naslutiti probleme koje su one mogle postavljati pred nastojanja UNPROFOR-a, i to ne samo u pogledu demilitariziranosti zone. U tom smislu, obje strane su vlastito opstruktivno djelovanje pred predstavnicima UNPROFOR-a nastojale opravdati različitim razlozima taktičke prirode, što će postati konstantom u djelovanju i hrvatske i srpske strane. Primjerice, pored srpskog opravdanja protivljenja odabira Stare Gradiške za mjesto smještaja teškog naoružanja srpskog TO-a razlozima vojne prirode, činjenicu da se na srpskom dijelu sektora nalazi i dalje velik broj ljudi u vojnim odorama nastojalo se opravdati manjkom civilne odjeće, zbog čega je Čubrić naredio da pripadnici TO-a ipak mogu «nositi pojedine delove uniforme (pantalone ili košulju), ali bez oznaka pripadnosti Teritorijalnoj odbrani», tj., kako je dalje navedeno, «na tako demobilisanom pripadniku TO moraju da preovladavaju civilni delovi odeće i mora biti jasno prepoznatljivo da se ne radi o obučenom vojnom licu».⁸⁹² Nastojeći objasniti Machado zašto hrvatska policija u Pakracu i duboko u srpnju 1992. nosi dugo oružje, njezin zapovjednik je naveo kako je riječ o tehničkoj pogrešci, jer po povratku sa dužnosti patrole zamjenjuju oružje, «pa je vjerojatno da će još nekoliko sati vidjeti da policajci nose dugo oružje».⁸⁹³ Naravno, stvarni razlozi ovakvih postupaka hrvatske i srpske strane nisu ostali nepoznati predstavnicima UNPROFOR-a. Osvrćući se na provedbu demilitarizacije voditelj Ureda za civilne poslove UNPROFOR-a je s pravom označio jedan od ključnih problema u provedbi demilitarizacije – izostanak istinske suradnje suprotstavljenih strana: prema Thornberryu, poteškoće nastaju iz razloga «što ljudi uvijek žele zadržati neku vrstu specijalnih policijskih snaga za svaki slučaj da ona

⁸⁹² HMDCDR, RSK, ZŠTOZS, Pov. br. 87-5, Naređenje o zabrani nošenja uniforme i oružja od 10. srpnja 1992.

⁸⁹³ MUPRH, PUBB, OAP, bb, Izvješće PS Pakrac od 11. srpnja 1992.

druga strana ponovno postane 'zločesta'.⁸⁹⁴ Ipak, ovo navođenje specijalnih policijskih postrojbi se, u prvom redu, odnosilo na srpsku stranu. Thornberry je naveo kako su u tim postrojbama vrlo često «ljudi koji su bili u JNA, zatim postali TO, a onda se, kao leptiri, izlegli u specijalnu policiju; još je dodao kako je to «prilično očito», da taj problem «postoji u svim sektorima», no da se upravo u Sektoru Zapad s demobilizacijom specijalne policije najdalje otišlo.⁸⁹⁵

UNPROFOR je imao prilično točnu sliku o stvarnoj situaciji u sektoru. Već je navedeno kako je Zabala ostavio dojam da «gotovo do u detalj poznaje stanje na terenu».⁸⁹⁶ I prema drugim izvorima UNPROFOR je obavio dobru obavještajnu pripremu demilitarizacije; časnici za vezu Zapovjedništva Sektora, kako je navedeno, «sakupili su obavještajne informacije o snazi jedinica i naoružanju, kao i o geografskom položaju pojedinih naoružanih jedinica u Sektoru».⁸⁹⁷ Zabilježen je i čimbenik nedovoljne preciziranosti Vanceova plana u vezi s ovim: relativno «nejasan tekst bio je nedovoljan za razradu pojedinosti, postupaka i načina postizanja demilitarizacije».⁸⁹⁸ U tom smislu, postignuti dogovor iz svibnja 1992. predstavlja usamljen slučaj. Bilo je tu mnogo i (obostranih) nepretnosti; to bi moglo upućivati na nedovoljnu promidžbenu pripremu djelovanja mirovnih snaga UN-a. Prema Thornberryu, upravo na primjeru demilitarizacije zapadnog sektora, «naši ljudi postignu lokalni sporazum o razoružavanju, idu uokolo i govore: 'Hej Joe, nosiš AK 47 a ne bi trebao! Mogu li ga dobiti, molim?' I začuđujuće – toga se mnogo dešava! Ljudi dolaze s oklopnim transporterom (sic!)

⁸⁹⁴ Snježana Kobešćak, «Pitajte me, kako?», *Glasnik*, 17. kolovoza 1992.

⁸⁹⁵ «Prognanici još moraju čekati», *VL*, 13. kolovoza 1992.

⁸⁹⁶ *Dokumenti*, knj. 4, Dokument br. 134, Zapisnik sastanka predstavnika Oblasnog vijeća Srpske oblasti Zapadna Slavonija i UNPROFOR-a od 29. lipnja 1992., 398.

⁸⁹⁷ G. FISCHER, *Iskustva*, 10.

⁸⁹⁸ *Isto*.

govoreći: 'Doveo sam svoj oklopni transporter, sada ga predajem. Mogu li dobiti potvrdu?' Ne šalim se. To se dešava.».⁸⁹⁹ Treba, svakako, ovdje napomenuti kako stoji i načelno pitanje – koliko je, u situaciji kada su suprotstavljene strane očito nevoljko pristale na razoružanje, potpuna demilitarizacija nekog područja uopće i moguća; u svakom slučaju, geografske osobitosti UNPA Zapad uvelike su otežavale njezinu provedbu.

Potrebno se osvrnuti na još neke uočene postupke UNPROFOR-a, koji će postati gotovo redovitim načinom njihovog djelovanja i to ne jedino kada je riječ o problematici demilitarizacije. Već je naglašena određena problematičnost odluke o smještaju teškog naoružanja srpskog TO-a u skladištu Staroj Gradiški. Ipak, Zapovjedništvo UNPROFOR-a u zapadnom sektoru pristalo je na taj ustupak srpskoj strani, iako, kako je sam Zabala naveo, «nikakvo oružje nebi trebalo biti barem unutar zaštićene zone», zadržavajući pravo na provjeravanje sigurnosti skladišta te količine naoružanja u njemu «povremeno i bez ikakvog prethodnog upozorenja».⁹⁰⁰ Naravno, ova činjenica nije ostala nezamijećena; hrvatskoj strani ona je otvorila mogućnost zahtjeva za sličnim ustupkom te mogućnost neizravnog pritiska na UNPROFOR, pravdajući to čak isticanjem brige za sigurnost mirovnih snaga, jer «suprotna strana bi», kako je istaknuto, «mogla iskoristiti i oteći oružje, te ga upotrijebiti prema UNPROFORU, kao što se je to već događalo u mirovnim misijama».⁹⁰¹ Izostanak čvrstog stava u ovoj fazi tako je širom otvorio vrata svojevrsnom principu vezanih kompromisa, koji će obilježiti djelovanje UNPROFOR-a, u svim njegovim vidovima. Dakako, to je uzrok imalo i u nedovoljno precizno definiranom

⁸⁹⁹ Snježana Kobeščak, «Pitajte me, kako?», *Glasnik*, 17. kolovoza 1992.

⁹⁰⁰ HMDCCR, RSK, ZŠTOZS, Pov. br. 91-5, Odgovor Zapovjednika Sektora Zapad u vezi kontrole magacina od 18. srpnja 1992.

⁹⁰¹ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-552/35-92, Izvješće s djelatnog sastanka za sektor Zapad od 21. studenog 1992.

mandatu mirovnih snaga te načelnoj zabrani uporabe sredstava prisile. U takvim okolnostima zapravo ne iznenađuje previše kako su se pripadnici UNPROFOR-a, u nastojanjima dolaska do kvalitetnijih informacija o postojanju nelegalnog naoružanja, koristili i metodama koje nisu bile u suglasju s pravilima službe. Sputan nemogućnošću poduzimanja izravnije akcije, nepalski bojnik Limb ponudio je zapovjedniku hrvatske policije u Pakracu «da on i njegovih pet ljudi vidi koliko imamo u stanici dugog oružja, mina i eksploziva», a zauzvrat je ponudio otkrivanje informacije «tko su osmorica terorista koje su oni uhvatili».⁹⁰² Može se to i drugačije reći: mirovno posredovanje bez sredstava prisile sadržava klicu neuspjeha, a svako drugo rješenje, kojim se taj nedostatak pokušava kompenzirati, i više od toga.

Razdoblje provedbe svibanjskog dogovora o demilitarizaciji zapadnog sektora završeno je potkraj srpnja 1992. Usprkos primjetnim problemima, smatrano je kako se s provedbom demilitarizacije otišlo najdalje upravo u Sektoru Zapad. Primjerice, Ghali je, u izvješću od 24. studenog 1992., izrijeком ustvrdio kako je zapadni sektor jedina zaštitna zona UN-a gdje je demilitarizacija provedena, iako je naveo i neke poteškoće s kojima su se suočavale mirovne snage.⁹⁰³ Za potvrdu ovakve tvrdnje često je uzimana konstatacija kako je široko razvijen opseg djelovanja Civilnih poslova (susreti uz kontrolne točke te programi posjete selima i dostave pisama i drugih pošiljki) rezultat upravo uspješno provedene demilitarizacije sektora.⁹⁰⁴ S druge strane, točna je bila i ocjena kako je oružja na području sektora još uvijek bilo. Naime, točna je bila i tvrdnja jednog hrvatskog dužnosnika iz rujna 1992., prema kojoj «još uvijek ima puno oružja, a posebno zakopanog i svaki čovjek može to oružje zloupotrijebiti, a UNPROFOR nema

⁹⁰² MUPRH, PUBB, OAP, bb, Izvješće PS Pakrac od 19. srpnja 1992.

⁹⁰³ UNDOC, S24848, Izvješće Glavnog tajnika od 24. studenog 1992.

⁹⁰⁴ G. FISCHER, *Iskustva*, 15.-20.

ovlaštenja ići u kuće, tavane, podrumne i drugdje te oduzeti i tražiti oružje»; na temelju toga se onda ne može «kategorički tvrditi da u UNPA zoni zapadnog sektora (sic!) nema oružja».⁹⁰⁵ To potvrđuju i drugi izvori. Prema regionalnom uredu UNHCR-a početkom listopada 1992. pripadnici UNPROFOR-a su, kao i obično, skupljali manje količine oružja, posebno na pakračkom i lipičkom području.⁹⁰⁶ Istina je, dakle, bila negdje između ovih tvrdnji. Sektor Zapad je bio zaštitna zona gdje se s demilitarizacijom najdalje otišlo, ali ta činjenica nije bila nikakva garancija njezine konačne uspješne provedbe ili njezine stabilnosti na postignutom stupnju. Pokazalo se da policijske snage na obje strane te postrojba PJM na srpskoj predstavljaju najozbiljniju prijetnju sigurnosti u sektoru. No, stupanj te prijetnje sigurnosti sektora nije bio jednak na obje strane. Pripadnici srpskih policijskih snaga aktivno su djelovali na planu sprječavanja pokušaja UNPROFOR-a da pronađu oružje; pritome su pripadnici mirovnih snaga pokazivali i zabrinjavajući stupanj naivnosti. Slučaj koji se dogodio sredinom listopada 1992. u blizini Pakraca indikativan je u tom smislu. Izvjesni Ljubomir Pavić, u alkoholiziranom stanju, uzeo je pušku od pripadnika policije te počeo pucati. Ubrzo su stigli pripadnici UNPROFOR-a i «blokiral tu kuću. U međuvremenu su pripadnici milicije izmjestili oružje tako da snage UN nisu pronašle ništa od oružja. Dok su snage UN vršile pretres jedan pripadnik milicije se planski udaljio na obližnji vis i opalio nekoliko metaka uvis, odvuкао je pažnju UN i oni su se uputili sa OT [oklopnim transporterom – I. M.] da ga pronađu. Nisu pronašli ništa.»⁹⁰⁷ Ovaj i slični postupci natjerali su UNPROFOR na akciju, s CANBAT-om u glavnoj ulozi. Tijekom listopada i studenog 1992., kako se navodi u jednom srpskom

⁹⁰⁵ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-02-552/28-92, Izvješće s djelatnog sastanka na sektoru «Zapad» od 10. rujna 1992.

⁹⁰⁶ HMDCDR, ZBD/UNHCR/WR 29 September-9 October 1992.

⁹⁰⁷ HMDCDR, RSK, TOZS, Opštinski štab Teritorijalne odbrane Pakrac (OŠTOP), Br. 103-1, Zapažanja o karakteristikama ponašanja snaga UNPROFOR-a Kanada od 19. listopada 1992.

izvoru, Kanađani su bili uključeni «u seriju kordona i operacija pretresa srpskih milicijskih stanica (...) kao rezultat kršenja Vanceovog plana od strane lokalne milicije».⁹⁰⁸ Pokazalo se da su ti postupci bili opravdani. Tako su početkom studenog 1992. presreli jednu policijsku patrolu u Bukovčanima te njezinim pripadnicima oduzeli jednu automatsku i dvije poluautomatske puške, a potom su okružili i tamošnju policijsku stanicu odakle su odnijeli tri automatske i četiri poluautomatske puške, nekoliko pištolja te nešto streljiva.⁹⁰⁹ Vrh krajiških Srba oštro je reagirao na ove akcije; Martić je poručio Zapovjedništvu UNPROFOR-a u Zagrebu kako se takvi postupci više neće tolerirati te da «niko više neće moći razoružati našu miliciju, bilo da se radi o lokalnoj ili regionalnoj miliciji».⁹¹⁰ Martić je otišao i dalje od ovog prosvjeda. Dana 8. studenog 1992. posjetio je Okučane te sudjelovao na smotri policijskih snaga, što je s pravom smatrano jasnim davanjem podrške tamošnjim radikalima te neskrivenom namjerom za destabilizacijom stanja u zapadnom sektoru.⁹¹¹ Svejedno, Ghali je, u izvješću od 24. studenog 1992., konstatirao uspješnost demilitarizacije u sektoru (u usporedbi s drugima), ali je naveo i kako stanje sigurnosti u njemu nije zadovoljavajuće.⁹¹²

Dugo oružje oduzimano je od policije i u hrvatskom dijelu zapadnog sektora, najviše na pakračkom području. Tijekom rujna 1992. tog oružja je dosta oduzeto, a predstavnici UNPROFOR-a dodatno su isticali «da se na nekoliko mjesta u Pakracu drži skriveno oružje» te da će se «izvršiti oduzimanje tog oružja».⁹¹³ Te akcije poduzimane su

⁹⁰⁸ HMDCDR, RSK, ZŠTOZS, Br. 183-14, Pismo CANBAT-a od 1. prosinca 1992.

⁹⁰⁹ HMDCDR, RSK, MUP/KM, Br. 08/4-10-72-158, Upozorenje na nepravilnost postupaka unprofor-a od 6. studenog 1992.

⁹¹⁰ *Isto.*

⁹¹¹ V. H., «'Nećemo suživot s Hrvatskom'», *GS*, 10. studenog 1992.

⁹¹² UNDOC, S/24848, Izvještaj Generalnog tajnika od 24. studenog 1992.

⁹¹³ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-3560/92, Izvješće sa sastanaka održanih 23.09.1992.g. u Daruvaru sa UNPROFOR-om od 24. rujna 1992.

i tijekom listopada 1992.⁹¹⁴ Ipak, očito kao posljedica porasta napetosti na području sektora pod srpskom kontrolom (Martićev posjet i smotra tamošnjih policijskih snaga) UNPROFOR se odlučio za blaži pristup. Hrvatskoj strani poručeno je kako se zna «za uskladišteno dugo i drugo oružje PS Pakrac», ali ga se ne «želi oduzeti».⁹¹⁵ Naravno, radilo se o privremenom odstupu; predstavnici UNPROFOR-a predložili su da se to oružje «stavi pod zajednički ključ ili izveze iz UNPA zone».⁹¹⁶ Ukupno gledajući ovakav stav UNPROFOR-a sigurno dijelom ima razloge i u činjenici da je hrvatski dio sektora smatran manje problematičnim. U Ghalijevom izvješću iz studenog 1992. hrvatska strana nije prozvana za opstrukciju u provedbi i poštivanju demilitarizacije, a srpske policijske snage (specijalne i redovne), uključujući i zapadni sektor, proglašene su glavnim krivcem za zastoj u provedbi demilitarizacije, iako je navedeno i kako se s demilitarizacijom srpske specijalne policije najdalje otišlo upravo u zapadnom sektoru. Ghali je uočio i glavni kamen spoticanja tj. razloge takvog srpskog stava. Naime, potpuna demilitarizacija lišila bi krajiške Srbe, pa tako i one na području UNPA Zapad, svih obrambenih mogućnosti.⁹¹⁷ Bilo je očito kako oni na takvu mogućnost neće nikad pristati. Hrvatski izbor, u tom smislu, ipak je bio širi.

Demilitarizacija policijskih snaga očigledno je od strane UNPROFOR-a smatrana ključnim problemom u održavanju stanja relativne sigurnosti, što je trebalo predstavljati temelj za daljnju provedbu demilitarizacije sektora, ali i temelj za provedbu drugih mirovnih aktivnosti. Napetosti koje su postupci UNPROFOR-a u tom smislu izazvali u srpskom dijelu sektora, kao i upitna učinkovitost akcija pretresa i iznenadnih

⁹¹⁴ MUPRH, PUBB, OAP, bb, Pismo Zapovjednika Kanadskog bataljuna 1 od 2. prosinca 1992.

⁹¹⁵ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-552/42-92, Izvješće s djelatnog sastanka na sektoru «Zapad» od 25. studenog 1992.

⁹¹⁶ *Isto.*

⁹¹⁷ UNDOC, S24848, Izvješće Glavnog tajnika od 24. studenog 1992.

kontrola na obje strane navele su početkom prosinca 1992. mirovne snage na privremenu promjenu taktike. Hrvatskim i srpskim policijskim snagama, s koncentracijom na očito najnapetijem području sektora – široj pakračkoj okolici – ponuđeno je razdoblje amnestije od petnaest dana (15. do 25. prosinca 1992.); u tom razdoblju policijskim snagama na obje strane ponuđeno je «da predaju oružje UN-u ili ga iznesu iz Zaštićenog područja Ujedinjenih Naroda, pod pratnjom UN-a, bez straha od sudske istrage», a nakon toga će pripadnici policije, koji budu kršili Vanceov plan, biti «podvrgnuti sudskim istragama i kršenja će rezultirati u dodatnim kordonima i operacijama pretresa».⁹¹⁸ Srpskoj strani ovaj je prijedlog upućen dan ranije. Iz naredbe koja je odmah proslijeđena podređenim policijskim zapovjedništvima bilo je očito kako je srpskoj strani ovaj prijedlog neprihvatljiv; zapovjedniku pakračkog SUP-a, istog dana kada je primljeno CANBAT-ovo pismo, poručeno je «da su zahtevi koje postavlja Komanda toga bataljona van odredbi Vensovog plana i da predstavljaju prekoračenje nadležnosti i ovlašćenja toga bataljona».⁹¹⁹ Bila je to jasna naznaka neprihvatanja prijedloga mirovnih snaga. Dva dana prije isteka roka amnestijskog roka (23. prosinca 1992.) predstavnici CANBAT-a obavijestili su srpske vlasti kako odustaju od vlastitog prijedloga. Ipak, odbijen je srpski zahtjev da se oružje oduzeto u akcijama pretresa vrati u zajednička skladišta te je ono zadržano pod isključivom kontrolom UNPROFOR-a.⁹²⁰ Tako je stvar vraćena na početak. CANBAT je i dalje provodio akcije potrage za skrivenim oružjem; primjerice 18. siječnja 1993. iznenadno su obavili akciju pretresa pet srpskih kontrolnih punktova na pakračkom području zaplijenivši velike količine oružja. Njihovo ponašanje okarakterizirano je kao

⁹¹⁸ MUPRH, PUBB, OAP, bb, Pismo Zapovjednika Kanadskog bataljuna 1 od 2. prosinca 1992.

⁹¹⁹ HMDCDR, RSK, ZŠTOZS, Br. 183-14, Informacija od 1. prosinca 1992.

⁹²⁰ HMDCDR, RSK, K18.k., Pov. br. 51-210, Redovni operativni izveštaj od 23. prosinca 1992.

«neprihvatljivo, rizično, nedobronamjerno» te «okupatorsko».⁹²¹ Sve ovo uzrokovalo je izvjesno zahladnjenje odnosa između srpskih vlasti i UNPROFOR-a. Na sastanku održanom u Okučanima 20. siječnja 1993., između srpskih vojnih vlasti i zapovjednika sektora pokazalo se kako UNPROFOR više nije tako spreman na dodatne ustupke srpskoj strani. Od svih Čubrićevih prijedloga (zaustavljanje akcija pretresa, povrat oduzetog oružja u zajednička skladišta te prestanak oduzimanja odora i druge vojne opreme demobiliziranim pripadnicima TO-a) Zabala se osvrnuo samo na problematiku oduzetog oružja, odbivši srpski prijedlog.⁹²²

Za razliku od rezolutnog srpskog stava, hrvatska strana odlučila se za drugačiji pristup; također je odlučeno da se prijedlog UNPROFOR-a odbije, ali je krajnji cilj bio dokazati kako su same mirovne snage odgovorne za to odbijanje. UNPROFOR-u je najprije predloženo da se dugo policijsko oružje pohrani i zapečati u policijskim postajama te drži pod zajedničkom kontrolom, što je odbijeno, uz obrazloženje kako bi to predstavljalo kršenje Vanceova plana. Čini se kako je hrvatska strana jedva čekala takav odgovor; UNPROFOR je s pravom optužen za dvostruka mjerila, jer «oružje od srpske TO drže u UNPA zoni, a također nemaju potpunu kontrolu nad tenkovima u Staroj Gradišci koje nisu onesposobili».⁹²³ Između ovakvih stavova očigledno nije bilo moguće uspostaviti nekakav kompromis, pa je takvo stanje bilo i u trenutku isteka roka amnestije. Nekoliko dana po isteku sam tog roka predstavnicima UNPROFOR-a u Pakracu je poručeno kako se najprije «očekuje prethodno micanje naoružanja teritorijalne obrane koje se nalazi na okupiranom području», tj. dosljedna provedba Vanceova plana istaknuta

⁹²¹ HMDCDR, RSK, MUP, Br. 01-25, Upozorenje na nepravilnost postupka unprofor-a od 19. siječnja 1993.

⁹²² HMDCDR, RSK, K18.k., Pov. br. 51-235, Redovni borbeni izveštaj od 20. siječnja 1993.

⁹²³ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-4632/92, Izvješće sa sastanka sa Zapovjedništvom UNPROFORA sektor Zapad od 5. prosinca 1992.

je kao uvjet za hrvatski pristanak.⁹²⁴ Iz ovoga je vidljivo kako su napori mirovnih snaga i na hrvatskom dijelu sektora zapali u probleme. Važno je primjetiti kako je hrvatski stav bio praćen konkretnim i logičnim argumentom, što je, na temelju dotadašnje prakse UNPROFOR-a, obećavalo određeni napredak.

Usprkos određenom zastoju u demilitarizaciji policijskih snaga, Sektor Zapad i dalje je bio zaštitno područje UN-a u kojemu se u razoružanju najdalje otišlo, što je imalo odgovarajućeg odjeka i u drugim aktivnostima mirovnih snaga. Neprilike tj. opstrukcija koju su obje strane iskazivale u vezi s razoružanjem policijskih snaga također, na temelju dotadašnjih iskustava, nisu u sebi nužno sadržavale klicu trajnijeg zastoja u provedbi mirovnih aktivnosti (uključujući i demilitarizaciju). Pa, ipak, druga polovica siječnja 1993. donijet će povratak na početak. Nastojeći eliminirati neke od ključnih problema prometne povezanosti hrvatsko vodstvo se početkom 1993. odlučilo na vojnu akciju, koja je do kraja siječnja dovela do oslobađanja šire novigradske okolice, dijelova zadarskog zaleđa te brane Peruča. Ubrzo je došlo do srpskog odgovora pa su oružani sukobi na ovom području potrajali sve do kasne jeseni 1993.⁹²⁵ Odjeci ovog sukoba odmah su proizveli reakciju u zapadnom sektoru; slijedeći primjer iz drugih sektora Srbi su odmah namjeravali uzeti uskladišteno oružje, ali do toga ipak nije došlo. Prema Fišeru, stanje je bilo «vrlo kritično. (...) Skupine ljudi, među kojima su i žene, starci i djeca, okupljaju se kod skladišta oružja, što ga je UNPROFOR oduzeo provodeći demilitarizaciju».⁹²⁶ Neki strani mediji, poput britanskog *BBC-a*, navodili su kako je oružje i uzeto iz skladišta.⁹²⁷ Predstavnici UNPROFOR-a odmah su stupili u akciju nastojeći smiriti situaciju. Između

⁹²⁴ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-02-70-1229/26-92, Izvješće PS Pakrac o sastanku s predstavnicima UNPROFOR-a od 29. prosinca 1992.

⁹²⁵ D. Marijan, «Hrvatsko ratište», 159.-162.

⁹²⁶ S. L., «Kritično u Staroj Gradiški», *VL*, 26. siječnja 1993.

⁹²⁷ *Isto*.

ostalog, Fišer je i putem sredstava javnog informiranja pokušao umiriti tamošnje Srbe; preko srpske radio stanice u Okučanima tih dana je emitirana njegova izjava, u kojoj je navedeno, «da nema nikakvih pokreta Hrvatske vojske prema okupiranom području zapadne Slavonije niti razloga za paniku».⁹²⁸ Zapravo, javnost nije imala točan uvid u svu dramatičnost događanja u srpskom dijelu sektora. Situacija je, u biti, bila mnogo ozbiljnija negoli se to može zaključiti iz navedenog. O tome nam svjedoče drugi izvori. Neposredno nakon što su stigle vijesti o hrvatskoj akciji, započelo je provaljivanje u skladište u Staroj Gradiški. Tek krajnjim naporima, uz dodatna jamstva dana od strane UNPROFOR-a i uz Čubrićevo odbijanje provođenja zapovijedi iz Knina, u kojima se «tražilo od zapovjednika TO da zapovijedi oduzimanje oružja iz magacina», situacija je stabilizirana.⁹²⁹ Prema neprovjerenim informacijama, iz Knina su zapravo tražili «da se izvezu tenkovi s područja St. Gradiške i otvori ratište u Zap. Slavoniji».⁹³⁰ U konačnici, za razliku od drugih sektora, u kojima su Srbi uzeli teško naoružanje, u Sektoru Zapad to nije bio slučaj. Čak su i hrvatski izvori smatrali kako je to posljedica ponajviše «kvalitetnog rada snaga UN».⁹³¹

Kako je već navedeno ključnu ulogu, pored točne procjene zapovjednika srpskog TO-a, u smirenju situacije u srpskom dijelu sektora odigrali su postupci mirovnih snaga UN-a. Četiri dana nakon početka hrvatske vojne akcije (26. siječnja 1993.) zapadnoslavonski Srbi zatražili su UNPROFOR-a da im se izričito jamči zaštita i

⁹²⁸ ISTI, «Fischer umirio Srbe», *VZ*, 27. siječnja 1993.

⁹²⁹ MORH, SVA, GSHV, bb, Izvješće zapovjednika HRZ i PZO predsjedniku Republike Hrvatske od 12. veljače 1993. Primjerice, Fišer je naveo kako su Čubriću, nakon odbijanja izvršenja zapovijedi iz Knina, upućivani «i drugi telegrami na njega od čelnika tzv. Vlade SAOK, Hadžića i Novakovića, ali je uz pomoć garancija snaga UN uspio odoliti pritisku, koji je i sada aktualan». (*Isto.*)

⁹³⁰ MUPRH, PUSM/PPN, OAP, Br. 511-06-31-721/93, Operativna informacija od 8. travnja 1993.

⁹³¹ MORH, SVA, GSHV, Kl. 035-01/93-01/03, Ur. br. 512-06-02-933-47, Izvanredno izvješće Zapovjedništva 121. brigade Hrvatske vojske o održanom sastanku sa predstavnicima UNPROFOR-a 17.02.1993. od 18. veljače 1993.

sigurnost područja pod njihovom kontrolom. Zabala je na ovaj zahtjev odgovorio istog dana, uvjeravajući i zapovjednika TO-a i «svo stanovništvo UNPA Sektor zapad o daljnjoj pripravnosti UNPROFOR-a da izvrši svoj mandat kako je bilo povjereno UNPROFOR-u od strane Sigurnosnog vijeća» te mu poručujući kako «nedavni događaji u drugim UNPA zonama nema ni utjecaja niti smanjuje našu odlučnost i sposobnost da primjenimo ovaj mandat sa svim našim raspoloživim vojnim sredstvima».⁹³² Srbe je ipak trebalo dodatno uvjeravati; par dana kasnije Zabala je opet izričito poručio Čubriću kako su «pod potpuno bezbednosnom kontrolom UNPR. Mi smo spremni sprovesti mandat poveren UNPROFOR-u od strane Veća sigurnosti za zaštitu UNPA Zapadni sektor.»⁹³³ Više od ovoga UNPROFOR nije mogao jamčiti. U tom smislu, Zabalino jamstvo predstavlja postupak koji ne ide izvan okvira Vanceova plana. Jamčeći zaštitu svim UNPA zonama, Zabala je sada, u posebnim okolnostima, na nižoj razini jednostavno, iako u nešto izravnijoj formi, potvrdio navode iz toga plana. Druga vrsta postupka, učinjena od strane UNPROFOR-a u svrhu utjecaja na srpske vlasti, bila je poduzimanje vojnih akcija demonstrativnog karaktera. Neposredno po saznanjima o hrvatskoj akciji na zadarskom području, CANBAT je razvio svoje snage na području nadležnosti jordanske i nepalske bojne, s ciljem sprječavanja upada hrvatskih snaga iz smjera zapada (Novska) i istoka (Nova Gradiška) jer je, s pravom, pretpostavljeno kako bi eventualna hrvatska akcija u zapadnom sektoru bila izvedena upravo tim pravcem (presjecanje srpskog dijela sektora te zauzimanje mosta na Savi). Ovom operacijom – nazvanom *BACKSTOP* – Srbima je zapravo upućena poruka kako im je UNPROFOR spreman pružiti zaštitu. No, postojao je i uvjet; u slučaju uzimanja oružja iz skladišta u Staroj Gradiški, CANBAT se

⁹³² HMDCDR, RSK, K18.k., Pov. br. 207-35, Dostava garancije generala Zabale od 27. siječnja 1993.

⁹³³ HMDCDR, RSK, ZŠTOZS, Br. 208-64, Pismo Zabale od 30. siječnja 1993.

morao povući sa zauzetih pozicija, čime je Srbima također stavljeno do znanja kako će remilitarizacija rezultirati gubljenjem podrške UNPROFOR-a.⁹³⁴ Također, dogovoreno je i da postrojbe UNPROFOR-a zaposjednu cjelokupnu liniju razgraničenja u sektoru, a smatrano je kako su ovim postupkom mirovne snage primorane na odlučniji nastup, tj. da se «direktno, oružanom akcijom uključe u odbranu prostora koga moraju da štite».⁹³⁵ Navedene vojne akcije također nisu predstavljale kršenje Vanceova plana; njima je hrvatskoj i srpskoj strani demonstrirana spremnost na odlučnije akcije mirovnih snaga, a kako nije došlo do uporabe oružane sile, nije prekršeno niti pravilo o otvaranju vatre isključivo u samoobrani. Ipak, Zapovjedništvo UNPROFOR-a dopustilo je neke sporne postupke srpskoj strani. U dogovoru sa Zabalom, kako se navodi u izvještaju upućenom Kninu samo dva dana nakon hrvatske akcija na masleničkom području, odlučeno je «da se svi magacini otvore, naše ljudstvo u njima izvrši sve pripreme za iznošenje MTS i bude u krugu magacina ili njegovoj blizini».⁹³⁶ Bio je to uvod u remobilizaciju pripadnika TO-a. Primjerice, na pakračkom području ona je provedena 1. veljače 1992., a pozivu se odazvalo 92% vojnih obveznika. Zabilježeno je kako se UNPROFOR protivio «što su naši pripadnici na položajima za odbranu, što uređuju zaklone i što osmatramo suprotnu stranu», ali nije se otišlo dalje od zahtjeva «da mi napustimo liniju odbrane jer je to njihov zadatak».⁹³⁷ Uopće, na cjelokupnom području sektora pod srpskom kontrolom provedena je remobilizacija pripadnika TO-a, što su predstavnici UNCIVPOL-a prenijeli hrvatskoj strani, navevši kako «mještani Okučana i okolnih naselja nose maskirne

⁹³⁴ *Chances for Peace*, 136.

⁹³⁵ HMDCDR, RSK, K18.k., Str. pov. br. 205-6, Izveštaj u vezi stanja oko izuzimanja MTS iz magacina za vreme mobilizacije od 23. siječnja 1993.

⁹³⁶ *Isto*.

⁹³⁷ HMDCDR, RSK, K51.pbr, Pov. br. 45-1, Operativni izveštaj od 1. veljače 1993.

uniforme i dugo oružje» i to «jer očekuju napad Hrvatskih snaga».⁹³⁸ UNPROFOR se očigledno nije usprotivio remobilizaciji pripadnika TO-a, vjerojatno to smatrajući podnošljivim ustupkom srpskoj strani (teško naoružanje ostalo je u skladištu u Staroj Gradiški). Nešto više negodovanja zabilježeno je u slučaju srpskih planova da potrojbe TO-a razmjesti na borbene položaje uz samu liniju razgraničenja u sektoru. Od Srba je, pod obrazloženjem da takvi postupci onemogućavaju UNPROFOR u zadaći osiguranja sektora, zatraženo udaljavanje teritorijalaca «dalje od UNPA granice i od prethodne vatrene linije».⁹³⁹ No, izostala je prijetnja odlučnijom akcijom, što je srpski vrh protumačio kao pozitivan znak. I, doista, već sredinom veljače 1993. Knin je obaviješten kako se postrojbe 18. Korpusa nalaze «u rejonima upotrebe sa dugim naoružanjem prikriveno i koje nije iz skladišta koje je pod kontrolom UNPROFOR-a» te da samo oko petine pripadnika TO-a «nije naoružano ovom vrstom naoružanja».⁹⁴⁰ U nemogućnosti drugačijeg djelovanja UNPROFOR je jalovo prosvjedovao. Razočaran zbog srpskog nepoštivanja dogovora, zapovjednik zapadnog sektora na odlasku Zabala, još jednom je sredinom veljače 1993. istaknuo kako je UNPROFOR ispunio svoja obećanja o zaštiti «kao što je razmještanje određenih snaga na istočne i zapadne granice u području auto-puta kao i upozorenja drugoj strani», ali je, usprkos toga, nastavljeno «sa ozbiljnim akcijama usmerenim protiv druge strane».⁹⁴¹ Nakon oružanih sukoba u Dalmaciji nestalo je i ono malo kooperativnosti koju je srpska strana pokazivala prema djelovanju mirovnih snaga. Čubrićev nasljednik na mjestu zapovjednika 18. Korpusa, pukovnik Milan Čeleketić, predstavljao je personifikaciju novog srpskog stava prema UNPROFOR-u.

⁹³⁸ MUPRH, PUBB, OAP, bb, Koordinacija rada na sektoru «Zapad» od 2. veljače 1993.

⁹³⁹ HMDCDR, RSK, ZŠTOZS, Br. 25-5, Pismo Zabale od 6. veljače 1993.

⁹⁴⁰ HMDCDR, RSK, K18.k., Str. pov. br. 18-78, Procena političko-bezbednosne situacije od 15. veljače 1993.

⁹⁴¹ HMDCDR, RSK, ZŠTOZS, Br. 25-18, Pismo Zabale od 16. veljače 1993.

Javno je izjavljivao kako, usprkos svim jamstvima mirovnih snaga, u njih nema nimalo povjerenja, a u slučaju eventualnog hrvatskog napada, najavljuvao je kako će se prema njima odnositi kao prema većem neprijatelju negoli su to Hrvati.⁹⁴² Na sastancima s predstavnicima UNPROFOR-a, očigledno imajući na umu teško naoružanje u Staroj Gradiški, najavljuvao je poduzimanje odlučnih akcija.⁹⁴³ Neke je i poduzeo. Nastavljeno je s daljnjim utvrđivanjem položaja TO-a, pa je Čeleketić 12. travnja 1993. izvijestio nadređene da su sve korpusne postrojbe angažirane «na obezbeđenju državne granice i u punoj su gotovosti za odbijanje eventualnog ustaškog napada i izbijanje na etničke srpske granice».⁹⁴⁴ U odnosu na UNPROFOR, zapovijedio je održavanje kontakata, ali ne više od toga; naprotiv, njihovu prisutnost trebalo je iskoristiti kako bi se, u slučaju hrvatskog napada, zauzeli pogodni položaji te hrvatskim snagama nanijeli što veći gubitci.⁹⁴⁵ UNPROFOR je, zapravo, od sada smatran aktivnim pomagateljem hrvatskih nastojanja. Prema navodima iz jednog Čeleketićevog naređenja iz svibnja 1993. UNPROFOR pokušava dokazati «srpskom narodu da je njegova perspektiva autonomija u okviru Hrvatske»; upravo stoga, navodi se dalje, mora mu se «dati do znanja da je upravo on prekršio Vens-Ovenov plan (sic!) u RSK napuštajući liniju razdvajanja pri ustaškoj agresiji u sjevernoj Dalmaciji i da se na ovim prostorima RSK ne može pozivati na navedeni plan».⁹⁴⁶ U ovom dokumentu naveden je i načelni plan budućeg srpskog djelovanja prema UNPROFOR-u. Sve postupke, naveo je Čeleketić, treba usmjeriti «na to da se postepeno vraćamo na stanje prije dolaska UNPROFOR-a, uključujući nošenje

⁹⁴² Željko Kopanja, «Slavonija u srcu», *Glas Srpski (GSr)*, 2. aprila 1993.

⁹⁴³ HMDCCR, ZBD/UNHCR/Weekly situation report (WSR), 3-7 April 1993.

⁹⁴⁴ HMDCCR, RSK, K18.k., Str. pov. br. 18-292, Redovni borbeni izvještaj od 12. travnja 1993.

⁹⁴⁵ *Isto.*

⁹⁴⁶ HMDCCR, RSK, K18.k., Str. pov. br. 18-371, Naređenje o podizanju b/g na viši nivo od 18. svibnja 1993.

dugog naoružanja; u skladu s tim trebalo je utjecati na postupke mirovnih snaga tj. UNPROFOR «treba orjentisati na obezbedjenje linije razdvajanja a ne kontrolu naše teritorije po dubini».⁹⁴⁷

U ovom razdoblju pokazalo se kako su Kanadani najodlučniji zagovornici aktivnijeg nastupa UNPROFOR-a u cilju provedbe demilitarizacije. Privremeno preuzevši potkraj ožujka 1993. zapovjedništvo u sektoru (odlazak Zabale i dolazak novog zapovjednika) njihovi zapovjednici očigledno su namjeravali zaustaviti sve vidljivije narastanje napetosti u sektoru. S operacijama potrage za skrivenim oružjem započelo se početkom travnja 1993., a CANBAT je ove aktivnosti zapravo smatrao samo nastavkom operacije *BACKSTOP*.⁹⁴⁸ Akcije CANBAT-a pokazale su se opravdanima, što je uzrokovalo vidljivo pogoršanje odnosa između srpskih vlasti i Kanadana. Primjerice, u jednom srpskom izvješću s kraja travnja 1993. navodi se kako UNPROFOR «radi na redovnim zadacima, a zategnutost odnosa postoji sa pripadnicima kanadskog bataljona. Postali su arogantni, pa i bezobrazni. Vrše pretres vozila i ljudi, traže da ljudi izađu bez obzira dali su to invalidi ili se radi o starešini.»⁹⁴⁹ Dana 16. svibnja 1993., na kontrolnom punktu u Bukovčanskoj ulici, zaustavili su i samog Čeleketića, natjerali ga na izlazak iz vozila te mu oduzeli osobno oružje (pištolj).⁹⁵⁰ Bez obzira na srpske prosvjede Kanadani su naumili nastaviti s aktivnostima. Za svoje namjere pridobili su i ostale bojne UNPROFOR-a pa je na zajedničkom sastanku, održanom 20. svibnja 1993., Srbima poručeno kako će se «u narednom periodu izvoditi akcije pretresa sumnjivih mesta u potrazi za skrivenim oružjem», čemu su se oni energično suprostavili, ističući kako to

⁹⁴⁷ *Isto.*

⁹⁴⁸ *Chances for Peace*, 137.

⁹⁴⁹ HMDCDR, RSK, K54.pbr., Str. pov. br. 7-76, Redovni borbeni izveštaj od 28. travnja 1993.

⁹⁵⁰ HMDCDR, RSK, K18.k., Pov. br. 65-11, Traženje rešavanja nastalih problema od 18. svibnja 1993.

može izazvati «napetosti i ogorčenje našeg stanovništva a može doći i do incidenata».⁹⁵¹ Do napetosti je zaista i došlo. Dan poslije ovog sastanka, 21. svibnja 1993., Kanađani su pokušali ući u podrum jedne kuće u Donjem Čagliću, stvorena je «velika gužva a bilo je i fizičkog obračuna»; kanadski postupak imao je svoje opravdanje jer, kako je navedeno u ovom izvještaju, srpski «borci su uspjeli sakriti 5 AP i 1 snajper ali su odneli veću količinu municije».⁹⁵² Srpske vlasti bile su stava kako postupci Kanađana imaju drugačiju svrhu. Pretpostavljali su kako Kanađani zapravo namjerno žele izazvati sukob, kako bi krajiške Srbe «proglasili krivim pred savetom bezbednosti».⁹⁵³ Takva pretpostavka možda i nije bila bez svake osnove, ali razvoj događaja nije dopustio njezinu potvrdu ili odbacivanje. Samo dan kasnije, 23. svibnja 1993., Kanađani su prestali s akcijama potrage za oružjem, što je tumačeno kao posljedica odlučnog srpskog stava.⁹⁵⁴ Određena su nova pravila za ovakve akcije; oni će se ubuduće obavljati «u krajnjoj nuždi uz minimalno obezbeđenje», obavljati će ih pripadnici lokalnih policijskih snaga, a jedino u slučaju njihovog odbijanja obavljanja takvih zadata «onda CIVPOL UN».⁹⁵⁵ Posebno je važno napomenuti kako su ova pravila navodila da će se akcije pretresa obavljati jedino u slučajevima kada za njih postoji stvaran dokaz za skrivanje oružja, a u «slučajevima sumnje postojanja skrivenog oružja da će se samo registrovati».⁹⁵⁶

Znatno smanjivanje ovlasti UNPROFOR-a u jednoj od njegovih temeljnih zadata – provedbi demilitarizacije – moglo je imati uzrok u namjeri UN-a za smirenjem napetosti između UNPROFOR-a i srpske strane, koja je postajala sve evidentnijom.

⁹⁵¹ HMDCDR, RSK, K18.k., Str. pov. br. 18-400, Redovni borbeni izvještaj od 20. svibnja 1993.

⁹⁵² HMDCDR, RSK, K18.k., Str. pov. br. 18-403, Redovni borbeni izvještaj od 22. svibnja 1993.

⁹⁵³ Isto.

⁹⁵⁴ HMDCDR, RSK, K18.k., Str. pov. br. 18-404, Redovni borbeni izvještaj od 23. svibnja 1993.

⁹⁵⁵ HMDCDR, RSK, K18.k., Str. pov. br. 18-439, Redovni borbeni izvještaj od 26. svibnja 1993.

⁹⁵⁶ Isto.

Razloge bi se moglo tražiti i u predstojećem referendumu o budućnosti RSK, kojeg su krajiški Srbi namjeravali provesti u drugoj polovici 1993., kao odgovor na Rezoluciju Vijeća sigurnosti UN-a, kojom su zaštitne zone definirane kao sastavni dio hrvatskog državnog prostora.⁹⁵⁷ Kanađani, koji su bili razočarani ovom odlukom, iako je njihov zapovjednik (na dužnosti privremenog zapovjednika sektora) bio potpisnik odluke, smatrali su odgovornim novog sektorskog zapovjednika – Jordanca Kamala Shabsougha. Smatrali su kako je Shabsough bio potpuno nevoljan za poduzimanje bilo kakve odlučnije akcije, što je dalo dodatnu težinu ionako postojećim hrvatskim stavovima o neučinkovitosti UNPROFOR-a.⁹⁵⁸ Treba napomenuti da se to događalo i u razdoblju intenzivnih rasprava o produženju mandata UNPROFOR-a u Hrvatskoj, što je Vijeće sigurnosti i učinilo rezolucijom od 30. lipnja 1993.⁹⁵⁹ Uz očitu podršku vlasti iz Knina Čeleketić se odlučio za daljnje iskušavanje mirovnih snaga UN-a. Dana 8. lipnja 1993. donio je odluku o daljnjoj domobilizaciji pripadnika TO-a, a na temelju prethodnih jamstava UNPROFOR-a o omogućavanju izuzimanja naoružanja iz zajedničkih skladišta (u slučaju procjene o prijetnji neposredne ratne opasnosti), zatražio je otvaranje svih zajedničkih skladišta naoružanja te pristup i preuzimanje naoružanja pohranjenog u tim skladištima. Zahtjev je obrazložen tvrdnjom kako ti postupci imaju «isključivo odbrambeni karakter», tj. «predstavljaju preventivne mjere radi garancije potpune sigurnosti srpskom narodu Zapadne Slavonije».⁹⁶⁰ Realizacija zahtjeva zapovjednika 18. Korpusa predstavljala bi potpuni povratak na trenutak prije provedbe bilo kakvih demilitarizacijskih napora, a gotovo kako nije potrebno napominjati do kakvog odgovora

⁹⁵⁷ N. BARIĆ, *Srpska pobuna*, 199.

⁹⁵⁸ *Chances for Peace*, 137.

⁹⁵⁹ *Rezolucije*, Produženje mandata UNPROFOR-a u Hrvatskoj – Rezolucija 847, 30. juna 1993., 73.-74.

⁹⁶⁰ HMDCDR, RSK, K18.k., Inv. br. 99-8, Zahtev za otvaranje svih zajedničkih skladišta i izuzimanje celokupnog naoružanja od 8. lipnja 1993.

hrvatske strane bi on doveo. Stoga je Shabsough odbio Čeleketićev zahtjev, uvjeravajući ga kako UNPROFOR poduzima mjere koje jamče sigurnost srpskom dijelu sektora. Ipak, kako bi umirio Čeleketića ponudio je određene ustupke, od kojih neki izlaze iz okvira Vanceova plana; ponudio je da se pedesetak primjeraka dugog oružja, po principu zajedničkog ključa, čuva u važnijim srpskim policijskim postajama, održavanje redovitih mjesečnih sastanaka, dopuštenje Čeleketićevoj pratnji za nošenje dvaju dugih oružja te (privremeno) zadržavanje naoružanja u zajedničkim skladištima (do trenutka dok se obojica ne usuglase kako situacija zahtijeva njegovo izuzimanje).⁹⁶¹ Srbi ipak nisu realizirali prijetnje iz pisma od 8. lipnja; umjesto toga poduzeli su korak koji je svejedno predstavljao jasno kršenje Vanceova plana – dana 10. lipnja Čeleketić je podređenim postrojbama zapovijedio javno nošenje dugog oružja, a nadređene je obavijestio kako ne namjerava odstupiti od svoje odluke bez obzira na moguće posljedice.⁹⁶² Situacija je bila izrazito eksplozivna: «Sve jedinice angažovane su na pojačanom obezbeđenju državne granice. (...) Svi pripadnici korpusa imaju duge cijevi i slobodno ih nose na položaje.», stajalo je u izvješću zapovjedništva 18. Korpusa od 12. lipnja 1993.⁹⁶³ UNPROFOR je očajnički nastojao odobrovoljiti Srbe. Zapovjednik JORBAT-a izdao je zapovjed «da se njegovo ljudstvo pravi da ništa ne primećuje i ne oduzima oružje», a Shabsoughu je predložio da se dopusti držanje određene količine dugog naoružanje na policijskim punktovima.⁹⁶⁴ Ipak, nisu svi u UNPROFOR-u bili tako uplašeni. Kanađani su, uz mlaku podršku Shabsougha, najavili akcije oduzimanja nelegalnog oružja, čemu su se Srbi suprotstavili. Primjerice, 15. lipnja 1993. došli su do srpskih zemunica u pakračkoj

⁹⁶¹ HMDCDR, RSK, K18.k., Pismo Shabsougha.

⁹⁶² HMDCDR, RSK, K18.k., Str. pov. br. 18-506, Redovni borbeni izvještaj od 10. lipnja 1993.

⁹⁶³ HMDCDR, RSK, K18.k., Str. pov. br. 18-509, Redovni borbeni izvještaj od 12. lipnja 1993.

⁹⁶⁴ HMDCDR, RSK, K98.pbr./OB, Str. pov. br. 9-40/93, Službena zabeleška od 12. lipnja 1993.

okolici, ali su im pripadnici 59. odreda zabranili ulazak u njih. «Dvojica su uspjela ući», navodi se dalje, «i hteli su otvoriti sanduk s zoljama da vide, ali su onemogućeni jer je došlo još naših vojnika, te su ih udaljili s naših položaja».⁹⁶⁵ No, UNPROFOR je opet popustio; odluka o oduzimanju nelegalnog oružja povučena je u vrijeme održavanja referendum, a najavljeno je da će s njom ponovo započeti početkom srpnja 1993.⁹⁶⁶

Kanađani su lipanj 1993. smatrali presudnim trenutkom u općem pogoršanju prilika u zapadnom sektoru, a dobar dio krivnje za takav razvoj događaja svaljivali su na leđa viših zapovjednih struktura UNPROFOR-a.⁹⁶⁷ To bi se moglo shvatiti i kao posredna kritika Vanceova plana tj. nepostojanje mehanizama kojima bi se osigurala provedba njegovih odredbi. Mile Novaković, načelnik Glavnog štaba SVK-a, u jednom pismu potkraj lipnja 1993., naveo je kako bi Zapovjedništvo UNPROFOR-a moralo konačno uvidjeti «da ni Vensov plan, kako je koncipiran od početka, ne može obezbediti snagama OUN dovoljno stvarnih kompetencija za zaštitu srpskog naroda».⁹⁶⁸ Ukoliko u ovoj tvrdnji zamjenimo zaštitu Srba na području zaštitnih zona ukupnim sadržajem provedbe mirovne operacije UN-a u Hrvatskoj (zaštita zaštitnih zona, ali i druge aktivnosti) Novakovićev navod je točan; on sažima glavni razlog svih problema s kojima se (neuspješno) suočavao UNPROFOR. Razvoj događaja u srpskom dijelu zapadnog sektora nakon 22. siječnja 1993. pokazuje da su prethodni naponi UNPROFOR-a u provedbi demilitarizacije ozbiljno dovedeni u pitanje. Kako nije došlo do prekida mirovne operacije, očigledno je došlo vrijeme za drugačiji pristup.

⁹⁶⁵ HMDCDR, RSK, K59.o., Str. pov. br. 328-4, Redovni borbeni izveštaj od 15. lipnja 1993.

⁹⁶⁶ HMDCDR, RSK, GŠSVK, bb, Dopis Wahlgrena od 22. lipnja 1993.

⁹⁶⁷ *Chances for Peace*, 137.

⁹⁶⁸ HMDCDR, RSK, GŠSVK, Br. 01-563, Odgovor na pismo od 25. lipnja 1993.

Vojnu akciju hrvatskih snaga u Dalmaciji UN nije blagonaklono dočekao. U Rezoluciji Vijeća sigurnosti br. 802 od 25. siječnja 1993., Hrvatska je oštro osuđena zbog počinjenog čina.⁹⁶⁹ Od ove rezolucije, a naročito nakon što su postale poznate sve sekundarne posljedice hrvatskog čina (oduzimanje oružja i zajedničkih skladišta te remilitarizacija i remobilizacija srpskog TO-a), Hrvatska, iako ne u istoj mjeri te usprkos činjenici da njezina odgovornost za neuspjeh provedbe Vanceova plana nije bila jednaka srpskoj, postaje čestim predmetom optužbe za zastoj u mirovnim aktivnostima. To se ubrzo pokazalo i u zapadnom sektoru. Doduše, u vrijeme same akcije, uslijed neprovjerenih vijesti iz srpskog dijela sektora, hrvatska strana počinila je ozbiljnu povredu Vanceova plana. UNPROFOR je uočio «da su vojne vlasti RH ubacile vojne snage unutar zone od 5 km prema UNPA sektoru (...) da je na određenim pozicijama unutar 10 i 30 km uočeno po vojnim promatračima teško naoružanje i tenkovi», a zamijećeno je i nošenje «dugog naoružanja od strane policije unutar 5 km prema UNPA liniji».⁹⁷⁰ Ovi navodi nisu negirani od hrvatske strane; opravdavajući taj čin namjerom sprječavanja «umjetne tvorevine koja se zove SAO Krajina da se proširi za još 5 km», primjećeno je i kako predstavnici UNPROFOR-a (Zabala i Fišer) «prešutno odobravaju ovakav naš stav i ponašanja prema UNPA području sa željom da se ne stvaraju incidenti».⁹⁷¹ Ipak, hrvatska akcija dovela je UNPROFOR u zapadnom sektoru u nepovoljan položaj. Zabala je točno ustvrdio kako sada ima «više narušavanja primirja na strani koju kontroliraju Srbi pod izgovorom da su spremni da se brane od mogućeg napada», s posljedičnom reakcijom na hrvatskoj strani gdje se također događaju slučajevi

⁹⁶⁹ *Rezolucije*, Osuda hrvatskog napada na srpsku krajinu – Rezolucija 802, 25. januara 1993., 46.-47.

⁹⁷⁰ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-665/93, Izvješće sa službenog sastanka u Novoj Gradiški od 18. veljače 1993.

⁹⁷¹ *Isto*.

«narušavanja primirja oko UNPA (...) pod istim izgovorom sprečavanja mogućeg napada od suprotne strane».⁹⁷² To je bilo sasvim dovoljno za rast nenaklonosti prema hrvatskoj strani; od prešutnog odobravanja došlo se do neformalnog pritiska. Pripadnici UNPROFOR-a, navedeno je u jednom hrvatskom izvješću s kraja ožujka 1993., «nastoje što više pritiskati, naročito poslije Maslenice, kako bi kako tako zadržali neku ravnotežu krivnje, iako je više nego očito da četnicima dopuštaju nedopustivo puno te da im popuštaju izgleda i iz straha, ne samo iz nemoći», te se u nastaloj situaciji «i najmanji argument koji mogu skupiti za našu krivnju ili grešku jedva čeka».⁹⁷³ Promjena u djelovanju timova UNMO-a na hrvatskoj strani, koja se očitovala u zahtjevu za potpunom slobodom kretanja vojnih promatrača, s pravom je smatrana potvrdom te promjene u stavu UNPROFOR-a, tj. «to samo potvrđuje da je generalni stav UNPROFOR-a prema hrvatskoj strani znatno promijenjen nakon masleničke akcije» jer sada se «neprekidno sumnja u ofenzivne namjere hrvatske vojske».⁹⁷⁴ Ipak, pojačana sumnjičavost prema namjerama hrvatske strane nije bila konkretizirana; svi naponi UNPROFOR-a su, u ovom razdoblju, bili usmjereni na smirivanje situacije u srpskom dijelu sektora. U vezi hrvatske strane i demilitarizacije djelovanje UNPROFOR-a svelo se na s rješavanje problematike dugog policijskog naoružanja te rijetke akcije potrage za skrivenim oružjem. Smatrajući kako im događanja u srpskom dijelu sektora daju podlugu za čvršći stav, UNPROFOR-u je potkraj siječnja 1993. izložen hrvatski stav u vezi dugog policijskog naoružanja. Ponudena su dva prijedloga. U prvom je od mirovnih snaga zatraženo pismeno jamstvo, u kojem bi se jamčilo da je svo oružje na srpskoj strani pod

⁹⁷² MORH, SVA, UUNEZ/OSZ, Kl. 81/93-02, Ur. br. 1077-28-93/72, Prosvjed Zabale od 24. veljače 1993.

⁹⁷³ MORH, SVA, UUNEZ/OSZ, Kl. 81/93-02, Ur. br. 1077-28-93/117, Dodatno izvješće o stanju u Sektoru Zapad od 31. ožujka 1993.

⁹⁷⁴ MORH, SVA, UUNEZ/OSZ, Kl. 81/93-02, Ur. br. 1077-28-93/71, Analiza rada vojnih promatrača UN na području odgovornosti 121. brigade HV u vremenu lipanj 92-lipanj 93 od 14. lipnja 1993.

kontrolom UNPROFOR-a, što bi bio uvjet za pregled hrvatskih policijskih postaja. Prema drugom hrvatskom prijedlogu problem dugog policijskog oružja riješio bi se na način da se ono s obje strane izmjesti izvan sektora te stavi pod kontrolu UNPROFOR-a. Oba hrvatska prijedloga su, što previše i ne čudi, odbijena; jasno je kako bi prihvaćanje prvog prijedloga značilo neizravno priznanje neuspjeha u provedbi demilitarizacije, dok bi drugi bio u suprotnosti s Vanceovim planom. Hrvatski promatrač točno je, na temelju ovih pregovora, primjetio kako uloga UNPROFOR, u biti, ne prelazi okvire posredovanja.⁹⁷⁵ Kanađani su jedini, u ovom napetom razdoblju, pokazivali određene znakove spremnosti na odlučniju akciju, potvrdu čega nalazimo i u događanjima na hrvatskoj strani. Upravo njihovom inicijativom potkraj ožujka 1993. usuglašen je način rješavanja problema hrvatskog dugog policijskog naoružanja. Odlučeno je «da će pretrese obaviti zajednički tim sastavljen od pripadnika hrvatske policije, UNCIVPOL-a i UNPROFOR-a», a najavljeni su za drugu polovicu travnja 1993.⁹⁷⁶ Zapovjednik hrvatske policije u sektoru još jednom je pokušao ovaj pristanak uvjetovati drugim dobitcima; zamisao je uvjetovana zahtjevom UNPROFOR-u da pod svoju kontrolu stavi «dugo i drugo nedozvoljeno oružje po Vance planu na okupiranom dijelu Sektora Zapad».⁹⁷⁷ Ipak, nakon dodatnih uvjeravanja kako se na srpskom dijelu sektora provode pojačane akcije potrage za oružjem i patroliranja uz liniju dodira, hrvatska strana dala je konačni pristanak.⁹⁷⁸ Akcije kontrole hrvatskih policijskih postaja na području zapadnog sektora (Grubišno Polje, Daruvar i Pakrac) pokazale kako hrvatske policijske snage nemaju uskladištenog oružja izvan okvira ranije popisanog, s manjim izuzetkom PP Pakrac, gdje

⁹⁷⁵ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-552/?-93, Izvješće sa sastanka održanog 27.01.1993. u Daruvaru od 27. siječnja 1993.

⁹⁷⁶ MUPRH, PUBB, OAP, bb, Pismo Zapovjedništva Sektora Zapad od 26. ožujka 1993.

⁹⁷⁷ MUPRH, PUBB, OAP, bb, Pismo Sičaje od 6. travnja 1993.

⁹⁷⁸ MUPRH, PUBB, OAP, bb, Pismo Zapovjedništva Sektora Zapad od 14. travnja 1993.

je pronađeno sedam primjeraka dugog naoružanja «van zaduženja».⁹⁷⁹ Naravno, to ne znači kako hrvatske snage nisu imale skrivenog oružja – odredbe novih pravila o pretresu očito su dobro iskorištene – što nije promaklo UNPROFOR-u. Primjerice, potkraj ožujka 1993. CANBAT je u okolici Daruvara iznenadio jednu hrvatsku vojnu kolonu pod pratnjom policije; ispostavilo se kako je bila riječ o «30 osoba u maskirnim uniformama (...) naoružanih dugim cijevima», što je protumačeno kao najveće kršenje Vanceova plana na hrvatskoj strani još od srpnja 1992.⁹⁸⁰ Ipak, demilitarizacijsko djelovanje UNPROFOR-a na hrvatskoj strani, nakon masleničkih događaja, bilo je obilježeno i vidljivom naporima da se, bez obzira na stvarno stanje, registrira neka hrvatska greška. Pripadnici CANBAT-a tako su 19. svibnja 1993. sa dva oklopna transportera i nekoliko drugih vozila nasilno ušli u krug daruvarske tvornice *DALIT* te «nasilno razoružali pripadnike industrijske policije koji su čuvali tvornicu»; nakon «vrlo mučnih i neprijateljskih scena» utvrđeno je kako «postoji dozvola za nošenje pištolja».⁹⁸¹ Postojanja dopuštenja za nošenje kratkog oružja u tvornici koja se nalazi u Daruvaru, gdje je bilo smješteno i Zapovjedništvo UNPROFOR-a u zapadnom sektoru i Zapovjedništvo CANBAT-a, bila je činjenica koja je poslovično dobro obaviještenim i vrlo upornim Kanađanima jednostavno morala biti poznata i ranije. Pažnja mirovnih snaga UN-a, nakon 22. siječnja 1993., bila je mahom koncentrirana na događanja u srpskom dijelu sektora. U skladu s tim, hrvatski dio sektora tretiran je kao sekundaran; ipak, pomalo i nepravedno, trpio je neke posredne posljedice tolerantnog i kompromiserskog stava UNPROFOR-a, kakav je uspostavljen u odnosu na Srbe.

⁹⁷⁹ MUPRH, PUBB, OAP, bb, Izvješće PUK o pregledu policijskih postaja Pakrac, Daruvar i Grubišno Polje od 22. travnja 1993.

⁹⁸⁰ MORH, SVA, UUNEZ/OSZ, Kl. 81/93-02, Ur. br. 1077-28-93/117, Dodatno izvješće o stanju u Sektoru Zapad od 31. ožujka 1993.

⁹⁸¹ HDA, HUpPMEZ, bb, Prosvjed Državne komisije za UNPROFOR od 27. svibnja 1993.

Prema riječima generala Jeana Cota, zapovjednika mirovnih snaga UN-a, hrvatska akcija od 22. siječnja 1993. bila je *Trafalgar* za UNPROFOR u Hrvatskoj; Srbi su, naime, uzeli teško naoružanje iz zajedničkih skladišta, učinivši provedbu Vanceova plana drugorazrednom zadaćom.⁹⁸² Cotova usporedba nije posve odgovarala karakteristikama situacije u zapadnom sektoru, iako je bilo očito kako su, barem što se tiče dugog oružja, svi učinci demilitarizacije bili poništeni. To je, nakon gotovo petomjesečnih paničnih pokušaja, dovelo do prvog konkretnog odgovora UNPROFOR-a na novonastalu situaciju. Njegov autor bio je novi zapovjednik mirovnih snaga u zapadnom sektoru, Jordanac Kamal Shabsough. Potkraj lipnja 1993., Shabsough je Čeleketiću predstavio svoju zamisao. Prema navodima iz srpskog izvora Jordanac je predložio da se srpske snage «kao i ustaše, povuku svako u svoju dubinu na 5km od linije razdvajanja, a da će UNPROFOR kontrolisati i obezbeđivati liniju razdvajanja. Pod ovim uslovom dozvoljava da možemo u prostoru od 200m od ivice na kojoj se izvlače snage (znači 5km) imati dugo oružje, ali bez nošenja u naseljenim mestima i po dubini zone».⁹⁸³ Dakle, u zamjenu za izvlačenje snaga s linije razdvajanja, UNPROFOR je objema stranama ponudio uspostavu remilitariziranog pojasa širine dvije stotine metara, koji bi se protezao usporedo s demilitariziranim pojasom ukupne širine 10 kilometara (čiju sredinu bi činila linija razdvajanja. Unutar njega mirovne snage ne bi imale razumijevanja za posjedovanje nedopuštenog naoružanja; prema Shabsoughovom navodu, sve osobe koje se nađu na liniji razdvajanja sa dugim naoružanjem bit će razoružane.⁹⁸⁴ Najveća dogma Vanceova plana bila je demilitarizacija tako da Shabsoughov prijedlog predstavlja odstupanje od toga (uspostava pojasa u kojem bi bilo dopušteno nošenje dugog

⁹⁸² *Disarmament and Conflict Resolution Project*, 43.

⁹⁸³ HMDCDR, RSK, K18.k, Str. pov. br. 18-577, Redovni borbeni izveštaj od 29. lipnja 1993.

⁹⁸⁴ *Isto*.

naoružanja), ali je očito ocijenjeno kako se taj ustupak može dopustiti u zamjenu za punu kontrolu mirovnih snaga nad linijom razdvajanja. Srpska strana je ovaj plan odbila, što i nije bilo neočekivano, pa su se problemi, u istom obimu kao i nakon 22. siječnja 1993., nastavili. Situacija je, kao i u cjelokupnom promatranom razdoblju uostalom, bila najnestabilnija na pakračkom području. Prema tvrdnji zapovjednika CANBAT-a iz polovice srpnja 1993., na području pod srpskom kontrolom, u skladištima pod nadzorom UNPROFOR-a, bilo je «svega oko 10% naoružanja od onoga koje posjeduje suprotna strana na ovome dijelu».⁹⁸⁵ Srpskoj strani zapravo je dopušteno nošenje dugog naoružanja. Primjerice, na temelju Čeleketićevog obećanja «da se vojnici neće pojavljivati sa dugim cevima u naseljenim mestima i na očigled druge strane», Shabsough je prihvatio nošenje dugog naoružanja; Jordanac je još naveo kako se to odnosi na položaje, rovove i zaklone te da će se zapljene provoditi isključivo «na kontrolnim puktovima i od lica koja ga javno nose u naseljenim mestima».⁹⁸⁶ U tim okvirima su i poduzimane akcije zaplijene dugog naoružanja na srpskoj strani; prema navodu u jednom srpskom izvoru pripadnici UNPROFOR-a «konfiskuju duge cevi samo od lica koja se kreću u naseljenom području i duž putnih komunikacija».⁹⁸⁷ Očitaj remilitarizaciji područja pod srpskom kontrolom, u nedostatku drugih načina, pokušalo se doskočiti i prilično čudnim prijedlozima; na sastanku održanom početkom kolovoza 1993, organiziranom u vezi očitog nošenja dugog oružja od strane pripadnika TO-a i policije, Jordanac Adel, «na primedbu da svaki vojnik duži svoju pušku koju nosi i vraća

⁹⁸⁵ VRH, UUNPMEZ, ŽPS/UUNPF, bb, Izvešće od 13. srpnja 1993.

⁹⁸⁶ HMDCDR, RSK, K18.k., Inv. br. ?, Izveštaj sa 7. redovnog sastanka oficira za vezu sektora Zapad od 14. srpnja 1993.

⁹⁸⁷ HMDCDR, RSK, K18.k., Inv. br. ?, Izveštaj s 14. redovnog sastanka oficira za vezu sektora Zapad od 1. rujna 1993.

sa položaja», izjavio je kako «misli da bi trebalo samo menjati ljude na liniji, a ne i oružje».⁹⁸⁸

Naravno, ovakvi prijedlozi nisu mogli promijeniti situaciju pa se UNPROFOR ipak odlučio za odlučniju akciju. Njezini nositelji bili su Argentinci na čelu s pukovnikom Bendinijem; akcija koja je započela 4. rujna 1993. hrvatskoj strani predstavljena je kao odlučni korak zauzimanja srpskih položaja i oduzimanja oružja mahom uz liniju razgraničenja te mahom na pakračkom području (kamenolom kod donje Šumetlice, brdo Čukur, brdo sveti Rok iznad Pakraca, Donji Čaglić te brdo iznad staklane u Lipiku), a navedeno je i kako je riječ o prvom dijelu akcije, koja za ukupni cilj ima potiskivanja srpskih snaga pet kilometara od linije razdvajanja.⁹⁸⁹ Primjerice, kako je navedeno u jednom srpskom izvoru, pripadnici ARGBAT-a su 7. rujna 1993. u selu Šumetlica «uz pretnju uporabe oružja razoružali dvojicu naših pripadnika i oduzeli im 2 AP. Osim toga uspostavljaju punktove na mestima gde naši položaji nadvišavaju ustaške. Izjavljuju da će preduzeti akcije našeg razoružanja.»⁹⁹⁰ Argentinska akcija imala je uspjeha: zaplijenjene su velike količine dugog naoružanja, između ostalog i jedan top, a postavljeni su i neki kontrolni punktovi UNPROFOR-a na mjestima gdje su do tada bili srpski.⁹⁹¹ U hrvatskom dijelu sektora, akcija je također provedena početkom rujna 1993. – nekoliko dana prije negoli u srpskom dijelu sektora – a svela se na kontrolu popisanog dugog naoružanja u policijskim postajama.⁹⁹² To, zapravo, i ne čudi jer je akcija ionako

⁹⁸⁸ HMDCDR, RSK, K18.k., Inv. br. ?, Izveštaj sa 10. redovnog sastanka oficira za vezu sektora Zapad od 4. kolovoza 1993.

⁹⁸⁹ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-02-01-VT-591/93, Izvješće sa sastanka sa zapovjednikom ARGBAT-a pukovnikom Bendinijem od 7. rujna 1993.

⁹⁹⁰ HMDCDR, RSK, K18.k., Str. pov. br. 18-225, Redovni borbeni izveštaj od 7. rujna 1993.

⁹⁹¹ *Disarmament and Conflict Resolution Project*, 111.

⁹⁹² *Isto*, 110.

bila usmjerena na srpski dio sektora koji je s pravom smatran područjem na kojem je došlo do remilitarizacije.

Usprkos očitom uspjehu akcije, ona nije uspjela stvoriti situaciju sličnu onoj prije druge polovice siječnja 1993. Za to je bilo više razloga. Najprije, argentinska akcija bila je usmjerena na relativno usko područje uz liniju razdvajanja u sektoru (s koncentracijom na pakračkom području). U biti, dio sektora pod srpskom kontrolom bio je još daleko od toga da ga se moglo okarakterizirati demilitariziranim; naime, u zonama nadležnosti JORBAT-a i NEPBAT-a nisu bile poduzete nikakve akcije. No, postojali su i drugi razlozi; objema stranama zapravo je na određeni način ova akcija i odgovarala. S obzirom da Srbi ionako nisu mogli računati na uspješnu vojnu obranu u slučaju hrvatskog napada gušći razmještaj UNPROFOR-a na liniji razdvajanja bio je, usprkos svim prigovorima, samo dobrodošao. S druge strane, hrvatskoj strani je akcija koristila jer je, barem privremeno, zaustavila česta otvaranja vatre na Pakrac te jer je, također barem privremeno, omogućila sigurniji civilni promet prometnicom Pakrac-Požega. Kako srpska strana ionako nije mogla poduzeti opsežnije napadačke akcije usmjerene ka sjeveru, hrvatska strana također nije imala razloga za negodovanje. Vjerojatno pomalo i neočekivano, čvrši stav UNPROFOR-a naišao je na dobar prijem kod obje strane; to, međutim, nije značilo kako je došlo do promjene u drugim stavovima. Naime, već uočeni postupci obje strana u vezi s kršenjem demilitarizacijskih obveza nastavljeni su, a niti mirovne snage UN-a nisu pokazale namjeru da rujansku odlučnost učine trajnijom odlikom. Primjerice, pripadnici UNCIVPOL-a su 21. rujna 1993. uočili desetak ljudi «u maskirnim uniformama sa dugim cevima u centru Okučana»; odgovor se sastojao u zamolbi srpskoj strani da pripadnici TO-a «prikrivenije nose oružje jer vojni posmatrači

često patroliraju u tom području i upućuju zamjerke NEPBAT-u».⁹⁹³ Pokazalo se i kako je, uslijed izostanka dugotrajnije odlučnosti, postignute rezultate lako izgubiti. Na sastanku, održanom početkom listopada 1993., na primjedbu UNPROFOR-a o uočavanju dvadesetak naoružanih pripadnika TO-a na pakračkom području, srpski odgovor je glasio kako «nije moglo biti 20 naoružanih vojnika, nego 6-7 [sic!] i oni moraju imati i nositi naoružanje»; pripadnicima UNPROFOR-a poručeno je i «kada nebude bilo 60-70 ustaša u s. Kusonje i Dragović i kada budu postavili punktove od Čukura do Šumetlice, onda možemo razgovarati o pitanju naoružavanja».⁹⁹⁴ Nije mnogo drugačije bilo niti na hrvatskoj strani. Potkraj kolovoza 1993. konačno je došlo do realizacije dugotrajnih hrvatskih napora za uspostavom policijske kontrolne točke u selu Kričke, koja nije bila ranije predviđena. Ipak, usprkos početnom neslaganju, na sastanku sa zapovjednikom JORBAT-a održanom 24. kolovoza 1993., određeno je da se kontrolna točka ipak uspostavi, ali uz uvjet kako ne može biti bliže od 700 metara od linije razdvajanja. Hrvatskoj strani dopušteno je držanje «dvije puške sa pet okvira, dakle po 150 kom. Streljiva i tri pištolja»; više oružja se nije moglo dostaviti «zbog rigorozne kontrole jordanskog bataljuna».⁹⁹⁵ Također, niti domobranske postrojbe nisu povučene. Primjerice, na kontrolnoj točki *Bilogora I* nalazili su se jedan pješački vod domobrana te šest policajaca koji «nose kratko oružje i svojim prisustvom daju legitimitet prisustvu domobrana. Dugo oružje i streljivo za domobrane nalazi se skriveno u neposrednoj blizini punkta. Rad domobrana je ilegalan u odnosu na UNPROFOR, te svoje zadaće

⁹⁹³ HMDCDR, RSK, K18.k., Inv. br. ?, Izveštaj sa 17. redovnog sastanka oficira za vezu sektora Zapad od 22. rujna 1993.

⁹⁹⁴ HMDCDR, RSK, K59.o., Str. pov. br. 465-1, Redovni borbeni izveštaj od 1.-2. listopada 1993.

⁹⁹⁵ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-02-01-6068/93, Izvješće od 26. kolovoza 1993.

izvršavaju u vlastitoj civilnoj obući i odjeći.»⁹⁹⁶ Rujanska demilitarizacijska akcija mirovnih snaga UN-a bila je samo kratkotrajni (iako uspješni) intermezzo u općem pogoršanju sigurnosnih prilika nakon siječnja 1993.; kako se na nju nisu nastavile slične aktivnosti, njezini pozitivni učinci brzo su poništeni.

Početak studenog hrvatski predsjednik Tuđman obznanio je međunarodnoj javnosti svoj prijedlog mirovne inicijative, a na temelju Rezolucije Vijeća sigurnosti 871 od 4. listopada 1993. Jedan od osnovnih zahtjeva navedenih u toj Rezoluciji bio je onaj o sklapanju primirja između hrvatske strane i pobunjenih Srba.⁹⁹⁷ Prvi odjek tog zahtjeva, popraćen te ojačan uspostavom izravnih kontakata između Hrvatske i Srbije (sastanak Milošević-Šarinić), realiziran je upravo u zapadnoj Slavoniji. Tu je dana 20. studenog 1993. potpisan *Gentlemenski sporazum o prekidu vatre za razdoblje od deset dana*.⁹⁹⁸ Sporazum od 20. studenog 1993. bio je samo početna točka za dogovor dviju strana širih razmjera, temeljen na nekim ranijim odjecima; prema hrvatskom izvoru, Shabsough je prilikom potpisivanja «predao objema stranama svoj prijedlog Dogovora o prekidu vatre i demilitarizacije sektora, odn. stvaranja tzv. 'tampon-zone'».⁹⁹⁹ Obje strane su o Shabsoughovom prijedlogu imale mnogo primjedbi te je, u konačnici, rješenje pronađeno na višoj razini: dana 29. ožujka 1994., u prostorijama ruskog veleposlanstva, potpisan je *Zagrebački sporazum*, kojim je konačno dogovoren prekid vatre. Ključni element ovog sporazuma bila je problematika crte razdvajanja; u četvrtoj točki sporazuma navodi se kako će najkasnije do 8. travnja 1994. sve postrojbe na crti razdvajanja biti razdvojene, a

⁹⁹⁶ MORH, SVA, DBGP, Kl. 8/93-02/106, Ur. br. 8221-01-01-93-3, Izvješće o uređenju crte bojišnice od 16. listopada 1993.

⁹⁹⁷ *Rezolucije*, Produženje mandata UNPROFOR-a u Hrvatskoj – *Rezolucija 871, 5. oktobar 1993.*, 79.-80.

⁹⁹⁸ «Unprofor o 'Gentlemenskom sporazumu'», *Vjesnik*, 23. studenog 1993.

⁹⁹⁹ VRH, UUNPMEZ/KCPSZ, bb, Izvješće o aktivnostima na području sektora «Zapad» od 22. studenog 1993.

to će se temeljiti «na obostranom povlačenju najmanje 1000 m od crte dodira na svoju crtu razdvajanja».¹⁰⁰⁰ Drugim riječima, stvorena je posebna tampon zona – posve istovjetno Shabsoughovom prijedlogu iz lipnja 1993. – tj. demilitarizirano područje «pod isključivom kontrolom UNPROFOR-a i (...) na njemu neće biti vojnog, paravojnog, policijskog i vojnog osoblja bilo koje od strana».¹⁰⁰¹ To, naravno, nije značilo kako će mirovne snage preostalo područje zaštitne zone prepustiti vojnoj kontroli hrvatskoj i srpskoj strani, ali bilo je očito kako će se najveća pozornost pridavati upravo ovom pojasu širine dva kilometra. No, jednako tako, bilo je posve očito kako provedba ove točke *Zagrebačkog sporazuma* ovisi gotovo isključivo o dobroj volji obaju strana. Njezina provedba bila je posebno problematična na hrvatskoj strani; odmah treba učiti kako je demilitarizacija kilometar širokog pojasa na hrvatskoj strani podrazumijevala napuštanje gradskih područja Pakraca i Lipika – što, naravno, nije bila opcija koju je hrvatska strana ozbiljno razmatrala. Pritisak na hrvatsku stranu je ipak izveden; na sastanku od 4. travnja 1994. predstavnik promatračke misije EU-a zalagao se «da se hrvatska policija u cijelom pojasu oko linije dodira izmjesti na ‘DEMARKACIONU’ liniju razdvajanja kako bi se stvorio pojas od dva kilometra širine, što su podržavali i nazočni dužnosnici UNPROFOR-a», no, kako je navedeno, ta nastojanja su «spriječena sa preciznim tumačenjem obveza iz sporazuma».¹⁰⁰² I zaista, prema tvrdnjama argentinskih časnika, na sjevernom dijelu sektora, srpske snage povukle su se «na planiranu razdaljinu, a hrvatske nisu».¹⁰⁰³ Točna granica tampon zone u hrvatskom dijelu

¹⁰⁰⁰ «Sporazum o prekidu vatre», *VZ*, 31. ožujka 1994.

¹⁰⁰¹ *Isto.*

¹⁰⁰² MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-02-01-2118/94, Posebno izvješće o Sporazumu o prekidu vatre od 10. travnja 1994.

¹⁰⁰³ HMDCDR, RSK, K51.o., Str. pov. br. 141/2, Izveštaj sa sastanka komisije na severnom delu od 9. travnja 1994.

sektora nikad nije utvrđena što je, posljedično, dovelo do srpske reakcije; primjerice, u ranim jutarnjim satima 23. srpnja 1994. dijelovi 59. odreda SVK-a zaposjeli su položaje u selu Donja Šumetlica koje se nalazi u tampon zoni, iz razloga, kako je navedeno, «što je postojala velika vjerojatnoća da ustaške snage iz šireg rejona Novog Sela uđu u s. D. Šumetlica».¹⁰⁰⁴ Tako ukupan učinak uspostave demilitarizirane zone – na temelju *Zagrebačkog sporazuma* – nije nadmašio učinke argentinske akcije iz rujna 1993.; činjenica da je tijekom 1994. došlo do općeg smirenja situacije rezultat je razvoja događaja na višim razinama, a ne uspješnog djelovanja mirovnih snaga UN-a na polju demilitarizacije zapadnog sektora.

Nakon *Zagrebačkog sporazuma*, u ožujku 1994., a pogotovo nakon potpisivanja *Gospodarskog sporazuma* u prosincu 1994. naponi mirovnih snaga UN-a više su usmjereni ka posredovanju između dviju strana (u svrhu učinkovitije provedbe ovih sporazuma), a djelovanje na polju nadziranja stanja u sektoru pomalo je došlo u drugi plan. Time je i skrb nad zadaćama demilitarizacije prestala biti prioritet u djelovanju UNPROFOR-a. Naravno, to nije značilo kako se od toga odustalo. Primjerice, zapovjednik hrvatske policije u Pakracu javno se požalio sredinom rujna 1994. kako ih «mirovni ugovor s UN ograničava (...) u broju i vrsti oružja, kretanju i slično», što posebno dolazi do izražaja upravo u Pakracu «gdje crta razdvajanja prolazi samim gradskim dijelom»; postupci pripadnika UNPROFOR-a ocijenjeni su krutim, jer oni, kako je navedeno, «kao vojnu opremu tretiraju civilni dalekozor, zelenu zaštitnu košulju, zaštitnu kacigu, šatorsko krilo pa čak i minodetektor», a prilikom pregleda «zahtijevaju podizanje saka u automobilu, pregled prostora automobila, zaviruju u posude s jelom,

¹⁰⁰⁴ HMDCDR, RSK, K18.k., Str. pov. br. 18-705, Redovni borbeni izveštaj od 23. srpnja 1994.

zahtijevaju pregled kalibra osobnog oružja policajca».¹⁰⁰⁵ Također, nestalo je i ono malo odlučnosti, posljednji puta zabilježene u rujnu 1993. Tako je UNCIVPOL 11. siječnja 1995. namjeravao izvršiti pretres prostorija PP Pakrac, ali su hladno obaviješteni «da sporazum više nije važeći i da predložena inspekcija ne može biti dozvoljena».¹⁰⁰⁶ Mjesec dana kasnije, Argentinci su, na sastanku sa srpskim časnicima, naveli kako su pripadnici njihove bojne primjetili da srpski «vojnici nose oružje i da se ono ne može nositi u Tampon zoni»; ovo usmeno upozorenje nije bilo popraćeno naznakom nikakve konkretnije akcije.¹⁰⁰⁷ Učinkovita demilitarizacija zapadnog sektora ostala je trajan izazov mirovnih snaga UN-a. Ipak, promatrano razdoblje vodi ka zaključku kako se ona, usprkos manjkavostima Vanceova plana te (očekivanoj) nesuradnji obaju strana, ipak mogla učinkovitije provesti; akcije CANBAT-a i ARGBAT-a iz 1993., u tom smislu, upućuju na neiskorištene mogućnosti.

¹⁰⁰⁵ D. B., «'U redu, možeš na nišan teroristima'», *Vjesnik*, 16. rujna 1994.

¹⁰⁰⁶ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-02-01-VT-6/88-95DT, Prosvjedno pismo UNPROFOR-a od 12. siječnja 1995.

¹⁰⁰⁷ HMDCDR, RSK, K59.o., Str. pov. br. 28-22, Redovni borbeni izvještaj od 17. veljače 1995.

6.5. Mirovne snage Ujedinjenih naroda i provedba inicijativa za uspostavu povjerenja

Zadaće mirovnih snaga UN-a nisu završavale isključivo na provedbi demilitarizacije sektora te održavanju takvog stanja. Naime, Vanceovim planom bilo je predviđeno i pokretanje čitavog niza inicijativa koje su u konačnici trebale rezultirati uspostavom relativno tolerantnog odnosa između civilnog stanovništva s obje strane. Prema Švedaninu Fischeru, voditelju Civilnih poslova UNPROFOR-a u Sektoru Zapad u prvom mandatu UNPROFOR-a i najupornijem promicatelju ovih inicijativa, ocijenjeno je kako «koncept održavanja mira nije dovoljan, te da bi to predstavljalo uzaludnu zadaću ukoliko i društveno-gospodarsko okruženje ne bi bilo izloženo aktivnostima koje su uobičajene s obje strane nekadašnje linije prekida vatre».¹⁰⁰⁸ Cilj ovih napora bio je, u isto vrijeme, i očigledan i dvostruk; s jedne strane pripomoglo bi se navedenom održavanju mira, a s druge radilo se svojevrsnoj pripremi zaštitnih zona pred implementaciju dugoročnog političkog rješenja. Središnji nositelj ovih napora bilo je osoblje Civilnih poslova.

Prva od navedenih inicijativa bili su *povremeni susreti civila uz kontrolne točke*. Susreti su održavani na kontrolnim točkama uzduž nekadašnje linije prekida vatre, a za mjesta njihova održavanja bila su određene kontrolne točke u mjestima Medari (općina Nova Gradiška), Stari Grabovac (općina Novska) i Pakrac (Gavrinica). Namjera Civilnih poslova bila je omogućiti ponovne susrete razdvojenih obitelji, posebno s obzirom na veliki broj etnički miješanih brakova, a smatralo se kako će se ukupno doprinijeti i

¹⁰⁰⁸ G. FISCHER, *Iskustva*, 17.

ponovnoj uspostavi makar i ograničene slobode kretanja u sektoru.¹⁰⁰⁹ Navedimo odmah na početku kako se u ovome krila i jedna zamka; za razliku od prognanog hrvatskog civilnog stanovništva, za koje nisu zabilježeni slučajevi povratka u srpski dio zapadnog sektora, srpsko civilno stanovništvo, koje je tijekom oružanih sukoba 1991. i kasnije napustilo svoje domove, vraćalo se u hrvatski dio sektora. Primjerice, u razdoblju siječanj 1992.-lipanj 1993. na područje zapadnog sektora pod hrvatskom kontrolom, ali i okolna područja (općina Novska i Nova Gradiška), vratilo se ukupno oko 1.800 srpskih civila.¹⁰¹⁰ Uz sva dodatna ograničenja (da je nešto hrvatskog stanovništva ipak ostalo na području pod srpskom kontrolom, da nisu svi Hrvati istovremeno napustili srpski dio sektora te nepoznat postotak mješanih brakova), nameće se logičan zaključak. Naime, inicijativa o susretima civila na kontrolnim točkama Civilnih poslova UNPROFOR-a u Sektoru Zapad sadržavala je (za hrvatsku stranu) neprihvatljivu tendenciju pretvaranja u susrete srpskih civila s obje strane u sektoru. Jedan od prvih takvih susreta održan je na kontrolnoj točki u Gavrinici (Pakrac) 6. kolovoza 1992. i očekivano je privukao odgovarajuću pažnju medija. Na brzinu su s obje strane kontrolne točke UNPROFOR-a napravljena dva improvizirana mjesta za sastanak; tada je s hrvatske strane, iz policijskog vozila, izašao «jedan mlađi i jedan stariji čovjek. Oni će ostati na slobodnom teritoriju, ali jedan [ima] majku, a drugi kćer, koje su na okupiranom području. Uskoro dolazi žena u crnini [sa srpske strane], podupire je pratilja. (...) Došla je i kćer onog drugog čovjeka. Iako se nisu vidjeli godinu dana, razgovaraju tiho, polako. Čini se kao da su se slučajno sreli na cesti na kojoj se vide svakodnevno. Nakon kratkog razgovora i pozdrava – ponovo će svako na svoju stranu» – bio je dojam hrvatskog novinara o prvom takvom

¹⁰⁰⁹ *Isto.*

¹⁰¹⁰ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-02-01-4269/93, Podatci od 16. lipnja 1993.

susretu civila na pakračkom području.¹⁰¹¹ Prema dostupnim podacima čini se da nije bilo većih problema na susretima civila koji su se održavali na kontrolnim točkama u Medarima i Starom Grabovcu. No, uspješnost ove inicijative počivala je na susretima koji su održavani na kontrolnoj točki u pakračkoj četvrti Gavrinica; uopće mirovna operacija UN-a u zapadnoj Slavoniji svoje neformalno žarište imala je upravo u podijeljenom Pakracu, gdje je opća sigurnost bila najčešće kršena. Već idući susret, organiziran 13. kolovoza 1992., upozorio je na čimbenike koji su doveli u pitanje provedbu ove inicijative. Navedenog dana na hrvatskoj strani okupilo se oko 300 građana, a hrvatska policija prekinula je održavanje susreta, pod opravdanjem kako je nemoguće jamčiti sigurnost.¹⁰¹² Postupak hrvatske strane razljutio je predstavnike Civilnih poslova (Fischer). Obrazloženja hrvatske strane kako se ne može prihvatiti «organiziranje sastanaka u tolikom broju ljudi», s obzirom «da sigurnost istih može biti dovedena u pitanje jer uslijed verbalnog kontakta može doći do vrijeđanja, a potom i sukoba, a mogućnost djelovanja snajperista sa druge strane nije isključena», Fischer nije prihvatio; smatrao je hrvatske policijske snage odgovornima za neodržavanje susreta.¹⁰¹³ Sve buduće nesuglasice sadržane su u ovome: hrvatska strana očito je imala negativan stav prema ovoj inicijativi i to iz nekoliko razloga. Malobrojne hrvatske policijske snage zaista su teško mogle jamčiti potpunu sigurnost prilikom održavanja ovih susreta (imajući u vidu činjenicu da je crta razdvajanja u Pakracu bila praktički odmah «iza slijedeće stambene zgrade»), postavljalo se i načelno pitanje koliko su hrvatsko-srpski odnosi (posebno na pakračkom području) uopće adekvatni za ovakve inicijative, a navođeno je i

¹⁰¹¹ S. L., «Četiri sata nade», *VL*, 9. kolovoza 1992.

¹⁰¹² MUPRH, PUBB, OAP, bb, Izvješće PS Pakrac o «sastanku» građana s Hrvatske strane i četničke strane od 13. kolovoza 1992.

¹⁰¹³ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-3014/92, Informiranje sa sastanka sa predstavnicima civilne, policijske i vojne komponente UNPROFOR-a od 17. kolovoza 1992.

kako bi se od toga trebalo odustati «jer nisu stvoreni uvjeti za povratak Hrvata ni ovdje na sektoru 'Zapad' kao ni na drugim sektorima».¹⁰¹⁴ S druge strane, UNPROFOR je očito polazio od činjenice kako je nužno uraditi ono što se uopće može, a ova inicijativa smatrana je upravo takvom. Stoga navedeni zastoj nije naveo mirovne snage UN-a na prekid ove inicijative. Već u drugoj polovici kolovoza 1992. obje strane donekle su se približile zajedničkom stajalištu. Fischer je prihvatio hrvatski stav «da ova aktivnost bude kontrolirana i ograničena u broju građana kojima će biti dozvoljen pristup na poziciju gdje se sastanak dogovori», a usuglašeno je «da maksimalan broj građana na sastanku može biti 50 s jedne i 50 s druge strane, s tim da se prijave za sastanak vrše u PS i tako precizno kontroliraju osobe koje žele na sastanak».¹⁰¹⁵ Pod novim okolnostima nastavljeno je održavanje susreta, ali bilo je vidljivo kako problemi nisu riješeni; na susretu civila u Medarima, u drugoj polovici kolovoza 1992., opet je došlo do oštre prepirke između Fischera i hrvatske policije.¹⁰¹⁶ To je navelo UNPROFOR na poduzimanje odlučnog koraka: isključenja lokalnih policijskih snaga s ovih susreta. Fischer je zahtijevao da osiguranja ovih susreta vrše postrojbe UNPROFOR-a, što je naišlo na protivljenje hrvatske strane. To je opravdano stavom da se time «sprečava funkcija i nadležnost hrvatske policije na hrvatskom teritoriju».¹⁰¹⁷ Tek nakon pritiska s više razine hrvatske lokalne policijske snage pristale su na ovaj zahtjev, ali to nije značilo kako su se ovi susreti, nakon hrvatskog pristanka, održavali bez ikakvih problema. Fischer se i dalje žalio na hrvatsku policiju koja, kako je naveo polovicom listopada

¹⁰¹⁴ Isto.

¹⁰¹⁵ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-3097/92, Informacija u svezi aktivnosti UNPROFOR-a na održavanju sastanaka građana na kontrolnom punktu u Pakracu od 21. kolovoza 1992.

¹⁰¹⁶ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-552/25-92, Izvješće s djelatnog sastanka na sektoru «Zapad» od 20. kolovoza 1992.

¹⁰¹⁷ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-552/26-92, Izvješće s djelatnog sastanka za sektor «Zapad» od 2. rujna 1992.

1992., «svojim agresivnim prisustvom na poziciji kontrolnog punkta na Gavrinici za vrijeme održavanja susreta građana s jedne i druge strane koristi taktiku koja nije u skladu s njegovim dogovorom s g. Milasom da omogućimo slobodu kretanja ljudi bez policijskog prisustva» i to jer policajci «zapisuju građane, privode ih na razgovore, čaki snimaju video kamerom za vrijeme održavanja susreta (...) što unosi dodatni strah kod ljudi i ne ide u prilog smirivanju tenzija». ¹⁰¹⁸

Uopće, Fischer je lokalne policijske snage na obje strane smatrao glavnim problemom u provedbi ove inicijative, navodeći kako su «pokušavale uvesti svakoake oblike mehanizama za nadgledanje, s osnovnom namjerom da prisutne odvрати od sudjelovanja na susretima». ¹⁰¹⁹ Naravno, to je bila i neka vrsta posrednog odjeka načelne suprotstavljenosti hrvatskih i srpskih stavova, a na određeni način i znak stava obje strane o mirovnoj operaciji UN-a. Nisu, dakako, svi hrvatski prigovori bili bez svakog temelja. UNPROFOR-ova iskustva s održavanjem sigurnosti u zapadnom sektoru ionako nisu bila najbolja, a upravo ovi susreti su pokazali kako između Hrvata i Srba postoji duboki stupanj nepovjerenja, koji se lako može konkretizirati u ozbiljno narušavanje sigurnosnog stanja; Pakrac je, u tom smislu, zbog prethodnih političkih i ratnih događanja, bio zasigurno sigurnosno najosjetljivija točka zapadnog sektora. Susreti su, dakle, lako mogli prerasti u ozbiljan incident; uočeno je kako se, prilikom njihova održavanja, pojavljuje «sve više uvreda jednih prema drugima, prijetnji i psovki». ¹⁰²⁰ Također, pokazalo se kako srpsko civilno stanovništvo prevladava na tim susretima. Zapaženo je, kako se navodi u jednom policijskom izvješću, «daleko više Srba sa njihove strane, nego građana sa naše

¹⁰¹⁸ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-522/35-92, Izvješće s djelatnog sastanka sa zapovjedništvom UNPROFOR-a sektora «Zapad» od 19. listopada 1992.

¹⁰¹⁹ G. FISCHER, *Iskustva*, 17.

¹⁰²⁰ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-552/26-92, Izvješće s djelatnog sastanka za sektor «Zapad» od 2. rujna 1992.

strane», a pretpostavljalo se kako bi to moglo ukazivati «na suradnju UNPROFOR-a sa neprijateljskom stranom jer ništa konkretno ne poduzimaju na sprečavanju ovakvih pojava».¹⁰²¹ Uopće, mirovnim snagama može se zamjeriti i neosvrtnje na pojave koje nisu bile kršenje postignutih dogovora, ali potencijalno su predstavljale prijetnju ionako nestabilnoj sigurnosti. Primjerice, sve je evidentnije bilo kako se ovi susreti koriste i za neformalnu humanitarnu pomoć srpskom dijelu sektora. «Srbi u međusobnim kontaktima na punktove» – navodi se u jednom izvješću iz prve polovice prosinca 1992. – «nose sve veće pakete Srbima na teritoriji agresora», a zbog toga «kod građana Hrvata u Pakracu dolazi sve više do negodovanja».¹⁰²² Sve navedeno, što i nije neočekivano, dovelo je do ozbiljnih optužbi. UNPROFOR je, primjerice, optuživan (što nije bilo bez svake osnove, iako se može pretpostaviti kako tu nije bilo izravne namjere) kako provedbom, između ostalog, i ove inicijative, odigrava ulogu posrednog pomagača u agresivnim težnjama pobunjenih Srba «da ih se pusti do rijeke Pakre što oni uporno inzistiraju od UNPROFOR-a sa obrazloženjem da će onda biti spremni na ustupke», imajući u vidu činjenicu kako se nije odustalo da Pakrac postane «glavni grad SAO Zapadna Slavonija».¹⁰²³ Sjećanje na nedavne događanje očito je još bilo previše prisutno, a kako je mirovna operacija UN-a počivala i na svojevrsnom zamrzavanju sjećanja tj. konstrukciji neutralne sadašnjosti, posljedice nije bilo teško predvidjeti. U konačnici, uvažavajući sve pozitivne učinke ove inicijative (primjerice, one su ipak dovele do uspostave ratom prekinutih kontakata), neučinkovitost mirovnih snaga u sprječavanju onih negativnih,

¹⁰²¹ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-552/27-92, Izvješće s djelatnog sastanka za sektor «Zapad» od 10. rujna 1992.

¹⁰²² MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-552/44-92, Izvješće s djelatnog sastanka na Sektoru zapad od 9. prosinca 1992.

¹⁰²³ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-522/35-92, Izvješće sa sastanka za zapovjedništvom UNPROFOR-a sektora «Zapad» od 19. listopada 1992.

imala je udjela u njezinom neuspjehu. No, to nije bio i glavni razlog neuspjeha. Sustav kompromisa, što je bio način provođenja mirovne operacije na operativnoj razini, sada je pokazao svoju lošu stranu. Toleriranje srpskih postrojbi u *ružičastim zonama*, posve je zaustavilo napore Civilnih poslova u zapadnom sektoru (jedinom gdje su oni podignuti na konkretniju razinu); predstavnik UNCIVPOL-a je hrvatskoj strani naveo kako su Srbi 28. siječnja 1993. jednostrano prekinuli susrete građana na kontrolnim točkama, navodeći «da su tim činom pokazali znak protesta zbog provedbe akcije Hrvatske na području Maslenice».¹⁰²⁴

Odjeci masleničkih događanja dugo su se osjećali. Usprkos činjenici da na području zapadnog sektora nije došlo do izbijanja oružanih sukoba, a i druge posljedice nisu bile tako intenzivne, bilo je jasno kako je stvoreno političko ozračje koje nije dopuštalo previše mogućnosti za realizaciju ovakvih inicijativa. Naime, osnovni uvjet za njihovu provedbu bilo je postojanje barem minimalnog stupnja usuglašenosti obaju strana, s obzirom da UNPROFOR ionako nije raspolagao drugim mjerama osim neobavezujućeg posredovanja. No, neočekivano, unutar srpske političke borbe na okupiranom dijelu zapadne Slavonije otvorile su, potkraj lipnja 1993., mogućnost obnove ove inicijative. Prijedlog za ponovno uspostavljanje susreta civila na punktovima – što je, vjerojatno, predstavljalo zakašnjeli odjek naknadno shvaćenih prednosti *Daruvarskog sporazuma* – iznio je hrvatskim predstavnicima Dušan Vitez, čelnik okučanskih civilnih vlasti, do tada protivnik ovakvih inicijativa. No, sastanak, održan 25. lipnja 1993., zapleo se u raspravi o masleničkim događajima, pa ništa konkretno nije dogovoreno.¹⁰²⁵ Hrvatska strana je, ipak, pristala na razmatranje ovog prijedloga, očito to smatrajući

¹⁰²⁴ MUPRH, PUBB, OAP, bb, Koordinacija rada na sektoru «Zapad» od 2. veljače 1993.

¹⁰²⁵ VRH, UUNPMEZ, KCPSZ, bb, Izvješće od 30. lipnja 1993.

dopustivim postupkom, pa je susret civila ipak dogovoren za polovicu srpnja 1993., a kao mjesto njegova održavanja određena je kontrolna točka u blizini Lipika.¹⁰²⁶ Susret se trebao održati 15. srpnja 1993., ali do takvog razvoja događaja ipak nije došlo. Naime, umjesto planiranoga, s hrvatske strane prema mjestu održavanja susreta krenula je veća skupina muških osoba. Noseći hrvatske zastave, ali i nekoliko primjeraka dugog naoružanja, prosvjedovali su protiv održavanja susreta, nakon čega je gradonačelnik Lipika, Marino Zanetti, otkazao susret; promatraču UNHCR-a učinilo se kako je cijela akcija na hrvatskoj strani unaprijed organizirana.¹⁰²⁷ UNPROFOR je bio «duboko razočaran»¹⁰²⁸ (Thornbery) ovakvim razvojem, a niži službenici otišli su korak dalje: hrvatske prosvjednike nazvali su «neprijateljskom gomilom iz Lipika».¹⁰²⁹ Naravno, s hrvatske strane sve se činilo drugačije; tu je kao glavni krivac naveden UNPROFOR, tj. neobazriv postupak njegovih pripadnika prilikom organizacije susreta. «Već u jutro pripadnici kanadskog bataljuna zapriječili su most na rijeci Pakri, stvarajući na taj način 'neutralnu zonu', pod njihovim nadzorom, od rijeke Pakre do kontrolnog punkta 'milicije' s druge strane linije razgraničenja» – navedeno je u hrvatskom izvješću.¹⁰³⁰ Očito je ovaj čin – kojim je hrvatska policija bila prisiljena na pomicanje svoje kontrolne točke – protumačen kao nedopustiv; tek nakon toga, istaknuto je, okupilo se oko 200 prosvjednika koji su prosvjedovali protiv tog čina te je «prema okolnostima na licu mjesta bilo nemoguće iste održati budući su građani Lipika inzistirali da se hrvatska policija vrati na svoje ranije položaje».¹⁰³¹ Drugim riječima, do prosvjeda je došlo –

¹⁰²⁶ VRH, UUNPMEZ, KCPSZ, bb, Izvješće od 12. srpnja 1993.

¹⁰²⁷ HMDCDR, ZBD/UNHCR/WSR 9-16 July 1993.

¹⁰²⁸ VRH, DKUNPMEZ, bb, Priopćenje za tisak od 15. srpnja 1993.

¹⁰²⁹ VRH, UUNPMEZ, KCPSZ, bb, Pismo Branka Hanža od 19. srpnja 1993.

¹⁰³⁰ VRH, UUNPMEZ, KCPSZ, bb, Izvješće o obnavljanju susreta na punktu u Lipiku od 19. srpnja 1993.

¹⁰³¹ *Isto.*

barem tako proizlazi iz hrvatskih izvora – jer je postupak CANBAT-a zapravo značio kako će se susret održati «duboko u slobodnom hrvatskom teritoriju».¹⁰³² Hrvatski razlozi iako bi mogli biti točni; u kasnim prijepodnevnim satima srpska policija dobila je informaciju, prema kojoj je Kanadanima javljeno iz Lipika «da se iz samo njima znanih razloga održavanje 'barikade' odgađa i da se putem pregovora mora još nešto mora konkretno dogovoriti».¹⁰³³ Pravi razlozi ovog incidenta, u biti, i nisu previše bitni; važno je konstatirati kako su se uvjeti za provedbu ovakvih inicijativa u velikoj mjeri pogoršali nakon siječnja 1993., što nije popraćeno nužnim korekcijama u ovlastima UNPROFOR-a, pa neuspjeh i nije bio teško predvidiv. No, lipički primjer pokazatelj je još nečega. U novim okolnostima – nakon masleničkih događaja – bilo je jasno kako je mogućnost eventualnog političkog zблиženja dviju strana svedena na minimum; to je upućivalo na daljnje slabljenje posredničke uloge UNPROFOR-a.

U novim okolnostima – razdoblju različitih mirovnih inicijativa (kraj 1993.-svibanj 1995.) – usprkos relativno povoljnom ozračju, ovakve inicijative došle su u drugi plan; UNPROFOR je većinu svojih aktivnosti usmjerio ka očuvanju primirja te nadgledaju provedbe različitih sporazuma (posebno *Gospodarskog*). Ipak, od njih se nije posve odustalo, iako ne u obimu kao u razdoblju prije druge polovice siječnja 1993. Radilo se o svojevrsnim izvedenicama inicijative (u reduciranom obimu) o susretu civila na kontrolnim točkama: susretima razdvojenih obitelji. Primjerice, na pakračkom području, u razdoblju siječanj-ožujak 1994., «posredstvom pakračkog Ureda za odnose s Unproforom i civilne službe Unprofora na crti razdvajanja u samom Pakracu

¹⁰³² D. B., «Pakrac: prekinuti susreti razdvojenih obitelji», *Vjesnik*, 17. srpnja 1993.

¹⁰³³ HMDCDR, RSK, MUP/SUPO/SUPP/OML, bb, Službena zabilješka od 15. srpnja 1993.

organizirano je 19 susreta razdvojenih obitelji». ¹⁰³⁴ Od strane UNPROFOR-a učinjen je i novi organizacijski korak. Početkom ožujka 1994. određeno je da se u Pakracu, neposredno uz kontrolnu točku UNPROFOR-a, postave «dva kontejnera koja bi služila za razne obiteljske i službene kontakte s dvije strane linije razgraničenja», a u njima «bi se na dijelu 'ničijeg' teritorija ubuduće razdvajali razdvojeni rođaci, ali i razne komisije Crvenog križa s obje strane linije razdvajanja, te održavali službeni kontakti predstavnika lokalnih vlasti». ¹⁰³⁵ Dakle, provedba ove inicijative, u nešto promijenjenom obliku, ipak se nastavila: no, za razliku od razdoblja prije siječnja 1993., kada je ona, pored drugih, igrala važnu ulogu u ukupnoj politici UN-a (*peace making*), sada je bila nekako na margini pozornosti.

Druga inicijativa Civilnih poslova mirovnih snaga UN-a, usmjerena ka normalizaciji stanja, bila je *program posjete selima*. Namjera ove inicijative bila je omogućavanje prognanicima privremenog posjeta selima iz kojih su otišli. ¹⁰³⁶ Ova inicijativa imala je veću težinu negoli program susreta civila na kontrolnim točkama iz čitavog niza razloga, od kojih je najvažniji činjenica da je očigledno trebala predstavljati svojevrsnu pripremnu etapu opsežnije akcije – ukupnog povratka prognanika. Dakako, program posjete civila selima koja su napustili još u većoj mjeri potencirala je pitanje sigurnosti na području zapadnog sektora. Iz svih tih razloga Civilni poslovi su ozbiljnije pristupili provedbi ove inicijative. Prvi koraci u tom smislu poduzeti su još prije preuzimanja odgovornosti od strane UNPROFOR-a. Ispravno procjenjujući važnost kooperativnosti lokalnih političkih vlasti, Fischer je tijekom svibnja 1992. pokušao uspostaviti kontakt između dviju strana. Polovicom istog mjeseca u Daruvaru je

¹⁰³⁴ D. B., «Kontejneri na 'ničijoj' zemlji», *Vjesnik*, 3. ožujka 1994.

¹⁰³⁵ *Isto*

¹⁰³⁶ G. FISCHER, *Iskustva*, 18.

predstavio svoj plan: od hrvatskih vlasti zatražio je suglasnost za posjetu delegacije iz Okučana (zauzvrat bi predstavnici daruvarske, novske i novogradiške općine otišli u posjet okučanskoj okolini, a u drugoj fazi trebalo je doći do zajedničkog sastanka okučanskih vlasti i hrvatskih općinskih predstavnika u zapadnom sektoru (za mjesto sastanka određen je Daruvar); sve to, prema Fischerovim riječima, trebalo je dovesti do stvaranja «atmosfere povjerenja».¹⁰³⁷ Novogradiški općinski čelnici prihvatili su zamisao te je predviđeno da se ona realizira 18. svibnja 1992.¹⁰³⁸ Bilo je, ipak, prerano za ovakve korake; na srpskom području sektora na vrhuncu je bila izgradnja srpskih vojnih kapaciteta, pa je JNA odbila dati dopuštenje pod izlikom kako su «potrebni ozbiljni pregovori a ne razgledanja».¹⁰³⁹ Fischer, ipak, nije odustao; ustrajao je na drugoj etapi svoje zamisli tj. htio je, «na svoju ruku sazvati sastanak predstavnika općina zapadnog sektora sa predstavnicima samozvane općine Okučani».¹⁰⁴⁰ Sad je došao red na hrvatsku opstrukciju; zamisao je odbijena jer je, kako se navodi, zaključeno «da sigurnosna situacija u gradu nije dostatna» te jer bi to dovelo do konfrontacije hrvatskih predstavnika «sa predstavnicima 'vlade Krajine Zapadna Slavonija'».¹⁰⁴¹ Važno je uočiti nekoliko elemenata: provedba inicijative posjeta selima ovisila je o suglasnosti obiju strana, pri čemu, usprkos svom Fischerovom trudu, uloga Civilnih poslova nije prelazila okvire klasičnog mirovnog posredovanja; pitanje sigurnosti bilo je od velike važnosti (kako u smislu da se njime moglo manipulirati, tako i da je ono stvarno moglo predstavljati

¹⁰³⁷ PDPA, POD, bb, Izvješće pomoćnika povjerenika općine Daruvar za odnose s UNPROFOR-om i za prognanike i izbjeglice o radu u mjesecu svibnju 1992., (bez nadnevka).

¹⁰³⁸ V. H., «UNPROFOR dogovori, jugo-armija otkáže», *GS*, 20. svibnja 1992.

¹⁰³⁹ PDPA, POD, bb, Izvješće pomoćnika povjerenika općine Daruvar za odnose s UNPROFOR-om i za prognanike i izbjeglice o radu u mjesecu svibnju 1992., (bez nadnevka).

¹⁰⁴⁰ MUPRH, PUBB, OAP, Dj. br. 511-06-01-552/8-92, Izvješće sa djelatnog sastanka za zapadni sektor od 4. lipnja 1992.

¹⁰⁴¹ PDPA, POD, bb, Izvješće pomoćnika povjerenika općine Daruvar za odnose s UNPROFOR-om i za prognanike i izbjeglice o radu u mjesecu svibnju 1992., (bez nadnevka).

problem); hrvatska strana očito nije namjeravala na ovaj način (posredno) dati ikakav legitimitet pobunjenim Srbima (u isto vrijeme, treba primjetiti, u Daruvaru su se odvijali pregovori između predstavnika JNA, HV-a i UNPROFOR-a o provedbi demilitarizacije u sektoru). Uopće, smatrano je kako na hrvatskoj strani vlada veća nesklonost provedbi ove inicijative. UNPROFOR je bio optimističan, ali djelatnici UNHCR-a smatrali su kako je vrlo skeptičan i negativan stav hrvatskih i civilnih i policijskih vlasti evidentan. Još gore je što su takvi stavovi bili prisutni i među hrvatskim civilnim stanovništvom; srpski civili, koji su trebali posjetiti dio zapadnog sektora pod hrvatskom kontrolom (u čemu je bilo dosta istine) smatrani su aktivnim sudionicima pobune te suradnicima JNA.¹⁰⁴² Može se pretpostaviti kako je jednako raspoloženje prevladavalo i na srpskoj strani. Posjeti civila, u kasnijoj fazi, organizirani su, iako ne uvijek, po načelu reciprociteta: posjet hrvatskih civila bio je uvjetovan posjetom srpskih civila. Prijevoz je organizirao UNPROFOR, čije su postrojbe pružale zaštitu osobama u posjeti.¹⁰⁴³ Konkretno, to je značilo kako bi, u pratnji autobusa (u kojima su se nalazili civili), bili «ispred i iza, pripadnici UNPROFOR-a, koji bi u dotičnom selu pokrili (osigurali) sa 30 ili više vojnika dionicu od 300 – 400 m, dok bi ljudi razgledali svoje kuće. Posjeta bi trajala oko dva, do dva i pol sata, a potom bi se vratili u (...), kada bi krenuo drugi autobus sa istim brojem ljudi».¹⁰⁴⁴

Usprkos uočenim problemima, čini se da je navedeni optimizam UNPROFOR-a ipak prevladao. Krenulo se najprije s pojedinačnim posjetima civila na obje strane.¹⁰⁴⁵ To je potrajalo sve do potkraj srpnja 1992., kada je odlučeno da se inicijativa podigne na

¹⁰⁴² HMDCDR, ZBD/UNHCR/WR 6-14 June 1992.

¹⁰⁴³ HMDCDR, RSK, SUPO, bb, Generalni prijedlog nastavka aktivnosti na obilasku raseljenih područja (bez nadnevka).

¹⁰⁴⁴ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-30-1746/92, Izvješće PS Novska sa sastanka s UNPROFOR-om od 1. listopada 1992.

¹⁰⁴⁵ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-2606/92, Izvješće o sastanku sa zapovjednikom civilne policije UN-a za sektor «Zapad» od 14. srpnja 1992.

višu razinu tj. da se posjeti organiziraju u većim skupinama. Inicijativa Civilnih poslova s najmanje problema odvijala se na novskom području. Već sredinom srpnja 1992. zapovjednik JORBAT-a javno je izrazio svoje zadovoljstvo napretkom u provedbi ove inicijative.¹⁰⁴⁶ Potkraj istog mjeseca prognani hrvatski stanovnici Paklenice i Košutarice tako su obišli svoja sela, odakle su se vratili s jasnom slikom ratnih razaranja; kako je navedeno u ovom izvješću, Košutarica je «u potpunosti razrušena i spaljena, dok je to u Paklenici bilo manje izraženo».¹⁰⁴⁷ Početkom listopada 1992. inicijativa je ubrzana; s Fischerom je dogovoren posjet hrvatskih civila Voćarici, Jazavici, Roždaniku i Gornjem Rajiću te srpskih civila selima u okolini Novske.¹⁰⁴⁸ Uspješna provedba ove inicijative, do druge polovice siječnja 1993., navela je i hrvatske predstavnike na ocjenu kako se, s provedbom mirovne operacije UN-a, najdalje otišlo upravo na novskom području.¹⁰⁴⁹ Ipak, zabilježena iskustva ukazivala su i na elemente koji su predstavljali otežavajuće okolnosti. U javnosti je opravdano postavljano pitanje psiholoških učinaka ovakvih posjeta. U drugoj polovici rujna 1992. srpski civili posjetili su selo Stari Grabovac, gdje su zatekli svoje nekadašnje hrvatske susjede. «Iako su svi nastojali izgledati opušteno, bilo je to nemoguće. Razgovor odaje to suludo dvojstvo: prisnost dugogodišnjih svakodnevnih školskih druženja i stvarnost pokolja i paljevine posljednjih mjeseci. Po intonaciji dokono ćaskanje preko rampe, a po sadržaju opor razgovor o tome tko je preživio, što je srušeno, spaljeno.» – bio je dojam hrvatskog novinara, prisutnog kod ove posjete; organizacija UNPROFOR-a bila je dobra, ali «obostrano nepovjerenje je

¹⁰⁴⁶ Joakim Puškaš, «Vidjeti svoju kuću (ako postoji)», *GS*, 14. srpnja 1992.

¹⁰⁴⁷ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-552/20-92, Izvješće s djelatnog sastanka s UNPROFOROM – Sektor Zapad Novska od 9. kolovoza 1992.

¹⁰⁴⁸ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-30-1746/92, Izvješće PS Novska sa sastanka s UNPROFOR-om od 1. listopada 1992.

¹⁰⁴⁹ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-552/32-92, Izvješće s djelatnog sastanka za sektor «Zapad» od 7. listopada 1992.

potpuno».¹⁰⁵⁰ Konstatacija, prema kojoj «kratki i letimični pogledi iz autobusa i automobila na porušene, opljačkane i spaljene kuće, oskrnavljena groblja, do temelja porušene crkve, neobrađena polja, izazivaju bijes»¹⁰⁵¹, bila je nedvojbeno točna; inicijativa Civilnih poslova nije predvidjela učinkovito rješenje za njezino anuliranje. Usprkos prisustvu mirovnih snaga UN-a, nametalo se i pitanje sigurnosti civila tijekom posjeta. Naime, na obje strane civilno stanovništvo nije s prevelikim povjerenjem gledalo na (neočekivane) posjetitelje; srpski stanovništvo u Rajiću bilo je ogorčeno posjetom hrvatskih civila, našto je tamošnji zapovjednik policijskih snaga izvijestio kako idući put «neće garantirati sigurnost licima za koje se sumnja da podliježu zakonu RSK».¹⁰⁵² Tome se, od strane UNPROFOR-a, pokušalo doskočiti na način da je postavljen zahtjev za izostankom lokalnih policijskih snaga iz mjesta u vrijeme ovih posjeta. Kako mirovne snage nisu mogle zahtjev potkrijepiti drugim argumentima, lokalnim policijskim snagama ostavljen je velik manevarski prostor, čime su se one i koristile. Primjerice, početkom listopada 1992. hrvatski civili trebali su posjetiti navedeni Rajić, no srpska policija im je, usprkos prisustva UNPROFOR-a, zabranila ulaz u selo.¹⁰⁵³ Jedna negativna reakcija posljedično je povlačila drugu; nakon ove odluke, hrvatske vlasti zabranile su posjet srpskih civila mjestu Lovska, uz neplodne prosvjede UNPROFOR-a.¹⁰⁵⁴ Na novogradiškom području inicijativa Civilnih poslova sve do potkraj rujna 1992. dobro se odvijala: hrvatski civili odlazili su u dnevne posjete u Medare i druga sela, a srpski civili

¹⁰⁵⁰ Rene Bakalović, «Tri koraka u Paklenicu», *Globus*, 18. rujna 1992.

¹⁰⁵¹ Željko Dolgoš, «Should They Stay or Should They Go?», *NV*, 6. listopada 1992.

¹⁰⁵² HMDCDR, RSK, MUP/SUPO/SMR, bb, Službena zabilješka od 22. srpnja 1992.

¹⁰⁵³ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-552/32-92, Izvješće s djelatnog sastanka za sektor «Zapad» od 7. listopada 1992.

¹⁰⁵⁴ *Isto*.

u dnevne posjete selima pod kontrolom hrvatskih vlasti.¹⁰⁵⁵ No, početkom listopada 1992. došlo je do zastoja. Do njega je došlo neočekivano; primjerice, 6. listopada 1992. hrvatski prognanici, praćeni djelatnicima općinskog Sekretarijata za urbanizam i građevinsku djelatnost, posjetili su mjesto Dragalić te izvršili «pregled i procjenu štete na obiteljskim domovima uz osiguranje vojnika nepalskog bataljuna».¹⁰⁵⁶ Idućeg dana, 7. listopada 1992., prema unaprijed dogovorenom rasporedu, u smjeru Dragalića krenuo je autobus s oko 40 mještana, no tada je srpska policija zabranila «prolazak kroz Medare zbog kako su rekli registarske tablice na autobusu i prisustva novinara u autobusu».¹⁰⁵⁷ Kao i na primjeru Rajića odmah je došlo do reakcije; novogradiški gradonačelnik je, uslijed činjenice da su Srbi, «zbog registracijskih tablica na hrvatskim vozilima sa hrvatskim grbom», zaustavili konvoj, odlučio obustaviti sve aktivnosti vezane uz povratak prognanika te susrete na punktovima.¹⁰⁵⁸ U okvirima svojih mogućnosti UNPROFOR je pokušao utjecati na ovu odluku novogradiškog gradonačelnika, ali bezuspješno.

Program posjete civila mjestima koja su napustili uslijed ratnih djelovanja s najvećim poteškoćama odvijao na sjevernom dijelu zapadnog sektora (u biti, mahom se radilo o dijelu sektora pod hrvatskom kontrolom). Problemi su se ovdje mogli naslutiti od samog početka. Sredinom srpnja 1992. (u vrijeme dok su se ovi posjeti relativno nesmetano odvijali drugdje), grupa srpskih civila iz Grubišnog Polja, nastanjenih u Rajiću, zatražila je od UNPROFOR-a održavanje posjeta, ali je zahtjev odbijen; odgovoreno im je «da dok ne prodju izbori u Hrvatskoj ne mogu ići jer im UNPROFOR

¹⁰⁵⁵ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-552/27-92, Izvješće s djelatnog sastanka za sektor «Zapad» od 10. rujna 1992.

¹⁰⁵⁶ MUPRH, PUBB, PPNG, OAP, Br. 511-11-10-1-Sp-16/33, Izvješće u vezi akcije «POVRATAK» od 8. listopada 1992.

¹⁰⁵⁷ *Isto.*

¹⁰⁵⁸ MORH, SVA, UUNEZ/OSZ, bb, Izvješće Zapovjedništva 121. brigade HV-a od 15. listopada 1992.

ne može garantirati bezbjednost».¹⁰⁵⁹ Negativan odgovor dan je i argentinskom časniku za vezu UN-a u Pakracu, u stvari istovjetne molbe; stav tamošnjih hrvatskih policijskih vlasti bio je «da se moraju prethodno stvoriti sigurnosni i drugi uvjeti i utvrditi postupak što je izvan nadležnosti zapovjednika PS».¹⁰⁶⁰ UNPROFOR je svaljivao odgovornost na lokalne hrvatske vlasti, i to civilne. Fischerov pomoćnik, Rus Sergei Cherniavsky tako je, razmatrajući situaciju u Pakracu, nadređene izvještavao kako su «lokalne hrvatske vlasti ukočile program posjeta srpskim selima na hrvatskom teritoriju, zbog mogućnosti nasilja od nekolicine Hrvata», navodeći da su «osjećaji Hrvata u općinskoj upravi vrlo protivnički prema programima posjeta i u biti vrlo neprijateljski prema UNPROFOR-u».¹⁰⁶¹ Podijeljeni Pakrac, sa još očito vrlo svježim sjećanjima na nedavne političke i ratne događaje, u tom smislu i ne predstavlja preveliko iznenađenje, a ovdje navedimo kako mnogo bolja situacija nije bila niti na daruvarskom niti na grubišnopoljskom području. Treba navesti kako smirivanju situacije nije mnogo pridonio niti UNPROFOR; upravo suprotno, neprijateljski stav, kojeg je spomenuo Cherniavsky, bio je u mnogome prouzročeni baš nepriličnim postupcima pripadnika mirovnih snaga UN-a.¹⁰⁶² Tome treba pridodati i opravdano nezadovoljstvo hrvatskih vlasti zbog povratka srpskih civila u hrvatski dio sektora.¹⁰⁶³ Potkraj rujna 1992. Zabali je upravo to i navedeno kao dodatni

¹⁰⁵⁹ HMDCDR, RSK, MZ Rajić, br. 515/92, Protest od 20. srpnja 1992.

¹⁰⁶⁰ MUPRH, PUBB, OAP, bb, Izvješće PS Pakrac od 11. srpnja 1992.

¹⁰⁶¹ PDPA, POD, bb, Izvješće za gosp. Cedrica Thornberry (bez nadnevka).

¹⁰⁶² Prema dostupnim podacima, upravo u vrijeme predizborne kampanje 1992., učestali su neprilični postupci pripadnika UNPROFOR-a. Tako su 31. srpnja 1992. trojica pripadnika UNPROFOR-a «u vidno pijanom stanju», u središtu Grubišnog Polja, primjećeni kako su «sa stabala trgali plakate, a potom ih spaljivali». (MUPRH, PUBB/PPGP, OAP, Br. 511-02-41-?/92, Obavijest o trganju i spaljivanju plakata od 31. srpnja 1992.); Nekoliko dana kasnije, u Daruvaru su Kanađani «skinuli i otuđili zastavu Republike Hrvatske sa zgrade općinskog suda Daruvar (...) pošto je zastava RH pala na pločnik isti su je gazili nogama te vikali na engleskom jeziku». (MUPRH, PUBB, OAP, bb, Nadopuna depeše PS Daruvar o skidanju zastave od 3. kolovoza 1992.).

¹⁰⁶³ Zaključno s drugom polovicom lipnja 1992. na područje odgovornosti PS Daruvar i Grubišno Polje vratilo se ukupno 138 građana hrvatske nacionalnosti. (MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-2282/92,

razlog za zabrinutost; UNPROFOR-u je priopćeno kako «raste nestrpljenje i revolt prognanih Hrvata jer su suočeni sa povratkom znatnog broja Srba u gradove i sela na sektoru 'Zapad' (...) a još ni jedan Hrvat prognanik nije vraćen u mjesta odakle su prognani».¹⁰⁶⁴ Dakle, bilo je evidentno kako postoji čitav niz razloga koji su upućivali na opasnost od organiziranja posjeta srpskih civila u navedenim područjima, tj. bilo je jasno kako su Civilni poslovi i drugi trebali posvetiti još neko vrijeme ublažavanju postojećih napetosti. No, dogodilo se upravo suprotno, a slučaj je htio da grubišnopoljsko područje bude mjesto još jednog neuspjeha UN-a. Dana 10. listopada 1992., u pratnji UNPROFOR-a, «nenajavljeno su doveženi u obilazak napuštenih sela građani srpske nacionalnosti koji su napustili ovo područje nakon oružane pobune»; u skupini od oko 40-ak posjetitelja nalazili su se nekadašnji aktivni sudionici srpske pobune, između ostalih Živko Zagorac i Lazo Savatović, koji su bili «izrazito ekstremni u vrijeme trajanja oružane pobune protiv R.H-a na području Bilogore».¹⁰⁶⁵ Prema policijskom izvješću neki od doveženih Srba izazivali su «na drski način pokazujuć tri prsta», a čim se vijest o ovome proširila, situacija je eskalirala: podmetnuta su dva požara te je bačeno «više ručnih bombi i minirane tri kuće Srba».¹⁰⁶⁶ Krivica je, vjerojatno s pravom, prebačena na UNPROFOR jer, kako je navedeno, «nije postupljeno na način kao u drugim policijskim stanicama, naime UNPROFOR nije pribavio spisak osoba i nije izdогоvarao postupak i stanje sigurnosti u PS, tako da je PS dovedena pred gotov čin».¹⁰⁶⁷ Incident je odmah

Izvješće o povratku izbjeglih osoba srpske nacionalnosti u Zaštitnu zonu sektora «Zapad» od 23. lipnja 1992.

¹⁰⁶⁴ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-3560/92, Izvješće sa sastanaka održanih 23.09.1992.g. u Daruvaru sa UNPROFOR-om od 24. rujna 1992.

¹⁰⁶⁵ MUPRH, PUBB, OAP, bb, Izvješće PSGP o obilasku napuštenih sela u Bilogori od strane pripadnika četničko-terorističkog tzv. «Bilogorskog odreda» od 10. listopada 1992.

¹⁰⁶⁶ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-552/34-92, Izvješće s djelatnog sastanka za sektor «Zapad» od 14. listopada 1992.

¹⁰⁶⁷ *Isto.*

prouzrokovao lančanu reakciju; obustavljene su sve daljnje aktivnosti. Fischerovim naporima situacija je donekle stabilizirana, a došlo je i do određene promjene pravila ovih posjeta. Dana 24. listopada 1992., dva kamiona, «u kojima su se nalazila djeca od 16 godina, žene i muškarci od 55 godina, ukupno 40 osoba, od kojih je većina bila žene», pod pratnjom UNPROFOR-a, provedena su (uz zaustavljanje) kroz sela Pakrani, Bijela te Donje i Gornje Borke.¹⁰⁶⁸ Do ove posjete je došlo jer je udovoljeno Fisherovom zahtjevu da mu se preda «prijedlog perifernih sela, gdje se može posjeta realizirati».¹⁰⁶⁹ No, situacija nije stabilizirana svugdje; istog dana u Grubišnom Polju opet su izbile napetosti između civilnog stanovništva i UNPROFOR-a, što je s pravom protumačeno kao «nastavak revolta zbog nenajavljene posjete četnika ovome mjestu».¹⁰⁷⁰ Program posjete civila upao je polovicom prosinca 1992. u slijepu ulicu. Hrvatska strana, što se u najvećoj mjeri odnosilo na sjeverni dio sektora, isticala je da «građani i dalje ne pristaju na posjete Srba u njihova sela ili grad, što je sve odraz prvog dolaska Srba u Grubišno Polje u pratnji UNPROFOR-a – bez znanja civilne ili policijske vlasti».¹⁰⁷¹ Protiv takvog stava malo se moglo učiniti. Užurbano i nervozno posredovanje između dviju strana, čije stavove se nije dalo usuglasiti, pokazalo se neuspješnim. Najava potpunog neuspjeha ubrzo je došla. Dana 7. siječnja 1993. hrvatska policija uhitila je u Pakracu Mladena Babića, osumnjičenog za sudionništvo u oružanoj pobuni 1991., a jedna od reakcija srpske strane bila je zaustavljanje svih akcija koje su provodili Civilni poslovi, pa tako i posjeta

¹⁰⁶⁸ MUPRH, PUBB/PPD, OAP, bb, Izvješće Policijske ispostave Sirač u Bijeloj od 24. listopada 1992.

¹⁰⁶⁹ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-522/35-92, Izvješće sa sastanka sa zapovjedništvom UNPROFOR-a sektora «Zapad» od 19. listopada 1992.

¹⁰⁷⁰ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-552/36-92, Izvješće s djelatnog sastanka za Sektor Zapad od 28. listopada 1992.

¹⁰⁷¹ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-552/44-92, Izvještaj s djelatnog sastanka na Sektoru zapad od 9. prosinca 1992.

civila.¹⁰⁷² Izbijanje oružanih sukoba u Dalmaciji, u drugoj polovici siječnja 1993., predstavljalo je konačnu potvrdu. Uporna nastojanja Civilnih poslova, predvođenih Fischerom, nisu rezultirala uspjehom, pri čemu zasigurno jedan dio krivnje snosi i sam UNPROFOR, u prvom redu uočeni birokratizirani pristup. Ipak, drugi dio krivnje snose korisnici mirovnog posredovanja UN-a; njihova nevoljkost za aktivnim sudjelovanjem u provedbi ove inicijative bila je vrlo uočljiva.

Nakon siječnja 1993. politička klima nije bila pogodna za provedbu ovakvih inicijativa; nepovjerenje i sumnjičavost bila je glavna karakteristika odnosa između dviju strana. Prema UNHCR-u situacija u zapadnoj Slavoniji je bila relativno mirna, ali prepuna tenzija što, kako je točno primjećeno, nije ostavljalo mnogo prostora za ovakve inicijative.¹⁰⁷³ Ograničena hrvatska vojna akcija u gospićkoj okolici u rujnu 1993. dodatno ju je otežala, podjecaajući donekle po svojim učincima na stanje nakon masleničkih događaja. Izravna posljedica ove akcije na stanje u zapadnom sektoru bila je prekid svih kontakata hrvatske i srpske strane; sredinom studenog 1993., voditelj Civilnih poslova Anson javno je hrvatskim predstavnicima u Pakracu poručio «da dogovora bar uskoro neće doći», i to o bilo čemu, jer «Srbi iz zapadne Slavonije i nadalje zbog događaja oko Medka ne žele imati nikakve kontakte s hrvatskom stranom».¹⁰⁷⁴ Relativna stabilizacija prilika, koja je u zapadnom sektoru nastupila potkraj 1993., omogućila je uspostavu kontakata dviju strana, što je bio osnovni preduvjet za pokušaj obnove programa posjeta civila. Ova inicijativa zaista je bila obnovljena, ali kao i u slučaju susreta civila na kontrolnim točkama, u dosta reduciranom obimu. Treba napomenuti kako je važan razlog za to bilo i davanje prednosti *Gospodarskom sporazumu*, u čiju

¹⁰⁷² HMDCDR, ZBD/UNHCR/WSR 9-15 January 1993.

¹⁰⁷³ HMDCDR, ZBD/UNHCR/WSR 25 September-1 October 1993.

¹⁰⁷⁴ D. B., «Kako auto-cestom preko Okučana», *Vjesnik*, 13. listopada 1993.

provedbu su se Civilni poslovi UNPROFOR-a aktivno uključili. Program posjete civila u većim skupinama reduciran je na pojedinačne posjete razdvojenih članova obitelji; za posjetu je trebalo dopuštenje vlasti strane čije se područje posjećivalo, a prijevoz su obavljali Civilni poslovi.¹⁰⁷⁵ Kao i ranije, provedba ove inicijative bila je obilježena mnogim problemima, a to se u prvom redu odnosilo na opstruktivne mogućnosti koje su hrvatska i srpska strana imale na raspolaganju. Nisu se promijenile niti ovlasti mirovnih snaga UN-a. Nema razloga za sumnju u stav predstavnika Civilnih poslova, koji su ustrajavali na stavu prema kojem su, u okviru svojih ovlasti, učinili sve što su mogli (posredovanje). Ostalo je sjećanje na prethodna iskustva, pa je spominjan Fischer, za kojega je navođeno da je «svojim većim zalagajem» postizao bolje uspjehe.¹⁰⁷⁶ Mora se konstatirati kako je, i u slučaju ispravka uočenih nedostataka, problem bio izvan moći UNPROFOR-a; očito je kako su obje strane ovu i slične inicijative shvaćali kao potencijalnu opasnost. U jednom intervjuu iz prve polovice lipnja 1994., zapovjednik 18. Korpusa SVK-a, pukovnik Lazo Babić, osvrćući se na mirovne snage, ustvrdio je da je «saradnja dobra i da za sada nema nikakvih problema», ali pronašao im je i zamjerku: «njihovi pokušaji i inzistiranje na većoj komunikaciji stanovništva sa obje strane linije razgraničenja», naveo je dalje Babić, «u nekom daljem raspletu moglo [bi] imati političkih posljedica».¹⁰⁷⁷

¹⁰⁷⁵ ISTI, «Kontejneri na 'ničijoj' zemlji», *Vjesnik*, 3. ožujka 1993.

¹⁰⁷⁶ VRH, UUNPMEZ/KCPSZ, bb, Izvješće s redovite koordinacije hrvatskih predstavnika i UNPROFOR-a od 21. veljače 1995.

¹⁰⁷⁷ Ž. K., «Odgovor bi bio žestok», *GSr*, 13. lipnja 1994.

6.6. Još neka razmatranja o lokalnim policijskim snagama na području Sektora Zapad

Tijekom početnog razdoblja prvog mandata mirovnih snaga UN-a, usprkos postojanju prihvaćenih pravila i sporazuma, i dalje je bila aktualna rasprava o lokalnim policijskim snagama. Prema Vanceovu planu, lokalne policijske snage trebale su biti ustrojene od stanovništva na područjima pod zaštitom UN-a, u omjeru koji bi odražavao etničku strukturu populacije prije izbijanja oružanih neprijateljstava. Lokalne policijske snage trebale su biti odgovorne postojećim općinskim vlastima.¹⁰⁷⁸ Dakle, prema ovome, na području zapadnog sektora (kao i drugdje), nakon preuzimanja odgovornosti od strane UNPROFOR-a, trebalo je doći do raspuštanja postojećih policijskih struktura na obje strane te njihova ponovna ustroja, u skladu s predratnom etničkom strukturom stanovništva pojedine općine. Teško je utvrditi prave razloge zbog kojih je ovakva odluka našla svoje mjesto u Vanceovu planu, kad je već na prvi pogled bilo jasno kako će ju biti nemoguće ostvariti. Upravo je, naime, zapadna Slavonija, tijekom 1991. bila poprištem čitavog niza unutarpolicijskih pučeva, poduzetih od strane pripadnika srpske nacionalnosti. U većini slučajeva, oni su jednostavno prešli na pobunjeničku stranu, aktivno se uključili u oružani sukob te sudjelovali u stvaranju srpskih policijskih snaga (milicija SAO Krajine).¹⁰⁷⁹ Dvije strane imale su i potpuno različite poglede na predratne lokalne upravne jedinice (općine); bilo je, naime, jasno kako hrvatska strana nije priznala legitimitet samoproglašenoj okučanskoj općini, a upravo je ona bila temeljna upravna

¹⁰⁷⁸ *Balkanski ugovorni odnosi*, Dokument br. 525, Vensov plan: plan mirovne operacije UN za Jugoslaviju od 3. januara 1992., 531.

¹⁰⁷⁹ D. MARIJAN, *Slom*, 276.

jedinica političke vlasti RSK na području zapadne Slavonije. I najvažnije od svega; provedba ove odrebe Vanceova plana bila je u izravnoj suprotnosti s temeljnim načelom mirovnih operacija u izvedbi UN-a. Novi ustroj lokalnih policijskih snaga značio bi promjenu *statusa quo*, što je bilo nedopustivo i predstavljalo bi presedan u mirotvornoj praksi UN-a.

Ovaj problem ubrzo je prepoznat od strane UN-a. Već u drugoj polovici veljače 1992., Ghali je dao naslutiti pravac djelovanja UNPROFOR-a u ovom pitanju. Očekivano, prednost je dobilo očuvanje *statusa quo*: lokalne političke vlasti te lokalne policijske snage, zatečene u trenutku potpisivanja Sarajevskog primirja, nastavit će s djelovanjem pod nadzorom UN-a, sve do političkog rješenja.¹⁰⁸⁰ Svejedno, šteta, koja je svoje korijene imala podjednako u nedosljedosti UN-a te nesnalaženju hrvatske strane, ipak je učinjena. Očito je, naime, bilo kako je hrvatska strana ovu odredbu Vanceova plana shvatila kao svojevrsnu mogućnost restauracije policijske strukture i na okupiranim područjima. Postojale su i isprazne nade i u nešto više, pa je susret s realnošću bio teži. Tadašnji ministar unutarnjih poslova Ivan Vekić, primjerice, početkom veljače 1992., izjavio je kako će hrvatska policija «pomoći i bdjeti nad poslom koji će obavljati mirovne snage, a to je raoružavanje paravojskih formacija i prikupljanje oružja koje će pronalaziti ili će biti skriveno (...) Mi ćemo kontrolirati i regulirati promet u pravcima gdje će dolaziti i razmještati se 'plave kacige', fizički ćemo i protivdiverzantski ih osiguravati, kao i njihove objekte».¹⁰⁸¹ UNPROFOR je očito smatrao kako to pitanje ne ulazi u ovlasti njihovog mandata, pa je «neugodno iznenađene» hrvatske sugovornike upućivao na činjenicu da se «politička rješenja moraju tražiti na liniji SAO vlast – Zagreb –

¹⁰⁸⁰ *Balkanski ugovorni odnosi*, Dokument br. 530, Izveštaj Generalnog sekretara UN Butrosa Galija o slanju «plavih šlemova» u Jugoslaviju od 20. februara 1992., 558.

¹⁰⁸¹ Ana Diklić, «Značajna uloga policije!», *GS*, 10. veljače 1992.

Beograd».¹⁰⁸² Na praktičnoj razni to je značilo održavanje zatečenog stanja; na pitanje «Čija će policija biti u selima koja su inače hrvatska, dakle na potezu ceste od Starog Grabovca do Borovca?», Fischer je bio vrlo izravan: «Ako se nalazi na okupiranom području, kao što se nalazi na okupiranom području, odgovor je jasan, biti će to policija druge strane».¹⁰⁸³ Svejedno, hrvatska strana je zapovjedniku UNCIVPOL-a polovicom srpnja 1992. postavila zahtjev, u kojem je istaknuto kako se očekuje da će u Sektoru Zapad «doći do vraćanja na svoje pozicije prije rata prognanih policijskih postrojbi MUP-a RH».¹⁰⁸⁴ Nesporazumi su doveli do dodatnih konzultacija, ali hrvatska očekivanja ostala su neispunjena. UNPROFOR-u je bilo jedino prihvatljivo «da kontrolu teritorija i sprovođenja javnog reda i mira i drugih zakonskih akata u UNPA sektoru vrše civilni organi vlasti – policija na dijelu terena gdje se zatekla koja vojska 03.01.1992.».¹⁰⁸⁵ Zapravo, UNPROFOR je bio svjestan određene dvojnosti situacije u kojoj se našao; s jedne strane bilo je prisutno određeno razumijevanje za hrvatski stav prema kojemu su Okučani «na području Republike Hrvatske», a s druge strane bila je realnost Vanceova plana, koji «ima puno rupa», ali iz kojega je također proizlazilo kako mirovne snage imaju «mandat da uredi rad sa lokalnom policijom».¹⁰⁸⁶

Ustroj lokalnih policijskih snaga u zapadnom sektoru prema predratnoj etničkoj strukturi stanovništva (s izuzetkom pakračke općine) nedvojbena bi išao u korist hrvatskoj strani. Potkraj ožujka 1992., Milan Ramljak je izjavio kako će Srbi morati pristati «na popunjavanje policijskih redova Hrvatima, Mađarima i drugima (...) kako bi

¹⁰⁸² MORH, SVA, GSHV, bb, Izvješće Zapovjedništva OG Posavina od 3. srpnja 1992.

¹⁰⁸³ MUPRH, PUBB, OAP, bb, Izvješće Ureda za informiranje i promidžbu Izvršnog vijeća SO Novska od 4. srpnja 1992.

¹⁰⁸⁴ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-2606/92, Izvješće sa sastanka sa zapovjednikom civilne policije UN-a za sektor «Zapad» od 14. srpnja 1992.

¹⁰⁸⁵ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-2626/92, Izvješće zapovjednika PS Nova Gradiška u svezi akcije «Povratak» od 15. srpnja 1992.

¹⁰⁸⁶ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-552/15-92, Promemorija PU Kutina od 10. srpnja 1992.

se uspostavila proporcionalnost u pogledu nacionalne zastupljenosti u policiji».¹⁰⁸⁷ Ramljak je, čini se, imao u vidu policijske snage u drugim sektorima, jer provedba ovoga sasvim sigurno nije bila moguća u Sektoru Zapad. To bi značilo povratak odmetnutih policajaca na njihova nekadašnja mjesta, što se, između ostalog kosilo i s pravnim sustavom RH. Primjerice, u PS Nova Gradiška to nije bilo moguće provesti «iz razloga što su se osobe srpske nacionalnosti koje su obavljale djelatnost u ovoj PS stavile na raspolaganje četničkim i drugim paravojnim formacijama».¹⁰⁸⁸ Nema dvojbe kako je takvo stanje bilo i u drugim policijskim stanicama na području zapadne Slavonije, pa Ramljakov stav odaje i određeno nepoznavanje lokalnih prilika. UNPROFOR je neke korake u tom smislu, čini se, nastojao poduzeti. Određeno vrijeme po preuzimanju odgovornosti u zapadnom sektoru predstavnici mirovnih snaga još su izjavljivali kako «će se stvarati policija prema nacionalnom paritetu građana».¹⁰⁸⁹ Primjećeno je kako UNPROFOR i poduzima neke mjere, ali bez osobitog uspjeha.¹⁰⁹⁰ Može se zaključiti kako je provedba ove odredbe Vanceova plana ipak bila izvan mandatnih mogućnosti UNPROFOR-a, tj. ona je izlazila iz okvira zadržavanja zatečenog stanje te ulazila u problematiku potrage za političkim rješenjem spora. Stoga se Fischerov stav iz srpnja

¹⁰⁸⁷ «Martić neće zapovijedati policijom!», *Globus*, 27. ožujka 1992.

¹⁰⁸⁸ MUPRH, PUBP/PSNG, OAP, Br. 511-11-10-1-Sp-16/92, Izvješće o akciji «Povratak» od 25. lipnja 1992.

¹⁰⁸⁹ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-552/14-92, Izvješće PU Kutina o sastanku sa pripadnicima UNPROFOR-a od 7. srpnja 1992.

¹⁰⁹⁰ HMDCDR, ZBD/UNHCR/WR 27 July-2 August 1992. U Ghalijevu izvješću od 20. veljače 1992., navedeno kako mirovne snage, pored ostalih, imaju i zadaću «da potvrde da je sastav postojećih snaga policije u skladu sa nacionalnim sastavom stanovništva koje je živelo u oblasti o kojoj je reč pre nedavnih neprijateljstava; u slučajevima gde nije tako, da se, u saradnji sa postojećim lokalnim vlastima, izvrši svaka promena koje bi mogla biti neophodna». (*Balkanski ugovorni odnosi*, dokument br. 530, Izveštaj Generalnog sekretara UN Butrosa Galija o slanju «plavih šlemova» u Jugoslaviju od 20. februara 1992., 559.)

1992. – prema kojem se ovaj problem mora riješiti «na višem nivou»¹⁰⁹¹ – može ocijeniti
točnim. Ova tvrdnja nagovijestila je i konačan ishod rješavanja ovog pitanja.

¹⁰⁹¹ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-552/15-92, Promemorija PU Kutina od 10. srpnja 1992.

6.7. Mirovne snage Ujedinjenih naroda i Daruvarski sporazum

Mirovne snage UN-a, pogotovo Civilni poslovi, imali su važnu ulogu u jednoj kratkotrajnoj, ali vrlo zvučnoj epizodi, koja se dogodila potkraj isteka prvog mandata UNPROFOR-a u Hrvatskoj. Riječ je o sporazumu – poznatom pod nazivom *Daruvarski sporazum* – između hrvatskih lokalnih političkih vlasti te dijela vodstva *Oblasnog vijeća Srpske oblasti Zapadna Slavonija*, predvođenih Veljkom Džakulom. Potpisivanju ovog sporazuma, što se dogodilo u mjestu Doljani, nedaleko Daruvara, 18. veljače 1993. posredovali su predstavnici UNPROFOR-a.¹⁰⁹² Sporazum je, uz izuzetak odlazećeg zapovjednika Sektora Zapad, bio inicijativa civilnih struktura; na njegovu tekstu su se nalazili, kako je navedeno, «potpisi 'prvih ljudi' općina Daruvar, Pakrac, Grubišno Polje, Novska i Nova Gradiška, potpisi šest okučanskih 'krajišnika', te dva potpisa svjedoka toga sporazuma, zapovjednika UNPROFOR-a u Zapadnom sektoru, generala Zaballe i šefa civilnog dijela UNPROFOR-a u sektoru, Gerharda Fischera».¹⁰⁹³ *Daruvarski sporazum* sastojao se od jedanaest točaka, a njime je bila dogovorena opća normalizacija stanja u zapadnom sektoru tj. ponovna uspostava svih inicijativa Civilnih poslova (programi posjeta selima, susreti civila na kontrolnim točkama, popravci prometne i druge infrastrukture, puštanje u promet auto-cesta i željezničke pruge, redovito komuniciranje predstavnika lokalnih vlasti te omogućavanje povratka prognanika.¹⁰⁹⁴ Zapravo, radilo se o izvedenici prijedloga jednog ranijeg sporazuma (predloženi su isti

¹⁰⁹² K. B., «Ećimovići ipak 'omekšali'», *Vjesnik*, 26. veljače 1993. O ovom događaju, s naglaskom na njegove odjeke na političke odnose u RSK, vidi u N. BARIĆ, *Srpska pobuna*, 202.-206.

¹⁰⁹³ S. L., «Strogo čuvana tajna hrvatsko-srpskog sporazuma u Daruvaru namjerno je provaljena», *Globus*, 5. ožujka 1993.

¹⁰⁹⁴ K. B., «Ećimovići ipak 'omekšali'», *Vjesnik*, 26. veljače 1993.; S. L., «Strogo čuvana tajna hrvatsko-srpskog sporazuma u Daruvaru namjerno je provaljena», *Globus*, 5. ožujka 1993.

potpisnici), za kojeg se može pretpostaviti kako je nastao negdje na samom kraju 1992. ili na samom početku 1993.¹⁰⁹⁵ *Daruvarski sporazum* u većini svojih odredbi nije zaživio, a njegovi potpisnici na srpskoj strani bili su izloženi optužbama za izdaju srpskih interesa te, u konačnici, odstranjenju iz političkog života RSK i uhićenju.¹⁰⁹⁶

Povijest *Daruvarskog sporazuma* pokazuje kako njegovi korijeni potječu iz kompleksa unutar-srpskih borbi na okupiranom području zapadne Slavonije. Dio tamošnjih političkih vlasti, predvođenih Veljkom Džakulom, Dušanom Ećimovićevim, Mladenom Kulićem i drugima (mahom s pakračkog područja), odlikovao se nešto pragmatičnijim pristupom u promišljanju politike Srpske autonomne oblasti Zapadna Slavonija. Važno je uočiti kako nije bilo riječi o mogućnosti reintegracije u ustavni poredak RH, ali prisustvo UNPROFOR-a trebalo je iskoristiti za poboljšanje ekonomskog položaja Srba u zapadnom sektoru te povratak srpskog stanovništva u dio sektora pod hrvatskom kontrolom. Jedan od preduvjeta za to bila je uspostava kontakata između lokalnih političkih struktura vlasti; u jednoj izjavi, danoj nakon *Bljeska*, Džakula je naveo pravi smisao svoje politike: «Nije to bio dokument kojim se nešto davalo, u smislu predaje. To je bila tek uspostava komunikacija.»¹⁰⁹⁷ Džakula je, u biti, bio tjeran motivima ekonomske prirode; područje pakračke općine pod srpskom kontrolom, što je bilo njegovo najjače uporište, bilo je, prema neovisnim izvorima (Fischer), u velikim problemima: «nedostaje hrane, 30-40% stanovništva vidno je smršavilo, raspolaže se sa malim količinama goriva (...) vlada beznadje, reagiraju kao izgubljena generacija, jer

¹⁰⁹⁵ HDA, UPRH, P, F 25, Sporazum, nepotpisani primjerak (bez nadnevka). Trenutak nastanka ovog prijedloga može se ustanoviti na osnovu njegove osme točke gdje se navodi «nastavak programa posjeta selima u svim općinama pod nadzorom UNPROFOR-a s početkom 8. tjedna (22. veljače)». (*Isto.*)

¹⁰⁹⁶ N. BARIĆ, *Srpska pobuna*, 202.-206.

¹⁰⁹⁷ *Isto*, 206.

dosta je vremena prošlo, a malo je bilo pozitivnih događaja». ¹⁰⁹⁸ Nastojanja Džakuline grupacije za poboljšanjem ekonomske situacije uspostavom kakve-takve komunikacije s hrvatskim vlastima nisu dijelili svi u političkom životu pobunjenih Srba. U Okučanima je 8. prosinca 1992. organiziran susret vodstva RSK s lokalnim Srbima koji je jasno ukazao na tamošnja politička raslojavanja; prema dojmu UNHCR-a, delegacija iz Knina zauzela je stav prema kojem uvjeti za povratak raseljenih osoba još nisu stvoreni, da takve poglede mahom zastupaju i lokalne vlasti iz Okučana, a da su one pakračke najsklonije takvim planovima. ¹⁰⁹⁹ To je trenutak u kojem su se približili stavovi te grupacije i UNPROFOR-a (posebno Civilnih poslova). Jasno je, naime, bilo kako se ovakva nastojanja dobro uklapaju u inicijative Civilnih poslova te je očigledno od strane UNPROFOR-a ocijenjeno kako one zapravo predstavljaju svojevrsnu finalizaciju tih inicijativa tj. takve «akcije 'malih koraka', u koje valja ubrojati i redovne tjedne i obiteljske susrete (također u organizaciji i pod nadzorom UNPROFOR-a, dovele su i do potpisivanja daruvarskog sporazuma». ¹¹⁰⁰ Hrvatski obavještajci otkrili su kako se početkom prosinca 1992. u Okučanima odvija intenzivna komunikacija između UNPROFOR-a (pogotovo Fischera) te Džakule i drugih te da je usuglašen stav «kako Knin nije puno zainteresiran za pregovore i poboljšanje života u Okučanima, te da se mora nešto učiniti na popravku infra strukture i suradnje sa Zagrebom». ¹¹⁰¹ S Džakulom se, izgleda, u Okučanima jedino i dalo razgovarati. U travnju 1993., kada je cijeli slučaj bio prošlost, a Džakula i njegovi pristaše pod nadzorom, Yusuf Khalaf, Fischerov

¹⁰⁹⁸ MORH, SVA, GSHV, bb, Izvješće zapovjednika Zapovjedništva HRZ i PZO Predsjedniku Republike Hrvatske od 12. veljače 1993.

¹⁰⁹⁹ HMDCDR, ZBD/UNHCR/WSR 12-18 December 1992.

¹¹⁰⁰ Drago Hedl, «Jordanskom generalu ne smetaju teroristi, nego – hrvatska policija?!», *SD*, 30. listopada 1993.

¹¹⁰¹ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-552/44-92, Izvješće s djelatnog sastanka na Sektoru Zapad od 9. prosinca 1992.

zamjenik, izjavit će hrvatskim predstavnicima kako ga UNPROFOR nastoji zaštititi «vjerujući da je on 'povoljnija osoba' od trenutno drugih 'upletenih u samoubilačku tvrdnu politiku Knina, koja samo šteti Srbima'».¹¹⁰² I predstavnici UNPROFOR-a smatrali su *Daruvarski sporazum* završnim dijelom inicijativa za uspostavu povjerenja; Fischer ga je, primjerice, definirao kao konačno sažimanje dotadašnjih pregovaračkih napora o kojima se raspravlja «u ovih 8 do 10 mjeseci u vezi s raznim poslovima na popravljanju infrastrukture i normalizaciji stanja u Sektoru».¹¹⁰³

UNPROFOR je uključio hrvatsku stranu u ovu epizodu. U prvoj polovici veljače 1993. Fischer je obavijestio visokog hrvatskog vojnog časnika «da u sektoru Zapad postoje snage koje ne žele poštivati zapovijedi iz Knina», da će ta politička razmimoilaženja biti još više izražena «ako se pomognu sa hrvatske strane», posebno ako se na umu ima činjenica «da je u više susreta sa predstavnicima lokalnih vlasti bilo izražavanja naznaka želja za suradnjom sa vlastima Republike Hrvatske».¹¹⁰⁴ Navodeći određene manjkavosti mandata mirovnih snaga UN-a kao ograničavajući čimbenik za vlastite postupke, Fischer je predložio «da hrvatska strana pokrene pomenute ideje, ako vidi interes u tome».¹¹⁰⁵ Njegova sugestija je očito prihvaćena; hrvatska strana je, može se pretpostaviti, u cijelu akciju ušla s ciljem produbljivanja razdora u redovima pobunjenih Srba. Hrvatskoj strani, naime, očito nisu ostale nepoznatom prave namjere Civilnih poslova u vezi s ovim tj. kako «nije riječ o prevratu koji bi značio bezuvjetno prepuštanje toga područja hrvatskim vlastima», nego o «nastojanju da se vode ozbiljni

¹¹⁰² MUPRH, PUBB, OAP, bb, Izvješće sa sastanka od 6. travnja 1994.

¹¹⁰³ S. L., «Strogo čuvana tajna hrvatsko-srpskog sporazuma u Daruvaru namjerno je provaljena», *Globus*, 5. ožujka 1993.

¹¹⁰⁴ MORH, SVA, GSHV, bb, Izvješće zapovjednika Zapovjedništva HRZ i PZO Predsjedniku Republike Hrvatske od 12. veljače 1993.

¹¹⁰⁵ *Isto*.

razgovori (...) da jedni pokraj drugih (...) normalno žive».¹¹⁰⁶ U takvoj konstelaciji odnosa bilo je jasno kako hrvatska strana nije imala mnogo za izgubiti.

Namjera UNPROFOR-a i Džakuline grupacije bila je učiniti sporazum temeljem budućih razgovora između dviju strana, za što je preduvjet bilo njegovo držanje u tajnosti. U javnosti se ipak nešto nagađalo; na sam dan potpisivanja sporazuma, 18. veljače 1993., Fischer je održao konferenciju za tisak u Novoj Gradiški, a na temelju njegovih izjava zaključeno je kako se UNPROFOR «sprema učiniti nešto što bi ipak opravdalo njegov dolazak».¹¹⁰⁷ Onda je hrvatska strana ocijenila kako je došao trenutak za akciju: najprije je novogradiški gradonačelnik Sokić odmah sve ispričao u emisiji lokalne radio-stanice, a potom je zagrebački *Vjesnik*, u broju od 26. veljače 1993., objavio faksimil sporazuma.¹¹⁰⁸ Kako je već spomenuto, odmah su uslijedile smjene na srpskoj strani, a Džakula i drugi nazvani su «separatistima i autonomašima koji navodno, već duže vrijeme rade na izdvajanju zapadne Slavonije iz Republike Srpske Krajine».¹¹⁰⁹ Neki srpski izvori navode kako je vrh RSK jedva dočekaao objavljivanje sporazuma; ta obična «bilješka o razgovoru», kako je navedeno, «prolašena je tajnim sporazumom, koji je kvalificiran veleizdajničkim», a najveći dobitnik bila je Hrvatska: «eliminirala je političko rukovodstvo Oblasti», spriječivši, makar i uz posredovanje UNPROFOR-a, «da se odredbe i duh [Vanceovog] plana prošire i primjene i na srpski etnički prostor, koji je nepravедno izostavljen od bilo kakve zaštite».¹¹¹⁰

¹¹⁰⁶ S. L., «Strogo čuvana tajna hrvatsko-srpskog sporazuma u Daruvaru namjerno je provaljena», *Globus*, 5. ožujka 1993.

¹¹⁰⁷ V. K., «Sastanak na granici UNPA-zone?», *GS*, 18. veljače 1993.

¹¹⁰⁸ S. L., «Strogo čuvana tajna hrvatsko-srpskog sporazuma u Daruvaru namjerno je provaljena», *Globus*, 5. ožujka 1993.

¹¹⁰⁹ A. A., «Izgnanici pod konspiracijom», *GSr*, 5. marta 1993.

¹¹¹⁰ S. JARČEVIĆ, *Republika*, 464.-465.

Objavljivanje ovog sporazuma, uključujući i kasnije događaje na srpskoj strani, te maslenička događanja dovela su sve inicijative sličnog tipa u zastoj. No, začudno, *Daruvarski sporazum*, u vrlo reduciranom obliku, ipak je preživio te se čak i počeo provoditi. Naime, Civilni poslovi UNPROFOR-a u zapadnom sektoru posredovali su u provedbi još jedne inicijative, koja je dogovorena u sporazumu od 18. veljače 1993.. Ona je bila lokalnog karaktera, a radilo se svojevrsnom sporazumu o obradi poljoprivrednog zemljišta na pakračkom području. Naime, u osmoj točki tog sporazuma navedeno je da će se «dopustiti civilima koji prebivaju na obje strane linije razdvajanja da rade na svojim posjedima (posebice je značajno i hitno u ovome trenutku da se ratarima zajamči prinos u doba žetve kasnije tijekom godine)».¹¹¹¹ Inicijativa je, dakle, nastala na prijedlog srpskih civilnih vlasti (grupacija oko Veljka Džakule), a nakon početnih neslaganja hrvatska strana s njime se složila. Uloga UNPROFOR-a u njegovoj provedbi sastojala se od provjere, prijevoza i zaštite poljodjelaca.¹¹¹² To je predstavljalo nastavak politike suradnje s Džakulinom grupacijom i nakon propasti *Daruvarskog sporazuma*; UNHCR je primijetio kako UNPROFOR, u političkom životu Srpske autonomne oblasti Zapadna Slavonija, nastoji ojačati nešto pomirljivije elemente na srpskoj strani, s ciljem ponovnog započinjanja prijašnjih inicijativa.¹¹¹³ Srpske vojne vlasti su izvijestile kako je Džakula 15. travnja 1993. organizirao sastanak predstavnika 22 mjesnih zajednica bučkog i 8 mjesnih zajednica trokutskog kraja, na kojem su prihvaćene odredbe o provedbi ove inicijative, a ocijenjeno je kako je «ponudjeni nacrt sporazuma vešto sročeno i da je samo nastavak tzv. 'Daruvarskog sporazuma'».¹¹¹⁴ Uočeno je i da tamošnje civilne vlasti

¹¹¹¹ K. B., «Ećimovići ipak 'omekšali'», *Vjesnik*, 26. veljače 1993.

¹¹¹² MUPRH, PUBB, POP, bb, Odobrenje od 1. ožujka 1993.

¹¹¹³ HMDCDR, ZBD/UNHCR/WSR 8-14 April 1993.

¹¹¹⁴ HMDCDR, RSK, K18.k., Str. pov. br. 18-313, Redovni borbeni izvještaj od 16. travnja 1993.

«imaju intenzivne razgovore s predstavnicima UN oko realizacije sporazuma o poljoprivrednim radovima na Bučkom kraju».¹¹¹⁵ Nakon Džakulinog odstranjenja, UNPROFOR-u je stavljeno na znanje kako bi i neke druge srpske političke strukture mogle imati interesa u ovakvim inicijativama.¹¹¹⁶ To je bio uvod u važnu promjenu raspoloženja na srpskoj strani; očigledno zaključujući kako provedba ove inicijative ne predstavlja preveliku prijetnju, s njom su se složili i nositelji radikalnijeg smjera (Čeleketić). Svejedno, UNHCR je bio mišljenja kako će napredak na tom polju ipak biti spor i u malim koracima.¹¹¹⁷ Provedba sporazuma o poljoprivrednim radovima zaista je ubrzo zapala u probleme, koji su uočeni kod svih sličnih inicijativa: nesklonost vlasti obaju strana te ograničenosti mandata mirovnih snaga. Hrvatska strana zatražila je osiguranje hrvatskih poljodjelaca «prilikom kombajniranja uljane repice u Lipiku», a srpska strana «odobrenje da se na području sela Livadjani, Kričke i Subocka izvrši ubiranje ljetine koju su uz nadzor UNPROFOR-a zasadili ove godine».¹¹¹⁸ Zapravo, obje strane zahtijevale su da njihove policijske snage imaju kontrolu nad poljodjelicima. Hrvatski zahtjev za prisustvom policije prilikom ubiranja ljetine naišao je na srpsko odbijanje, pa je odmah došlo do reakcije: odbijena je žetva «poljoprivrednih površina pod nadzorom hrvatskih vlasti».¹¹¹⁹ UNPROFOR je mogao jedino posredovati između dviju strana; Ansonu je bilo jasno «da hrvatska policija mora biti prisutna pri takvim radovima, i da za takav potez treba naći odgovarajući reciprocitet», ali, naveo je dalje, «Vitez ne vidi nikakvu mogućnost razmjene».¹¹²⁰ U nemogućnosti odlučnijeg djelovanja, nastupio

¹¹¹⁵ HMDCDR, RSK, K51.pbr., Str. pov. br. 49-77, Redovni borbeni izvještaj od 19. travnja 1993.

¹¹¹⁶ HMDCDR, ZBD/UNHCR/WSR 17-23 April 1993.

¹¹¹⁷ HMDCDR, ZBD/UNHCR/WSR 29 April-7 May 1993., Annex.

¹¹¹⁸ VRH, UUNPMEZ/UŽPSUNPF, bb, Izvješće od 29. lipnja 1993.

¹¹¹⁹ VRH, UUNPMEZ/UŽPSUNPF, bb, Izvješće od 6. srpnja 1993.

¹¹²⁰ VRH, UUNPMEZ/KCPSZ, bb, Izvješće od 20. srpnja 1993.

je potpuni zastoj. Hrvatski predstavnik je izjavio: «Mi ne možemo ići u naše vinograde, žito je na hrvatskoj strani i mi ćemo ga požeti», s čime se Anson složio.¹¹²¹

¹¹²¹ *Isto.*

6.8. Mirovne snage Ujedinjenih naroda i hrvatska granica - «slučaj most»

Prihvaćajući provedbu mirovne operacije UN-a, uza sve njezine nedostatke, Hrvatska si je ipak ostavila određene taktičke mogućnosti tj. postupke neformalnih pritisaka, kojima je željela prisiliti UN na odlučnije akcije ili promjene Vanceova plana. Pitanje učinkovite kontrole međunarodnih granica Republike Hrvatske bilo je upravo područje na kojem je hrvatska strana opravdano smatrala kako ima dovoljno prostora za ovakve akcije. Primjerice, početkom siječnja 1992., u povjerljivom dokumentu hrvatske vlade, koji se može smatrati svojevrsnim naputkom za buduće postupanje prema mirovnim snagama UN-a, navedeno je kako Vanceov plan nije riješio pitanje kontrole hrvatskih granica tj. «pitanje carinskih postaja na granicama između Republike Hrvatske, Bosne i Hercegovine te Srbije u područjima gdje će doći mirovne snage OUN. Režim na granici sa Srbijom i Crnom Gorom mora biti tvrdi, dok se na granici s Bosnom i Hercegovinom može uspostaviti mekši režim, ali carinska služba mora biti.»¹¹²² Osnaženi priznanjem od strane EZ-a i SAD-a hrvatski predstavnici zahtijevali su od UN-a kontrolu hrvatskih granica – postavljanjem hrvatskih carinskih organa ili kontrolnih točaka mirovnih snaga UN-a, opravdano upozoravajući «na teškoće koje će imati sam UNPROFOR ako granica prema Bosni i Srbiji ostane sasvim nekontrolirana».¹¹²³ Goulding je hrvatske zahtjeve očekivano odbio; to bi, prema njegovom mišljenju, u izvjesnom smislu predstavljalo prejudiciranje političkog rješenja (uspostava hrvatskih carinskih postaja mogla se lako poistovjetiti s početkom uspostave cjelokupnog hrvatskog

¹¹²² HDA, UPRH, P, F 255, VRH, bb, Prijedlog stavova Vlade Republike Hrvatske u svezi s prilogom III Izvješća Glavnog tajnika OUN od 8. siječnja 1992.

¹¹²³ HDA, UPRH, P, F 348, SMRHUN, Izvještaj br. 4 od 1. svibnja 1992. (Nastavak razgovora sa M. Gouldingom i C. Tomberryem).

sustava vlasti), tj. bilo bi to narušavanje *statusa quo*.¹¹²⁴ Do promjene ovog stava ipak je došlo, a bio je uvjetovan dvama događajima: primanjem Republike Hrvatske u članstvo UN-a te Rezolucijom Vijeća sigurnosti br. 757 od 30. svibnja 1992., kojom su Jugoslaviji uvedene sankcije. Promjena je najavljena u Ghalijevu izvješću od 27. srpnja 1992., a radilo se o svojevrsno nadopunjavanju Vanceova plana. U biti, postojeće ovlasti UNPROFOR-a o sprječavanju unosa oružja, streljiva i druge vojne opreme, sada su proširene i na područje carinskih i imigracijskih poslova.¹¹²⁵ Vijeće sigurnosti ove mjere odobrilo je Rezolucijom br. 769 od 7. kolovoza 1992.¹¹²⁶ Hrvatska strana izrazila je relativno zadovoljstvo ovim odlukama; nisu usvojeni njezini prijedozni o razmještanju hrvatskih carinskih i drugih organa, ali pokazalo se kako je izvjesna dopuna pojedinih odredbi Vanceova plana ipak moguća. Mirovne snage UN-a preuzele su kontrolu hrvatskih granica, preuzimajući na taj način i neke funkcije hrvatske državne vlasti; Ramljak je naveo kako ovo rješenje «nije zadovoljavajuće, daleko je od onoga što bismo željeli, ali je bolje od onoga što danas imamo».¹¹²⁷

Kontrola hrvatskih državnih granica i uloga mirovnih snaga UN-a u tome, na području Sektora Zapad, svela se na kontrolu mostovnog prijelaza u Staroj Gradiški. Most koji je povezivao Staru i Bosansku Gradišku bio je vjerojatno najvažnija srpska strateška točka u zapadnom sektoru; jedina pomoć na koju su pobunjeni Srbi u zapadnoj Slavoniji mogli računati mogla je doći ili od strane njihovih bosanskih sunarodnjaka ili je morala proći kroz teritorij pod kontrolom bosanskih Srba. Područje Stare Gradiške, uključujući i mostovni prijelaz, bilo je zoni nadležnosti NEPBAT-a. Kanadani su smatrali

¹¹²⁴ Isto.

¹¹²⁵ UNDOC, S/24353, Izvješće Glavnog tajnika od 27. srpnja 1992.

¹¹²⁶ Rezolucije, Proširenje sastava UNPROFOR – Rezolucija 769, 7. avgust 1992., 31.-32.

¹¹²⁷ Dunja Ujević, «Napokon prekinute srpske veze», VL, 31. srpnja 1992.

ovu odluku velikom pogreškom; stavljanje nadležnosti nad ključnom sigurnosnom točkom Sektora Zapad u ruke neiskusnim i nedovoljno opremljenim pripadnicima NEPBAT-a tako je, u velikoj mjeri, već unaprijed ograničilo stvarnu kontrolu nad mostom.¹¹²⁸ Nije to bio jedini razlog zbog kojeg stvarna kontrola nad ovim prijelazom nije uspostavljena tijekom čitave 1992. Već je Ghali, najavljujući promjenu Vensova plana u tom smislu, dao naslutiti kako se stvarna kontrola granica neće tako brzo uspostaviti, navodeći kao glavni razlog za to nedovoljnu brojnost UNPROFOR-a te nedostatak sredstava.¹¹²⁹ To je, praktički, značilo kako Srbi mogu nesmetano koristiti ovaj mostovni prijelaz. Primjerice, regionalni ured UNHCR-a izvještavao je kako preko njega s područja BiH dolaze brojne skupine srpskog stanovništva koje se naseljavaju u napuštene hrvatske kuće.¹¹³⁰ Navedimo ovdje i jedan zanimljivi srpski zahtjev s kraja kolovoza 1992. U njemu se od Zapovjedništva zapadnog sektora, uslijed hrvatskog topničkog napada na Staru Gradišku, tražilo da UNPROFOR stavi pod kontrolu prostor «most na r. Sava kod Stare Gradiške – Pustara – s. Donji Bogičevci – s. Pivare».¹¹³¹ Naravno, nije teško pretpostaviti kako su se preko mosta, i to u oba smjera, kretale i srpske vojne postrojbe; ipak, takvo stanje se od strane UNPROFOR-a i dalje toleriralo. U drugoj polovici listopada 1992. srpska strana je opstruirala dugo najavljivano i dugo pripremano otvaranje auto-ceste. Ovo, uz stalne probleme s demilitarizacijom, očito je uznemirilo UNPROFOR, pa je donešena odluka o odlučnijoj akciji. Dana 26. listopada 1992. UNPROFOR je zatvorio most za promet, opravdavajući svoj postupak srpskim sprečavanjem «da se otvori auto-cesta, ali i zbog pokreta naoružanih neregularnih srpskih

¹¹²⁸ *Chances for Peace*, 134.

¹¹²⁹ UNDOC, S/24353, Izvješće Glavnog tajnika od 27. srpnja 1992.

¹¹³⁰ HMDCCR, ZBD/UNHCR/WR 20-26 July 1992.

¹¹³¹ HMDCCR, RSK, ZŠTOZS, Br. 97-5, Zahtjev i prosvjed zbog napada OSH na teritoriju pod zaštitom UNPROFOR-a od 30. kolovoza 1992.

snaga u zapadnom sektoru».¹¹³² Akciju je, prema srpskim izvorima, izvelo oko 200 pripadnika UNPROFOR-a, uz podršku 13 oklopnih transportera, organiziranih za kružnu obranu, ali bez snage za eventualno djelovanje u dubinu. Srpske snage (PJM) stavljene su u pripravnost, mobilizirana je i brigada Vojske Republike Srpske (VRS) iz Bosanske Gradiške, a lokalno stanovništvo se «organizovalo za zatvaranje prilaza skladišta to», što je vršeno «traktorskim prikolicama, ogrijevnim drvetom, dječjim ljuljačkama, traktorima i ostalim priručnim sredstvima».¹¹³³ Tu su napetosti prestale te je dogovoreno da se most pusti u promet već idućeg dana.¹¹³⁴

Više negoli odlučni korak u cilju uspostave stvarne kontrole nad mostom, čini se da je ova jednodnevna blokada imala demonstrativni karakter. Može se pretpostaviti kako je UNPROFOR, u ozračju neuspjeha s otvaranjem auto-ceste, želio Srbima pokazati kakve mogućnosti ima na raspolaganju, a za demonstraciju tih mogućnosti odabrana je upravo, za srpsku stranu, najosjetljivija točka u zapadnom sektoru. Takav dojam – kako se, zapravo, radi o svojevrsnoj demonstraciji sile – imali su i drugi promatrači, primjerice UNHCR.¹¹³⁵ Srpski izvori navode i kako «komanda zapadnog sektora UNPROFOR-a nije za zatvaranje mosta dobila naredbu komande mirovne operacije i generala Satisha Nambiaru»¹¹³⁶; ukoliko je istinita, ova informacija također posredno upućuje na takav zaključak.

U drugoj polovici studenog 1992. opet su se pojavile napetosti u vezi s mostom u Staroj Gradiški. Polovicom istog mjeseca, naime, Srbi su izvjestili pripadnike

¹¹³² V. H., «Zašto je UNPROFOR uzvratio barikadom?», *GS*, 28. listopada 1992.

¹¹³³ HMDCDR, RSK, MUP/PJMO, Str. pov. br. 60-02-77/92, Redovni borbeni izvještaj od 27. listopada 1992.

¹¹³⁴ *Isto*.

¹¹³⁵ HMDCDR, ZBD/UNHCR/WR 19-26 October 1992.

¹¹³⁶ HMDCDR, RSK, MUP/PJMO, Str. pov. br. 60-02-77/92, Redovni borbeni izvještaj od 27. listopada 1992.

UNPROFOR-a kako su im iz Knina stige instrukcije u kojima im se nalaže da preuzmu punu kontrolu nad mostom; oni su, pak, bili mišljenja kako bi vrhu RSK bila prihvatljiva i druga opcija – da se na mostu uspostavi zajednička kontrolna točka UNPROFOR-a i policijskih snaga. Zabala je ovaj prijedlog odbio (vjerojatno iz razloga pretpostavljene hrvatske reakcije te jer bi njegovo usvajanje predstavljalo kršenje odnosnih rezolucija Vijeća sigurnosti), što je malo intenziviralo situaciju, ali se ona kroz nekoliko dana smirila.¹¹³⁷ Očito je kako su ova događanja dodatno potencirala važnost kontrole nad mostovnim prijelazom u Staroj Gradiški. Naime, Zabala je hrvatskim predstavnicima, još tijekom krize u listopadu 1992. tj. istog dana kada je most ponovno pušten u promet, poručio kako će u narednom periodu uložiti dodatne napore «na uspostavi zaštite i kontrole na hrvatskoj granici na rijeci Savi».¹¹³⁸ No, to se očito nije namjeravalo uraditi akcijama poput one u listopadu 1992. Opcija demonstracije odlučnosti nije dolazila u obzir; Zabala je Vitezu, na sastanku održanom 18. studenog 1992., izjavio kako mu je «najveći vojnički promašaj – blokada mosta i da se to više nikada neće desiti».¹¹³⁹ Umjesto toga, UNPROFOR se odlučio za različite vrste neformalnih pritisaka. Tako je zapriječeno zamjenom NEPBAT-a nešto odlučnijim Argentincima. S time se Srbi nisu složili, navodeći kako bi to moglo izazvati «ogroman revolt stanovništva i svih struktura vlasti i ostalih organa na prostoru Zapadne Slavonije i Republike Srpske sa desne obale r. Save».¹¹⁴⁰ Kako UNPROFOR nije bio spreman realizirati svoju prijetnju, sve je ostalo na ovoj prepisci; Nepaici su i dalje ostali na kontrolnoj točki UN-a na mostu. Za

¹¹³⁷ HMDCDR, ZBD/UNHCR/WSR 14-21 November 1992.

¹¹³⁸ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-522/37-92, Izvješće sa sastanka sa Zapovjedništvom UNPROFOR-a sektora «Zapad» od 29. listopada 1992.

¹¹³⁹ HMDCDR, RSK, Opština Okučani (OO), Zapisnik sa 6. sjednice Izvršnog savjeta od 18. studenog 1992.

¹¹⁴⁰ HMDCDR, RSK, ZŠTOZS, Pov. br. 185-4, Informacija o zamjeni Nepalskog bataljona sa Argentinskim od 2. prosinca 1992.

nedopušteno prisustvo pripadnika policije očito se znalo. Primjerice, 10. prosinca 1992., pripadnici UNPROFOR-a izvršili su «slikanje radnika milicije koji su radili na punktu most na Savi»; samo pola sata kasnije to su pokušali Argentinci, ali su naišli na suprotstavljanje te su odustali od te namjere.¹¹⁴¹ Sve su to bile mjere koje je UNPROFOR jedino i mogao provesti. Potkraj studenog 1992. Zabala je hrvatskim predstavnicima izjavio kako provedba Rezolucije br. 769 Vijeća sigurnosti «ne ide u provedbu iz financijskih razloga u UN-u jer je potrebno osigurati dodatne snage za provedbu ovih zadataka».¹¹⁴² Na mostu u Staroj Gradišci, dakle, nalazila se kontrolna točka UN-a, ali to nije značilo kako je vrsta prometa koja se na njemu odvijala bila uvijek dopuštenog tipa.

U drugoj polovici veljače 1994. upravo su događanja oko mosta u Staroj Gradišci pokazala svu ovisnost stanja u srpskom dijelu zapadnog sektora o situaciji u BiH tj. o politici bosanskih Srba. Dana 17. veljače 1994. bosanski Srbi pristali su na povlačenje teškog topničkog naoružanja iz sarajevske okolice.¹¹⁴³ Iznenađujuće, dan poslije, 18. veljače, pripadnici srpskih policijskih snaga preuzeli su «kontrolni punkt na mostu na r. Sava kod St. Gradiške od pripadnika UNPROFOR-a».¹¹⁴⁴ Srpske vojne vlasti, čini se, nisu bile upoznate s planiranjem ove akcije. To proizlazi iz informacije proslijeđene podčinjenim postrojbama; tu se navodi kako je «to bio nepotreban i nedovoljno mudar diplomatski potez», a smatrano je kako se radi o jamstvu Srbima «u srpskom Sarajevu i da je to bio osnovni razlog što su Srbi prihvatili povlačenje teškog naoružanja oko Sarajeva».¹¹⁴⁵ Tu vjerojatno ima nešto istine, jer postupak policijskih

¹¹⁴¹ HMDCDR, RSK, MUP/SUPO/SMSG, bb, Službena zabilješka od 10. prosinca 1992.

¹¹⁴² MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-4483/92, Izvješće sa sastanka sa Zapovjedništvom UNPROFOR-a za sektor «Zapad» od 29. studenog 1992.

¹¹⁴³ B. MARKOVIĆ, *Jugoslovenska kriza*, 118.

¹¹⁴⁴ HMDCDR, RSK, K18.k, Str. pov. br. 18-178, Redovni borbeni izveštaj od 18. veljače 1994.

¹¹⁴⁵ HMDCDR, RSK, K18k., Pov. br. 20-23, Informacija potčinjenim jedinicama od 22. veljače 1994.

snaga mogao bi se protumačiti kao određena vrsta solidarnosti s bosanskim Srbima. Ovakvu verziju potvrđuju i drugi izvori. Prema promatračima EU-a, sve je započelo još 17. veljače, kada je u Okučanima održan sastanak, na kojem su tamošnji Srbi «postavili određene, međunarodnim organizacijama neprihvatljive uvjete», od kojih je najvažniji bio onaj «kojim se traži da se sve kontrolne točke UNPROFOR-a na okupiranom području predaju njima, poimence - Srbima»; regionalni tim PMEU-a smatrao je «da je takova situacija posljedica isčekivanja najavljenih NATO zračnih udara na bosanske Srbe».¹¹⁴⁶ Službeni stav okučanskog SUP-a objavljen je na tamošnjoj radio stanici istog dana kada je akcija i poduzeta. Važno je uočiti kako je akcija opravdana. Navodno su postupci Nepalaca uzrokovali srpski čin, jer su pripadnici NEPBAT-a kontrolu na mostu vršili «na svom jeziku, nepalskom, naoružani puškama uspostavili mitraljesko gnijezdo i borbeno vozilo, komunicirali i vršili pretres naših građana i vozila», pri čemu je dolazilo «do incidenata, zbog nerazumijevanja jezika i neprofesionalnog postupanja od strane vojnika Ujedinjenih naroda».¹¹⁴⁷ Dakle, 18. veljače 1994. srpske snage stavile su pod punu kontrolu most u Staroj Gradiški.

Preostaje osvrt na djelovanje mirovnih snaga UN-a u ovoj epizodi. O tome su se mirovne snage UN-a oglasile dan poslije srpskog preuzimanja mosta. U priopćenju za tisak navodi se kako je, uslijed činjenice da su srpske postrojbe «silom preuzele kontrolnu točku UNPROFOR-a na samom mostu», Zapovjedništvo UNPROFOR-a zapovijedilo je sektorskom zapovjedniku «da poduzme potrebne korake za normalizaciju situacije».¹¹⁴⁸ Radilo se na dva kolosijeka – vojnom i pregovaračkom. No, najprije je uslijedilo poniženje: dan nakon zauzimanja mosta «Srbi su započeli rastavljati UN položaje

¹¹⁴⁶ HDA, HUPMEZ, Izvješće s terena Daruvar 16. veljače-02. ožujka 1994., (bez nadnevnika), kut. 76.

¹¹⁴⁷ V. H., «Nepalci predali most?!», *GS*, 21. veljače 1994.

¹¹⁴⁸ VRH, UUNPMEZ/ZUNPZ, bb, Priopćenje za tisak od 19. veljače 1994.

(kontejnere) na mostu i rušiti njihova mitraljeska gnijezda», a zapovjedniku NEPBAT-a «zabranjeno je posjetiti nepalske vojnike na mostu».¹¹⁴⁹ Situacija je imala natruha bizarnosti. Naime, Nepalci nisu bili zatočeni, ali su ostali na mostu i to «kao promatrači jer kontrolu mosta drže Srbi», dok su njihovi kontejneri bili korišteni «od strane Srba kojih je sada na mostu oko 50-tak».¹¹⁵⁰ No, Nepalci ionako nisu bili oni koji su mogli poduzeti odlučnu akciju; hrvatskoj strani učinilo se indikativnim «da u sektoru jedino NEPBAT nije opremljen oklopnim transporterima, iako se (...) nalazi na jednom od najosjetljivijih područja u sektoru».¹¹⁵¹ Argentinci su bili nešto odlučniji: dana 21. veljače inženjerska satnija ARGBAT-a je, prema hrvatskim izvorima, pregledala most s ciljem eventualnog miniranja.¹¹⁵² To im je bilo omogućeno uslijed izvršavanja jedne šire akcije. Naime, istog dana mirovne snage UN-a, kako je izviještena hrvatska strana, «postavile su na početak mosta u Staroj Gradiški oklopni transporter sa 10 vojnika i rasporedili u široj okolici mosta tri satnije (po jednu nepalskog, argentinskog i jordanskog bataljuna) uz potporu 15 okolopnih transportera».¹¹⁵³ Kao odgovor, Srbi su isključili «2 telefonske linije NEPBAT-u, pa je stoga sada komunikacija moguća jedino preko mobitela i motorole».¹¹⁵⁴ Situacija se i dalje intenzivirala. Dana 23. veljače iz Sektora Sjever stigao je francuski odred UNPROFOR-a od oko stotinu ljudi opremljenih protutenkovskim naoružanjem, a i Srbi su pojačali svoje ljudstvo na mostu. Idućeg dana to je izgledalo ovako: «Francuski i argentinski vojnici potpuno su opkolili most i onemogućili prelazak istoga bilo kome (...) Srbi su ispred UNPROFOR-ovih položaja postavili protutenkovske

¹¹⁴⁹ HDA, HUpPMEZ, Izvješće s terena Daruvar 16. veljače-02. ožujka 1994., (bez nadnevka), kut. 76.

¹¹⁵⁰ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-02-01-VT-58/11-94, Operativne informacije i naputak za postupanje od 21. veljače 1994.

¹¹⁵¹ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-02-01-58/10-94, Operativne informacije od 21. veljače 1994.

¹¹⁵² MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-02-01-VT-58/11-94, Prijepis faks-poruke PS Pakrac od 23. veljače 1994.

¹¹⁵³ VRH, UUNPMEZ, Kl. 004-01/94-01/01, Ur. br. 50303-03-94-865, Informacije od 22. veljače 1994.

¹¹⁵⁴ HDA, HUpPMEZ, Izvješće s terena Daruvar 16. veljače-02. ožujka 1994., (bez nadnevka), kut. 76.

i protupješađijske mine (...) te su tako i oni zapriječili put. UNPROFOR čak nije dao proći niti svježe unaprijeđenom general-majoru Čeleketiću koji se je vraćao iz Knina s novim napucima.»¹¹⁵⁵ UNPROFOR je potpuno blokirao pristup mostu; dana 24. veljače postavili su oklopne transportere na prometnicu Okučani-Stara Gradiška zapriječivši promet njome.¹¹⁵⁶ Na Srbe je vršen pritisak i preletima «avijacije NATO snaga iznad samog mosta u niskom letu».¹¹⁵⁷

Situaciji, dakle, nije nedostajalo napetosti. Ipak, bilo je izvjesno kako do oružanog sukoba neće doći i to iz nekoliko razloga. UNPROFOR je bio uvjeren, što se može smatrati točnim, da Srbi ne žele oružani sukob s njima, ali vrijedilo je i obrnuto tj. Srbi su vrlo dobro znali da UNPROFOR nema na raspolaganju mogućnosti kojima bi ih zaustavio; «Snage UN-a sada su raspoređene oko mosta kao dio 'pokažimo silu' akcije, no Srbi, izgleda, ne mare puno za sve to skupa i dobro znaju da UNPROFOR neće pucati prvi».¹¹⁵⁸ Radilo se, dakle, kao i u jesen 1992., o još jednoj akciji demonstrativnog karaktera. Ona je, istina, pokazala kako unutar UNPROFOR-a postoje snage koje su bile nešto spremnije za akciju. Promatračima EU-a činilo se kako je zamjenik sektorskog zapovjednika Argentinac Ernesto de Vergara «jako za akciju», ali drugi to očito nisu bili; utvrdilo se kako «za 16 nepalskih APCs postoji samo jedan (slovima; jedan) vozač, a Jordanci su jako pobožni, pa kada je vrijeme molitve oni stanu bez obzira na naredbe».¹¹⁵⁹ Očito iznerviran time de Vergara se odlučio za samostalan istup: vozilom se dovezao do srpskih položaja, «naglo je zakočio te uz krajnje nepristojnu gestu povikao

¹¹⁵⁵ *Isto.*

¹¹⁵⁶ HMDCDR, RSK, MUP/SUPO, Br. 08-05/1-432/1-94, Izvještaj od 24. veljače 1994.

¹¹⁵⁷ VRH, UUNPMEZ/KCPSZ, bb, Izvješće PP Pakrac o sastanku s direktorom za civilna pitanja na sektoru Zapad od 25. veljače 1994.

¹¹⁵⁸ HDA, HUPMEZ, Izvješće s terena Daruvar 16. veljače-02. ožujka 1994., (bez nadnevka), kut. 76.

¹¹⁵⁹ *Isto.*

‘Hijos de puta’ to će reći (...) ‘Kurvini sinovi!’», a potom se velikom brzinom udaljio, ostavivši iza sebe zbunjene srpske policajce.¹¹⁶⁰ Naravno, vojna akcija nije dolazila u obzir više iz drugih razloga; UNPROFOR je, u biti, bio «hendikepiran svojim mandatom – nemogućnost uporabe sile u sprovođenju rezolucija VS [Vijeća sigurnosti]».¹¹⁶¹ Uostalom, usporedno s demonstracijom sile UNPROFOR je odmah započeo i akciju pregovaranja, što nije započelo uspješno. Srbi su, naime, zatražili da se njihova kontrolna točka postavi odmah po ulazu u zapadni sektor preko mosta na Savi, da na tom pravcu ne smije biti nikakvih UNPROFOR-ovih zapreka te da srpske policijske snage imaju nadležnost pregledavanja vozila i ljudi, dok bi uloga mirovnih snaga bila svedena na nadgledanje, što predstavnici UN-a nisu prihvatili.¹¹⁶² Ovime je pregovarački proces na terenu došao u zastoј, pa je sve prebačeno na višu razinu. Iz Zagreba je u Knin upućen specijalni Ghalijev izaslanik Akashi, a «od samog početka krize», navedeno je dalje, «pokušavaju doći do Milana Martića u Kninu kako bi preko njega ishodili izdavanje naredjenja za povlačenje srpskih postrojbi».¹¹⁶³ Martić je, zanimljivo, pronađen u Beogradu, pa je sporazum ipak postignut: «dogovoreno je da će još neko vrijeme, dok se situacija potpuno ne smiri, uz nepalske vojnike na mostu biti i dva naoružana srpska policajca koji će nadgledati rad Nepalaca».¹¹⁶⁴ Ovaj privremeni sporazum, koji je naišao na opravdano hrvatsko neslaganje, dao je naslutiti u kojem smjeru će se slučaj dalje razvijati. Na sastanku između zapovjednika UNPROFOR-a Cota i zapovjednika 18. korpusa, Čeleketića, održanom 27. veljače, određeno je da kontrolu lijeve (hrvatske)

¹¹⁶⁰ Isto.

¹¹⁶¹ VRH, UUNPMEZ/KCPSZ, bb, Zabilješka sa sastanka održanog u Pakracu 23. veljače 1994.

¹¹⁶² HDA, HUpPMEZ, Izvješće s terena Daruvar 16. veljače-02. ožujka 1994., (bez nadnevka), kut. 76.

¹¹⁶³ HDA, UPRH, P, F 681, SMRHUN, Br. 65-02/94, Bilješka o saznanjima Sekretarijata UN glede situacije na mostu kod Stare Gradiške od 22. veljače 1994.

¹¹⁶⁴ HDA, HUpPMEZ, Izvješće s terena Daruvar 16. veljače-02. ožujka 1994., (bez nadnevka), kut. 76.

strane mosta obavljaju pripadnici UNPROFOR-a, uz prisustvo jednog pripadnika srpske policije, isto pravilo predviđeno je i za kontrolnu točku UN-a, udaljenu desetak metara od mosta (s time kako je dopuštena prisutnost i carinskih službi RSK), a zadržana je i kontrolna točka srpske policije.¹¹⁶⁵ Uz uočenu nemoć mirovnih snaga UN-a na sektorskoj razini, valja primjetiti kako ovakav tip rješenja još jednom potvrđuje kako je na konkretnoj razini UNPROFOR bio skloniji pragmatičnijim rješenjima; umjesto provođenja odredbi Vanceova plana i odnosnih rezolucija Vijeća sigurnosti, prakticiralo se održavanje *dinamičnog statusa quo*. Naime, u cijeloj ovoj epizodi oko mosta u Staroj Gradiški, kako je Zagreb i upozoren, UNPROFOR je postupio suprotno odredbama dviju rezolucija Vijeća sigurnosti. Prepuštanjem kontrole nad mostom odstupljeno je od Rezolucije Vijeća sigurnosti br. 769 kojom je mirovnim snagama naređena učinkovita kontrola međunarodnih graničnih prijelaza Republike Hrvatske (tamo gdje one koincidiraju s granicama UNPA), a prekršena je i Rezolucija br. 820, kojom se, u sklopu provedbe sankcija protiv SRJ, nalaže i kontrola prometa roba kroz UNPA. Potencijalno, prekršena je čak i Rezolucija br. 871, u kojoj se izrijekom «daje ovlast UNPROFOR-u da u provedbi svojeg mandata u RH, djelujući u samoobrani, poduzme sve potrebne mjere, uključujući korištenje sile, kako bi osigurao svoju sigurnost i slobodu kretanja».¹¹⁶⁶ Treba očititi još jedan bitan čimbenik. Ako se pretpostavka prema kojoj Srbi nisu namjeravali izazvati oružani sukob s UNPROFOR-om uzme kao točna (tome bi u prilog išla činjenica kako nisu temeljitije otvrđivali svoje položaje, niti iskazali namjere za eventualnim napadačkim akcijama), onda je i njihov postupak bio demonstrativnog karaktera s očitim ciljem – poboljšanjem uvjeta prijelaza preko mosta. Zanimljivo je da

¹¹⁶⁵ G. Š., «Dogovor briše sporove», *GŠr*, 28. februara 1992.

¹¹⁶⁶ HDA, UPRH, P, F 681, SMRHUN, Br. 60-02/94, Bilješka o potrebi diplomatskog djelovanja RH u svezi s incidentom na mostu kod Stare Gradiške od 21. veljače 1994.

su tu pretpostavku predstavnici UNPROFOR-a iznijeli hrvatskoj strani; Hussein Al-Alfi, voditelj Civilnih poslova u zapadnom sektoru, ocjenio je, na sastanku u Pakracu 23. veljače, srpski postupak kao «pokušaj 'testiranja UNPROFOR-a' gdje bi u slučaju da to sve prođe bez većeg otpora UNPROFOR-a nastojali ići i dalje sa svojim zahtjevima».¹¹⁶⁷ Pokušaj je, kako se vidi, uspio; dogovor Cota i Čeleketića uspostavio je režim na mostu koji je bio pogodan za srpsku stranu.

Čak i u takvim uvjetima Srbi su testirali strpljenje UNPROFOR-a. Dana 25. kolovoza 1994., na most su stigla dva autobusa, u kojima su se nalazili pripadnici PJM, svi u borbenim odorama i dugim naoružanjem; «Prvi autobus je prošao na silu», navodi se dalje, «a pojedinci su vikali i psovali nepalske vojnike, te ih odgurivali sa naoružanjem. Kada je prvi autobus prošao, drugi je zaustavljen, a u međuvremenu je NEPBAT pokrenuo oklopna vozila i na 2 mesta blokirao cestu. Tek nakon što je UNCIVPOL pregledao autobus i utvrdio da u njemu nema naoružanja, dozvoljeno mu je da prođe, ali poslednji put u uniformama».¹¹⁶⁸ Ovo je bilo previše za srpsko vojno vodstvo u Okučanima. Upozoravajući podređene postrojbe da bolje pripaze na odore i naoružanje prilikom sličnih akcija, one su upućene i na taktičniji pristup prema Nepalcima, koji su «pod velikim pritiskom, uz obrazloženje da nisu efikasni u radu, i stalno ih kontrolišu vojni i evropski promatrači kao i UNCIVPOL», a prijeti i «mogućnost zamene NEPBAT sa kontingentom neke druge zemlje».¹¹⁶⁹

Kontrola nad mostovnim prijelazom u Staroj Gradiški predstavlja jedan od većih neuspjeha mirovnih snaga u zapadnom sektoru. «Punkt UNPROFOR-a na samom mostu nije imao nikakvo značenje», zapisano je u jednom hrvatskom izvješću, «jer su Srbi i svi

¹¹⁶⁷ VRH, UUNPMEZ/KCPSZ, bb, Zabilješka sa sastanka održanog u Pakracu 23. veljače 1994.

¹¹⁶⁸ HMDCDR, RSK, K18k., Pov. Br. 1-182, Naređenje od 26. kolovoza 1994.

¹¹⁶⁹ *Isto.*

oni koji su željeli, slobodno prolazili, točnije, nije obavljena nikakva kontrola», a Rezolucija Vijeća sigurnosti br. 769 iz 1992. «nije primjenjena nigdje pa tako ni na graničnom prijelazu na mostu iz Stare u Bosansku Gradišku».¹¹⁷⁰ Ocjena je uglavnom bila točna. Djelovanje UNPROFOR-a u vezi s ovim upućuje i na činjenicu da je njegov krajnji doseg, kad god se radilo o nečemu što je bilo od izrazite strateške važnosti za obje strane – most u Staroj Gradiški bio je za srpsku stranu najvažnija točka u zapadnom sektoru – bio vrlo limitiran.

¹¹⁷⁰ VRH, UUNPFPMEZ, Kl. 004-01/94-01/01, Ur. broj: 50303-03-94-865, Informacije od 22. veljače 1994.

6.9. Mirovne snage Ujedinjenih naroda i povratak prognanika

Provedba mirovne operacije UN-a u Hrvatskoj, temeljena na Vanceovu planu, uključivala je i povratak svih osoba koje su, uslijed ratnih djelovanja, bile prisiljene napustiti mjesta stanovanja. Prema Vanceovu planu, povratak prognanika trebale su provoditi različite humanitarne organizacije UN-a, u prvom redu UNHCR. U slučaju razmještaja mirovnih snaga, plan je predviđao da upravo one (s posebnim naglaskom na policijskim promatračima UN-a) osiguraju odgovarajuću podršku ovom naporu u zaštitnim područjima.¹¹⁷¹ Kada je odluka o razmještaju mirovnih snaga UN-a donesena, Ghali je i službeno ovlastio UNHCR za provedbu povratka prognanika, zamolivši voditelja ove organizacije «da preuzme odgovornost za kreiranje i primenu šeme po kojoj će iseljenim licima koja žele da se vrate svojim domovima biti omogućeno da to učine».¹¹⁷² Navedimo i kako se povratak prognanika navodi kao mogućnost čijoj provedbi će pripomoći i mirovne snage UN-a, a ne kao njihova obveza da to i učine; to je odmah od hrvatske strane, pored ostalog, ispravno uočeno kao veliki nedostatak.¹¹⁷³ Hrvatska je i pored toga, jednostavno, bila prisiljena djelovati u tom smislu; prognanici i izbjeglice postali su opasnim izvorištem eventualnih političkih, socijalnih i ekonomskih problema. Primjerice, u razdoblju od početka srpnja 1991. do kraja lipnja 1992. sveukupni troškovi zbrinjavanja prognanika i izbjeglica u Republici Hrvatskoj iznosili su

¹¹⁷¹ *Balkanski ugovorni odnosi*, dokument br. 525, Vensov plan: plan mirovne operacije UN za Jugoslaviju od 3. januara 1992., 531.

¹¹⁷² *Isto*, dokument br. 530, Izveštaj Generalnog sekretara UN Butrosa Galija o slanju «plavih šlemova» u Jugoslaviju od 20. februara 1992., 559.

¹¹⁷³ HDA, UPRH, P, F 462, VRH, bb, Primjedbe na izvješće B. Ghali od 15.02.1992., (bez nadnevka).

gotovo pola milijarde američkih dolara.¹¹⁷⁴ Stoga je bilo jasno kako će se ova problematika – uostalom, opravdano jer usprkos pomalo nejasnoj formulaciji u Ghalijevom izvješću, može se zaključiti kako su mirovne snage ipak preuzele ovu obvezu – koristiti kao važna metoda izravnog pritiska na UN; povratak prognanika trebalo je učiniti stalnom prekupacijom mirovnih snaga. Prema jednom naputku, upućenom lokalnim vlastima onih općina čije je područje bilo unutar UNPA, trebalo je «u osoblju UN stvoriti osjećaj obveze da se prognanici vrate, tako što im treba predočavati stradanja prognanika i objasniti da rješenje patnji tih ljudi leži u njihovim rukama i ovisi o njihovom zauzimanju»; u tu svrhu, navedeno je dalje, «treba razgovore s prognanicima i posjete prognanicima uvrstiti u redovne aktivnosti osoblja UN kao jednu od njihovih zadaća».¹¹⁷⁵

Hrvatski stav bio je, dakle, da se prognanicima, mora omogućiti brz i siguran povratak. Kada je riječ o područjima zaštitnih zona (UNPA) od mirovnih snaga UN-a očekivala se aktivna podrška njihovu povratku. Čitava problematika intenzivirana je i prije preuzimanja odgovornosti od strane mirovnih snaga: dakle, u izvjesnom smislu, čak i prije službenog počeka provedbe mirovne operacije. Predstavnici UN-a očito su bili upoznati s namjerama hrvatske strane, ali nisu mogli pružiti više od obećanja. Voditelj Civilnih poslova, Thornberry, primjerice nije mogao dati nikakva čvrsta jamstva. Potkraj ožujka 1992. izjavio je «da će brojni pripadnici UNPROFOR-a, među kojima će biti i oko 500 policajaca, dati sve od sebe kako bi omogućili protjeranim ljudima da se vrate svojim

¹¹⁷⁴ HDA, UPRH, P, F 374, VRH, bb, Demografski i humanitarni aspekti rješenja krize na području bivše Jugoslavije od 7. kolovoza 1992.

¹¹⁷⁵ GPD, NG, Naputak za razgovor s predsjednicima izvršnih vijeća općina u UNPA o njihovim zadaćama u svezi dolaska jedinica UN, (bez nadnevka).

kućama te tamo žive u miru».¹¹⁷⁶ Zapravo, radilo se o dvije nespojive stvarnosti: želje prognanika za povratkom (što je posebno došlo do izražaja nakon preuzimanja odgovorosti u zapadnom sektoru od strane mirovnih snaga) te UNPROFOR-ove nemogućnosti da im osigura sigurnost (nepotpuno provedena demilitarizacija). Sastanak, održan u Novskoj, početkom srpnja 1992., bio je indikativan u tom smislu. Atmosfera je bila neugodna; tijekom čitavog održavanja sastanka dolazilo je do «nerazumijevanja između prognanika i gosp. Fišera, više prisutnih je napustilo tribinu, a često su prisutni negodovali, smijali se i bili nazadovoljni s odgovorima».¹¹⁷⁷ Prognanici, kako se navodi u novinskom izvještaju s ovog sastanka, «nisu čuli točan datum povratka» te «na mnoga pitanja nisu dobili konkretan odgovor»; posebno ih je ogorčilo kad su od Fischera «saznali da će policijsku službu na privremeno okupiranom novljanskom teritoriju, obavljati lokalna, u ovom slučaju, srpska policija».¹¹⁷⁸ Razlog nesporazuma se krio upravo ovdje: hrvatske prognanike se, potpuno opravdano, nije moglo uvjeriti u sigurnost sve dok su za nju, na područjima gdje su se trebali vratiti, nadležnost imale srpske policijske snage. Opet, druge mogućnosti nisu ni razmatrane jer bi to značilo promjenu osnovnog načela djelovanja mirovnih snaga UN-a (*status quo*). Stoga je Fischer, kasnije, hrvatskim predstavnicima mogao samo uputiti riječi koje ih sigurno nisu zadovoljile; tjedan dana nakon ovog sastanka izjavio je kako hrvatski prognanici moraju znati «da tamo nema hrvatske policije, nego je srpska i da idu na rizik, pa neka se strpe».¹¹⁷⁹

¹¹⁷⁶ «Pravni sistem po mjeri UNPROFOR-a», *VL*, 29. ožujka 1992.

¹¹⁷⁷ MUPRH, PUSM/PSN, OAP, Br. 511-06-31-533/92, Izvješće o razgovoru predstavnika UNPROFOR-a s predstavnicima M. Z. Novska na privremeno okupiranom području od 2. srpnja 1992.

¹¹⁷⁸ D. Smetko, «Gorka istina», *VL*, 3. srpnja 1992.

¹¹⁷⁹ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-552/15-92, Promemorija sa sastanka u PU Kutina od 10. srpnja 1992.

Može se, dakle, zaključiti kako je već na samom početku provedbe mirovne operacije bilo jasno kako povratak prognanika predstavlja pokušaj rješavanja kvadrature kruga. Sve je, zapravo, bilo mnogostruko uvjetovano. U prvom redu, povratak prognanika ovisio je o demilitarizaciji područja pod srpskom kontrolom; kako je to značilo, iz srpske pozicije, lišavanje svih obrambenih mogućnosti, jasno je da se radilo o opciji koja u Kninu nije ozbiljno uzimana u obzir. Nedorečenost mandata mirovnih snaga UN-a predstavljala je drugi dio problema. No, najveći od svih bio je sadržan u činjenici kako bi povratak prognanika nužno doveo do ponovne uspostave elemenata uspostave hrvatske vlasti na područjima njihova povratka, a to bi predstavljalo prejudiciranje političkog rješenja spora, što također nije bilo dopustivo. Također, kako je RSK predstavljala samo jednu od inačica velikosrpskog programa, na tom području nije bilo mjesta za sve nesrpsko staovništvo. Drugim riječima, bio je to «u stanovitom smislu, začarani krug», pri čemu je već tada dokazana činjenica kako je UNPROFOR «prespor i nedovoljno djelatan» samo dodatno usložnjavala stvar.¹¹⁸⁰ S tim problemima suočio se i UNPROFOR; sredinom kolovoza 1992. Thornberry je javno priznao kako niti jedan od sektora pod zaštitom UN-a «nije još spreman za povratak ljudi koji su odande istjerani».¹¹⁸¹

Tijekom rujna i listopada 1992. pojavio se slabašni tračak nade; sredinom rujna iste godine Thornberry je izjavio kako još nisu stvoreni uvjeti za povratak, osim «donekle, u sektoru Zapad».¹¹⁸² Ocjena je donesena na temelju dvaju osnovnih razloga. U ovom razdoblju različite inicijative za uspostavu povjerenja, u izvedbi Civilnih poslova,

¹¹⁸⁰ D. B., «Domovnica čuva hrvatske granice!», *Globus*, 14. kolovoza 1992.

¹¹⁸¹ «Prognanici još moraju čekati», *VL*, 13. kolovoza 1992.

¹¹⁸² D. B., «O odlasku UNPROFOR-a odlučit će Vijeće sigurnosti, a ne predsjednik Tuđman», *Globus*, 11. rujna 1992.

provođene su s relativno najmanje problema, a oĉito je od strane UNPROFOR-a smatrano kako je postignut dobar uspjeh u demilinizaciji sektora. Potkraj rujna 1992. i Ghali je optimistiĉno najavio kako bi se program povratka mogao realizirati jedino u zapadnom sektoru te da su veĉ određena po dva sela na hrvatskoj i srpskoj strani gdje bi se povratak mogao provesti.¹¹⁸³ S njegovom realizacijom najdalje se otišlo na novogradiškom podruĉju, najprije u obliku kratkotrajnih posjeta, a potom je bio predviđeni i dugotrajniji ostanak. Tako je određeno da se s prvom etapom povratka (posjete) zapoĉinje 10. rujna, a u konaĉnici je bio predviđeno da se Hrvati vrate u Gornje Bogiĉevce i Poljane, a Srbi u Mašićku Šagovinu i Širince.¹¹⁸⁴ Na pokušaju (s izuzetkom programa posjeta civila) se ostalo. Politiĉki projekt pobunjenih Srba u Hrvatskoj – RSK – nije predviđao povratak hrvatskih prognanika. U samom poĉetku pregovora o povratku u zapadnom sektoru, političko vodstvo Srba u Okučanima donijelo je zakljuĉak prema kojem «Srbi i Hrvati ne mogu živjeti zajedno veĉ jedni pored drugih».¹¹⁸⁵ Provedba ovog zakljuĉka bila je vrlo jednostavna – dovoljno je bilo narušiti sigurnosnu situaciju. Odmah je uslijedila hrvatska reakcija: novogradiške općinske vlasti zatražile su od UNPROFOR-a iseljenje srpskog stanovništva iz hrvatskih sela (koje u njima nije imalo prebivalište prije izbijanja oružanog sukoba), uspostavu mješovitih (UNPROFOR-UNCIVPOL) policijskih postaja, razmještanje mirovnih snaga UN-a oko hrvatskih naselja te uspostavu hrvatske policijske postaje u Staroj Gradiški.¹¹⁸⁶ Idućeg mjeseca došlo je do veĉ spomenutog incidenta prilikom prolaza hrvatskih civila kroz Medare, na što je

¹¹⁸³ S. JARĀEVIĆ, *Republika, ???*.

¹¹⁸⁴ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-552/27-92, Izvješće s djelatnog sastanka za sektor «Zapad» od 10. rujna 1992.

¹¹⁸⁵ HMDCDR, RSK, OO, bb, Zapisnik sa 2. sjednice Izvršnog savjeta od 4. rujna 1992.

¹¹⁸⁶ MUPRH, PUBB, OAP, bb, Zahtjev Predsjednika općine Nova Gradiška od 24. rujna 1992.

novogradiški gradonačelnik obustavio sve djelatnosti vezane uz povratak prognanika.¹¹⁸⁷ Novogradiški neuspjeh našao je mjesta i u Ghalijevu izvješću od 24. studenog 1992. Tu se navodi kako se jedino u zapadnom sektoru započelo s povratkom prognanika; Ghali je to kritizirao, navodeći kako demilitarizacija sektora ipak nije tako uspješno provedena da bi dopustila ovu inicijativu.¹¹⁸⁸ Ovakvih pokušaja više u zapadnom sektoru nije bilo. Nakon masleničkih događanja te općeg pogoršanja situacije što je, uz neke izuzetke, obilježilo i situaciju u zapadnom sektoru UN je priznao neuspjeh. U izvješću Vijeću sigurnosti od 10. veljače 1993. Ghali je ustvrdio da UNPROFOR nije uspio uspostaviti uvjete mira i sigurnosti koji bi dopustili dobrovoljni povratak prognanika.¹¹⁸⁹

Povratak prognanika u zapadnom sektoru imao je i svoje naličje. Naime, za razliku od povratka hrvatskih prognanika, u sektor i okolna područja zabilježen je povratak velikog broja osoba srpske nacionalnosti. Do druge polovice lipnja 1992., dakle praktički u vrijeme preuzimanja odgovornosti od strane UNPROFOR-a, na područje nadležnosti PS Novska vratilo se 102 osobe srpske nacionalnosti, PS Grubišno Polje 30, PS Nova Gradiška 350 te PS Daruvar 108 osoba; ukupno se vratilo 590 osoba srpske nacionalnosti. Povratak Srba nije zabilježen jedino na području nadležnosti PS Pakrac.¹¹⁹⁰ Naravno, hrvatska pritužba upućena je UNPROFOR-u. Potkraj rujna 1992. predstavnici UNPROFOR-a upozoreni su kako «raste nestrpljenje i revolt prognanih Hrvata jer su suočeni sa povratkom znatnog broja Srba u gradove i sela na sektoru 'Zapad' (...) a još ni jedan Hrvat prognanik nije vraćen u mjesta odakle su prognani»; Zabala je diplomatski odgovornost prebacio na UNHCR, navodeći da je njegova osnovna zadaća «stvaranje

¹¹⁸⁷ MORH, SVA, UUNEZ, bb, Izvješće Zapovjedništva 121. brigade HV od 15. listopada 1992.

¹¹⁸⁸ UNDOC, S/24848, Izvještaj Generalnog tajnika od 24. studenog 1992.

¹¹⁸⁹ UNDOC, S/25624, Izvještaj Generalnog tajnika od 10. veljače 1993.

¹¹⁹⁰ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-2282/92, Izvješće o povratku izbjeglih osoba srpske nacionalnosti u Zaštitnu zonu sektora «Zapad» od 23. lipnja 1992.

sigurnosnih uvjeta za povratak prognanih». ¹¹⁹¹ No, razlog hrvatskog nezadovoljstva samo se povećao. Zaključno s krajem lipnja 1993. broj srpskih povratnika u hrvatski dio sektora ili okolna područja povećao se na više od 1.800. ¹¹⁹² Naravno, radilo se pojedinačnom povratku, ali to nije bitnije utjecalo na opravdanu hrvatsku kritiku, usmjerenu ka djelovanju mirovnih snaga UN-a.

Umjesto povratka prognanih Hrvata, pod pritiskom srpskih vlasti, nastavljen je odlazak i onih malobrojnih koji su ostali na području zapadnog sektora pod srpskom kontrolom. Prvi su na težak položaj preostalog hrvatskog stanovništva u mjestu Borovac (novska općina) upozorili prognanici koji su, u sklopu provedbe inicijative Civilnih poslova UNPROFOR-a, posjetili to selo u kolovožu 1992. Prema dostupnim podacima preostalo hrvatsko stanovništvo bilo je izloženo raznovrsnim pritiscima kako od strane srpskih policijskih vlasti tako i od strane naknadno useljenog srpskog civilnog stanovništva. Hrvatski policijski izvor opisao je položaj Hrvata u Borovcu kao izrazito težak: «četnici vrše teror nad malobrojnim hrvatskim pučanstvom», navedeno je, «i staro i mlado tjeraju raditi od jutra do mraka na rušenju kuća, a građevni materijal se odvozi do mjesta gdje oni ne smiju, ali je poznato da izgrađuju rovove». ¹¹⁹³ U takvoj situaciji nije čudno da se tražio odlazak i to «putem rodbinskih veza da ih putem UNPROFOR-a premjeste na teritorij Novske». ¹¹⁹⁴ Jordanci, u čijoj zoni nadležnosti se nalazio Borovac, isticali su kako «život u Borovcu teče normalno» te da nije primjećeno «da je netko

¹¹⁹¹ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-3560/92, Izvješće sa sastanaka održanih 23.09.1992. u Daruvaru sa UNPROFOR-om od 24. rujna 1992.

¹¹⁹² MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-02-01-4269/93, Podaci od 16. lipnja 1993.

¹¹⁹³ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-552/56-93, Izvješće s djelatnog sastanka za sektor «Zapad» od 24. veljače 1993.

¹¹⁹⁴ *Isto.*

ugrožen u tom selu».¹¹⁹⁵ Neuspjeh je bilo teško priznati, ali njegovo poricanje nije značilo kako on nije postojao. Izvjesni Vinko Vašara uputio je u drugoj polovici rujna 1992. molbu UNPROFOR-u, tražeći da mu «omogući izselenje iz Borovca u Brestaču (...) i to što hitnije»; molbu je opravdao tvrdnjom da je «u krajnjoj opasnosti».¹¹⁹⁶ Vašarin čin nije bio izuzetak; slučaj staračke obitelji Bogunović još je indikativniji. Pripadnici UNPROFOR-a najprije su 10. travnja 1993. iz Borovca odveli Ivana Bogunovića, kako je navedeno, «na liječenje uz potvrdu koju su donijeli istoga dana».¹¹⁹⁷ Potkraj 1993. i njegova supruga Reza, «koju su dovezli pripadnici UNPROFOR-a», stigla je na hrvatsku kontrolnu točku u Starom Grabovcu, a to je učinjeno «iz razloga sigurnosti iste te pretnje i napada na život od strane pripadnika neprijateljskih postrojbi».¹¹⁹⁸ Na temelju navedenog slučaja, u ovom izvješću je s pravom navedeno da pripadnici UNPROFOR-a «ne pružaju Hrvatima adekvatnu zaštitu u Borovcu».¹¹⁹⁹ Poricanje neuspjeha također nije moglo zatomiti činjenicu da se uloga međunarodnih zaštitnika skrila; javnosti je očitiija bila ona pasivnog promatrača etničkog protjerivanja.

Hrvatska strana i dalje je, međutim, imala razloga za nezadovoljstvo omjerom osoba koje su ostvarile povratak. Naime, početkom 1994. situacija se nije nimalo promijenila; UNPROFOR i dalje nije pokazivao ništa osim već poslovične nemoći. Voditelj Civilnih poslova u zapadnom sektoru, Britanac Anson, naveo je, potkraj siječnja 1994., «da se je na hrvatski dio UNPA Zapad vratilo preko 1.000 osoba srpske nacionalnosti, dok je u isto vrijeme samo jedna žena hrvatske nacionalnosti iz Nove

¹¹⁹⁵ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-552/20-92, Izvješće o djelatnom sastanku s UNPROFOROM Sektor Zapad Novska od 5. kolovoza 1992.

¹¹⁹⁶ MUPRH, PUBB, OAP, bb, Molba Vinka Vašara iz Borovca od 21. rujna 1992.

¹¹⁹⁷ HMDCDR, RSK, SUPO/SMR, Br. 08-05/2-113/1-93, Službena bilješka od 12. travnja 1993.

¹¹⁹⁸ VRH, UUNPFPMEZ/MUPRH, bb, Izvješće PS Novska o teroru nad Hrvatima u Borovcu od 22. prosinca 1993.

¹¹⁹⁹ *Isto.*

Gradiške otišla svome suprugu u Okučane».¹²⁰⁰ Potpisivanje *Zagrebačkog sporazuma*, u ožujku 1994., povratilo je izvjesne nade; nerealno je isticano kako će se prognanici moći vratiti svojim kućama kroz šest mjeseci.¹²⁰¹ Nezadovoljstvo prognanih Hrvata kulminiralo je u ljeto 1994. Organizator je bila *Zajednica prognanika Hrvatske (ZPH)*, a sama akcija sastojala se od blokade službenih prijelaza (ukupno ih je bilo 19) iz slobodnog dijela Hrvatske u UNPA zone. Kako su navodili njezini organizatori akcija blokade UNPROFOR-a imala je za cilj traženje jamstava «da će se odmah početi provoditi Vanceov plan i rezolucije Vijeća sigurnosti UN-a, da će se odmah početi stvarati uvjeti za povratak prognanika te da će 'plavci' otići na međunarodno priznate hrvatske državne granice kako bi sprječavali dopremu vojne pomoći pobunjenim Srbima iz SR Jugoslavije».¹²⁰² Blokada UNPROFOR-a potrajala je do sredine kolovoza 1994., kada je, temeljem postignutog dogovora između Vlade RH, UNPROFOR-a i ZPH-a, prekinuta, a mirovnim snagama UN-a, uz nešto restriktivnije mjere kontrole na službenim prijelazima, dopušten prolaz.¹²⁰³ Sam tijek blokade prošao je relativno mirno; prognanici bi postavili blokadne točke, kojima su zapriječili prolaz postrojbama UNPROFORa.¹²⁰⁴ Uostalom, UNPROFOR je o početku blokade bio na vrijeme obaviješten. Primjerice, Nepalci su te informacije dobili već 30. lipnja 1994. te je njihov zapovjednik «izdao naredbu svojim postrojbama da se bez neke potrebe ne kreću iz svojih baza».¹²⁰⁵ Manji incident izbio je jedino na prijelazu u Lipiku 11. srpnja 1994., kada su pripadnici JORBAT-a nasilnim putem pokušali rastjerati okupljene hrvatske prosvjednike. Kada ih

¹²⁰⁰ VRH, UUNPFPMEZ/KCPSZ, bb, Zabilješka s redovite koordinacije predstavnika hrvatske vlasti i UNPROFOR-a održane u Pakracu 25. siječnja 1994.

¹²⁰¹ A. C., «Prognanici će se vratiti kućama kroz šest mjeseci!», *Vjesnik*, 31. ožujka 1994.

¹²⁰² Branko PEK, *Na kraju puta*, Osijek, 2003., 103.-104.

¹²⁰³ *Kronologija*, 400.

¹²⁰⁴ MUPRH, PUBB, OAP, PUBP/PPNG, Br. 511-11-201-2130/94, Izvješće o prosvjedima prognanika od 7. srpnja 1994.

¹²⁰⁵ MUPRH, PUBB, OAP, bb, Izvješće PP Nova Gradiška o prosvjedima prognanika od 1. srpnja 1994.

prosvjednici nisu htjeli poslušati «došlo je do guranja između pripadnika Unprofora i okupljenog stanovništva pa ih je morala rastaviti hrvatska policija».¹²⁰⁶ Blokada je uspjela u određenom omjeru omesti svakodnevno djelovanje UNPROFOR-a. Zapovjednik UNPROFOR-a, Jordanac Ghazi M. Tayyeb, javno se požalio kako mirovne snage imaju ozbiljnih poteškoća «s dopremanjem humanitarne pomoći, s hitnim liječničkim intervencijama i uopće s pokretljivošću»; istaknuo je i da blokada najviše pogađa obične vojnike, koji «najviše trpe jer im ne možemo poslati hranu, najosnovnije potrebe, gorivo. Moraju sjediti, a tako ne ispunjavaju svoje zadatke.»¹²⁰⁷ Zaista, pojavili su se problemi s opskrbom. Srpski izvori zabilježili su da se UNPROFOR, na pakračkom području, obratio njima za pomoć tj. uputili su «zahtjeve komandama brigada na području SO Pakrac i SO Okučani za snabdjevanje vodom što im je i omogućeno».¹²⁰⁸ Kako je blokada tekla pojavili su i prvi znaci nervoze kod UNPROFOR-a. Potkraj srpnja 1994. vozilo UNPROFOR-a velikom brzinom prošlo je blokadu kod Mašića «i dovelo u pitanje život osoba koje su se tamo zatekle (društvo žena iz Rešetara)»; naime, «iste osobe bile su prisiljene skakati u jarak, dok se vozilo udaljavalo prema Okučanima».¹²⁰⁹ Pod obrazloženjem potrebe za intervencijom «na suprotnoj strani kako bi provokacije bile prekinute i spriječio se sukob», dva oklopna transportera JORBAT-a pregazila su i prognaničku blokadu u Pakracu.¹²¹⁰ No, tijekom čitavog trajanja blokade nije došlo do većih incidenata.

Zapravo, blokada UNPROFOR-a od strane prognanika može se, također, smatrati jednom akcijom demonstrativnog karaktera. Bilo je, naime, jasno kako mirovne

¹²⁰⁶ D. B., «Naguravanje s Unproforcima», *Vjesnik*, 12. srpnja 1994.

¹²⁰⁷ Branka Primorac, «Prognaničke poruke stigle kamo treba», *VL*, 13. srpnja 1994.

¹²⁰⁸ HMDCDR, RSK, MUP/SUPO, Br. 08-05/1-2-1-sp-42/2-94.

¹²⁰⁹ MUPRH, PUBP/PPNG, OAP, bb, ZPH-ŽBP, Prijava incidenta na punktu «Mašić» od 29. srpnja 1994.

¹²¹⁰ S. B., «UNPROFOR probio blokadu», *GS*, 6. kolovoza 1994.

snage UN-a dijelom snose odgovornost za nepostojanje sigurnosnih uvjeta koji bi omogućili povratak prognanika, ali ta odgovornost ipak nije bila ključni uzrok neuspjeha – mogućnosti UNPROFOR-a, u tom smislu, ovisile su o odredbama njegova mandata. Sve inicijative Civilnih poslova, primjerice, mogle su doprinijeti određenom zatopljavanju odnosa između dviju zajednica, ali stvarno rješenje problema moglo je nastupiti tek, kako je točno izjavila glasnogovornica UNPROFOR-a Susan Manuel u vrijeme održavanja blokade, kad se «postigne političko rješenje između hrvatske i srpske strane».¹²¹¹ U tom smislu, iz već navedenih razloga, od UNPROFOR-a teško da se moglo očekivati rješenje ovog problema. Naravno, ne može se zanijekati kako je ova akcija ukazala, podjednako i međunarodnoj i domaćoj javnosti, na težak položaj prognanika, prije svega na krajnju neizvjesnost njihovog povratka. Demonstracija, iako izravno pogađajući UNPROFOR, nije bila njemu izravno i upućena. Potkraj ožujka 1994. mandat mirovnih snaga UN-a produžen je za daljnjih šest mjeseci, međutim, uslijed zaoštavanja situacije u BiH, Zagreb je bio prisiljen uočiti određene negativne okolnosti. Najprije, «situacija u RH više nije u središtu pozornosti VS [Vijeća sigurnosti] i Tajništva UN», a pojavila se i potreba za redefiniranjem dotadašnje temeljne taktike tj. «međunarodna zajednica polako se privikavala na česte prijetnje otkazom UNPROFOR-a od strane RH».¹²¹² Iz toga bi se moglo zaključiti – na osnovu trenutka kada je došlo do blokade UNPROFOR-a – kako je ona bila u ulozi svojevrsnog pomoćno-posrednog pritiska na vrh UN-a. U konačnici, Vijeće sigurnosti je potkraj rujna 1994. usvojilo Rezoluciju br. 947, kojom je mandat UN-a produljen do kraja ožujka 1995. Rezultat je bio relativno dobar, iako ne i idealan; prema Nobilu, «većina hrvatskih zahtjeva ušla je u konačni tekst

¹²¹¹ ISTA, «'UNPROFOR zna zašto je ovdje!'», *GS*, 29. srpnja 1994.

¹²¹² M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 435., 437.

rezolucije, ali ne na onako rezolutan način i vezan uz rokove, dakle u značajnoj mjeri ublaženo i uopćeno».¹²¹³ Ne treba, naravno, isključiti niti element domaćih političkih prilika. Pripadnici UNMO-a, primjerice, smatrali su akciju prognanika oruđem «određenih političkih krugova koji preko tog osjetljivog problema (...) sebi priskrbljuju određene političke pozicije»; zapravo, aludiralo se na vladajući HDZ, za kojeg je smatrano da u borbi za povratak naklonosti birača «igra na kartu nacionalizma, a blokada UNPROFOR-a samo je posljedica takve politike».¹²¹⁴ Čak je i UN, na određeni način, izvukao korist od akcije hrvatskih prognanika. Vijeće sigurnosti je, u posebnoj predsjedničkoj izjavi, iskoristilo trenutak; izražavajući načelno slaganje sa «strateškim interesima i legitimnim zahtjevima Republike Hrvatske glede pitanja njezinih okupiranih teritorija», ona je ujedno i prozvana jer «pristojbe (cestarina, zračni promet) koje UNPROFOR nije voljan platiti i dalje se naplaćuju, a Sporazum o statusu snaga nije potpisan».¹²¹⁵ Izravni sudionici imali su najmanje koristi. Ionako načeti ugled UNPROFOR-a dodatno je okrnjen, a prognanici su pokazali zvučnu neučinkovitost; cijela akcija nije dovela do povratka niti jednog od njih.

Čelništvo ZPH-a nakon blokade isticalo je kako su prognanici, svojom akcijom u ljeto 1994., «dobro uzdrnali i svoju Vladu i vrh UN-ovih mirovnih snaga i svu svjetsku javnost».¹²¹⁶ To, ipak, nije bio dovoljno za pokretanje povratka hrvatskih prognanika. Potkraj rujna 1994., u pratnji UNPROFOR-a, dvije srpske obitelji vraćene su u mjesto Batinjane (daruvarsko područje). To je izazvalo negodovanje lokalnih vlasti, jer je akcija

¹²¹³ *Isto*, 441.

¹²¹⁴ HDA, UPRH, P, F 662, MUP/SZUP, Klasa: 522-20-02-94, Ur. broj: 44/724-1, Operativno interesantna saznanja i karakteristične reakcije, stajališta i komentari predstavnika UNPROFOR-a glede prosvjeda prognanika protiv neučinkovitosti misije UN u RH od 29. srpnja 1994.

¹²¹⁵ HDA, UPRH, P, F 684, SMRHUN, Br. 35-08/94, Bilješka o predsjedničkoj izjavi Vijeća sigurnosti kojom se proziva Hrvatska zbog teškoća u djelovanju UNPROFOR-a na teritoriju Republike Hrvatske od 11. kolovoza 1994.

¹²¹⁶ *Kronologija*, 400.

provedena «bez upoznavanja sigurnosnih organa i lokalne samouprave», a navedeno je i kako je ta «usluga UNPROFOR-a četnicima bila materijalno nadoknađena», i to «200 DEM po osobi».¹²¹⁷ Sve do svibnja 1995. to je bio osnovni obrazac djelovanja mirovnih snaga UN-a u vezi povratka prognanika u zapadnom sektoru. U onaj njegov dio koji je bio pod hrvatskom kontrolom vratio se određeni broj srpskog stanovništva (radilo se o pojedinačnom povratku), dok se od hrvatskih prognanika, na područje pod srpskom kontrolom, vratilo svega nekoliko osoba. Nema sumnje kako je jedan od razloga tome bila i činjenica da su u hrvatskom dijelu zapadnog sektora bili povoljniji i sigurnosni i ekonomski uvjeti, no to nije moglo osloboditi, između ostalih, i mirovne snage UN-a od odgovornosti za neuspjeh u povratku hrvatskih prognanika. Raspravljajući potkraj srpnja 1994. na sjednici vlade RH tadašnji ministar obrane Gojko Šušak ukazao je «na ogromne razlike između želja prognanika, UNPROFOR-ovih mogućnosti i htijenja međunarodne zajednice da ispuni preuzete obveze».¹²¹⁸ U toj izjavi može se naslutiti sadržaj cjelokupnog odnosa između mirovnih snaga UN-a i povratka (hrvatskih) prognanika; *ad hoc* stvorena organizacija, sa osnovnom zadaćom privremene konzervacije zatečenog stanja, nije mogla biti kreator njegove sadržajne promjene (političko rješenje); tamo gdje je i pokušala, birokratizam i nespretnost unaprijed je odlučila ishod. Jedna, možda pomalo i nespretno preuzeta obveza iz ljeta 1992. tako će postati najveći krimen; upravo će neispunjeni povratak hrvatskih prognanika kasnije postati simbol neuspjeha mirovne operacije UN-a u Hrvatskoj.

¹²¹⁷ HDA, UPRH, P, F ???, MO Vukovje, Informacija o načinu povratka u Batinjane sudionika četničke okupacije bivše općine Daruvar od 27. rujna 1994.

¹²¹⁸ B. PEK, *Na kraju*, 120.

6.10. Mirovne snage Ujedinjenih naroda i Zagrebački sporazum – primjer Sektora Zapad

U cjelokupnom trajanju mirovne operacije UN-a u Hrvatskoj 1992.-1995. snage UNPROFOR-a/UNCRO-a nastupale su u ulozi mirovnog posrednika između sukobljenih strana, a Vanceov plan predstavljao je mandatni okvir toga posredovanja. Ipak, tijekom 1994. i u prvih nekoliko mjeseci 1995. žarište posredničkih napora mirovnih snaga UN-a biti će u određenoj mjeri promijenjeno; u tom razdoblju, naime, zadaće unutarnjeg nadgledanja stanja u zaštitnim zonama biti će zasijenjene zadaćama posredovanja u postizanju te implementaciji različitih sporazuma. Ključni razlog ove promjene dolazio je iz Beograda; prema dostupnim informacijama Milošević je potkraj 1993. ocijenio kako su srpski teritorijalni dobitci u Bosni i Hercegovini važniji (i lakše zadrživi) od onih u Hrvatskoj. To nije značilo napuštanje projekta RSK. Naprotiv, njegovo očuvanje potraženo je u naporima za normalizacijom odnosa između Zagreba i Knina jer bi se time smanjila mogućnost «novih hrvatskih vojnih napada, kakvi su se dogodili tijekom 1993., a spremnost Knina za pregovore svakako bi izazvala pohvale međunarodnih diplomatskih krugova».¹²¹⁹ Vrhunac tih napora bio je *Zagrebački sporazum* iz ožujka 1994., koji je omogućio prvo dugotrajnije razdoblje smirenja neprijateljstava.

Razdoblje intenziviranja napora u svrhu postizanja različitih sporazuma – s vrlo aktivnom ulogom mirovnih snaga UN-a u tome – u zapadnom sektoru započelo je ranije. Već je bilo govora o Shabsoughovom prijedlogu iz lipnja 1993.; usprkos neuspjehu u tom trenutku UNPROFOR od njega nije odustao. Prilika za novi pokušaj njegove realizacije

¹²¹⁹ N. BARIĆ, *Srpska pobuna*, 259.

ukazala u studenom 1993., kada je, uslijed pregovora na višim razinama te na temelju Rezolucije Vijeća sigurnosti 871, praktički zadan put predstojećeg hrvatsko-srpskog sporazuma o primirju (ožujak 1994.). Prema hrvatskim novinskim izvorima, u drugoj polovici studenog 1993. sve aktivnosti u zapadnom sektoru bile su podređene pripremama koje su trebale rezultirati određenim sporazumom između dviju strana; voditelj Civilnih poslova Anson čak je naveo kako je njegov ured zaprimio prijedloge obaju strana te da se izrađuje «'prijedlog dogovora koji će zadovoljiti obje strane, smanjiti napetosti i povećati sigurnost u ovom sektoru'». ¹²²⁰ Tri dana kasnije, 20. studenog 1993., uz nazočnost predstavnika UNPROFOR-a, potpisan je *Gentlemenski sporazum o prekidu vatre*, za razdoblje od deset dana; očito zadovoljna postignutim uspjehom, glasnogovornica mirovnih snaga UN-a, Shannon Boyd je navela kako je ovaj sporazum zapravo dio «korak-po-korak pristupa postizanju općeg sporazuma o prkidu vatre». ¹²²¹ *Gentlemenski sporazum* bio je kratkotrajni dogovor o prekidu neprijateljstava; u skladu s nazivom on je trebao predstavljati osnovu za postizanje trajnijeg sporazuma. Još važnije za primjetiti je kako njegovo potpisivanje nije obvezalo niti hrvatsku niti srpsku stranu ni na kakve ustupke; činjenica koja je nedvojbeno dovela do uspjeha UNPROFOR-ovog posredništva.

Kad se prišlo idućem koraku – usuglašavanju trajnijeg i sadržajno šireg sporazuma – posredništvo u izvedbi mirovnih snaga UN-a pokazalo je sve svoje slabosti. Naime, istog dana kada je potpisan *Gentlemenski sporazum*, Shabsough je, kako se navodi u jednom hrvatskom izvješću, «predao objema stranama svoj prijedlog Dogovora o prekidu vatre i demilitarizacije sektora, odn. stvaranja tzv. 'tampon-zone' te doslovno

¹²²⁰ D. K., «Prema prekidu vatre», *VL*, 17. studenog 1993.

¹²²¹ «Unprofor o 'Gentlemenskom sporazumu'», *Vjesnik*, 23. studenog 1993.

uvjetovao da se u roku od 7 (sedam) dana, a po mogućnosti već za 3 (tri) dana isti potpiše». ¹²²² Shabsough je zaista, pod nazvom *Sporazum o prekidu vatre u Sektoru Zapad*, objema stranama predao opsežan prijedlog sporazuma. U prvoj točki, pod nazivom *Opće odredbe* navodi se, pored ostalog, kako je on rezultat upravo posebnosti prilika u zapadnom sektoru – koje daju najbolje mogućnosti za postizanje trajnijeg sporazuma. Na temelju takvog zaključka predložene su i konkretni koraci: trenutačno zamrzavanje svih vojnih, policijskih i paravojnih pokreta unutar zaštitne zone, uspostava posebne zone razdvajanja, pod kontrolom UNPROFOR-a, na područjima gdje je sigurnost posebno ugrožena te poseban tretman osjetljivih područja (putem usuglašavanja posebnih *memoranduma o razumjevanju*). Također, od obje strane je zatražen pristanak za dopuštenje potpune slobode kretanja pripadnicima UNPROFOR-a, UNMO-a te PMEU-a unutar zaštitne zone, ali i linija povlačenja izvan zone (određenih još Vanceovim planom). Posebna pažnja (druga točka prijedloga) posvećena je zoni razdvajanja. Od obje strane zatraženo je da ona bude pod potpunom kontrolom UNPROFOR-a tj. u ingerenciji mirovnih snaga bilo je određivanje njezine veličine te brojnosti, smještaja i nadležnosti lokalnih policijskih snaga. Pored toga, predložena je i uspostava posebnih zajedničkih komisija (pod predsjedanjem UNPROFOR-a), koje su trebale istraživati kršenja ovog sporazuma. ¹²²³

Sredinom 1992. hrvatska strana bi vjerojatno prihvatila ovakav prijedlog sporazuma – odredbe o mandatnoj ulozi mirovnih snaga UN-a u zoni razdvajanja vrlo su slične odredbama o njihovoj ulozi u zaštitnim zonama – no potkraj 1993. to nije bio

¹²²² VRH, UUNPMEZ/KCPSZ, bb, Izvješće o aktivnostima na području Sektora «Zapad» od 22. studenog 1993.

¹²²³ HMDCDR, RSK, K18.k, bb, Prijedlog sporazuma o prekidu vatre u Sektoru Zapad od 20. studenog 1993.

slučaj; Shabsough je tražio velike ustupke i to od jače (hrvatske) strane. Naravno, radilo se o zoni razdvajanja. Prijedlog je bio popraćen i posebnim zemljovidom, iz kojeg je vidljivo kako je ona zahvaćala neke od ključnih područja zapadnog sektora pod hrvatskom kontrolom (područje Lipika i Pakraca). Stoga je, na temelju ocjene kako prijedlog tampon zone «puno više obuhvaća prostora pod kontrolom vlasti RH, negoli privremeno okupiranog područja», zaključeno kako je «neprihvatljivo uopće uzeti u razmatranje definiranje zone razdvajanja na način kako je to predloženo (...) od strane generala Shabsougha»; umjesto toga, od UNPROFOR-a je zatraženo «striktno pokrivanje linije dodira u cilju sprečavanja izazivanja svih neprijateljstava».¹²²⁴ Jasno, potkraj 1993. hrvatskoj strani je svaki prijedlog – na temelju stečenih iskustava – koji je imalo podsjećao na Vanceov plan bio neprihvatljiv. Zato i ne treba previše čuditi kako ocjena, prema kojoj «prijedlog generala Shabsougha predviđa maksimalnu kontrolu na strani pod kontrolom hrvatske vlasti a zamrzao bi postojeće stanje unutar privremeno okupiranog područja»¹²²⁵, zapravo predstavlja pravi razlog hrvatskog odbijanja. Na srpskoj strani vojne strukture – očito na temelju zaključka kako Shabsoughov prijedlog predstavlja daljnje jačanje mandata mirovnih snaga UN-a, a time i produžetak *ciprizacijskog učinka* njihova djelovanja – nisu imale većih prigovora. Zabilježimo i reakciju srpskih civilnih vlasti u Pakracu; njihov predstavnik Prodanović je zatražio i dodatno proširenje zone razdvajanja, jer u tom slučaju «Lipičko polje ostaje na hrvatskoj strani, a Pakračko

¹²²⁴ MORH, SVA, GSHV/VP 1077 Bjelovar, Kl. 81-93-02, Ur. br. 1077-01-93-43, Bilješka sa sastanka održanog u ZZP Bjelovar od 22. studenog 1993.

¹²²⁵ *Isto.*

kompletno na našoj [srpskoj – op. I. M.], što se tiče gradskih naselja 70% Pakraca i 30% Lipika biće pod našom [srpskom] kontrolom».¹²²⁶

Zastoj u usuglašavanju stavova u vezi s ovim prijedlogom ipak nije doveo do prekida pregovora između hrvatske i srpske strane. Kako je navedeno u jednom srpskom izvještaju na sastanku od 26. studenog 1993. «obe strane su se složile da ne treba prekidati pregovaračke napore već pristupiti potpisivanju jednog parcijalnog sporazuma o prekidu vatre u koga bi ušle samo odredbe oko kojih postoji zajednička saglasnost».¹²²⁷ U Okučane je stigao i glavni zapovjednik UNPROFOR-a general Jean Cot kako bi dao podršku te naglasio važnost nastajućeg sporazuma; dana 25. studenog 1993. sastao se s Čeleketićem te, prema srpskom izvoru, naveo kako ima puno povjerenje u zapovjednika sektora Shabsougha istaknuvši kako se nada «da nekoliko kvadratnih km neće biti prepreka potpisivanju sporazuma».¹²²⁸ Srpska strana je Cotov navod shvatila na način da je – na zajedničkom sastanku od 26. studenog 1993., gdje je navodno dogovoreno postizanje sporazuma o usuglasivim točkama – zatraženo «da r. Pakra bude linija razgraničenja u rejonu lipika, pakraca i duž putne komunikacije prema s. bučje», što je odbijeno.¹²²⁹ Posredovanjem UNPROFOR-a ipak je načinjen kompromisni prijedlog sporazuma; njime je predviđen prekid svih oružanih djelovanja uz liniju razdvajanja, početak djelovanja mješovite komisije za nadgledanje primirja, priprema razoružanja svih snaga u zapadnom sektoru te početak pregovora civilnih struktura o otvaranju prometnica (s naglaskom na autocestu), slobodnom kretanju stanovništva, povratku prognanih osoba

¹²²⁶ HMDCDR, RSK, K18.k., Inv. br. ?, Izveštaj o primedbama g-dina Prodanovića predsjednika opštine Pakrac na predlog Sporazuma o prekidu vatre podnetog od strane UNPF 20.11.1993.god. od 23. studenog 1993.

¹²²⁷ HMDCDR, RSK, VP 9162 Okučani, Int. br. 149-23, Odredbe sporazuma o prekidu vatre prihvatljive za srpsku stranu od 28. studenog 1993.

¹²²⁸ HMDCDR, RSK, K18.k., Str. pov. br. 18-1139, Izveštaj sa sastanka između k-danta 18. k i gen. z. kota od 25. studenog 1993.

¹²²⁹ HMDCDR, RSK, K18.k., Str. pov. br. 18-1144, Izveštaj sa sastanka od 26. studenog 1993.

te drugim aktivnostima koje bi vodile ka uspostavi povjerenja između dviju strana.¹²³⁰ Shabsough je očito procijenio kako je važnije postići bilo kakav sporazum, nego posve prekinuti pregovarački proces između dviju sukobljenih strana; ovaj minimalistički prijedlog stoga nije predstavljao mnogo više od formalnog proširenja *Gentlemenskog sporazuma*, ali je barem davao nade u nastavak pregovora. Također, s obzirom na mandatna ograničenja UNPROFOR-a, predstavljao je krajnji domet posredničkih mogućnosti mirovnih snaga UN-a.

Potpisivanje ovog sporazuma, što se trebalo dogoditi na kontrolnoj točki JORBAT-a uz autocestu (kod Novske) 30. studenog 1993., bilo je u ulozi prvog konkretnog odgovora na zahtjev iz Rezolucije 871 Vijeća sigurnosti, gdje se tražilo potpisivanje sporazuma o prekidu vatre u svim zonama pod zaštitom UN-a. Kako je njome, pored ostalog, produžen mandat mirovnih snaga UN-a u Hrvatskoj, uspješna realizacija ovog nauma značila bi kako bi novi mandat UNPROFOR-a započeo važnim i zvučnim uspjehom. No, događaji se, iz razloga hrvatske opstrukcije, nisu razvili u tom smjeru. Prema navodima UNHCR-a, u posljednji trenutak hrvatska strana je zatražila da se u tekst sporazuma unese i odredba o potpunoj demilitarizaciji dijela sektora pod srpskom kontrolom, što su Srbi odbili.¹²³¹ To potvrđuju i srpski izvori, gdje se navodi kako je hrvatska delegacija «insistirala da se u sporazum stavi i tačka o razoružanju svih pripadnika u unpa», što je naišlo na srpsko odbijanje.¹²³² Hrvatsko odbijanje potpisivanja sporazuma od 30. studenog 1993. UNPROFOR nije dobro primio; nakon odjeka masleničkih događanja hrvatska strana opet je zaustavila nastojanja mirovnih snaga u

¹²³⁰ HMDCDR, RSK, K18.k, bb, Sporazum od 30. studenog 1993.

¹²³¹ HMDCDR, ZBD/UNHCR/WSR 27 November – 3 December 1993.

¹²³² HMDCDR, RSK, K18.k., Pov. br. 54-581, Izveštaj sa sastanka sa hrvatskom vojnom delegacijom od 30. studenog 1993.

zapadnom sektoru. Naravno, hrvatski razlog odbijanja imao je dobro utemeljenje; nakon siječnja 1993. u srpskom dijelu sektora došlo je do remilitarizacije te domobilizacije pripadnika SVK-a. Toga je bio svjestan i Shabsough. Naime, on je tijekom održavanja ovog sastanka inzistirao na zajedničkom prihvaćanju onih točaka sporazuma oko kojih je postojala suglasnost, navodeći kako se se na primjeni Vanceovog plana može raditi i «kasnije [sic!]». ¹²³³ Kraj 1993. tako je svjedočio o krajnjem priznanju neuspjeha; nametanje kompromisnih rješenja konačno je u drugi plan stavilo i sam sadržaj mirovne operacije UN-a u Hrvatskoj – Vanceov plan. Jedan dio odgovora krio se u mandatnim ograničenjima; sam Shabsough je naveo kako krivnja za neuspjeh leži na onima između kojih se posreduje jer je u njihovim rukama njihova «sudbina i budućnost – mi silom ne želimo ništa postići». ¹²³⁴ No, drugi sasvim sigurno leži u propuštenim mogućnostima; demilitarizacija se ipak mogla učinkovitije provesti.

Učinkovitost posredovanja UNPROFOR-a potkraj 1993. imala je i svoju svjetliju stranu. Naime, na snazi je i dalje bio *Gentlemenski sporazum* od 20. studenog 1993., koji je ipak u značajnoj mjeri smanjio oružana neprijateljstva u zapadnom sektoru. Jedan njegov dio ticao se i uspostave zajedničkih komisija (vojnih i civilnih), pod predsjedanjem UNPROFOR-a; ova zamisao nije do kraja provedena, ali je određeni iskorak u njezinoj primjeni ipak učinjen. U prvoj polovici siječnja 1994. te komisije nekoliko puta su se sastale tj., kako je navedeno u hrvatskom tisku, «posredstvom Unprofora učestali su razni sastanci različitih komisija koji bi trebali normalizirati odnose preko linije razgraničenja». ¹²³⁵ Zapravo, napredak je učinjen u smislu da su predstavnici

¹²³³ HMDCDR, RSK, K18.k., Inv. br. ?, Izveštaj sa sastanka srpske i hrvatske delegacije od 30. studenog 1993.

¹²³⁴ *Isto*.

¹²³⁵ D. B., «Razgovori s manje nervoze», *Vjesnik*, 12. siječnja 1994.

obaju strana uspjeli naći na jednom mjestu, no on je bio vrlo ograničenog dosega; naime, kako nije došlo do potpisivanja trajnog *Sporazuma o prekidu vatre u Sektoru Zapad* (predviđenog još 30. studenog 1993.), bilo je očito i kako te zajedničke komisije nisu mogle raspraviti ništa bitnoga. Pokazalo se kako se i taj napredak može lako izgubiti. Dana 25. siječnja 1994. Čeleketić je obavijestio UNPROFOR kako srpska strana do daljnega otkazuje sudjelovanje u radu zajedničkih komisija, navodeći kako se ne radi o napuštanju «politike mirnog rešavanja konflikta, politike saradnje i dogovoranja».¹²³⁶ Zastoj u postizanju trajnijeg sporazuma trajao je i dalje; na sastanku sa predstavnicima UNPROFOR-a od 11. prosinca 1993. srpska strana ponovo je odbila hrvatske prijedloge o demilitarizaciji, izražavajući spremnost na potpisivanje takvog sporazuma «koji bi uključivao tačke oko kojih već postoji obostrana saglasnost».¹²³⁷ UNPROFOR je bio suglasan sa srpskim stajalištem, a Srbi su prihvatili i zahtjev za daljnjim održanjem *Gentlemenskog sporazuma*.¹²³⁸ Potkraj 1993. u zapadnom sektoru mirovno posredovanje UNPROFOR-a došlo je u ozbiljan zastoj; održavalo se krhko primirje, ali mogućnost daljnjeg napretka nije bila previše izvjesna.

No, možda i ne posve neočekivano, u ožujku 1994. prijedlog zapovjednika zapadnog sektora Jordanca Shabsougha (varijanta iz studenog 1993.), postao je osnovicom trajnijeg sporazuma na višoj razini, poznatog pod nazivom *Zagrebački sporazum*. Sudionici događanja u zapadnom sektoru nisu mogli promijeniti opću situaciju; taktička promjena Miloševićeve politike krajem 1993. upravo je to omogućila, a njezina prva (vjerojatno i najvažnija) posljedica bila je smirenje napetosti u odnosima

¹²³⁶ HMDCDR, RSK, VP 9162, Inv. br. 1-8, Obavijest o otkazivanju učešća u radu Lokalnih zajedničkih komisija Sektora Zapad od 25. siječnja 1994.

¹²³⁷ HMDCDR, RSK, K18.k., Str. pov. br. 18-1193, Redovni borbeni izveštaj od 11. prosinca 1993.

¹²³⁸ *Isto*.

između Zagreba i Knina. Viša razina odlučivanja često zanemaruje lokalne osobitosti. Ključna točka zastoja u postizanju sporazuma u zapadnom sektoru – zona razdvajanja – sada je, prema dostupnim podacima, barem na načelnoj razini, bez većih problema anulirana; u četvrtoj točki sporazuma o prekidu vatre od 29. ožujka 1994. obje strane složile su se uspostavom takve zone, za koju je predviđeno da bude pod isključivom kontrolom UNPROFOR-a. Na području te zone razdvajanja – ukupne širine dva kilometra – nisu se smjele nalaziti pripadnici vojnih ili paravojnih postrojbi niti jedne strane. Jedina iznimka od ovoga bili su pripadnici lokalnih policijskih snaga tj. «pripadnicima policije naoružanim samo kratkim oružjem bit će dopušten ulazak i rad u području između crta razdvajanja pod nadzorom UNPROFOR-a, u broju dogovorenom na zajedničkoj komisiji na središnjoj razini».¹²³⁹ Dakle, u ožujku 1994. usuglašen je sporazum koji se gotovo u cijelosti temeljio na Shabsoughovom prijedlogu iz studenog 1993.; ono što se propustilo uočiti bila je činjenica kako se hrvatski prigovori iz studenog 1993. – barem što se tiče stanja u zapadnom sektoru – zapravo mogu jednakom snagom postaviti i u ožujku 1994. To je, uz konstataciju kako niti u ovom sporazumu nisu bili predviđeni nikakvi mehanizmi koji bi mirovnim snagama UN-a – koje su imale ulogu glavnog nadziratelja poštivanja njegovih odredbi – dali ikakve ovlasti prisile, odmah u početku dalo naslutiti izvjesne probleme.

Uspostava zone razdvajanja – demilitarizirane zone pod isključivom kontrolom mirovnih snaga UN-a – značila je kako se sada UNPROFOR stavlja u ulogu čimbenika koji ima zadaću fizičkog razdvajanja hrvatske i srpske strane; učinkovita kontrola nad tim područjem predstavljala je najvažniji dio *Zagrebačkog sporazuma*. U slučaju da crta dodira (u biti, linija bojišta) prolazi kroz gradsko ili seosko naselje – a upravo je to bio

¹²³⁹ «Sporazum o prekidu vatre», *VZ*, 31. ožujka 1993.

slučaj u Pakracu – sporazum je predviđao da crte razdvajanja (granice zone razdvajanja) «mogu biti povučene na manje od 2 km jedna od druge. One ovdje mogu biti povučene što je moguće bliže, no na način koji omogućava UNPROFOR-u da se postavi između strana uz dovoljnu sigurnost, i koji sprečava strane da vrše promatranja i pucaju izravno jedna na drugu. Ako se strane ne mogu dogovoriti o položaju crta, UNPROFOR ima pravo arbitraže i utvrđivanja tih crta.».¹²⁴⁰ Svako povlačenje crta razdvajanja u Pakracu (te u još nekim dijelovima sekora) značilo je napuštanje pozicija te njihovo prepuštanje UNPROFOR-u pa je bilo očito kako će ovo biti najvažniji izazov uspješnoj implementaciji ove odredbe *Zagrebačkog sporazuma*. Već 1. travnja 1994., na posebnoj koordinaciji MUP-a u Zagrebu hrvatska strana zauzela je jasan stav u ovom pitanju; odlučeno je, naime, da se ove obveze provedu «na sektorima Jug, Sjever i Istok, a situacija na sektoru Zapad je definirana kao posebna gdje nema obveza izmještaja policijskih punktova jer na sektoru Zapad obvezu izmještaja pješadije na jedan kilometar od linije dodira imaju samo postrojbe srpskih vojnih i paravojnih formacija».¹²⁴¹ Drugim riječima, zauzet je stav prema kojem se neće dopustiti izvršenje jedne od ključnih odredbi sporazuma iz ožujka 1994. – istovjetno postupku iz studenog 1993. UNPROFOR nije mogao mnogo učiniti tj. učinjeno je ono što se moglo učiniti u skladu s mandatom mirovnih snaga UN-a. Pritisak je izvršen već 4. travnja 1994.; predstavnik PMEUA pokušao je, kako je navedeno, navesti hrvatsku stranu na prihvaćanje prijedloga «da se hrvatska policija u cijelom pojasu oko linije dodira izmesti na 'DEMARKACIONU' liniju razdvajanja kako bi se stvorio pojas od dva kilometra širine, što su podržavali i nazočni dužnosnici UNPROFOR-a», no ta su nastojanja «spriječena sa preciznim

¹²⁴⁰ *Isto.*

¹²⁴¹ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-02-01-2118/94, Posebno izvješće o Sporazumu o prekidu vatre od 10. travnja 1994.

tumačenjem obveza iz sporazuma».¹²⁴² Hrvatski stav u vezi zone razdvajanja – «linija razgraničenja unutar UNPA zone ne može da se 'obriše'»¹²⁴³ – pružio je srpskoj strani priliku za jačanje svoje pozicije. U drugoj polovici travnja 1994. iz Knina su se požalili zapovjedništvu UNPROFOR-a u Zagrebu kako «pitanje linije razdvajanja strana u sukobu u sektoru Zapad postaje sve značajnije i iziskuje brzo i efikasno djelovanje» tj. «zona između linija razdvajanja, definisana u svim ostalim sektorima, tamo je ostala otvorena»; žalba je sadržavala i neku vrstu prebacivanja odgovornosti na UNPROFOR jer, dodano je, uspostavljanjem linije razdvajanja «područje djelovanja UNPROFOR-a u sektoru Zapad bilo bi potpuno definirano, čime bi jedinice mirovnih snaga bile u stanju da obezbjede razdvajanje strana u sukobu, što je osnovna pretpostavka mira».¹²⁴⁴ Nekoliko dana kasnije UNPROFOR je opet upozoren kako hrvatska strana «na severnom delu zone nije povukla svoje snage sa komunikacija: Pakrac-Novo selo-Bučje».¹²⁴⁵ Osim pretpostavljenog zadobivanja naklonosti UNPROFOR-a više se ipak nije moglo uraditi; Kninu je sutradan poručeno kako je UNPROFOR svjestan «teškoća koje se javljaju zbog nedostatka druge linije razdvajanja, koja ne postoji niti može postojati [sic!]».¹²⁴⁶ Sredinom srpnja 1994. srpske civilne vlasti u Pakracu (Obrad Ivanović) požalile su se i samom Ghaliju; nezadovoljstvo je obrazloženo točnom konstatacijom, prema kojoj se «hrvatska strana još uvijek (...) nije povukla od linije razdvajanja jedan kilometar na području opštine Pakrac».¹²⁴⁷ Ništa od toga nije urodilo plodom; vjerojatno svjesto ranijih ustupaka srpskoj strani, Zapovjedništvo UNPROFOR-a – uz već konstatirana

¹²⁴² Isto.

¹²⁴³ HMDCDR, RSK, K18.k., Pov. br. ?, Izveštaj o održanoj sednici zajedničke komisije od 4. travnja 1994.

¹²⁴⁴ HMDCDR, RSK, GŠSVK, Pov. br. 40-40, Protest zbog linije razdvajanja u sektoru Zapad od 19. travnja 1994.

¹²⁴⁵ HMDCDR, RSK, Centralna komisija za sprovođenje sporazuma o prekidu vatre, Br. 017-94, Protest Glavnoj komandi UNPROFOR-a – Zagreb od 26. travnja 1994.

¹²⁴⁶ HMDCDR, RSK, GŠSVK, bb, Pismo de Laprela od 30. travnja 1994.

¹²⁴⁷ Nikola Šeatović, «Pismo Butrosu Galiju», *Pakračke Novosti*, Pakrac, kolovoz 1994.

ograničenja mandata – očito je ocijenilo kako se radi o dopustivom ustupku hrvatskoj strani, posebno u kontekstu svih ranijih teškoća koje su pratile potpisivanje sporazuma iz ožujka 1994.

Neki problemi u provedbi *Zagrebačkog sporazuma* uzrokovani su i nepreciznošću njegovih tvoraca. Primjerice, u desetoj točki drugog dodatka sporazumu – gdje se govori o nadležnostima i brojnosti lokalnih policijskih snaga u zoni razdvajanja – navedeno je kako će, dok se na zajedničkoj komisiji ne dogovori drugačije, svaka strana smjeti «zadržati najviše 200 policajaca u onim područjima između crte razdvajanja o kojima se dogovore određena strana i UNPROFOR».¹²⁴⁸ No, samo rečenicu kasnije, navedeno je i kako niti u «jednom od sektora neće biti raspoređeno više od 75 policajaca».¹²⁴⁹ Očite proturječnosti u ovim odredbama pružile su priliku hrvatskoj strani; na novljanskom području mirovne snage UN-a ponovno su prisiljene na kompromis. Zapovjednik JORBAT-a je u pratnji šefa UNMO-a u zapadnom sektoru, 7. travnja 1994. stigao u prostorije PP Novska te postavio zahtjev «da se do sutra (...) sukladno potpisanom sporazumu te pravovremenoj provedbi istog djelatnici policije sa kontrolno blokadnih punktova sukladno principu razdvajanja 500 metara od nove crte dodira povuku istočno za 500 metara».¹²⁵⁰ Tada nije prihvaćen zahtev zapovjednika JORBAT-a; no, već 11. travnja 1994., postavljen je novi. «Postupljeno je na način da je kontejner s policijskog punkta autocesta, istočno od Novske povučen za 300 m na liniju razgraničenja, a djelatnici policije su i dalje ostali na početnim pozicijama, tj. na staroj

¹²⁴⁸ «Sporazum o prekidu vatre», *VL*, 31. ožujka 1994.

¹²⁴⁹ *Isto.*

¹²⁵⁰ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-02-01-2087/94, Izvješće o Sporazumu o prekidu vatre od 29.03.1994. od 7. travnja 1994.

poziciji punkta» – bio je hrvatski odgovor na ovaj zahtjev.¹²⁵¹ Nakon ovoga Jordanci su izgubili strpljenje. Dana 13. travnja 1994. «jedan viši časnik jordanskog bataljuna» pokušao je «otjerati djelatnike policije, a koji su se nalazili na punktu u St. Grabovcu – selo»; pokušaj je bio popraćen i žestokom verbalnom prijetnjom tj. «ukoliko se ne udaljimo sa njihovog punkta rečeno je da će pobiti naše policajce i poklat».¹²⁵² Hrvatske policijske snage s vremenom su uradile određene ustupke u ovom pitanju, ali bilo je jasno kako su oni bili taktičke prirode; hrvatska strana nikada nije namjeravala prepustiti područje uz crtu dodira prepustiti isključivoj kontroli UNPROFOR-a. Toga su, čini se, bili svjesni i sami pripadnici mirovnih snaga. U vrijeme ovih događanja u vezi s kontrolnim točkama hrvatske policije na novljanskom području sami Jordanci su izjavili kako su primili naputak «da u principu svi policijski punktovi na sektoru Zapad ostaju i dalje u poziciji status quo».¹²⁵³ Navedei *status quo* – tj. zatečeni položaj policijskih kontrolnih točaka – trebao je ostati na snazi, što je hrvatskim predstavnicima izriječno potvrdio i zamjenik zapovjednika zapadnog sektora Argentinac de Vergara, sve dok «policajci koji su određeni za dobivanje numeriranih osobnih iskaznica UN-a iste ne dobiju».¹²⁵⁴ Početkom lipnja 1994. – dakle, dva mjeseca nakon potpisivanja sporazuma – konačno su usuglašena posebna pravila o obavljanju policijskih dužnosti u zoni razdvajanja; prema tim pravilima UNPROFOR je imao pravo isključivog nadzora nad djelovanjem policijskih snaga obje strane unutar zone razdvajanja, pripadnici policije morali su uvijek nositi iskaznice izdane od strane UNCIVPOL-a te su u područje zone

¹²⁵¹ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-02-01/1-VT-58/128-94, Izvješće o Sporazumu o prekidu vatre od 12. travnja 1994.

¹²⁵² MUPRH, PUSM/PPN, OAP, Br. 511-10-50-sp-3/22/94.DS, Izvješće po akciji «Povratak» od 14. travnja 1994.

¹²⁵³ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-02-01-2078/94, Izvješće o Sporazumu o prekidu vatre od 29.03. 1994. od 7. travnja 1994.

¹²⁵⁴ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-02-01-2114/94, Izvješće o Sporazumu o prekidu vatre od 9. travnja 1994.

mogli ući samo na posebnim prijelazima, «uz odobrenje i pod pratnjom CIVPOL-a».¹²⁵⁵ No, to se odnosilo samo na ona područja gdje je određena zona razdvajanja, a kako do toga u hrvatskom dijelu zapadnog sektora nije došlo, srpska strana morala se zadovoljiti objašnjenjima kako je UNPROFOR učinio sve «da se spreče eventualni incidenti i smanji broj pripadnika hrvatske policije do prihvatljivog nivoa».¹²⁵⁶

Srpska strana u zapadnom sektoru pridržavala se odredbi sporazuma iz ožujka 1994. u nešto većoj mjeri negoli je to bio slučaj s njezinim hrvatskim suparnikom. Najprije, u srpskom dijelu sektora određeni su okviri zone razdvajanja tj. srpska strana složila se s prijedlogom.¹²⁵⁷ To je, sasvim sigurno, proizvelo sliku o srpskoj strani kao onom čimbeniku koji je spremniji na suradnju, ali UNPROFOR nije mogao poduzeti više od konstatacije kako je točno «da je na mapama sektora Zapad, koje su sastavni deo Sporazuma, ucrtana samo jedna linija razdvajanja».¹²⁵⁸ Prema svemu sudeći tu je i završavao domet srpske kooperativnosti. U stvarnosti, smatrano je kako su, prilikom utvrđivanja zone razdvajanja, «učinjene grube greške»; u posebnom izvješću pretpostavljenima u Knin naveden je čitav niz primjedbi, od kojih su najštetnijima za srpsku stranu određeni UNPROFOR-ovi prijedlozi kod vojarne Ivanovac («'ostavljanje' kasarne Ivanovac i prilaznog puta do iste sa južne strane koja se je našla u tampon zoni povlačenjem LR [linije razdvajanja] naših snaga zapadno od puta s. Bobare – Ivanovac» te kod sela Cicvare, Kričke Zabrdске i Donja Šumetlica, za koja je navedeno kako se «moraju naći unutar naše LR [linije razdvajanja] jer su ista nseljena i oduvek bila

¹²⁵⁵ MUPRH, PUBB, OAP, bb, MUP/Odjel policije, Br. 511-01-22-9370/5-94, Sporazum o prekidu vatre, pravila za obavljanje policijske djelatnosti u zoni razdvajanja od 9. lipnja 1994.

¹²⁵⁶ HMDCDR, RSK, GŠSVK, bb, Pismo de Laprela od 30. travnja 1994.

¹²⁵⁷ HMDCDR, RSK, K51.o., Str. pov. br. 141/2, Izveštaj sa sastanka komisije na severnom delu od 9. travnja 1994.

¹²⁵⁸ HMDCDR, RSK, GŠSVK, bb, Pismo de Laprela od 30. travnja 1994.

srpska».¹²⁵⁹ Posebno je potencirana činjenica da je vojarna Ivanovac ušla u zonu razdvajanja, jer se «tu nalaze vojnici koji su izbeglice iz srpskih opština Daruvar, Grubišno Polje i druga mesta i da im je to jedini smeštaj».¹²⁶⁰ Suglasnost s granicom zone razdvajanja također nije značila bezuvjetno prepuštanje zaštiti UNPROFOR-a; moglo bi se konstatirati kako je srpski pristup ovoj problematici, u odnosu na hrvatsku stranu, bio sadržajno isti, a jedina razlika je bila u tome što je bio nešto neposredniji. Primjerice, u jednoj zapovijedi iz rujna 1994. navodi se kako je zadatak dežurnog časnika, pred dolazak pripadnika UNMO-a, da odmah obavijesti jedinice brigade «da smanje ili prikriju aktivnosti koje nisu u skladu sa Sporazumom, tako da po dolasku na lice mesta promatrači zateknu normalno stanje».¹²⁶¹ Slično tome, zapovijedeno je da se pripadnicima UNMO-a ne smije dopustiti «ulazak u z/o [zonu odgovornosti] jedinice i obilazak linija bez prisustva starešine iz užeg dela Komande», a kada se tome i udovolji određeno je da ih treba «ograničavati (...) u kretanju, voditi ih po vašem planu, odgadjeti obilasku, davati im krive informacije, ne dozvoljavati im određivanje koordinata važnih objekata, uz istovremeno očuvanje dobrih odnosa».¹²⁶² Uostalom, suglasnost sa opsegom zone razdvajanja nije značila kako se stvari ne mogu vratiti na početak; obje strane dobro su znale da UNPROFOR, osim pismenim prosvjedom, nema ovlasti za drugačiju vrstu reakcije. Dana 23. srpnja 1994. dijelovi 59. odreda SVK-a zaposjeli su «položaje u s. D. Šumetlica, a koji se nalaze u tampon zoni», iz razloga što je, kako se navodi, «postojala velika verovatnoća da ustaške snage iz šireg rejona Novog Sela uđu u s. D. Šumetlica i

¹²⁵⁹ HMDCDR, RSK, K18.k., Str. pov. br. 18-237, Primedbe na sporazum o prekidu vatre od 2. travnja 1994.

¹²⁶⁰ HMDCDR, RSK, K18.k., Str. pov. br. 18-373, Redovni borbeni izveštaj od 13. travnja 1994.

¹²⁶¹ HMDCDR, RSK, K98.pbr., Pov. br. 357-2, Naredjenje od 8. rujna 1994.

¹²⁶² HMDCDR, RSK, K98.pbr., Pov. br. 447-2, Naredjenje o kontaktima sa UNPROFOR-om od 17. studenog 1994.

posednu naše položaje». ¹²⁶³ U prosincu 1994. stvari su zaista bile vraćene na početak; prema hrvatskom izvoru, uočeno je da je početkom istog mjeseca «srpska vojska ušla u zonu sigurnosti po tzv. Zagrebačkom sporazumu i posjela svoje stare pozicije, uglavnom u zahvatu Požeške ceste i duž linije dodira nasuprot grada Pakraca i Lipika», te da na njih «dovlače razna borbena sredstva od bestrzajnih topova, teških mitraljeza, a uočeni su i položaji minobacača». ¹²⁶⁴ Naravno, nije bilo drugačije niti na drugoj strani. U drugoj polovici listopada 1994. primjećeno je kako se na cestovnoj komunikaciji Pakrac-Požega «nalaze jake snage MUP-a RH, o čijem tačnom rasporedu i brojnom stanju je UNPROFOR više puta obavešten». ¹²⁶⁵ Razlika je bila samo ironične naravi; srpska strana se nije mogla požaliti mirovnim snagama UN-a na kršenje *Zagrebačkog sporazuma*, jer, kako je već navedeno, zona razdvajanja u hrvatskom dijelu sektora nije bila utvrđena.

Zagrebački sporazum pobunjeni Srbi prihvatili su iz veće nužde negoli je to učinila hrvatska strana; zajedničko objema stranama bila je činjenica kako to prihvaćanje nije bilo izraz želje za stvarnim dogovorom. To je ključni element koji je odredio doseg posredničkih napora mirovnih snaga UN-a u njegovoj provedbi. Ova pretpostavka najbolje se može dokazati upravo na primjeru središnjeg elementa tog sporazuma – uspostavi demilitariziranih zona razdvajanja, i to ne samo na temelju činjenice kako ona u hrvatskom dijelu sektora nije uopće niti utvrđena. Prepuštanje isključive nadležnosti nad tom zonom postrojbama UNPROFOR-a očito je imalo za cilj, pored ostalog, i omogućivanje komunikacije (u ulozi prvog koraka ka trajnom povratku) između civilnog stanovništva na obje strane; komunikacije oslobođene prisutnosti hrvatskih i srpskih

¹²⁶³ HMDCDR, RSK, K18.k., Str. pov. br. 18-705, Redovni borbeni izveštaj od 23. srpnja 1994.

¹²⁶⁴ MUPRH, PUPS/PPP, OAP, Br. 511-22-30-01-VT-81/12-94, Izvješće o uslozljavanju stanja sigurnosti na području PP Pakrac od 14. prosinca 1994.

¹²⁶⁵ HMDCDR, RSK, K18.k., Pov. br. 1-242, Situacija u severnom delu zone od 21. listopada 1994.

vojnih ili policijskih struktura. Još u studenom 1993., dakle u vrijeme razmatranja Shabsoghova prijedloga o prekidu vatre na razini zapadnog sektora, jedan od prigovora hrvatske strane – zbog kojeg je odbijen prijedlog granice zone razdvajanja u hrvatskom dijelu sektora – bio je «kako postoji realna opasnost od organiziranja ‘spontanog povratka izbjeglog srpskog pučanstva’ u navedenu zonu».¹²⁶⁶ Strah nije bio posve neopravdan, a jednim dijelom je imao utemeljenje u činjenici da se daleko veći broj srpskih civila vratio u hrvatski dio sektora, negoli je bilo obrnuto. S druge strane, povratak hrvatskih prognanika u srpski dio sektora – pa tako i na područje zone razdvajanja – nije bio moguć iz čitavog niza razloga, od kojih je vjerojatno navažniji bio sadržan u stavu prema kojem to nije dolazilo u obzir dok god se vlasti u Okučanima smatraju dijelom sustava RSK; povratak je bio jedino moguć ukoliko su Okučani dio hrvatskog ustavnog poretka (usprkos činjenici da je Hrvatska priznata u republičkim granicama, UNPROFOR je u srpskom dijelu zapadnog sektora *de facto* priznavao vlast RSK). U jednom srpskom policijskom izvješću iz srpnja 1994., kao razlog srpskog nezadovoljstva režimom u zoni razdvajanja navodi se tako da «UNPROFOR u tampon zoni dok patrola milicije ne uđe u dio tampon zone jer bude zadržana od strane UNPROFOR-a omogućava kontakt civila iz područja tampon zone koji je pod našom kontrolom sa civilima iz tampon zone čije je područje pod zonom odgovornosti RH».¹²⁶⁷ Dakle, nesklonost prema takvim inicijativama UNPROFOR-a nije nestala u ožujku 1994.; svaka inicijativa mirovnih snaga UN-a, koja bi, makar u fragmentima naslućivala neke mogućnosti političkog rješenja, nije dolazila u obzir.

¹²⁶⁶ MORH, SVA, GSHV/VP 1077 Bjelovar, Kl. 81-93-02, Ur. br. 1077-01-93-43, Bilješka sa sastanka održanog u ZZP Bjelovar od 22. studenog 1994.

¹²⁶⁷ HMDCDR, RSK, MUP/SUPO, Br. 08-05/1-2-1-sp-42/2-94, Dopuna bezbjedonosne procjene od 15. srpnja 1994.

Tijekom 1994. – dakle u vrijeme *Zagrebačkog sporazuma* – u Hrvatskoj nije bilo oružanih sukoba koji bi se mogli usporediti sa borbama iz siječnja 1993. pa se obično uzima kako je najvažniji učinak tog sporazuma smirenje situacije. No, dok takva konstatacija vrijedi za UNPA Sjever i Jug, u zapadnom sektoru oružanih sukoba takvog opsega nije bilo prije ožujka 1994.; zapadni sektor bila je ona zaštitna zona gdje je bilo najmanje potrebe za sporazumom o prekidu vatre iz ožujka 1994. Do određenog poboljšanja sigurnosne situacije je ipak došlo. Ukupan broj, primjerice, srpskih terorističkih napada na pripadnike policije i civile u hrvatskom dijelu zapadnog sektora je, u usporedbi s 1992. i 1993., nešto manji (18. napadaja u razdoblju lipanj 1992.-početak 1993., 28 napadaja tijekom 1993. te 10 napadaja do kraja kolovoza 1994.).¹²⁶⁸ No, statistika uvijek prikriva važne detalje; dana 11. svibnja 1994., u mjestu Batinska Rijeka (daruvarsko područje) pripadnici srpskih postrojbi ubili su pet hrvatskih civila, a trojicu ranili. To je bilo sasvim dovoljno da na hrvatskoj strani i dalje prevladava prevladava stav kako se, zapravo, ništa nije promijenilo, jer, s pravom je istaknuto, bio je to «najveći i najokrutniji zločin u nizu terorističkih akcija u sektoru Zapad u protekle dvije godine lažnog mira».¹²⁶⁹ Opet, djelomično je točna i konstatacija kako je UNPROFOR-ovo posredovanje bilo – ukoliko se za kriterij ocjene uzmu njegove mandatne ovlasti – zapravo uspješno: posredovanje s predlaganjem između dviju strana te implementacija (usprkos svim površnostima) nekih odredbi sporazuma. Dostupni podatci upućuju kako su takve dvojbe bile itekako prisutne u razmišljanjima visoko pozicioniranih pripadnika UNPROFOR-a. Primjerice, Hussein Al-Alfi, voditelj Civilnih poslova, hrvatskim predstavnicima je naglasio «da Sporazum od 29. ožujka 1994. godine

¹²⁶⁸ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-02-01-VT-58/612-94.DT, Izvješće o problematici terorizma i stranaca na SEKTORU ZAPAD od 29. kolovoza 1994.

¹²⁶⁹ Oto Hlavaček, «Unprofrove zaštićene zone», *GS*, 14. svibnja 1994.

nije implementiran u cijelosti poradi različitog tumačenja određenih dijelova Sporazuma od strane potpisnika. Rekao je da tu UNPROFOR ne može biti arbitar te da se potpisnici moraju dogovoriti o svemu što je sporno. Kaže da je tražio objašnjenja u stožeru UNPROFOR-a no nije ih uspio dobiti tako da i sam ne zna što dalje». ¹²⁷⁰ Ili, drugom prilikom, u lipnju iste godine, suočen s hrvatskim odbijanjem dopuštenja za obnavljanje susreta razdvojenih obitelji, kako je navedeno, Al-Alfi je ostavio dojam kako «susret i razgovor s drugom stranom smatra vrlo potrebnim ali ne postoji mehanizam da ih se na to 'prisili'». ¹²⁷¹

¹²⁷⁰ VRH, UUNPMEZ, K1. 004-01/94-01/01, Ur. br.50303-03-94-1233, Bilješka od 20. travnja 1994.

¹²⁷¹ VRH, UUNPMEZ/KCPSZ, bb, Izvješće s koordinacije hrvatskih predstavnika i UNPROFOR-a u Pakracu od 7. lipnja 1994.

6.11. Mirovne snage Ujedinjenih naroda i «slučaj autocesta»

Jedan od razloga hrvatskog prihvaćanja Vanceova plana u veljači 1992. bio je sadržan i u stavu prema kojem će mirovna operacija UN-a s vremenom rezultirati integracijom okupiranih područja u ustavni poredak Republike Hrvatske. Politička integracija trebala je biti završni čin; prije toga, ocijenio je vrh hrvatske vlasti, «UN će postepeno uvoditi okupirana područja u prometni, platni i ekonomski sustav Hrvatske».¹²⁷² U smislu uključenja okupiranih područja u prometni sustav, popis hrvatskih želja bio je popriličan. Početkom listopada 1992. Tuđman je, u opširnom pismu, upućenom Vijeću sigurnosti, naveo kako Hrvatska od UN-a očekuje usvajanje, pored ostalog, i sljedećih mjera: «osigurati otvaranje autoceste i željezničke pruge u sjevernom dijelu Hrvatske (...) dopustiti Hrvatskoj da preko Masleničkog ždrila postavi provizorni pontonski most i počne izgradnju novog mosta (...) omogućiti korištenje zračnom lukom u Zemunik i u Klisi do 31. prosinca 1992. (...) otvoriti cestu i prugu prema Splitu».¹²⁷³ S vremenom će se pokazati kako se ova problematika uglavnom, i u simboličkom i u realnom smislu, svela na otvaranje autoceste Zagreb-Beograd. Treba napomenuti kako ova obveza nije nigdje izrijekom navedena u Vanceovu planu, pa ipak će mirovne snage UN-a, u cjelokupnom promatranom razdoblju, ulagati velike napore u njezinu provedbu.

Možda je jedan od razloga za to bio sadržan i u činjenici da je već unaprijed postojalo slaganje jedne strane, kako na državnoj tako i na lokalnim razinama. Otvaranje autoceste, gotovo u bilo kojem obliku, pogodovalo je hrvatskoj strani. S jedne strane,

¹²⁷² M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 253.

¹²⁷³ *Isto*, 259.

njezino otvaranje slabilo je srpsku vojnu poziciju, a eventualni srpski pristanak stvorio bi dojam želje za suradnjom s hrvatskom stranom. Uspostava trajnih kontakata dviju strana bilo je nešto na čemu je UNPROFOR inzistirao, pa se može pretpostaviti kako su upravo na ovoj problematici interesi UN-a i Hrvatske približili; u određenom smislu, ekvivalent s podudarnošću interesa Džakuline grupacije i Civilnih poslova UNPROFOR-a. Kako god bilo, hrvatski zahtjev za otvaranjem autoceste postavljen je već prije dolaska UNPROFOR-a. Novogradiške općinske vlasti, uvjetovale su u ožujku 1992. razmještaj mirovnih snaga, njezinim otvaranjem tj. osiguranjem neometanog i sigurnog odvijanja prometa.¹²⁷⁴ Naravno, otvaranje autoceste bilo je izvan ovlasti lokalnih organa vlasti, ali prvi koraci od strane mirovnih snaga su poduzeti. Sredinom svibnja 1992., dakle prije preuzimanja odgovornosti, autocesta je otvorena za promet, ali «samo pripadnicima UNPROFOR-a i europskih promatrača svaki dan od 9 do 17 sati».¹²⁷⁵ Uspjeh je popraćen i optimističnom najavom da će se autocesta otvoriti i «za civilni promet za oko mjesec dana».¹²⁷⁶

To, ipak, nije bio slučaj. Očito je kako je to pitanje bilo podložno utjecaju čitavog niza čimbenika. Dostupni izvori upućuju na zaključak prema kojemu su pripadnici mirovnih snaga ljeto 1992., između ostalog, utrošili i na napore za otvaranjem autoceste.¹²⁷⁷ Hrvatski stav i dalje je ostao nepromijenjen; sredinom kolovoza 1992. upućeni su i konkretniji zahtjevi tj. «da se dnevno više puta otvori kojim bi u pratnji 'plavaca' mogli proći konvoji vozila u oba smjera» ili «da UNPROFOR postavi vojnike

¹²⁷⁴ MUPRH, PUBB, OAP, bb, Prijedlog razmještaja UNPROFOR-a na zapadnom dijelu općine Nova Gradiška od 19. ožujka 1992.

¹²⁷⁵ F. S., «Auto-cesta za UNPROFOR», *VL*, 17. svibnja 1992.

¹²⁷⁶ «Zapad – krajem svibnja», *NV*, 14. svibnja 1992.

¹²⁷⁷ MUPRH, PUBP/PPNG, OAP, Br. 511-11-1-1/1-16/9-92, Izvješće o sastanku sa unprofomom od 14. srpnja 1992.

uz nadvožnjake i na pojedine punktove uz auto-prometnicu».¹²⁷⁸ To je upućivalo kako su se pregovori sa srpskom stranom otegli više nego je bilo očekivano. Ipak, početkom rujna 1992. mirovne snage su bile u mogućnosti predložiti prvi konkretan prijedlog o otvaranju autoceste. Prema njemu, promet bi se odvijao svakodnevno, ali isključivo preko dana. UNPROFOR-u je dana važna uloga: odgovornost za sigurnost putnika, pregled vozila i osoba prije prolaza te pravo zatvaranja autoceste u slučaju pogoršanja sigurnosne situacije ili političkog ozračja. Posebno je važno naglasiti kako je prijedlog predviđao da srpske policijske snage neće smjeti ometati promet, uspostaviti kontrolne točke niti ubirati cestarinu. Vlasti u Okučanima postavili su i dodatan uvjet, što je prihvaćeno od strane UNPROFOR-a, a riječ je bila o dopuštenju srpskim civilima da posjete sela na području općina Daruvar, Pakrac i Grubišno Polje.¹²⁷⁹ Vrijeme potrebno da bi se do ovog prijedloga došlo sadržavalo je blage naznake predstojećih problema. Njih nije bilo na hrvatskoj strani. UNPROFOR je hrvatskim predstavnicima prijedlog predstavio tijekom rujna; tvrdnje da će u pratnji konvoja biti «samo UNPROFOR, a ne i policija, ni hrvatska ni druga i da itko u konvoju neće smjeti imati oružje, a policija UN će kontrolirati i slagati konvoj, a lokalna vlast se neće mješati u to i ništa se neće naplaćivati. UNPROFOR bi imao pravo i zatvoriti promet ako se ukaže potreba» nisu bile popraćene primjedbama s hrvatske strane.¹²⁸⁰ Thornberry je i javno potvrdio pozitivan hrvatski stav o otvaranju autoceste.¹²⁸¹ Načelan sporazum o otvaranju autoceste Vance je uspio ishoditi i u Beogradu; dana 11. rujna 1992., zajedno s predsjednikom i premijerom SRJ,

¹²⁷⁸ V. H., «Otvoriti auto-cestu», *GS*, 19. kolovoza 1992.

¹²⁷⁹ HDA, HUpPMEZ, kut. 61, Nacrt prijedloga za otvaranje dijelova autoputa Beograd/Zagreb od 3. rujna 1992.

¹²⁸⁰ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-02-522/28-92, Izvješće s djelatnog sastanka na sektoru «Zapad» od 10. rujna 1992.

¹²⁸¹ I. S., «Demilitarizacija ili RAT!», *ND*, 7. listopada 1992.

Dobricom Ćosićem i Milanom Panićem, potpisali su *Zajedničko saopštenje o rešavanju spornih pitanja u bivšoj Jugoslaviji mirnim putem*, u čemu je bio sadržan i sporazum o autocesti.¹²⁸² Pitanje koje ostaje otvorenim je ono o uključenosti vlasti RSK u ove pregovore. Primjerice, Fischer je odmah potom predstavio sporazum u Okučanima, pojačavši svoj stav tvrdnjom o postignutom dovoru UN-a i Panića. Tamošnje lokalne vlasti nisu dijelile njegovo mišljenje; zauzet je stav prema kojem sporazum ne obvezuje RSK, jer ga nitko od njezinih dužnosnika nije potpisao te da se, stoga, srpski narod «osjeća prevarenim».¹²⁸³ Bila je to najava jasnijeg neslaganja; radilo se, zapravo, o stavu prema kojem su kninske vlasti smatrale kako se njegovim isključivanjem iz pregovaračkog procesa nije čije državnost RSK. Naime, dana 6. studenog 1992., održana je sjednica Vlade RSK gdje su, pored ostalog, zauzet stav kojim se dopušta otvaranje autoceste, ali uz ispunjenje slijedećih uvjeta: «(...) Na dionici auto-puta koji je pod kontrolom RSK obavljat će se identifikacija lica i vozila, kao i roba u saobraćaju, od strane nadležnih organa RSK. (...) Vlada RSK zadržava pravo naplate carine, naplate putarine, kontrole auto-puta i održavanje istog».¹²⁸⁴ Drugim riječima, dionica autoceste pod srpskom kontrolom smatrana je dijelom RSK, iz čega je i proizašao zahtjev za kontrolom i naplatom cestarine nad njom. Odluka Vlade RSK je, kako je točno primjećeno, bila reakcija «na odluku vlade SR Jugoslavije koja je izvijestila UNPROFOR da je postignuta suglasnost za otvaranje auto-ceste za promet od Beograda do Zagreba».¹²⁸⁵

¹²⁸² B. MARKOVIĆ, *Jugoslovenska kriza*, 58.

¹²⁸³ HMDCDR, RSK, OO, Zapisnik sa 3. vanredne sjednice Izvršnog savjeta održane 16. rujna 1992.

¹²⁸⁴ HMDCDR, RSK, Vlada, Br. 04-3-376/92, Odluka od 6. listopada 1992.

¹²⁸⁵ F. S., «Novinari nisu došli u Okučane», *VL*, 19. listopada 1992.

Na tome se i ostalo. UNPROFOR je očito smatrao odluku Vlade SR Jugoslavije dovoljnom, iako je nedvojbeno bilo sumnji; 25. listopada 1992. određen je kao dan otvaranja autoceste i za civilni promet, a Stari Grabovac kao mjesto otvaranja. Pored sumnji, bilo i jasnijih znakova srpske opstrukcije. Dana 24. listopada 1992. održan je svojevrsni uvod u otvaranje autoceste: pripadnici JORBAT-a otrčali su po autocesti *utrku mira*. No, otrčali su je sami iako je prvotno bilo planirano da «trče i ljudi sa slobodnoga i okupiranoga područja zapadne Slavonije».¹²⁸⁶ Navedimo i reakciju Krste Žarkovića, pomoćnika ministra unutrašnjih poslova RSK. Na konstataciju hrvatskog novinara kako će sutra (25. listopada) morati dopustiti novinarima prolaz autocestom, Žarković je zloguko izjavio: «'Ne bih rekao'».¹²⁸⁷ Već sutradan pokazalo se kako Žarkovićeve riječi nisu bile nestrpljiva reakcija čelnika okučanske policije, nego najava konkretne akcije. Pod obrazloženjem kako «Vlada RSK nije donijela odluku o otvaranju auto-puta», srpske policijske snage zapriječile su cestu te je zatvorile za promet; u izvješću upućenom u Knin navodi se i da je, nakon odluke o blokadi autoceste, policiji «u pomoć došao i okučanski narod te se na ulazima okupilo veći broj naroda».¹²⁸⁸ Sve je, naravno, bilo unaprijed isplanirano. Prema hrvatskim izvorima, i prije najavljenog otvaranja, na srpskoj strani su se nalazili pripadnici policije; nakon toga došlo je dosta «osoba u civilnim odijelima», od kojih su neke «stale na cestu odmah iza 'milicije'», a neke «zalaze u jedan obližnji šumarak».¹²⁸⁹ Prema nekim informacijama zapovjednik zapadnog sektora Zabala pomišljao je, nakon što se pokazalo da srpska blokada nije samo kratkotrajni čin, na

¹²⁸⁶ S. L., «Najava otvaranja auto-ceste», *VL*, 25. listopada 1992.

¹²⁸⁷ Ž. P., «Unproforci trče počasni krug», *NV*, 25. listopada 1992.

¹²⁸⁸ HMDCDR, RSK, MUP/SUPO, Br. 08-05/1-260/1-92, Obavijest od 26. listopada 1992.

¹²⁸⁹ MUPRH, PUBB, OAP, bb, Službena zabilješka PP Novska od 26. listopada 1992.

uporabu sile, ali to se nije dogodilo.¹²⁹⁰ Izravni krivac za neuspjeh u otvaranju autoceste bile su vlasti u Kninu, koje su Panićev sporazum s Vanceom očito iskoristili kao dobrodošli povod. Prema jednoj naknadnoj srpskoj ocjeni, koja se može ocijeniti točnom, Panićeva prekupacija bila je «da pompezno otvori autoput, ali bez ikakvih kotraustupaka, bez kojih se nije moglo ni razgovarati o ovom pitanju»; to je iskorišteno u Kninu, odakle se, kako je navedeno, od samog početka pružao «kategoričan otpor da se na bilo koji način bilo šta pokreće vezano uz Zapadnu Slavoniju, pa nije ni čudo što je ovakva inicijativa odmah kvalificirana kao 'izdajnička'». ¹²⁹¹ Takva ocjena izrečena je i od strane UNPROFOR-a; navodi se da je «autoput mogao da bude otvoren mogo ranije da je to kojim slučajem zavisilo od saveznih organa Jugoslavije ili hrvatskih organa vlasti». ¹²⁹² Legitimacija političkog subjektiviteta pobunjenih Srba trijumfirala je nad mirovnim posredovanjem UN-a; ministar Vojin Šuša ocijenio je potkraj listopada 1992. blokadu otvaranja autoceste političkom pobjedom RSK, čiji su se čelnici ovim postupkom, kako je naveo, «očitovali kao predstavnici države». ¹²⁹³

Nakon ovog neuspjeha UNPROFOR nije odustao od namjere otvaranja autoceste za civilni promet. Hrvatskoj strani Zabala je poručio kako srpske «provokacije njega i g. Fischera neće zaustaviti da i dalje rade na planu otvaranja auto-cesta, te da ne sumnja da neće uspjeti u tom poslu». ¹²⁹⁴ No, jasno je kako se došlo do zastoja kojeg – bez promjene stava na srpskoj strani – nije bilo moguće premostiti. Thornberry je pregovaranje o uvjetima otvaranja autoceste ocijenio vrlo kompliciranim, potkrijepivši

¹²⁹⁰ Renato Baretić, «Mi smo ti svi bili zagrebački kadar», *ND*, 28. listopada 1992.

¹²⁹¹ S. JARČEVIĆ, *Republika*, 461.

¹²⁹² B. Đ., «Prva dama Unprofora», *Vojska*, 12. studenog 1992.

¹²⁹³ HMDCDR, RSK, Vlada, ????, Zapisnik sa 34. sjednice.

¹²⁹⁴ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-06-01-552/37-92, Izvješće sa sastanka sa zapovjedništvom UNPROFOR-a sektora «Zapad» od 29. listopada 1992.

svoj stav Vanceovom tvrdnjom da bi radije «pregovarao o promjeni Versajskog ugovora nego o otvaranju auto-ceste između Zagreba i Beograda».¹²⁹⁵ Usporedba je ipak malo pretjerana, ali je ovaj primjer još jednom uputio na ključni sadržajni nedostatak mirovnog posredovanja u izvedbi UN-a – izostanak mehanizama prisile pružao je srpskoj strani (u ovom slučaju) neiscrpni izvor opstrukcije.

Obnova ratnih sukoba u Dalmaciji, u drugoj polovici siječnja 1993., ionako male mogućnosti postizanja sporazuma o otvaranju auto-ceste činila je još manjima. Srpska strana čvrsto je ostala na svojim prijašnjim stajalištima; nakon političke eliminacije Džakuline struje, ona su prevladavala kako u redovima vojnih tako i u redovima političkih predstavnika Srba u Okučanima. Dolazeći na dužnost zapovjednika 18. korpusa SVK-a Čeleketić je, u opširnom intervjuu s početka travnja 1993., naveo kako je on suglasan s otvaranjem autoceste. No, to je, prema njegovim riječima bilo moguće jedino ukoliko se na dijelu autoceste pod srpskom kontrolom uspostave krajiška carinska služba, naplata cestarine te druga državna obilježja RSK; to je usporedio sa situacijom koja, dodao je, vlada «i na graničnim prelazima između svih drugih država».¹²⁹⁶ U drugoj polovici lipnja 1993. slične stavove hrvatskoj strani iznio je i čelnik okučanskih civilnih vlasti Dušan Vitez. Naravno, to je naišlo na rezolutan hrvatski stav prema kojem «nema govora o tretiranju područja kao 'nehrvatsko', kao i ostali uvjeti (naplata cestarine, kontrola 'milicije')».¹²⁹⁷ Kanađani su jedini iskakali iz opće slike o nemoći mirovnih snaga, no niti oni nisu otišli dalje od demonstracije. U noći 2./3. travnja rasporedili su 35 oklopnih transporterata i određeni broj kamiona na području Vrbovljana i Gorice te su posjeli položaje uz autocestu i na izlazima s nje. Srbi su smatrali kako ova vježba ima za

¹²⁹⁵ D. B., «Rat se približava Hrvatskoj!», *Globus*, 20. studenog 1992.

¹²⁹⁶ Ž. K., «Slavonija u srcu», *GS*, 2. travnja 1993.

¹²⁹⁷ VRH, UUNPMEZ/KCPSZ, bb, Izvješće sa sastanka od 30. lipnja 1993.

cilj «'otvoriti autoput i Srbe sprečiti da to onemoguće'». ¹²⁹⁸ Rezolucija Vijeća sigurnosti br. 871 od 5. listopada 1993., usprkos vidljivom uspjehu hrvatske diplomacije, nije predstavljala velik napredak. Radilo se, naime, o tome kako je provedba Vanceova plana i dalje bila više kondicionalna nego obvezujuća zadaća UNPROFOR-a. To se, pored ostalog, odnosilo i na otvaranje autoceste. Samo pet dana kasnije Anson je hrvatskoj javnosti iznio deprimirajuću informaciju; usprkos navoda iz Rezolucije 871., naveo je, mirovne snage UN-a nisu dobile nikakav «operativni plan kako do 1. prosinca [1994.] uspostaviti promet na auto-cesti i drugim prometnicama». ¹²⁹⁹ Nije ga ni moglo biti, usprkos posredničkim naporima UNPROFOR-a, jer srpska strana nije nimalo promijenila svoja stajališta. Novi sastanak dviju strana, uz prisustvo predstavnika UNPROFOR-a, opet nije doveo do dogovora; «Srbi su otvaranje prometnica i gospodarskih resursa uvjetovali neprihvatljivim zahtjevima. Pristaju na otvaranje auto-ceste, ali zahtijevaju da se na ulazu i izlazu okupiranog dijela postave granični prijedlozi odnosno carinarnice, da taj dio nadzire policija tzv. Republike srpske krajine te da na tome dijelu naplaćuju cestarinu, kao i da promet bude recipročan», što je, naravno, hrvatskoj strani, bilo «neprihvatljivo». ¹³⁰⁰

Potpisivanje *Zagrebačkog sporazuma* u ožujku 1994. nije, u prvi mah, dalo naslutiti napredak. Naime, srpska strana sporazum je očito shvatila kao određeni jamac sigurnosti, pa se tako i počela ponašati: odbijeni su pregovori o uspostavi prometnih veza, pa tako i mogućnost otvaranja autoceste kroz zapadnu Slavoniju. Napredak je ostvaren tek u prosincu iste godine i to više zahvaljujući trenutačnoj prevazi promiloševićevske struje (Mikelić) u vrhu RSK, negoli istinskoj želji tamošnjih vlasti za postizanjem

¹²⁹⁸ HMDCDR, RSK, K54.pbr., St. pov. br. 7-81, Redovni borbeni izveštaj od 3. svibnja 1993.

¹²⁹⁹ D. B., «Kako auto-cestom preko Okučana?», *Vjesnik*, 13. listopada 1993.

¹³⁰⁰ «Htjeli bi carinu i cestarinu», *Vjesnik*, 27. listopada 1993.

sporazuma.¹³⁰¹ To je omogućeno potpisivanjem *Gospodarskog sporazuma*, čiji se dobar dio odnosi upravo na otvaranje autoceste za civilni promet. Njime je, naime, dopušten promet po autocesti, s tim što su mirovne snage UN-a imale zadaću osigurati njegovo slobodno i sigurno odvijanje.¹³⁰² Situacija je, u određenoj mjeri, podsjećala na listopad 1992.; najveća razlika bila je u suglasnosti vrha RSK, ali ona nije bila jednoglasna što je upućivalo na postojanja jake struje u redovima krajiških Srba, koja je u ovom sporazumu vidjela odstupanje od državnosti RSK i popuštanje Zagrebu.

Uloga mirovnih snaga UN-a u provedbi ove odredbe *Gospodarskog sporazuma* nije prelazila okvir posredovanja iz listopada 1992. Postrojbe UNPROFOR-a imale su zadaću nadzora dijelova autoceste pod srpskom kontrolom – podjednako na području UNPA Zapad i Istok (što je uključivalo i pravo na zaustavljanje i pregled svakog vozila, u slučaju opravdane sumnje te pravo na utvrđivanje procedure pružanja pomoći u slučaju prometnih nesreća, kvarova na vozilima, kršenja prometnih propisa i sl.). Također, mirovne snage UN-a mogle su uvesti i nenaoružane ophodnje na dijelovima autoceste pod hrvatskom kontrolom, u svrhu provjere poštivanja ovog sporazuma. Pored UNPROFOR-a, u navedenim aktivnostima, trebali su sudjelovati i promatrači EU-a.¹³⁰³ Nadzorna uloga nad svime ovime povjerena je UNCIVPOL-u. Stoga je autocesta podijeljena na četiri zone (Zagreb-Novska, Novska-Nova Gradiška, Nova Gradiška-zapadna granica sektora Istok i zapadna granica Sektora Istok-istočna granica sektora Istok), a uspostavljene su tri postaje UNCIVPOL-a: u Novskoj, Novoj Gradiški i Županji (s ispostavama u Slavonskom Brodu, Velikoj Kopanici i Županji). Pripadnici UNCIVPOL-a mogli su od UNPROFOR-a zatražiti pregled vozila koje im se učini

¹³⁰¹ N. BARIĆ, *Srpska pobuna*, 264.-268.

¹³⁰² G. T., «Autocesta, vodovodi i dalekovodi što prije», *Vjesnik*, 3. prosinca 1994.

¹³⁰³ *Isto*.

sumnjivim.¹³⁰⁴ Dio autoceste pod srpskom kontrolom osiguravali su pripadnici JORBAT-a i, u manjoj mjeri, NEPBAT-a. Potkraj siječnja 1995. JORBAT je kontrolu vršio na način da je uspostavljeno osam kontrolnih točaka, na kojima su se nalazili vojnici i pokoji oklopni transporter ili drugo motorno vozilo UN-a.¹³⁰⁵

Sporazum o otvaranju autoceste za civilni promet krio je u sebi klicu neuspjeha. Naime, bilo je jasno kako srpska strana neće dopustiti UNPROFOR-u potpuno prepuštanje sigurnosnog nadzora nad dijelom autoceste koji je bio pod njezinom kontrolom. U odredbama *Gospodarskog sporazuma*, koje se tiču otvaranja autoceste, navedeno je kako će lokalne policijske snage (što se očito odnosilo na srpsku stranu) imati obvezu «pružiti pomoć, kad god to Unprofor bude zatražio, kako bi se osigurao slobodan i siguran promet kroz UNPA sektore Zapad i/ili Istok».¹³⁰⁶ To je, na određeni način, isključivalo nazočnost srpske policije s autoceste (iako je UNPROFOR stavljen u poziciju onoga tko donosi prosudbu), što je izazvalo negodovanje srpske strane. Time bi se moglo objasniti relativno dugo razdoblje od postizanja dogovora o otvaranju autoceste do njegove realizacije; prema jednom hrvatskom novinskom napisu, činilo se kako mirovne snage UN-a ne znaju «kako će se dogovoriti s pobunjenim Srbima, jer oni bi najradije sami, bez UNPROFOR-a, kontrolirali autoput».¹³⁰⁷ Dogovor je ipak postignut, i to na način da je iskorištena kondicionalnost odredbe o lokalnim policijskim snagama u *Gospodarskom sporazumu*. Naime, odlučeno je da UNCIVPOL, koji je imao pravo vršenja ophodnji na svim dijelovima autoceste, u drugoj zoni (Novska-Nova Gradiška),

¹³⁰⁴ MUPRH, PUBP/PPNG, OAP, Br. ?, Izvješće o aktivnosti UNCIVPOL-a u svezi auto-cesta od 13. prosinca 1994.

¹³⁰⁵ HMDCDR, RSK, MUP, SUPO/Stanica milicije za kontrolu i regulaciju saobraćaja, bb, Službena zabilješka od 30. siječnja 1995.

¹³⁰⁶ G. T., «Autocesta, vodovodi i dalekovodi što prije», *Vjesnik*, 3. prosinca 1994.

¹³⁰⁷ Darko Rukovanjski, «Provedba samo na papiru», *GS*, 10. prosinca 1994.

to radi u obliku zajedničkih ophodnji tj. da u nazočnosti pripadnika UNCIVPOL-a bude i jedan nenaoružani pripadnik policije. No, to je dopušteno i hrvatskoj strani.¹³⁰⁸ Srpska strana se ovime nije zadovoljila; u jednoj informaciji podređenim postrojbama navodi se kako se autocestom smatra «prostor između žičanih ograda i u tom prostoru za bezbednost je odgovoran UNPROFOR i NAŠA POLICIJA».¹³⁰⁹ Ova informacija poslana je nižim postrojbama nakon otvaranja autoceste – što se dogodilo 21. prosinca 1994. – i iz nje se može mnogo zaključiti o odnosu srpskih vlasti prema poštivanju sporazuma. Dostupni podatci, naime, upućuju, na činjenicu prema kojoj su srpske policijske snage doslovno shvatile svoje sigurnosne zadatke na autocesti; uočen je čitav niz kršenja dogovorenog: «nazočnost na trasi auto-ceste više osoba u odorama milicije (...) uz sam rub auto-ceste parkirana vozila s oznakama milicije (...) uz sam rub auto-ceste nazočnost više osoba odjevenih u vojne odore (...) na istočnom i zapadnom ulazu u Sektor Zapad postavljeni su kontejneri u kojima je više osoba u odorama milicije», od čega je najmanji problem bilo to što se «na istim kontejnerima ili pored njih nalaze (...) natpisi koji označavaju nepostojeću državu kao i druga znakovlja s tim u vezi».¹³¹⁰ Uopće, UNPROFOR-ova nazočnost na autocesti nije mnogo promijenila situaciju u odnosu na razdoblje prije 21. prosinca 1994. jer očito nije bila rijetkost «vidjeti iza vreća napunjenih pijeskom ili zemljom osobe raspoznatljive po uniformi kao pripadnike postrojbi koje se smatraju krajinskom milicijom, s dugim oružjem», a kako je «to bilo u neposrednoj blizini nadzorne točke UNPROFOR-a, nemoguće je da to unproforci nisu vidjeli».¹³¹¹ Još

¹³⁰⁸ MUPRH, PUBP/PPNG, OAP, Br. ?, Izvješće o aktivnosti UNCIVPOL-a u svezi auto-ceste od 13. prosinca 1994.

¹³⁰⁹ HMDCDR, RSK, K98.pbr., Pov. br. 32-115, Informacija potčinjenim jedinicama od 22. prosinca 1994.

¹³¹⁰ HDA, UPRH, P, F 990, Povjerenstvo za odnose s UNPROFOR-om (POUNPF), bb, Šarinić Akashiju od 6. siječnja 1995.

¹³¹¹ «Ipak se vozi okučanskim područjem», *PL*, 12. siječnja 1995.

je gore bilo što prisutnost srpske policije nije bila samo demonstrativnog karaktera; u cjelokupnom promatranom razdoblju – prosinac 1994.-svibanj 1995. – dolazilo je do uznemiravanja sudionika prometa (što je znalo uzrokovati i prometne nesreće) te čak i pravih pljačkaških prepada na vozila (s ciljem uzimanja goriva). Primjerice, dana 23. siječnja 1995., u poslijepodnevnim satima, «pripadnici tzv. 'milicije' u odorama i civilnoj odjeći, u oba pravca auto-cesta, u UNPA području, naoružani dugim i kratkim oružjem, permanentno su vršili zaustavljanje i temeljitu kontrolu svih vozila i vozača koji su prometovali kroz UNPA područje (...) Prilikom zaustavljanja vozila obavljali su pretragu istih, te su iz teretnih vozila istakali i uzimali pogonsko gorivo.»¹³¹² Unatoč dogovorenom Srbi su, u drugoj polovici veljače 1995., počeli naplaćivati cestarinu i to čak i «vozačima s privremeno okupiranog područja (...) u iznosu od 10 DEM, bez obzira iz kojeg smjera dolazili.»¹³¹³ Prilikom otvaranja autoceste, u prosincu 1994., ministar obrane RSK, Rade Tanjga izjavio je kako na «samom auto-putu Unprofor ima kontrolu, a mi [RSK – op. I. M.] nadzor».¹³¹⁴ Tanjgina izjava točno je ocrtala odnos vlasti RSK prema odvijanju prometa na autocesti. Očito je kako su mirovne snage UN-a bile upoznate s ovim jasnim kršenjima sporazuma iz prosinca 1994. Pa, ipak, otvaranje autoceste bio je jedini konkretan rezultat s kojim se UNPROFOR mogao pohvaliti, a usprkos svim problemima zabilježen je porast prometa; u prvih dvadesetak dana autocestom (kroz zapadni sektor) prošlo je ukupno 27.478 vozila.¹³¹⁵ Prema podacima UNPROFOR-a, promet autocestom se odvijao bez većih problema, a dnevno je prolazilo

¹³¹² HDA, UPRH, P, F 879, MUPRH, Pomoćnik ministra (PM), Br. 511-01-14-1805/95, Obavijest od 24. siječnja 1995.

¹³¹³ HDA, UPRH, P, F 879, MUPRH/PM, Br. 511-01-14-800/95.MM, Obavijest od 20. veljače 1995.

¹³¹⁴ «Auto-putem do samostalnosti», *GS*, 24.-25. decembra 1994.

¹³¹⁵ V. H., «Uz cestu naoružani četnici?», *GS*, 10. siječnja 1995.

«približno 3.700 vozila, uglavnom u smjeru zapad-istok».¹³¹⁶ *Gospodarski sporazum*, s najkonkretnijim izrazom u uspješnom otvaranju autoceste za civilni promet, kojeg su hrvatska strana i UN (iako ne tako izravno) očito shvatili kao svojevrsnu gospodarsku uvertiru političkoj integraciji okupiranih hrvatskih područja, nije tako prihvaćen na srpskoj strani. Pobunjeni Srbi nisu vidjeli svoju budućnost u hrvatskoj državi: «'Mnogo smo puta tražili da skinu zastave', rekao je Kamal Pokhrel, nepalski časnik, jedan od vojnika UN koji su dobili zadaću da nadziru cestu. 'Kažu: zašto bismo, ovo je naša zemlja'.» – napisano je u jednom hrvatskom novinskom izvješću iz siječnja 1995.¹³¹⁷ Pomalo nepravedno, incident na autocesti – čije je otvaranje bila jedina uspješno realizirana akcija mirovnih snaga UN-a – doveo je do propasti mirovne operacije u zapadnoj Slavoniji.

¹³¹⁶ S. B., «Odzvonilo pločama 'Republika Srpska Krajina'», *GS*, 11. siječnja 1995.

¹³¹⁷ «Otvorena cesta u Hrvatskoj: put prema miru», *Vjesnik*, 6. siječnja 1995.

6.12. Operacija Bljesak i odlazak mirovnih snaga Ujedinjenih naroda iz zapadne Slavonije

Tijekom čitavog razdoblja provedbe mirovne operacije UN-a hrvatski vrh nije odbacivao ideju vojnog zauzimanja okupiranih područja. Evidentan neuspjeh implementacije Vanceova plana te višekratne potvrde nespremnosti pobunjenih Srba na pregovore dodatno su uvjetovali hrvatsku odluku. U tom smislu, vojna akcija u svrhu oslobađanja okupiranog područja zapadne Slavonije nametnula se kao najlogičniji potez; radilo se najizoliranijem području pod srpskom kontrolom u Hrvatskoj te najlošije branjenom, s najjasnije izraženim ekonomskim slabostima. Postojali su i neki drugi razlozi; moglo se, naime, pretpostaviti, kako bi stavljanje autoceste pod kontrolu hrvatskih vlasti, bez obzira na činjenicu da je provedba *Gospodarskog sporazuma* najbolje išla upravo u zapadnom sektoru (puštanje autoceste u promet), predstavljalo podjednako i zvučan i učinkovit uspjeh hrvatske strane (nakon više godina došlo bi do pune prometne povezanosti istočne i središnje Hrvatske). Motiva za pokretanje akcije nije nedostajalo; od prosinca 1994. pa na dalje nije bilo teško uvidjeti kako srpska strana ustrajava na ometanju provedbe *Gospodarskog sporazuma*. Jedan, prema svemu sudeći, nesretan događaj pružio je hrvatskoj strani i potreban povod za akciju: dana 28. travnja 1995., na autocesti kod Nove Gradiške, ubijen je pripadnik 54. pbr SVK-a iz Smrtića, koji se tu zatekao u kupovini goriva. Uslijedila je srpska reakcija (oružani napadi na hrvatska vozila sa smrtnim posljedicama za nekoliko osoba), nakon čega je autocesta, uz

dopuštenje UNCIVPOL-a, zatvorena za promet.¹³¹⁸ U rano jutro 1. svibnja 1995. započela je hrvatska vojna akcija oslobađanja okupiranog područja zapadne Slavonije, pod nazivom *Bljesak*; u manje od tri dana operacija je dovela do potpunog uspjeha.¹³¹⁹

Hrvatska vojna akcija u zapadnoj Slavoniji nije bila iznenađenje. Prema dostupnim podacima, od siječnja 1993. mirovnim snagama UN-a (tada UNPROFOR, a kasnije UNCRO) morale su biti dostupne povjerljive informacije promatračke misije EU-a, u kojima su navedene opće smjernice hrvatske napadačke akcije. Prema njima, hrvatske snage napale bi s obje strane UNPA zone, uzduž autoceste, čime bi se područje pod srpskom kontrolom rascijepilo na dva dijela; nakon toga, jedan dio hrvatskih snaga zauzeo bi položaje uz rijeku Savu (čime bi se spriječila intervencija snaga bosanskih Srba), a drugi bi prisilio na predaju srpske postrojbe sjeverno od autoceste, koje bi se našle u okruženju.¹³²⁰ Upravo to se i dogodilo početkom svibnja 1995. Neki podaci ukazuju da su mirovne snage UN-a očekivale hrvatsku akciju, ali i da su pretpostavile konačni rezultat te akcije. U jednom hrvatskom policijskom izvješću iz veljače 1995. tako se navodi da su Argentinci dana 14. veljače 1995. izveli «taktičku vježbu izvlačenja sa privremeno zaposjednutog područja i to na Požeškoj cesti uz masovniju uporabu oklopnih transportera, borbene tehnike i ljudstva simulirajući pri tom da su napadnuti», a dodano je i «da su pri toj vježbi tražili oslonac u objektima uz kontrolne točke hrvatske policije, što je veoma znakovito».¹³²¹ Smatram da se na temelju navedenog može zaključiti kako su mirovne snage UN-a bile upoznate s visokim stupnjem vjerojatnosti

¹³¹⁸ MUPRH, PUBP/PPNG, bb, Informacija Obaveštajnog podcentra Okučani Str. pov. br. 100-2 od 29. travnja 1995.

¹³¹⁹ D. Marijan, «Hrvatsko ratište», 172.

¹³²⁰ *Disarmament and Conflict Resolution Project*, 114.

¹³²¹ MUPRH, PUBB, OAP, Br. 511-02-04/V-VT-6/239-95DT, Izvješće o stanju sigurnosti na području III PP Pakrac od 16. veljače 1995.

hrvatskog napada na dio zapadnog sektora pod srpskom kontrolom, s osnovnim odrednicama odvijanja te operacije te s njezinim vjerojatnim ishodom.

Zapovjedništvo UNCRO-a u zapadnom sektoru je u ranim jutarnjim satima 1. svibnja 1995. (otprilike oko pola tri ujutro) bilo od hrvatske strane obaviješteno kako ubrzo «predstoji vojna akcija».¹³²² Zanimljivo, Argentinci su obaviješteni dan ranije; dana 30. travnja (pretpostavljam u večernjim satima) argentinski general Matalon dobio je obavijest kako se očekuju «vrlo brzo moguća borbena djelovanja» te mu je predloženo okupljanje ljudstva «u taborišta».¹³²³ Nabilovom stavu prema kojem je UNCRO obaviješten o početku akcije iz sigurnosnih razloga nema se ništa za prigovoriti.¹³²⁴ Dva sata kasnije, Zapovjedništvo UNCRO-a u Zagrebu izdalo je zapovijed podređenim postrojbama za napuštanje pozicija uzduž autoceste.¹³²⁵ Zapovijed je ubrzo i provedena. Primjerice, Nepalci, koji su držali kontrolnu točku na autocesti, su se «prema uputama UNCRO-a pravodobno povukli na sigurno kod benzinske crpke kod Nove Gradiške, gdje su se smjestili u tri oklopna transportera».¹³²⁶ Do manjeg nesporazuma došlo je između Napalaca i hrvatskih snaga u vezi napuštanja baze UNCRO-a u Pustarama. Nesporazum je bio uzrokovan nepalskim odbijanjem napuštanja baze (na hrvatski prijedlog) jer navodno nisu dobili jasnu zapovijed za taj čin, iako su njihov zapovjednik Kendal bio stava da treba što prije «napustiti i Pustaru i svoje vojnike odvesti na sigurnije područje».¹³²⁷ Zapravo, sigurnost pripadnika UNCRO-a, uz jedan izuzetak, nije bila ugrožena tamo gdje je hrvatski prodor bio brz. Na južnom pravcu hrvatske akcije došlo je

¹³²² «To je vojna akcija», *GSr*, 2. maja 1995.

¹³²³ MORH, SVA, GSHV, Zapovjedništvo Zbornog područja Bjelovar, Klasa: 810-04/95-01, Ur. br. 1077-01-95-14, Obavijest od 30. travnja 1995.

¹³²⁴ M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 473.

¹³²⁵ *Disarmament and Conflict Resolution Project*, 118.

¹³²⁶ «Nepalci se povukli s nadzorne postaje», *GS*, 2. svibnja 1995.

¹³²⁷ MORH, SVA, UUNEZ/OSZ, Kl. 81/95-02, Ur. br. 1077-28-95-03/64, Izvješće od 4. svibnja 1995.

do ranjavanja trojice pripadnika JORBAT-a, no ostaje nejasno čijom krivnjom. Naime, glasnogovornica UNCRO-a Susan Manuel navela je da je do njihovog ranjavanja došlo uslijed srpskog topničkog napada na jordansku bazu na autocesti¹³²⁸, dok je Nobilo, u vezi ovog slučaja, uputio ispriku UN-u¹³²⁹, što bi moglo upućivati na hrvatsku krivnju. Ipak, Jordanci su bez većih problema napustili svoje kontrolne točke; nakon njihovog odlaska prisutnost mirovnih snaga svela se na «tek nekoliko vojničkih potpisa na arapskom i izlizani poster jordanskog kralja Husseina».¹³³⁰ No, na sjevernom pravcu hrvatskog napredovanja situacija nije bila takva; radilo se o pripadnicima UNCRO-a koji su, zajedno sa srpskim vojnim postrojbama, ostali u okruženju na pakračkom području. Prema hrvatskim novinskim izvorima oko pola osam ujutro 1. svibnja 1995. «Srbi su oteli 26 pripadnika UNCIVPOL-a i odveli ih u nepoznatom smjeru».¹³³¹ Neki od njih bili su oslobođeni od strane hrvatskih specijalnih policijskih snaga; novinarima su naveli da su ih Srbi «tukli i izivljavali se na njima», ističući kako «*cetnik gdo lupi, udari tu puskom*».¹³³² Prema zapovjedniku UNCRO-a u zapadnom sektoru, Argentincu Matalonu, u okruženju, u zoni odgovornost 51. pbr. SVK, ostala su ukupno 62 pripadnika UN-a, koji su se nalazili u Šeovici, Gavrinici, Kraguju i Brusniku; u vezi toga Matalon je već 1. svibnja zatražio pomoć hrvatske strane.¹³³³

Matalonovi hrvatski sugovornici preporučili su mu kako bi do zatočenih pripadnika UNCRO-a najlakše mogao doći ukoliko se 51. pbr. SVK-a «preda bez

¹³²⁸ «Napet pakrački ponedjeljak», *PL*, 4. svibnja 1995.

¹³²⁹ M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 473.-474.

¹³³⁰ Sanja Živković, V. V., S. L., «U Okučane su prvo ušli tenkovi 'gromova', zatim 'kune' i domobrani 81. brigade», *Globus*, 5. svibnja 1995.

¹³³¹ B. P., «Kronologija pakračkih događaja», *GS*, 2. svibnja 1995.

¹³³² «Sa specijalcima na obroncima Psunja», *Vjesnik*, 4. svibnja 1995.

¹³³³ MORH, SVA, UUNEZ/OSZ, Klasa 81/95-02, Ur. br. 1077-28-95/243, Izvješće iz sektora Zapad od 3. svibnja 1995. (Kronologija događanja glede predaje /razoružanja/ «51. brigade vojske RSK»).

borbe».¹³³⁴ Poruka je dobro shvaćena; pripadnici UNCRO-a odmah su se uključili u pregovarački proces između hrvatske strane i okruženih Srba na pakračkom području. Dana 4. svibnja 1995. srpske snage pristale su na predaju.¹³³⁵ Uloga UNCRO-a svela se, u biti, na posredovanje u predaji srpskih snaga te na prikupljanje njihovog oružja. Akashi je na konferenciji za tisak u Zagrebu od 3. svibnja 1995. naveo kako svi pripadnici srpskih snaga, ukoliko to žele, mogu napustiti zapadni sektor, a pri tome mogu čak i ponijeti osobno naoružanje, a sve «ostalo oružje predat će se na čuvanje snagama UN-a».¹³³⁶ Okruženi Srbi oružje su predavali Argentincima, u čijoj zoni nadležnosti je bilo područje na kojemu su bili okruženi.¹³³⁷ Posredovanje u pregovorima o predaji vratilo je sjećanja na prethodna iskustava sa snagama UN-a; «Pregovori se nastavljaju ali na način da sada preko linije razdvajanja idu stalno amo-tamo pripadnici UN prenoseći poruke: uglavnom tražeći stalno iznova nove rokove i odgađanja» – bio je kratak opis nove posredničke uloge mirovnih snaga UN-a.¹³³⁸ Nakon dugo vremena na sceni se pojavio i Džakula, kojeg su pripadnici UNCRO-a u oklopnom transporteru predali hrvatskim vlastima.¹³³⁹ Niti ova posrednička misija nije bila uspješna; prema navodima u Ghalijevu izvješću od 9. lipnja 1995., hrvatske snage otvorile su 4. svibnja, u ranim jutarnjim satima, oružanu vatru na dio Pakraca pod srpskom kontrolom, kao odgovor na pokušaj probijanja obruča. Tek nakon toga došlo je do predaje srpskih snaga.¹³⁴⁰

Međusobna optuživanja UN-a i drugih međunarodnih organizacija u vezi postupka hrvatske strane prema zarobljenim i zatečenim Srbima nakon vojnoredarstvene

¹³³⁴ *Isto.*

¹³³⁵ D. Marijan, «Hrvatsko ratište», 172.

¹³³⁶ S. B., «Potvrđen prekid neprijateljstva», *GS*, 4. svibnja 1995.

¹³³⁷ Svetozar Sarkanjac, «PAKRAC – praktičan pokušaj mirne reintegracije», *GS*, 4. svibnja 1995.

¹³³⁸ D. B., «Više nema zlokobne crte razdvajanja», *PL*, 11. svibnja 1995.

¹³³⁹ *Isto.*

¹³⁴⁰ UNDOC, S/1995/467, Report of the Secretary-general submitted pursuant to Security Council Resolution 994 (1995), 9. june 1995., 2.

akcije *Bljesak* već su spomenuta. Iako se hrvatska vojno-redarstvena akcija *Bljesak* može ocijeniti kao jedna od najuzornije vođenih vojnih akcija novijeg doba određenih neetičkih postupaka hrvatske strane ipak je bilo. Primjerice, prema saznanjima iznešenim od strane promatrača EU-a, kod hrvatskih policijskih i civilnih vlasti u Pakracu izražena je «netrpeljivost i nedosljednost prilikom ophođenja sa lokalnim stanovništvom», a navodno je bilo i «teškog fizičkog maltretiranja zarobljenika».¹³⁴¹ Smatram kako se ocjena Hrvatskog helsinškog odbora za ljudska prava iz 2002., prema kojoj, nakon akcije *Bljesak*, «nije bilo sustavnoga, planski provođenog terora i nasilja nad preostalim srpskim stanovništvom», može uzeti za točnu.¹³⁴² Uostalom, sličan stav iznio je i Ghali u svom izvješću od 9. lipnja 1995. Tu je navedeno kako su se u vrijeme operacije i nakon nje dogodili slučajevi ozbiljnih kršenja ljudskih prava, ali da oni nisu rezultat sustavnog plana hrvatske strane.¹³⁴³ To, naravno, ne znači da nije bilo pojedinačnih slučajeva nasilnog ponašanja. Ipak, hrvatske vlasti poduzele su mjere u svrhu sprječavanja navedenih pojava; tako je tijekom i neposredno nakon operacije Vojna policija privela već broj pripadnika Hrvatske vojske zbog nepropisnog i samovoljnog ponašanja.¹³⁴⁴ Zarobljene pripadnike srpskih snaga posjetili su 8. svibnja 1995. predstavnici stranih diplomata u Republici Hrvatskoj. Među njima se nalazio i nizozemski diplomat Joop Scheffers, koji je svoje dojmove zabilježio. Scheffers, tako, navodi, da su im hrvatske vlasti omogućile slobodan razgovor nasamo s uhićenicima (koji su smješteni u Bjelovaru) te dalje tvrdi: «Oni koji su bili voljni razgovarati, ispričali su nam da Hrvati s njima

¹³⁴¹ MORH, SVA, UUNEZ/OSZ, Kl. 81/95-02, Ur. br. 1077-28-95/269, Izvješće iz sektora Zapad od 4. lipnja 1995.

¹³⁴² Navedeno u N. BARIĆ, *Srpska pobuna*, 499.

¹³⁴³ UNDOC, S/1995/467, Report of the Secretary-general submitted pursuant to Security Council Resolution 994 (1995), 9. june 1995., 7.

¹³⁴⁴ D. Marijan, «Hrvatsko ratište», 172.

dobro postupaju. Mogli su se tuširati i redovito su dobivali jelo. Prisutne plave kacige i predstavnici Crvenog križa potvrdili su nam da nije bilo ozbiljnih pritužbi na postupak prema uhićenima.»¹³⁴⁵ Svejedno, glasnogovornik UNCRO-a u Zagrebu, Britanac Christopher Gunnes, na konferenciji za tisak od 5. svibnja 1995., izjavio je kako «hrvatska vojska grubo krši ljudska prava prema okruženim Srbima».¹³⁴⁶ Gunnes je još dodao kako se njegova izjava temelji na povjerljivim izvješćima promatračke misije EU-a. Očito je njegova izjava bila samo nervozna reakcija; istog dana Akashi je u Zagrebu dao neku vrstu isprike: «'Bili su neki elementi u izvještaju, ali smo možda poslali signale glasnije nego što to situacija zahtijeva'».¹³⁴⁷ Tjedan dana kasnije ocjena je ipak nešto ublažena; tako je 12. svibnja 1995. iz zapovjedništva UNCRO-a u Zagrebu navedeno kako posjeduju samo «fragmente informacija, indikacije da je bilo nekih činova zastrašivanja i brutalnosti».¹³⁴⁸ To je, ipak, bio stav nešto bliži istini. Zapravo, podatci upućuju da je prva reakcija UNCRO-a posljedica zatečenosti uslijed hrvatskog napada, povrijeđenog ponosa te znakovitog zaostajanja za događajima. Prema Scheffersu, naime, Gunnes je, navodeći navodnu sustavnost u kršenju prava zarobljenih Srba, dodao i kako su sada «'svi pokušaji UN-a da uspostavi povjerenje između dviju zavađenih strana (Hrvata i hrvatskih Srba) potpuno obezvrijeđeni'».¹³⁴⁹

U ozračju otvorene ljutnje i nezadovoljstva, kako navodi Nobilo, Vijeće sigurnosti je 4. svibnja 1995., usvojilo predsjedničku izjavu, u kojoj je osudilo Republiku Hrvatsku zbog kršenja građanskih prava srpskog stanovništva u zapadnoj Slavoniji.¹³⁵⁰

¹³⁴⁵ Joop SCHEFFERS, *Veleposlanik u Zagrebu 1994.-1998.*, Zagreb, 2000., 67.

¹³⁴⁶ B. Lopandić, «Optužbe iz 'tajnog dokumenta'», *SD*, 6. svibnja 1995.

¹³⁴⁷ Navedeo u M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 476.

¹³⁴⁸ «Nema sustavnog progona Srba», *GS*, 12. svibnja 1995.

¹³⁴⁹ J. SCHEFFERS, *Veleposlanik*, 60.-61.

¹³⁵⁰ M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 475.

Iako je ocjena, kako se vidi iz navedenog, bila prestroga ona je, pored neugodnosti za hrvatsku diplomaciju, imala i druge učinke. Jedan od njih bio je produživanje životnog vijeka mirovnim snagama UN-a u zapadnoj Slavoniji. Naime, dana 17. svibnja 1995. Vijeće sigurnosti usvojilo je Rezoluciju br. 994, u kojoj se od Vlade RH zahtijevalo da dopusti punu slobodu kretanja pripadnicima međunarodnih humanitarnih organizacija, kako bi ovi, u skladu s međunarodnim standardima, pomogli srpskom stanovništvu.¹³⁵¹ Mjesec dana kasnije, polovicom lipnja 1995., na temelju dogovora s Vladom RH, Vijeće sigurnosti je odobrilo daljnju prisutnost UNCRO-a u zapadnoj Slavoniji, posebno naglašavajući važnost poštivanja građanskih prava srpskog stanovništva.¹³⁵² Aktivnosti UNCRO-a u ovom smislu zapravo su započele odmah nakon *Bljeska*. Primjerice, istog dana (4. svibnja) kada je došlo do predaje srpskih snaga, iz sjedišta UNCRO-a poručeno je da će mirovne snage i «dalje nastojati provoditi svoj novi mandat sve dok Vijeće sigurnosti ne odluči drugačije», a navedeno je da se već raspoređuju promatrači UN-a «kako bi nadgledali evakuaciju Srba».¹³⁵³ Konkretno, hrvatskoj strani postavljen je zahtjev za omogućavanje potpune slobode kretanja pripadnika UNCRO-a i promatračke misije EU-a te omogućavanje nesmetanog odlaska srpskih civila, ali i pripadnika vojnih i policijskih postrojbi.¹³⁵⁴ Na ovome su se posebno angažirali pripadnici UNMO-a, navodeći kako je njihova glavna zadaća nadziranje humanitarnih aspekata novonastalog stanja tj. «obilaziti pučanstvo koje je ostalo živjeti na novooslobodjenom području, skupljati podatke o poginulima i ranjenima te zatočenim pripadnicima srpskih paravojnih

¹³⁵¹ *The United Nations*, Resolution 994 (1995), 17 May 1995, 233.-234.

¹³⁵² *Isto*, Statement by the President (1995), 16. June 1995, 236.-237.

¹³⁵³ «Napeto i incidentno», *GS*, 5. svibnja 1995.

¹³⁵⁴ MORH, SVA, UUNEZ/OSZ, Kl. 81/95-02, Ur. br. 1077-28-95/247, Izvješće iz sektora Zapad od 9. svibnja 1995.

formacija».¹³⁵⁵ Potkraj svibnja 1995., prema tvrdnjama Susan Manuel, na nadziranju poštivanja građanskih prava odlazećih Srba, bilo je angažirano oko 240 civilnih promatrača UN-a.¹³⁵⁶ Potkraj srpnja 1995. očito je došlo do stabilizacije stanja na oslobođenim područjima. Naime, zatvoren je ured UNMO-a u Novoj Gradiški, a djelovala je jedino postaja UNCIVPOL-a u Okučanima. Tamo je bilo smješteno 42 pripadnika UNCIVPOL-a, koji su, kako se navodi u jednom hrvatskom izvještaju, pomagali preostalim Srbima dajući im hranu i medicinske potrepštine te, u suradnji s UNHCR-om, bili angažirani na izradi popisa Srba koji su izrazili želju za napuštanjem RH.¹³⁵⁷ Prema dostupnim podacima na području zapadne Slavonije ostalo je potkraj lipnja oko 1.500 Srba, a najveći broj onih koji su otišli, usprkos svih uvjeravanja, učinili su to svojevrijedno: «Neki od njih ni u kom slučaju nisu željeli prihvatiti hrvatsku vlast, a drugi su se plašili Hrvata usprkos uvjeravanja da su njihovi strahovi pretjerani».¹³⁵⁸ Odlazak Srba iz zapadne Slavonije, dakle, nije bio posljedica hrvatskog pritiska, a važnu ulogu u organizacijskoj provedbi toga imale su mirovne snage UN-a te neke druge međunarodne organizacije. Uloga UNCRO-a u tome bila je mahom – kasni odjek Vanceova plana – zaštitnog tipa: osiguranje odlaska srpskog stanovništva. Operacija *Safe Passage* – kako je bilo ime ove akcije UNCRO-a – odvijala se bez većih poteškoća. Primjerice, pripadnici UNCRO-a i UNHCR-a, u razdoblju lipanj-srpanj 1995. posredovali u odlasku 130 Srba u istočnu Slavoniju te još 16 preko Banja Luke na područje Sektora Sjever; početkom kolovoza iste godine na području bivšeg zapadnog

¹³⁵⁵ MORH, SVA, UUNEZ/OSZ, Kl. 81/95-02, Ur. br. ?, Izvješće od 17. svibnja 1995.

¹³⁵⁶ B. P., «Misija UN-a je propala», *GS*, 25. svibnja 1995.

¹³⁵⁷ MORH, SVA, UUNEZ/OSZ, Kl. 81/95-02, Ur. br. 1077-28-95-03/93, Izvješće od 31. srpnja 1995.

¹³⁵⁸ Navedeno u N. BARIĆ, *Srpska pobuna*, 499.

sektora nalazilo se nešto više od šest tisuća osoba srpske nacionalnosti.¹³⁵⁹ Neki podatci, koju ipak zahtijevaju daljnju provjeru, upućuju na zaključak kako je angažman UNCRO-a u posredovanju i zaštiti odlaska srpskog stanovništva bio pomalo i prerevan. Naprimjer, potkraj svibnja 1995. Susan Manuel tako je javno izjavila kako konvoje odlazećih Srba «nismo trebali organizirati tako brzo».¹³⁶⁰

U jednom hrvatskom vojnom izvješću, nastalom svega tri dana nakon predaje srpskih snaga, navodi se kako je, na temelju informacija kojima raspolažu podređene postrojbe, «UNCRO u ovom sektoru prebrodio strahove i zbunjenost» te ponovo «počinje igrati svoje uobičajene igre».¹³⁶¹ Bojazni autora ovog navoda ipak su bile pretjerane; hrvatski uspjeh, postignut vojno-redarstvenom operacijom *Bljesak*, odredio je budućnost mirovnih snaga UN-a u zapadnoj Slavoniji. U tom smislu djelovanje manjeg dijela tih snaga (UNMO, UNCIVPOL) na polju zaštite građanskih prava srpskog stanovništva ipak nije mogao predstavljati osnovicu eventualnog daljnjeg angažmana. Naime, prema Rezoluciji Vijeća sigurnosti br. 981, kojom je definiran mandat UNCRO-a, navodi se kako će osnovni naglasci biti na nadgledanju primjene sporazuma o prekidu vatre i gospodarskih odnosa te na nadgledanju hrvatskih graničnih prijelaza, uz već poslovične zadaće u daljnjoj demilitarizaciji područja pod srpskom kontrolom te osiguranja uvjeta za povratak prognanih osoba.¹³⁶² Sve navedeno, uz manji izuzetak određenih humanitarnih zadaća, nakon *Bljeska*, barem na području zapadne Slavonije pod zaštitom UN-a, postalo je svjedočanstvom vremena, a ne operativni plan. Na tom tragu bio je i službeni hrvatski

¹³⁵⁹ UNDOC, S/1995/650, Report of the Secretary-General submitted pursuant to Security Council Resolution 981 (1995), 3. august 1995., 5.

¹³⁶⁰ B. P., «Misija UN-a je propala», *GS*, 25. svibnja 1995.

¹³⁶¹ MORH, SVA, UUNEZ/OSZ, Kl. 81/95-02, Ur. br. 1077-28-95/245, Izvješće iz sektora Zapad od 7. svibnja 1995.

¹³⁶² M. NOBILO, *Hrvatski feniks*, 471.

stav; Granić je javno naveo kako je budući angažman UNCRO-a moguć samo u graničnim područjima, ali, dodao je, «na području cjelokupne zapadne Slavonije samo promatrači».¹³⁶³ Stoga pitanje odlaska UNCRO-a zapravo to i nije bilo; već na zajedničkom sastanku od 19. svibnja 1995. Matalon je naveo kako će u zapadnom sektoru, uz nešto promatrača EU-a, ostati jedna pješačka bojna UNCRO-a, ali nije naveo koja.¹³⁶⁴ I promatrači EU-a bili su stava prema kojem bi daljnji ostanak pješačkih bojni UNCRO-a «bilo posve besmisleno».¹³⁶⁵ Stvar se nije razvijala posve u skladu niti s Matalonovim, niti s Granićevim navodima; početkom lipnja 1995. određeno je da JORBAT odlazi, NEPBAT ostaje, dok je ARGBAT bio u pomalo nejasnom statusu.¹³⁶⁶ U ljeto 1995. UNCRO je na području zapadne Slavonije imao raspoređene dvije pješačke bojne. ARGBAT, jačine 523 časnika, dočasnika i vojaka, bio je u funkciji «bojne za hitne intervencije u RH», a njegovi dijelovi bili su smješteni u Španovici i Turnju (po jedna ojačana oklopna satnija) te logistika i zapovjedništvo u vojarni *Polom*.¹³⁶⁷ Zapravo, ona bojna koja je po Matalonovim riječima iz druge polovice svibnja 1995. predviđena za ostanak bio je NEPBAT. Jačine oko 900 pripadnika, po jedna satnija NEPBAT-a bila je smještena u Jasenovcu, Goricama, na autocesti (kod Dragalića i Novske), a zapovjedništvo i logistika bili su u Pustarama.¹³⁶⁸ Uostalom, više nije niti postojao Sektor

¹³⁶³ «Mandat UNCRO-a neće se obnoviti», GS, 10. svibnja 1995.

¹³⁶⁴ MORH, SVA, UUNEZ/OSZ, Kl. 81/95-02, Ur. br. 1077-28-95/258, Izvješće iz sektora Zapad od 22. svibnja 1995.

¹³⁶⁵ MORH, SVA, UUNEZ/OSZ, Kl. 81/95-02, Ur. br. 1077-28-95-03/68, Izvješće od 24. svibnja 1995.

¹³⁶⁶ MORH, SVA, UUNEZ/OSZ, Kl. 81/95-02, Ur. br. 1077-28-95/271, Izvješće iz sektora Zapad od 7. lipnja 1995.

¹³⁶⁷ MORH, SVA, UUNEZ/OSZ, Kl. 81/95-02, Ur. br. 1077-28-95/316, Izvješće iz sektora Zapad od 30. srpnja 1995.

¹³⁶⁸ MORH, SVA, UUNEZ/OSZ, Kl. 81/95-02, Ur. br. 1077-28-95-03/92, Izvješće od 29. srpnja 1995.

Zapad; jedan dio Ghalijeva izvješća od 3. kolovoza 1995. posvećen je situaciji na, kako se navodi, *području zapadne Slavonije, prije poznatom kao zapadni sektor*.¹³⁶⁹

Neutralnom promatraču operacija *Bljesak* mogla se učiniti poprilično opasnim pothvatom; naime, početkom svibnja 1995. hrvatsko vrhovništvo izvelo je korak kojim je napadnuto područje pod sigurnosnom zaštitom UN-a (zaštitna zona). Najvažnija zadaća postrojbi UNCRO-a bila je upravo njihova zaštita tj. one su bile odgovorne za njihovu sigurnost. Pa, ipak, UNCRO (kao i čitav UN) nije reagirao; nekoliko ogorčenih javnih reakcija svakako se ne mogu uvrstiti u kategoriju odlučnih odgovora koji su, uostalom, stajali na raspolaganju mirovnim snagama. Sasvim konkretno, opravdano se može postaviti pitanje zašto je srpski napad na postrojbe muslimanskog 5. korpusa u bihaćom džepu (sigurna zona UN-a – *UN Safe Area*) doveo do oružane intervencije NATO snaga, a hrvatski napad na Okučane (zaštitna zona UN-a – *UN Protected Area*) nije prozročio nikakav odgovor takve vrste?¹³⁷⁰ To više jer je sasvim izvjesno kako su spoznaje o skoroj hrvatskoj akciji bile očite. Nije realno vjerovati kako su se postrojbe UNCRO-a mogle efektno vojno suprotstaviti hrvatskim snagama; njihova brojnost, opremljenost pa čak i motiviranost nije dopuštala izravno sučeljavanje. No, bez obzira na to, evidentan je izostanak onih mjera koje su se, ipak, mogle poduzeti: učvršćivanje i obrana položaja uz autocestu (makar na razdoblje dovoljno za pokretanje međunarodnih političkih i drugih mehanizama), priprema terena čime bi se makar malo anulirala hrvatska premoć u napadačkim sredstvima, razmještaj drugih, spremnijih, bojni u sektoru (primjerice,

¹³⁶⁹ UNDOC, S/1995/650, Report of the Secretary-General submitted pursuant to Security Council Resolution 981 (1995), 3. august 1995.

¹³⁷⁰ Jedini očiti argument koji ovu usporedbu čini manjkavom je činjenica da je hrvatska akcija bila poduzeta od strane međunarodno priznate vlade Republike Hrvatske unutar granica međunarodno priznatog državnog subjekta (Republika Hrvatska), dok je srpski napad na Bihać izveden od strane čimbenika koji nije imao status međunarodnog subjekta.

Kanađana) do upozorenja srpskoj strani. Nekoliko se odgovora nameće, ali oni, zapravo, više otvaraju druga pitanja, negoli zaključuju problem. Zahtjevi za sigurnost osoblja uvijek su bili dio svih javnih priopćenja, izjava i izvješća svih struktura UN-a; ipak, ostaje nejasno kako se može pružiti efektna zaštita nekog područja ukoliko ne postoji spremnost za poduzimanje određenih vojnih akcija što, naravno, uključuje i mogućnost žrtava. Pripadnici mirovnih snaga UN-a oružanu silu mogli su koristiti isključivo u samoobrani tj. ukoliko je došlo do izravne ugroze njihove sigurnosti. To je značilo kako je mandat mirovnih snaga također bio ograničavajući čimbenik, ali pokretanje vojne akcije (iako, naravno, ne protiv pripadnika UNCRO-a nego srpskih postrojbi, ali na području zaštitne zone), moglo se protumačiti i u tom smislu. Reakciju UNCRO-a u svibnju 1995. moglo se sa velikom sigurnošću pretpostaviti. Naime, dotadašnja praksa jasno je upućivala kako predstavnici UN-a u kritičnim situacijama uvijek prednost daju posredovanju nad prisilom; no to, naravno, iako nije bilo vjerojatno, nije ujedno i značilo kako se s takvom praksom ne može prekinuti. Preostaje još, dakako, špekulacija o utjecaju političkih čimbenika. Tijekom 1994. ojačale su veze između Republike Hrvatske i SAD-a, pa bi se moglo pretpostaviti kako je američko neprotivljenje hrvatskoj vojnoj akciji u zapadnoj Slavoniji bio svojevrsni ustupak hrvatskoj kooperativnosti u rješavanju situacije u BiH. U tom smislu, reakcija američkog veleposlanika u Hrvatskoj Petera Galbraitha, nakon *Bljeska*, bila je vrlo indikativna: on je, naime, izjavio kako «'Sjedinjene Američke Države nisu bile suglasne s hrvatskom vojnom akcijom, ali da nije realno očekivati ponovnu uspostavu srpske vlasti'», a posebno je naglasio činjenicu kako «'UN nikada nije imao mandat u Hrvatskoj za sprječavanje vojne akcije'», odnosno «'da brani UNPA-zone'». ¹³⁷¹ Dakle, službeno, hrvatska akcija svakako neće pridonijeti

¹³⁷¹ Navedeno prema A. Bing, «Hrvatska», 391.-392.

rješenju sukoba, ali u tome i nije bila stvar; akcija *Bljesak* bila je čin upućujućeg karaktera. Dakako, sve ovo zahtijeva dodatna obrazloženja, koja se nalaze negdje u stranim arhivima. Ipak, može se zaključiti kako postoji jasna veza između hrvatske akcije, nedjelovanja mirovnih snaga na njezinoj prevenciji, izostanku reakcije kada je do nje došlo, mandata mirovnih snaga te načinu njegove izvedbe u zapadnom sektoru.¹³⁷² Tome bi trebalo dodati i jasno izraženi utjecaj (u ovom trenutku još neuhvatljivog) političkog čimbenika.

Nakon *Bljeska* mirovne snage UN-a postale su predmetom kritike i hrvatske i srpske strane. Srbi su, očekivano, bili posebno ogorčeni na UNCRO; zapovjedništvo 18. korpusa SVK-a smatralo je kako UNCRO «nije učinio ništa na izvršavanju svoje mirovne misije. Sve svoje puktove predao je na većem dijelu tampon-zone Hrvatima, a samo je zadržan na dijelu srpske teritorije, naravno pod izolacijom», a posebno ih je ljutila činjenica prema kojoj, iako ih je hrvatska strana obavijestila o napadu, UNCRO «nije ništa učinio da o tome obavijesti srpsku stranu».¹³⁷³ Sve to bilo je razumljivo; Srbi su s pravom mogli istaknuti kako mirovne snage UN-a nisu ispunile svoju zaštitnu zadaću iako treba primjetiti i kako je dobrim dijelom upravo gotovo trogodišnja prisutnost UN-a u zapadnoj Slavoniji omogućila opstanak njihove vlasti. Upravo u tome krio se razlog hrvatskog nezadovoljstva; vojna akcija *Bljesak* predstavljala je kulminaciju tog nezadovoljstva. Navedimo kako je optužba došla čak i od strane od koje se to ponajmanje očekivalo: zapovjednik UNCRO-a Matalon požalio se hrvatskoj strani potkraj lipnja 1995. kako je iz New Yorka stiglo pismo u kojem je osporena neutralnost ARGBAT-a; prema Matalonovim navodima pismo je zapravo bilo «ozbiljna optužba glede djelovanja

¹³⁷² *Disarmament and Conflict Resolution Project*, 117.

¹³⁷³ G. Š., «Tenkovima i avionima na Srbe», *GSr*, 2. maja 1995.

ARGBAT-a i cjelokupnog argentinskog kontingenta tijekom, ali i prije akcije BLJESAK».¹³⁷⁴ Grozničave humanitarne i slične aktivnosti, na kojima je UNCRO očito namjeravao što je moguće dulje produžiti nazočnost u zapadnom sektoru nisu mogle situaciju vratiti na stanje prije 1. svibnja 1995. Upravo u jeku tih aktivnosti, potkraj istog mjeseca, na novinarsko traženje ocjene uspješnosti djelovanja mirovnih snaga u zapadnoj Slavoniji, njihova glasnogovornica Susan Manuel izbjegla je odgovor; umjesto toga, dala je kratku izjavu u kojoj je ustvrdila «da je misija UN-a propala».¹³⁷⁵

¹³⁷⁴ MORH, SVA, UUNEZ/OSZ, Kl. 81/95-02, Ur. br. 1077-28-95/?, Izvješće od 28. lipnja 1995.

¹³⁷⁵ B. P., «Misija UN-a je propala», *GS*, 25. svibnja 1995.

7. ZAKLJUČAK

Iz čitavog niza razloga Europska zajednica nije mogla izbjeći intervenciju u problematici političkih kriza i ratova u bivšoj Jugoslaviji. Tek nastala političko-gospodarska organizacija zapadnoeuropskih zemalja parlamentarne demokracije nije mogla mirno promatrati sve izraženija sukobljavanja u svom predvorju, koja će, uostalom, uskoro prerasti u oružane sukobe. Tako će druga polovica 1991. dovesti do prve intervencije – mirovnog posredništva – Europske zajednice u polje međunarodne politike.

Nakon kratkotrajne epizode u Sloveniji mirovno posredništvo Europske zajednice bilo je usmjereno na situaciju u Hrvatskoj, gdje je druga polovica 1991. bila obilježena intenzivnim oružanim sukobom između srpskih pobunjenika i JNA, koja se otvoreno stavila na njihovu stranu, te hrvatskih obrambenih snaga. Način na koji se Europska zajednica naumila sučeliti sa sukobom u Hrvatskoj bio je orijentacija na njegovo zaustavljanje putem pregovora sukobljenih strana, koji su trebali iznaći već nekakvo rješenje. U tom smislu, uloga Europske zajednice bila je zamišljena na način da su njezini predstavnici trebali sukobljenim stranama olakšati mirovne pregovore putem pružanja različitih vrsta *dobrih usluga*. Njih je bilo više: od ministarskih *trojki*, misije posebnog izaslanika, organiziranja mirovne konferencije do ustanovljenja posebne promatračke misije. Ratni suparnici u Hrvatskoj nisu imali iste motive u vezi s mirovnim posredovanjem Europske zajednice. Hrvatskoj, kao slabijoj strani, načelno je odgovarala svaka internacionalizacija sukoba, i to u svakom trenutku. S druge strane, srpska strana je, u trenutku kada se o tome odlučivalo, na svaki način nastojala spriječiti intervenciju

Europske zajednice; u razdoblju ljeto-jesen 1991., njezina napadačka akcija bila je u punom jeku pa je svako miješanje sa strane kvalificirano kao nepotrebno. Ovaj element uvelike će utjecati na učinkovitost svih navedenih modaliteta intervencije Europske zajednice.

Promatračka misije utemeljena je u srpnju 1991. Kao najizravniji vid uključenosti Europske zajednice u sukob u Hrvatskoj promatračka misija trebala je predstavljati najvažniji izvor informacija europske politike; najvažnija zadaća promatrača bila je u uočavanju osnovnih karakteristika situacija te sačinjavanje izvještaja o tome. Pored toga, promatračke zadaće bile su nadgledanje provedbe brojnih sporazuma o prekidu vatre, a s vremenom se opseg njihovog djelovanja proširio i na različite aspekte humanitarne problematike. Važno je napomenuti kako je promatračka misije bila civilnog karaktera. Uslijed učinkovite srpske opstrukcije te neodlučnosti vrha Europske zajednice, dopuštenje za djelovanje u ratnoj Hrvatskoj ona je dobila tek u jesen iste godine. Početak njezinog djelovanja bio je obilježen jednim nesporazumom, koji to, u biti, i nije bio. Naime, misija je, u vrijeme sukoba u Sloveniji, imala sjedište u Zagrebu, ali nije imala mandat za djelovanje u Hrvatskoj. Kada ga je konačno i dobila, hrvatska politika, ali i hrvatska javnost, suočili su se s neugodnom činjenicom: promatračka misija nije zaustavila rat. No, ona to nije niti mogla i to ne samo iz razloga njezine malobrojnosti; njezin mandat podrazumijevao je principijelnu neutralnost te nemiješanje u sukob. Ipak, usprkos svim ograničenjima i manjkavostima, misijin izvještaj iz studenog 1991. predstavlja važan dokument vremena; u njemu su točno uočene glavne karakteristike situacije u Hrvatskoj. Ironija je bila u tome što je upravo tada prvenstvo u mirovnom posredovanju prepušteno jednoj drugoj organizaciji. Djelovanje promatračke misije na

području zapadne Slavonije po ničemu se posebno ne izdavaju. U kontekstu općeg djelovanja, promatrači su prilično korektno obavljali svoje zadaće: primjerice, njihovo svjedočanstvo o stravičnom zločinu u Voćinu, ako ništa drugo, makar malo je uzburkalo inertnu europsku javnost.

Promatračka misija, prema svemu sudeći, nije bila više od pukog informativnog tijela Europske zajednice. Pritiješnjena između vlastitih skučenih ovlaštenja te ovisnosti o konstantnom političkom nadmetanju vodećih zemalja članica Europske zajednice, promatrači su ipak svoj posao nastojali obavljati korektno. No, vremena nisu imala potrebnu dozu razumijevanja za prilično birokratske karakteristike tog djelovanja, a nisu bili učinjeni niti potrebni napor za dodatna objašnjenja. Razumljiva ogorčenost, prije svega hrvatske javnosti, postupcima Europske zajednice tako je ponajprije pala na promatrače, najvidljiviji dio europske prisutnosti u ratnoj Hrvatskoj.

* * *

U listopadu i studenom 1991. Europska zajednica dobila je zamjenu na mjestu glavnog mirotvornog posrednika u ratu u Hrvatskoj. Radilo se o Ujedinjenim narodima. Njihova cilj bio je sadržan u namjeri da primjenom koncepta mirovne operacije zaustave ratna djelovanja tj. oružano neprijateljstvo između dviju strana. Točnije, UN je uspostavljanjem mirovne operacije zapravo uspostavio privremeni aranžman na hrvatskim područjima zahvaćenim ratnim djelovanjem. To je značilo kako se uprava nad njima prepušta mirovnim snagama UN-a, čiji je zadatak bio svojevrsno konzerviranje (*zamrzavanje* ili *status quo*) situacije u njima dok se na višoj političkoj razini ne pronade

političko rješenje. Sadržaj tog aranžmana bio je Vanceov plan, kojeg su sve strane u sukobu, nakon određenih kolebanja, konačno prihvatile u veljači 1992. Prema odredbama tog plana mirovne snage Ujedinjenih naroda trebale su nadgledati provedbu i očuvanje demilitariziranosti zaštitnih područja, bdjeti nad sigurnošću stanovništva na tim područjima te osigurati uvjete za povratak prognanih osoba. Zaštitnih područja Ujedinjenih naroda bilo je ukupno četiri, a hrvatska strana opravdano je upozoravala kako razmještaj mirovnih snaga na određeni način omeđuje opseg srpskih teritorijalnih osvajanja. Takvom osjećaju malo je pomoglo kasnije izričito određivanje tih područja kao sastavnih dijelova hrvatske države.

Ukupnu ocjenu djelovanja mirovnih snaga UN-a u Hrvatskoj, u razdoblju lipanj 1992. – kolovoz 1995., nije tako jednostavno donijeti, kako se to na prvi pogled čini. Gledano s pozicije očuvanja mira mirovne snage uspješno su obavile zadatak. Naime, usprkos povremenom izbijanju oružanih sukoba, navedeno razdoblje ipak je najviše obilježeno upravo njihovim izostankom. Navedeni sukobi izbijali su na manjim područjima te se nije ponovila situacija iz primjerice rujna ili listopada 1991. Dakle, u navedenom razdoblju Hrvatska nije bila poprištem oružanog sukoba, poput onoga iz druge polovice 1991. Naravno, to nije ovisilo isključivo o djelovanju mirovnih snaga ili čak gotovo uopće nije o tome ovisilo, ali sa sigurnošću se može pretpostaviti kako je i sama prisutnost naoružanih vojnika Ujedinjenih naroda pridonijela smanjenju neprijateljstva. U svibnju 1995. hrvatske snage oslobodile su okupirano područje zapadne Slavonije, no, iz pozicije Ujedinjenih naroda, one su zapravo izvršile agresiju na zaštitnu zonu. Dakle, mirovne snage uspjele su sigurnost zaštitnih zona održavati gotovo tri godine, što, u uvjetima isključive suprotstavljenosti stavova hrvatske i srpske strane,

ipak predstavlja određeni uspjeh. Kako njihova uloga i nije bila pronalazak političkog rješenja, ta činjenica samo dobiva na snazi. Mandat mirovnih snaga Ujedinjenih naroda može se uspješnim ocijeniti i ako se za kriterij ocjene uzmu njihove mandatne ovlasti. Ponovimo još jednom: mirovne snage nisu, osim u slučaju samoobrane, imale pravo uporabe sredstava prisile tj. nisu imale pravo nametanja rješenja za koja nije postojala suglasnost hrvatske i srpske strane. Dakle, one nisu mogle korisnike svog mirovnog posredovanja niti na što prisiliti. Tu se krije temeljni razlog, kojim se može objasniti njihovo postupanje na operativnoj razini – uporaba kompromisa kao osnovnog principa djelovanja. S jedne strane, takva rješenja uvijek podrazumijevaju osnovnu sadržajnu slabost (kompromis nužno uključuje reduciranje početnih stavova), ali, u zadanim okvirima situacije u kojoj su se našli, druga nisu niti imali na raspolaganju. Tomu bi se moglo dodati kako, u operativnom smislu, principijelna neutralnost u odnosu na sukobljene strane u pravilu vodi traženju kompromisnih rješenja. Gledano iz te pozicije i usprkos svim uočenim manjkavostima, postignuti uspjesi mogu se kvalificirati barem zadovoljavajućim. Dalje, Vanceov plan, ali i svi drugi odnosni dokumenti, koji su predstavljali osnovicu djelovanja mirovnih snaga, bili su više samo skup načelnih konstatacija negoli jasnih odredbi, na temelju kojih bi se, onda, moglo operativno djelovati. Tako je, zapravo, glavnina odgovornosti bila u rukama zapovjednog i upravnog kadra na terenu (sastavljenog od pripadnika koji su dolazili iz potpuno različitih političkih, kulturnih i civilizacijskih okružja), što je predstavljalo dobru podlogu za neorganiziranost i čitav niz drugih nesnalaženja. Vanceov plan počivao je na dvije osnovne odrednice: demilitarizaciji zaštitnih zona i povratku prognanih osoba. U tom smislu (demilitarizacija), u skladu s mandatnim ovlastima te drugim okolnostima

(brojnost mirovnih snaga i sl.), učinak mirovnih snaga opet bi se mogao ocijeniti relativno uspješnim – očito je nakon preuzimanja odgovornosti od strane mirovnih snaga količina svih vrsta naoružanja smanjena; druga strana medalje bila je činjenica da učinak demilitarizacije nije bio potpun. Učinak djelovanja mirovnih snaga bio je najmanji na polju povratka prognanika, ali to je, također, bio i prilično nemoguć zadatak. Naime, on je podrazumijevao duboke sadržajne promjene političke naravi; zadirući u dogmu provedbe koncepta mirovne operacije u izvedbi Ujedinjenih naroda – održavanje *statusa quo* – povratak prognanika značio bi i prejudiciranje političkog rješenja. Sve to upućuje na zaključak kako su mirovne snage postale i svojevrsnim zatočenikom nedovoljno jasnih smjernica, koje su određivale njihove ovlasti. Tomu bi trebalo dodati kako su obje strane prema mirovnim snagama Ujedinjenih naroda imale prilično nepovjerljiv (pa i neprijateljski) stav. Za hrvatsku stranu one su nepotrebno usložnjavale neumitno: povratak okupiranih područja u ustavni poredak Republike Hrvatske i to na način da su birokratskim pristupom produžavale život rezultatu jednog agresivnog rata. S druge strane, postupci srpske strane, koja je, s obzirom na odnos snaga koji je jasno upućivao na sve izraženiju hrvatsku premoć, također pokazivala samo minimalnu kooperativnost s mirovnim snagama, ipak su više iznenađujući. Opet, pomalo paradoksalno, hrvatska akcija u svibnju 1995. potvrdila je ispravnost takvog stava. No, jednako tako, bilo je evidentno kako su mnoge mogućnosti propuštene. Čak i u kontekstu mandatnih ograničenja te manjka suradnje hrvatske i srpske strane granice zaštitnih područja mogle su se bolje kontrolirati, demilitarizacija se mogla učinkovitije provoditi, uočljive organizacijske i druge nespretnosti mogle su biti izbjegnute, a cjelokupnoj problematici

mirovnog posredovanja moglo se pristupiti s boljom pripremom, većim stupnjem odlučnosti i s više uvažavanja prema osobitostima područja u koje se došlo.

Sve navedeno uglavnom vrijedi i za djelovanje mirovnih snaga Ujedinjenih naroda na području zapadne Slavonije. Demilitarizacija područja provedena je više ili manje u skladu s mogućnostima, iako nepotpuno i nikada u skladu s očekivanjima sukobljenih strana, posebice hrvatske. Pa, ipak, jedan hrvatski postupak – vojna akcija na širem zadarskom području u siječnju 1993. – praktički je situaciju vratila na stanje prije lipnja 1992. Tek u tom trenutku pokazale su sve slabosti u djelovanju mirovnih snaga; usprkos učinjenim naporima stanje se više nikad nije vratilo u okvire kakvi su bili postignuti prije siječnja 1993. Događanja oko mostovnog prijelaza kod Stare Gradiške upućivala su na još jednu bitnu činjenicu – kompromisno postupanje nije bilo provodivo u situaciji kada bi djelovanje mirovnih snaga ugrozilo strateški interes jedne od strana u sukobu. Kako je upravo taj most bio od životne važnosti za srpsku stranu, jasno se potvrdila ključna sadržajna slabost mandata mirovnih snaga – nemogućnost prisile. Povratak prognanika i zaštitna zona Ujedinjenih naroda u zapadnoj Slavoniji svjedočanstvo su krajnjeg poraza. Iz čitavog niza razloga hrvatskoj strani se nije moglo objasniti da povratak srpskih civila u hrvatski dio sektora mora biti prihvaćen bez obzira što se, u obrnutom smjeru, situacija niti izbliza tako nije odvijala. Ono što je vjerojatno imalo zakonsku podlogu, na psihološkoj razini se nikako nije moglo opravdati, iako je posve sigurno kako mirovne snage u tim nastojanjima nisu bile vođene nepoštenim motivima. Ipak, djelovanje mirovnih snaga u zapadnom sektoru ispisalo je i neke od najsvjetlijih trenutaka u provedbi mirovne konferencije u Hrvatskoj. Provedba različitih inicijativa za uspostavu povjerenja svakako spada u neke od njih. Nigdje drugdje u

Hrvatskoj one nisu provođene u takvim razmjerima – od posjeta civila, njihovih susreta na kontrolnim točkama pa do *Daruvarskog sporazuma*. No, i tu je siječanj 1993. predstavljao trenutak koji više neće biti dosegnut, ali to nije bio jedini razlog. Naime, kako je bilo očito da te inicijative za krajnji cilj imaju barem obrise nekog rješenja političke naravi, ionako nevoljka suradnja hrvatske i srpske strane bila je prekinuta. Situacija je, zapravo, svjedočila o ograničenjima mandata mirovnih snaga – u važećim okvirima postignuto je ono što se moglo postići, a za daljnji iskorak, pored opstrukcije obiju strana, nije bilo niti mandatnih mogućnosti niti stvarne podrške administracije iz New Yorka.

Zapravo, čini se kako se djelovanje mirovnih snaga Ujedinjenih naroda u zapadnom sektoru može podijeliti u dva jasno ograničena razdoblja. U prvom, koje je omeđeno trenutkom preuzimanja odgovornosti (lipanj 1992. – veljača 1993.) te primjetnom inicijativom svih dijelova mirovnih snaga, postignuti su najveći uspjesi: obilasci sela na drugoj strani te *Daruvarski sporazum*. U drugom, omeđenom hrvatskom akcijom kod Maslenice i operacijom *Bljesak* te prenošenjem inicijative na višu razinu, postignuća su samo prividno ovisila o inicijativi mirovnih snaga; otvaranje autoceste u prosincu 1994. te susreti razdvojenih obitelji više su bili odjeci događanja negoli rezultat aktivnog sudjelovanja u njima. U konačnici, ocjenu o djelovanju mirovnih snaga Ujedinjenih naroda u Hrvatskoj – pa time i zapadnoj Slavoniji – treba tražiti u procjepu između očekivanja i realnosti; očekivanja hrvatske strane, koja je od mirovnih snaga očekivala povratak hrvatskih vlasti na okupirana područja i očekivanja srpske strane, koja je od mirovnih snaga očekivala daljnje očuvanje krajiškog paradržavnog političkog projekta. Realnost mirovnih snaga Ujedinjenih strana bilo je posredovanje između

nespojivog, suočavanje s birokratiziranim pristupom administracije u New Yorku te borba s vlastitim mandatnim i organizacijskim slabostima.

8. SAŽETAK NA ENGLESKOM JEZIKU

The European Union could not avoid intervention into political crisis and wars in the former Yugoslavia for a whole variety of reasons. The newly formed economic and political union of Western European countries with parliamentary democracy could not stand by and watch the conflicts in its backyard become more violent and erupt into war. European Community Monitoring Mission had been established in July 1991. As the most direct form of European Community involvement in the conflict in Croatia, the Monitoring Mission was supposed to represent the most important information-gathering source of the European politics; the most important task of the Monitoring Mission was to observe the basic characteristics of the situation and to report about it. Other monitoring tasks included overseeing numerous ceasefire agreements and in time the scope of their involvement spread onto different aspects of humanitarian issues. The beginning of the European Community Monitoring Mission involvement was marked by what appeared to have been a misunderstanding. Namely, during the conflict in Slovenia the seat of the Monitoring Mission was in Zagreb while the Mission did not have a mandate for Croatia. When they finally obtained it, Croatian politics as well as the Croatian public had to face an unpleasant fact: the Monitoring Mission did not stop the war. However, despite all the limitations and shortcomings, the Mission report from November 1991 represents an important document of that time; it takes note of all the main characteristics of the situation in the Croatia. The activities of the Monitoring Mission in western Slavonia did not feature prominently. In the general context, the observers did a solid job: for instance, their testimony about the horrible crime in Voćin,

if nothing else, did manage to stir up the inert European public. By all accounts, the European Community Monitoring Mission was merely an information source for the European Community. Squeezed between its own limited authority and dependence on constant political struggles among the leading members of the European Community, the observers tried to do their job well.

In October and November of 1991, the European Community was replaced by the United Nations as a major peacemaking mediator in the war in Croatia. Their goal was to stop the war activities, i.e. armed conflicts between the two warring factions by trying to implement the peacekeeping operations. To be more precise, by establishing the peace operation, the United Nations had in fact established a temporary arrangement in the Croatian war zones. It meant that the United Nations peace forces were to control the area and their task was to maintain the *status quo* until a political solution was found at a higher political level. The content of the arrangement was the Vance plan which after some deliberation was accepted in February 1992 by all sides involved.

Though it may seem a simple task, it is not easy to evaluate the entire range of activities of the United Nations peacekeeping forces in Croatia in the period between June 1992 and August 1995. From a peacekeeping point of view, the peacekeeping forces performed their task successfully. Namely, despite the occasional armed skirmishes, that period was marked by the absence of conflicts. Therefore, in the aforementioned period Croatia was not a battlefield of the second half of the 1991. In May 1995 Croatian forces liberated the occupied area of western Slavonia, but from the United Nations point of view, it was an act of aggression against the protected area. Peacekeeping forces had managed to keep the protected areas safe for the almost three years, which in given

circumstances was a considerable success. The mandate of the United Nations peacekeeping forces could be deemed successful even if the criterium was their mandate authority. Let us repeat it one more time: the peacekeeping forces did not have the right to use force except in self-defense, that is to say, they did not have the right to impose solutions which both Serbian and Croatian sides had not agreed to. This is the main reason which could explain their actions at the operational level – the use of compromise as a basic principle of action. Furthermore, the Vance plan as well as all the other documents related to it, which represented the basis of the peacekeeping operations, were more a set of observations than clear regulations which could be a basis for action. The Vance plan was founded upon two basic determinants: demilitarization of the protected areas and return of the refugees and displaced persons. In that regard (demilitarization) and in the accordance with the mandate authority and other circumstances (the number of peacekeepers etc.), the results of the deployment of peacekeeping forces could again be deemed relatively successful – it was obvious that after the peacekeeping forces had assumed the responsibilities, the amount of all types of armament was decreased; the other side of the coin was that the demilitarization was not carried out to the full extent. The peacekeeping forces were least efficient when it came to the return of displaced persons, but it was in a way an impossible mission. It implied substantial changes of a political kind; it would impinge on the dogma of the concept of the United Nations peacekeeping operation – keeping the status quo – and the return of displaced persons would mean a prejudication of the political solution. We should add that both sides in the war had been distrustful of United Nations peacekeeping forces, or even hostile to them. As far as the Croatian side was concerned, the United Nations peacekeeping forces

prolonged the results of an aggressive war by a bureaucratic approach and unnecessarily complicated what was inevitable: regaining of the occupied Croatian territories and integrating them into the constitutional framework of the Republic of Croatia. Considering that Croatia began to gain the upper hand in the conflict, it was surprising that the Serbian side cooperated with the peacekeeping forces to a minimum extent. What is again a bit paradoxical, Croatian military operation in May 1995 proved they were right to act that way. However, it was obvious that there were many missed opportunities.

All the abovementioned applies to the activities of the United Nations peacekeeping forces in western Slavonia as well. Demilitarization of the area was carried out more or less successfully considering the circumstances, although not to the full extent or in a way the warring parties expected, the Croatian side in particular. However, Croatian military action in the wider Zadar area in January 1993 changed the situation back to the way it was prior to June 1992. Only then had all the weaknesses of the peacekeeping forces surfaced; despite the efforts, the situation never changed back to the framework that had been achieved before January 1993. What happened near the Stara Gradiška bridge crossing revealed another important fact – compromises were impossible to achieve in a situation where the activities of the peacekeeping forces might have endangered strategic interests of one of the warring parties. Since that very bridge was of crucial importance to the Serbian side, the critical weakness of the mandate of the peacekeeping forces was confirmed – the impossibility of coercion. Return of the refugees and displaced persons and the United Nations protected area in western Slavonia were the testimony of an utmost defeat. For a variety of reasons Croatian side could not comprehend the necessity of the return of Serbian civilians into the Croatian part of the

sector if the Croatian civilians could not go back to the Serbian controlled area. However, deployment of the peacekeeping forces to the United Nations Protected Area West had some brilliant moments in the implementation of the peace agreement in Croatia. Implementation of different initiatives to regain trust is certainly one of them. Nowhere in Croatia had they been implemented to such an extent as in the Sector West, from the civilians visitations through their meetings at the United Nations checkpoints to the *Daruvar Agreement*. Even with those activities, January 1993 represented the moment which would not be repeated again, but that was not the only reason. It was obvious that the goal of those initiatives had at least contours of a political solution, but the cooperation between the Serbian and Croatian sides, as reluctant as it might have been, had stopped. The situation on the ground showed the limitations of the mandate of the peacekeeping forces – in the current framework they achieved everything they could, and with the obstruction coming from both sides involved, they did not have the mandate or the support of the administration in New York to take any further steps.

9. KLJUČNE RIJEČI

Domovinski rat, Republika Hrvatska, Republika Srpska Krajina, međunarodna zajednica, internacionalizacija/internacionalizacija jugoslavenske krize 1991., međunarodno posredništvo, Europska zajednica/unija, Promatračka misija Europske zajednice/unije, promatrači, Ujedinjeni narodi, mirovne snage/mirovne snage Ujedinjenih naroda/Zaštitne snage Ujedinjenih naroda (UNPROFOR/UNCRO), Zaštitne zone Ujedinjenih naroda, Sektor Zapad (UNPA West)

10. POPIS KRATICA

ARGBAT – argentinska pješačka bojna Zaštitnih snaga Ujedinjenih naroda

BL – Bjelovarski List

CANBAT – kanadska pješačka bojna Zaštitnih snaga Ujedinjenih naroda

CKSKH – Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske

CKSKJ – Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije

D – dokumentacija

DAB – Državni arhiv Bjelovar

DB – Demokratski blok

DBD – Domobranska bojna Daruvar

DBGP – Domobranska bojna Grubišno Polje

DBP – Domobranska bojna Pakrac

DKUNEZ – Državna komisija za Zaštitne snage Ujedinjenih naroda i
Promatračku misiju Europske zajednice

ECMM – *European Community Monitoring Mission* – Promatračka misija
Europske zajednice

EUMM – *European Union Monitoring Mission* – Promatračka misija Europske
unije

EZ – Europska zajednica

EU – Europska unija

F – fascikl

GL – Grubišnopoljski List

GPD – Gradsko poglavarstvo Daruvar
GS – Glas Slavonije
GSHV – Glavni stožer Hrvatske vojske
GSr – Glas Srpski
HDA – Hrvatski državni arhiv
HDS – Hrvatska demokratska stranka
HDZ – Hrvatska demokratska zajednica
HKDS – Hrvatska kršćansko-demokratska stranka
HMDCDR – Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata
HSLS – Hrvatska socijalno-liberalna stranka
HSS – Hrvatska seljačka stranka
HRZ – Hrvatsko ratno zrakoplovstvo
HUPMEZ – Hrvatski ured pri Promatračkoj misiji Europske zajednice
HV – Hrvatska vojska
JA – Jugoslavenska armija
JNA – Jugoslavenska narodna armija
JORBAT – jordanska pješačka bojna Zaštitnih snaga Ujedinjenih naroda
JSDS – Jugoslavenska samostalna demokratska stranka
KCPSZ – Koordinator za civilna pitanja Sektora Zapad
K98.pbr. – Komanda 98. pješadijske brigade
KESS – Konferencija za europsku sigurnost i suradnju
KM – Kabinet ministra
KNS – Koalicija narodnog sporazuma

K18.k. – Komanda 18. korpusa
KOVZ – Komisija za odnose s vjerskim zajednicama
K54.pbr. – Komanda 54. pješadijske brigade
K59.o. – Komanda 59. odreda
K51.o. – Komanda 51. odreda
KUP – Komisija za ustavne promjene
MO – mjesni odbor
MORH – Ministarstvo obrane Republike Hrvatske
MUPRH – Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske
MZ – mjesna zajednica
NA – Narodna Armija
ND – Nedjeljna Dalmacija
NDH – Nezavisna Država Hrvatska
NEPBAT – nepalska pješačka bojna Zaštitnih snaga Ujedinjenih naroda
NG – nesređena građa
NGN – NG Novine
NK – nezavisni kandidat
NV – Novljanski Vjesnik
NZ – Naša Zemlja
OAP – Operativna akcija povratak
OB – organ bezbednosti
OESS – Organizacija za europsku sigurnost i suradnju
OKSKH – okružni komitet Saveza komunista Hrvatske

OKSKHD – Okružni komitet Saveza komunista Hrvatske Daruvar
OKSSRNH – okružni komitet Saveza socijalističkog radnog naroda Hrvatske
OML – Odjeljenje milicije Lipik
OO – Opština Okučani
OOSDS – općinski odbor Srpske demokratske stranke
OS – opći spisi
OSZ – Odjel za Sektor Zapad
OŠTOP – Opštinski štab Teritorijalne obrane Pakrac
OUN – Organizacija Ujedinjenih naroda
P – pismohrana
PDPA – preslika dokumenta u posjedu autora
PE – Politika Ekspres
PJM – posebna jedinica milicije
PJMO – Posebna jedinica milicije Okučani
PL – Požeški List
PM – pomoćnik ministra
PMEU – Promatračka misija Europske unije
PMEZ – Promatračka misija Europske zajednice
PN – Pakračke Novosti
POD – Povjerenik općine Daruvar
POP – Povjerenik općine Pakrac
PP – policijska postaja
PPD – Policijska postaja Daruvar

PPGP – Policijska postaja Grubišno Polje
PPN – Policijska postaja Novska
PPNG – Policijska postaja Nova Gradiška
PPP – Policijska postaja Pakrac
PrS – predmetni spisi
PS – policijska stanica
Ps – povjerljivi spisi
PU – policijska uprava
PUBB – Policijska uprava Bjelovarsko-bilogorska
PUBP – Policijska uprava Brodsko-posavska
PUK – Policijska uprava Kutina
PUPS – Policijska uprava Požeško-slavonska
PUSM – Policijska uprava Sisačko-moslavačka
PV – Pakrački Vjesnik
PZO – Protuzračna obrana
RH – Republika Hrvatska
RKSSRNH – Republička konferencija Saveza socijalističkog radnog naroda
Hrvatske
RSK – Republika Srpska Krajina
SAD – Sjedinjene Američke Države
SANU – Srpska akademija nauka i umetnosti
SAO – srpska autonomna oblast
SD – Slobodna Dalmacija

SDS – Srpska demokratska stranka
SFRJ – Socijalistička Federativna Republika Hrvatska
SJS – stanica javne sigurnosti
SKH – Savez komunista Hrvatske
SKH-SDP – Savez komunista Hrvatske-Stranka demokratskih promjena
SKJ – Savez komunista Jugoslavije
SMJ – Stanica milicije Jasenovac
SMR – Stanica milicije Rajić
SMRHUN – Stalna misija Republike Hrvatske pri Ujedinjenim narodima
MSG – Stanica milicije Stara Gradiška
SO – skupština općine
SOP – *Standard Operational Procedures* – standardni operativni postupak
SUP – Sekretarijat unutrašnjih poslova
SPC – Srpska pravoslavna crkva
SPS – strogo povjerljivi spisi
SRH – Socijalistička Republika Hrvatska
SRH-S – Sabor Republike Hrvatske-Sabor
SRVS – Savez rezervnih vojnih starješina
SS – Socijalistički savez-Savez socijalista
SSOH – Savez socijalističke omladine Hrvatske
SSIP – Savezni sekretarijat za inostrane poslove
SSSR – Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika
ST – Slobodni Tjednik

SUBNOR – Savez udruženja boraca narodno-oslobodilačkog rata

SUPO – Sekretarijat unutrašnjih poslova Pakrac

SUPP – Sekretarijat unutrašnjih poslova Pakrac

SVA – Središnji vojni arhiv

SZUP – Služba za zaštitu unutarnjeg poretka

TO – teritorijalna obrana

TOZS – Teritorijalna obrana Zapadne Slavonije

UKEMUN – Ured za koordinaciju s europskom misijom i Zaštitnim snagama Ujedinjenih naroda

UN – Ujedinjeni narodi

UNCIVPOL – *United Nations Civil Police* – Civilna policija Ujedinjenih naroda

UNDOC – *United Nations Documentation Centre* – Dokumentacijski centar Ujedinjenih naroda

UNCRO – *United Nations Confidence Restoration Operation* – Operacija Ujedinjenih naroda za uspostavu povjerenja

UNHCR – *United Nations High Commissioner for Refugees* – Visoki povjerenik Ujedinjenih naroda za izbjeglice

UNMLO – *United Nations Mission of Liaison Officers* – Časnici za vezu Ujedinjenih naroda

UNMO – *United Nations Military Observers* – Vojni promatrači Ujedinjenih naroda

UNPA – *United Nations Protected Area* – Zaštitna zona Ujedinjenih naroda

UNPF – vidi UNPROFOR

UNPROFOR – *United Nations Protection Forces* – Zaštitne snage Ujedinjenih naroda

UPRH – Ured Predsjednika Republike Hrvatske

UUNPMEZ – Ured za odnose sa Zaštitnim snagama Ujedinjenih naroda i Promatračkom misijom Europske zajednice

VJ – Vojska Jugoslavije

VL – Večernji list

VLi – Virovitički List

VN – Večernje Novosti

VRH – Vlada Republike Hrvatske

VRS – Vojska Republike Srpske

VRSK – Vojska Republike Srpske Krajine

VP – vojna pošta

ZBD – Zbirka Borisa Debića

ZNG – Zbor narodne garde

ZO – zajednica općina

ZPH – Zajednica prognanika Hrvatske

ZŠTOZS – Zonski štab teritorijalne obrane Zapadne Slavonije

ZTI – zajednički tim za istragu

ZUNPZ – Zapovjedništvo Zaštitnih snaga Ujedinjenih naroda Zagreb

ŽBP – Županija Brodsko-posavska

ŽPS – Županija Požeško-slavonska

WR – *weekly report* – tjedno izvješće

WSR – *weekly situation report* – tjedno situacijsko izvješće

11. IZVORI I LITERATURA

11.1. Izvori

11. 1. 1. Neobjavljeni izvori

1. Državni arhiv Bjelovar, fond Okružni komitet Saveza komunista Hrvatske Daruvar, fond Štab Teritorijalne obrane općine Grubišno Polje

2. Gradsko poglavarstvo Daruvar, nesređena građa

3. Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata Zagreb, fond Republika Srpska Krajina: Glavni štab Vojske Republike Srpske Krajine, Glavni štab Srpske vojske Krajine, Ministarstvo unutrašnjih poslova/Sekretarijat unutrašnjih poslova Okučani, 18. Korpus Srpske vojske Krajine, Opština Okučani, Teritorijalna obrana Zapadna Slavonija, različita nesređena građa, fond United High Commissioner For Refugees/Field Office Daruvar

4. Hrvatski državni arhiv Zagreb, fond Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske/Dokumentacija, fond Hrvatski ured pri Promatračkoj misije Europske zajednice, fond Komisija za odnose s vjerskim zajednicama Izvršnog vijeća Sabora Republike Hrvatske, fond Republička konferencija Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske, fond Ured Predsjednika Republike Hrvatske/Pismohrana

5. Ministarstvo obrane Republike Hrvatske, Središnji vojni arhiv Zagreb, fond Glavni stožer Hrvatske vojske, Ured za koordinaciju s Promatračkom misijom EZ-a i

UNPROFOR-om, Ured za odnose s UNPROFOR-om i Promatračkom misijom Europske zajednice/Odjel za Sektor Zapad, fond Domobranska bojna Daruvar, Domobranska bojna Grubišno Polje, Domobranska bojna Pakrac

6. Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Policijska uprava Bjelovarsko-bilogorska, Policijska postaja Grubišno Polje, Policijska postaja Daruvar, fond Operativna akcija Povratak, Policijska uprava Brodsko-posavska, Policijska postaja Nova Gradiška, fond Operativna akcija Povratak, Policijska uprava Sisačko-moslavačka, Policijska postaja Novska, fond Operativna akcija Povratak, Policijska uprava Požeško-slavonska, Policijska postaja Pakrac, Operativna akcija Povratak, razna nesređena građa

7. Sabor Republike Hrvatske, fond Sabor 1990.-1992., Komisija za ustavne promjene

8. Vlada Republike Hrvatske, fond Ured za UNPROFOR i Promatračku misiju Europske zajednice/Koordinator za civilna pitanja Sektor Zapad/Ured županije Požeško-slavonske za suradnju s UNPROFOR-om, fond Državna komisija za UNPROFOR i Promatračku misiju Europske zajednice

11. 1. 2. Objavljeni izvori

1. *Balkanski ugovorni odnosi 1876.-1996.*, tom III, (pr. Momir Stojković), JP Službeni list SRJ, SJU RTJ «Međunarodna politika», Beograd, 1999.

2. *Blokade i osvajanja vojarni i vojnih objekata JNA u Hrvatskoj 1991. (svjedočanstva i prilozi o Domovinskom ratu)*, (ur. Dražen Najman, Ivan Posilović, Marija Dujčić), Udruga dragovoljaca Narodne zaštite Domovinskog rata, Zagreb, 2004.

3. *Chances for Peace: Canadian soldiers in the Balkans 1992-1995. An oral history*, (pr. Sean Maloney, John Lambs), St. Catharines (Ontario), Kanada, 2002.

4. *Dokumenti o državnosti Republike Hrvatske (od prvih višestranačkih izbora 1990. do međunarodnog priznanja 15. siječnja 1992.)*, (ur. Anđelko Milardović), «Alineja», Zagreb, 1992.

5. *Kronologija rata. Agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu (s naglaskom na stradanja Hrvata u BiH)*, (ur. Miroslav Krmpotić), Hrvatski informativni centar, Zagreb, 1998.

6. Brana MARKOVIĆ, *Jugoslovenska kriza i svet. Hronologija događaja januar 1990 – decembar 1995*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2000.

7. *Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujak 1991. Stanovništvo prema narodnosti po naseljima*, Zagreb, 1992.

8. *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti – Oružana pobuna Srba u Hrvatskoj i agresija oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojskih postrojbi na Republiku Hrvatsku (1990.-1991.)*, knj. 1, (ur. Mate Rupić), Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2007.; *Oružana pobuna Srba u Hrvatskoj i agresija oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojskih postrojbi na Republiku Hrvatsku (siječanj-lipanj 1992.)*, knj. 3, (ur. Mate Rupić), Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2008.

9. *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti – Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (1990.-1991.)*, knj. 2, (ur. Mate Rupić), Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Zagreb-Slavonski Brod,

2007.; *Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Hrvatskoj (siječanj-lipanj 1992.)*, knj. 4, (ur. Mate Rupiće), Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Zagreb-Slavonski Brod, 2008.

10. *Rezolucije Saveta bezbednosti UN o krizi u bivšoj Jugoslaviji (i drugi dokumenti)*, (ur. Branislav Milinković), «Međunarodna politika», Pravni fakultet, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1994.

11. *Stranke u Hrvatskoj*, (ur. Dragan Đurić, Bojan Munjin, Srđan Španović), NIRO «Radničke novine», Zagreb, 1990.

12. *The United Nations and the Situation in the former Yugoslavia*, Department of Public Information, New York, SAD, 1996.

13. *Tko je tko u Grubišnom Polju*, bez naznake izdavača, Grubišno Polje, 1992.

14. *Ujedinjeni narodi – Rezolucije o Republici Hrvatskoj – UNPROFOR*, (ur. Anđelko Milardović), Pan Liber, Osijek, 1995.

15. [http://www.un.org/documents/UN Documentation Centre](http://www.un.org/documents/UN%20Documentation%20Centre)

16. *Zbornik dokumenata iz oblasti odbrane i bezbednosti Jugoslavije 1990-1991 godine*, (ur. Slavoljub Šušić, Zlatoje Terzić, Nikola Petrović), Vojnoizdavački zavod, Beograd, 2002.

11.2. Novine

Arena, Zagreb (1992.-1995.), *Bjelovarski List*, Bjelovar (1989.-1991.), *Borba*, Beograd (1990.-1992.), *Danas*, Zagreb (1991.-1995.), *Duga*, Beograd (1990.-1991.), *Glas*, Banja Luka (1990.-1992.), *Glas Slavonije*, Osijek (1991.-1995.), *Glas Srpski*, Banja Luka (1993.-1995.), *Glasnik*, Zagreb (1991.-1992.), *Globus*, Zagreb (1991.-1995.), *Grubišnopoljski List*, Grubišno Polje (1989.-1991.), *Intervju*, Beograd (1991.), *Narodna Armija*, Beograd (1990.-1993.), *Naša Zemlja*, Okučani (1990.-1991.), *Nedeljna Dalmacija*, Split (1992.-1995.), *NG Novine*, Nova Gradiška (1989.-1991.), *Novljanski Vjesnik*, Novska (1989.-1995.), *Pakračke Novosti*, Pakrac (1994.), *Pakrački Vjesnik*, Pakrac (1989.-1991.), *Politika*, Beograd (1989.-1995.), *Politika Ekspres*, Beograd (1990.-1991.), *Požeški List*, Slavonska Požega (1989.-1995.), *Slobodna Hrvatska*, Zagreb (1991.-1992.), *Slobodna Dalmacija*, Split (1991.-1995.), *Slobodni Tjednik*, Zagreb (1991.-1992.), *Večernje Novosti*, Beograd (1992.), *Večernji List*, Zagreb (1989.-1995.), *Virovitički List*, Virovitica (1989.-1991.), *Vjesnik*, Zagreb (1989.-1995.), *Vojska*, Beograd (1993.-1995.), *Vreme*, Beograd (1991.)

11.3. Literatura

11.3.1. Studije i monografije

1. Nikica BARIĆ, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990-1995.*, Golden marketing, Tehnička knjiga, Zagreb, 2005.
2. Ivica DEBIĆ, Ante DELIĆ, *Otkos*, Matica hrvatska Grubišno Polje, «Prosvjeta» d.d., UHBDDR Zagreb, Bjelovar, 1999.
3. Gerard FISCHER, *Iskustva u provedbi mandata povjerenog Zaštitnim snagama UNPROFORA (UNPROFOR) u područjima pod zaštitom Ujedinjenih naroda (UNPA) Sektor Zapad*, bez naznake izdavača, Ženeva, Švicarska, 1993.
4. Hans-Dietrich GENSCHER, *Sjećanja*, Hrvatska sveučilišna naklada, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1999.
5. Franjo GREURIĆ, *Vlada demokratskog jedinstva Hrvatske 1991.-1992.*, Naklada Zadro, Zagreb, 1998.
6. Slobodan JARČEVIĆ, *Republika Srpska Krajina. Državna dokumenta*, «Miroslav», Beograd, 2006.
7. Borisav JOVIĆ, *Poslednji dani SFRJ*, Prizma, Kragujevac, 1996.
8. Michael LIBAL, *Njemačka politika i jugoslavenska kriza 1991.-1992.*, Golden marketing, Tehnička knjiga, Zagreb, 2004.
9. Davor MARIJAN, *Slom Titove armije. JNA i raspad Jugoslavije 1987.-1992.*, Golden marketing, Tehnička knjiga, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2008.

10. Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, PIP Pavičić, Zagreb, 2003.
11. Alois MOCK, *Dossier Balkan i Hrvatska*, (pr. Herbert Vytiska), Hrvatska sveučilišna naklada, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1988.
12. Mario NOBILO, *Hrvatski feniks. Diplomatski procesi iza zatvorenih vrata 1990.-1997.*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2000.
13. Milorad PAVLOVIĆ, Novak POPOVIĆ, *Secesija u režiji velikih sila. Od očuvanja do nametanja mira u građanskom ratu u prethodnoj – SFR Jugoslaviji*, ICR Beograd, Institut za političke studije, Beograd, 1996.
14. Branko PEK, *Na kraju puta*, IBL Osijek, Osijek, 2003.
15. Ilija PETROVIĆ, *Slavonija, Baranja i Zapadni Srem. Od vijeća do republike*, IP «Cvetnik», Novi Sad, 1996.
16. Zdenko RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. od zajedništva do razlaza*, Školska knjiga, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2006.
17. Jonathan RILEY, *The Monitor Mission in the Balkans*, London, Velika Britanija, bez naznake izdavača, (bez godine izdanja, vjerojatno 1992.).
18. Davor RUNTIĆ, *Prvi hrvatski redarstvenik*, Zagreb, 2003.
19. Joop SCHEFFERS, *Veleposlanik u Zagrebu 1994.-1998.*, CERES, Zagreb, 2000.
20. Tomislav ŠTEFANOVIĆ, *Politička situacija na općini Daruvar od 1990. god. do potpisivanja sporazuma o primjeni bezuvjetnog prekida vatre*, neobjavljeni rukopis.
21. Henri VAJNANS, *U žrvnju. Jugoslavenska hronika jul 1991 – avgust 1992*, Radio B92, Beograd, 1996.

22. Dragan VUKŠIĆ, *JNA i raspad SFR Jugoslavije*, Tekomgraf, Stara Pazova, Srbija, 2006.

11.3.2. Rasprave i članci

1. Wolfgang Biermann, Martin Vadset, «Setting the Scene. The Challenge to the United Nations: Peacekeeping in a Civil War», u *UN Peacekeeping in Trouble: Lessons Learned from the Former Yugoslavia*, (ur. Wolfgang Biermann, Martin Vadset), Aldershot, Velika Britanija, 1998.

2. Albert Bing, «Hrvatska u međunarodnoj zajednici», u *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, Zagreb, 2006.

3. Michael Brenner, «The EC in Yugoslavia: A Debut Performance», *Security Studies*, br. 4, 1992.

4. Georges-Maria Chenu, «Ljudi u bijelom ili Europa na putu mira!», u *Posljednji balkanski rat? Bivša Jugoslavija: svjedočenja, rasčlambe, izgledi*, (ur. Jean Cot), Zagreb, 1997.

5. ISTI, «Uloga promatračke misije Europske zajednice u povlačenju Jugoslavenske narodne armije iz Republike Hrvatske», *Zbornik diplomatske akademije*, Zagreb, II/1997., br. 2.

6. Ivan Crkvenčić, Zlatko Pepeonik, «Zapadna Slavonija – razvoj narodnog sastava», *Društvena istraživanja*, Zagreb, II/1993., br. 2-3.

7. Barbara Ekwall-Uebelhart, «Disarmament Operations In Croatia», u *Disarmament and Conflict Resolution Project. Managing Arms in Peace Processes: Croatia and Bosnia-Herzegovina*, (ur. Barbara Ekwall-Uebelhart, Andrei Raevsky), Ženeva, Švicarska, United Nations Institute for Disarmament Research, 1996.

8. Halvor A. Hartz, «Experiences from UNPROFOR – UNCIVPOL», u *UN Peacekeeping in Trouble: Lessons Learned from the Former Yugoslavia*, (ur. Wolfgang Biermann, Martin Vadset), Aldershot, Velika Britanija, 1998.
9. Søren Bo Husum, «UN Military Observers Role in De-escalation of Local Conflict», u *UN Peacekeeping in Trouble: Lessons Learned from the Former Yugoslavia*, (ur. Wolfgang Biermann, Martin Vadset), Aldershot, Velika Britanija, 1998.
10. Srđan Kerim, «Jugoslavija i Evropska zajednica», *Međunarodna politika*, Beograd, XLII/1990., br. 979.
11. Davor Marijan, «JNA u agresiji na Republiku Hrvatsku 1990.-1992.», u *Smrt oklopne brigade. Prilozi za istraživanje rata za Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu 1990.-1992.*, Zagreb, 2002.
12. ISTI, «Hrvatsko ratište 1990.-1995.», u *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, Zagreb, 2006.
13. ISTI, «Slavonija u ratnoj 1991. godini», u *Smrt oklopne brigade. Prilozi za istraživanje rata za Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu 1990.-1992.*, Zagreb, 2002.
14. Andrei Raevsky, «Disarmament Operations in UN Sector West», u *Disarmament and Conflict Resolution Project. Managing Arms in Peace Processes: Croatia and Bosnia-Herzegovina*, (ur. Barbara Ekwall-Uebelhart, Andrei Raevsky), Ženeva, Švicarska, United Nations Institute for Disarmament Research, 1996.
15. Nina Vajić, «Mirovne operacije Ujedinjenih naroda – plavi šljemovi», *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, XXXXI/1991., br. 6.
16. Dražen Živić, «Demografski okvir i gubitci tijekom Domovinskog rata i poraća 1991.-2001.», u *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, Zagreb, 2006.

12. ŽIVOTOPIS

Roden sam u Slavonskom Brodu 13. kolovoza 1979. Srednjoškolsko obrazovanje (gimnazija/jezično usmjerenje) završio sam u istom gradu. Godine 2002. diplomirao sam na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu povijest i sociologiju te postigao stupanj profesora povijesti/sociologije te diplomiranog povjesničara/sociologa. Godine 2005. na poslijediplomskom znanstvenom studiju hrvatske povijesti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu postigao sam stupanj magistra humanističkih znanosti (smjer povijest), obranivši rad pod naslovom *Demokratska stranka u Slavoniji i zapadnom Srijemu 1919.-1924.* Od 2002. zaposlen sam u svojstvu asistenta/znanstvenog novaka na Hrvatskom institutu za povijest/Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje u Slavonskom Brodu. Do sada sam objavio više znanstvenih radova u relevantnim hrvatskim znanstvenim časopisima te sam sudjelovao na više znanstvenih skupova. Predmet istraživanja mi je suvremena hrvatska povijest, s naglaskom na razdoblje Domovinskog rata tj. stvaranja samostalne Republike Hrvatske.

13. SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1. O predmetu istraživanja	1
1.2. Izvori i literatura	5
2. OSNOVNE KARAKTERISTIKE ZAPADNOSLAVONSKOG PROSTORA	9
2.1. Etnička struktura 1991.	9
2.2. Geografske, gospodarske, prirodne i prometne osobine	13
3. ZAPADNA SLAVONIJA 1990.-1991.	17
3.1. Na prijelazu iz komunizma u demokraciju	17
3.2. Višestranački izbori 1990.	37
3.3. Pojava Srpske demokratske stranke na političkoj pozornici zapadne Slavonije i daljnje zaoštavanje hrvatsko-srpskih odnosa.....	49
3.4. Uvod u rat – događanja u Pakracu potkraj veljače i početkom ožujka 1991.....	69
3.5. Zapadnoslavonsko bojište 1991.....	73
4. PROMATRAČKA MISIJA EUROPSKE ZAJEDNICE/UNIJE I REPUBLIKA HRVATSKA 1991.-1997. (s posebnim osvrtom na zapadnoslavonski prostor).....	80
4.1. Europska zajednica i Hrvatska 1990.-1992. – opći pogled.....	80
4.2. Promatračka misija Europske zajednice i njezin dolazak u Hrvatsku	102
4.3. Još neka razmatranja o kontekstu i modalitetima djelovanja Promatračke misije Europske zajednice u Hrvatskoj.....	120
4.4. Djelovanje Promatračke misije Europske zajednice u Hrvatskoj 1991.-1997. (s posebnim osvrtom na zapadnoslavonski prostor)	141

5. UJEDINJENI NARODI I REPUBLIKA HRVATSKA 1991.-1995. – OPĆI POGLED	
.....	175
5.1. Uključivanje Ujedinjenih naroda u jugoslavensku krizu 1991.	175
5.2. Mirovna operacija Ujedinjenih naroda u Hrvatskoj – nastanak ideje.....	182
5.3. Plan mirovne operacije Ujedinjenih naroda u Hrvatskoj – realizacija ideje.....	191
5.4. Ujedinjeni narodi, mirovna operacija i Republika Hrvatska 1992.-1995. – opći pogled.....	216
6. MIROVNA OPERACIJA UJEDINJENIH NARODA I ZAPADNA SLAVONIJA 1991.-1995.	233
6.1. Sektor Zapad – neka opća zapažanja	233
6.2. Mirovnjaci – mirovne snage Ujedinjenih naroda u Sektoru Zapad	247
6.3. Vrijeme uhadavanja.....	279
6.4. Mirovne snage Ujedinjenih naroda i demilitarizacija Sektora Zapad.....	292
6.5. Mirovne snage Ujedinjenih naroda i provedba inicijativa za uspostavu povjerenja	332
6.6. Još neka razmatranja o lokalnim policijskim snagama na području Sektora Zapad	352
6.7. Mirovne snage Ujedinjenih naroda i Daruvarski sporazum	357
6.8. Mirovne snage Ujedinjenih naroda i hrvatska granica - «slučaj most».....	365
6.9. Mirovne snage Ujedinjenih naroda i povratak prognanika.....	378
6.10. Mirovne snage Ujedinjenih naroda i Zagrebački sporazum – primjer Sektora Zapad	391
6.11. Mirovne snage Ujedinjenih naroda i «slučaj autocesta».....	410
6.12. Operacija Bljesak i odlazak mirovnih snaga Ujedinjenih naroda iz zapadne Slavonije	423

7. ZAKLJUČAK.....	438
8. SAŽETAK NA ENGLESKOM JEZIKU	447
9. KLJUČNE RIJEČI.....	452
10. POPIS KRATICA.....	453
11. IZVORI I LITERATURA.....	462
11.1. Izvori.....	462
11. 1. 1. Neobjavljeni izvori.....	462
11. 1. 2. Objavljeni izvori	463
11.2. Novine.....	466
11.3. Literatura.....	467
11.3.1. Studije i monografije.....	467
11.3.2. Rasprave i članci	470
12. ŽIVOTOPIS.....	472
13. SADRŽAJ	473